
3 1761 09426815 8

HISTORISKE AFHANDLINGER

AF

A. D. JØRGENSEN.

TREDJE BIND.

KØBENHAVN.
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN.
1898.

KØBENHAVN. — GRÆBES BOGTRYKKERI.

AFHANDLINGER

VEDRØRENDE

DANMARKS NYERE HISTORIE.

DEN DANSKE SKUEPLADS I ÅRENE 1772—84.

(1871.)

[For Ide og Virkelighed 1871, 1. Bd. S. 279—88.]

Det er vistnok i høj grad at beklage, at prof. Overskou til sin udførlige teaterhistorie ikke har benyttet det overordenlig rige materiale, der findes til den i det forhenværende rentekammerarkiv, nemlig „spectakelkassens regnskaber“, fra året 1772 lige til 1848, der i forskellige rækker indeholder flere hundrede pakker med de mest detaillerede oplysninger om denne institutions økonomiske forhold i alle retninger. Det følgende skal give en antydning heraf ved at fremdrage et og andet fra den ældste periode.

Den 29de Oktober 1772 overleveredes teatrets samlede inventarium til den nye bestyrelse; i den anledning blev der affattet en protokol, der findes ved garderoberegnskabet og har følgende titel: „*Inventarium* Over Det Kongelige Danske Comoedie Huuses Garderobbe, med dertil hørende, samt Machiner og Decorationer, saaledes som samme var og forefandtes ved Overleveringen af Hr. Ober-Capelmester Sart Anno 1772“. Bogen har 410 beskrevne sider og er gjennemdragen med forseglede silkesnore. Inventariet må være udskrevet efter et ældre fra 1767, da forøgelsen siden den tid er tilført efter teaterår; og da der på mangfoldige steder bemærkes om de

enkelte stykker, at de er opslidte og ubrugelige, er der ingen tvivl om, at det omfatter i det væsenlige alt, hvad der er anskaffet siden 1748. At det derved er en ypperlig kilde til studiet af den tids sceneudstyrelse er en selvfølge, især for de senere år, da det som oftest udtrykkelig angives, til hvilke stykker de forskellige dekorationer osv. er anskaffede. *Garderobestykkerne* er ordnede under følgende afdelinger: „Acteurernes Garderobbe“ (151 nr., hvert nr. omfattende et sæt), „Actricernes G.“ (116 nr.), „Romanske Mands Dragter“ (86), „R. Fruentimmer Dr.“ (31), „Tyrke Mands Dragter (Morianske, Polske og Spanske dito, af Silke-Tville, Rask &c.)“ (36), „dito Fruentimmer Dr.“ (8), „Skiæfer og andre Mands Dragter af Silke og Tville“ (34), „dito Fruentimmer Dr.“ (28), „Comiqve Mands Dr. af alle Sorter Carakterer“ (92), „Danse Mands Dr. Serieuse og Comiqve af forskjellige Carakterer“ (239), „dito Fr. Dragter“ (124). „Hatte“ osv. (281), støvler, våben osv. *Biblioteket* indeholder en del franske værker, både skuespil og teaterhistorier, samt nogle italienske, derimod ingen engelske eller tyske; repertoiret findes selvfølgelig dels som enkelte trykte stykker, dels i håndskriftsamlingen (med 110 nr.); det samme er tilfældet med musikalierne. Blandt senere anskaffede bøger findes ved året 1768—69 adskillige til kongens loge, indtil 4 exemplarer af hvert opført stykke; men der findes her ingen antydning af, hvad der er bleven fortalt, at det skulde have været tyske oversættelser. „*Maschinerne*“, ved hvilke det stadig anføres, af hvem de er forfærdigede, deles i „Hoved-Præsentationer med Side-Maschiner og Fald-Gardiner“ (22 nr.), „Perspectiver eller Prospecter uden Side-Maschiner“ (29), „Enkelte Maschiner eller Sætte-Stykker til at formere eller forandre Hoved-Præsentationen og Perspectiverne med“ (113), adskilligt, lamper osv., musikalske instrumenter (28 nr.), møbler osv.

I skarp modsætning til scenens tilsyneladende glans står „trouppens“ påklædningsværelser; de og deres inventarium er snart opregnede. Balletmesteren har sit eget kammer; i „Acteu-

rernes Kammer“ er der „2 smaa Speile i forgyldt Ramme og 2 runde Blik Lyse Plader, et lidet rundt Thee Bord, rød marmorered, en gml. Loybænk, overtrakt med ubleged Læred, 4 Jern Lyse-Arme, en Ildtang“ osv. I „Actricernes Kammer“ er der desuden „et Skærmbrædt i 4re Floye, et grønt Vadmels Vindue Gardine“ (altså kun ét vindue) osv. Desuden har Mademoiselle Bøtger sit eget kammer og figuranterne og figurantinderne hver et, med „et lidet Bord paa Kryds Fod og et Bord med 4 Been“.

Denne protokol er underskreven af Rose og Londemann; de bevidner, at inventariet i deres overværelse er overleveret til S. Hortulan og Chr. Nielsen (i rådmand Bechs navn) af R. Soelberg (i Sartis navn); derpå er det atter overleveret de nye bestillingsmænd. Fra dette tidspunkt af findes der da nøjagtigt regnskab over, hvad der er anskaffet, og man får et levende indtryk af de enkelte stykkers udstyrelse; adskilligt kaster et ejendommeligt lys over tidens smag (f. ex. til operaen Armida: „1 stoer Maschine af Pap, malet en Vogn udi Ild Skyer, omgivet med Slanger og Drager“; osv.). Den mærkeligste forøgelse af inventariet er dog den, hvormed håndskriftsamlingen begynder, nemlig følgende numre:

111. *Clementins* skrevne samling af oversatte stykker, 11 tom. med. octav.

112. *Sammes dagbog fra teatrets åbning.*

113. Sammes 6 tabeller over opførte stykker.

Disse sidste er det jo lykkedes efterhånden at samle igen, mon ikke et heldigt tilfælde engang kunde skaffe dagbogen for lyset? Den måtte sikkert være af megen værdi.

Ved årsregnskaberne findes selvfølgelig spilleindtægten anført og derved fås da atter et pålideligt *repertoire.* Dette viser sig imidlertid at være ikke så lidet afvigende fra Overskous, og vil på adskillige punkter forandre antallet af de enkelte stykkers opførelse, dog i langt ringere grad end det ved første øjekast skulde synes. Da repertoiret nu imidlertid engang er trykt, og det dog vil have nogen interesse at få det

fuldstændig rigtigt, skal alle afvigelserne fra disse år, der synes at være de eneste, i hvilke der kan have indsneget sig fejl, meddeles her, idet der dog må tilføjes, at regnskabs-repertoiret slet ikke opgiver balletterne. De særlig fremhævede aftener kender Overskou slet ikke som spilleaftener.

1773.	21. April.	Honnette ambition. Tronfølgen i Sidon.
	22. —	(Ingen forestilling.)
	20. Decbr.	Modens sæder. Tredobbelt giftermål.
1774.	19. Jan.	Den Sansesløse.
	18. Marts.	*Landsbypoeten.* (Dansk t.)
	25. —	Scapins skalkestykker. Myndlingen.
	30. April.	*Anagilda.* (Hof t.).
	28. Novbr.	Crispin som fader. Forlibte avtor og tjener.
1775.	27. Marts.	Nysgerrige fruentimmer. Foregivne medbejler.
	13. Oktbr.	Nysgerrige fruentimmer.
	20. —	Nysgerrige fruentimmer.
	23. —	*Kærligheds forbitrelse.* (D. t.)
	25 —	Venskab på prøve.
	24. Novbr.	Lykkelige skibbrud.
	15. Decbr.	Kærligheds forbitrelse.
	27. —	*La Locanda.* (H. t.)
1776.	2. Jan.	Forlibte avtor. Købmanden i Smyrna.
	23. Febr.	Forlibtes galenskaber. Foregivne medbejler.
	27. —	Didrik Menschenskræk. Venskab på prøve.
	1. Marts.	Eugenie.
	8. —	Lykken bedre end forstanden.
	11. —	*Lykken bedre end forstanden.* (D. t.)
	29. -	Lykken bedre end forstanden.
	12. April.	Kærligheds listige påfund. Florentineren.
	21. Oktbr.	Kærligheds listige påfund. Bortløbne mand.
	1. Novbr.	Sansesløse.
	11. —	Sansesløse.
	28. —	Honnet ambition. Søhavnen.
	3. Decbr.	Taknemmelige søn. Oraklet.
	23. —	Genstridige sindelag. Bondepigen ved hoffet.
1777.	16. Jan.	Unge Indianerinde. Aglae.
	4. Febr.	Taknemmelige søn. Skovbyggeren.
	11. —	Bortløbne mand. Købmanden i Smyrna.
	1. April.	Væddemålet. De 2 gerrige.
	11. —	Honnet ambition. Straffede gæk.

	22. April.	Soliman II.
1778.	15. Decbr.	Grovsmeden.
	23. —	Snurrige fættere.
1779.	5. Marts.	Hver mands ven. Aglae.
	24. Septbr.	Indbildte syge.
	27. —	Indbildte syge.
	2. Novbr.	Foregivne hexeri.
1780.	11. Jan.	Familien. Talende skilderi.
	13. Marts.	Tavse pige (f. avtor, jomfr. Biehl).
	15. —	*Zemire og Azor.*
	16. Oktbr.	Indbildte syge.
	28. Novbr.	Bødkeren.
	29. Decbr.	De 2de gerrige.
1781.	12. Jan.	Den stundesløse.
	27. Febr.	Familien. Forstilte tvistighed.
	6. Novbr.	Friskytterne og mælkepigen.
1782.	22. Jan.	Den fornuftige dåre.
	7. Febr.	Stansede bryllup.
	28. —	Forlibtes galenskaber.
	4. April.	Ny prøve.
	9. —	Bondepigen ved hoffet.
	15. —	Bondepigen af Fraskati.
1783.	19. Decbr.	Forstilte utroskab. Tre ønsker.
1784.	5. Marts.	Landsbypigen.

Tal er, som bekendt, som oftest særdeles oplysende. Hvilken vinding vilde det således ikke have været, om der i det omfattende aftryk af teatrets repertoire i det mindste for nogle år var tilføjet hver aftens spilleindtægt? Mange formodninger vilde da være bragte til vished, andre vilde måske aldrig være fremsatte, man vilde være bleven opmærksom på meget, der nu er blevet ubemærket. Og disse tal vilde så godt som slet ikke have forøget trykkets omfang. Et par exempler skal her anføres. I årene 1772—78 gaves der 563 vinterforestillinger med en gennemsnitsindtægt af 146 rdl. 2 mk., og 44 sommerforestillinger à 97 rdl. 3 mk. For de enkelte år stiller gennemsnitsindtægten af en vinterforestilling sig således: 176, 121, 134½, 150½, 159 og 174 rdl.; af en sommerforestilling (1773—77) således: 66½, 56, 41, 90, 121. Den bedste ind-

tægt giver i reglen Holbergs stykker, især i de første år, og blandt dem fremfor alt „Ulysses von Ithaka“; endvidere „kærlighed uden strømper“, „Scapins skalkestykker“ osv. En forbavsende ringe indtægt giver derimod så godt som alle operaer (f. ex. „Silphen“ c. 33 rdl., „Anagilda“ 35 rdl.; i reglen dog 50—60 rdl.), medens enkelte stykker gennemløber den karakteristiske skala, der røber publikums dømmekraft (f. ex. „prøvede troskab“, d. 31te Jan.: 341½, 7de Febr.: 196⅔, 6te April: 30½ rdl.). Også den af Overskou fremhævede forskel mellem stadens og hof-teatret viser sig på en slående måde. Det er dog selvfølgelig først ved sammenligning mellem helt forskellige perioder, at disse opgivelser vil få deres fulde betydning.

Det er et betydeligt opsving, der i dette korte tidsrum spores i alle retninger ved teatret. I årene 1774—82 forøges således bogsamlingen med 103 værker (i flere hundrede bind), deriblandt for første gang adskillige tyske, anskaffede i året 75—76, nemlig Lessings skrifter, „Schaubühne in Wien“ osv.; 1782 arves der endvidere 54 franske værker efter det franske skuespil; noget lignende er tilfældet med alle dele af inventariet. En ret karakteristisk modsætning dertil danner avktionsprotokollen med den trykte „Fortegnelse paa Endeel af Garderobben for de Kongelige Theatre udskudte Klæder — som — ved offentlig Auction Mandagen d. 6te Julii førstkommende udi Assistent Sr. H. Eegholms Gaard paa store Kiøbmagergade Nr. 99, til den Høystbydende vorder bortsolgt —. Kiøbenhavn 1778“, omfattende ialt 443 nr., og med sine opgivelser af købere og salgspriser.

Prof. Overskou har (III. del, s. 340 ff.) meddelt teaterkassens budget for 1786—87. Det samme, tilligemed det virkelige regnskab, forsynet med alle de originale kvitteringer vil altså nu stå til teaterhistorikernes rådighed. Her skal kun flygtigt gøres opmærksom på det skiftende forhold mellem skuepladsens egne indtægter og det kongelige tilskud, samt den karakteristiske måde, hvorpå dette snart går over fra „partikulierkassen“ til „zahlkammeret“; indtægten for billetter

er nemlig i årene 1772—77: 10,047 rdl. 1 mk., 12,280 rdl., 13,577 rdl. 4 mk., 15,643 rdl. 2 mk. og 16,427 rdl.; partikulierkassens tilskud er: 1772—73: 13,500 rdl., 1773—74: c. 30,000 rdl., 1774—75: c. 25,000 rdl.; zahlkammerets: 1774—75: c, 9,500 rdl., 1775—76: 34,000 rdl., 1776—77: 34,000 rdl. osv. Iøvrigt må dette materiale selvfølgelig bearbejdes for at få nogen større interesse.

Der er imidlertid endnu en række oplysninger at finde i disse regnskaber, og det er nærmest dem, der har givet forfatteren af disse bemærkninger anledning til at sysselsætte sig med dem, nemlig vedkommende *vore digteres forhold til teatret,* for det foreliggende tidsrum altså Vessels og Evalds.

Vessel debuterede som bekendt som dramatisk forfatter i året 1773, idet „kærlighed uden strømper“ opførtes for første gang d. 26de Marts og derpå blev spillet 8 gange i samme forår, de første 5 gange endog i uafbrudt række, som det synes stadig for fuldt hus; i den følgende tid daler indtægten på disse aftener noget, og nogle år efter opføres stykket sjældnere og for en kun jævn god tilskuerkreds. Ret morsomt er det, at inventariet i den anledning er beriget med følgende stykker: 1 brun malet Kiste, 1 Stok med Perlemohrs-Knap, 2 Par store Tin Skoe-Spender, 1 Tin Hovedvands-Eg, 5 Folde-Knive.

Forfatterens indtægt af dette stykke var efter det gældende reglement den tredje aftens billetsalg, der efter de andre at dømme må have været c. 280 rdl., selv om ingen har betalt sin billet højere end sædvanligt, hvad der dog vistnok som oftest var tilfældet. Vessels næste stykke: „Lykken bedre end forstanden“ svarede forsåvidt for forfatterens vedkommende til sit navn, som han alt havde modtaget 150 rdl. i forskud på det, før det blev indleveret og ved opførelsen viste sig at være særdeles mådeligt. Det opførtes i Marts 1776, indtægten var de første gange god (c. 240 rdl.) og altså vel mindst lige så god den tredje aften, for forfatteren; fjerde gang sank den ned til c. 56 rdl. Alligevel slap Vessel med at tilbagebetale 50 rdl. af sit forskud; resten beholdt han som gæld gennem alle

regnskaber til sin død, i de senere år med den tilføjelse: „for et teatralsk stykke, som han med det første agter at levere". Fra 1778 af har han dernæst haft en årlig indtægt af omtrent 100 rdl. for oversættelser.

Ulige lykkeligere var *Evald* i sit forhold til teatret. Hans bearbejdelse af syngestykket „Philemon og Baucis", der røber hele hans uforlignelige lyrik, blev vel aldrig opført, men partituren til den ses dog at være skreven og indlemmet i teatrets samling af musikalier. Det første stykke af ham, der derimod kom til opførelse, var det prosaiske „pebersvendene", der blev spillet 3 gange umiddelbart før „kærlighed uden strømper", og efter denne begyndelse skulde vistnok ingen have formodet, at dets forfatter skulde komme til at overgå Vessel så langt, som det blev tilfældet. Indtægten var den første aften 166 rdl., den anden 76½ rdl., den tredje spilledes der for forfatteren; derpå blev det henlagt. Heldigere var Evald med de to prologer, som han skrev i vinteren 1774—75, „Cereris og Thetidis strid" og „bondehøjtiden", der hver betaltes med 50 rdl. (for den første har digteren selv, for den anden dr. Schønheider kvitteret, henholdsvis d. 30te Novbr. 74 og d. 3dje Marts 75). Det var dog først ved syngestykket „Balders død", at Evald ret blev teatrets og dets publikums yndling. Efter i løbet af 1775 to gange gennem Schønheider at have fået et forskud på 50 rdl. — (hvilke 100 rdl. derpå figurerede ved siden af Vessels indtil 1779, da „poeten Evald" fik sine eftergivet ved kongelig resolution, medens „student Vessel" fremdeles blev i gæld) — fik digteren „efter kongelig befaling" indtægten af den første spilleaften i det kongelige teater (d. 9de Marts 1778), mindst henved 400 rdl.; desuden fik han året efter, d. 27de Maj 79, „en rest for Balders død", 100 rdl. (sml. Evalds brev af 26de Maj i „samtl. skr." VIII s. 203 f.). Stykket har altså i det hele givet digteren en for den tid, og særlig efter hans forhold, meget betydelig indtægt. Men heller ikke teatret havde nogen skade ved det; thi i året 1779 opførtes det 8 gange med den enestående indtægt

af 2771 rdl., vistnok omtrent for udsolgt hus hver gang. Det er bekendt, at udstyrelsen var langt rigere i denne end i den foregående sæson, og da det er ret oplysende at se, hvorledes dette første epokegørende alvorlige skuespil vandt fodfæste, hidsættes de pågældende stykker af inventariet her.

Balders død. (1777—78.)

1 grøn Taftes Mands-Dragt besadt med Sølv-Galoner og garneret med sort Silke-Flosz, guul Kappe og Buxer med tilhørende Hielm. — 1 Ditto med Kyrads af Drap d'argent besadt med Guld-Galloner, blaae Kappe foeret med Guld-Flohr, og Drap d'or Hue. — 1 Ditto af blaae Atlask besadt med Guld-Galoner, rød Kappe, Kyrads og Hielm. — 1 Ditto af Grøn og rød Taft med grønne Slanger, Kappen af Sort Flos med rød Foer, garneret med Sølv Galloner. — 1 Fruentimmer-Dragt af grøn Taft med Sort Silke Flosz, besat med Guld Kniplinger og Perler. — 1 Ditto af Sort, Rød og Guul Taft med Sølv-Galloner. — 1 Ditto med Ditto. — 1 Ditto med Ditto. — 1 Brun Chalons Dragt at drage af.

Tillæg til Balders død (1778—79.)

1 Tigret Fløyels Kappe med rød Taftes Underfoer. — 1 Graae Silke Valkyrie Dragt med sorte Baand. — 1 Poncerød Ditto og Changeants Taftes med sorte baand — 1 Sort Taftes Ditto med røde Baand.

Til statister.

12 par blaae Tvilles Trøyer malet med sort som Skiæld. — 12 par lange Guule Skind Buxer. — 12 røde Chalons Kapper, med brun Raskes Underfoer og 2de Meszing Skildter paa hver. — 12 par gule Skoe. — 12 St. Pap Hielme som ere forsølvede og forgyldte. — 3 Store Ditto uden Forgyldning.

Til Nanna.

1 Hals Smykke af ægte Guld Litzer. — 1 par Pampuszer med Meszing paa Næsen. — 1 par Blaae Silke Strømper med røde og hvide Svikler. — 2 Meszing Ringe til Armene. — 1 par guule Støvler.

Også med hensyn til opførelsen voldte dette stykke store vanskeligheder og krævede megen forberedelse, men netop derved blev det uden tvivl bane brydende for lignende. Efter de 2 „prøver", som regnskabet kalder det, i det dramatiske selskab d. 7de og 14de Febr. og den ene opførelse d. 9de Marts

holdtes der ikke mindre end 20 prøver i den næste sæson, og af C. Kirchhoffs kvittering ses, at denne hædersmand hver gang har „opvartet“ med 4 af sine „svende“ med puker og basuner, hvorfor der er tilstået ham hver gang 4 rdl., „deels med Hensigt paa Personernes Ferdighed i Musiqven og deels derfor at Prøverne ofte have vedvaret ud paa Natten“.

D. 31te jan. 1780 opførtes dernæst Evalds sidste syngestykke: „fiskerne“. Tilløbet hertil var ikke så stort som til „Balders død“; kun den første aften, og da det opførtes på digterens begravelsesdag var der fuldt hus, rimeligvis dog også den tredje gang, da han selv fik indtægten. Samtidig med „fiskernes“ første fremtræden kom også „Balders død“ pany til opførelse, uden tvivl fordi hans durchl. prins Peter af Holsten-Gottorp (den første „fætter“ i Oldenborg) var her tilstede; thi af regnskaberne ses, at Th. Bruun i disse dage fik 12 rdl. for at oversætte „indholden af Fiskerne og noterne til Balders død“ på fransk til brug for denne fyrste. Teatret fejrede, som antydet, digterens død ved opførelsen af „fiskerne“; en anmeldelse af denne fest besørgede direktionen derpå optaget i et hamborgsk og et altonaisk blad, hvorfor der er opført en udgift. Men på en langt smukkere måde mindedes skuepladsen dog sin digter ved at forøge den arv, mad. Skau fik efter ham ifølge testamente, med 200 rdl., som „en gave af kongen for den tilsyn, hun har haft med den afdøde Evald i hans sygdom“.

KONG KRISTIAN DEN FEMTES FORMENTLIGE TYSKHED.

(1876.)

[Nordisk månedskrift for folkelig og kristelig oplysning, 2. halvårg. 1876, S. 161—77.]

En af de vigtigste opgaver for vor tids historiegranskning er uden al tvivl en fordomsfri fremstilling af enevoldskongernes regering. Intet punkt er i hele dette og en del af forrige århundrede bleven genstand for så megen misforståelse og så mange vrange domme som det tidsrum, der ligger efter omvæltningen 1660, da de „ufrie“ stænder overgav den fulde og uindskrænkede statsmyndighed til kongen og hans hus. Det er næsten kommen så vidt, at ingen forfatter kan tage Kristian V's eller VI's navn i sin pen uden at tilføje et hånsord, der enten nedsætter disse kongers dygtighed, begavelse eller karakter, eller endog helt sætter dem udenfor det folk, som de tilhørte og hvis udvikling de så meget bidrog til at fremme.

Der er noget mistrøstende og ydmygende i den tanke, at det synes uadskilleligt fra enhver vågnende trang til ny udvikling at undervurdere, ja helt at underkende den tidligeres berettigelse, at bryde staven over alt, hvad der har stået i forbindelse med den og fremmet dens tarv; det er som om den ene slægt ikke kunde, som man siger, stå på den andens skuldre, uden tillige at træde på dens nakke og dens hjerte.

Også vor tid har sine sørgelige erfaringer i den retning og sit tunge ansvar; des mere skylder vi en fjernere fortid at vise retfærdighed mod den.

Enevoldsregeringen falder i tre temmelig forskellige tidsrum. Det første og største af disse betegner en række grundige fremskridt, bårne af et ihærdigt arbejde af kongerne og deres betroede mænd; det andet kan pege hen på en lignende række endnu mere i øjne faldende fremskridt, for største delen frugter af den første, udførte af begavede og veltænkende ministre, medens kongerne (Fredrik V og Kristian VII) går tilgrunde i fornøjelser og udskejelser; det tredje tidsrum derimod betegnes af en række ulykker og misgreb under velmenende, men udygtige og overordentlig vanskeligt stillede kongers og statsmænds hænder.

Den første periode har at opvise fire i mange henseender udmærkede og virksomme konger, der hver på sin vis fremmede landets og folkets politiske og materielle udvikling overordenligt. Fredrik III grundlagde en ny administration som den nødvendige betingelse for ethvert større fremskridt; han ordnede samfundsforholdene på en langt retfærdigere måde, end det hidtil havde været tilfældet; det lykkedes ham at føre riget ud over de utrolige vanskeligheder, som krigen havde beredt det. Kristian V byggede videre på dette grundlag; han ordnede landets skattevæsen og lovgivning således, at vi endnu står på det af ham givne grundlag; han brød den lige så hovmodige som udygtige adels lyst til at skabe nye omvæltninger ved at udskille en ny højadel, ved at indføre ridderordener og tillægge de høje statsembeder adelig rang; derved forskånedes vort fædreland for de storme, der gik hen over det svenske samfund og lod det bevare sin adel og sin middelalder så langt ned i tiden.

Fredrik IV førte med tunge ofre den sag til ende, som efter Skånes tab måtte ansés for Danmarks livssag, som hans fader gentagne gange forgæves havde forsøgt sine kræfter på og havde efterladt ham som en hellig arv: Sønderjyllands sam-

ling under kongehuset. Det var den danske adel, der i vore dage finder så varme talsmænd, som i århundreder havde ikke blot forsømt, men ligefrem opgivet og forrådt denne sag, for at vinde og holde på sin valgret til kronen.

Kristian VI endelig grundlagde den velstand ved handel og borgerligt erhverv, der bragte landet til senere at blomstre op i så mange henseender, ligesom han mægtig bidrog til at fremme det åndelige liv, der fra nu af udviklede sig i stedse rigere former.

At disse konger og deres ministre ved siden af begik fejl, måske endog store fejl, tør vi ikke tvivle om; ingen af dem havde særlig fremtrædende evner i karakter eller begavelse, om de end alle udmærkede sig ved en god forstand, en redelig vilje og stor nidkærhed i deres høje kald. At statsforfatningen medførte de samme eller lignende ulemper hos os som hos de andre samtidige folk, er dog ikke så forunderligt, siden vi også i vor slægtalder synes at have begået de samme politiske fejl og at lide af de samme samfundsonder som Evropas andre stater. Vistnok er det så, at det, som aldrig dør, er „dom over hver en død“; men også her hedder det dog: „fordømmer ikke, at I ikke skulle fordømmes“.

Dette være nu sagt ganske i almindelighed om vore første enevoldskonger, for om muligt at vække en eller anden til lidt eftertanke og opfordre til at læse hin tids historie om igen med bedre fordomme end dem, hvormed den i reglen læses. Her skal kun ét forhold særlig fremdrages, fordi det er så let gennemskueligt og tillige indebærer noget så hadefuldt: Kristian V's formentlige tyskhed.

N. M. Petersen siger i sin literaturhistorie: „Om Kristian V er det næsten blevet til en almindelig tradition, at der ikke taltes andet end tysk ved hoffet og *at kongen selv end ikke forstod dansk* . . . . At det tyske hofsprog betragtedes som *landets officielle sprog*, ses ydermere deraf, at der på den ved kongens færd omkring i Norge oprejste støtte blev sat en tysk indskrift . . . . Men *kongen havde dog lært lidt dansk*

og forstod, foruden landets eget sprog, højtysk, plattysk og fransk. Hans egne dagbøger, der findes i gehejmearkivet, oplyse, at han især benyttede sig af tysk og dansk, det sidste, når han skrev om søetaten, det første, når noget skulde meddeles konsejlet og ministrene. Han skrev det ene mellem det andet, begge lige slet. Ofte er den ene sætning dansk, den næste tysk; når han har skrevet ét stykke på dansk, tilføjer han notabenerne på tysk, kønnet løber han gerne surr i, o. s. fr.“ — At Fr. Barfod ikke lægger fingrene imellem, hvor talen bliver om en sådan skabning, er jo en selvfølge, „han sidder sjælden kvær, når sligt han fritter“: „Kristian V var voxen, inden han lærte at kende sit folks modersmål, hans hof var så tysk som en Rhingreves og en kostelig fælled for alle Tysklands forsultne adelsmænd osv.“

Man skulde jo tro, at disse forfattere og deres forgængere havde undersøgt sagen nøje og vel overvejet deres ord, før de i en tid, der er så rig på nationale modsætninger, æggede deres landsmænds had og forargelse mod en af de fremfarne konger; men det første blik på de aktstykker, der foreligger, vil overbevise enhver om, at dette slet ikke er tilfældet. Der er nu dagbøgerne, som ikke blot ligger i gehejmearkivet, men tildels er trykte og tilgængelige for os alle[1]. Hvad fremgår der nu af dem? K. Molbech, der har gennemgået dem alle og aftrykt flere, siger i sin indledning: „Fra sin begyndelse gendriver det (at han førte dagbogen som den er) iøvrigt også den ugrundede tradition: at Kristian V, foruden andre ting, hvori hans opdragelse eller dannelse var forsømt, heller ikke skulde have lært såmeget dansk, at han kunde tale og skrive det folks sprog, til hvis konge fødselens arveret havde kaldet ham. Såmeget se vi nu her, at *fra den første dag*, han har begyndt sin journal, *til den sidste,* fra hvilken man har en sådan med hans hånd (29. Decbr. 1696), *har han ført disse bøger på dansk;* og det er højst sjældne undtagelser, når han

[1] Nyt historisk tidsskrift, 1—2 bind.

ved en eller anden lejlighed falder ind i det tyske sprog; at han i begge, fra retskrivningens og fra stilens side har været omtrent lige udannet og uøvet, kan man vel skønne. Så yderst ukorrekt imidlertid hans skrivebrug er i franske, tyske og andre fremmede ord, ligesom også i personers og steders navne: så vil man dog ej kunne andet end tilstå, at *kongens udtryksmåde i dansk forholdsvis både er den mindst fejlagtige og den, han har brugt med mest naturlig færdighed*"[1]. Hvorledes kan nu en dansk sprogmand af denne samme dagbog, der fuldstændig stadfæster Molbechs dom, få det indtryk, at kongen „især benyttede sig af tysk og dansk, det sidste, når han skrev om søetaten?"

G. L. Baden har dog især sat bagtalelsen i system; han siger i sin „Danmarks-historie", at „der ikke taltes andet end tysk ved Kristian V's hof, og at *kongen selv end ikke forstod dansk*" (V 214 f.), og han udtalte tvivl om, hvorvidt de bekendte resolutioner på rentekammer-forestillinger, som er trykte i Suhms Ny samlinger til den danske historie (I 29—50), virkelig er af ham,

Her er netop et punkt, som mere end noget andet egner sig til for bestandig at slå al tale om Kristian den femtes tyskhed ned. Han har nemlig ikke blot ladet sig alle sager fra Danmark og Norge referere på dansk — og dermed falder da Petersens påstand om tysk som *officielt sprog* bort af sig selv —, men han har i de første 6 år af sin regering, da han selv plejede at tilføje sine bemærkninger i randen, stadig uden undtagelse gjort dette på dansk; ja han har endogså ved rentekammerets tyske forestillinger, vedkommende hertugdømmernes anliggender, så godt som altid gjort det samme; kun ganske enkelte bemærkninger fra den første tid findes på tysk, men de viser noksom, at det var mangel på fortrolighed med sprogets former, der bragte ham til at opgive dem.

Her skal meddeles et rigt udvalg af disse resolutioner,

---

[1] Nyt hist tidsskr. I 481.

tagne efter originalerne i kongerigets arkiv. Det vil af dem ikke blot fremgå, at kongens modersmål var dansk, at han bevægede sig let og utvungent i det, men også, at han var en sundt tænkende, ofte vittig og klartseende mand, der både kendte sine pligter og sin myndighed, der var bestemt mod alle hånde overgreb og forsøg på at misbruge det offenlige, og mild og skånsom mod de ulykkelige og fortrykte.

At alle disse resolutioner skriver sig fra hans første tid, ligger i at det senere blev skik at samle alle kongens bemærkninger i en slutningsresolution, der ved sin form egnede sig til at indføres i breve og protokoller, og dette arbejde blev da overladt til en kabinetssekretær, der satte den mundlige resolution i stil og bagefter forelagde den til kongens underskrift. Fra det øjeblik af er resolutionerne selvfølgelig uden værd for vort øjemed, de er fremdeles affattede på dansk på alle danske forestillinger, men på tysk på de tyske, en fremgangsmåde, som holdt sig indtil vore dage, kun at Struensees korte ministerium gjorde en undtagelse; men da var kongens egenhændige bemærkninger tyske, selv på de danske forestillinger. Endnu fra Kristian den femtes sidste år haves dog enkelte bemærkninger, som han egenhændig har tilføjet den af skriveren affattede resolution, f. ex. beløbet af de summer, som han agtede at bevilge supplikanter. Og her forekommer da gentagne gange det pudsige tilfælde, at kongen satte et dansk tal ind i den tyske resolution, bevis nok på, hvilket sprog han tænkte i[1].

Egenhændige resolutioner af kong Kristian V på rentekammer-kollegiets forestillinger[2].

11. Okt. 1670. Kongen har pålagt kammer-kollegiet at optage en fortegnelse over alt det i Fredrik III's tid for gæld udlagte jordegods; kollegiet foreslår at nedsætte en kommission i den anledning:

---

[1] D. 7. Avg. 1697: — „it hundred“ —; d. 1. Marts 1698: — „tresindstyve“ —.

[2] Udvalget er væsenlig foretaget med selve sproget for øje; den kyndige læser

Haffde Jeg wilt hafft dett til Commissarier saa haffde ieg ikke giffued ordere til schatkammer Collegio, giører nou først som i best forstor.

16. Decbr. 1670.

Dette er wel, naar kon Ruse ikke sker forkort.

27. Jan. 1671. Om inspektionen af Herlufsholm:

Inspectionen kan hosz arffvingerne forblive Mensz Regnsckaberne bør dog paa Schatkammeret affleggis.

20. Febr. 1671. En del borgere i Flensborg har andraget på at få deres tilgodehavende fra krigen betalt; kammeret foreslår at indføre dem i gældsbogen:

Hermed er Jeg nock til fridsz, dog att i giffuer de Fattige Folck en fortrøstelig bescheden och høfflig affwisning.

22. Marts 1671. Jørgen Rosenkrans har søgt om istedenfor sin pension at få indtægten af Maribo kloster, der er henlagt til Sorø akademi, som siden krigen har været nedlagt; kammeret véd ikke, hvorledes der i så tilfælde skal forholdes, når akademiet atter sættes på sin forrige fod:

Huorledis med accademiet schal forholdis, har Jeg icke resolverit en nou, och tror icke i wed selwer huor aff de fornødene Middeler der til schal tagis. Baade som den der taler flitigst for stedensz opkombst saa och som hoffmester der, bør han att nyde sin pension aff Maribo som dog til stedet lagt er.

19. Juni 1671. Kollegiet foreslår at lade forordningen om regnskabernes klarering trykke istedenfor at sende afskrifter til alle vedkommende:

Jeg hobis dett kan were sant, alligewell dett er ikke trügt, dog kan de poster som uforbiegengelig behøffuis att publicere til allis effterrettning trückes, och den project wil Jeg se først.

17. Avg. 1671. Om Simon de Petkums fordringer:

Lader ham faa de 1000 Rdl. ieg har loffued ham och drage strax til Suerig, schicker han sig well wil Jeg giøre dett aff Naade som han ey kan pretendere med rette.

19. Sept. 1671. Om jordegods, der er udlagt til Hans Arnfeld Mogensen:

Giort gierning staar ey att endere.

---

vil let opdage en række kærnedanske vendinger og talemåder, som ingen fremmed så let tilegner sig. Adskillige er lejlighedsvis medtagne, fordi de indeholdt historiske oplysninger.

24. Okt. 1671. Om nogle fiskedammes bortforpagtning:

Heri kan i giøre huilket Jer synis gaffnligst.

13. Febr. 1672. To Normænd har ansøgt om bestalling som inspektører over ulovlig skovhugst m. m.:

Det synis wel att were naagele brødløsse konster igen, nar Ambtman og Fogderne giører deris bestilling, da giøris schlige fiskaler ey fornøden.

20. Febr. 1672. Elisabeth sal. Herman Friises begærer to kongetiender for sin afdøde mands formentlige fortjenester; kammeret ser ikke, at det kan lade sig gøre:

Jeg seer det ikke heller.

26. Febr. 1672. Kammerets erklæring på en vidtløftig erklæring af Hugo Lützov angående det øde gods på Sjælland osv.:

Dette falder mig naaget wittløftig, i kan extrahere her aff huad skatkammeret wedkommer og giffue der eders betenkning om, de andre poster kan i Collegio status inleweris.

26. Febr. 1672. Der er strid om vedligeholdelsen af den lange bro ved Bygholm mølle:

Da giffuer hinde den beskeden, og saa maa de drages med loff og ret som de ere wenner til.

2. Marts 1672. En tolder har andraget på forbedring i sin løn:

De wil alle haffue og kan icke alle faa.

2. Marts 1672. Tapetserimageren Jakob Barrabam (!) ansøger om fri husleje og ildebrand ligesom hans formand:

Schal dett were maa dett were.

8. Marts 1672. En skibskaptejn beder om at få anvist et tilgodehavende, men kammeret véd ikke, af hvilke midler det kan ske:

Wed I dett ikke, saa wed Jeg dett ey heller.

15. Marts 1672. Forslag om betalingen af Jørgen Bjelkes gældsfordring:

Her er mange slags kiød i denne fricase, laar mig kirkkerne uplukkett og min S. herr Faders saawel som min egen hand urügget, saa er Jeg med dett øffrige nock tilfrids.

17. Maj 1672. Om Andvorskov og Korsør amters forpagtning:

Efftersom den forrige forpagtning er opheffuet som war hoyere, saa er dett nu best att dett bliver der wed, og Ambtmanden og Ambtskriweren wer att tage ware paa sin bestilling hereffter som til forn.

16. Marts 1672. Tolderen i Svenborg er bleven alt for stærkt reduceret i reglementet (fra 176 til 60 rdl.) og søger om tillæg:

Dett schulde i haffue betenket dengang i giorde reglementet, Nu for det derwed att forbliwe intil wie faar it som kan were rigtiger.

12. Marts 1672 Kammeret fraråder at give præsten i Farum frihed for ægt og arbejde af en gård osv.:

Jeg haar loffued presten dett og han maa haffue dett.

18. Maj 1672. Enkedronningen har budt 200 rdl. mere for Maribo forpagtning end det er bevilget Jens Clausen:

I sckulde haffue erkyndet Eder bedere om alting, føren i expederede brevett for Jens Clausen, nu dett er sked bryder Jeg icke haand og seil for 200 Rd. sckell.

3. Juni 1672. Strid om hvad der skal forstås ved „rugfoder" i staden Københavns skøde på Roskilde gårds len; marskalken, der skal modtage en ydelse, vil have det forstået som „fuldkomne neg med rugen udi":

Huad der har werit Halm i fior, kand vel iche bliffue til korn i Aar, det er best det blifuer derved.

28. Juni 1672. Forslag at udvide konsumptionsskatten til halm og mælk, som borgerne i småbyerne selv avler:

Skal dett endelig were, saa maa dett were, ti mere affgan i intraderne kan icke wel taalis. I haar som Jeg hør rabateret consumptionen paa Bryllupper og schligt, kunde i naa Eders qvantum wed des forhoyelse paa forrige taxt, saa war det best disse to poster bleff, effter som de ickun graverer den fattige almue, dog kan dett icke anderledis were da maa det were.

10. Juli 1672. Om betaling af en gammel fordring:

Jeg tror I haffuer allerede mere fordringer att betalle en i wel kan affsted komme.

26. Juli 1672. Overhofmarskalken vægrer sig ved at underkaste sig den i den kongelige instrux påbudte kontrol fra kammerets side*) og har ladet fornærmelige ytringer falde om rentemesterens nidkærhed for kongens tjeneste**):

*) Det er wel saa, herom kan i lade en beffalning til ham opsette, den will Jeg undersckriwe, saa finder han sig wel deri. **) I kan lade ham wed tuwende besckecke,

saa giør han wel sielff en mildere forklaaring der paa, wis ikke wil wi enda widere faa raad.

19. Avg. 1672. Afregning med den afdøde prins Kristian (V)'s kammerskriver:

Gud giffue I kunde betale Min og Min herr Faders giel først, siden kan wi og tenke paa disse got Folk.

28. Avg. 1672. Mag. Bertel Bartholins afregning:

I wed sielff wortil de fyrste indkommende Middeler er Destineret, og de icke ner kan strecke til engang.

7. Sept. 1672. Kristen Seefeldt søger om udlæg i kirketiender for sin fordring:

Skal slige fordringer betallis med jura patronatus, da sckal der ikke bliwe mange til offuers.

16. Nov. 1672. Om Fredericia toldprivilegier:

I kan fly Greffenfeld genparten aff denne Eders erklering, saa kan han remetere den wed en ordere til statz Collegii widere betænkning.

13. Dec. 1672. Tolderne i Helsingør foreslår, at der skal hænges nok en særlig lås på byens porte, især ud mod stranden, da der om natten indføres varer:

Dersom det kan bewisses att de Noyelen er betroed vtilbørligen dermed omgais, skal de derfor straffis, mens icke for den sags skyl strax noget nyt indføris.

21. Dec. 1672. Forskellige Mænd har søgt om udlæg i afdøde Jakob Nielsens boslod, der menes at ville tilfalde kongen:

Nar Louw og Ret har kint huem boen skal tilhøre, saa dersom den da falder mig til, kan de faa deres betalning der udi.

28. Jan. 1673. Om en højesteretsdom om jordegods i Norge:

I den Sag er engang dømt som det sig burde, Naar sligt widere en andengang forefalder sckal der udii ogsaa bliwe dømt huis ret er.

18. Febr. 1673. Strid mellem Sorø borgerskab og Henrik Lintner om hans eneret til at brygge øl og mjød og blande melske:

Dett er bedere en Mand klager end en hel by, I kan see huor I kan hielpe ham i andere Maader.

24. Febr. 1673. Sven Hansen Gynge i Dragør søger om stadfæstelse

på sin ret til at brygge, skønt den strider mod Københavns privilegier; det samme er tilfældet med flere andre kroer:

Dersom dette vden Ny klagemal fra Købstederne kan scke, saa er Jeg nock til frids. Tie hellers er dett bedere et par kromen eller kroersker klager end en hel by. Kan i ikke anderledis komme aff med ham, da kan i skere Suen og spisterup offuer en kam.

8. April 1673. Præsident Mathias Worm i Ribe søger tilladelse til at udføre 230 stude efter den ældre (lavere) told:

For Wormii gode wers skyl maa dett nock were saaledis denne gang.

Generalbygningsmester Lambert v. Havens regnskab for sin udenlandsrejse i kongeligt ærende giver anledning til betydelige tvivlsmål:

Jeg vil ikke reigne det saa nøye med Lambert. I kand ikkun giøre ham klar, for naar hand faar det som hand vil saa greder hand ikke.

5. Avg. 1673. Hugo Lützovs fordringer:

Han har sielff mint mig flittig, lar ham nu wide att ingen Suar er og Suar iblant.

4. Okt. 1673. Kammerets erklæring om tre andragender fra statholderen Gyldenløve i Norge:

1.—2.—3. post er Jeg nock til frids med, effter som Jeg icke paatuiweler, att i Jo til forne har tagen alt fornøden information hos dem som i Norske sager kyndig ere. Mens dett som i vdi den 3. post melder att wilde føre i samme forordning Jorddrotterne angaaende er vfornøden, og kan dermed forholdis efter Norgis low og dett som altid brugeligt weret haffuer.

27. Nov. 1673. Kansleren Peder Griffenfeldt søger om at få de kongelige indtægter af flere byer og kirker i Norge:

Offuen bemelte poster wil Jeg forere ham og sckall det incorporeris med hans gods vdi Norge, vnder titell aff Greffskab Griffenfeld, hvilken titel I hans gods vdi sckødett haffuer att giffue, og han sielff titel af Greffue, saa wel i hans sckiøde som i hans Ny bestalling, wil og da ordre strax opsettis til stattholder vdi Norge att hans Gods samme friheder som andre greffsckaber nyder.

10. Dec. 1673. Ole Rosenkrans søger om at mageskifte med kronen

osv.; både han og Erik Krags enke Vibeke Rosenkrans søger om at få kirketienden af Skibby sogn mod fuldt vederlag:

Mageskifftet som Ole Rosenkrantz begerer er Jeg nok til frids med. birke rettigheden for han icke denne gang. Jus patronatus sckal den aff disse to pretendenter haffue som wil forere dett største metal stycke til floden.

7. Febr. 1674. Fru Anna Vinds fordring:

Lader mig først wide huor aff denne hindis fordring reisser sig.

20. Febr. 1674. Et par projektmagere foreslår flere forandringer ved toldens opkrævning i Norge:

Jeg har vnyttige betiente nok alligewel. Kalder dem for Jer og wisser dem platt aff og waarer dem ad att de nu engang lader mig were i ro.

9. April 1674. Om kongetienden af Inderøens fogderi i Trondhjem stift:

Tienden sckal legis til mitt bibliothec saa att bibliothecarius kan tage sin løn deraff og anwende dett øffrige til ny bøger att inkøbe og deslige dagelige smaa vdgiffter. I kan were betenkt paa huorledis man i andre Maader kan hielpe disse Encker, i synderlighed Wibike Krabbe.

2. Sept. 1674. Major Rokleng søger om erstatning for sit tab ved ildebranden i Frederikstad (i Norge):

Jeg kan Icke giøre naagett seert for ham, og sckulde Jeg faa nock att giøre, om Jeg sckulde betalle for alle dem dett haar brent for.

13. Marts 1675. Forskellige misligheder ved konsumptionen i København, deriblandt (som nr. 3) om søfolkenes håndkværne i Nyboder, der også bruges til andre folks korn:

1.—2.—4. post er Jeg nock til frids med. 3. post for I att see huorledis I best kan raade bod paa med meste moderation for Søfolckis skül.

Tyske forestillinger, vedkommende hertugdømmerne.

28. Okt. 1670. Admiralitetsråd Povl Klingenbergs ansøgning om at få eftergivet kontributionerne for sit udlagte gods i Holsten:

Ich bleibe bei der buchstabe, doch wil aus gnaden Klingenberg sein leben zeit vnd bis auff weitere an ordenung fergönnet haben nicht mer fon Pfluge zu contribuiren als fon segeberschen ausgelegten güttern gegeben wirt.

26. Nov. 1670. Akcisen af Ütersen kloster:

1. Schall for bliffve intil paa widere wed min S. herr faders anordning.
2. Dette ligesom dett forrige, I bourde opsette, huad eder syntis best og mig gaufnligst att kunde were, siden wilde ieg wel selff resolvere huad mig best behager.

5. Jan. 1671. Amtsforvalteren i Rensborg er anklaget for misligt regnskab:

Von der lücht er skeet ret, lar ham nu giøre regnskab.

26. April 1671. Strandingsgods af et engelsk skib i Ditmarsk:

Er wel, dog kand i erkynde jer i det tydske Cantzelie om ikke deraff naagen anden andordning om denne dont expederet er.

14. Marts 1674. Erklæring om krigskommissær Schwertfegers supplik:

Alle offuen sckrewene poster maa nock passere. Dett war att ynscke att I wilde see de andere Comissarier saa sckarp paa fingerne.

SØNDERJYLLANDS INDLEMMELSE I DEN DANSKE KRONE 1721.

(1885.)

[Historisk Tidsskrift 5. R. 5. Bd., S. 117—243. Slutningen (S. 199—243) dannes af et Tillæg, indeholdende Aktstykker, hvilket Tillæg ikke er medtaget i nærværende Udgave.]

Begivenhederne i årene 1720—21 hører til de punkter i vor historie, som granskningen i de sidste menneskealdere jævnlig er vendt tilbage til. Og det med rette. Rent videnskabeligt skal hele opfattelsen af Sønderjyllands politiske udvikling i de sidste fire århundreder her stå sin prøve, eftersom vendepunktet ikke kan forstås uden nøje kendskab til de forhen gennemløbne stadier, og for nutidens og fremtidens offenlige mening hævder det endnu sin store betydning. Vel er nemlig Sønderjyllands statsretlige stilling for 20 år siden igen bleven underkastet en fuldstændig forandring, men heller ikke denne kan dog ansés for at være den sidste og endelige, så vist som den savner både de historiske og de nationale forudsætninger, som ellers udgør grundlaget for de moderne kulturstaters sammensætning. Ligesom befolkningen i hertugdømmets nordlige halvdel derfor ingenlunde har opgivet håbet om, at det tyske folk i en måske nær fremtid vil gøre sig fortrolig med tanken om at genoptage forholdet til sine nordiske frænder til fornyet overvejelse og endelig afgørelse, således må det holdes fast, at det endnu ingenlunde er ligegyldigt, men

tværtimod i et givet øjeblik kan blive af den største betydning, hvorledes den historiske ret før 1864 opfattes. Der ligger altid i retten, selv i den krænkede ret, en magt. Om denne magt er stor eller lille, om den kan gøre sig gældende eller bliver oversét, om den efterhånden taber sig og dør bort eller den pludselig rejser sig igen og vejer op imod andre magter i livet, det kan intet menneske afgøre eller forudsige. Men den, som har rettens magt på sin side, skal være den sidste til at lade hånt om den. Dersom det kunde lykkes at overbevise det tyske folk og dets ledende mænd om, at det ved at løsrive Sønderjylland fra moderlandet har krænket den historiske ret, da vilde meget være vundet, da vilde der kunne nås et grundlag for en fremtidig forståelse. Hos et folk, som selv har bragt så store ofre for at genvinde sin historiske ret, må nødvendigvis den fejlagtige tro, at det også i Sønderjylland havde en sådan adkomst, i høj grad træde hindrende i vejen for en anerkendelse af den *nationale* ret, hvis tilværelse det ikke bestrider. Det er vistnok en fejl, at man fra dansk side efter den sidste ulykkelige afgørelse af vort lange mellemværende med Tyskland helt har forsømt at genoptage dette spørgsmål til drøftelse. Det ansés fra tysk side for en uomtvistelig kendsgerning, at Danmarks nye kongehus statsretlig ingen adkomst havde til Slesvig forud for aftalerne i London og at den danske nationalitet i Nordslesvig altså er at betragte som en fremmed plante på rigets grund. Kunde denne opfattelse bringes til at vige for en anerkendelse af det sande forhold, at hertugdømmet var et dansk kronland halvandet hundrede år før londonprotokollen affattedes, og et dansk len tilbage til den tidlige middelalder, da det udgjorde en del af det danske kongerige, uden nogensinde at have været knyttet til det tyske rige, endog blot forbigående, — så kan det håb ikke udelukkes, at denne erkendelse vilde kunne få betydning for fremtiden.

En fuldstændig redegørelse for den historiske krisis 1720—21, eller rettere 1713—21, vil kun kunne gives i en udførlig Sønderjyllands historie, som tillige omfatter de nærmest foregående århundreder. Mangfoldige tråde er her således slyngede ind i hinanden og udviklingen er så mangeartet, at et kortfattet tilbageblik vil være utilfredsstillende. Her skal opgaven derfor indskrænkes til en undersøgelse af selve arvehyldingen på Gottorp og hvad der står i forbindelse med den, medens det må være forbeholdt et fremtidigt arbejde at indordne den i rækken af de politiske begivenheder.

For at få et klart billed af hvad der tildrog sig på Gottorp den 4. Sept. 1721 vil det være nødvendigt at oprede selve begivenheden og forberedelserne til den i deres mindste enkeltheder. Hvert ord i de pågældende aktstykker må vejes og prøves efter tidens sprogbrug; hver historisk forestilling, som i dem påberåbes, må føres tilbage til hvad der dengang forelå og var almenheden tilgængeligt. Først ad denne vej vil det være muligt at overvinde de uklarheder og tilsyneladende modsigelser, som efter den nyere tids talrige og modstridende fortolkninger skulde synes at måtte findes både i aktstykkerne og selve akten. Alle disse kommentarer fra årene 1844 til 1864, som oftest affattede i en skarp polemisk form, gør et næsten forvirrende indtryk, når man gennemgår dem under ét. De selvsamme ord tages i modsat mening, de historiske allusioner opfattes forskelligt, og de kendsgerninger, som ikke lader sig afvise, kong Fredrik IV's hele optræden ved denne lejlighed, angribes på det heftigste fra helt modsatte synspunkter. Der er under slige omstændigheder intet andet for end at begynde undersøgelsen fra grunden af, uden andet hensyn til foregående arbejder i samme retning end det, der i hvert enkelt tilfælde kan tilkomme de tilvejebragte positive oplysninger, eller det, der nødvendigvis må tages til almen bekendte, fra dansk eller tysk side så at sige officielt fremsatte påstande.

Den 3. Juni 1720 sluttedes freden i Fredriksborg (Stok-

holm), ved hvilken Sverig lovede „de ne s'opposer directement ni indirectement à ce qui sera stipulé en faveur du roi de Dannemarc, concernant le dit duché de Slesvig, par les deux puissances mediatrices, qui ont concouru au present traité —". Disse to mæglende magter, Frankrig og England, garanterede herefter den danske krone den evige besiddelse af hertugdømmet. Den 26. Juli lovede kong Georg for sig og efterfølgere „de lui (à sa majesté de Dannemark) garantir et conserver dans une possession continuelle et paisible la partie du duché de Sleswik, laquelle Sa Maj. Danoise a entre les mains, et de la défendre le mieux possible contre tous et chacun, qui tâcheroit de la troubler —", og den 18. Avgust ratificerede kong Ludvig XV sin afsendings løfte i Stokholm, at „le roi a bien voulu . . . accorder à cette couronne (de D.) . . . la garantie du duché de Sleswik, promettant . . . de maintenir le roi de D. dans la possession paisible de la partie ducale du dit duché —". Denne sidste garanti ankom dog først så sent, at traktatens ratifikationer kunde udvexles den 23. Oktober og freden kundgøres den 13. November[1]. Samtidig var hertugen af Gottorp ved et kejserligt edikt af 9. Avgust genindsat i sin medejendomsret til Holsten fra årets udgang.

Strax efter begyndte man i det kongelige tyske kancelli at overveje, hvorledes Sønderjyllands fremtidige stilling skulde være og under hvilke former den skulde modtage sin højtidelige indvielse. Disse overvejelser falder i to grupper, den første i vinteren 1720—21, den anden i eftersommeren 1721, umiddelbart forud for hyldingens iværksættelse. Imellem begge falder uden al tvivl et sidste forsøg på at opnå en mindelig overenskomst med Gottorperne.

Det måtte påhvile det tyske kancelli, som på en gang var udenrigsministerium og højeste regeringskollegium for hertugdømmerne og grevskaberne, at fremkalde og formulere disse overvejelser, og det ses da også, at man her har sat sig i

[1] A. Hojer, Friedrich IV. Leben, II 20.

bevægelse strax efter fredens endelige stadfæstelse. Man henvendte sig først til de statsretlige rådgivere, som havde støttet regeringen i dens langvarige kampe mod huset Gottorp. Justitsråd Frans v. Hagen, som indtog den første plads i kancelliet næst efter oversekretæren, gehejmeråd Kristian Sehestedt, opsøgte den kongelige historiograf Amthor, som dengang opholdt sig i København. De to mænd repræsenterede i forening omtrent al den viden om Sønderjyllands forhold i de sidste menneskealdere, som overhoved på den tid fandtes.

Hagens fader var kommen ind i kancelliet 1667 og havde her været en betroet mand indtil sin død 1701; han selv havde i en række år stået i den diplomatiske tjeneste og var derpå bleven kancelliråd og arkivar i kancelliet (1705). Amthor var juridisk professor i Kiel, indtil han i året 1713 sluttede sig til den danske sag og blev medlem af den ny oprettede regeringskommission for hele hertugdømmet Slesvig; året efter udnævntes han til kongelig historiograf og fik adgang til de gottorpske og kongelige arkiver for at føre den literære kamp mod hertughuset. I denne lagde han megen dygtighed, stor historisk kundskab og et ivrigt dansk sindelag for dagen. Han døde iøvrigt, før forhandlingerne om indlemmelsens form og udstrækning var tilendebragte (den 21. Februar 1721).

Amthors skriftlige svar på Hagens mundlige forespørgsler er bevaret (tillæg 1, dat. 21. Nov. 1720). Han har bedet ham om at gennemgå sine optegnelser for at se, hvilke former der forhen havde været i brug ved hyldingen, ligesom han skulde udtale sig om hyldingseden osv.; endvidere har han ønsket en fremstilling af Sønderjyllands historiske forhold til rigets højeste domstol. I første henseende henviser Amthor i sit svar til mulige optegnelser fra 1684, da kong Kristian V modtog hele hertugdømmets hylding under lignende forhold som nu, men udtaler iøvrigt, at der i Lünigs „Reichsarchiv“ må findes mangfoldige exempler på hyldingsceremonier fra samtiden og den nærmeste fortid. Med hensyn til eden indskærper han, hvad det her især må komme an på. Alle bør aflægge den,

adel og uadel, særlig stædernes råd og gejstligheden, og den bør affattes således, at den afskærer alle reservationes mentales. Kongen skal hyldes som eneste herre og suveræn arvekonge og dette skal også gælde hans kongelige arvinger og descendenter; den som ikke vil aflægge en sådan ed, vil derved udpege sig selv som ildesindet. Eden bør aflægges skriftlig under hånd og segl.

Med hensyn til højesterets forhold til Sønderjylland var Amthor hildet i en beklagelig historisk fejltagelse. Det har åbenbart været kancelliets ønske at finde en historisk hjemmel for udvidelsen af denne domstols jurisdiktion til hertugdømmet, men Amthor stod i den formening, at højesteret svarede til de middelalderlige landsting, og oplyste, at hertugdømmet havde haft sit særlige ting på Urnehoved. Han oversåherved, at højesteret har udviklet sig af kongens retterting og danehoffet, til hvilke sager kunde indankes fra de almindelige ting, også i Sønderjylland. Privilegiet af 1524, hvorved dette forhold ophørte, antog han derfor for at have været rettet mod fremtidige mulige misbrug, istedenfor at det i virkeligheden var rettet mod et ældgammelt historisk fællesskab. Alligevel frarådede Amthor ikke ubetinget at indføre appel til højesteret, men han mente nærmest, at den burde begrænses på samme måde som den holstenske adels appel til rigskammerretten. Imidlertid synes hans historiske oplysninger i dette punkt strax at have dræbt den fuldt berettigede tanke at genoplive et fællesskab, som havde sin naturlige forudsætning i det fælles grundlag for lovgivningen.

Idet der iøvrigt ikke er grund til at dvæle ved enkelthederne i Amthors forslag og betragtninger, skal kun hans opfattelse af hertugdømmets politiske fremtid endnu fremhæves. På den ene side lægger han da hovedvægten på, at hele den hidtilværende forfatning er fuldstændig ophævet. Kongen er enevældig herre og bør ikke stadfæste nogen stands særrettigheder, alting afhænger for fremtiden af hans frie bestemmelse: „Dann da durch die gegenwärtige Veränderung antiqua rerum

facies in den vornehmsten Hauptstücken gäntzlich aufgehoben ist, so werden die Herrn Edelleute und andere Unterthanen alles was ihnen von alten Privilegien gelassen wird, um so viel eher vor einer blossen königlichen grace annehmen." På den anden side er det et hovedpunkt, at alt fællesskab med Holsten er fuldstændig og for bestandig afskaffet. Han formoder nok, at den slesvigske adel vil bede om at få sine privilegier stadfæstet, således som det forhen havde været tilfældet ved hyldingerne: „doch glaube ich nicht, dass sie (die Noblesse) sich so weit vergehen und auf eine prätendirte Fortsetzung der ehemaligen Communion verfallen werde". Skulde det imidlertid ske, så kan han alt i forvejen tænke sig, hvilke grunde den vil anføre, og vil med lethed påtage sig at modbevise dem.

Nogen tid efter blev der skrevet til de to gamle og erfarne statsmænd T. B. Jessen og K. Gensch v. Breitenau (10. December, tillæg 2) [1]. Den første af disse, en præstesøn fra Store Vi ved Flensborg, dengang 72 år gammel, havde som oversekretær i det tyske kancelli haft en væsenlig del i hvad der skete i året 1684; han havde derpå været brugt i udlandet og var fra 1713 præsident i den slesvigske overret og regeringskommission. Breitenau var en olding, som i 50 år havde været regeringens konsulent i de statsretlige spørgsmål i hertugdømmerne; han var oprindelig kommen hertil som hertugen af Pløns repræsentant i det oldenborgske anliggende, men var bleven vunden for den kongelige tjeneste og havde vistnok forfattet så godt som hele den lange række stridsskrifter fra den følgende menneskealder. Han havde nu i mange år boet i Lybek, men var endnu stadig, i sit 84. år, dansk „gehejmeråd" [2].

T. B. Jessens svar er dateret „foran Gottorp, den 18.

---

[1] Den i dette af Sehestedt paraferede og vistnok også affattede reskript givne fremstilling af det ved freden skabte retsgrundlag og kongens hensigter er ikke uden interesse, da det senere gik over i det første udkast til indlemmelsespatentet.

[2] Begge de nævnte mænd døde først i slutningen af året 1731.

December“ og altså skrevet strax efter modtagelsen af det kongelige reskript. Det begynder med en gentagen lykønskning til den opnåede endelige fred og de dertil knyttede garantier: „dasz die göttliche Allmacht Ew. Königl. Maytt. zu langen und späten Zeiten, und Dero Königl. Nachkommen bis zu dem Ende der Welt die Früchte sothanen Friedens bei höchstbeglückter Regierung geniessen lassen wolle!“

Hvad arvehyldingen angår, da udtaler han sig for at lade den foregå uden sammenkaldelse af ridderskabet, ved kongelige deputerede på de forskellige steder; det vil være mindre bekosteligt og dog tilstrækkeligt. De hertugelige embedsmænd må dog i forvejen have erklæret sig for, enten at ville ansé sig for løste fra deres tidligere troskabsed (på grund af det forrige herskabs brud på traktaterne, landets inddragelse efter krigens ret og dets ældgamle egenskab af et dansk len) eller at ville opgive embed og bestilling og da stå frit lig andre ikke edfæstede indbyggere og med dem deltage i arvehyldingen. En vægring af denne må medføre udvandring.

Med hensyn til stædernes og landskabernes ældre privilegier og retssædvaner tilråder han som en nådessag at stadfæste dem, ligesom det skete 1684; men samtidig må det indskærpes, at ingen fremmed ret, særlig ikke kejserretten, således som det hidtil er sket, for fremtiden må påberåbes for domstolene, hvor kun kong Valdemars lovbog og de hjemlige forordninger har gyldighed. Advokaternes antal bør begrænses; de bør aflægge en forpligtende hyldingsed eller forlade landet, og der bør sættes en alvorlig straf for dem på at indblande fremmed ret i deres procedure. Den offenlige orden, som er kommen i forfald i hertugdømmet, må skærpes og politiet styrkes.

Medens Jessen som regeringspræsident således tager sagen praktisk og nøjes med en faktisk afskaffelse af landdagen og enhver politisk selvstændighed, går Breitenau som gammel statsretsforfatter ind på en omhyggelig undersøgelse af alle herhen hørende retsforhold; han gennemgår formerne for en

tilknytning af landet, fremsætter formodninger om de vanskeligheder, som vil møde, og giver sine råd med hensyn til måden at overvinde dem. Desværre synes enkelte af hans indlæg at være gået tabte, men der er dog bevaret nok, enten i original eller i andres referat, til at man deraf kan få en tydelig forestilling om hele hans opfattelse af de pågældende spørgsmål.

Hans første brev er af 17. December og indeholder en forespørgsel om meningen med den kongelige ordre. Sagen er af vigtighed, siger han, da et helt hertugdømmes stat ligesom skal indrettes fra nyt af, og den er så meget vanskeligere, som det ikke er bekendt, om kongen, som mange holder for, tænker på at inkorporere hertugdømmet i Danmarks krone og for fremtiden regere det i alt som andre provinser i kongeriget, eller at beholde det som et separat hertugdømme, som det har været i nogle hundred år, under en særlig kongelig ene-arveregering. Dette sidste, mener han, vil mærkelig lette det hele forehavende og af visse åbenbare grunde („klar vorhandene Ursachen“) være mest svarende til kongens interesse. Endvidere ønsker han en udtrykkelig tilkendegivelse af, om han kun skal udtale sig om de forhen hertugelige indbyggeres, eller tillige om ridderskabets hylding, hvilket sidste vil være det vigtigste og det vanskeligste.

Dette brev fremkaldte et nyt reskript, ved hvilket det blev tilkendegivet Breitenau, at han skulde udtale sig både om ridderskabets og de menige indbyggeres hylding og indsende et projekt til eden for hver især, ligesom han skulde fremsætte sine betragtninger over begge de berørte former for hertugdømmets tilknytning og deres konsekvenser.

Breitenaus svar indsendtes den 7. Januar 1721 og bestod af en større afhandling på 30 foliosider, der nu synes tabt [1], og et endnu bevaret postskriptum på godt 6 foliosider.

---

[1] Det fandtes endnu 1848 i det tyske kancellis arkiv; se Wegener, Om den evige forbindelse mellem Slesvig og Danmark, i Antislesv.-holst. fragmenter X 26.

Efter kancelliets senere referat (tillæg 6) indeholdt hovedafhandlingen følgende punkter.

Der bør udstedes et patent til ridderskabet, ligesom det skete 1684, for at meddele det kongens hensigt og forberede det på den fastsatte hyldingshøjtidelighed; et udkast fandtes hoslagt.

Gejstligheden og stæderne skal aflægge eden for kongelige kommissarier; de nye stæder ligesom de ældre, der var repræsenterede på landdagene. Indbyggerne i amterne og landskaberne skal ligeledes sværge, særlig de godsejere, som står i hertugelig tjeneste. Vil de hverken sværge eller sælge deres godser, skal disse sekvestreres.

Med hensyn til det slesvigske ridderskab udtalte Breitenau, at det burde skilles fra det holstenske, og han udførte denne tanke på 4 foliosider, ligesom han medgav en formel for dets hyldingsed. De tidligere privilegier for høje og lave mente han burde stadfæstes ved kongens nærværelse på Gottorp.

Endelig udtalte han sig om den mulighed, at hertugen af Gottorp vilde sende nogen for at protestere mod hyldingen, samt om hertugerne af Sønderborgs eventuelle fordring på medforlening med hertugdømmet; men disse udtalelser findes ikke refererede.

Det tilføjede postskriptum (tillæg 3) gik ind på spørgsmålet om Sønderjyllands tilkommende regeringsform. „*Da hertugdømmet under de nuværende forhold ikke kan vedblive at være forenet med Holsten,* siger han, kommer det især an på det spørgsmål, om det er bedre for kongens interesse, respekt og gloire at *indlemme det i kongeriget Danmark og regere det ligesom alle dette riges øvrige provinser*, eller at beholde og beherske det *som et særligt, for sig selv bestående suverænt hertugdømme.*“ For „at inkorporere og unere hertugdømmet med Danmarks krone“ taler nu efter Breitenaus mening tre ting, medens sex grunde taler derimod. Først kongelovens 19. artikel, der bestemmer, at alt, hvad der erhverves af nogen konge, skal blive uadskilleligt hos kongeriget

og gå i arv til mænd og kvinder. Endvidere den omstændighed, at det er et ældgammelt dansk len og derfor kan siges at være vendt tilbage til lensherren. Endelig fordi regeringen i så fald vil være simplere og billigere: et par landsdommere med appel til højesteret, rentekammeret i København osv. Disse grunde afkræfter han dog selv ved at gøre gældende, at Sønderjylland fra 1326 har et udtrykkeligt privilegium på ikke at blive forenet med kongeriget, hvilket privilegium ikke er ophævet ved kongeloven, men synes at være udtrykkelig stadfæstet af kong Fredrik III ved Sønderborgernes forlening til fælles hånd. Med hensyn til det ældgamle forhold forud for forleningen afviser han derimod den historiske betragtning og hævder, at regeringsformen er et politisk, ikke et historisk spørgsmål. Hensynet til regeringens billigere indretning afviser han som underordnet for en stor potentat.

Efter denne mildest talt svage kritik af de tre første grunde går han over til de „uovervindelige vanskeligheder og hindringer“, som stiller sig i vejen for indlemmelsen. Hele landets stat måtte der vendes op og ned på; en ny lovbog måtte indføres (således som det jo uden vanskelighed havde fundet sted i kongeriget få år tilforn) og en del gamle skikke aflægges; indbyggerne vilde beklage sig bittert over alt dette og overløbe kongen med forestillinger osv. Af denne grund, fortsætter han, har heller ikke Frankrig, Savoyen og Østrig indlemmet deres ny erobrede lande i de ældre, men har ladet dem vedblive at bestå i deres forrige stand med hensyn til love og administration. Alt vil stille sig langt simplere, dersom dette ligeledes udføres i Sønderjylland; overretten på Gottorp kan vedblive at bestå, dermed er det hele gjort; lovgivningen kan da efterhånden egaliseres imellem de forhen adskilte dele af hertugdømmet.

For sin anskuelse anfører han endelig „en anden hemmelig og vigtig grund“ af kongeloven, men „af visse sønderlige grunde“ vil han ikke vove sig så langt ud med sine forklaringer.

Til slutning udtaler Breitenau sig for, at kongen bør forandre sin titel således, at han kalder sig „suveræn hertug til Slesvig, også hertug til Holsten osv.“, i modsætning til de andre hertuger (af Sønderborg), som kalder sig „af Slesvig“ på grund af de små len, som de endnu ejer, eller den fordring på fælleshånden, som de prætenderer. Han drøfter endelig spørgsmålet om det fremtidige forhold til hertugen i Holsten osv.

Kongen takkede den 18. Januar for de modtagne udførlige udtalelser, men beder Breitenau nærmere at angive, hvad han mener med sine hentydninger til kongelovens hindring for Sønderjyllands indlemmmelse, samt til forholdenes ordning i Holsten.

Herpå svarer Breitenau igen under 4. Februar med et brev på 12 foliosider. Desværre indeholdes besvarelsen på hovedspørgsmålet dog ikke heri, men var tilføjet på et (tabt) bilag, vistnok for kun at læses af kongen personlig. Han har i dette bilag anført „eine und andere leicht begebliche casus“, „wodurch die Sache verhoffentlich satsam wird erklärt sein“, og beder kongen om undskyldning for sin frimodighed (tillæg 4). Derpå går han over til andre spørgsmål, som senere er faldne ham ind. Således kunde der være tale om at henvise det slesvigske ridderskab med sine døtre til det lille Johannes kloster ved Slesvig, medens det holstenske vilde beholde tre store frøkenklostre for sig. Denne konsekvens af ophævelsen af det samlede ridderskab vilde han dog ansé for unødvendig, da man flere steder i Tyskland har fællesskab om klostre mellem lande, der har helt forskelligt herskab. Efter derpå at have drøftet fordelene ved fortsat fællesskab i regeringen i Holsten ender han med at fremsætte det spørgsmål, som han mener må klares, om hertugerne af Gottorp i henhold til overenskomsterne fra tiden før 1657 skal beholde en eventuel arveret til Sønderjylland, og om dette i så tilfælde skal være len eller suverænt hertugdømme? Af besvarelsen heraf vil det tildels afhænge, om kongen fremdeles kan give dem titel af „hertuger af Slesvig“.

Det er ikke vanskeligt at se og vil senere blive nærmere eftervist, at Breitenaus betænkeligheder ved en fuldstændig indlemmelse er begrundede i Sønderborgernes, især de plønske hertugers af kong Kristian V stadfæstede arveret. Kongelovens anseelse og ukrænkelighed vilde da efter hans anskuelse engang i tiden kunne komme til at lide et skår, når det kongerige, hvis udelelighed den hævder, dog skulde komme til deling mellem forskellige arvinger.

Denne opfattelse er i god konsekvens af Breitenaus stilling til hele denne sag; han havde selv været med til at sikre Plønerne deres ret til forlening med fælleshånden på Sønderjylland. At spørgsmålet om hertugdømmets fremtid nu af de krigsførende magter var afgjort som rent politisk, var for ham kun den ene side af sagen; det vedbliver for ham bestandig tillige at være en indviklet retssag, som skal pådømmes efter legitimitetens love. Idet kongen påberåbte sig at have erhvervet det suveræne hertugdømme Slesvig-Gottorp med krigens ret, var det jo ikke blot fuldstændig og for bestandig tabt for den regerende hertugslægt (med mindre den kunde erobre det tilbage), men selvfølgelig også for alle dens eventuelle arvinger, og den suveræne konge måtte frit kunne fastsætte arvefølgen i det hele genforenede hertugdømme. For Breitenau dukkede derimod bestandig forestillingen om de bagved liggende slægttraktater op: Sønderjylland vedblev at være Oldenborgernes slægtarv, medens Danmark var kong Fredrik III's arv for alle tider. Efter denne betragtning måtte dette hertugdømme altså konsekvent være undtaget fra den øvrige verdens politiske vilkår: ved en eller anden transaktion at kunne komme ind under andre statsretlige forhold; ellers kunde jo suveræne lande erobres, len forbrydes og inddrages, rigslande til- og fradømmes fyrsterne; kun her skulde en afgørelse være umulig!

Der er opbevaret en række bemærkninger af kong Fredrik IV til Breitenaus skrivelser, uvist fra hvilken tid. Kongen udtaler sig i det hele om hyldingen og dens ønskeligste form (tillæg 5). Af særlig interesse er her hans ofte gentagne

bemærkning om inkorporationen. Han er „platter dings“ for de tre grunde, som Breitenau havde opstillet for indlemmelsen i kongeriget, og „kan slet ikke finde“, at de sex andre kan opveje dem: „alligevel finder jeg sagen af den importance, at man ikke behøver strax at forandre dette (Slesvig som separat suverænt hertugdømme), men lidt efter lidt, og således at overretten i Slesvig ret vel indtil videre kan beholdes istedenfor en regering“.

Endelig den 26. Marts indleverede de to assessorer i det tyske kancelli, Frans von Hagen og Fredrik Esmarch (en præstesøn fra Klægsbøl ved Tønder, som havde stået i kancelliet fra 1684), på oversekretæren Kristian Sehestedts ordre, en forestilling til kongen på grundlag af alle de indkomne betænkninger (tillæg 6). De mente, at man i det hele burde følge Breitenaus råd, særlig med hensyn til Slesvigs selvstændighed, idet de dog ikke indlod sig på hans statsretlige betragtninger. Særlig mærkelig er dog kun deres ytring om de protesterende godsejeres behandling. Breitenau havde tilrådet at sekvestrere godserne ligesom i 1684, men de tilråder at konfiskere dem: „såsom det nu forholder sig ganske anderledes end i 1684, da den hertugelig-slesvigske del nu er garanteret hans kgl. maj. for evig, medens der til hin tid slet ikke var udsigt til sligt, således at altså sagerne nu, Gud være lovet, er kommen i en helt anden gænge“.

Hermed endte disse forhandlinger, som i det hele havde en rent foreløbig karakter, for først at genoptages i Avgust måned. Måske afbrødes de tildels for om muligt at skaffe en mindelig overenskomst med Gottorperne tilveje, hvorved jo det hele spørgsmål vilde simplificeres meget. Men de fra denne side opstillede fordringer forekom de danske statsmænd alt for vidtgående. Den 17. Maj krævede gehejmeråd Bassewitz i samtale med den danske afsending Westphalen i Riga: Pinneberg og Segeberg, arveretten til Pløn, bispedømmet Lybek i 6 slægtled og understøttelse til tronfølgen i Sverig. Sehestedt svarede, at disse forslag var „trop absurdes pour y faire quel-

que reflexion serieuse“, et bevis på, at Danmark følte sig sikkert i sin politiske stilling. Det er iøvrigt vel værd at lægge mærke til, hvorledes Bassewitz ved denne lejlighed omtalte ridderskabet. Det vilde, sagde han, ved alle midler modsætte sig et forlig på dette grundlag, „massen sie lieber den Herzog am Bettelstab sterben und das Königreich Dänemark in lichter Lohe brennen sehen möchten als die Trennung des Schleswigschen von dem Holsteinischen und in dem Herzogthum Schleswig die Aufhebung der gemeinschaftlichen Regierung“.

Kort efter optoges hoffet og regeringen af andre anliggender. Efter kongens formæling med Anna Sofie var hendes svoger Ulrik Adolf Holstein bleven storkansler (Juni) og straks efter ledsagede han kronprinsen til Tyskland til formælingen med Sofie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach (3. Juli). Hyldingen på Gottorp blev derefter udsat til deres tilbagekomst, der fandt sted i de sidste dage af Avgust. Det ny formælede par blev ledsaget til Gottorp af den danske og slesvigske adel og modtoges her af kongen og dronningen (d. 28. Avgust). Hyldingen fandt derefter sted den 4. September. —

Af de i vinteren 1720—21 førte forhandlinger fremgar det med tilstrækkelig tydelighed, hvorledes alle parter efter freden i Frederiksborg opfattede Sønderjyllands stilling. Om to ting var alle enige: først, at hertugdømmet var bleven politisk adskilt fra Holsten; dernæst, at det var kommen i væsenlig samme stilling som 1684, under den danske konges suveræne højhed og i hans suveræne eje. Vi skal et øjeblik dvæle noget nærmere ved disse to kendsgerninger.

Fællesskabet med Holsten var indtil 1720 et hovedpunkt i Sønderjyllands offenlige ret. Oprindelsen dertil lå langt tilbage i tiden, i middelalderen. Den holstenske adel, ført af sin stridbare greveslægt, havde erobret landet op til Kolding, ligesom den forhen havde underkastet sig det vendiske land Vagrien og ligesom den senere underkastede sig det frie Ditmarsken; navnet Holsten og Holstenere („Holster“) omfattede politisk, og for adelens vedkommende også socialt, det hele

land fra Hamborg til Lybek og Ribe. Efter Erik af Pommerns ihærdige kampe fremtrådte Sønderjylland dog igen som en selvstændig politisk landsdel, et dansk len, og i kong Kristian I's håndfæstning 1460 betragtedes de to lande som sideordnede og lige berettigede i et politisk fællesskab, hvert med sine ejendommeligheder og sin statsretlige stilling.

Først 100 år efter indtrådte der en yderligere udvikling og udklaring af disse forhold. Det politiske samliv med Danmark havde draget begge lande over imod kongeriget og Sønderjyllands overvægt i forbindelsen var nu kendelig i alle forhold. I kong Fredrik II's tid fastslås hertugdømmernes offenlige ret for lange tider. På landdagen i Flensborg 1564 vedtages faste regler for fællesregeringen, medens stændernes ret til at begrænse hertugslægtens arveret til landenes regering hævdes; Hans af Sønderborg kunde ikke opnå hylding som „regerende herre“. For fremtiden skiftes de „valgte“ hertuger til at føre forsædet i fællesregeringen et år ad gangen. Hver styrer sine amter med tilhørende gejstlighed og stæder, men hele adelen med sit bøndergods, og de gamle stæder i politisk og judiciel henseende, sorterer under en fælles regering. Overfor denne står landretten som fælles øverste domstol og landdagen som deltager i den almindelige lovgivning og udskrivningen af skatter; den tager sig af det fælles forsvarsvæsen og repræsenterer landene udadtil. Delingen af amterne opfattes som politisk betydningsløs, landene udgør retlig et eneste politisk „korpus“.

Få år efter udgav de regerende hertuger en landretsordning, som fastsatte reglerne for retsplejen, og i året 1579 afgjordes den mangeårige lensstrid om Sønderjylland ved forliget i Odense. Når undtages dette sidste, som igen ophævedes ved freden i Roskilde 1658, holdt dette grundlag for den offenlige ret sig væsenlig uforandret indtil okkupationen af de gottorpske lande i året 1713.

Alle var, som vi så, efter Fredriksborgfreden enige om, at dette nu måtte opgives, og det blev i virkeligheden fuldstændig opgivet. Det var ingenlunde en nødvendig følge af

territorialforandringen. Fællesskabet i regeringen havde ikke sin forudsætning i en ligelig fordeling af landområdet; den kongelige del havde tværtimod siden 1564 været $^1/_3$ mindre end den gottorpske, da Sønderborgernes del var udskilt af den. Der vilde altså principielt intet have været til hinder for fremdeles at betragte de to hertugdømmer som ét politisk korpus, med en fællesregering for adelsgodset osv., samt en fælles politisk repræsentation og organisation; forandringen vilde da være indskrænket til, at kongen nu sad inde med en overvejende del af amterne.

Det manglede ikke på forsøg i denne retning. Ridderskabets stemning er tilstrækkelig karakteriseret i de foran citerede ytringer af Bassewitz, i en almindeligere form fremtræder tanken i en samtidig supplik fra „sämtliche des H. Schleswig eingesessene Unterthanen“. Dette mærkelige aktstykke, hvis oprindelse neppe mere kan efterspores, begynder med en lykønskning til freden og erhvervelsen af det hele hertugdømme, og går ud på at få det gamle justitskancelli (i Glykstadt) genindsat. Ansøgerne beder kongen betænke, at når det ene af de to fyrstendømmer lider, det andet nødvendigvis vil gå til grunde med det, hvorfor de besværger ham ved Kristi vunder: „denen anitzo sich sonder Zweifel häufig findenden landverderblichen Vorschlägen wegen allerhand Neuerungen kein Gehör geben, vielmehr es zum soulagement der armen Eingesessenen beider Fürstenthümer . . . bei dem alten, wobei es sich gottlob seit einigen seculis so wohl befunden, lassen“.

Men dette skete ikke, og at det ikke skete må der tillægges den største vægt. Hvad der skete var, at *Sønderjylland exkorporeredes af det politiske korpus Slesvig-Holsten.* Holsten vedblev at hvile på det gamle retsgrundlag; der var fremdeles en fællesregering med den gamle myndighed, og alle de gamle aftaler og retssædvaner vedblev at bestå. Men Sønderjylland var ikke mere indbefattet under dette fællesskab, det havde kun én „regerende herre“, både for amterne og for

adelen. Det var den middelalderlige erobring af det danske hertugdømme, som Holsten hermed havde tabt.

Hermed var da Sønderjylland foreløbig uden politisk forbindelse til nogen side; det ejedes af kongen som suveræn landsherre og det måtte stå til ham som „første erhverver“ (primus acquirens) at fastsætte dets fremtidige skæbne. Ikke blot de gottorpske amter havde han vundet, ikke blot fællesdelen var han bleven eneherre over, også den gamle kongelige del havde han erhvervet i en anden forstand og til en fuldere ejendomsret end den, hvormed den forhen havde tilhørt den kongelige linje. Hele hertugdømmet havde forhen, ligesom endnu Holsten, tilhørt det oldenborgske hus, således at visse linjer stillede de for tiden „regerende herrer“, men arvegangen var fastsat og hele slægtens arveret i mandsstammen anerkendt. Dette var nu forbi for hele Sønderjyllands vedkommende, efterat kongen og Danmarks krone havde fået det garanteret af de krigsførende magter og udskillelsen af det gamle retsforhold derefter havde fundet sted. At de danske statsmænd opfattede sagen således, fremgår tydeligt nok af alle de bevarede udtalelser.

Sagen stod væsenlig ligesom ved indlemmelsen 1684; til denne gik man stadig tilbage i tanken. Vel havde det tyske kancelli øje for, at der var kommet et nyt politisk moment ind ved garantierne, men det fremdrog dog med forkærlighed alt, hvad der dengang var bleven fastsat og projekteret; man gik endog med Breitenau ind på at foreslå det samme patent og den samme edsformel ved hyldingen, kun med de nødvendigste forandringer.

Hvad der dengang var sket, var aldeles simpelt og klart en genoprettelse af det ene udelte hertugdømme, uden al forbindelse med Holsten, men tillige uden tilknytning til noget andet politisk korpus. Det hedder i patentet af 28. Juni 1684, at kongen har inddraget den hertugelige del af Slesvig og forenet den med sin egen, hvorfor indbyggerne (ridderskab osv.) skal aflægge hyldingseden til ham som deres eneste suveræne

landsherre; og i eden siges der, at den gælder kongen og hans „retmæssige arvesukcessorer i regeringen“.

Nogen tid efter nedskrev kongen imidlertid sin vilje med hensyn til hertugdømmets fremtidige retsforhold (22. November 1684). Det fremgår heraf, at han anså sig for ligeså utvivlsom herre over Sønderjylland, som hans fader ved kongelovens affattelse var herre over Danmark og Norge; som første erhverver af landet disponerer han derfor over det på selvsamme måde. „Vi haver til os taget, siger han, hans (hertugens) anpart af benævnte fyrstendom Slesvig og med vores andel kombineret og sammenføjet“, og han vil derfor pålægge sine efterfølgere aldrig at tillade, at det igen bliver adskilt og delt, „men at det til evig tid udi et samlet corpo udelt, uadskilt og usepareret, under kongernes, vore arvesukcessorers, regering forbliver.“ Ingen prins bør derfor nogensinde have len eller appanage i hertugdømmet, men hellere i kongeriget, når det skal være; der bør ikke mere holdes landdag, „eftersom det strider imod den kongelige suverænitet og højhed“[1].

At kong Fredrik IV kendte denne disposition, som var udstedt i to exemplarer, af hvilke det ene var nedlagt på Rosenborg, det andet uden tvivl fandtes i hans egne gemmer[2], fremgår tilstrækkelig af indledningen til hans egne regeringsregler for sin søn, idet han her giver sig selv det vidnesbyrd at have fulgt sin faders råd og efterladte anvisninger. Blandt andet sigter han herved utvivlsomt til dette brev og den senere tilføjede efterskrift: „Dette er siden i så vidt forandret ved restitutionen af hertug Kristian Albrekt 1689, hvilken sag vi vil befale Gud og tiden.“

Men selv om det således var givet, at kong Fredrik IV tilsigtede det samme som hans fader havde tilsigtet, så var det dog ingenlunde en følge deraf, at han skulde nøjes med at bruge de samme former eller nøjes med de samme forholds-

---

[1] Kong Kr. V's testamenter, ved J. J. A. Worsaae.

[2] Det er tilligemed en række andre lignende dispositioner fra arveprins Fredriks bo kommen til gehejmearkivet.

regler, som havde stået til hans rådighed. Tværtimod, erfaringen fra hin tid talte derimod. Han havde derfor skaffet sig de store magters garantier og han stræbte efter tillige at skaffe sig Gottorpernes frivillige afkald. Da dette ikke lykkedes, måtte han nøjes med en betryggende anerkendelse fra indbyggernes side, og opmærksomheden henvendtes derfor igen på den forestående hylding som en akt af gennemgribende betydning. Landet skulde ved denne lejlighed samtykke i kongens opfattelse af hertugdømmets nye statsret. Fra dette synspunkt tages sagen igen under overvejelse ud på eftersommeren 1721.

Det svage punkt i tilknytningen af 1684 var oprettelsen af et suverænt hertugdømme under kongen og „hans retmæssige efterfølgere", *uden nærmere angivelse af arvefølgen* og *uden en til exkorporationen af det politiske korpus „Slesvig-Holsten" svarende inkorporation i Danmark.* Vel var begge dele givne i den 1684 indførte faktiske regeringsform og i kongens testamentariske disposition, som efter den i Danmark bestående statsret var fuldt forpligtende; men den mulighed var dog ikke udelukket, at man engang i tiden vilde kunne påstå, at arvefølgen ingenlunde var bleven forandret ved hertugdømmets konsolidering, men endnu var agnatisk i linjefølge indenfor hele huset Oldenborg. Denne mangel undgik ikke opmærksomheden, da man nu igen kom tilbage til at tage sagen op til fornyet overvejelse, og den blev derfor lykkelig undgået ved indlemmelsen 1721.

Fortjenesten heraf tilkommer, såvidt man kan se, så godt som udelukkende oversekretæren i det tyske kancelli Kristian Sehestedt. Han var en søn af Kristoffer Sehestedt til Nislevgård på Fyn, af den gamle sønderjydske slægt med tre søblade, gehejmeråd i kong Kristian V's tid. Som oversekretær i tyske kancelli efter Jessen (fra 1701) var han tillige udenrigsminister, og efterat være optagen i gehejmerådet (1708) fik han en betydelig indflydelse på rigets politik. I forening med Ditlev Vibe, som var oversekretær i det danske kancelli, re-

præsenterede han en udpræget national politik i kongens råd, i modsætning til de mere eller mindre evropæiske strømninger, som iøvrigt gjorde sig gældende ved hove. De styrtedes sidst på året 1721 ved Holstein-Holsteinborgs voxende indflydelse, og Sehestedt, som havde giftet sig til Ravnholt, tilbragte derefter de sidste 20 år af sit liv som stiftamtmand på Fyn[1].

Det skal nu her være opgaven i det enkelte at eftervise, hvorledes det lykkedes Sehestedt som leder af det tyske kancelli og den, der havde referatet af alle didhenhørende sager i konsejlet, at give hyldingen samme både skarpe og fyldige præg som det, han som udenrigsminister havde givet forhandlingerne om en endelig bilæggelse af det sønderjydske spørgsmål.

Da i året 1815 det statsretlige forhold mellem Sønderjylland og Holsten igen fik betydning i anledning af den i forbundsakten af 8. Juni s. år fastsatte bestemmelse, at der i alle forbundsstater skulde indføres „eine landständische Verfassung“, var det i virkeligheden gået fuldstændig iglemme. Man forbavses ved at gøre sig bekendt med den tids overvejelser mellem danske statsmænd. Præsidenten i det tyske kancelli Otto Moltke, yngre søn af Adam Gottlob Moltke på Bregentved, syslede hele den følgende vinter i al stilhed med det spørgsmål, hvorvidt de gamle landsprivilegier hjemlede Slesvig en ret til deltagelse i en eventuel forfatning for Holsten, uden at kunne komme til klarhed over det. Han lod kancelliets arkivar, historikeren Henrik Behrmann gennemgå akterne fra 1721 og give en fremstilling af de historiske tildragelser og deres retlige fortolkning, og skønt denne udførte sit hverv med dygtighed, lykkedes det dog ikke Moltke selv at komme til nogen klarhed på dette punkt. Man kan måske sige, at denne omstændighed er bleven skæbnesvanger for os.

---

[1] Hojer, I 157. 292. osv. Danske atlas III 474. VI 633. Hist. tidsskr. 5. række III 20 f. Udsigt over de danske rigsarkivers historie, s. 60 f. 268 f.

Den bragte kancellipræsidenten, hvis danske sindelag og hengivenhed for kongehuset var hævet over al tvivl, til i hele sin lange embedstid at holde alle de historiske dokumenter tilbage, ligesom han efter evne forhindrede, at den statsretlige strid optoges fra dansk side. Hans tvivl bredte sig til de andre statsmænd, som ikke på første hånd havde studeret spørgsmålet, og som det synes til selve de regerende konger.

Tingen var den, at man i 1815 og senere savnede det nødvendige kendskab til tidligere tiders politiske forhold. Ligesom man var uvidende om lensforholdenes rette betydning, havde man tabt traditionen om de ældre konstitutionelle former. Moltke fremsætter derfor alt den indvending mod indlemmelsen, som senere først og sidst blev gjort gældende af de slesvig-holstenske jurister, at arvehyldingen ikke havde fundet sted i de gamle kongelige amter og at deres forhold til den danske krone, såvel som deres statsretlige forhold i det hele, altså ikke var bleven påvirket af begivenhederne 1721. Denne del af hertugdømmet var heller ikke indbefattet i den senere transaktion med Rusland, og grundlaget for dens offenlige ret var altså stadig suverænitetsdiplomet af 1658 og de arvelove, som dengang havde været gældende. Om denne tap drejer sig i virkeligheden hele den anti-danske opfattelse, idet den iøvrigt antager en dobbelt form: *enten* bliver den stående herved og tilkender altså kongehuset en ubegrænset arveret til den gottorpske del, *eller* den går videre og påstår, at denne 1721 indlemmedes i den kongelige og tillige med denne gik ind under en fælles arvelov i Oldenborgernes agnatiske linjefølge.

Det vil i det følgende blive godtgjort, at begivenhederne 1721 både i deres helhed og i alle deres enkeltheder går ud på det modsatte, på en fuldstændig kuldkastelse af hele den ældre statsret og dens arvelove; men først og fremst vil det da være nødvendigt at fjerne den af Moltke fremsatte tvivl om, hvorvidt den kongelige del droges med ind under forandringen.

Når denne tvivl overhoved har kunnet komme op, og når

den, som det synes, aldrig fra dansk side mødte det rette afgørende svar, da var det fordi den konstitutionelle tradition var så aldeles afbrudt. Det væsenlige ved hyldingen 1721 var ikke den ed, som blev aflagt i de *gottorpske amter*, men den, som *landets adel* aflagde på Gottorp; den første var nemlig (statsretlig) en *troskabsed*, aflagt af undersåtterne til deres konge, den anden en *politisk hyldingsed*, aflagt af hertugdømmets repræsentation og forpligtende på dets vegne. Men repræsentationen stod for *hele hertugdømmet*, også den kongelige del, og hvad den gik ind på forpligtede alle indbyggerne; troskabseden var derimod selvfølgelig overalt i de kongelige stæder og amter bleven aflagt strax efter tronskiftet (1699) og behøvede ingen gentagelse 1721.

Thi hvad var det for en forsamling, som hyldede kong Fredrik IV på Gottorp den 4. September 1721? Skønt ordet ikke bruges, eller vel endog omhyggelig undgås, må den dog utvivlsomt kaldes en *landdag*, således som man plejede at indkalde den til hyldingen. En betragtning af forholdenes udvikling i den henseende vil tilfulde godtgøre dette.

Lige fra valgrettens tid var det en vedtagen skik, at ethvert hertugskifte konstateredes af en landdag. Den nye hertug fremstillede sig til hylding og stadfæstede landenes privilegier; det var en akt, som svarede til kongevalget og håndfæstningens vedtagelse i kongeriget.

Kong Kristian V var den første, som afnødte stænderne en hyldingsed uden selv at være tilstede på landdagen og uden at stadfæste privilegierne i deres tidligere udstrækning. Den 2. Juni 1671 underskrev adelen og borgerstanden hyldingseden på et landdagsmøde i Rensborg, medens kongens stadfæstelsesbrev er dateret samme dag i København. Det er underskrevet „an Eides statt“ og givet stænderne efter aflagt arvehylding; privilegierne stadfæstes med forbehold af den i Slesvig indførte suverænitet og den i Holsten indførte førstefødselsret. I de brugte formler får hele den gamle statsret, med landdagen som en omfattende repræsentation, endnu sit traditionelle udtryk,

således som det gentages i århundredernes løb, efter at almuen forlængst faktisk er udelukket: „Prælaten, Ritter, Mannen, Räthe, Städte, Einwohner der Fürstenthümer etc.“ [1].

Ved det næste hertugskifte indkaldtes der ligeledes til et hyldingsmøde (17. Avgust 1695); men navnet „landdag“ er nu alt ilde set af de regerende herrer, det kaldes „eine absonderliche convocation“. Ikke desmindre er det rettet til „Prælaten, denen von der Ritterschaft, Städten und gesammten Ständen unserer Fürstenthümer“. Imidlertid hindrede den strax efter udbrydende langvarige strid mellem de to regerende herrer udførelsen af det kundgjorte forsæt, og hverken den unge hertug Fredrik eller hans umyndige søn Karl Fredrik eller kong Fredrik IV modtog den traditionelle hylding med privilegiestadfæstelsen. Denne var dog ingenlunde opgiven af stænderne, og neppe var det kommen til et forlig imellem fyrsterne, før ønsket om en landdag atter fremsattes med stor styrke.

I Kieler omslag efter hellig tre konger 1708 vedtog ridderskabet en forestilling til kongen og hertugen om forskellige anliggender, først og fremst imod den påtænkte ophævelse af fællesskabet og for indkaldelsen af en landdag til hylding og privilegiernes stadfæstelse. Adelen giver en vidtløftig fremstilling af hertugdømmernes forfatningshistorie tilbage til 1460, kalder sig selv for „stænder“ og appellerer til herrernes kærlighed til deres „indfødte undersåtter, prælater, ridderskab, landskab, stæder og stænder“.

Det ses heraf, at de virkelig repræsenterede stænders antal nu er yderligere indskrænket, idet stædernes repræsentanter mangler. Det var i henhold til freden i Travendal af 18. Avgust 1700, i hvis tredje afsnit fællesskabet var begrænset til „Prælaten, Ritterschaft und gewissermassen über einige Städte“; Gottorperne havde alt tidligere søgt at udelukke den

---

[1] En ejendommelig, meget betegnende formel bruges i konvokationspatentet af 2. Sept. 1639: „Prælaten, Ritter, Städte und gesammte Stände, denen auf unser Fürstenthümer Landtägen zu erscheinen und allda üblicher u. hergebrachter Gewohnheit nach Stelle u. Suffragia zu führen obliegет u. zustehet —“.

borgerlige stand. En endelig bindende aftale sluttedes i den henseende i Altona den 17. Juli 1709, i den store „reces", som skulde ende åringers stridigheder og indføre en endelig modus vivendi. Det hedder her i fjerde afsnit, at prælater og ridderskab fremdeles står under de to herrers fælles regering; stæderne nævnes ikke mere. I hemmelige tillægsartikler aftalte råderne endvidere, at man ikke mere vilde bruge ordet landdag, men derimod nok kunde gå ind på et møde med prælater og ridderskab til forhandling af offenlige anliggender [1].

Dette sidste forsæt blev dog ikke bragt til udførelse; ti da adelens repræsentanter holdt på at få en virkelig landdag istand, indkaldtes den ved patent af 14. Sept. 1711 til møde i Rensborg. Den skulde bestå af „Prælaten u. Ritterschaft samt und sonders". Der holdtes da også virkelig en regelmæssig landdag med tiltale og svar, klager og forhandlinger, hvorefter de kongelige og hertugelige kommissærer afgav endelig besked på det næstfølgende omslag i Kiel, den 25. Januar 1712. Ridderskabets første begæring var udskrivningen af en hyldingsdag for at privilegierne kunde blive stadfæstede, og denne begæring blev ingenlunde afslået, men som tidligere udskudt i en uvis fremtid. Den 27. April næstefter ratificerede de regerende herrer hver for sig de afgivne svar og samtidig stadfæstedes landenes privilegier omtrent i samme omfang som det var sket af kong Kristian V i året 1671. Det genoptagne møde sluttedes derpå definitivt den 4. Juli af de kongelige og hertugelige kommissærer: „allermaaszen dann also zugleich hiemit auf special k. u. f. ordre die bisdaherige Land-Tags-Versamlung im Namen Gottes geschlossen". Endelig gav kongen under 19. Juli s. år adelen en ny forsikring om, at det ingenlunde var hans agt, som det var bleven forstået i Kiel, aldrig mere at lade holde landdagsforsamlinger; „allermaaszen auch Dero allergnädigste Meinung keines Weges dahin ginge,

[1] Falck, Sammlungen z. Kunde des Vaterlandes I 241—316. (Sml. reces i Rensborg 1712, k. 7, der viser, at freden i Travendal fortolkedes som anført. Falck, Urkunden, s. 258.)

alle Landtags Versamlungen nach diesem in totum aufzuheben". Det samme forklarede hertugen[1].

Samtidig blev der truffet en anden aftale mellem de to regenter. Ved forliget i Hamborg den 5. Januar 1711 enedes man om for fremtiden at fastholde den fortolkning, at fællesskabet gjaldt det *adelige gods* og dets ejere, uansét om disse var af adel eller ikke, således at som følge heraf også de borgerlige godsejere personligt kom ind under den fælles regering og den fælles jurisdiktion. Denne omfattede herefter altså igen såvel adelige som borgerlige, ligesom før freden i Travendal, kun at de borgerlige godsejere nu var trådte i stedet for stæderne „i visse forhold". Da derfor et par år efter den skarpsindige statsretslærer Amthor gav en udførlig fremstilling af ridderskabets retsforhold, udtalte han sig for, at man nu konsekvent måtte tilkalde de uadelige godsejere til landdagen. Denne som en repræsentation for hele landet og befolkningen skulde jo bestå af fællesregeringens „stænder", og medens stæderne var udskudte af fællesjurisdiktionen, var nu de borgerlige godsejere optagne i den. Iøvrigt oplyses det her, at sådanne i virkeligheden jævnlig var mødte på landdagene, ligesom det alt havde gammel hævd, at de henhørte under fællesjurisdiktionen; kun den udtrykkelige indkaldelse havde man efter gammel skik undgået[2]. Ved hyldingen 1684 underskrev godsejerne sammen med ridderskabet.

Der kan da efter det her oplyste ikke ret vel være tvivl om, at den til hyldingen på Gottorp indkaldte forsamling i virkeligheden var en landdagsforsamling. Patentet af 22. August 1721 indkaldte „Prælaten, sämtliche von der Ritterschaft und andere, so einige adeliche Güter im Herz. Schleswig besitzen", og som formål opgives hyldingen af kongen som eneste landsherre; kun navnet er undgået, således som man så gerne vilde det. Derimod afslog man ikke uden videre hertil at knytte en almindelig stadfæstelse af privilegierne og det til-

---

[1] Jensen u. Hegewisch, s. 225—50.

[2] Historischer Bericht von der Schl.-Holst. Ritterschaft, 1714, s. 79 f. 73.

lodes stænderne at indgive et memorial med de traditionelle klagemål over rettens pleje og skattebyrden. Bønnen om fremtidige landdage i Sønderjylland blev ikke uden videre afslået, men som sædvanlig besvaret i svævende udtryk.

Når denne forsamling derfor hyldede kong Fredrik IV, så var det ikke enkelte mænd, hver i sit eget navn og på egne vegne, men det var *hertugdømmets stænder*. Der siges udtrykkeligt i patentet, at kongen vil, for at nå sit mål at forene den gottorpske del med den kongelige: „von den *gesamten eingesessenen Ständen unseres Herzogth. Schleswig*, als Prælaten, der Ritterschaft, Städten, Amts- und Landschafts-Einwohnern und Unterthanen, *die alleinige Erb-Huldigung* einnehmen"; *desuden* vil han løse de gottorpske undersåtter fra deres *tidligere* ed og tage dem under sin regering og i *sin* troskabsed. Samme tanke udtales, om man vil endnu tydeligere, i et noget senere reskript til generalsuperintendenten, idet det under 30. December s. år pålægges ham også at edfæste præsterne i de forhen fælles distrikter, som man hidtil havde glemt. Her lyder indledningen således: „Als wir nach ohnlängst eingenommener Erb-Huldigung *sowohl* von *Prælaten und Ritterschaft des ganzen Herzogth. Schleswig als denen übrigen* geist- und weltlichen *Ständen in denen gewesenen fürstl. Schleswigschen* Städten, Ämtern und Landschaften vor gut befinden" osv. Hyldingen svarer altså fuldstændig til de *politiske garantier* fra Englands og Frankrigs side, omfattende *hele hertugdømmet. Denne* hylding var en politisk akt, foretagen af hertugdømmets eneste repræsentation, ved en traditionel fiktion forestillende samtlige stænder. For yderligere tydeligheds skyld og af praktisk-politiske grunde afkræver man derefter også de stænder, som har været udelukkede fra repræsentationen, fordi de var henlagte under de enkelte hertugers særlige regering, den tilsvarende ed, men vel at mærke kun for så vidt som de forhen har stået under gottorpsk højhed og altså har været edfæstede til den fortrængte medregent.

En tilsvarende edfæstelse af de kongelige distrikter vilde have været meningsløs.

Når der således ikke med føje kan rejses tvivl om, at hyldingen i året 1721, for så vidt som den foretoges af ridderskabet, var politisk forpligtende for hele hertugdømmet, så bliver spørgsmålet altså, hvad den gik ud på, hvilke forpligtelser den indeholdt. Hvad lovede stænderne og hvad lovede kongen; var nogen berettiget til at gøre indsigelse og gjorde nogen indsigelse?

Det kongelige patent af 22. Avgust og edsformlen af 4. September 1721 har som bekendt været underkastede en talløs række fortolkninger; hvert ord og hver vending er bleven vejet atter og atter, uden at man dog, som det synes, på noget punkt er nået til fuld enighed om den rette forståelse. Hovedgrunden hertil er uden al tvivl den fælles, at man har villet fortolke rent logisk og sprogligt uden det tilbørlige hensyn dels til tidens talebrug i det hele, dels til de dengang foreliggende faktiske vendinger i politisk diskussion i særdeleshed. Det vil imidlertid formentlig vise sig, at de to mærkelige aktstykker vel er tunge og indviklede i formen, men efter tidens tankegang klare i deres udtalelser og koncise i deres afgørelse. De foreligger i forskellige bearbejdelser, lige fra de første udkast af Breitenau til den endelig vedtagne form. Hver af disse bearbejdelser har sit særlige præg, sin bestemt gennemførte opfattelse af hyldingens betydning, en omstændighed, som selvfølgelig i høj grad letter forståelsen af den endelige redaktion. Det er en ikke uvæsenlig mangel ved de ældre danske fortolkningsforsøg, at dette forhold ikke i dem er bleven opdaget og fremstillet[1].

Breitenaus udkast til eden (tillæg 7) går ud på at hylde

[1] Koncepterne fandtes ved akterne fra 1684, som dog også var bleven gennemgåede 1846.

kongen som „alleinigen souverainen Besitzer und Erb-Regent des ganzen Herzogth. Schleswig“, „alleinigen souverainen Herzogen zu Schleswig“; intet videre; intet om efterfølgere, intet om en forandret statsretlig stilling. Dette projekt billigede de to assessorer i det tyske kancelli i deres forestilling af 26. Marts som formentlig tilstrækkeligt.

Svarende hertil redigerede Esmarch derpå efter Breitenaus udkast et patent til stændernes indkaldelse. Det er skrevet på den originale koncept til det tilsvarende patent af 28. Juni 1684 og indeholder kun de nødvendinge forandringer heri. Indledningen nævner den ved patent af 30. Juli 1714 foretagne okkupation af de gottorpske lande, både i Slesvig og Holsten, og optager iøvrigt den i reskript til Jessen og Breitenau (af 10. Dec. 1720) givne fremstilling af freden og de i den indeholdte garantier for hele hertugdømmet Slesvig og kongens hensigt at forene den gottorpske del med den kongelige under sin arveregering. Til gengæld lover han at stadfæste stændernes „wohlhergebrachte Freiheiten und Gerechtigkeiten“. Om tanken med dette patent kan der ingen tvivl være: når kongen siger, at han ved freden har fået garanteret „die ewige und ruhige Besitz- und Beherrschung des ganzen Herzogth. Schleswig und folglich auch des hiebevor gewesenen fürstl. Antheils (für) Uns und Unsere Königl. Erb-Successores an der Regierung“, og når han siger, at han i kraft af denne fred vil tage de tidligere gottorpske undersåtter „unter unserer königl. souverainen und alleinigen Erb-Regierung“, så er det ligefrem, at han tænker sig et suverænt hertugdømme Slesvig, garanteret kongerne af Danmark; hyldingen skal fra landets egen side stadfæste dette. Tilbudet om derimod at stadfæste frihedsbrevene slår yderligere den historisk udviklede selvstændighed fast. Når den fremtidige arvefølge slet ikke nævnes, da ligger det deri, at den selvfølgelig må fastsættes af den suveræne konge og at det ikke trænger til nogen redegørelse for undersåtterne.

Disse udkast undergik imidlertid en ikke uvæsenlig for-

andring i kancelliet, uvist efter hvis initiativ; rimeligvis er det dog alt denne gang selve oversekretæren, som har taget sagen for. De ny koncepter er skrevne med en almindelig skriverhånd og senere atter rettede af Sehestedt selv.

Eden er her fuldstændig omarbejdet, henimod den virkelig brugte formel. Først og fremst er den bragt i direkte forhold til patentet som en politisk akt. Breitenaus projekt gik ud på, at eden ydes i henhold til den ved freden trufne afgørelse; det nye derimod konstaterer, at kongen har fundet for godt ved sit patent: „das vorhin gewesene fürstl. Antheil des Herzogth. Schleswig mit dem ihrigen zu vereinigen und auf ewig zu inkorporiren“, såvel som at tilkendegive ridderskabet, at det har at indfinde sig personlig hos ham for at tages i hans „alleinige Pflicht“. Eden går derefter ud på, at vedkommende for sig og arvinger sværger til kongen som eneste suveræne landsherre, såvel som til hans kongelige arvesukcessorer i regeringen efter kongeloven.

Den tilsvarende form af patentet er mindre modificeret. Den har samme indledning, kun at okkupationen af Holsten udelades af omtalen som uvedkommende. Dernæst forstærkes udtrykket: „selbigen Antheil mit dem unsrigen zu vereinigen“ ved tilføjelsen „und zu inkorporiren“. De andre forandringer er uvæsenlige (tillæg 8).

Sehestedts rettelser går ud på følgende. Patentet får en anden indledning; påberåbelsen af patentet 1714 udelades og der hentydes kun til „de i tryk udkomne skrifter“, af hvilke det fremgår, at „hertugen af Holsten“ til trods for de højtideligste forsikringer har indladt sig i forståelse med kongens fjender og overgivet Tønning til dem, samt oprettet en traktat til deling af hans lande; Karl Fredrik har, efter at være kommen til skels år og alder, godkendt alt hvad der således er sket. Dernæst kommer den mærkelige tilføjelse til omtalen af, at kongen således har fundet sig foranlediget til at tage hertugens del af Sønderjylland i besiddelse: „als ein in beschwerlichen Zeiten unrechtmässiger Weise von der Krone Dånemark

abgerissenes pertinens". Endelig er der tilføjet, at provsterne skal indfinde sig på Gottorp (sammen med adelen), medens de øvrige embedsmænd og indbyggere (ligesom efter de tidligere udkast) skal aflægge eden for de beskikkede kommissarier.

Eden er selvfølgelig bragt i overensstemmelse hermed. Den vigtige passus om Sønderjyllands ældgamle forhold til kronen er indsat på et særdeles heldigt sted; kongen har ved patentet „das vorhin gewesene fürstl. Antheil des Herzogth. Schleswig mit dem ihrigen zu vereinigen und *dero Krone als ein altes injuria temporum abgerissenes Stück* auf ewig *wieder* zu incorporiren für gut befunden". De andre rettelser fremhæver kun yderligere edens betydning; handlingen kaldes ikke blot at træde i kongens „alleinige Pflicht", men også den „gewöhnlichen Erb-Huldigungseid in behöriger Form abzulegen". Ligeledes optages i eden den almindelige form for troskabsforholdet, hvorved den bringes over imod embedseden: (so gelobe ich) . . . „Ihr. Königl. Majest. und Dero Königl. Erb-Hauses Nutzen, Bestes und Vortheil in allem äussersten Fleisses suchen und befordern, Schaden und Nachtheil aber, aller Möglichkeit nach, warnen, verhüten und abwenden".

Det vil let ses, at de to aktstykker ved disse forandringer var bragte til at sige noget langt mere end der fra først af var udtrykkelig udtalt i dem, selv om den samme tanke i det væsenlige lå til grund for begge former. Vi skal i det enkelte gennemgå disse forandringer i deres sammenhæng og efter deres samstemmende betydning.

Formelt er der da først den forandring, at *eden,* som jo er det egenlig forpligtende dokument, kommer til at *påberåbe sig patentet* og derved tilegner sig dets indhold. Eden aflægges ikke, som først påtænkt, fordi der er sluttet en fred af et vist indhold, men fordi der har fundet en indlemmelse sted ved et kongeligt patent; dette støtter sig da atter til freden og garantierne. Samtidig hermed udelades løftet om, at stændernes frihedsbreve skal stadfæstes; ed og patent skal nu kun

indeholde en *forpligtelse* for stænderne, ikke noget *løfte* til dem.

Det andet sæt forandringer har et hertil svarende reelt indhold. En simpel edfæstelse, foranlediget ved en fuldbyrdet erobring og foretagen på en landdag, vilde ikke have bragt Sønderjylland i noget direkte statsretligt forhold til Danmark; det var en sag udelukkende mellem kongen og hertugdømmet. Idet derimod eden henholder sig til patentet som en statsretlig akt, som en foretagen sammenknytning af hidtil adskilte landsdele, rettes opmærksomheden på noget mere; det bliver meningen at foretage en politisk forandring ud over den ved krigen og dens umiddelbare følger nødvendiggjorte. Denne landdagsedens grundlovgivende karakter, om dette udtryk tør bruges, henpeges der også til i det indskudte udtryk, at det er *den sædvanlige arvehyldingsed.* Man har vel fra tysk side gjort gældende, at der herved netop sigtedes til, at den hele handling var lig alle de foregående af samme art, at intet nyt tilsigtedes[1]. Men udtrykket betyder ikke dette; det er den *ved slige lejligheder, ved tiltrædelsen af en ny regent* sædvanlige arvehylding. Således skriver hertug Fredrik efter sin tiltrædelse til kongen (6. Marts 1695), at han som sin faders „rechtmässiger Landes-Successor und Nachfolger in der Regierung“ vil kræve „die gewöhnliche Erbhuldigung“[2]. Den hylding, som krævedes i året 1721, kunde nu ingenlunde med hensyn til sit indhold kaldes „sædvanlig“; thi det var henved et par hundred år siden nogen hertug var bleven hyldet som eneregent, og endnu længere siden nogen var bleven hyldet som hertug i Sønderjylland alene. Derimod var den en hylding som andre, både her i landet og udenlands, således som de var „sædvanlige“ ved en ny tiltrædelse.

Optagelsen af dette udtryk i eden er således en udtrykkelig tilkendegivelse af mødets retstiftende karakter, idet det iøvrigt selvfølgelig intet indeholder om den stiftede rets ind-

---

[1] Neues staatsb. Mag. IX 254 ff.

[2] „Kurtze, jedoch gründliche Anzeige“ etc. (Febr. 1696), s. 54.

hold. Kongen kan for så vidt godt hyldes som enehertug i modsætning til sin tidligere egenskab af delingshertug; men der kan også være sigtet til at han fra nu af står i et helt nyt retsforhold til landet, at han ikke mere er dets hertug, men dets konge.

Om det er det ene eller det andet, afgøres af de iøvrigt brugte udtryk og da først og fornemmelig af den udtrykkelige tilkendegivelse af, at kongen har villet *indlemme Sønderjylland i sin krone, som et i onde tider løsrevet ledemod*. Indførelsen af dette i eden og patentet er det egentlig afgørende moment i den nye redaktion, den uomtvistelige kærne i Sehestedts tilføjelser; han har her grebet det lykkelige ord, som ikke kunde misforstås, ikke kunde bortfortolkes, medens alle de andre udtryk, hvor vel valgte de end er, levner plads til senere mistydning.

Endnu så sent som i året 1847, efter at grundene for og imod disse aktstykkers retstiftende karakter syntes at være udtømte, kunde man fra tysk side fremsætte det spørgsmål: Wann ist der Antheil Schleswigs injuria temporum der Krone abgerissen? — og besvare det med en påvisning af, at der herved sigtedes til freden i Roskilde 1658[1].

Intet kan være mere oplysende med hensyn til den lethed, hvormed man i hin tid kom ud over de historiske undersøgelser; det har sit sidestykke i den hårdnakkethed, hvormed man i adskillige år modsatte sig anerkendelsen af lex regia som den danske kongelov. Men dette exempel viser da også, hvor utilstrækkelig en blot sproglig eller en fra moderne historiske begreber udgående fortolkning af historiske aktstykker er. Der foreligger nemlig fra selve samtiden den mest uimodsigelige fortolkning af de brugte udtryk, og den foreligger således, at den med sikkerhed kan siges at have været samtiden så fuldt nærværende som nogen anden af de politiske fraser, der dengang betegnede partiernes synspunkter og formål.

---

[1] Nordalbingische Studien, IV 333 ff.

Året efter at den danske historiograf Amthor havde udgivet sin bekendte „Historischer Bericht von dem vormaligen und gegenwärtigen Zustande der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft“, skrev han „auf allergnädigstem Befehl“ en lignende bog under titel: „In jure et facto gegründeter Beweis der vielfältigen Treulosigkeiten, so das . . . Königl. dänische Haus von dem fürstl. Holstein-Gottorfischen bisher erlitten“ (1715). Titelen fortsætter efter tidens skik med at angive som bogens yderligere indhold, at der i den udførlig skal eftervises, „dasz das Herzogthum Schleswig durch offenbare Rebellionen und böse Intriguen der damaligen Holsteiner *von der Krone Dänemark zum erstenmal abgerissen*“ —. Der gøres i denne bog udførlig rede for Sønderjyllands politiske historie. Det var oprindelig en dansk landsdel ligesom Nørrejylland, sproget det samme osv. Ved Holstenernes arge rænker og voldsomheder blev det løsrevet i året 1326 og en lov forfattet, som gik ud på at hindre dets genforening med kronen. Man lavede det til et hertugdømme, et „arvelen“, „ikke uden en uoprettelig skade for kronen“; „en så herlig provins“ „skulde aldrig kunne falde tilbage til sin gamle retmæssige herre“. Selvfølgelig tillægger forfatteren ikke denne forbigående bestemmelse, som ophævedes få år efter, nogen betydning. Da hertug Henrik af Sønderjylland døde 1375, fortsætter han, havde Danmarks rige ret til igen at inddrage hans således ledigblevne len og at indlemme det i kronen[1]. Senere skilles det da atter fra riget, indtil det efter Adolfs død kommer tilbage, men efter Kristian I's delvis skilles derfra. Han anfører en samtidig forfatter, som spåede rettelig, at det engang vilde sandes, hvor ilde man havde set sig for, „als man das Herz. Schleswig, welches der *Krone wieder zugefallen* war, aufs neue *davon abreissen lassen*“. Det ses da heraf, at Amthor holder selve bortforleningen, selv om den delvis sker til kongens person som her-

[1] Side 9: H., der . . . . verstarb und also dem Reiche D. so viel mehr Recht hinterliess, sein nunmehro vacant gewordenes feudum wieder *einzuziehen und der Krone zu incorporiren.*

tug, for en løsrivelse fra kronen. Derimod bruger han ved omtalen af hvad der skete 1658 intet hertil sigtende udtryk, hvad der jo er ganske naturligt, da ophævelsen af lensforholdet kun var et nyt led i en kæde, hvis blotte tilværelse var kongerigets ubodelige skade. Ved indtagelsen af Tønning, Gottorpernes sidste faste plads nord for Ejderen, blev derimod „der Krone Dänemark ein Dorn aus dem Fuss gezogen“ (s. 73). Hermed ender de dels voldsomme, dels fredelige forsøg på fra Holsten af at løsrive Sønderjylland fra kronen; Gottorps hertuger fortsætter de Rensborgske grevers bestræbelser; kampen har været stående i 400 år. Forfatteren kommer tilsidst tilbage til sine påstande, at Sønderjylland ved forræderi af de daværende Holstenere „zuerst von Dänemark als seinem natürlichen Körper abgerissen sei“, at de følgende Gottorpere har fortsat samme værk og fuldendt det ved deres forbund med Sverig. Men herved har de tillige skrevet deres egen dom. Det hedder i den hemmelige traktat med Stenbok af 21. Januar 1713, at det er let at forudsé, at man fra dansk side vil tage Tønnings overgivelse for et fredsbrud, „und nicht nur die fürstl. Lande feindlich tractiren, sondern selbige gar unter seine Botmässigkeit bringen und sie des Herrn Herzogs Carl Friedrich Durchl. gänzlich zu entziehen bedacht sein“, hvorfor man som løn for hvad der således voves betinger sig Pinneberg og Segeberg fra Danmarks krone. Efter denne selvskrevne dom, mener Amthor, vil det da også nok gå hertugslægten (s. 144. 143).

De udtryk og vendinger, som den kongelige historiograf her bruger, var selvfølgelig almindelig bekendte blandt samtidens politiske mænd. Skriftet var officielt, den danske konges politiske program; i krigsårene, da udsigterne jævnlig skiftede, var selvfølgelig disse tanker bleven drøftede atter og atter mellem modstanderne, den indfødte adel og de kongelige embedsmænd, kongens og Gottorpernes partigængere. Indenfor dette ordforråd måtte man altså søge de betegnende, for alle forståelige udtryk i den endelige afgørelse af striden.

Med dette for øje vil ingen heller nu kunne misforstå

patentets og edens ord. Kongen fortæller (ligesom Amthor), at han ved Gottorpernes onde intriger „bewogen worden, des Herzogen Carl Friedrich zu *Holstein* gehabten Antheil im Herz. Schleswig als *ein in beschwerlichen Zeiten unrechtmässiger Weise von der Krone Dänemark abgerissenes Pertinens* wieder in Possession zu nehmen"; samt at han efter de modtagne garantier har besluttet „selbigen Antheil mit dem unserigen zu vereinigen und zu incorporiren"[1]. Edsformularen gengiver tanken heri således, at kongen ved sit patent har fundet for godt „das vorhin gewesene fürstl. Antheil des Herz. Schleswig mit dem ihrigen zu vereinigen und *Dero Krone als ein altes injuria temporum abgerissenes Stück auf ewig wieder zu incorporiren*". Det forhold, som genoprettedes, er tilstanden før 1326, da hertugdømmet udskiltes fra kongeriget, da det blev vedtaget, at samme mand ikke måtte være hertug og konge. Nu derimod slås det fast, at netop samme mand skal være herre og konge i begge lande, det er Danmarks krone, som vinder sit gamle len tilbage for evige tider. Om landet så skal styres særskilt eller som del af kongeriget, bliver det den enevældige konges sag at bestemme, det har intet med hyldingen at gøre.

Hertil svarer da nøjagtig den udtrykkelige *anerkendelse af kongerigets arvefølge.* Det oprindelige udkast (Breitenaus) udtalte sig aldeles ikke om arvefølgen, men nøjedes med en anerkendelse af kongen som „arveregent". Den ældste redaktion af den nye formel har formen: „Königl. Erbsuccessoren in der Regierung *vigore legis regiæ*"; Sehestedt har rettet

[1] Den danske kommissionsbetænkning af 1846 søgte med urette at tillægge dette dobbelte udtryk en særlig betydning ved at fortolke det som: „forene den hertugelige del med den kongelige og *(sammen med den)* at inkorporere den i kronen". Dette strider mod al sproglig logik og imod tidens bevislige talebrug. Således siger Holberg i sin „Danmarks og Norges beskrivelse" (s. 720), at det ene kommissariat (landetatens) er inkorporeret med det andet (søetatens). I bestemmelser for vajsenhuset (22. Juli 1720) fritager kongen alle dem for personlig skat, som sig der opholder eller dermed er inkorporerede. I 1594 er kongen enig med stænderne i at erklære, at de to hertugdømmer er således „unirt und einander incorporiret", at de ikke kan skilles, osv. (Waitz, Urkunden II 94).

det til „*secundum tenorem legis regiæ*". Begge disse udtryk forekommer som betegnelse for retsbestemmelser i visse aktstykker, som f. ex. i fredstraktaten i Fontainebleau: juxta tenorem pacis Westphalicæ, vigore tractatus W. — Således siger kongen også 22. November 1712 i brev til kurfyrsten af Sachsen, at hans søn „vigore legis regiæ" under visse forhold har nærmeste ret til tronfølgen[1]. „Secundum tenorem" er dog om muligt endnu tydeligere eller indeholdt måske efter Sehestedts mening en nuance, som han foretrak, idet det kun henviste til kongelovens bestemmelser som *regulerende* arvefølgen, medens „vigore" kunde synes at henvise til den som *adkomst*.

Det vil være overflødigt at dvæle ved de fortolkninger af den nævnte passus, som blev fremsatte fra slesvig-holstensk side for at undgå at anerkende „lex regia" som brugt om den danske kongelov, der dengang forelå trykt under denne titel. At det skulde sigte til patentet eller til arveloven af 1650, er fuldstændig meningsløst. Af større vægt er den alt af Behrmann fremsatte påstand, at hele udtrykket går på det følgende, ikke på det foregående: „... Erbsuccessoren in der Regierung secundum tenorem legis regiæ treu hold und gewärtig sein". Det skulde da tyde på den i kongeloven fastsatte absolute lydighedspligt.

Men også denne fortolkning er dog aldeles håbløs. Undersåtternes *ubetingede* lydighedspligt var i året 1721 ikke mere underkastet nogen tvivl og kunde ikke være genstand for et edeligt løfte. Troskabseden var absolut og havde alt dengang været det i lange tider. Skulde påberåbelsen af den i kongeloven formentlig indeholdte ubetingethed have nogen betydning, måtte det vel være i modsætning til enhver konstitutionel ret, altså en opgivelse af den politiske frihed. Men en sådan existerede faktisk ikke mere, ingen vidste bedre end landdagens medlemmer, at den var fuldstændig voldgivet kongens enevælde.

---

[1] Geheime Registratur 1712, s. 363 ff.

Alligevel var man lige nær efter som før denne arvehylding, og strax efter kunde man uden at møde nogen tilrettevisning gentage den gamle bøn om landdage. Kongeloven var som bekendt heller ingenlunde nogen hindring for afholdelsen af møder af en så tam natur, hvad der jo faktisk viste sig 1831.

Det er heller ikke så, at selve edens text taler for denne forståelse; thi ganske vist sætter den af ridderskabet brugte trykte blanket et komma foran „secundum“ osv., men et andet oplag af blanketten, som i stort antal brugtes i amterne, mangler dette komma, ligesom det ikke findes i hertugen af Glyksborgs håndskrevne ed. Med andre ord: kommasætningen har her, som overhoved dengang, været bogtrykkerens eller skriverens sag og beviser intet.

Desuden kan der ingen tvivl være om, hvorledes denne vending er indkommen i eden. Den almindelige troskabsed (embedsed) havde lige fra 1660 overalt i kongens riger og lande lydt på suverænitet, absolut dominium osv. og desuden forpligtet den sværgende til at bidrage til at overføre denne regering på kongens „rechtmässige Erbsuccessoren (in der Regierung)“. Således hed det også i hyldingseden 1684 (rechtm. E. in d. R.). Samme tanke skulde nu finde sit udtryk i hyldingseden 1721, men den skulde have et fuldt og utvetydigt udtryk; derfor ombyttes *„rechtmässige E.“* med en anførelse af den gældende arvelov: „E. in der R. *secundum* t. l. r.“. Denne formel var ej heller ukendt i kancelliet. Det hedder i Kristian V's instrux for konsejlet (som Sehestedts fader altså havde haft til rettesnor i sit embed), idet kongelovens ukrænkelighed indskærpes, at ministrene skal tragte efter, „damit sothane lex regia . . . unverbrüchlich observiret, . . . mithin die dadurch befestigte souveraine Erb-Regierung dieser Königreiche und Landen . . . für uns und unsere königl. *Erb-Successoren nach Verordnung mehrbesagter legis regiœ* unveränderlich . . . beibehalten werde“[1].

[1] (Gaspari) Urkunden und Materialien I 31 f. Instruxen er her fejlagtig henført til Fr. IV, skønt kongen kalder Fr. III for sin fader.

Anvendelsen af kongeloven på arvefølgen i Sønderjylland havde alt engang tilforn været genstand for en offenlig drøftelse. Da kong Kristian V efter sin svoger Kristian Albrekts død 1694 forespurgte, om der var et testamente efter ham, ved hvilket arvefølgen ordnedes, fik han et afvisende svar af sin unge søstersøn hertug Fredrik: ingen havde vel forlangt at se et testamente ved hans, kongens, tronbestigelse. Kongen svarede, at man på Gottorp meget vel kendte kongeloven, men at han ikke vidste af, om der existerede en lignende familielov for hertugslægten. Det var nemlig vel almindelig bekendt, at der forhen havde været udstedt arvelove med fastsættelse af førstefødselsretten, stadfæstede af kongen for Sønderjyllands og af kejseren for Holstens vedkommende, men disse love måtte ansés for ophævede ved den i 1658 opnåede suverænitet i det danske hertugdømme. Fra det øjeblik af kunde hver af de regerende herrer fastsætte frit, hvorledes der skulde forholdes med arvefølgen i hans del af Sønderjylland, og kongen forlangte derfor at få at vide, om den afdøde hertug ikke havde taget bestemmelser til fordel for sin yngre søn, hvis naturlige værge han som morbroder måtte siges at være.

Fra disse forudsætninger må striden 1695 opfattes. Den ældre hertug Fredrik af Gottorp havde meget vel forstået den ret, han således havde erhvervet, og havde også virkelig stadfæstet førstefødselsretten i et testamente; hans ældste søn skal arve alle hans lande, hedder det, „einhalt des in unserm fürstl. Hause eingeführten, auch nachgehends von Kaysern zu Kaysern bestätigten, nunmehro auch von uns im Fürstenthum Schleswig aus unbeschränkter souverainen Macht bestärkten und erneuerten juris primogenituræ“[1]. Men på selvsamme måde, forklares det fra kongelig side, har kong Fredrik III fastsat arvefølgen i kongeloven. Dette gav anledning til følgende polemik, samtidig med at efterhånden den i det foregående antydede opfattelse klaredes. Den kongelige forfatter (Breitenau?)

[1] Anmerkungen über die Nachricht etc. (1696) Beilage Nr. 9.

skriver først i „Nachricht wegen der zwischen Ihr. K. M. zu Dänemark und Herzog Fr. erwachsenen Irrungen" (1695), at hertugens udtalelse om, at der ikke blev fremlagt noget kongeligt testamente ved regeringsskiftet 1670, er meget nærgående: „nachdem lex regia Danica zu Gottorf nicht unbekannt, und dieser Punkt aus Ihr. Hoheit der Princessin des Herzogs Frau Mutter Eheberedung und der dabei stipulirten Renunciation vor so lange Zeit den fürstl. Ministris schon sattsam bekannt gewesen" (s. 2)[1].

Dertil svarede den gottorpske forfatter i sine „Anmerkungen über die Nachricht etc." (1696), at han ikke vidste, at der 1670 var bleven gjort noget for at legitimere kongen: „dann was anjetzo in vorgedachter Schrift de lege regia Danica angeführet, davon haben Ihro Hochf. Durchl. so wenig Nachricht, als Sie auch annoch abzusehen vermögen, wie lex regia Danica im Herzogth. Schleswig einzuführen sein möge" (s. 8 f.).

Strax efter udkom det kongelige svar („mit königl. Vorwissen und Approbation zum Druck befordert"): Kurze, jedoch gründliche Anzeige — (Februar 1696): „Was dabei de lege Danica angeführet wird, als ob nemlich, nach des Schriftstellers Meinung, solche ratione des Herz. Schleswig keine Statt finden könne? verdiente wohl eine scharfe Antwort, . . . indem ihme als einem vermuthlich erfahrnen Bedienten billig nicht unbekannt sein sollen, dasz hier nicht de nomine legis regiæ, sondern de dispositione legislatoris tanquam testatoris die Frage, und er dem . . . . König Friederich III wohl nicht zu disputiren gemeinet sein werde, ob Ihre Mayest. dergleichen Disposition, wie in Regard der Kron Dänemark, also auch des Herzogthums Schleswig und Ihres daran habenden Antheils machen können?" (s. 9).

Herpå svaredes da atter fra gottorpsk side („Wahrhafter

---

[1] Dette forholdt sig ganske rigtig, da Kristian Albrekt ved sin formæling 1667 blev gjort bekendt med kongeloven og sin bruds afkald på anden arveret end den i hin lov hjemlede.

Bericht" etc., Marts 1696, s. 35 f.), at man havde forstået lex regia Danica om den danske lovbog, ikke om nogen kongelig disposition, som ingen kunde være så gal („so beraubten Verstandes") at ville gøre indsigelse imod[1].

Derom var der altså enighed, at kongeloven strax ved sin udstedelse havde fået gyldighed for den kongelige del af Sønderjylland, således at *arvefølgens orden* og *landets udelelighed* herved var grundlovmæssig fastsat. Selvfølgelig kunde den dog ikke skabe nogen ny eller yderligere *adkomst* for kongeslægten i sin helhed, selve arve*retten* tilkom kun mandsstammen, selv om det modsatte af og til blev påstået, som i forhandlingerne med Pløn 1665.

Det må derfor også indrømmes, at „Erbsuccessoren secundum tenorem legis regiæ", dersom det stod ene eller skulde forklares blot efter sin ordlyd, vilde kunne lade en tvivl tilbage med hensyn til arverettens omfang; selv om denne ansås for begrænset til mandsstammen, tør det ikke benegtes, at udtrykket kunde være bleven brugt i henhold til opfattelsen fra 1695. Men det kunde aldrig have fundet sted i den forbindelse, i hvilken det kommer 1721. Når det bruges samtidig med påberåbelsen af gamle historiske minder om den danske krones, Sønderjylland omfattende ret, og når det sættes ind i edsformularen uden nogen udtrykkelig indskrænkning som en fortolkning af det vage: „rechtmässige Erbsuccessoren", så er eller var for hin tids mennesker enhver somhelst tvivl om dets rette forståelse udelukket.

Det kan da i det hele siges, at de fleste udtryk og vendinger i aktstykkerne fra 1721 vanskelig *enkeltvis* kan fastholdes som utvetydige betegnelser for fastslåede politiske eller statsretlige begreber, således som man fra begge sider forudsatte og søgte at fastholde i striden i fyrrerne. Der er noget tvetydigt ved ordene: genforene, inkorporere, lex regia osv. Men det, som giver fortolkningen sit faste uomtvistelige grund-

[1] Senere ytringer gentager kun det samme: „Antwort-Schreiben" (Maj 1696) s. 28. „Conspectus causarum", p. 13.

lag, er henvisningen til det historiske forhold, som skal genoprettes, det forhold, at Danmarks konge som sådan også er Sønderjyllands hertug. Er dette givet, da er der ingen strid imellem de iflæng brugte udtryk: „at genforene den gottorpske del med den kongelige“, „at inkorporere de to dele med hinanden“ og „at inkorporere den gottorpske del i Danmarks krone som et løsrevet pertinens“. Da falder også kongelovens arvefølge af sig selv. Enhver anden fortolkning må nødvendigvis støde an på afgørende punkter og vise sig uigennemførlig.

Endelig, og også dette må der tillægges en ikke ringe betydning, stadfæster hele det ved hyldingen brugte ydre apparat den i aktstykkerne nedlagte og gradvis skarpt udformede tanke.

Man nøjedes ikke med at indkalde de gamle „stænder“, d. v. s. „prælat og ridderskab“, men føjede dertil de borgerlige godsejere, ja i sidste øjeblik også de gottorpske provster. Meningen hermed var utvivlsomt den at få repræsentanter for de traditionelle stænder. Således fremstilles det også på det bekendte „slesvigske bæger“, et guldbæger, som dronningen kort efter forærede kongen til hans halvhundredårige fødselsdag (11. Oktober 1721). Her ses nemlig kongen på sin trone, foran hvilken tre mænd knæler, en adelsmand, en præst og en borgerlig; derover står: „*Stænderne* i fyrstendømmet Slesvig hylde kong Fr. IV, 1721, 4. Sept.“ [1].

Det andet træk er dette, at ikke som i 1684 statholderen, men kongen selv og hans gehejmeråd med rigets storkansler i spidsen modtog hyldingen. Det fastsættes ved resolution dagen før hyldingen, på Sehestedts referat af en række tvivlsomme punkter. Ligeledes måtte ridderskabet, der efter gammel skik skulde have lov til at fremsætte sine ønsker i anledning af hyldingen, gøre dette skriftlig og forinden til konsejlet, for at dette kunde fjerne utilbørlige anmodninger, som end ikke måtte

[1] Slesvigske provinsialefterretninger I 287 med tavle (A. D. Jørgensen, 40 fortællinger, s. 280).

fremsættes, end sige kunde indrømmes. Først efterat eden var aflagt for ministeriet og den egenlig politiske akt således til ende, førtes ridderskabet af statholderen, som selv var bleven edfæstet, ind til kongen og kronprinsen (tillæg 9. 10).

Endvidere var det kongelige patent af 22. Avgust forsynet med et segl, som for første gang fremstillede Sønderjyllands våbenmærke i hovedskjoldet, blandt kronens suveræne lande; det var taget ud af mellemskjoldet, hvor det havde haft sin plads ved siden af Holstens tre mærker. Det er ofte bleven fremdraget, at denne forandring af våbenet fandt sted dengang, alt Andreas Hojer tillægger det den rette betydning; men man har ikke været opmærksom på, at selve indlemmelsespatentet også i den henseende var bragt i fuld harmoni med sig selv. Det må i den henseende vel huskes på, at de andre mærker i hovedskjoldet dengang forklaredes som tilhørende rigets øvrige lande: løven med de ni søblade („Goternes konge") tillagdes Nørrejylland, lindormen („Vendernes konge") Fyn, de tre løver Sælland, løven med øxen Norge. Det samme våben sattes samtidig i den bekendte store frontespice over kancelliporten og på de våbenskjolde, som anbragtes i kancellibygningens arkivhvælvinger, idet iøvrigt de enkelte mærker her ligeledes enkeltvis brugtes til at betegne de forskellige landsdele.

Også den ved hyldingen brugte og for fremtiden indførte kirkebøn giver vidnesbyrd om opfattelsen af den fremtidige arvefølge. Ved reskript af 7. December 1720 til generalsuperintendent Th. Dassow i Rensborg var det alt slået fast, at kirkebønnen overalt i Sønderjylland skulde være ens, kun omfattende kongen og hans hus, med udeladelse af hertugen af Gottorp, der efter gammel skik også i de kongelige amter havde været medoptagen i bønnen; det hedder: „So befehlen wir Dir hiermit an, dasz, da wir . . . keine weitere öffentliche Fürbitte . . . als allein auf uns und unser königliches Erbhaus *gleich in unserem Königreich Dänemark geschiehet* eingerichtet und überall uniform abgelesen wissen wollen" . . . ., så skal han indsende et projekt til en sådan bøn. I hyldings-

protokollen findes nu den fremtidige bøn indført; den lyder på kongen, kronprinsen og kongens broder prins Karl, de tre eneste mænd af slægten, hvorpå den fortsætter: „lass Dir in Gnaden befohlen sein die königlichen *Erbprincessinnen* samt dem ganzen hochlöblichen *königl. Erb-Hause*".

Endelig var det heller neppe tilfældigt, at netop den 4. September valgtes til hyldingsdag; det var 12 års dagen efter kongelovens udgivelse i trykken, forsynet med en kongelig kundgørelse, der skulde danne et supplement til selve det historiske aktstykke. Denne udgivelse havde som bekendt vakt stor opmærksomhed, ligesom den havde været overvejet og forberedt mange år i forvejen. Det lå derfor nær til yderligere forherligelse af denne grundlov at fastsætte hyldingen i Sønderjylland til samme dag. Kronprinsen og hans unge hustru ankom til Gottorp den 28. Avgust og hele hoffet drog bort den 5. September, så en tidligere dag vilde ellers være falden naturligere.

Som alt flere gange anført sluttede der sig til hyldingen på Gottorp en slags landdagsforhandling, idet konferensråd Ditlev Reventlov som prælat for hertugdømmet Slesvig (d. e. provst for det adelige St. Johanneskloster, det eneste i hertugdømmet) og derved formand for ridderskabet indleverede et bønskrift til kongen. Som alt omtalt havde det i forvejen været forelagt konsejlet, men afleveredes umiddelbart til kongen „mit allertiefsten Respekt", hvorfor denne lovede „in königl. Gnaden", „dasz eine allergewierigste Resolution erfolgen solle".

Supplikken, som få dage efter fulgtes af en anden (af 9. Sept.), gik ud på de almindelige punkter, nedsættelse i kontribution, ret til at affatte testamenter osv., og berørte kun ét politisk spørgsmål, afholdelsen af landdage. Det havde været en stående begæring i de sidste halvhundrede år, men

nedsattes her til det mindst mulige. I indledningen udtales, at adelen håber på at bevare sine gamle privilegier i samme forhold som det holstenske ridderskab, først og fremst de fra arildstid holdte sønderjydske landdage. Det hedder herom således:

„Ergeben die Patenta, dasz in dem Herz. Schleswig von Alters her Landtage allergnädigst ausgeschrieben, woselbsten die herrschaftlichen Propositiones Prælaten und Ritterschaft, Ständen und Städten zu ihrer allerunterthänigsten Resolution eröffnet, welche dagegen ihre etwa gehabte gravamina in aller Submission vorgetragen und nachdem alles in genugsame Deliberation gezogen, ein gewisses Conclusum und so genannter Landtagsschluss gemacht worden, dergleichen annoch am 25. Jan. 1712 abgegeben und nachgehends am 27. April eodem von Ew. Königl. Majestät allergnädigst ratificiret worden. Wann nun hierauf die Wiederherstellung des so höchst nöthigen Credits, folglich auch des ganzen Landes Wohlfahrt mit beruhet, als gelanget an Ew. Königl. Maj. Prælaten und Ritterschaft allerunterthänigstes Bitten: Sie geruhen auch hinführo in diesem Herzogthum dergleichen Landtage ausschreiben zu lassen.“

Svaret herpå lød således: „dasz . . . Ihre Königl. Maj., wann Sie die Conjunkturen von der Beschaffenheit finden solten, dasz ein Landtag in den Herzogthümern auszuschreiben die Nothwendigkeit erfordern würde, Sie alsdann fernerweit Dero allergn. Resolution dieseswegen Dero getreuen Prælaten und übrigen von der Ritterschaft kund thun und solchenfalls das benöthigte verfügen lassen wollen“.

Svaret på begge supplikker meddeltes under 17. September; det var affattet på kongens vegne og under hans segl, men kun underskrevet af Sehestedt. Under 8. Juli 1722 supplicerede ridderskabet derfor igen om at få resolutionen udstedt af kongen selv, under hans egen hånd; men det tilstodes ikke. Året efter, den 19. Marts 1723, bad ridderskabet i begge hertugdømmer om en stadfæstelse af de givne tilsagn ved privilegiernes stadfæstelse, den 27. April 1712. Kongen havde den-

gang i almindelige udtryk stadfæstet adelens gamle rettigheder med de af kong Kristian V opstillede indskrænkninger og „nach Maasgebung dessen, so bei der in diesem und vorigem Jahr gehaltenen Landtagsversamlung verhandelt worden“, d. v. s. med underkendelse af enhver politisk magtfuldkommenhed. Alligevel var en bøn fra ridderskabet i begge hertugdømmer om at få dette privilegium gentaget, en meget naiv misforståelse af stillingen. Efter hyldingen 1684 havde det slesvigske ridderskab indgivet en begæring om privilegiernes stadfæstelse og deri som første punkt andraget på, at „das Fürstenthum Schleswig mit dem Herzogthum Holstein quo ad corpus nobilitatis vermöge der uralten Privilegien ewig und unzertrennlich bei einander bleiben“. Derpå og på flere lignende punkter var der bleven svaret, at „viel puncta darin enthalten, so wider dem actum homagialem wie auch der souverainitet lieffen, als zweiffeln Sie (I. K. M.) nicht, sie hinkünftig in Überreichung der Supplikken sich besser vorsehen würden“. I den samtidig givne stadfæstelse af de slesvigske privilegier indførtes da ligeledes forbeholdet om den suveræne eneregering „und dem allhier anjetzo an uns erneuertem und vorgangenem actui homagiali“ (14. Juli 1684).

I året 1723 fik ridderskabet imidlertid end ikke noget direkte svar. Som et indirekte, skarpt afvisende, må det betragtes, at der månedsdagen efter udgik en kongelig kundgørelse om stadfæstelse af alle privilegier og benådninger i de forhenværende gottorpske lande.

Kongen siger heri: „nachdem wie bereits vorlängst *in dem vormahligen fürstl. Antheil* des Herz. Schleswig *die uns rechtmässig gebührende wirkliche Possession* und also die Einwohner daselbst zu unsern Untherthanen auf- und *angenommen,* wir auch allergnädigst für gut und nöthig befunden haben, dasz gedachten unsern Unterthanen über die ihnen vorhin ab fürstl. Seiten ertheilte Octroyen und Privilegien zu ihrer desto mehrerer Sicherheit und Erhaltung des nöthigen Credits, auch nunmehro befindenden Umständen nach unsere gnädigste Con-

firmation ertheilet werde" osv.[1] Det kunde ikke miskendes, at der i denne kundgørelse, samtidig med at ridderskabets supplik blev henlagt, lå en bestemt underkendelse af dets ret til at få sine gamle privilegier stadfæstede. For kongens opfattelse er det ligeledes mærkeligt, at han få dage efter (den 24. April) nedskrev sit bekendte testamente, hvis bestemmelser næsten i hver paragraf ånder en så dyb uvilje og mistillid til ridderskabet[2]. I en ny supplik, affattet i det følgende års Kieler omslag, den 31. Januar, beder ridderskabet derpå kun om en offenlig deklaration om, at det slesvigske ridderskab endnu har sine gamle (materielle) forrettigheder; men heller ikke dette toges til følge. Først efter tronskiftet stadfæstedes som bekendt det slesvigske ridderskabs privilegier, for så vidt de ikke stred mod den suveræne eneregering (12. Marts 1731). Samme dag stadfæstedes det holstenske ridderskabs privilegier, selvfølgelig uden dette forbehold. De havde nu mistet al politisk betydning.

Om opfattelsen af den ved indlemmelsen skabte retstilstand foreligger der alt fra de nærmeste år talrige vidnesbyrd; her skal kun et par nævnes. Kongens opfattelse fremlyser tilstrækkelig af de foran fremhævede ord i kundgørelsen af 19. April 1723; hans tilegnelse af den gottorpske del kaldes her: „die uns rechtmässig gebührende Possession". Han går herved tilbage til rigets gamle ret til sit injuria temporum løsrevne ledemod.

Ligeså siger den slesvigske prælat Ditlev Reventlov i en ansøgning om toldfrihed for sit gods Schmoel i Holsten: „Ew. K. Maj. haben zu Dero unsterblichen gloire, *nachdem das Herz. Schleswig in Dero königl. Erbreiche und Landen wiederum incorporiret worden*, denen von der Ritterschaft dieses Herzogthums allergnädigste Freiheit verstattet, zu Copenhagen so wohl als in denen übrigen Provincien das liberum

[1] For rentekammerets vedkommende udstedt under 19. April, for kancelliets under 15. Maj 1723.

[2] M. Steenstrups Danske månedskrift, 1865, I 51.

commercium zu führen und die von denen Güthern kommenden Wahren des innern Zolls wegen frei zu debittiren etc.“ Ansøgningen, som stod i modstrid med denne indledning, blev afslået ved resolution af 8. Maj 1722.

Endelig bør også de senere forhandlinger mellem Danmark og hertugen af Kiel her tages i betragtning. Som bekendt begav Karl Fredrik sig kort efter freden i Fredriksborg til Peter den stores hof for her at finde en støtte imod Danmark og for sine fordringer på arvefølgen i Sverig (som Karl XII's søstersøn); han fik løfte på tsarens datter og hjælp imod de tre kongeriger. Fra nu af udvikledes der en travl virksomhed i diplomatien for at danne et forbund imod Danmark og at tvinge det til enten at udlevere Sønderjylland eller at give fuldt vederlag for det.

Det vil her især være af betydning at dvæle ved de tilbud, som blev gjorte i året 1725, efter Peter den stores død. Forholdene syntes dengang at stille sig så ugunstige for Danmark, at kongen efter overkrigssekretær (d. e. krigsminister) Gabels råd gjorde forslag om et ækvivalent, der dog ikke blev modtaget. Senere gik man igen fra det, hvad der var så meget lettere, som det ikke var gået den regelmæssige vej gennem kancelliet (Maj 1725)[1]. Et par måneder efter fremkom de hertugelige råder Bassewitz og Stambcke med et modforslag: Fredrik IV skulde ikke blot beholde Sønderjylland, men også have det hertugelige Holsten imod at afstå Norge, som da ved Karl Fredriks tronbestigelse i Sverig vilde blive forenet med dette rige (16. Juli). Efter at dette forslag var bleven forkastet som latterligt, fremkom der i årets slutning et andet, efter hvilket kongen for Sønderjylland skulde give Oldenborg og Delmenhorst, Segeberg amt, arvefølgen i Pløn, Sønder-Ditmarsk, Femern og Fredriksort. På dette tidspunkt havde imidlertid situationen imellem stormagterne klaret sig så vidt, at man kunde lade oversekretæren i det tyske kancelli,

---

[1] Hojer, Fr. IV, II 113 f.

Frans v, Hagen, udstede en cirkulærdepeche til de danske afsendinge, i hvilken enhver tanke om at give vederlag for Sønderjylland blev tilbagevist; kongen stolede på sin ved garantierne erhvervede ret (12. Januar 1726)[1].

Det danske forslag af Maj 1725 findes ikke i de udenlandske registranter og viser sig også herved at savne den officielle karakter, som de andre forhandlinger har. Derimod findes der blandt gottorpske sager vedkommende disse forhandlinger et udkast, som øjensynligt hidrører fra denne tid. Det nævner et vederlag, som i flere punkter ligner det i December 1725 fra hertugelig side foreslåede, men gør endnu videre gående tilbud. Her vil der dog kun være anledning til at dvæle nærmere ved hvad der siges om arvefølgen[2].

Kongen, siges der, insisterer på Sønderjylland, men vil i vederlag for dette byde: Oldenborg og Delmenhorst; Bremen og Verden eller pengevederlag derfor; Segeberg amt og stæderne Lytkenburg, Oldeslo og Heiligenhafen; Pløn, Rantzau og die Wildniss; Femern, Helgoland og Fredriksort med to miles omkreds. Fremdeles vil kongen sikre det hertugelige hus den ubestridte arveret til det kongelige Holsten efter mandsstammens afgang og altså opgive sit tvetydige, mod den gamle arveorden stridende forhold til Sønderborgerne.

Endelig skulde der tages bestemmelse om arveretten til Sønderjylland og til kongerigerne Danmark og Norge. Kongen erklærede sig her villig til højtidelig at anerkende hertugslægtens arveret til kongerigerne efter kong Kristian V's slægt af mand- og kvindekøn. Kongeloven påbød nemlig, at kronen for det tilfælde, at Fredriks III's sønners efterkommere alle var uddøde, skulde gå til hans ældste, derefter til den næstældste

---

[1] Sml. Hojer, II 122. Her efter „Geheime Registratur" og Westphalens relationer fra Rusland.

[2] Tillæg nr. 11. Koncepten, som er skødesløst henkastet på brækket papir, i to løse læg, er etatsråd H. K. Strykes hånd. Han var indtil sommeren 1725 hertugelig afsending i Wien. (Om ham: Chronik der Universität zu Kiel 1888, s. 40 f.) Det formodede tidspunkt for affattelsen stadfæstes af en i slutningen forekommende, igen udslettet bemærkning, hvorefter man var i okkupationens 13. år (fra Februar 1713).

datters slægt. Nu var imidlertid den ældste datter Anna Sofies efterkommere, kurfyrstehuset i Sachsen, gået over til den katholske tro og havde derved efter kongeloven tabt deres ret til arvefølgen, medens Fredrik III's yngre søn Georg var død barnløs. Gottorperne, som nedstammede fra den næstældste datter Frederikke Amalie, måtte derfor være nærmest til tronfølgen efter Kristian V's hus.

Men idet kong Fredrik IV nu med sin modpart stiller sig på standpunktet før Sønderjyllands indlemmelse, det eneste, som hertugen anerkender, lover han tillige som første erhverver af den gottorpske del, at denne såvel som den kongelige del skal følge kongerigerne i arvegang efter Kristian V's samlede slægt. Gik altså hertugen ind på dette forlig, da var kongen villig til at se bort fra sin erhvervelse af Sønderjylland ved freden med Sverig, de opnåede garantier og den foretagne indlemmelse. Han erhvervede det da fra ny af ved et mageskifte med den atter anerkendte hertug. Men han erhvervede det som det, det var: et fuldkommen suverænt land. Fra dette øjeblik af kunde han personlig disponere aldeles frit over det; men han tilkendegiver nu, at lige så vist som han vil lade det gå i arv til alle kong Kristian V's efterkommere af begge køn, lige så vist vil han derefter lade det gå videre til Gottorperne, der arver kongerigerne. Med andre ord: han tilsikrer Gottorperne, at han ikke vil misbruge den ved mageskiftet erhvervede ubetingede dispositionsret til at forandre, hvad der éngang er fastsat, indførelsen af kongelovens arvegang dèr, hvor den vil komme dem til gode. Hvad der her tilbydes, dækker for Sønderjyllands vedkommende altså fuldstændig, hvad der alt var erhvervet 1720—21, men i formen gøres det muligt for modparten at se bort derfra og slutte traktaten uden nogen anerkendelse af det skete.

Men viser således dette danske forslag, at man end ikke dèr, hvor man gjorde de videst gående indrømmelser, langt ud over, hvad der ellers blev budt, kunde tænke sig andet eller mindre end en fuldstændig tilslutning af hertugdømmet til

moderlandet, så ligger det samme i det gottorpske forslag af Juli 1725. Dette gik nemlig ud på en erhvervelse af Norge for hertughuset: „à perpetuité tant pour luy (Karl Fredrik) que pour ses heritiers masculins et femelles“. Det nævnes end ikke, men forudsættes selvfølgelig som givet, at da også overdragelsen af Sønderjylland vilde gælde for bestandig. — Med andre ord: striden drejede sig dengang kun om, hvorvidt Danmarks konge skulde have det suveræne hertugdømme, eller det igen skulde gå tilbage til den forrige deling og alle de ældre retsforhold. Men derom var alle enige, at beholdt Fredrik IV det hele, da var det for alle hans efterkommere „efter kongelovens indhold“.

Det var da også denne ordning, som opnåedes ved det gottorpske hus's højtidelige afkald på al ret til Sønderjylland til fordel for kongen af Danmark og hans „kronarvinger“ til evig tid (31. Maj 1773).

Der er i det foregående intet hensyn taget til de andre hertuger af det fælles-oldenborgske hus, den samlede linje *Sønderborg,* hvis formentlige arvekrav netop er kommen til at spille en så fremtrædende rolle i den nyere tid. Vi skal nu underkaste alle herhen hørende forhold en samlet undersøgelse.

Oldenborgernes arveret til Sønderjylland var som bekendt første gang bleven anerkendt af alle vedkommende ved hyldingen i Ribe 1460. Det er ikke des mindre en stor fejltagelse, når man har villet gå ud fra, at denne arveret her tillige fik sin endelige form og begrænsning, den gennemgik tværtimod i tidernes løb de mest indgribende forandringer.

Efter håndfæstningen 1460 anerkendtes Kristian I og hans brødre som rette arvinger til hertugdømmet efter deres morbroder, Adolf af Schauenburg, men de anerkendte til gengæld stændernes ret til at vælge en enkelt hertug blandt slægtens

mænd. Denne ret blev tilsidesat ved første hertugskifte, men dog ikke anderledes end at valgets form opretholdtes; begge Kristians sønner, Hans og Fredrik, valgtes til samhertuger. At de senere til en vis grad delte landet, forandrede ikke retlig dette forhold.

Ved omvæltningen 1523 afsattes kong Kristian II som hertug og hans farbroder Fredrik beholdt da alene det hele. Efter hans død valgtes hans sønner under ét til hertuger, men ved den endelige opgørelse af arven udelukkedes ikke des mindre den yngste fra skiftet imod en affindelse i penge. 20 år efter, 1564, afslog stænderne rent ud en anerkendelse af kong Kristian III's sønner som samhertuger; de modsatte sig vel ikke en affindelse af Hans med Als osv., men kun den ældste broder, kong Fredrik II, valgtes og hyldedes som regerende hertug.

Således stod sagerne, da forliget i Odense sluttedes mellem kongen og de tre „regerende herrer“ om Sønderjyllands fremtidige lensforhold (25. Marts 1579). Det bestemtes herved, at kongen skulde forlene hertugerne af Holsten og deres mandlige efterkommere med Sønderjylland og Femern, dog undtagen de allerede affundne og dem, som havde givet afkald. Derved udelukkedes kongens brødre fra dette forlig, som kun omfattede Fredrik II og hertugerne Hans af Haderslev og Adolf af Gottorp, der sad i fællig med hertugdømmet.

Dette moment er bleven oversét endog i Stemanns „Geschichte des öffentlichen und Privat-Rechts des Herz. Schleswig“. Selve aktstykkerne taler dog tydelig nok; kongens brødre nævnes ikke med et ord og de ved forliget vedtagne formularer kender kun kongen og riget på den ene og de tre regerende hertuger på den anden side.

Den få år i forvejen (1573) udstedte „Landgerichtsordnung“, hertugdømmernes grundlov for den borgerlige retsforfatning, er udgået fra den selvsamme opfattelse. Den er given af kong Fredrik II af Danmark og Norge, Johan den ældre og Adolf, arvinger til Norge, „alle Herzogen zu Schleswig, Hol-

stein etc., Gevettern und Gebrüdern," og rettet til „allen und jeden Prælaten, denen von der Ritterschaft, Städten, Communen und sonst allen und jeden Eingesessenen unserer Fürstenthümer Schl. und Holstein etc." Til slutning tages der forbehold for alle interesserede parter, således: „Jedoch soll diese Landgerichtsordnung . . . uns *König Friedrichen und dem Reiche Dänemarken* an der Hoheit und Lehenwahr des Fürstenth. Schl. und des Landes Femern, wie auch *neben Ihr. K. W. uns Herzogen Johansen dem Eltern und Herzog Adolf* zu Schl.-Holst. etc. an unserm daran hergebrachten Besitz und Gerechtigkeit, und dann *den Ständen vnd unsern sämtlichen getreuen Unterthanen* in unsern Fürstenthümern an ihren Privilegien und Freiheiten, so von uns confirmirt und bestätigt, ganz unvorfänglich und unschädlich sein".

Det samme fastholdes udtrykkelig senere; det hedder i den reviderede landretsordning af 1636, at der tages forbehold for kong Kristian IV og riget, hvad angår lenshøjheden, „wie auch neben Ihr. K. Würden Uns Herz. Friedrich zu Schl.-Holst. an unserer daran hergebrachten Erbgerechtigkeit, auf Maasse, wie solches allerseits in den 1579 zu Odensehe aufgerichteten Verträgen verabschiedet", og endelig for stænder og undersåtter. Landets offenlige ret kender kun de regerende hertuger, lensherren og folket, — ikke de andre hertuglinjer.

Alligevel optog kongerne deres nære frænder på Sønderborg i forleningen; de forlenedes selvstændig med deres lille del af Sønderjylland og med fælleshånden på det hele hertugdømme. Heri lå der et løfte om eventuel forlening med dette for det tilfælde, at de virkelige lensmænds mandsstammer begge skulde uddø. Uddøde den ene, da vilde deraf kun følge, at den anden fik eneregeringen.

Således stod det, tiltrods for Sønderborgernes indsigelser, indtil der atter indtrådte en forandring ved suverænitetsdiplomerne af 2. Maj 1658, ved hvilke forliget i Odense ophævedes. De to regerende hertughuse, det kongelige og det gottorpske, ejede nu Sønderjylland med fuld suverænitet, dog kun for

mandsstammernes levetid; den gensidige arveret blev lige så lidt afskaffet som fællesskabet i regeringen. Efter de suveræne huses afgang vilde lensforholdet atter indtræde.

Kort efter blev imidlertid kongen ligeledes suveræn arvekonge i Danmark og Norge og det blev for fremtiden ikke let at skelne mellem hans forskellige adkomster. Den opfattelse fremsættes således lejlighedsvis, at kvindelinjen har arveret til det kongelige Sønderjylland[1], medens til andre tider Sønderborgernes arveret til denne del forud for Gottorperne omtales som selvfølgelig. I virkeligheden indtrådte der dog ingen forandring i det gamle forhold og kongehuset kunde ej heller være tjent med at forandre det; thi blev den kongelige del allodium, måtte det samme finde sted for den gottorpske, da adkomsten var den samme. Den danske politik gik da også meget snart over til at eftertragte dennes erhvervelse i åben kamp som den lideligste udgang af hele dette utidssvarende forhold. Sålænge Danmark var et valgrige havde kongerne i deres egenskab af hertuger haft fælles interesse med Gottorp i at fastholde lensforholdet og den særlige arvegang; nu var det modsatte tilfældet.

At opfattelsen (udenfor krigstilstanden) var den ældre uforandrede, at kun mandsstammen var arveberettiget, haves der tilstrækkelige vidnesbyrd om. Således hedder det i traktaterne mellem kong Kristian V og hertugen af Pløn om et mageskifte for Oldenborg (1671) stadig, at de forskellige aftaler gælder for hertugen og hans „Leibs Lehns Erben“ på den ene, og kongen, hans „Erbsuccessores in der Regierung und Lehns Erben“ på den anden side, og det hvad enten talen er om Oldenborg, Pløn (i Holsten) eller Nørborg (i Sønderjylland). Således loves der hertugerne af det len, som skal overdrages dem på Als, en begrænsning af kontributionen til 4 rdl. af hver plov, og dette lover kongen for sig og de nævnte arvinger. Ligeledes siges det udtrykkeligt, at dette len efter den

[1] 1665 mod Pløn (kommissionsbetænkningen af 1846).

hertugelige lensstammes afgang skal falde tilbage til „Ihr. K. M. zu Dänemark, dero königl. Erbsuccessoren in der Regierung und Lehns-Erben“ [1], ligesom Oldenborg omvendt skal falde tilbage til Pløn.

Endnu 30 år efter udelukker man ikke den samme opfattelse. I tillægstraktaten til freden i Travendal, som sluttedes i Hamborg den 12. Juli 1701, forbeholdt Gottorperne sig en eventuel arveret til Sønderborgernes len på Als: „Ihre Durchl. behalten sich . . . eventualiter den in Gottes Händen stehenden auf diese Lande ledigen Anfall bevor, so weit sie aldann dazu berechtiget sein werden“. Det ses, at man ikke uden videre har anerkendt denne ret, men heller ikke har kunnet negte den [2].

Heller ikke gjordes der 1709 forskel på de to hertugdømmer med hensyn til arveretten, da det sachsiske kurfyrstehus efter kongens anmodning antog titlen: „arving til Danmark og Norge“, men urigtigt hertil føjede hele den øvrige kongetitel og derfor måtte gøres opmærksom på, at kongelovens arveret for de kvindelige linjer ikke gjaldt for hertugdømmerne [3].

Men ligesom man officielt fastholdt den gamle begrænsning af arveretten til kun at gælde mandsstammen, således fastholdtes også opfattelsen af Sønderborgerne som stående udenfor den nærmeste arvegang, der var forbeholdt de to regerende huse indbyrdes. Således siger A. Hojer i sin lille Danmarks historie (1718), at hertug Hans af sin broder fik Als, Ærø osv. i appanage, og „hat hernach das Sunderburgische Haus gestiftet, davon alle *appanagirte Linien* zu Sunderburg, Norburg, Glücksburg und Plön abstammen“ (s. 259 f.). Ligeledes kalder han i striden om Oldenborg kongen og hertugen af Gottorp tilsammen for „den nærmeste linje“, medens hertugen var beslægtet med greven i „nærmeste grad“ (s. 508); han opfatter

[1] Ostwald, Zur Würdigung, II 62. 64.
[2] Falck, Urkunden, s. 243.
[3] A. Hojer, I 166.

altså rigtigt begge de regerende linjer som en helhed, som siddende i sameje.

Breitenau, som endnu i året 1724 udgav et stridsskrift i denne sag, går ud fra det samme. Hertug Hans, siger han, sad i mange år med sin del af Holsten uden at tænke på forlening, indtil han blev opmærksom på, at stænderne påstod at have fri valgret efter de regerende huses afgang; derfor søgte han en forlening til fælles hånd „wegen der künftigen Succession". Begge de regerende landsherrer var forlenede med hele Holsten in solidum (ligesom i Sønderjylland), men efter begges afgang vilde den oprindelige arveret igen kunne gøres gældende. Indtil da er Pløn simpelthen en del af den kongelige del, stående under den fælles regering[1].

Til trods herfor brugtes, som forhen antydet, en enkelt gang Sønderborgernes arveret polemisk imod Gottorperne; det var fra dansk side til en vis grad klog politik at forbeholde denne ordning som mindre farlig end Gottorpernes eneregering, der kunde blive i høj grad fordærvelig for riget.

Hertugen af Gottorp havde under 24. Maj 1661 sluttet et forbund med Sverig, hvori der fandtes en hemmelig artikel, som gik ud på, at hertugen for det tilfælde, at Danmark skulde bukke under i en ny krig: „an diesen Fürstenthümern königlichen Theils habenden Recht sich nichts wollen begeben, besondern ihro und ihren Successoren solches allerdings wollen reservirt haben". Dette blev senere bekendt og foreholdtes selvfølgelig Gottorperne som et fjendligt skridt, sigtende på en deling af de kongelige lande. (Nachricht von I. K. M. wider des Herz. zu Gottorp Durchl. habenden rechtmässigen Beschwerden und Ansprüchen, 1683, s. 10.) Fra hertugelig side svaredes herpå, at der kun havde været tænkt på arveretten; gik Danmark til grunde i kampen med Sverig, vilde Gottorp kun have sin arveret reserveret, for at „die Herzogthümer in keine fremde

[1] Gründlicher Bericht von der fürstl. Holstein-Plönischen streitigen Successions-Sache. Kopenhagen 1724, s. 86 f. (At Breitenau er forfatter, ses af hans relation til kongen af 17. Nov. s. år.)

Hände transportiret werden möchten" (Beantwortung der Schrift: Nachricht etc. 1684, s. 18). Men i de „auf königl. allergnädigsten Befehl" i det følgende år udgivne „Anmerkungen" til dette skrift siges herimod: „Gesetzt, dasz das königl. Antheil an den Herzogthümern Schleswig Holstein durch was Zufall es auch sein mögen, wäre erlediget worden, was hätte ein Herzog zu Holstein Gottorf für Erbgerechtigkeit daran zu prætendiren gehabt, indem Zeit der getroffenen Allianz noch mehr als 20 andere Herzoge zu Schleswig Holstein, so Ihr. K. M. näher verwandt und folglich zu berührten Landen ein näheres Recht für (vor) H. Gottorf gehabt, im Leben gewesen? Man siehet die geflissene Begierde hieraus, nicht nur der königl. Familie, sondern auch andern unschuldigen Vettern das ihrige zu entziehen. Darum sich nicht zu verwundern, wenn die Heiligen bisweilen das Wachs wieder holen und das unrechte Gut zu Zeiten wieder verloren geht"[1].

Hvad der her fremsættes som selvfølgeligt, strider åbenbart mod de gamle arvelove, som Gottorperne havde for sig. Men det vilde heller ikke være bleven fremsat fra dansk side, hvis ikke man kunde have sagt „Zeit der getroffenen Allianz". Der var i virkeligheden ingen forandring indtrådt med hensyn til antallet af mænd i det Sønderborgske hus; der levede endnu i 1685 ligesom i 1661 en hel snes af dem. Men *nu* var deres arveret tabt ved indlemmelsen 1684 og kongens disposition over hertugdømmet som et uafhængigt ledemod i de kongelige arvelande. Det kunde nu kun frarives kronen med magt eller ad de politiske forhandlingers vej, ikke ved arv.

Imidlertid kom restavrationen 1689 og ved den genindførelsen af den ældre ret; 1721 den gentagne indlemmelse. Dermed var atter hertugslægternes eventuelle arveret ophævet, ligesom i 1684 jure belli, via facti. At det således var vitterligt for alle, skal nu nærmere eftervises.

Breitenau kom i sine betragtninger over den forestående

---

[1] S. 7 f. Der står „das Wachs *wiederholen*" (gentage), men der bør sikkert læses som anført: igen hente.

hylding, som vi har set, gentagne gange ind på Sønderborgernes stilling. „Eine andere secrete wichtige raison ex lege regia“ var imod den fuldstændige indlemmelse, mente han, og da kongen ønskede at lære denne at kende, skrev han nærmere derom. Dette svar er dog tabt, ligesåvel som hans hovedskrivelse, og den antydning, Hagen og Esmarch giver i den henseende, viser kun, at han har tænkt sig, at disse hertuger muligvis vilde møde ved hyldingen: „sich etwa wegen der Mitbelehnung des Herz. Schleswig angeben möchten“.

Da Breitenaus gode råd imidlertid slet ingen betydning fik, eftersom ingen meldte sig til forlening, er det af mindre betydning, at hans udtalelser er tabte, da det i realiteten er let at se, hvad de gik ud på. Ved ophævelsen af Odense-forliget i året 1658 var hele forleningssagen overladt til kongen og riget, fra 1660 af altså til den enevældige konge. Forsøget på 1663 at nå til en ny aftale med Sønderborgerne mislykkedes; kongen vilde have lensbrevet udstedt på dansk og Odense-forliget uomtalt, men hertugerne krævede opfyldelsen af de gamle former.

Kong Kristian V gjorde derpå brug af sin ret til at negte en fornyelse af forleningen, han lod kun udstede foreløbige tilståelser for at en begæring derom var fremsat, ligesom han lod hertugerne i uforstyrret besiddelse af deres len. De medlemmer af slægten, som ingen len havde, udelukkedes aldeles.

Således stod sagerne, da Breitenau, dengang „Gensch“, kom til København for på hertugen af Pløns vegne at slutte aftalerne om Oldenborg (Marts 1671). I disse optoges, ved siden af overdragelsen af Nørborg med en del af Als og Ærø til Pløn, en udtrykkelig tilsikring af, at kongen vilde forlene disse hertuger med fælleshånden på Sønderjylland efter gammel skik, derimod ikke de andre linjer: „Ihr. K. M. . . . wollen Ihre f. D. zu Schl. H. Plön und dero Leibs Lehns Erben . . . mit dem Herz. Schleswig und Lande Femern denen alten hergebrachten Ceremoniis, Lehenbrieffen und Verträgen nach gnädig belehnen, jedoch dasz sie sich auch, wie devoten Vasallen ge-

bühret, betragen. Wegen der übrigen Agnaten fürstl. Sunderburgischer Linien haben I. K. M., auf nochmaliges bewegliches Ansuchen, sich auf die deswegen vorhin im monat Octobri nächstverwichen ertheilte königl. Resolution abermals bezogen"[1].

Denne forlening kom dog aldrig til udførelse; og da der sluttedes en endelig overenskomst om udførelsen af de gjorte aftaler (28. Maj 1680), nævntes den end ikke, ligeså lidt som den aftalte, men ikke udførte medforlening i Holsten. Derimod udstedtes der fra nu af „mutsedler" til alle medlemmer af huset Pløn, altså en anerkendelse af, at de havde søgt forleningen[2]. Således under 30. Juli 1672 for Joakim Ernst's fire sønner; under 26. December 1676 for de tre efterlevende efter deres broder Bernhards død; 9. Marts 1700 for brødrene Joakim Fredrik og Kristian Karl efter deres fader Avgust, og 25. Juli s. år for dennes to efterlevende brødre i anledning af tronskiftet. Omtrent samtidig gaves der imidlertid et mutbevis for brødrene Filip Ernst og Kristian Avgust af Glyksborg efter deres fader Kristian, først af kong Kristian V, den 7. Juli 1699, derpå igen af Fredrik IV, den 18. Maj 1700.

Få år efter døde Hans Adolf af Pløn og efterlod sig en sønnesøn Leopold Avgust, som under 17. Juli 1705 fik et mutbevis, men alt døde året efter.

Der levede nu følgende mænd af huset Pløn. Joakim Fredrik af Nørborg, som havde mutbevis på forleningen, og en søn af hans afdøde broder Kristian Karl i ægteskab med en adelig dame, Fredrik Karl, kaldet Karlstein; han holdtes ikke for jævnbyrdig af sine slægtninge. Desuden en fætter Johan Ernst Ferdinand, som havde fået Rethwisch i Holsten, men på grund af sin katholske trosbekendelse ikke af kongen

---

[1] Ostwald, a. skr. s. 51.

[2] „Mutsedlen" (af at „mute", „anmode om" lenet) betegnede arveretten som liggende helt udenfor de nærmest forlenede slægters kreds. Da Fr. IV 1707 forlenedes med Oldenborg, meldte Gottorp sig til „die eventuale Mitbelehnung zur Anwartschaft"; men da huset 1681 havde afstået arveretten efter kongehuset til Pløn og alle dets frænder (Sønderborgerne), måtte Gottorp nøjes med „einem blossen Muthzettel" (Hojer, I 149).

ansås for berettiget til at modtage et dansk len eller lensbevis.

Ved hyldingen på Gottorp mødte tre hertuger af det Sønderborgske hus: Joakim Fredrik af Nørborg, Filip Ernst af Glyksborg og Kristian Avgust af Avgustenborg[1]. Ingen af dem gjorde indsigelse imod det kongelige patent, hvorved adskillelsen af en del af Sønderjylland fra kronen betegnedes som en i onde tider foretagen løsrivelse, og tilknytningen af den i henhold til de politiske begivenheder kundgjordes. De kunde selvfølgelig ikke være i tvivl om, at en fornyet „løsrivelse", d. v. s. bortforlening, måtte betragtes som en umulighed.

Et udtrykkeligt afkald på formentlige arvekrav tænkte man ikke på at forlange af dem; selve den akt, som foretoges for deres øjne, var en fornegtelse af alle slige arvekrav. Deres nærværelse ved den højtidelige handling var afkald nok.

Konsekvensen af dette forhold var, at de af dem, som tillige var private godsejere, i denne egenskab aflagde hyldingseden sammen med de adelige og uadelige godsejere. Skete dette, da vilde det mere end noget andet betegne begge parters opfattelse af den nye ret; skete det ikke, da vilde det få udseende af og kunne siges, at den fyrstelige byrd havde fritaget dem for en almindelig forpligtelse.

Spørgsmålet forhandledes af konsejlet og forelagdes kongen til resolution den 3. September. Det bestemtes, at eden skulde afkræves de to fyrstelige godsejere, hertugerne af Glyksborg og Avgustenborg, i deres hjem, før den almindelige hyldingsakt begyndte. Der haves forskellige koncepter til eden, i hvilke kun det er mærkeligt, at den oprindelige hentydning til at de er lensmænd — (hvad der heller ikke var rigtigt for Kristian Avgust's vedkommende) — fjernedes.

Kristian Sehestedt mødte derpå i deres bolig og fik deres underskrift, hvorefter de dagen derpå var tilstede ved præsentationen for kongen. Kristian Avgust, der var dansk general

[1] P. L. Brandorfs dagbog over prins Kristians formælingsrejse 1721 (gehejmearkivet).

og gift med en Danneskjold, blev ved denne lejlighed ridder af elefanten. Filip Ernst blev efter sin hjemkomst noget foruroliget over sin ed og bad kongen om en afskrift af den, men hans udtalelser og kongens svar kendes iøvrigt ikke. Da han to år efter indsendte sit testamente til kongelig stadfæstelse, foretoges denne „aus königl. und hoher ober*landes*herrlicher Macht und Authoritet“, ikke som forhen „ober*lehns*herrlicher“; enhver tale om et lensforhold var udeladt af testamentet. Herved var Glyksborg bragt i samme forhold som de andre ikke-forlenede linjer, hvis testamenter stadig var bleven stadfæstede „aus königl. vollenkommener Macht und Hoheit“. — At der iøvrigt i de to hertugers edsaflæggelse lå en fuldstændig anerkendelse af alt hvad der var foregået og tilsigtet ved hyldingen, derom nærede selvfølgelig ingen nogen tvivl, hverken dengang eller i de følgende hundrede år.

Der kunde muligvis være spørgsmål om Joakim Fredriks stilling, men i virkeligheden var den dog lige så klar som de andres; en undladelse af at protestere imod den hele handling, ja en deltagelse i ceremoniellet, var uforenelig med en retsgyldig indsigelse. Men iøvrigt havde dette spørgsmål ingen praktisk interesse, da han døde få måneder efter (25. Januar 1722) uden at efterlade sig børn.

Hele slægten var nu altså indskrænket til den katholske Ferdinand, der ikke var anerkendt som arveberettiget i Sønderjylland og iøvrigt ingen børn havde, og den unge Fredrik Karl, der ikke var anerkendt som legitim. Kongen stod altså temmelig frit overfor fremtiden og han benyttede i rigt mål denne frihed. Han kunde erklære huset Pløn for retlig uddød med Joakim Fredrik og derefter inddrage Nørborg i henhold til traktaten af 1671; men Pløn og Sæbygård på Ærø vilde da gå i arv til de andre linjer af huset Sønderborg som gammelt lensgods. Derved vilde måske en ny linje blive lensberettiget i Sønderjylland.

Ved at anerkende Fredrik Karl som legitim kunde han derimod komme videre ved forlods aftaler. Det vilde desuden

se ilde ud, om Fredrik IV, året efter at have kronet sin adelig fødte hustru til Danmarks dronning, vilde underkende sønnen af en hertug og hans ægteviede hustru som legitim arving i Danmark.

Under 7. November (1722) udstedte da også Fredrik Karl en revers til kongen, hvorefter han forpligtede sig til som vederlag for den kongelige anerkendelse at give afkald på Als og Ærø, for så vidt de tilhørte huset Pløn, „und selbige I. K. M. und dero königl. Hause zum ewigen Erb- und Eigenthum überlassen“. Indtil han kan tiltræde arven i Pløn skal kongen overlade ham nogle af de Nørborgske godser.

Efter at denne revers var bleven stadfæstet af hertugens formyndere, Detlev Reventlov og v. John, deklareredes han på Københavns slot tillige med sin søster som legitime medlemmer af huset Sønderborg og et legitimationspatent udstedtes under 18. December af kongen som „supremus feudi dominus totiusque familiæ caput“. Kort efter fik han udlagt Nørborg og Melsgård på Als og Sæbygård og Gudsgave på Ærø. Om en forlening eller mutbevis var der selvfølgelig ikke tale.

I året 1729 døde derpå hertugen af Rethwisch, som havde gjort fordring på Pløn, medens kongen holdt det besat med tropper og lod det administrere. Han satte derpå Fredrik Karl i besiddelse af det hele hertugdømme i Holsten og fik så til gengæld de sønderjydske godser formelt afståede (3. Oktober 1729). Dermed ophørte slægtens forhold til det danske hertugdømme; den uddøde som bekendt 1761 med Fredrik Karl.

Der haves endnu et hidtil upåagtet vidnesbyrd om kong Fredrik IV's opfattelse af Plønernes ret. Det kunde jo ikke negtes, at denne slægt havde erhvervet sig en selvstændig ret til en eventuel arvefølge i Sønderjylland, og ingen kunde vide, om den engang i tiden kunde blive lige så farlig som Gottorpernes tegnede til at skulle blive. Da han derfor i Breitenaus skrift om arvefølgen i Pløn stødte på en bemærkning om det hertugelige arkiv på slottet i Pløn, skrev han til forfatteren og pålagde ham at sætte sig i besiddelse af dette arkiv, ud-

tage alt hvad der vedkom det oldenborgske forlig i original og kopi, lige til registraturer og protokoller, og sende det til København.

En så radikal fremgangsmåde kunde Breitenau selvfølgelig ikke godkende. „Erstlich ist E. K. M. bei der ganzen Sache habendes Absehen ohne allen Zweifel dahin gerichtet, geheimer raisons halber keine Nachricht von der ehemals vorgewesenen Oldenburgischen Successionsstreitigkeit und darüber mit dem fürstl. Hause Plön errichtetem Vergleiche in dem plönischen Archiv weiter zu lassen, sondern allsolches daselbst wo möglich zu supprimiren und in die Vergessenheit zu bringen, welchen Zweck aber zu erreichen bewandten Dingen nach und um folgender Ursachen willen eine pur lautere Unmöglichkeit sein dürfte“. Aktstykkerne var alt for bekendte, de fandtes f. ex. også hos Gottorperne osv.; det vilde være vanskeligt at få fat i arkivet og det vilde kuldkaste de påstande, man stadig havde fremholdt, at besættelsen af Pløn havde fundet sted „aus blosser Absicht auf das bonum publicum“; kejseren vilde tage sig af modparten m. m. (17. Nov. 1724).

Ordningen af den Nørborgske sag 1729 borttog endelig den ængstelse, som Breitenaus legitimistiske anskuelser havde holdt kongen i med hensyn til disse traktater.

Kort efter Ferdinand af Rethwisch døde hertug Filip Ernst af Glyksborg (12. November 1729). Sønnen Fredrik henvendte sig strax til sekretæren Jakob Gørritz i det tyske kancelli i København, dengang gehejme registrator, for at få gode råd med hensyn til hvad han nu havde at foretage. Denne svarede under 17. December, at hans fader havde søgt lenets fornyelse inden år og dag både efter sin faders og efter kong Kristian V's død, og det samme måtte han gøre; derefter vilde han strax få mutbeviset. Imidlertid indkom hans ansøgning ikke; Gørritz sendte ham den 14. Januar 1730 afskrift af den ældre, men derved blev det. Kong Fredrik IV døde så den 12. Oktober og kort efter er ansøgningen konciperet i Rensborg og indleveret i København (28. Nov. 1730 og 14. Jan. 1731). Der

kan neppe være tvivl om, at man har fået betænkeligheder i konsejlet imod at forny disse mutbeviser i den gamle form og at det hele derved er gået i stå, indtil den nye konge havde besteget tronen og omgivet sig med helt nye mænd. Derefter udstedtes der et mutbevis efter den gamle form, den 5. Marts 1731; det lovede altså forlening med hertugdømmet Glyksborg og med den fælles hånd på Sønderjylland. Ugedagen efter stadfæstedes ridderskabets privilegier, ligeledes i strid med den af den afdøde konge fastholdte praxis.

Brugen af den gamle formel i mutsedlen („fælleshånden") var utvivlsomt en uagtsomhed eller måske snarere frugten af et misforstået retfærdighedshensyn hos den unge konge, som var tiltrådt med en stærkt udpræget tendens til at rette faderens formentlige fejl. Efter 1721 at tale om en „fælleshånd" på Sønderjylland var uforsigtigt, ligesom det var en forunderlig uagtsomhed, at man i de nye segl i kollegierne tildels igen indførte det ældre våben med de sønderjydske løver i midtskjoldet. A. Hojer har endog i sin historie omtalt det som en almindelig foranstaltning, hvad det ingenlunde var; thi f. ex. det kongelige reskript til overretten på Gottorp med meddelelse om kong Fredriks død viser det fra 1721 brugelige våben i den nye konges segl. Begge former brugtes således i adskillige år samtidig, indtil formen fra 1721 atter blev enerådende.

At man ligeledes senere følte det som et misgreb, at forleningen i den gamle form var bleven opfrisket, viste sig ved det næste kongeskifte. Den 7. Oktober 1746 ansøgte hertug Fredrik om lenets fornyelse og kancelliet foreslog at gentage brevet fra 1731. Men i konsejlet blev man opmærksom på, at hertugen denne gang havde forsømt at nævne sin broder Karl Ernst, som 1731 havde været medoptagen i brevet, og det bestemtes derfor, at „so wird solcher in der Antwort auch mit Stillschweigen übergangen" (konsejl på Jægersborg, 28. Oktober, Schulin). Endelig udstedtes det sidste reskript „statt eines Muthzettels" under 7. Avgust 1767 for hertug Fredriks søn

Fredrik Henrik Vilhelm. Da han døde 1779 uden at efterlade sig sønner, hjemfaldt som bekendt hans land til kronen og forleningerne ophørte. De eneste to efterlevende linjer af huset Sønderborg, nemlig Avgustenborg og Beck, havde aldrig fået nogen forlening eller noget lensløfte af enevoldskongerne, lige så lidt som de havde ejet lensjord. Idet de frivillig afstod Glyksborg len til kronen, opgav de tillige al udsigt til at gå ind i Glyksborgernes i sig selv så tvivlsomme ret.

Der står kun tilbage i få træk at eftervise, at den opfattelse af Sønderjyllands forhold til den danske krone, som de danske historikere i vort århundrede er gået ud fra og har hævdet overfor de Avgustenborgske påstande, altid har været gjort offenlig gældende og ingensinde er bleven modsagt af folk, som var fortrolige med de pågældende forhold.

Den lovkyndige historiker Andreas Hojer, der selv som tilskuer på nærmeste hold — (han var i krigsårene i huset hos gehejmeråd J. G. Holstein og blev 1721 kongelig historiograf) — havde oplevet indlemmelsen, udtalte sig senere i sine statsretlige forelæsninger om sit hjemland Sønderjyllands offenlige ret. Den mest afgørende udtalelse er i den henseende hans svar på spørgsmålet, om Holsten er et mand- eller tillige et kvindelen. Dette spørgsmål, siger han, er vigtigt, da det beror derpå, hvorlænge det skal forblive i sin forbindelse med Danmark og Slesvig: „ifald den kongelige mandsstamme skulde uddø, hvis det da er mandlen, så blev det adskilt fra Danmark og Slesvig; er det derimod kvindelen, da er der længere håb, at det længere kan forblive i den kongelige familie“[1]. Altså kun „længere“; Slesvig derimod vil følge Danmark også ud over kvindelinjen.

Om Slesvig siges der, at det er suverænt og arveligt til

---

[1] A. Hojer, Jus publicum, s. 117 (4. kap. 30. sp.).

kvinder („kvindelen“): „Da fyrstendømmet Slesvig blev indlemmet under enevoldsherredømmet, har fyrsterne skriftlig erkendt enevældet, og quod semel placuit, semper placebit.“ Om titlen „arving til Norge“, som hertugerne fører, hedder det: „Denne titel strider også imod enevoldsregeringen, som af alle hertugerne er erkendt, for så vidt som deri arveretten er fastsat år 1665, da kongeloven i Danmark og Norge blev indført, . . . så de appanagerede fyrster ej kan vente nogen arvedel i disse riger.“ Hertugen af Kiel kan derimod arve som medlem af Fredrik III's arvehus. I året 1722 fratoges titlen den da deklarerede hertug af Pløn og således kan den også fratages de andre. Og endelig erklærer Hojer, at kongen efter at enevoldsherredømmet indførtes i Sønderjylland kan „indlemme det med Danmark“, om han behager, d. e. gøre det til provins. Derimod kan han ikke afhænde det fra kronen, siden han er bunden ved kongelovens kapitel 19[1].

En anden forfatter, som havde særligt kendskab til Sønderjylland, Erik Pontoppidan, behandler det som en del af Danmarks rige. Hans „Marmora Danica“ har to dele: 1) Sælland og Fyn, og 2) Slesvig og Jylland (udkom 1739—41). Da han derpå i året 1760 overrakte kong Fredrik V sin bog om det gamle København (Origines Havnienses), udtalte kongen ønsket om en hel rigsbeskrivelse, et værk, som længe havde stået på dagsordenen, og Pontoppidan lovede at lægge hånd på værket. Tre år efter udkom det første bind af „den danske Atlas, eller kongeriget Danmark med dets naturlige egenskaber osv.“. I Fortalen gøres der her rede for værkets plan og det betragtes som en selvfølge, at det skal omfatte Slesvig med. Således nævner han blandt tidligere arbejder Dankwerths Landesbeschreibung „for så vidt fyrstendømmet Slesvig angår“ (p. XXIV), og såvel i den historiske fortælling

[1] Sst. s. 41 f. 33. (3. kap. 3. sp.; 2. kap. 25. sp ; 3. kap. 4. sp.). *Om Sønderborgernes arveret* udtaler han sig i sin Fr. IV's historie ved omtalen af Fredrik Karls deklaration til hertug og „rechtmässiger Lehen- und Erbfolger *aller derer Erbstücke, wozu die appanagirten Schl.-Holst. Fürsten, königl. Linie, der Geburt nach einiges gegründetes Antwartschaftsrecht haben*“ (II 79).

som i den geografiske beskrivelse og det hosfølgende kort er grænsen for riget sat ved Ejderen. Om begivenheden 1721 siger han, at det fyrstelige huses „forrige del af Slesvig eller Sønder-Jylland blev kronen på ny indlemmet og til dets betegnelse de to løver . . . forsat i rigets store våben såsom på sit rette sted“ (s. 352). Den oprindelige plan for værket blev da også fastholdt til det sidste, og i året 1781 udkom den syvende og sidste del af „den danske Atlas“, indeholdende „hertugdømmet Slesvig“.

En tredje sønderjydsk forfatter, advokaten J. F. Hansen, borgemester i Sønderborg, som havde adgang til de bedste kilder, udtaler sig i sin „vollständige Staatsbeschreibung des Herz. Schlesvig“ (1770) således om hertugdømmets statsretlige stilling: „1713 bekam der König v. Dänemark den gottorfischen Antheil dieses Herz. durch das Recht des Krieges, wurde 1720 durch den nordischen Frieden geruhiger Besitzer davon und ist seitdem allein souverainer Herzog zu Schleswig gewesen“. Efter kongeloven skal både kongerigerne og alle senere erhvervede lande, „mithin insbesondere das Herz. Schleswig, wie der König es jetzo besitzt, bei dem zu einer jeden Zeit regierenden Könige zu Dänem. u. Norw. fürs künftige ungetrennt und ungetheilt sein und bleiben“ (s. 9 f.).

Endelig kan her endnu nævnes en forfatter, hvis kendskab til sønderjydske forhold ligeledes var gammelt, nemlig digteren Johannes Evald. Ligesom hans fader var født i Mellemslesvig i det gottorpske Tønder amt og først senere som præst var kommen til København, således gik han selv i Slesvig skole (fra 1754). I året 1770 skrev han en række brudstykker af en fortælling „Panthakak“ og i disse tales der gentagne gange om slesvigske forhold; tiden er årene nærmest efter 1720. Panthakak var født i byen F.*, hvorved der sigtes til Fredriksstad. Da en fremmed, som han på sine rejser træffer på, spørger om han er født i Danmark, svarer han: „ja, i Sønderjylland, i F.*“; han kaldes en „jydsk student“; den som undrer sig over, at han ikke kunde sove fastende,

„må ikke kende vore landsmænds, de gode Jyders natur". Da han ikke strax forlanger mad, klager digteren over „den utidige og barnagtige undseelse, hvorved især vore unge landsmænd udmærker sig så kendeligt fra alle andre nationer og i besynderlighed fra deres naboer, de Tyske". Panthakak fattede den mistanke til sin vært, at han var „en hemmelig tilhænger af den kielske gross-fyrste, og i den henseende formodenlig vilde fritte ham ud, hvorledes Slesvigerne var fornøjede med den nye regering . . . Han besluttede derfor helligt at være sin konge tro og ikke på pinebænken selv at røbe det allermindste af alt det, som kunde give nogen oplysning i denne sag. Så rosværdigt som dette forsæt var, så var det dog næsten overflødigt; thi sandt at sige, så vidste den gode P. ikke meget af denne forandring i regeringen eller af dens virkninger på hans landsmænds gemytter."[1]

Disse udtalelser har vel i og for sig ikke nogen synderlig vægt, men de viser dog, hvor aldeles man tager fejl ved at påstå, at Sønderjyllands rette forhold til kongeriget ikke var gået op for den almindelige bevidsthed. Tværtimod; man var aldeles på det rene med dette forhold, og det ikke fordi man skødesløst kaldte alle kongens lande, også Norge og Holsten, for danske, men fordi man vidste, at det stod i et ganske særligt forhold til kronen, at det var en del af det dansk-norske rige.

Udtalelserne fra konger og statsmænd svarer hertil. Under 20. Oktober 1758 reskriberede Fredrik V til Københavns universitet, at indfødte Slesvigere skulde have adgang til at nyde klosteret, „da de ikke er Holstenere, men rette Danske og fødte inden Danmarks riges grænser". Da to år senere 100 års dagen for arveregeringens indførelse skulde højtideligholdes, reskriberedes der derom til overretten på Gottorp, „da det var kongens umiddelbare vilje, at det samme skulde ske i hertugdømmet". Søndagen den 12. Oktober skulde det overalt kund-

[1] Evalds samlede skrifter VI 285 f. 298. 309.

gøres for menighederne, men torsdagen den 16. Oktober, årsdagen for håndfæstningens kassation, skulde den egenlige højtidelighed foregå „som på de store festdage".

Endelig kan her mindes om A. P. Bernstorffs forestilling til kongen om kongedatteren Louise Avgustas tilkommende formæling. Skulde kongeslægtens mandsstamme i en nær fremtid uddø, hvad der antoges at være fare for, så vil der opstå store vanskeligheder; thi vel er det så, at kongedatteren da vil arve Danmark, Norge og Slesvig, men ikke derudover: „Niemand kann die erblichen Rechte Ihro königl. Hoheit der Prinzessin L. A. auf Dänemark und Norwegen und auf das Herz. Schleswig verkennen" .... „Es ist unläugbar, dasz in demselben Falle obgedachte Prinzessin die Erbin von allen Staaten, so ganz Dänemark ausmachen, sein würde, doch Holstein ausgenommen. Dieses als ein ohnstreitiges Reichs-Mannlehen würde von den königl. Ländern abgerissen und dem nächsten Lehens-Erben zu Theil werden, und wo bleiben dann die glücklichen Folgen des Austauschungs-Geschäfts?" — Han anbefalede derfor et ægteskab med den nærmeste lensarving, prinsen af Avgustenborg (19. Februar 1779).

Fra senere tid skal kun anføres kong Fredrik VI's notis af 2. November 1814 i Wien: „At forene Slesvig med Holsten for derved at tilvejebringe et større og kraftfuldere direktorat, finder ingenlunde mit bifald. For det første vilde det være aldeles imod konstitutionen, da hertugdømmet Slesvig hører til det danske rige og næsten er aldeles dansk" osv. Konstitutionen er kongeloven, under hvilken Sønderjylland var henlagt[1].

Samtidig begyndte allerførst hertug Fredrik Kristian af Avgustenborg at opdage sine formentlige fordringer på hertugdømmerne, ja på selve kongerigerne med, og det tyske kancelli begyndte at gruble over begivenhederne 1721 uden at kunne forklare dem. Traditionen i den danske regering havde

[1] Wegener, Danmarks hist. i det 19. årh., s. 432. Møsting kalder samtidig kongeloven „das constitutionelle Gesetz", „die Constitution des Reichs" (Slesv. pr. efterr. IV 219).

fastholdt den bestående statsret, men den havde glemt begrundelsen, og det skulde vise sig så vanskeligt at genfinde den, at tvivlen imidlertid undergravede den dyrt erhvervede sikkerhed. Det er ikke her stedet at undersøge, hvilke rødder denne tvivl har i det foregående århundrede. Politisk var det vistnok nærmest det meget lovpriste mageskifte, ved hvilket Holsten opnåede samme enhed som Slesvig, medens Kiels universitet blev kongeligt. Men i sin dybeste grund var ulykken den, at genforeningen var enevældens værk, at statsretten ikke var bleven omsat i en levende ret for den genvundne befolkning, at virkeligheden ikke svarede til, hvad digteren så frejdig fortæller om manden fra Gottorp amt, at han overalt, hvor han færdes i verden, kalder sig for „Sønderjyde“. Århundreders udvikling tyngede her på en tidsalder, som manglede øje for folkets sprog og nationale liv.

OM DEN VED KONGELOVEN FASTSATTE ARVEFØLGE.

(1886.)

[Historisk Tidsskrift 5. R. 6. Bd. S. 241—87. Et her meddelt Tillæg (S. 281—87), indeholdende Kongelovens Arveregler efter det latinske Udkast og den danske Lovtext samt et Brudstykke af Peder Schumachers 1670 forfattede Uddrag af Kongelovens Arveregler, er udeladt i nærværende Udgave. — Med et Par senere Tilføjelser af Forfatteren.]

Den tidligere almindelige opfattelse af kongelovens arveregler er i Schlegels danske statsret kort og fyndig udtrykt i de ord, med hvilke han indleder sin fremstilling: „arvefølgen er på det nøjeste bestemt i kongeloven". I henved 200 år fremkom der neppe nogen antydning af mulige tvivlsmål i den henseende.

Denne sikkerhed hidrørte dog, som det synes, mere fra et overfladisk kendskab til lovens ordlyd med dens mange indskærpende gentagelser, såvel som fra dens forfatters berømmelse som skarpsindig statsmand, end fra et omhyggeligt studium af alle dens enkelte bestemmelser. I alle tilfælde er det temmelig mådeligt bevendt med klarheden i de tilfælde, hvor en virkelig fortolkning er forsøgt.

At en sådan fortolkning kan have sine vanskeligheder, er ikke så underligt. Loven blev affattet på en tid, da det danske sprog endnu var lidet udviklet til at give et klart og utvetydigt udtryk for de herhen hørende begreber, og den om-

stændighed, at den holdtes hemmelig, indtil den slægtalder, som kunde have haft adgang til på første hånd at få pålidelig vejledning til dens rette forståelse, var gået bort, bidrog selvfølgelig i høj grad til at vanskeliggøre denne. Det ses da også, at strax den første videnskabsmand, som gav sig i lag med loven, om end kun ved at oversætte den på tysk og latin, tager fuldstændig fejl af et hovedpunkt i dens fortolkning. Det var slotspræsten i Glückstadt, N. P. Sibbern, som opholdt sig nogle måneder i København strax efter kongelovens første udgivelse (1709) og stod i personligt forhold til udgiveren, gehejmearkivar Fredrik Rostgård. Han skrev kort efter sit bekendte „Bibliotheca historica dano-norvegica“, og kunde her endog meddele Schumachers latinske text af kongeloven, altså efter en afskrift, som Rostgård må have givet ham.[1] Ikke des mindre ledsagede han sit optryk af den danske text med en ny selvstændig oversættelse på latin, og denne blev senere optrykt af andre, medens Schumachers egen ikke senere påagtedes.

Hvor uklart man i virkeligheden opfattede kongelovens formentlig så klare bestemmelser, viser sig også i et andet betegnende træk. Ved grundlovsforhandlingerne i Norge i året 1814 var det fra først af meningen at bevare den gamle arvefølge, hvorfor også alle de herhen hørende artikler i kongeloven in extenso var optagne i Adlers og Falsens grundlovsforslag. Men i det mere kortfattede forslag, som opnævnes efter Sverdrup, var det forsøgt at sammentrænge disse bestemmelser i en kort formel, og den måde, hvorpå dette var sket, viser noksom, at koncipisten har taget fejl af selve lovens grundtanke.

Der vil senere blive lejlighed til at komme tilbage til disse misforståelser i deres enkeltheder; her må det være nok at henpege på, at den første videnskabelige fremstilling af

---

[1] I arkivets „memorial“ har Fr. Rostgård noteret: 1706 d. 15. Febr. udtaget den latinske version af lege regia og leveret ind i gehejmekonsejl. — 1707 d. 19. Novbr. indleveret i gehejmekonsejl legem regiam in originali og mit exemplar af versione latina.

Danmarks statsret, den af J. Fr. V. Schlegel (1827), slet ikke kommer ind på det punkt, som faktisk havde givet anledning til misforståelser og, som det snart skulde vise sig, kunde volde fortolkningen meget alvorlige bryderier. Heller ikke den bekendte sagkyndige anmeldelse af Schlegels skrift i „månedsskrift for literatur“ (af prof. L. Engelstoft) indlod sig på disse spørgsmål.

Kort efter gjorde imidlertid udsigterne i kongehuset disse spørgsmål brændende. Ved Fredrik VI's død kom en ny linje af mandsstammen på tronen, medens dog også denne samtidig tegnede til at skulle udslukkes i en ikke fjern fremtid. Den gængse opfattelse af kongelovens arveordning var ikke i tvivl om, at i så tilfælde Kristian VIII's søstre og deres børn under alle omstændigheder vilde gå forud for Fredrik VI's døtre og søster, hertuginden af Avgustenborg. Den 2. April 1840 skrev kancellipræsident Stemann til A. S. Ørsted: „Jeg formener, at tronen da — (d. e. ved kronprinsens død, dersom den indtraf efter alle hans faders søskendes) — vil tilfalde prinsesse Charlottes døtre fremfor kong Fredrik VI's døtre; thi da tronfølgen nu er gået over til den yngre linje af kong Fredrik V's sønner, kan den ikke gå tilbage til den ældre linje, førend den yngre er ganske uddød —“. I sin påtegnede bemærkning tiltrådte Ørsted aldeles denne mening.

Det samme var tilfældet med selve hertugen af Avgustenborg. Den 2. April 1845 skrev han til P. Hjort i Sorø, at der ingen tvivl kunde være om Hessernes arveret i Danmark ved mandsstammens afgang, og at kun en ophævelse af kongeloven vilde kunne forandre dette forhold.[1]

Imidlertid var der dog fra en anden side rejst tvivl om,

---

[1] Stemanns billet i geh. arkivet. Droysen u. Samwer, Die dänische Politik seit 1806, s. 391. — Sml. notiser af Kristian VIII og hans dronning fra c. 1840. Kongen opregner i alle detailler rangfølgen i kongehuset *aldeles korrekt;* dronning Karoline Amalie har den modsatte opfattelse og mener, at landgrevinde Charlottes døtre bør have rang *efter* alle kongedøtre; „dersom deres moder eller deres broder (!) døde før Fredrik VII, blive de intet uden prinsesser af Hessen“. Dette er selvfølgelig inspireret fra Avgustenborg.

hvorvidt denne arveret var uafhængig af alle kommende tilfældigheder. Allerede i året 1840 henledede daværende amtmand på Gottorp L. N. Scheele kongens opmærksomhed på visse udtryk i kongeloven, som efter hans mening klarlig viste, at ved mandsstammens afgang den nærmeste dalevende kvindelige agnat vilde være at foretrække for alle andre arvinger. Dersom altså den sidste mand af slægten kom til at overleve begge kongens søstre, medens der endnu var en kongedatter af en tidligere linje i live, da vilde hun have fortrinsret for alle kognater. Fra hende vilde tronen da atter gå i arv til hendes nærmeste slægtning.

Politisk havde denne opfattelse af arveretten selvfølgelig den betydning, at den kunde gøre hertugen af Avgustenborg til mandsstammens umiddelbare arving, idet det under så tvivlsomme forhold vilde blive forholdsvis let at opnå alle vedkommendes afkald imod visse begunstigelser.

Kong Kristian VIII kunde imidlertid ikke tilegne sig Scheeles opfattelse af lovens mening; hans statsretlige konsulent, den tyske dr. Tabor, gjorde vel kun et temmelig uheldigt forsøg på at modbevise den, men bedre lykkedes det for professor J. E. Larsen, der i sine forelæsninger 1845—46 gik ind på en drøftelse af de to muligheder. Resultatet var dog ingenlunde tilfredsstillende; det viste sig, at den ældre opfattelse formentlig kun kunde fastholdes ved at ofre kongelovens gamle anseelse for klarhed og uomtvistelig sikkerhed; det gik endog i meget høj grad ud over dens forhen så højt priste bestemmelser. Avgustenborgerne synes for sent at være blevne opmærksomme på dette fortolkningsspørgsmål; men at det i alle tilfælde senere var dem bekendt, fremgår af prinsen af Nørs ytring i hans erindringer, at det vilde have været en brugelig udvej af de politiske konflikter „die zweifelhaften paragraphen des königsgesetzes so zu interpretiren, dasz die kognatische erbfolge im königreich mit der agnatischen in den herzogthümern zusammenfiel“.[1]

[1] Aufzeichnungen, s. 25.

Da i året 1849 forhandlingerne om arvefølgen optoges med stormagterne, gav Scheele på opfordring af førsteministeren A. W. Moltke en udførlig fremstilling af sin opfattelse, ligesom han nu blev udtrykkelig imødegået i en lignende udtalelse af Larsen i forening med Wegener. I sine statsretlige forelæsninger kom Larsen desuden igen tilbage til spørgsmålet, hvis politiske betydning først faldt bort ved tronfølgeloven af 31. Juli 1853. Resultatet af overvejelserne sammenfattes imidlertid af professor Aschehoug — og som det synes med fuld føje — i de ord, „at kongelovens arveregler i visse stykker, navnlig med hensyn til, hvorvidt kvindelige agnater havde fortrinsret for kognaterne, var meget utydelige“.[1]

Ved fremdragelsen af Peder Schumachers latinske udkast til kongeloven[2] er der nu imidlertid kommen et nyt moment ind i undersøgelsen. Latinens koncise betegnelser og almen kendte tekniske udtryk letter i høj grad opfattelsen af lovgiverens tanke og kan i alle tilfælde bringe en afgørelse af det spørgsmål, om alle lovens enkeltheder er klart gennemtænkte eller ikke. At fordringerne i så henseende må kunne stilles højt, må forlods formodes allerede af den grund, at kongelovens affattelse viser sig at have været genstand for åringers overvejelser og de skarpsindigste mænds samråd. Indtil det modsatte bevises, må det være tilladt at gå ud fra, at det er lykkedes disse mænd, og da særlig Schumacher, at tilvejebringe en lovtext, hvis fortolkning kan frigøres for ethvert tvivlsmål.

Det er næsten uforståeligt, at den latinske form for loven — hvad enten man nu vilde kalde den en oversættelse eller et første udkast — aldrig er bleven benyttet til dette øjemed. Som ovenfor omtalt forelå den trykt i en meget benyttet håndbog i dansk historie, retshistorie, statsvidenskab og literatur, og den omtaltes som håndskrift i gehejmearkivet af Schlegel. Alligevel synes det hverken at være faldet Scheele eller Larsen

---

[1] Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814, s. 581.

[2] Kongeloven og dens forhistorie; aktstykker. 1886.

ind at sammenligne lovkoncipistens latinske udtryk på de omtvistede steder. Noget egenlig nyt vilde de selvfølgelig heller ikke have opdaget i den; men den finhed i udtrykket og den klarhed i betegnelsen, som helt igennem er ejendommelig for den, vilde dog sikkert have fremtvunget den erkendelse, at man ikke uden videre kan gå ud fra hele artiklers hensigtsløshed eller indre modsigelse. Og det næste skridt vilde da ufejlbarlig have været, at man havde fundet den rette fortolkning.

Denne har imidlertid endnu den dag idag sin store betydning, ikke blot fordi kongeloven er et monumentalt værk af høj rang i vor historie, men også fordi dens arvebestemmelser vil kunne få praktisk anvendelse i private forhold, ved len og stamhuse. Spørgsmålet skal derfor her igen optages til fornyet drøftelse i hele sit omfang, idet fremstillingen af den formentlig rigtige fortolkning stilles foran, kritiken af de tidligere forfattere, hvis imødegåelse ellers vilde nøde til jævnlige gentagelser, samles på ét sted bagefter.

Til grund for arvetallet skal efter kongelovens artikel 39 lægges *„et rigtigt slægtregister“*, affattet efter de anmeldelser om fødsler i arvehuset, som skal indsendes til kongen og besvares med et documentum insinuationis. Dette slægtregister vil altså komme til at omfatte alle de individer, som overhoved er eller har været til med arveret til riget, ordnede genealogisk fra stammefaderen kong Fredrik III nedad gennem tiderne.

For at dette slægtregister imidlertid kan være fuldt „rigtigt“ i lovens mening, må hvert søskendehold med de deraf opståede linjer ordnes strængt efter førstefødselens ret: først brødrene efter alder, derpå søstrene efter alder, den ældste søster efter den yngste broder. Denne orden foreskrives nøjagtig og mange gange i kongeloven. Art. 31 siger: „blandt dem, som ere lige

udi samme linje, [skal] altid kønnet først agtes og siden alderen, så at sønnen stedse går for datteren, og siden den ældre foregår den yngre, hvilket altid skal tages i agt“ (sml. 32. 33. 34). Art. 28: „masculo sexui sua perpetuo prærogativa constet, et deinde inter pares eodem lineæ et sexus jure major natu semper minorem præcedat“. Det er en selvfølge, at alle de personer, som er afgåede ved døden uden endnu levende afkom, helt bør udslettes af slægtregistret, da dette ikke skal indeholde fortidens historie, men nutidens og fremtidens ret.

I det således anlagte slægtregister ordnes nu arvegangen *ikke* efter nærmeste slægtskabsforhold mellem de til enhver tid levende personer af arvehuset, *men strængt efter linjefølgen.* Dette er et hovedpunkt i loven og dets tilsidesættelse den egenlige grund til al den forvirring, som er kommen ind i dens fortolkning; det skal derfor her først og fremmest eftervises i alle sine konsekvenser.

Først omtales da *i almindelighed* linjerne som dem, der følge efter hinanden i arvetallet. Således alt i lovens indledning. Rigsråd og stænder, hedder det, har givet arverettighed „til os og de af os såsom hovedet og første ejer nedstigende mand- og kvindelinjer“, — og de har overdraget kongen selv at bestemme, hvorledes med arvefølgen og „arvelinjernes ordenlig på hinanden følgende rad blandt mand- og kvindekøn skulde forholdes“.

I art. 23 hedder det endvidere: „Dersom kongen ved døden afgår og den næste i linjen til arvesukcessionen udi regeringen er da ude af riget“, så skal han ufortøvet komme tilstede; gør han ikke det, da følger „den næste efter ham i linjen“. Og i den følgende artikel siges, at prinser og prinsesser af arvehuset har rang og sæde, „ligesom linjerne udviser dem at være næst til arvesukcessionen udi regeringen“.

Dernæst udtales det udtrykkeligt *som en grundregel,* at al arvegang finder sted efter linjer. „Skal og i arvetallets rad at mærke alt linjerne nøje tages i agt“, siger art. 28, „så at

der ikke for alderens skyld springes af linje i linje, men sønnen træder strax i faderens sted“. På latin udtrykkes det således: „in successione rite designanda linearum ratio habetur etc.“; eller endnu bestemtere i det officielle uddrag af 1670: „*tota successio secundum lineas designatur*“.[1] Dette gentages derefter den ene gang efter den anden: art. 32: linearum itidem habita semper ratione; art. 33: linearum semper ordine et inter pares in eadem linea sexus et ætatis discrimine observato; art. 34: lineali semper successione; ea linearum serie; art. 35: neqve de linea in lineam transilire licet, sed primæ secunda, secundæ tertia, tertiæ qvarta, et sic deinceps, substituitur. I art. 38 siges, at det foster, som fødes efter faderens død, „strax nyder sin tilbørlige sted og rad i arvetallet“ (debitum sibi lineæ ordine ac serie locum occupat). Idet der i art. 39 tages bestemmelse om førelsen af en slægtebog, siges det at være for at forebygge „tvist og irring i alderen eller konfusion blandt linjerne“.

At denne grundregel nu også følges i det enkelte *ved at udfinde den nærmeste arving blandt de til enhver tid levende personer*, kan endelig med sikkerhed eftervises af lovens enkelte bestemmelser, både for de *mandlige* og de *kvindelige linjer*.

Først kommer da efter Fredriks III's død hans ældste søn prins Kristian, og efter ham „de af hannem nedstigende mandlige linjer“. Det kommer herved ikke i betragtning, om han selv i sukcessionsøjeblikket er i live eller er afgået ved døden (art. 29). Her gælder det da i særdeleshed, hvad der er sagt i den foregående artikel, at der ikke for alderens skyld må springes af linje i linje: „mens sønnen træder strax i faderens sted, og imedens udi den første mandlige linje nogen mandsperson findes, skal den anden mandlige linje intet kunne arve, og så fremdeles linje efter linje“. I henhold hertil skal altså hele prins Kristians mandlige slægt være uddød indtil sidste mand, før nogen af hans søskende eller deres afkom kan arve.

[1] Se tillæget.

Derefter kommer umiddelbart den anden søn prins Georgs mandlige linjer, hvis de overlever Kristians: „en efter anden, mand efter mand, linje efter linje, imedens mand af mand er tilovers“.

I disse bestemmelser er det da tydeligt nok udtalt, at mændene holder deres plads i linjen med en ubegrænset „repræsentationsret“, d. e. arvings arvings ret til at „repræsentere“ den afdøde arving, træde i hans sted. Regeringen går fra farfader til sønnesøn med forbigåelse af yngre søn, fordi den ældre søns søn rykker op i sin faders plads; og på samme måde til en ældre afdød broders søn med forbigåelse af en yngre broder; til en ældre afdød farbroders søn med forbigåelse af en yngre farbroder, o. s. v.

Men at det selvsamme finder sted for de *kvindelige linjers* vedkommende, fremgår af følgende bestemmelser.

Ved mandsstammens afgang arver den sidste konges sønnedatter forud for hans egne døtre (art. 31). Var sønnen nemlig ikke død før sin fader, vilde tronen være gået i arv til ham, og fra ham til hans datter, ikke til hans søster. At datteren nu træder op i sin faders sted, viser, at repræsentationsretten også gælder kvinden, i alle tilfælde overfor en fader.

Dør den sidste konge uden afkom, „da skal den prinsesse af blodet, som hannem på fædrenestammen hører næst til, arvesukcessionen udi regeringen være hjemfalden“ (32); den latinske text har her det tekniske udtryk „agnata proxima“. Denne regel, som den her fremsættes, er, løsreven fra sin sammenhæng, ikke uden en vis tvetydighed, ligesom det da også er den, der har givet anledning til de modstridende fortolkninger. Er nemlig den oprindelig nærmeste agnata ikke mere i live i det øjeblik, da den sidste mand dør, da kan det se ud som et åbent spørgsmål, hvorvidt hendes afkom ifølge repræsentationsretten træder i hendes sted, eller den derefter følgende nærmeste agnata skal træde til.

Spørgsmålet afgøres med fuld sikkerhed af den næste artikel (33). Her hedder det nemlig: „Dernæst skal den sidste

konges næste frænke og slægt, som dog er udi de af os ved sønnerne nedstigende kvindelinjer, arveligen udi regeringen sukcedere“. Den latinske text har også her det bestemte tekniske udtryk: „non existente agnata, cognata proxima succedito etc.“ Hvorledes man her end vil bære sig ad med at finde denne cognata — noget, som vi selvfølgelig senere vil komme tilbage til —, så er det afgjort, at loven her må tale om stammemoderen til en kvindelig linje.

Med denne artikel er nemlig mulighedernes række indenfor sønnernes afkom udtømt; den næste (35) går ud fra hele stammens afgang og døtrenes tiltrædelse („er da vore sønners linjer, mandkøn og kvindekøn, ganske uddød, da kommer raden til prinsesserne, vore døtres linjer“). Men loven kan fornuftigvis ikke gå ud fra, at der efter mandsstammens afgang aldrig skulde findes mænd i kongeslægten, at der kun skulde findes cognatæ, ingen cognati. Den stående sprogbrug krævede endog, at det hver gang udtrykkelig fremhævedes, at kvindernes afkom var både mænd og kvinder, medens der ved mændenes afkom gøres bestemt forskel mellem de to tilfælde. Således i artikel 27: „imedens mand af mand er tilovers, så længe skal hverken kvinde af mand, ej heller mand eller kvinde af kvinde kaldes“ (sml. 36). Når altså art. 33 ikke har formlen: cognatus vel cognata eller lignende, men simpelthen cognata proxima, i lighed med agnata proxima, da kan man heraf med vished slutte, at der ikke er tale om at udpege en enkelt person blandt de til en vis given tid levende medlemmer af kongehuset, men en stammemoder til den nærmest arveberettigede kvindelinje, ligegyldigt om denne stammemoder endnu er i live eller ikke.

Således fortsættes der da også yderligere. Efter sønnernes hele slægt kommer raden til døtrenes linjer: „og først til prinsesse Anna Sofia såsom den ældste og hendes børn og børnebørn i tusende led; siden til de andre, alt en efter anden“. Her er der selvfølgelig tale om personer, som til den tid tænkes at være døde for mange tider siden, uden at dette ud-

trykkelig fremhæves, da den modsatte mulighed jo ikke kunde udelukkes.

Men fra disse sidste led i arvetallet, hvis natur er utvivlsom, falder der da atter lys tilbage på det tidligere „agnata“: når alle de utallige kvindelinjer betegnes efter kvinder, da er det helt igennem *stammemødrene,* der er tale om; med andre ord, der gives her som ved de mandlige linjer en ubetinget repræsentationsret. Udtrykkene „nulla relicta filia, lader han da ingen døtre efter sig“ og „non existente agnata“ betyder derfor ikke, at kvinder af det nævnte slægtskab på et givet tidspunkt ikke findes i live, men at sådanne *hverken* findes i live *eller* repræsenterede af levende afkom.

De ord i extrakten af 1670: „tota successio secundum lineas ordinatur“ gælder altså i fuldeste omfang og i strængeste forstand.

Det må dernæst undersøges. *i hvilken orden de to køn kaldes til arvefølgen.* Formelt var lovgiveren i den henseende stillet aldeles frit; han kunde for så vidt lade linjerne følge efter hinanden i aldersorden, hver linje til dens fuldstændige afgang, uden noget fortrin for det ene køn fremfor det andet. Denne arvegang vilde dog have haft sine store misligheder, dels fordi den var så grundforskellig fra den i de tyske lande gældende agnatiske orden og altså næsten umuliggjorde erhvervelser dér, dels fordi en jævnlig regering af kvinder var vanskelig at forene med absolutismen i den af kongeloven påtænkte form; den vilde enten føre til en konstitution eller til despoti.

Kong Fredrik III gav da også det mandlige køn store prærogativer. Først det allerede omtalte, at brødrene i hvert søskendehold har aldersfortrinnet for søstrene; alene det vilde under iøvrigt lige vilkår sikre mændene en stadig overvægt. Men dernæst bestemmer kongeloven, *at alle kvinders arveret fuldstændig skal hvile, sålænge der findes mænd af mænd* i de fra kongens sønner nedstigende linjer; sønnernes mandlige linjer udgør altså *en fælles mandsstamme,* således at den

ældste broders kvindelinjer tilsidesættes for den yngres mandslinjer.

Det er en konsekvens af dette de mandlige linjers fortrin, at ved mandsstammens afgang den sidste linje lader kongedømmet gå over til nærmeste kvinde; den mand, med hvem hele fædreneslægten udslukkes, er som sin tids eneste mand af mand hele arvehusets fornemste medlem, den som efter lovens udtryk har førstefødselsretten. Hans stilling svarer på en måde til „første erhverver“ (Fredrik III); slægten, som begyndte med en enkelt mand, er i ham igen indskrænket til en enkelt.

Som forhen eftervist, gælder det nu om at finde den kvinde, som selv eller i sin æt står tronen nærmest. Først kommer da *sidste mands livsarvinger*, de nedstigende linjer. Har kongen haft flere børn, da tilfalder arven det ældste, d. v. s. den ældste søn, og da denne jo i så tilfælde må være død, siden faderen ellers ikke vilde have været den sidste mand, følger hans ældste datter. Dette tilfælde omtaler kongeloven udtrykkelig i art. 31. Selvfølgelig kan der dog tænkes endnu andre kombinationer, som imidlertid let vil kunne bringes ind under de samme regler. Den afdøde søn kunde således muligvis have haft flere børn, deriblandt atter en søn, som havde efterladt døtre. Disse vilde da selvfølgelig atter gå forud for deres faders søstre.

Endnu mere sammensat vilde forholdet blive, dersom den sidste mand efterlod afkom af to afdøde sønner, f. ex. døtre af den ældste og sønnedøtre af den anden. I så tilfælde vilde den ældstes døtre have fortrinnet, medens repræsentationsretten kun kunde give de sidste fortrinnet for deres faders søstre, men ikke for medlemmer af en ældre linje.

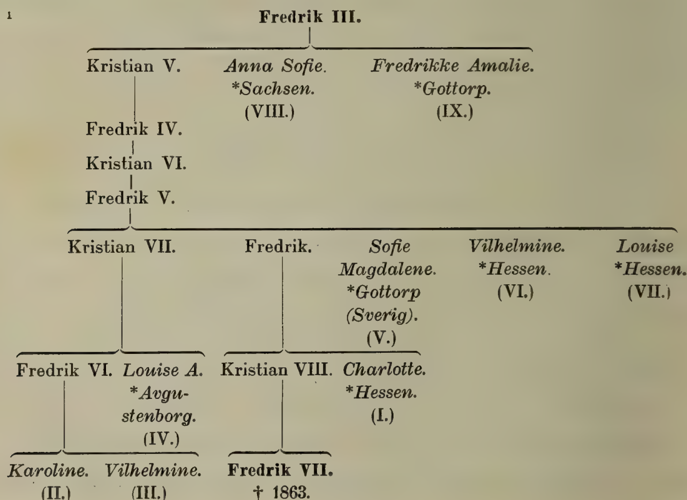
Efterlader den sidste mand slet intet afkom, da går tronen til *hans nærmeste agnata* (32). Altså først til en søster (den ældste først), derpå ældste farbroders sønnedatter eller datter, derpå farsøster, derpå farfars broders nedstigende linje o. s. v. Det er klart, at alle arvehusets kvindelinjer nedstammer fra

agnatæ, fra døtre af mandsstammens mænd; man vil kunne gå helt tilbage til første erhverver uden at støde på andre. Tilfældet, som det forelå ved mandsstammens faktiske afgang i året 1863, viser det i et exempel. Nærmeste agnata var i det øjeblik den sidste mands faster, prinsesse Charlotte af Hessen. Den næste var hans oldefader Fredrik V's ældste søns (Kristian VII's) ældste sønnedatter, prinsesse Karoline; dernæst kom hendes søster Vilhelmine. Den fjerde var sidste mands oldefaders sønnedatter, Louise Avgusta af Avgustenborg; derpå hans egne tre døtre: Sofie Magdalene af Holsten-Gottorp (Sverig), Vilhelmine Karoline og Louise, begge formælede Hessen. Disse syv agnatæ var ved mandsstammens afgang enten selv i live eller repræsenterede ved afkom; alle de ældre linjer af sønnernes slægt var uddøde. Dertil kom så de to kvindelinjer, som nedstammede fra første erhververs døtre. Ingen kvindelinje kunde efter sagens natur nedstamme fra en cognata[1].

Det tilfælde, som kongelovens art. 33 omtaler, at der ingen agnata af den sidste mand er til, medens dog sønnernes

---

[1]

efterslægt ikke er uddød, vilde ikke kunne være indtrådt ved den første mandsstammes afgang; men det kan indtræde på senere tidspunkter. Hvis man vilde gå ud fra, at kongelovens arvefølge var forbleven i kraft efter mandsstammens afgang, vilde der, fraregnet Fredrik VI's barnløse døtre, i tiden have været 5 kvindelinjer, eller 5 slægter, nedstammende fra hin mandsstammes agnater, med arveret til tronen. Sæt da, at den første af dem havde tiltrådt kongedømmet, men efter kortere eller længere tid var uddød på mandsstammen. Den sidste mands agnatæ vilde da have fulgt ham i regeringen, indtil hele slægtens afgang. Sæt, at man således var kommen til den sidste mand eller kvinde af hele denne slægt og nu skulde gå tilbage til hovedstammen for at få *en ny arveberettiget slægt*, den nemlig, hvis *stammemoder* var nærmeste agnata af den regerende, nu uddøende slægts *stammemoder*. Hun, stammemoderen til den nye slægt, vilde da være den *sidste* konges (eller dronnings) *cognata*, såvist nemlig som hun er en *agnata* af den *oprindelige* mandsstamme, til hvilken den regerende kvindestamme stod i kognatisk slægtskabsforhold. Og dette vilde senere gentage sig for hver gang et slægtskifte måtte foretages. Man vilde da få lovens fulde skala: „filia“, — „agnata“, — „cognata, nempe qvæ in fœmineis istis reperitur lineis, qvæ a nobis per filios nostros stemma deducunt“.

Derefter kommer så kong Fredriks III's døtre og deres slægter på samme måde som de andre kvindelige linjer.

Således bestemmes det altså, hvilken kvinde der ved mandsstammens afgang eller ved et fuldstændigt slægtskifte skal arve tronen. Spørgsmålet bliver nu, hvorledes der skal forholdes med arvefølgen efter hendes død, eller, hvad der er det samme, hvorledes den person af hendes dalevende slægt skal udfindes, som er rette ihændehaver af hendes arveret, dersom hun måske selv alt forlængst er afgået ved døden, når „raden kommer til hende“.

I den henseende bestemmer kongeloven tydeligt og gentagne gange, at *stammemoderens afkom skal ordnes i*

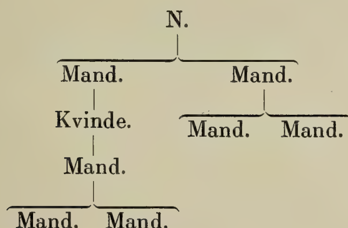
linjer efter hendes børns tal, og at disse *følger efter hinanden, linje efter linje*, i den orden, som én gang for alle er fastsat efter køn og alder. Art. 31: „. . . . . den sidste konges . . . . døtre, først den ældste og hendes nedstigende linjer, en efter anden, linje efter linje, og blandt dem, som ere lige udi samme linje, altid kønnet først agtes og siden alderen, så at sønnen stedse går for datteren og siden den ældre foregår den yngre, hvilket altid skal tages i agt". Ligeså 32. 33. 34. Til nærmere påvisning i det enkelte siger endvidere art. 35: „den ældre datters datter i tusende led skal altid foregå den yngre datters søn og datter, og må ikke springes af linje i linje, men den anden linje bie efter den første, den tredje efter den anden, den fjerde efter den tredje, og så fremdeles." Denne linjedeling efter børnenes tal fortsættes for kvindernes vedkommende uforandret i de følgende led, medens den derimod brydes, så snart en søn af arvehuset får flere sønner. I så tilfælde kommer han til for sin efterslægt at indtage samme stilling, som første erhverver (Fredrik III) indtager til sin, idet sønnernes mandlige linjer tilsammen udgør en fælles mandsstamme, altså med mændenes fortrin for alle kvinder. Disse derimod danner kvindelinjer med samme arvefølge, som er beskreven ved første slægt (art. 36).

Der må på dette sted nøje lægges mærke til, at en sådan fælles mandsstamme ikke kan stiftes af stammemoderen, men først af hendes (eller en senere kvindes) søn. Kongelovens ord er i den henseende fuldstændig klare: (35) . . . . „og må ikke springes af linje i linje . . . .; (36) *men* dersom arvesukcessionen udi regeringen kommer til *en datters søn* og *han* lader mandlige arvinger efter sig, da skal med de af hannem nedstigende mandlige linjer alting forholdes, som vi om de af os nedstigende mandlige linjer forordnet haver . . ." Har altså en sukcederende kvinde flere sønner, da danner hver af dem en selvstændig linje, der må være uddød i begge køn, før den næste kan komme til arv.

Grunden hertil er ikke vanskelig at udfinde. Det vilde

have været et grovt brud på hele tankegangen i den nye arvefølge, om det skulde tillades en udenfor arvehuset stående mand at give en ny kongeslægt navn og våben, og dette vilde jo ske, dersom en kvinde gennem flere sønner kunde grundlægge et nyt arvehus. Det vilde da i virkeligheden ikke være hende, den danske prinsesse, men hendes ægtefælle, den fremmede prins, som vilde komme til at stå som „første erhverver" af den danske trone for en fremmed slægt. Hvad der siges i den følgende artikel (37): „det er døtrene og døtrenes børn og børnebørn i evindelig rad, som arvesukcessionen udi regeringen skal tilhøre, og ikke døtrenes mænd", — det må også gælde ethvert andet forhold til kongedømmet og arvehuset. Først den af en dansk prinsesse fødte mand kan blive stifter af en ny mandsstamme.

Men endnu mere; det er ikke engang givet, at hin prinsesses sønner havde samme fader. Kongeloven er absolut ligegyldig for den af ægtefællerne, som ikke står i arvetallet; den kræver kun lovligt ægteskab. Har en konge flere børnekuld, da går de yngre sønner af et senere ægteskab selvfølgelig foran døtrene af et tidligere på selvsåmme måde som ellers (jfr. arveprins Fredrik). Det samme er tilfældet for arvehusets kvinder; men herved kan det forhold indtræde, at samme kvindes arveberettigede sønner tilhører to eller flere forskellige slægter. Alene af denne grund vilde det være genealogisk umuligt at danne en fælles mandsstamme af disse efterkommere. Man vil altså f. ex. have følgende:

Antages N. her at være en mand, da vil ved hans ældste søns død den yngre og hans slægt følge, forudsat at en af dens mænd overlever ham; den ældstes datter med hendes børn vil blive forbigået. Er N. derimod en kvinde, da vil hendes ældste søn efterfølges af sin datter og hendes slægt, som i det givne tilfælde atter vil danne en mandsstamme. Dør den ældste søn før sin moder, vil hans datter indtage hans plads i arvetallet.

Arvefølgen i sin helhed bevæger sig altså, når man vil se ud over store tidsrum, i to hovedretninger, udgående skiftevis fra en stammefader og en stammemoder. Fra *stammefaderen* kommer først en mandsstamme, som udtømmes linje efter linje til sidste mand. Der er da en række kvindelinjer tilbage, udgående fra mandsstammens døtre, lige op til stammefaderens egne døtre. Af disse arver først den sidste mands nærmeste pårørende, først i nedstigende, derpå i sideløbende linje. Fra denne kvinde som *stammemoder* udgår der da et antal indbyrdes uafhængige linjer, af hvilke hver følgende først træder til arven efter den foregåendes fuldstændige afgang. Så snart imidlertid arven tilfalder en mand — og mændene går i hvert slægtled foran kvinderne — og denne efterlader sig mandlige linjer, ophører den fra stammemoderen udgående arvegang, idet denne søn bliver *stammefader* til en ny slægt efter de samme regler som den oprindelige „første erhverver".

Dersom nu en sådan ny stamme bliver talrig, så vil i virkeligheden alle sidelinjer og ældre kvindelinjer tabe enhver rimelig udsigt til arvefølgen og denne gå frem til altid ny slægter; men dersom den kun blomstrer i få slægtled og i enkelte linjer, vil ved dens afgang arvetallet atter vende tilbage til den ældre hovedstamme og dens forgreninger, linje efter linje.

Kongelovens arvebestemmelser gør strax ved den første gennemlæsning et indtryk af forsynlighed og vederhæftighed.

som udelukker enhver mistanke mod deres tilstrækkelighed eller tydelighed. Samme tanke gentages så ofte og så indtrængende, at man uvilkårlig beroliges med hensyn til den fremtid, der skal sikres ved disse lovregler. Og således har loven kunnet glæde sig ved et grundfæstet renommé gennem lange tider, som et mønster på en udtømmende arvelov.

Efter hvad der i det foregående er fremsat, er denne ros tilvisse vel begrundet; men det udelukker ikke, at væsenlige tvivlsmål har været rejste imod den. Hvad der således er fremkommen af misforståelser og mistydninger, samler sig dog alt om det ene punkt, hvorvidt loven taler om de til enhver tid levende medlemmer af kongehuset eller den går ud fra en ubetinget gennemført repræsentationsret. I den henseende er misforståelserne lige så gamle som offenlighedens kendskab til loven.

N. P. Sibbern oversætter (1716) kongelovens art. 32 således: „sollte er (der letzte könig) aber keine lebendige Princeszinnen nachlassen, so soll diejenige Pr. von Geblüte etc.", eller på latin: „qvod si nec filias relinqvat superstites, ea princeps sangvinis etc." Her har den danske text: „lader han da heller ingen døtre efter sig", koncepten: „nulla relicta filia" —. Det indskudte ord „lebendig", „superstites", indeholder her den hele misforståelse, der senere sættes i system. At art. 33 hos Sibbern som det næste led i arvefølgen sætter „proxima agnata", medens Schumacher har det modsatte: „non existente agnata, cognata proxima succedito", viser at hele anlæget her er misforstået.

Det såkaldte *Sverdrupske* grundlovsudkast hviler på den samme misforståelse. „Har den sidste konge, hedder det her, ingen beslægtede af mandkøn på sværdsiden, da arver hans egen datter tronen. Har han ingen datter, da arver agnaternes døtre. Ere ingen sådanne til, da arver kognaternes sønner og tilsidst kognaternes døtre."[1] Her forstås der åbenbart det

[1] Y. Nielsen, Bidrag til Norges historie i 1814, I 161.

samme ved „agnaternes døtre“ og „kognater“; thi ellers vilde der slet ingen plads blive til de første kognater i almindelig forstand (de kvindelige agnaters børn). Koncipisten har da tænkt sig det som Sibbern: først kommer en agnata, hvis en sådan er til; hvis ikke, en cognatus; er heller ikke nogen sådan til, en cognata.

Det er dog først *Scheele,* som har forsøgt nærmere at eftervise berettigelsen af en sådan eller lignende opfattelse. Hans tankegang er følgende.

Man misforstår kongeloven, når man går ud fra, at den kun kender modsætningen mellem agnater og kognater helt i almindelighed, således at det første kun indbefatter sværdsiden, mand af mand, det andet kvinderne og deres afkom; den skelner tværtimod tydeligt nok mellem agnati, agnatæ og kognater (af begge køn). Således strax i art. 27: „imedens mand af mand (agnatus) er tilovers, skal hverken kvinde af mand (agnata), ej heller mand eller kvinde af kvinde (kognater) kaldes, og aldeles ingen af mødrenestammen kronen arve, sålænge på fædrenestammen nogen livsarving findes, så at endog kvinde af mand (agnata) skal gange for mand af kvinde (cognatus)“. Endvidere i art. 36: „kortelig, mand af mand går først for kvinde af mand, og siden kvinde af mand går for mand og kvinde af kvinde“. — Meningen heraf er, efter Scheele, at først skal alle levende agnati have et ubetinget fortrin for alle kvinder og kvinders afkom, derpå den nærmeste levende agnata på samme måde for alle kognater.

Dette fandt han yderligere bestyrket i 32—33, der efter hans opfattelse ligeledes skelnede mellem agnater og kognater og udtrykkelig anviste de sidste en plads efter den næste agnata („den prinsesse af blodet, som ham på fædrenestammen hører næst til“).

Scheele slutter sin bevisførelse med at henpege på det harmoniske i kongelovens anlæg, når hans opfattelse lægges til grund; de enkelte artiklers indhold bliver da følgende:

27—28, almindelige regler,
29—30, agnati,
31—32, agnatæ,
33—37, cognati og cognatæ,
38, posthumi.

Imod dr. Tabor, som holdt på kongelovens ubetingede repræsentationsret, bemærkede han, at denne ingensteds var udtalt, men at tværtimod den omstændighed, at den var påberåbt ved mandsstammen, måtte tale mod dens gyldighed i almindelighed.

Det vil, efter hvad der foran er udviklet, ikke være vanskeligt af selve kongelovens ordlyd at tilbagevise Scheeles fortolkninger.

Der er først den ulempe ved dem, at de to formentlige beviser ikke viser det samme. Efter art. 27 og 36 skulde agnata altid gå forud for kognaterne, men efter 32 skulde nærmeste agnata følge den barnløse konge, og derefter hendes slægt, altså med forbigåelse af muligvis endnu levende andre agnatæ. Til dette sidste holdt Scheele sig, idet han gjorde gældende, at dersom Charlotte af Hessen overlevede Fredrik VII, vilde hun og hendes slægt erhverve tronen, altså med udelukkelse af Fredrik VI's døtre, selv om disse overlevede hende, medens de derimod måtte foretrækkes for Charlottes børn, dersom hun ikke selv oplevede mandsstammens afgang. At det var en stor mislighed ved fortolkningen af art. 27, at den således dog kun fik relativ gyldighed, er en selvfølge, og det så meget mere, som det var dens formentlige bestemmelse, at alle agnatæ skulde foretrækkes for kognaterne, der lettest kunde modtage en rationel begrundelse.

Det forholder sig nemlig neppe således, som professor Larsen har påstået, at præsumptionen ubetinget er imod de kvindelige agnaters fortrinsret. „Den grund, siger han, ifølge hvilken man, med udelukkelse af kognater og kvindelige agnater i de nærmere linjer, kalder de mandlige agnater i de fjernere linjer til tronen, kan aldeles ikke komme i betragtning

til fordel for de kvindelige agnater i modsætning til kognaterne, eftersom det jo er afgjort, at kronen ikke ved de kvindelige agnater kan bevares for mandsstammen, da kvindelige agnater kun ville skabe kognatiske linjer.“

Man savner her en nærmere angivelse af lovgiverens formentlige grund til at ville bevare mandsstammen fremfor kvindelinjerne. Den kan enten have være politisk eller personlig; rimeligvis var den begge dele. Politisk var det, som foran fremhævet, en fordel at have den agnatiske arvefølge, da den var gældende i kronens tyske lande (1665 ligeledes i Sønderjylland), altså vilde sikre deres forbindelse med kongerigerne; personligt måtte første erhverver sætte pris på at bevare sin egen (fædrene-)slægt og sit våben så længe som muligt i den værdighed, han havde erhvervet. Men begge disse grunde kunde til en vis grad gøres gældende også for agnatæ. Den offenlige ret i Tyskland var ikke fremmed for den tanke at stede agnata til arv i len eller fideikommis, medens den udelukker kognaterne, og ingen kunde jo vide, om ikke Fredrik III’s mandsstamme kunde blive den længstlevende i huset Oldenborg og således engang i tiden komme til at sidde inde med hele dets arv. Det kunde da muligvis få betydning, om en agnata besteg tronen efter dens afgang, eller om man strax kom til kognaterne. Også personligt kunde det tænkes, at lovgiveren vilde lægge vægt herpå. Det forhold, at kongedøtre af hans slægt, fødte prinsesser af Danmark, kunde blive undersåtter under en konge af fremmed oprindelse, måske af en ubetydelig slægt og ukendt med rigernes forhold, for ikke at sige fjendlig sindet (Fredrik III’s døtre blev kort efter lovede til Gottorp og Sverig), kunde nok have noget afskrækkende for den mand, i hvis hånd det lå efter eget tykke at ordne den fremtidige arvefølge. Han kunde da foretrække at bestemme, at ingen kognat kunde komme på tronen, så længe en kvinde af hans egen slægt endnu var i live. Det vilde kaste en forøget glans over ham som første erhverver af arve-

retten, om hans kongeskjold først kunde brydes over den sidste, være sig mand eller kvinde, som var født med dets mærke.

Anvendelsen af dette ræsonnement vanskeliggøres dog betydelig ved den indbyrdes modstrid mellem de to grader i agnatæ's fortrin. Lettest vilde det i hvert tilfælde falde, dersom alle agnatæ skulde gå forud for kognaterne, således som også art. 27 efter Scheeles opfattelse udsiger, medens det idetmindste fra lovgiverens personlige standpunkt vilde tabe sin vægt under den modsatte forudsætning. — Men vi fritages heldigvis for det hele dilemma, idet begge de formentlige beviser for de kvindelige agnaters fortrin viser sig at være illusoriske.

Hvad der siges i art. 27 (og 36), er nemlig ikke, at agnatæ skal foretrækkes for kognater, men at de fra Fredrik III's sønner nedstigende kvindelinjer skal gå forud for hans døtre og deres linjer. Hele bestemmelsen lyder nemlig på latin: „usqve adeo marium progenies fœminarum stemmata excludit, ut etiam fœminæ ex maribus præcedant mares ex fœminis“, hvad der på dansk er gengivet ved: „aldeles ingen af mødrenestammen (skal) kronen arve, så længe på fædrenestammen nogen livsarving findes, så at endog kvinde af mand skal gange for mand af kvinde“. I den senere extrakt er hele denne passus udeladt, da den i virkeligheden gentages i den følgende artikel i mere bestemte udtryk; havde den haft selvstændig betydning, måtte den selvfølgelig her have været medtagen.

Det må nu vistnok indrømmes, at den danske lovtext på dette sted bruger svævende udtryk, eller rettere sagt udtryk, som ikke er nåede til at få almindelig borgerret i sproget; lovgiveren burde have talt latin eller have forklaret sig nærmere på dansk. Imidlertid er meningen klar nok og den er også korrekt udtrykt. Mødrenestammen betyder den del af arvehuset, som nedstiger fra første erhverver gennem en stammemoder, fædrenestammen den, hvis stammefader var hans søn; de to udtryk svarer altså til det latinske: fœminarum stemmata

og marium progenies. Udtrykket „kvinde af mand skal gange for mand af kvinde“ sigter da også til de bestemte steder i slægtregistret, hvor slægt udskiller sig fra slægt, og skal ikke anvendes på hvert enkelt tilfælde. „Kvinde af mand“ er (ligesom det latinske fœminæ ex maribus) overgangen fra mandsstammen (sønnernes stammer) til kvindestammerne, medens omvendt „mand af kvinde“ er de mandsstammer, som har deres oprindelse fra kongens egne døtre. Der ligger i den hele udtalelse intet om agnata's fortrin for cognatus.

Endnu tydeligere ses det af art. 36, hvor samme tanke gentages. Her skal uimodsigeligt ikke gives arveregler, men kun gentages, at første erhververs æt falder i tre grupper: mand af mand, kvinde af mand, og mand og kvinde af kvinde. („Korteligen: mand af mand går *først* for kvinde af mand, og *siden* kvinde af mand går for mand og kvinde af kvinde.“)

Men falder dette bevis for agnata's fortrin således bort, så vilde, dersom det andet skulde vise sig mere holdbart, sagen forholdsvis stille sig gunstigere for Scheeles opfattelse; thi den vilde derved frigøres for det dilemma, der var den medfødt. Men heller ikke art. 32 udsiger i virkeligheden, hvad Scheele formodede. Forudsætningen for hans fortolkning var nemlig, at 32 gav arveregler for agnata, 33 derimod for *kognaterne,* men som vi har set, nævner 33 kun *cognata* (*frænke* og slægt). Der er altså ikke nogen modsætning, men en parallelisme; loven nævner en række kvinder som arvinger (filia ultimi possessoris, agnata, cognata, filia nostra) i en vis rækkefølge, men viser derved tilstrækkelig, at den ikke vil udpege den enkelte arving blandt de nulevende, men den stammemoder, blandt hvis linjer arvingen skal søges. Dermed falder hele Scheeles opfattelse bort som uholdbar.

Idet det imidlertid mislykkedes for professor *Larsen* at samle et fyldestgørende bevis mod denne indvending imod den gængse opfattelse af kongeloven, fremgik der af hans undersøgelse nærmest en fuldstændig konfusion af spørgsmålet. At sandsynligheden, alt vel overvejet, var imod Scheele, fremgik

tydeligt nok af hans deduktion; men denne havde dog så mange svage punkter og havde i så høj grad svækket tilliden til kongelovens tydelighed, at man nødvendigvis måtte ende med at erklære spørgsmålet for uløseligt efter hans præmisser. Vi skal nu i det enkelte følge ham på hans vej i forsvaret for sin anskuelse, den samme, som i det foregående er eftervist som den utvivlsomt rigtige.

Imod de kvindelige agnaters arveret taler da først den bestemmelse i art. 28, at efter mandsstammens afgang først de fra sønnerne og derefter de fra døtrene nedstigende kvindelige *linjer* arver kronen, linje efter linje. Dette udtryk synes at udelukke et spring til en fjernere linje, fordi en nærmere ikke har sin stammemoder i live.[1]

Vistnok forholder dette sig således, men noget egenligt bevis indeholder det dog ikke. Det er notorisk, at mændene bryder linjernes orden, således som disse ellers skulde følge, og hvis der i det foregående var givet en almindelig bestemmelse om agnatæ's fortrin, således som Scheele forudsætter, vilde dette forbehold meget vel her kunne være taget; det er jo netop linjernes følgeorden, som i det følgende nærmere præciseres, og også her finder Scheele sin tanke stadfæstet i de brugte udtryk.

Som anden grund anfører prof. Larsen, at art. 31 efter den mandlige slægt kalder den sidste konges sønners døtre *og deres linjer,* om nogen findes, hvis ikke, da hans egne døtre, først den ældste og hendes nedstigende linjer, siden de andre og deres nedstigende linjer o. s. v.: „Her kaldes altså ikke blot døtrene, men også de af dem stiftede *linjer* til sukcession i den orden, som repræsentationsretten giver linjerne, og denne følgeorden er udtrykkeligen ikkun gjort afhængig deraf, at den mandlige slægt af sværdsiden er uddød, og ikke tillige deraf, at der ingen kvindelig agnat existerer.“

Også dette forholder sig ganske rigtigt, men det beviser

[1] J. E. Larsen, Statsretlige foredrag og afhandlinger efter 1848, s. 29 fl.

heller intet. At de nævnte døtres linjer har repræsentationsret, bestrides jo netop og kan altså ikke forudsættes. Den næste artikel begynder: „lader han da heller ingen døtre efter sig“, hvad der jo nærmest tyder på, at hun ved hans død skal være i live for at udelukke „den næste prinsesse af blodet“.

Af større vægt er Larsens tredje grund, den nemlig, at efter art. 34 sønnernes hele slægt skal være uddød, før kong Fredrik III's egne døtre kan komme til arven, skønt de dog selv uimodsigeligt er agnatæ. Hvis altså nogen af disse døtre havde overlevet ikke blot deres brødre, men også disses eventuelle døtre, medens der ingen sønner var, så vilde 32 komme i modstrid med 34, idet efter den sidste hine døtres børn skulde gå forud for deres bedstefaders søstre, medens 32 vilde give disse fortrinet som agnatæ.

Fejlen ved dette bevis er den, at det går ud fra, hvad Larsens hele behandling af loven grundig har rystet: tilliden til dens gennemskuelige klarhed og følgerigtighed. En modsigelse som den påpegede må selvfølgelig ikke kunne indsnige sig i et nøje og modent gennemtænkt lovarbejde; men indeholdes der virkelig så store unøjagtigheder i kongeloven, som Larsen tror at finde, så falder ethvert bevis fra en mulig modsigelse som denne bort af sig selv; thi at Fredrik III ikke gik ud fra eller vilde gå ud fra, at hans døtre skulde overleve hele hans mandsstamme og dens døtre, er klart nok. En sådan modsigelse vilde i alle tilfælde henhøre til de let tilgivelige forsyndelser mod teoretisk nøjagtighed.

Det må således formentlig indrømmes, at disse tre beviser nærmest kun er sandsynlighedsbeviser for den ældre af Schlegel hævdede opfattelse. Det må komme til at bero på den vægt, med hvilken Scheeles argumenter tilbagevises, i hvor vidt Larsen skal kunne hævde denne opfattelses berettigelse.

Med føje gør han da først opmærksom på den modsigelse, Scheele gør sig skyldig i ved ud af art. 27 at bevise *alle* kvindelige agnaters forret, og af 32 kun den nærmestes blandt dem, som er i live. Men han tager fejl, når han kalder det

en „hovederindring“, der kun trænger til nærmere støtte i bemærkninger mod de enkelte beviser. Er nemlig modsigelsen i de to bestemmelser uløselig, da ligger det dog foreløbig nærmere at antage, at den ene er fejlagtig og den anden rigtig, end at de begge skulde være fejlagtige. Borttager man altså det logiske grundlag for den ene uden at kunne rokke den anden, har man i virkeligheden bidraget væsenlig til at støtte denne ved at berøve den en farlig medbejler.

Larsen vender sig først imod art. 27 og Scheeles forståelse af udtrykket: „kvinde af mand går for mand af kvinde“. Han fremsætter her den formentlig ene rigtige forklaring, men han gør det på en sådan måde, at der derved afstedkommes uoverstigelige vanskeligheder på andre punkter. „„Fædrenestammen“ og „mødrenestammen“, siger han, som forekommer i slutningen af art. 27, betyder ingenlunde det samme som agnater og kognater; men fædrenestammen er de fra Fredrik III's sønner og mødrenestammen de fra hans døtre nedstigende linjer.“ Andensteds går han nærmere ind herpå. „Foreløbigen må kongelovens særegne sprogbrug nøje mærkes. Således betegne udtrykkene fædrenestamme o. s. v. — — Endog „sværdsiden“, hvorved man ellers altid plejer at betegne de mandlige agnaters linje, synes at være taget i en lignende omfattende betydning som fædrenestammen; jfr. art. 28, 31 og 36.“ [1]

Denne beskyldning mod Peder Schumachers danske lovtext træffer langt ud over målet. Hvad for det første „sværdsiden“ angår, da bruges det overalt i den almindelig vedtagne betydning, ligesom det på de angivne steder gengiver det latinske mares ex maribus. Ved fædrenestammen er der den mærkelighed, at det ikke har sit tilsvarende på latin, det indskydes på dansk til nærmere betegnelse. Klarest fremtræder det i artikel 32, hvor det latinske agnata gengives ved „prinsesse af blodet, som ham på fædrenestammen hører næst til“. Her ligger oprindelsen klart for; den sidste konge og den

---

[1] Anf. st. s. 33, 26 fl.

kvinde, som kaldes, skal *høre hinanden til på fædrenestammen,* de skal med andre ord *være af* samme fædrenestamme, d. e. agnater.

I 28 siges da videre, at når regeringen engang tilfalder kvindekønnet, „da træde først frem de af os på fædrenestammen ved sønnerne nedstigende kvindelinjer, og derefter omsider de, som af os på mødrenestammen ved døtrene nedstige“. Latinen har her kun per filios og per filias, så stammerne er kun tilføjede til yderligere tydeliggørelse. Tanken er da også aldeles den samme som i det forrige tilfælde: „de kvindelinjer, som (d. e. hvis stammemødre) har deres fædreneslægt i kongehuset“, som er kongernes agnatæ, og de kvindelinjer, som gennem deres mødreneslægt hører til huset. Selvfølgelig er der herved set bort fra, at strængt taget lovgiverens døtre står i samme slægtskabsforhold som alle senere kongedøtre; loven vil have et skelnemærke imellem dem og lader derfor „stammen“ praktisk taget først begynde ved børnene, „første erhververs“ sønner og døtre. Men på selv samme måde må det da forklares, at koncipisten i art. 27 har udvidet betegnelsen „fædrenestammen“ til disse kvindelinjers fjerneste efterslægt; det er en konsekvens, som ikke er vanskelig at forstå fra lovgiverens standpunkt, ved den hele slægts udspring. Noget ganske andet vilde det være, om man vilde tage dette som ordets egenlige betydning, der kan overføres på dets forekomst andre steder, så det altså overalt skulde betyde henholdsvis sønnernes og døtrenes efterkommere. Dette vilde jo helt stride mod ordenes dannelse og almindelige betydning: „fædrenestamme“ peger tilbage til oprindelsen, ikke fremad til efterslægten.

Medens denne mistydning af ordets mening, som vi snart vil få at se, har sine meget mislige følger, er det af mindre betydning, at Larsen giver en højst uklar udtydning af de sidste ord i art. 27: „Det er blot som en konsekvens heraf tilføjet, siger han, at „endog kvinde af mand skal gange for mand af kvinde“, og disse udtryk synes således kun at skulle tilkendegive, at den kvinde, som hører til Fredrik III’s sønne-

linje, eller den hele kvindelinje, som er stiftet af mand, skal foretrækkes for de mandlige kognater i de linjer, som er stiftede af kvinde eller kong Fredrik III's døtre. Vistnok er dette uheldigt affattet, da disse udtryk her er tagne i en anden bemærkelse end den almindelige, hvori de forekommer få linjer foran, men de øvrige tydelige hovedbestemmelser i loven synes dog ikke derved at burde kunne rokkes.“ [1]

Det er åbenbart, at forfatteren heller ikke her har søgt efter talemådens naturlige oprindelse, men holder sig til den barokke modsætning mellem betydning i almindelighed og på dette sted. Kongeloven har ikke selv forskyldt dette, thi den bruger den ene gang efter den anden ordet „mand“ og „kvinde“ særlig om de personer, som stifter linjer, og i denne betydning må det tages her. „Kvinde af mand“ er da ikke enhver senere kvinde af mandsstammens afkom eller alle disse kvinder tilsammen, men det er en kvinde (og hendes linje), som nedstammer fra sværdsiden, medens „mand af kvinde“ er en mand (og hans linje) af Fredrik III's døtres slægt. Denne mangel på skarphed i opfattelsen af det sproglige fremhæves her kun, fordi den får så megen betydning i det før fremhævede tilfælde.

Må det imidlertid siges, at professor Larsen, til trods for manglerne ved hans grundes overbevisende forståelighed, har godtgjort, at kongeloven ikke i art. 27 forbeholder agnatæ et *ubetinget* fortrin for kognaterne, så fremtræder Scheeles påstand på, at det efter art. 32 er forbeholdt *den nærmeste levende* agnata, med des større vægt, befriet for modsigelsen i art. 27. Og her lider da også i virkeligheden Larsens bevisførelse et fuldstændigt skibbrud.

Han begynder med selv at anføre, hvad der taler for Scheeles påstand. „Art. 32 kalder, hedder det, når den sidste konge ingen døtre efterlader sig, den *prinsesse af blodet til arv, som på fædrenestammen hører kongen* næst til, uden at omtale *døtres afkom*, og først derefter nævner art. 33 de

---

[1] Anf. st. s. 33.

fra Fredrik III's sønner nedstigende kvindelinjer, hvoraf altså meningen kunde siges at måtte være, at når mandsstammen var uddød, skulde først kaldes den sidste konges sønnedatter og døtre, art. 31, dernæst i mangel af så nær beslægtede agnater den derefter nærmeste *kvindelige agnat*, art. 32, og endelig, når ingen kvindelige agnater existerede, de til Fredrik III's sønners linjer henhørende *kognater*, art. 33. Denne sidste artikel synes derhos ved en modsat fortolkning både at blive overflødig og urigtig; overflødig, fordi alle de personer, som hører under dens bud, allerede også er indbefattede under de kvindelige agnaters linjer eller afkom, som nævnes i de tvende foregående artikler, og art. 33 vilde altså for så vidt ikke bestemme andet eller mere end disse artikler, hvis disse allerede uden nogen indskrænkning havde kaldet slige kognater til arv; og urigtig, fordi de personer, som artiklen nævner, da ikke skulde arve *dernæst*, d. e. efter de i de foregående artikler nævnte personer, men mellem disse og fremfor disse efter det fortrin, som kunde tilkomme den linje, hvortil de hørte; således skulde f. ex. den sidste kongesøns dattersøn eller datterdatter, som indbefattes under art. 33, da ikke arve *næst efter* kongens døtre og andre kvindelige agnater, men fremfor disse som deres morfaders repræsentanter."

Herimod bemærker nu Larsen selv følgende: „Hvad art. 32 angår, da kan det for det første meget vel antages, at der ved „døtre" er ment ikke blot disse selv, men som noget, der forstod sig af sig selv efter den foregående artikel, også deres linjer eller afkom. Når man dernæst vil have, at „prinsesse af blodet, som ham på fædrenestammen hører næst til", skal betyde den efter kongens datter nærmeste kvindelige agnat, da stemmer dette ikke med kongelovens øvrige eller artiklens egen sprogbrug. Denne betydning ligger nemlig hverken i udtrykkene „pr. af blodet", som artiklen selv viser, da den forudsætter, at der også kan gives pr. af blodet på mødrenestammen, og ej heller i det tilføjede „på fædrenestammen", der kun betyder Fredrik III's sønners descendenter, både agnater og kognater.

Og endelig vil art. 33, selv når den forstås på den (foran) fremstillede måde, dog indeholde en åbenbar urigtighed, idet den kun kalder en kvindesperson som arveberettiget, uagtet der i det forudsatte tilfælde meget vel kan existere en mandsperson, som er nærmere, thi også mellem flere kognater, der er søskende, skal broder altid foretrækkes for søster. Hvis f. ex. ved den nuværende mandsstammes ophør også de kvindelige agnater var uddøde, vilde uden alt spørgsmål prinsesse Charlottes ældste datter være den næste frænke og slægt, som betegnes i art. 33; men det er efter andre tydelige tilkendegivelser i kongeloven (28. 30. 34.) aldeles utvivlsomt, at prinsesse Charlottes søn dog i så fald skulde foretrækkes for enhver af døtrene. — Det synes således at måtte erkendes, at kongelovens koncipist ved at ville exempelvis udvikle anvendelsen af de almindelige regler, er faret noget vild ved affattelsen af art. 32 og 33, og disse artikler er vistnok ingenlunde af den beskaffenhed, at de kan omstøde de klare bestemmelser, som loven på de andre steder har fremsat.“ [1]

Det synes mærkeligt, at den tanke ikke er falden prof. Larsen ind, at han her har ophobet en sådan række modsigelser, tildels meningsløsheder, at præsumptionen absolut må blive for, at det er ham, der misforstår, ikke Griffenfeld, der forvrøvler sig. Larsen går ud fra, at art. 32 og 33 omhandler de selvsamme personer, nemlig kvinderne af sønnernes stammer; 32 er ikke indskrænket til agnatæ, 33 gælder også prinsesse Charlottes døtre, ja den sidste konges descendenter.

Under denne forudsætning falder loven altså pludselig ud fra sin skarpsindige gang gennem de kommende tiders muligheder for at gentage en enkelt artikels indhold med andre ord og at udtale, at dette skal indtræde *efter* det foregående (det samme)! Det kan man vel neppe kalde „at fare noget vild ved affattelsen“, det er at forudsætte en meningsløshed.

Dernæst falder prof. L. pludselig selv ned til det af ham

---

[1] Anf. st. s. 31, 33 fl.

så stærkt bestridte standpunkt, at loven giver sig af med at udpege individer istedenfor linjer. Ud fra denne forudsætning vender han sig endog polemisk imod loven og bebrejder den, at den glemmer, at der længere ude i slægten også kan være mænd og at disse burde været nævnte. Konsekvent måtte han jo iøvrigt kræve det samme i art. 32, når dens omfang skal være den samme. Selvfølgelig kræver han dog ikke dette, da han meget vel indser, at de to artikler fornuftigvis må betegne forskellige kredse af arvinger, om ikke for andet, så for det „dernæst“, som forbinder dem; men han mistvivler om at kunne finde det afgørende i modsætningen og mener da, at det er koncipisten, som er skyld deri.

En noget ædrueligere kritik vilde her have kunnet retlede ham, selv om det selvfølgelig er langt lettere nu at se sammenhængen med den latinske text for øje. Først burde han da ikke have ladet sig vildlede af ordet „fædrenestamme“ og have lukket øjet for, at der ved dette udtryk i art. 32 nødvendigvis må tænkes på agnata, således som Scheele rigtig havde forstået det. Dernæst burde han ikke have forargedes over ordet „frænke“ som en unøjagtighed eller forglemmelse, men, da han engang var bleven opmærksom på denne ejendommelighed (den var undgået ham i hans forelæsninger før 1848 og heller ikke bemærket af Scheele), burde han have set, at dette rummelige ord her blev et nødvendigt mellemled mellem sidste konges agnata og første erhververs datter. Hele artiklens ordlyd viser, at det forholder sig således. Han vilde da ikke have behøvet at opgive sin opfattelse af repræsentationsretten eller sin tro på lovgiverens evne til at kunne holde de simpleste ting ude fra hinanden.

Der er vistnok god grund til at ansé det for et held, at de to modsatte fortolkninger af kongelovens arveregler ikke til sin tid kom offenlig frem, så striden mellem dem skulde have været udkæmpet med så lidet fyldestgørende våben.

Som der fortælles, at Peder Schumacher først vandt kongens yndest ved at skrive et nyt udkast til et diplomatisk aktstykke, således kan der ingen tvivl være om, at han jo i høj grad befæstede sig i denne yndest ved sit nye udkast til en kongelov. Sammenlignet med det ældre[1], som dog uden tvivl var frugten af de mest erfarne rådgiveres samarbejde, betegner det et overordenligt fremskridt. Tanken i det, lovgiverens ønske med hensyn til arvefølgens ordning, er den samme, men hvad der i Schumachers udkast er klart gennemtænkt og anordnet i sine mindste enkeltheder, det er i det tidligere kun løst skitseret. Mange tvivlsmål måtte kunne rejses imod disse regler, ja de vilde endog på næsten de fleste afgørende punkter kunne drages til forskellige sider. Således bestemmes det, at efter mandsstammens afgang den kvinde skal være dronning, som er den sidst afdøde mand nærmest „i blod og efter denne lovs bestemmelse“. Skal nu her sønnedatteren eller datteren gå forud? For mandsstammens vedkommende hævdes repræsentationsretten, men vil den her kunne gøres gældende? Schumacher afgør spørgsmålet, der måske slet ikke er faldet den tidligere koncipist ind, ved en udtrykkelig fremhævelse af sønnedatteren.

Der bestemmes derpå tydeligt, at mellem søstre alderen gør udslaget, ikke blot for dem, men også for deres børn, så den yngre søsters søn skal stå tilbage for den ældres datter, medens derimod i hvert enkelt søskendehold kønnet atter skal gøres gældende.

Loven vender sig derpå til de tilfælde, da sidste mands nedstigende slægt er uddød og man må gå til „cognatæ a latere“. Her bestemmes da, at repræsentationsretten altid nøje skal tages i agt, således at den kvinde, som kommer af en mand (retro in stirpe a mare oriunda), skal gå forud for cognata a femina, om denne end er ældre og nærmere i grad beslægtet med den sidste dronning. Hvorledes man i det enkelte

---

[1] Se Kongeloven og dens forhistorie, s. 33 fl.

vilde have klaret denne arvefølge, er vanskeligt at forstå; det ser næsten ud, som om der efter mandsstammens afgang kun kunde tænkes dronninger. Hovedreglen, som skal sammenfatte det hele, bidrager ikke til yderligere klarhed: efter enhver konges eller dronnings død kommer den, som var den afdøde nærmest i orden og slægt. Fremkomsten af en ny mandsstamme er ikke forudsat som mulig.

Som det synes var det først efter mange betænkeligheder at kong Fredrik III kasserede sit testamente for at oprette et nyt; der lå flere år imellem. Schumachers system var imidlertid udviklet til den yderste nøjagtighed, og selv hans formulering af enevældens teorier var langt skarpere og sikrere end den tidligere. Hvorvidt han her var rådgiver eller kun tjener, vides der intet om; har han selv haft nogen del i den tanke, at landets stænder skulde fuldstændig udelukkes fra al deltagelse i styrelsen af deres anliggender og miste enhver garanti for domstolenes uafhængighed og den personlige sikkerhed, da har han jo selv hårdere end nogen anden måttet bøde derfor. Som skarpsindig retslærd har han i kongeloven sat sig et varigt mindesmærke.

Dette gælder da først og fornemmelig lovens oprindelige latinske form. Hvert enkelt lille afsnit fremtræder her med en klarhed og en udtømmende nøjagtighed, der er lige langt fra pedantisk vidtløftighed og orakelmæssig korthed. Der gives fuld og tydelig besked på, hvad lovgiveren har villet i hvert enkelt tilfælde, og han skyr ingen gentagelse for at forebygge misforståelser; men hvad der således skal siges, siges ikke des mindre med få ord og i lette, ofte elegante og skønne vendinger.

Det var en ikke let opgave at oversætte denne lovtext på dansk. Modersmålet havde ikke disse exakte udtryk, hvis betydning var alle nærværende, det var tungt i sine omskrivninger og uøvet i sin sætningsbygning. Schumacher måtte selv være betænkt på at danne ord og talemåder, som kunde gengive det almindelige retssprogs videnskabelige begreber.

Disse vanskeligheder er vistnok tilstrækkelige til at forklare, at selv skarpsindige mænd omsider fór vild i kongelovens fortolkning. Der fulgte den et mærkeligt uheld i så henseende. Affattet på latin egnede den sig fortrinlig til sit øjemed, at være en international lovbog for alle de slægter, som efterhånden vilde fremgå af det danske kongehus. Men så blev det bestemt at lade den komme offenlig frem som en dansk lov og gøre den tilgængelig for alle undersåtterne. Hvad den herved tabte i teknisk sikkerhed, vilde den vinde ved at blive diskuteret, kommenteret og bearbejdet. Dens arveregler vilde blive drøftede og juristerne vilde sætte den i et videnskabeligt system.

Men intet af dette skete: loven blev tværtimod liggende som en hemmelighed, indtil alle de var døde, som kendte dens oprindelse og vilde have kunnet give en avtentisk fortolkning af dens danske udtryk. Den latinske text opbevaredes vel som en kuriositet, men ingen lagde mærke til dens betydning for lovens fortolkning. —

Af lovgiveren, kong Fredrik III, giver kongeloven det samme billed som det, vi kender af hans historie. Det er en magtkær og selvgod mand, som tror, at det vil være og blive godt, når kun én mand bestandig har magt til at råde for alt. Men det er tillige en patriotisk mand, som sætter fædrelandets tarv højt. Den arvefølge, han fastsætter, er derfor ikke så meget beregnet på at bevare hans navn og våben, som at sikre rigerne en tryg fremtid, afskære al anledning til tvist og tvivl og iøvrigt lade forsynet råde. Det opstilles derfor som en ubrødelig grundsætning, at hverken rigerne eller de tilliggende lande må deles, og som betingelse for kongedømmets tiltrædelse stilles det at bekende sig til rigernes religion og tage stadigt ophold i dem.

Som enhver pludselig statsomvæltning skød den af Fredrik III iværksatte over målet. Man måtte se at komme bort fra de alt for flydende forhold, under hvilke statsstyrelsen, lovgivningen, den dømmende myndighed, skatteydelsen og stats-

husholdningen, tronfølgen, — kort, hele det offenlige liv bevægede sig i traditionelle, men ubestemte og uberegnelige former. Så faldt man til den modsatte yderlighed: der skulde aldrig kunne savnes en øjeblikkelig afgørelse af ethvert somhelst spørgsmål; tronen skulde aldrig kunne være ledig, og når den beklædtes af en kun 13årig dreng eller pige, skulde af denne ene person al lovgivning kunne foretages, enhver retskendelse fældes og enhver statsbeslutning fattes med utvivlsom og øjeblikkelig retsvirkning. Med hensyn til arvefølgen toges der intet hensyn til de mange uberegnelige forhold, der kunde indtræde. Med en noget større tillid til fremtiden vilde kong Fredrik III have kunnet overlade det til den sidste mand af slægten at udnævne sin efterfølger blandt de nærmeste frænder, således som han overlod det til enhver døende konge at ordne formynderskabet for en umyndig arving; det vilde kunne blive af den største betydning for bevarelsen af alle kongens lande eller for erhvervelsen af andre. Men frygt for fremtidens usikkerhed overvejede, som det synes, alle andre hensyn. Kongeloven skulde være en forfatningslov og en arvelov for alle tider; det er den store svaghed, overfor hvilken al dens skarpsindighed og forsynlighed er bleven til skamme.

EN UPÅAGTET KRØNIKE AF POVL HELGESEN.

(1886.)

[Historisk Tidsskrift 5. R. 6. Bd. S. 323—38. Et her meddelt Tillæg (S. 334—38), indeholdende Slutningen af Povl Helgesens „Regum Daniæ historia“, de tre første oldenborgske Kongers Historie, er udeladt i nærværende Udgave.]

Professor Daae har ved at meddele et par optegnelser af Povl Helgesen i et exemplar af Saxes historie, i Kristen Pedersens udgave[1], atter henledet opmærksomheden på denne mærkelige forfatter. Der turde derfor være anledning til ligeledes at fremdrage et hidtil, som det synes, upåagtet skrift, der utvivlsomt hidrører fra hans hånd, og det så meget mere som dets affattelse netop synes i tiden at måtte falde nær sammen med hine notiser og overhoved at finde et velkomment tilknytningspunkt i dem.

Det pågældende skrift er i året 1595 udgivet af den gottorpske bibliotekar Erpold Lindenbrug og trykt i Leyden med følgende titel: „Historia compendiosa ac succincta serenissimorum Daniæ regum: ab incerto auctore conscripta; nunc vero usqve ad Christianum IV deducta, primumqve in lucem edita, opera et studio E. L.“ Det er tilegnet den danske konge, men den lille fortale giver ingen oplysning om, hvorfra udgiveren har fået den „ubekendte forfatters“ håndskrift; ved Mollers Cimbria literata ledes man på spor efter, at det endnu findes i biblioteket i Hamborg. Hans „fortsættelse“ begynder

---

[1] Hist. tidsskr. 5. række, VI 227.

med kong Kristian II's regering, strax efter en kort almindelig karakteristik af ham, og er i randen udtrykkelig betegnet som sådan („continuatio“). I den lille kvartudgave fylder den oprindelige krønike de første 55, fortsættelsen de næste 9 sider. Kun den første har nogen selvstændig interesse.

Det er en fuldstændig Danmarks krønike, fra de ældste tider af, ordnet efter konger. De første ni konger, fra Dan til Frotho Geffmild, tælles; derefter fortsættes rækken til Kristoffer af Bajern, uden at texten følger med tallet: udgiveren har derimod tilføjet det i randen og når op til 100. Endelig kommer de tre Oldenborgere med angivelse af numer 101—103 (se tillæg).

At forfatteren til denne krønike er dansk, ses strax på navnene. Man støder således på navneformer som Tveskæg, Blodtand og Blotand, Ladelaas, Haldan hin stærke, Lodbrog, Klag, Barn, Gratemosæ, Hadersleff (registret har Hadersleben) o. s. v. Saxes Topshøgicum nemus gengives ved Topsøw Ure; Hansestædernes navn udledes af ordet høns (sml. Hvidtfeld: Hønsestæderne). Nærmere kan det siges, at forfatteren er fra rigets østligste lande; han nævner i Kristoffers tid kun, at Skåne blev pantsat, og han fremdrager stærkt enhver berøring med Sverig; unionen træder i skriftets sidste del helt i forgrunden.

Endelig kan det siges om forfatteren, at han er katolik; han fremhæver de bekendte nationale martyrers helligdom og for sin samtids vedkommende polemiserer han heftigt mod reformationen.

Når disse indicier alt stærkt tyder på Povl Helgesen som forfatter, så må enhver tvivl om, at han i virkeligheden har skrevet bogen, forsvinde, når man sammenligner de sidste afsnit med Skiby-krøniken. Hele sider stemmer ordret overens med denne og også i de foregående afsnit er der slående lighedspunkter (som når i begge skrifter Erik af Pommern og Kristoffer af Bajern siges at være sønner af to søstre). Der kan kun være tale om at afgøre, hvorvidt Lindenbrugs krønike ligesom Hans Henriksens og Peder Olsens (for sin sidste selv-

stændige dels vedkommende) er et uddrag af Skiby-krøniken eller et selvstændigt skrift af samme forfatter[1].

For at besvare dette spørgsmål vil det først og fremmest være nødvendigt at se sig om efter tidsmærker i krønikens text. Skiby-krønikens fortælling (om Oldenborgerne) er som bekendt nedskreven til forskellige tider, den første del 1524, det sidste 10 år efter; genealogien antages at være nogle år ældre.[2] Er nu den fuldstændige Danmarkshistorie samtidig eller er den af ældre datum?

Det er en vanskelighed ved besvarelsen af dette spørgsmål, at den nu kun kendes i den mangelfulde afskrift, som Lindenbrug har benyttet.[3] Skiby-krøniken kan undersøges i sin oprindelse ud af selve forfatterens grundskrift med sine rettelser og tilføjelser, medens vi her ad anden vej må komme til at afgøre, hvad der har stået i den oprindelige text og hvad der skyldes senere indskud og randbemærkninger. Thi at sådanne findes, måtte man ikke blot efter forfatterens velbekendte arbejdsmåde forlods formode, men man vil ikke ret vel kunne undgå strax ved den første opmærksomme gennemlæsning at lægge mærke til flere af dem. At afskriften uden videre har optaget dem i texten, er ikke andet end hvad man kunde vente; men dette nøder os til den største varsomhed ved benyttelsen af de forskellige tidsmærker.

Hvor løst og ubehændigt indskuddene er satte ind i den oprindelige text, ses strax i begyndelsen af det her optrykte stykke, ved opgivelsen af Kristians tiltrædelsesår: „hæc electio facta est a. d. 1448". Denne notis afbryder nemlig, hvor den nu står, den naturlige sammenhæng, medens den slutter sig til et tidligere sted (electus est autem etc.), der dog selv synes

---

[1] Rørdam, Historiske kildeskrifter, I 1—107: Skiby-krøniken; 385—435: Hans Henriksens uddrag og fortsættelse. Sml. 2. række II 10.

[2] Paludan-Müller i Hist. tidsskr. 3. række, I 13—37.

[3] Dette håndskrift, Hamburger Stadtbibliothek, M. S. Hist. 21. 4°, har velvillig været udlånt hertil. Det er kun lidet yngre end originalen, men taget af en temmelig ukyndig skriver; meget er derfor rettet af en samtidig hånd, andet af Lindenbrug. Dennes navn findes på titelbladet.

at være et indskud; den må da antages at være indsat her som en randbemærkning, hvis plads afskriveren har forfejlet. Det samme er tilfældet med årstallene for Sverigs erobring og tab under kong Hans. Nu er der først fortalt, at der var neppe tre år (vix triennium) mellem de to begivenheder, og derpå følger en betragtning over de forhold, som medførte dette beklagelige resultat. Men sammenhængen afbrydes strax ved opgivelsen af de to årstal, 1497 og 1501, der jo end neppe kan have været forfatteren nærværende, da han nedskrev sin oprindelige fortælling med dens tidsangivelse.

Endelig møder vi årstallet for Ditmarskertoget, på samme uheldige måde indskudt i texten, der derved taber sin sammenhæng: „uno tantum bello Ditmarsiensi fuit infortunatissimus, [ ], ubi superis non faventibus feruntur periisse multi viri“ etc.

Mindre let at opdage, om end formentlig lige så utvivlsomt, er et indskud i sætningen om kong Hans's forhold til Sverig, som er ført uforandret over i Skiby-krøniken. Nu hedder det: „Qvod *si* Valdemari etc. regna fuissent tam incruenta, tamqve procul a tyrannide et violentia, adhuc fortasse illibatum trium regnorum foedus durasset, *nisi* populi alioqvin ad seditionem nati obstitisset perfidia“. Det vil let ses, at der her gives to modsatte forklaringer af bruddet på unionen: de første kongers hårdhed og troløshed, og det svenske folks oprørske sind; men kun den første har noget at gøre med kong Hans's retfærdiggørelse. Sætningen er desuden i virkeligheden alt afsluttet foran „*nisi*“, og dette slutter sig ikke til eftersætningen, men måtte følgerigtig have sluttet sig til forsætningen med et „et“, hvis det oprindelig havde haft sin plads i denne forbindelse. Det rimeligste er, at forfatteren senere har tilføjet det i randen.

Det mest afgørende af krønikens tidsmærker er det udtryk, som bruges om kong Fredrik I: „nuper defunctus“ (se tillæg); det må selvfølgelig være nedskrevet omtrent ved samme tid som Skiby-krøniken afsluttedes (1533—34). Men

hele det punktum, i hvilket det forekommer, gør brud på fremstillingens sammenhæng og mangler i Skiby-krøniken (Rørdam, I 30, øverst). Der er tale om kong Hans's regering og modsætningen mellem den første tid, i hvilken han forfulgte den kirkelige stand, og den sidste, da han yndede den; derpå roses hans klogskab og mildhed mod sine mænd. Et sideblik til de senere tiders klerkeforfølgelser frembød sig her af sig selv, når forfatteren gennemlæste sit manuskript, men hans bemærkning falder ikke des mindre helt ud af den oprindelige stil. Der vil da ikke kunne sluttes noget af dette sted m. h. t. affattelsestiden.

På lignende måde forholder det sig med et lignende udbrud i anledning af Ditmarskerkrigen 1500. Der fortælles, at stormændene efter rygtet ved deres tilbagekomst havde besluttet at dele kirkens gods og at dette var grunden til deres ulykke. Hertil er da føjet den for forfatterens tid naturlige bemærkning, at fremtiden vil vise, hvorvidt Lutheranerne skal få større held. At imidlertid også den er senere indskudt, fremgår af det følgende, der slutter sig nøje til, hvad der er fortalt om selve nederlaget: „uno tantum bello D. fuit (Johannes) infortunatissimus ..... cæterum bello navali erat fortunatior ....“

En sammenligning med Skiby-krøniken er på dette sted vanskelig, da texterne er ikke så lidt forskellige (Rørdam I 23 f.). Rygtet om den påtænkte plyndring af kirkens ejendomme motiveres med, at adskillige var befængte med det Hussitiske kætteri, og deres planer udmales med bitter humor. Derefter følger anvendelsen på Lutheranerne, dog med udeladelse af ordene: „studiorum, literarum, disciplinarum“. Sammenknytningen mellem de to slags krige mangler helt, da Skiby-krøniken jo har årbogsform.

Endvidere nævnes kong Kristian II og hans tyranni lige foran i den forhen omtalte sætning om unionskongerne, der har fået tilføjelsen: nisi populi etc. Det hedder her: „Qvod si Valdemari, Margaretæ, Erici, Christophori, Christierni qvoqve

secundi regna fuissent tam incruenta" etc. Skiby-krøniken har det samme, kun at det istedenfor Christierni qvoqve secundi hedder Christierniqve secundi. Når det her er eftervist, at samme punktum har modtaget et senere indskud, som helt forrykker meningen, må det vistnok indrømmes at ligge nær at antage, at også dette kongenavn er senere tilføjet. Gennemløb forfatteren engang sit ældre håndskrift med pen i hånd, var det så at sige umuligt at gå hen over dette sted uden at tilføje den sidste tyranniske konges navn.

Disse forskellige udbrud er nemlig kun en genklang af hele skriftets slutning, dette korte, men voldsomme udfald mod den fordrevne konge. Og at heller ikke dette tilhører det oprindelige arbejde, synes indlysende. Der er intet somhelst fortalt fra tiden efter kong Hans's død, der gives ingen motivering af den skånselsløse dom over sønnen, den udslynges kun i de vildeste og mest hensynsløse udtryk. Den rolige humane fremstilling af de to første Oldenborgere er pludselig forsvunden, og fortællingen, som har ført 102 konger frem for læserens blik, ender pludselig i et harmskrig over den sidste i rækken. Enhver vil føle det disharmoniske i denne slutning og være tilbøjelig til at tilskrive den en senere tilføjelse. Man kommer uvilkårlig til at tænke på året 1524, da Povl Helgesen bestemte sig til at skrive videre på sin Danmarks historie. Han tog da først det ældre arbejde frem og tilføjede hvad der faldt ham i pennen[1]; derpå lagde han det til side og begyndte sin vidtløftigere fremstilling forfra. Dermed vilde det stemme, at de fleste af de foran nævnte indskud er optagne i Skiby-krøniken; det, som nævner kong Fredrik I, derimod ikke.

Hvad der yderligere tyder på en tidligere tid for affattelsen af den hele krønike til kong Hans's død, er beklagelsen over at unionen er brusten ved de Svenskes medfødte troløshed og lyst til oprør og frafald. Dette vilde Povl Helgesen neppe

---

[1] I afslutningen af kong Hans's historie, der endnu er skrevet med større mådehold, fortæller han, at han har en afridsning af kongens og dronningens epitafium i Odense.

have fremhævet så stærkt efter blodbadet 1520. En udtrykkelig ytring hensætter os desuden til en tidligere tid. Efter ulykken i Ditmarsken brast forbindelsen, siger han, „rebellantibus Dominis Stenone et Svantone proditoribus perfidissimis, maximo in hodiernum diem utriusqve regni detrimento". Udtrykket svarer til hans udbrud ved foreningens grundlæggelse: „qvod utinam durasset in hodiernum usqve diem!" Han synes ligesom at have opgivet håbet om en fornyelse efter 1501, og hans vrede træffer derfor Sturerne, af hvilke han end ikke nævner den sidste (fra 1512), med hvem der da vel neppe endnu var ført afgørende forhandlinger, da han skrev.

Sammenholdes nu alt dette med den af Daae fremdragne kendsgerning, at Povl Helgesen har ejet et exemplar af den i året 1514 udgivne Saxe og alt året efter har indført optegnelser om samtidige begivenheder i den, da synes det klart, at det netop har været fremkomsten af dette enestående værk, som han neppe forhen havde haft lejlighed til at gøre bekendtskab med, der har gjort ham til historisk forfatter. Både som humanist og som patriot måtte han få et mægtigt indtryk af denne nationale skat, og det lå nær for en mand med hans opladte åndelige sans og bevægelige sind strax at give sig til at gøre uddrag af hele denne strålende kongerække, for så at føre fortællingen ned igennem de følgende tider, til unionen og dens opløsning.

For tiden efter Saxe har Povl Helgesens hovedkilde været den såkaldte dansk-svenske krønike indtil 1415 (Scriptores r. D. I 387—98), hvis text endog på et enkelt sted kan suppleres af ham[1]. Under Erik af Pommern nævner han ligefrem en „Svecorum chronicon". I sin fremstilling tager han jævnlig hensyn til Sverig og Svenskernes opfattelse af kongerne, hvad der jo svarer godt både til hans politiske standpunkt og til hans fødsel i Halland, af en svensk moder, og et tidligt lærlingeforhold til Skara.

[1] Kong Valdemars tilnavn står to steder in blanco (392 k og 395 x) og Langebek formoder, at der begge steder har stået Atterdag. Men det var „durus", „reprobus"

Størst interesse har overhoved selvfølgelig hans rent personlige udtalelser om personer og forhold. Unionen er en hovedsag for ham og han træder derfor frem med sin selvstændige opfattelse af historien fra Valdemar Atterdags tid af. Strax begyndelsen bærer præg af hans kraftige veltalenhed. „Valdemarus cognomento reprobus, hedder det, fertur fuisse versutissimus, avarissimus et audacissimus, qvi cum offendisset regnum pauperrimum, scilicet a patre suo spoliatum, ab hostibus Alemanis vastatum, a qvibus tum etiam multæ arces possidebantur, mira vafricia vindicavit e possidentium manibus, minima sangvinis jactura, principio regni sui“ —. Dette udføres kort efter videre, idet også skyggesiderne i hans regering fremhæves. — Om Margrete siger han: — „mulier crudelissima ac inferno digna Svecorum sententia, verum Danorum opinione christiana ac religiosa valde, et adeo potentia, fortuna, victoriis, divitiis ac prudentia gloriosa, ut fortunatissimos viros videtur non solum æqvasse, verum etiam longe superasse“. Efterat have fortalt om hendes ægteskab og søn, samt kampen ved Åsle og Stokholms overgivelse, fortsætter han: „Sicqve obtento universo regno gloriose regnavit pepegitqve foedus illud solemne, qvod tria regna conjunxit, qvod utinam durasset in hodiernum usqve diem. Ictum erat foedus hac lege, ut in electione regum alternis vicibus haberet Dania primum suffragium, Svecia vero alternis“ etc.

På lignende måde udtaler han sig om de følgende konger, alt efter det forskellige emne.

Hvad der især giver dette lille skrift et højt værd, er dets forhold til den mærkelige forfatters øvrige skrifter og hele hans offenlige virksomhed. Medens vi i Skiby-krøniken bliver vidne til hans lidenskabelige deltagelse i tidens store politiske og kirkelige brydninger, ser vi ham her som den varmtfølende patriot og lærer, der sysler med fædrelandets historie for dens egen skyld. Selv henreven ved den første læsning af Saxes værk gør han uddrag af oldtidens og middel-

alderens vildsomme historie til brug ved sin undervisning[1]; han fremstiller unionens tilblivelse og uheldige udvikling, mere upartisk end nogen anden forfatter, stående mellem de to hovedfolk, som han ved fødselen tilhører. Han mager det så, at der går netop 100 konger forud for Oldenborgerne, med hvilke en ny tidsalder synes at være oprunden; imod dem er de Svenskes modstand uberettiget, de er milde, retsindige og dog våbendjærve høvdinger.

Fortællingen er sammentrængt, men i høj grad livlig og anskuelig, og forfatteren har for største delen brugt den igen i sin større krønike, om end ordnet anderledes. Adskilligt kommer dog mere til sin ret i den ældre forbindelse og falder her naturligere og med større fynd.

Det er velgørende for billedet af den fremragende historiske personlighed, at dette skrift kan lægges ved siden af de senere. Det viser, at han ikke først gik til historien, da han troede at have brug for dens vidnesbyrd imod sine fjender, men at det var en gammel kær syssel for ham at optegne, hvad mindeværdigt der havde tildraget sig, og at han forlængst var fortrolig også med fortidens krøniker. Forud for den lidenskabelige, voldsomme og hensynsløse partimand går der en varmt bevæget, men for alle humane og patriotiske idealer åben lærefader. Først da unionen „druknede i blod“ og de højeste åndelige interesser forekom ham at gå deres undergang imøde under reformatorernes stormløb, forbitredes og formørkedes hans sind, og han brød frem med en ustyrlighed, men tillige med en åndelig kraft og højhed, som gør ham til en så mærkelig personlighed i vor historie, en af de mærkeligste i et helt århundrede.

Paludan-Müller, der frem for de fleste var fortrolig med Povl Helgesens virksomhed som forfatter og agitator, har som

---

[1] Håndskriftets titel er: *Compendiosa et succincta regum Daniæ historia, in hoc congesta, ut studiosi cujuspiam memoriam adjuvarent.*

bekendt ytret, at hans krønike med alle sine store fortrin „er en plet på den danske historieskrivning og kaster en hæslig skygge over hans karakter“: „han vendte sig som en vejrhane for ethvert vindstød af sin egen lidenskabelighed; han forfulgte sine modstandere med et blindt og bittert had“, og flere af hans beretninger er vitterlig usandfærdige[1].

Denne dom er utvivlsomt for hård. Povl Helgesen kan snarere kaldes en tragisk skikkelse i vor historie, en af de mænd, som i blind troskab mod deres ungdoms idealer kaster sig i kamp mod alt det nye, som vil frem og som de ikke selv har del i. Han stod engang i en rig og smuk virksomhed som en af humanismens forkæmpere, sysselsat med fædrelandets store fortidsminder og begejstret for en ærlig sammenslutning af de nordiske folk under Oldenborgernes milde og retfærdige regering. Men han var for svag til at bære de brustne forhåbninger. Som han så nordens enhed lide sit sidste store skibbrud i kong Kristians troløshed, således troede han i reformationens fremgang at se hele den gamle kulturs undergang, råhedens sejr over den gamle dannelse og oplysning. Disse ulykker lod ham tabe besindelsen og henfalde til den brutale fordømmelsessyge, som skæmmer hans senere skrifter. Havde han haft større selvbeherskelse og overlegenhed og i gerningen vist, at højkirkens og den gamle dannelses mænd stod over frihedens forkæmpere, da vilde hans indlæg både dengang og nu have haft en anden vægt og kastet større glans over de besejrede; nu, da han i en lidenskabelighed, som grænser til råhed, og i en partiskhed, som grænser til usandfærdighed, kaster sig ind imellem sine ringeagtede modstandere, fremkalder han kun følelsen af, at den tragiske konflikt, der rammer ham, her som så ofte åbenbarer menneskets skrøbelighed. Vor egen bevægede tid har på dette område for rige erfaringer til ikke at se, at både modstandernes had-

[1] Hist. tidsskr. 3. række, I 53.

dingsnavn „Povl Vendekåbe“ og en mindre erfaren tids dom, at hans skrift er „en plet på den danske historieskrivning“, er uretfærdige; men det vil ikke kunne nègtes, at Povl Helgesen var en af de mænd, som trods al begavelse og alle gode forudsætninger er for små til i en heftig bevæget tid at bevare deres karakter uskadt og deres sag uplettet.

REGERINGSSKIFTET 1784.

(1888.)

[Tidens Strøm, 4. Aarg. S. 313—16. (6. Juli 1888.)]

Gennemførelsen af den store omvæltning i bondestandens retsforhold, hvis minde vi i denne sommer har højtideligholdt, skyldtes som bekendt den enevældige kongemagt. I mere end et århundrede havde den virket til at udjævne modsætningerne mellem de andre stænder, især adelen og borgerstanden, ligesom den mægtig havde fremmet rigets opkomst og sikret dets selvstændighed. Idet den nu tog fat på bondestandens frigørelse og alt hvad dermed stod i forbindelse, stod den overfor sin sidste og største opgave, en opgave, hvis fulde løsning måtte medføre dens egen undergang. Det havde i året 1660 vist sig, at den danske borgerstand var for svag til i forening med adelen, til hvilken den var kommen i en ulægelig modsætning, uden brud at føre den konstitutionelle udvikling videre; først ved bondestandens frigørelse blev betingelserne bragt til veje for en genoptagelse af tidligere tiders forfatningsliv og hele det nationale selvstyre.

Kongemagtens bærer var i hine betydningsfulde år den sindssvage Kristian VII. Vistnok især som følge af et udsvævende ungdomsliv tabte han alt fra sit 20. år af evnen til selv at deltage i regeringens førelse, og da kongeloven ingen

bestemmelse indeholdt for dette tilfælde, kom det til at bero på forholdene i kongeslægten, hvem der skulde være ihændehaver af hans uindskrænkede magt. I et par år var det dronningen Karoline Mathilde, ved hvis yndest Struensee som kabinetsminister tilrev sig en myndighed, som endog langt overgik den, nogen tidligere konge havde gjort brug af; da han ved hofrevolutionen af 17. Januar 1772 blev styrtet, medens dronningen dømtes til at have sit ægteskab forbrudt, gik magten over til kongens stifmoder, enkedronning Juliane Marie, og hendes søn, arveprins Fredrik. Det var denne regering, hvis fald 12 år efter blev signalet til en ny tids frembrud og sønderbrydelsen af det åg, som hvilede på bondens skuldre.

Juliane Marie var en født prinsesse af Brunsvig, søster til kong Fredrik II af Preussens dronning Elisabeth. Hun var en klog dame, men hård og magtkær, egenskaber, som under de daværende tidsforhold dog vistnok i flere henseender fik en gavnlig indflydelse på vor skæbne; thi det ligger i sagens natur, at stillingen under kongens svaghed let kunde være bleven faretruende, ikke blot for kongedømmet, men også for riget, dersom der ikke havde været i det mindste én person i kongehuset med en fast vilje. Ligeledes fortjener hun ros for at have givet sin søn en dansk opdragelse; arveprins Fredrik var den første mand i kongeslægten i forrige århundrede, som var dansk talende og tænkende i ordets fulde betydning. Han var ikke synderlig begavet, som karakter endog meget ubetydelig; men den danske ånd, i hvilken han var opdragen af sine fortrinlige lærere, Jens Sneedorff og Ove Guldberg, fornægtede sig ingensinde i hans senere liv og gik i arv til hans søn og sønnesøn, kongerne Kristian VIII og Fredrik VII.

Enkedronningens mest betroede rådgiver var sønnens lærer Ove (Høegh) Guldberg, efter hvem de 12 år i reglen kaldes den Guldbergske tid. Han var søn af en købmand i Horsens og havde studeret theologi, ligesom han også særlig havde dyrket verdenshistorien og var en god dansk forfatter. Men

disse egenskaber, som gjorde ham til en udmærket lærer, slog ikke rigtig til, da han skulde være statsmand; det skulde snart vise sig, at han vel var en både begavet, arbejdsom og fædrelandssindet mand med de bedste hensigter, men at hans blik på de politiske forhold, både indad- og udadtil, var snævert og ufrit, og at der i hans karakter var en tilbøjelighed til at stå fast på sine forudfattede meninger, som gjorde ham aldeles uskikket til i længden at styre statens anliggender. Han var opvoxet i en ærbødighed for statens og samfundets nedarvede orden, som gjorde ham uimodtagelig for de krav på dens omdannelse fra grunden af, som mere og mere højrøstet kom til orde fra alle sider, og han havde således den skæbne at stå og at falde som repræsentant for en tid, der havde overlevet sig selv.

Formen for den øverste statsstyrelse var på den tid følgende: I stedet for de nuværende ministerier havde man en række kollegier: danske kancelli (svarende til justits- og kultusministeriet), rentekammeret, general-toldkammeret og finanskollegiet (indenrigs- og finansministeriet) o. s. fr. Hvert af disse kollegier havde flere høje embedsmænd, deputerede, som i forening afgjorde alle de forefaldende sager, uden at den, som førte forsædet („første deputeret“), havde noget samlet ansvar eller nogen afgørende myndighed. Fra kollegierne gik alle sager af større betydning til statsrådet, som foruden kongen og kronprinsen havde en 3—4 eller flere medlemmer, statsministrene, af hvilke ingen andre end udenrigsministeren tillige måtte være deputeret i noget kollegium. Ved siden heraf fremtrådte dog med voxende betydning det såkaldte kongelige kabinet, som i Struensees tid var trådt i stedet for statsrådet, men ikke senere var bleven afskaffet ved dettes genoprettelse. Fra dette kabinet udgik der nu et stadig voxende antal småbreve til kollegierne eller høje embedsmænd, de såkaldte kabinetsordrer, indeholdende umiddelbare udtalelser af den kongelige vilje, ligefra spørgsmål om embedsudnævnelser til affattelsen af vigtige love eller endog domme og påbud af den mest vidtrækkende betydning.

Det var en selvfølge, at tilværelsen af et sådant kabinet måtte undergrave både statsrådets og kollegiernes anseelse og myndighed og umuliggøre al sikkerhed og enhver dybere sammenhæng i den øverste styrelse.

Guldberg var hverken statsminister eller medlem af noget kollegium; men han var statssekretær (sekretær i statsrådet) og kabinetssekretær både hos kongen og arveprinsen. Det var således ham, der affattede kabinetsordrerne og derved ikke blot afgjorde alle de sager, som faldt ind under kabinettet, men også selv bestemte, om hvilke dette skulde gælde. I årenes løb udvidedes kredsen selvfølgelig mere og mere, tilsidst gik der næppe nogen dag, uden at de velbekendte ordrer under det kongelige kabinetssegl fra slottet vandrede over til kancellibygningen for med enevoldskongens uimodsigelige magtsprog at gribe ind i forretningernes jævne gang. Statsrådets betydning sank i samme forhold ned til at være det sted, hvor de alt afgjorte sager fik deres formelle stadfæstelse.

Kun i én retning vedligeholdt statsrådet i en række år sin hele indflydelse, nemlig i alt hvad der vedkom forholdet til udlandet. Dette skyldtes den lige så dygtige som karakterfaste udenrigsminister Andreas Peter Bernstorff, hvis anseelse var så stor både i udlandet og her hjemme, at det var meget vanskeligt at rokke hans stilling i kongens råd. Men Bernstorff var tillige som direktør i det tyske kancelli en minister af stor indflydelse i alle indenrigske spørgsmål, og han søgte så vidt mulig at hævde statsrådets og kollegiernes betydning overfor kabinettets uberegnelige indflydelse.

Guldberg og Bernstorff kom således til at stå overfor hinanden som naturlige modstandere. Og dette gjaldt ikke blot den måde, hvorpå de ønskede den øverste statsstyrelse ordnet — en styrelse med faste institutioner, eller efter enkeltmands vilkårlige indskydelse, under påskud af den utilregnelige konges personlige vilje —, men strakte sig også til hele deres opfattelse af, hvilke tanker der burde være de ledende for regeringen indad- og udadtil. For ikke at komme ind på disse

sidste skal her kun henpeges på, at Bernstorff var en „bondeven“ i ordets ædleste betydning og gennemtrængt af den overbevisning, at der måtte foretages store og gennemgribende forandringer i hele vor landbolovgivning, hvis der skulde gøres folkets sande interesse og tidsåndens menneskekærlige retning fyldest. Det var således på hans opfordring, at hans farbroder havde indført selveje og hoverifrihed på Bernstorff gods ved København, og det var i hans første embedstid, at rentekammeret havde begyndt at ophæve livegenskabet på de kongelige godser i Holsten.

Da Bernstorff havde haft sæde i statsrådet i syv år, blev han pludselig i November 1780 afskediget fra alle sine embeder. Det blev sagt, at det var for at behage kejserinden af Rusland, som stræbte efter at få Danmark til helt at slutte sig til sin politik; nærmest var det dog kong Fredrik II af Preussen, som benyttede sit personlige forhold til enkedronningen til at fjerne en statsmand, hvis kløgt og selvstændighed mere end én gang krydsede hans planer; men det er ikke des mindre vist, at Guldberg med glæde greb lejligheden til at fjerne sin betydeligste modstander. At dette var så, fremgår tilstrækkelig tydeligt af den omstændighed, at han ikke blot måtte fratræde sine pladser i kongens råd og som udenrigsminister, men ej heller beholdt sine embeder i den indenrigske styrelse, i hvilke han i mange år havde gjort så udmærket fyldest. Han trak sig kort efter tilbage til sine godser i Meklenborg og syntes således at være tabt for Danmark.

Fra det øjeblik tog Guldberg aldeles regeringens tøjler; statsrådet tabte al betydning og der foretoges en sådan række forflyttelser blandt de højeste embedsmænd, at al modstand mod statssekretærens planer og anskuelser forstummede. Forholdet til de udenlandske magter blev ved hans kortsynede politik fuldt af farer, og statens pengevæsen kom i den største uorden, medens den indre udvikling sygnede hen.

Imidlertid voxede kongens søn, kronprins Fredrik, til.

Hans opdragelse blev meget forsømt og hans evner var ikke synderlig udviklede, så ingen tog videre hensyn til hans meninger og ønsker. Alligevel havde han hørt og set nok til at nære uvilje mod sin farbroder arveprinsen og hans moder enkedronningen, ligesom Guldberg havde stødt ham fra sig ved at behandle ham som barn til en tid, da han alt troede at være den eneste lovlige ihændehaver af kongemagten. Efter rigets grundlov var nemlig kongen fuldmyndig, når han havde fyldt sit trettende år, og kronprinsen gik ud fra, at hans fader på grund af sin sindssygdom måtte anses for at være afgået.

Som det jo så let måtte komme, talte hans nærmeste omgivelser ham efter munden og bestyrkede ham i hans forsæt at tilegne sig den højeste magt. Han var neppe halvfjortende år, da han satte sig i hemmelig brevvexling med Bernstorff og tog det løfte af denne at være rede til igen at tage sæde i statsrådet, når øjeblikket måtte komme. Efterhånden blev sagen alvorligere; kronprinsens kammerjunker Schlanbusch, en tjener og den senere så berygtede historieskriver Riegels satte sig i forbindelse med officerer og enkelte højere embedsmænd og fattede den plan at foretage en voldsom hofrevolution, fængsle modpartiets vigtigste mænd og få kongens samtykke til en overdragelse af regeringen til den nu femtenårige kronprins.

Heldigvis blev dette dog forhindret af den mere besindige kammerjunker Johan Bülov, som kronprinsen meddelte sin plan. Han fik en af statsministrene, Schack-Rathlov, draget med ind i prinsens fortrolighed, ligesom den gamle ansete jurist Henrik Stampe fik lejlighed til at udtale sig om sagen. De frarådede alle voldsomme skridt og bad kronprinsen opsætte alt til efter sin konfirmation, i påsken 1784, da han vilde blive kaldet til at tage sæde i statsrådet; han vilde da være godt 16 år.

Der hengik nu et år, i hvilket den unge kronprins øvede sig i tålmodighed. Den retsindige og kundskabsrige Joh. Bülov, som stadig var om ham, benyttede tiden til at undervise ham

i fremmede sprog og gøre ham fortrolig med de pligter, som vilde komme til at påhvile ham som regent; han indpodede ham en dyb kærlighed til landets indbyggere af enhver stand og en stærk følelse af det alvorlige ansvar, han var i færd med at påtage sig. Imidlertid overvejede de „sammensvorne“ — som man vel nok må kalde de mænd, som i hemmelighed enedes om at fremkalde et regeringsskifte —, hvorledes dette bedst kunde sættes i værk, og efter mange forhandlinger fastsattes ved kronprinsens egen bestemmelse planen i alle sine enkeltheder. Han bevarede ved alt dette sit rolige tilbageholdende væsen, så ingen fattede mistanke til ham eller tænkte på at tage forholdsregler mod en omvæltning.

Blandt de sammensvorne var de tre grever, brødrene Kristian og Ludvig Reventlov samt Ernst Schimmelmann de mest virksomme; de kæmpede ligesom Bernstorff for mere end et personskifte, idet de var gennemtrængte af den overbevisning, at der kun ved ophævelsen af enhver slags kabinetsregering og ved kraftig at tage fat på landboreformerne kunde skabes en ny og lykkelig udvikling for vort fædreland. En mere underordnet rolle spillede den tyskfødte general Huth og den tidligere statsminister Fr. Kr. Rosenkrans, som senere blev sat i spidsen for flådens styrelse. Schack-Rathlov vedblev at stå i forbindelse med kronprinsen og påtog sig at støtte ham i det afgørende møde; Stampe holdt sig mere tilbage, men gik dog ind på at medvirke til revolutionens iværksættelse.

Palmesøndag den 4. April (1784) foregik kronprinsens konfirmation i Kristiansborg slotskirke; han svarede godt ved overhøringen og var selv dybt greben af den hellige handling. Da den kongelige familie derefter trak sig tilbage, fulgte efter enkedronningens befaling Guldberg med og oplæste nu et formaningsbrev til prinsen, afskrevet af kongen efter hans udkast, i hvilket de ord forekom: „Hold dig i alle ting til min moder og broder; hidtil har vi tre været som ét, og nu vil vi fire være som ét!“ Alting var da også lagt til rette således, at kronprinsens deltagelse i statsstyrelsen kunde ske umærkeligt

og uden at han fik nogen virkelig myndighed. Til nye statsministre udnævntes Guldberg og to af hans mest betroede mænd, medens en anden afskedigedes; Guldberg vilde således altid have magten i det fåtallige råd, som foruden de nævnte og Schack-Rathlov kun havde endnu to medlemmer, den 80-årige Otto Thott til Gavnø og J. G. Moltke (Bregentved). Kabinettet kom derimod til at bestå af begge prinserne, hver med sin sekretær, Guldberg, som skulde beholde ledelsen, og kronprinsens lærer Sporon. Endelig bestemtes det, at kronprinsens forlovelse med en preussisk prinsesse, som enkedronningen havde indledet, nu skulde offenlig kundgøres og brylluppet fastsættes. Gennem denne slægtning håbede Juliane Marie bestandig at kunne beholde den formentlig svage kronprins i sit ledebånd.

Men alle disse beregninger brast i det øjeblik, da kronprinsen tog sæde i statsrådet. Det var onsdag den 14. April, efter det kongelige taffel, da, som sædvanlig, statsrådet blev sat i kongens nærværelse. Der var ikke truffet nogen forberedelse til at bruge magt, da man holdt det for ufornødent; men for en sikkerheds skyld havde dog Johan Bülov, som nu var bleven udnævnt til kronprinsens hofmarskalk, forsynet sig med kongelige ordrer til de forskellige kommanderende over hæren og flåden om kun at adlyde kronprinsen og efter hans befalinger at sørge for ordenens opretholdelse. En lignende ordre blev meddelt den gamle hertug af Brunsvig, som var hovedstadens guvernør og med den gik til enkedronningen, hvis fætter han var, for at meddele hende, hvad der samtidig skete i statsrådet, og opfordre hende til at forholde sig rolig.

Da statsrådet var sat, rejste den ældste af de nyudnævnte ministre sig for at oplæse den ed, han havde underskrevet; men før han kunde tage ordet, bad kronprinsen ham vente lidt, hvorefter han fremtog et sammenfoldet ark papir af brystet og oplæste en forestilling til kongen, i hvilken han efter at have takket for sin kaldelse til statsrådet bad om, at kabinettet

måtte blive ophævet og fire nye statsministre udnævnt, nemlig Bernstorff, Stampe, Huth og Rosenkrans. Efter med sikker og rolig stemme at have tilendebragt denne oplæsning, rakte han papiret hen til kongen til underskrift, og denne satte uden betænkning sin stadfæstelse på det. Det samme skete med en ordre til danske kancelli til at udfærdige alle de heraf følgende befalinger og udnævnelser. Imidlertid var arveprinsen nogenlunde kommen til besindelse, og i den tro, at det hele var en ubesindig drengestreg, udtalte han, at en så vigtig beslutning ikke burde tages strax, men modent overvejes, hvorefter han greb fat i den kongelige ordre, for at tage den til sig. Kronprinsen tog den imidlertid atter fra ham og rakte den til Schack-Rathlov, som til de andres forbavselse og forargelse med den største ærbødighed tog imod den og bragte den ud til Stampe, som selv gik over i kancelliet med den og øjeblikkelig lod de nødvendige expeditioner udfærdige.

Kongen var imidlertid bleven forskrækket over den lille scene mellem de to prinser og forlod statsrådsværelset; dette ængstede arveprinsen, som rimeligvis antog, at det nu vilde komme til en opgørelse af det gamle mellemværende fra 1772, hvorfor han skyndte sig efter kongen, som bedst kunde betrygge hans person; da han var sluppet gennem døren, lukkede han den i lås efter sig. Kronprinsen befalede de tilbageblevne statsministre at indfinde sig i hans forværelse og forlod derpå ligeledes statsrådsværelset. I forværelset opstod der selvfølgelig et stort røre, efterat de kongelige personer havde fjernet sig og ministrene kom til stede; Guldberg sagde med megen ro til dem, der kom ham i møde: „det er forbi, aldeles forbi!“ Da ministrene et kvarters tid efter indfandt sig hos kronprinsen, meddelte han dem, at kongen ønskede deres ansøgning om afsked næste dag og i øvrigt vilde sørge for deres fremtid. De bevidnede deres troskab og nidkærhed i den kongelige tjeneste, og prinsen forsikrede, at han i høj grad påskønnede den og intet havde imod dem personlig.

Arveprinsen var imidlertid bleven uhyggelig tilmode i sin ensomhed hos kongen og overtalte ham til at gå med op til enkedronningen. Da de imidlertid hånd i hånd kom ud i gangen, mødte kronprinsen dem; han tog kongen i den anden hånd og opfordrede ham til at vende om til sine egne værelser. Dette vilde han hellere end gerne, thi han følte sig i høj grad trykket af det herredømme, som hans stifmoder og broder øvede over ham, og arveprinsen måtte således gå alene til sin lejlighed. Han var, da han nåede ind til sin hustru, så forskræmt, at han gav sig til at skænke vand til hende og nøde hende til at drikke, for at hun ikke skulde få ondt, uden at det lykkedes ham at gøre hende forklarlig, hvad der var sket. Derpå ilede han til sin moder og måtte her lade sig årelade for at komme til ro.

Dronning Juliane Marie havde imidlertid, efter at være sat i kundskab om, hvad der var sket, gjort et forsøg på at omstemme kongen eller kronprinsen. Hun traf denne og spurgte ham ophidset, hvad der var sket. „Intet andet, end at kongen har foretaget et ministerskifte“, svarede prinsen. Dronningen kunde ikke skjule sin forbitrelse, men indså let, at der intet var at gøre. Hun undskyldte sig med hovedpine fra at komme til det bal, som efter skik og brug holdtes efter statsrådet om onsdagen; men kronprinsen bad hende indstændig om at komme tilstede, for at der ikke skulde ske noget brud på den gode forståelse i kongehuset. Hun kom da også med sin søn og deltog i aftentaflet, hvorefter hun ligesom kongen spillede kort, medens arveprinsen deltog i dansen.

Dagen efter indgav de fire ministre ansøgning om afsked, medens de nye tog sæde i statsrådet; Bernstorff kom på grund af sygdom dog først til byen den 1. Maj. Han blev ligesom forhen udenrigsminister og direktør for det tyske kancelli, ligesom han desuden fik et overtilsyn med finanserne; han var altså efter vor tids talebrug førsteminister. Til finans- og handelsminister, men uden sæde i statsrådet, udnævntes grev

Ernst Schimmelmann, den samme som senere blev så navnkundig som videnskabernes og digtningens beskytter. Grev Kristian Reventlov blev første mand i rentekammeret og indkaldte i dette den ivrige bondeven etatsråd V. Hansen til Frydendal. De fik kort efter den første landbokommission nedsat. Grev Ludvig Reventlov blev deputeret i „økonomi- og kommercekollegiet“ og medlem af den følgende tids vigtigste kommissioner. Idet kabinettet nu var ophævet, forhandledes alle regeringssager af de rette vedkommende og ansvarlige embedsmænd og afgjordes i statsrådet i kongens og kronprinsens nærværelse, uden at denne sidste vistnok i reglen gjorde brug af sin særlige myndighed; han satte en ubetinget tillid til Bernstorff.

De afgåede ministre behandledes med megen højmodighed; hverken prinsen eller Bernstorff ønskede at tage personlig hævn over nogen. Der tildeltes dem en god pension, og et par af dem fik desuden amtmandsembeder, blandt dem Guldberg, som blev stiftamtmand i Århus.

De ministre, som 1784 trådte ind i statsrådet, og de fremragende mænd, som den gang stod ved kronprinsens side, bevarede hans nåde til det sidste. Kun Schack-Rathlov og Rosenkrans søgte deres afsked, nemlig i anledning af stavnsbåndets løsning 1788, som de ikke billigede. Bernstorff var udenrigsminister til sin død 1797 og til det sidste genstand for kronprinsens sønlige ærbødighed og folkets beundrende kærlighed; Stampe var alt død 1789, Huth levede til 1806. Ludvig Reventlov trak sig senere tilbage fra statstjenesten, medens hans broder Kristian sad i rentekammeret til 1813, stadig optagen af vigtige reformer; ved Bernstorffs død blev han medlem af statsrådet og beholdt sit sæde her til sin død 1827. Ernst Schimmelmann vedblev som finansminister til 1813, med sæde i statsrådet fra 1788. Senere var han udenrigsminister fra 1824 til sin død 1831.

Kronprinsen overlevede alle disse mænd, blandt hvilke

han havde stået som den unge dreng, der i tillid til dem og sin medfødte ret tog magten. Da han henved 56 år efter hin dag, den 3. December 1839, lukkede sine øjne, lagde han et hoved til hvile, som var „grånet under megen modgang"; men han efterlod sig tillige en rig livsgerning og et velsignet minde.

DEN DANSKE BONDES STAVNSBÅND.

Tale, holdt ved stavnsbåndsfesten i Odense d. 20. Juni 1888.

(1888.)

[Tilskueren 1888, S. 429—45.]

De hundredårsminder, som det danske folk har fejret i de senere år, — og det er ikke så ganske få — har allesammen gået på dage, som kun få eller ofte slet ingen lagde mærke til, da begivenheden indtraf. Det har især været fødselsdage for berømte mænd, hvis livsgerning man har villet fejre og mindes, og man har dertil mere tilfældigt valgt deres fødselsdage. Man burde jo egenlig, når man skulde tænke på, hvad de har udrettet, have taget en eller anden dag, på hvilken de virkelig havde udført noget af det, som har gjort deres navn berømt; men det er dog så naturligt, at man hellere holder sig til fødselsdagen, for i den at samle mindet om hele deres livsgerning og hele den historiske personlighed. Vi har således haft hundredårsfester for Oehlenschläger og Holberg, for Grundtvig og Thorvaldsen, og ved disse højtideligholdt dage, om hvis betydning ingen samtidig havde nogen forestilling. På lignende måde forholder det sig med universitetet, hvis 400 års mindefest blev holdt for få år siden. Da kong Kristian I opnåede pavens tilladelse til at oprette en latinsk højskole i København, var der vistnok kun få som anede, at denne

gennem tiderne skulde komme til mægtig at støtte et ejendommeligt dansk åndsliv og en national dannelse som det bedste værn for vor selvstændighed som folk.

Helt anderledes forholder det sig jo med den dag, hvis minde vi fejrer i dag. Da „forordningen om stavnsbåndets løsning fra godserne for bondestandens mandkøn i Danmark“ — således hedder den — blev underskreven af kongen den 20. Juni 1788, vidste alle, som overhovedet havde nogen kundskab om, hvad der foregik i landet, at det var en af de betydningsfuldeste ting, der var sket i mange tider, og at den vilde få de mest gennemgribende følger, nogle troede at det vilde blive til det gode, andre til det onde, — men at det var af den allerstørste betydning, derom var alle enige. De mænd, som havde kæmpet for stavnsbåndets løsning, var overbeviste om, at den betegnede en omvæltning uden lige i det danske folks historie, og eftertiden har vist, at de havde ret. Hvorledes de opfattede det, har de jo givet os et levende tegn på ved den frihedsstøtte, som oprejstes få år efter. Den skal, efter kunstdommeres udsagn, være et af de ældste monumenter i sin art, der findes i Evropa, ligesom det uden sammenligning er det skønneste og største minde, vi har her i riget. Denne frihedsstøtte skulde fremstille og opbevare i sten, hvad kongen havde sagt i indledningen til forordningen. Der siges nemlig her, at efterdi kongen har overvejet, at bondestanden er den talrigste stand i riget og den, på hvis vindskibelighed, mod og fædrelandskærlighed rigets styrke fornemmelig beror, både i henseende til velstand og til forsvar, — så har han troet ikke at kunne gøre nogen for ham selv kærere og for det almene bedste værdifuldere anvendelse af sin kongelige myndighed end at gengive bondestanden sin personlige frihed, og han tilføjer: „den personlige frihed, som bonden har samme ret til som alle andre stænder i riget“. Medens derfor selve frihedsstøtten, som dens navn udsiger, skulde være et udtryk for den personlige frihed, så har de statuer, der er rejste omkring den, skullet være et billed på de dyder, friheden

vilde fremkalde: flid, tapperhed, fædrelandskærlighed og troskab, og som også er bleven fremkaldte i de 100 år, som er gåede. Jeg tror derfor ikke, at noget kan ligge nærmere end ved denne fest at gøre sig rede for og i korthed at fremstille, hvorledes det kunde gå til, at den danske bonde, der jo ikke var trællefødt, mistede sin personlige frihed, og at mindes de mænd, der virkede for, at han fik den tilbage.

Den gang kampen for at give bonden friheden tilbage begyndte, var der ét, som stadig blev fremdraget af den tids bondevenner, og det var, at bonden fra oldtiden havde været fri, at ligesom det danske folk, sålangt dets historie gik tilbage, altid havde været ét folk, således havde det altid været frit. Det var aldrig bleven undertvunget af nogen nabo, og der havde i selve folket aldrig været nogen, der stod under den anden, anderledes end som det må være i ethvert samfund. Man havde i oldtiden holdt trælle. Det var et tegn på den tids råhed, ligesom det har været et tegn på vor tids råhed, at man i Amerika har haft trældom, men trællene stod udenfor folket; det var nok mennesker, men de behandledes og betragtedes ikke som sådanne. Grunden hertil var næppe den, at de tilhørte et ældre, undertvunget folk; men det var mennesker, hvis liv var bleven skaanet, krigsfanger, forbrydere, skibsbrudne og lignende, der ifølge deres personlige stilling stod udenfor samfundet og dets love. De beholdt livet, men blev trælle, og deres børn fik samme skæbne. De, der derimod hørte til folket, havde allesammen deres personlige frihed. Da man senere vilde oprede, hvorledes det kunde være gået til, at bønderne var stavnsbundne og vårdnede, så var der mange, som påstod, at det var en levning af den gamle trældom, men det er forlængst gendrevet og forlængst oplyst, at trældom var noget for sig selv, noget, der hang sammen med hedenskabet, og hævedes af kristendommen i løbet af de første århundreder efter dens indførelse; trældommen har intet at gøre med den senere underkuelse af bonden, og man kan ikke sige, at bonden eller nogen anden her i riget nedstammer fra trælleæt.

Det kan ikke opredes, men det kan være, at vi allesammen mellem vore forfædre har haft folk, der var så ulykkelige at være i trældom. Det, som voldte, at bonden, der langt ned i middelalderen havde sin fulde personlige frihed, efterhaanden kom ind under andre forhold, var senere tiders hele historiske udvikling.

Blandt de friheder, som oldtidens bønder først og fremmest ejede, var den, at de frit kunde begive sig, hvorhen de vilde; de kunde blive i deres hjem, på deres jord, men de kunde også forlade den. Vi har jo det mest levende udtryk derfor i den store folkevandring, der gentagne gange fandt sted her fra Norden. Det er fra Danmark, at efterhånden Sverig og Norge er bleven befolket, det er fra Danmark, at en stor Del af England og det nordlige Frankrig blev undertvunget og fik nye herrer. De folk, der således vandrede ud, var selvfølgelig frie mænd i deres hjem, ligesom de overalt, hvor de kom frem, af de nationer, de kom til, skildres som ualmindelig udviklede i åndelig og legemlig henseende, som fribårne og våbenføre til det yderste. I den senere tid, da disse udvandringer hørte op, ser vi, at man tog flere og flere strækninger af landets eget område under ploven. Vi har efterretninger fra en tid, da mange af de landsbyer, vi nu har, opstod, vi kender de mænd, efter hvem de er opnævnte, mænd, der brød op fra deres hjemstavn og gav sig til at opdyrke de store skovstrækninger, således at der opstod nye byer. Vore gamle love omhandler det tilfælde, at bonden forlader „adelbyen“ og bygger et „torp“. Hele den tid kendte altså intet til noget bånd på bondestanden. De var ikke alle selvejere, der var mange fæstere, men fæsterne havde ret til hvert år at opsige deres fæste og drage bort, naar de havde gjort rede for sig. Denne frihed blev først indskrænket i løbet af de århundreder, da kongemagten kastedes ind i disse endeløse kampe med de kirkelige og verdslige stormænd, gennem hvilke alle parter forøgede deres magt og rigdom, men vel at mærke, på bondestandens bekostning. Der er noget mærkeligt i historien i den bølgegang, der kan være

i udviklingen; således er der også i denne henseende en skiftende bølge: snart opstår der en større og større forskel på menneskene, snart vender man tilbage til den større lighed. Begge dele fremmer skiftevis udviklingen. Det viser sig, at de største fremskridt, der er sket i vort folk som i alle andre folk, har været knyttede til tider, da modsætningen mellem de enkelte stænder blev større. Man kan spørge, hvor skylden ligger, men dette kan ikke således påvises. Det hører med til de menneskelige tings forkrænkelighed og den menneskelige naturs ufuldkommenhed, at når der kommer vækst i et folk, når der kommer en stærk bevægelse, når begavelsen og dygtigheden trænger frem, så opstår der en større forskel, så er det først og fremmest de dygtige, der vil op, og så sker der en forskydning mellem de lag i folket, som hidtil, ofte i århundreder, har levet deres liv fra fader til søn i de samme forhold. Det er noget, som gentages bestandig, og det må derfor vel siges at være en naturens orden, som det ikke kan nytte at sørge over eller dømme over, det er noget, som ikke vil kunne forandres. I slutningen af middelalderen, under Valdemar Atterdag og dronning Margrete, da riget igen kom på fode efter store ulykker og ydmygelser, efter adsplittelse og underkuelse af fremmede herrer, i den tid er det netop, vi kan finde de første spor af, at de store herrer begynder at binde bonden til stavnen. Der var efterhånden bleven pålagt bonden så store og utålelige byrder, at mange bønder foretrak at blive husmænd eller gå over til andre næringsveje hellere end at blive gårdmænd. Thi hvad der i vor tid og i enhver sund tid er noget af det skønneste og naturligste: at mennesket dyrker sin jord, den, han selv ejer og bor på, det taber i sådanne tider sit værd. Byrderne derved bliver større end fordelene, og man søger derfor at unddrage sig dem. Så er det, at magthaverne tilegner sig den ret, at tvinge den bondefødte til at blive på sin stavn. De første spor deraf viser sig, da man efter Valdemar Atterdags død skulde vælge en ny konge; da man valgte hans dattersøn, den norske Olav, blev det opstillet som en betingelse

for hans valg, at han skulde love at holde over bondens ret til at opsige sit fæste; og når det først er kommen så vidt i middelalderen, at man mener at måtte afnøde kongen et løfte om at holde over det, der hidtil har været en uimodsagt ret, er det tegn på, at denne ret er ved at gå i glemme og at man begynder at indskrænke den. Og at en sådan indskrænkning netop er begyndt eller har fået større betydning i Valdemar Atterdags tid, stemmer meget vel med den kendsgerning, at der dengang pålagdes bønderne så store byrder og ofre for at bringe landet på fode igen. Og dette var da især tilfældet på Sjælland. Vi ved jo alle, at det, der kaldes vårdnedskab: bondens forpligtelse til at blive på sin jorddrots grund, blev aldrig udbredt længere end til Sjælland, Låland og de omliggende småøer, og det hænger ganske naturligt sammen med, at Sjælland var kongens sæde, og at der var rigets kærne og kraft. Dette var et fortrin, men det havde også sine store ulemper. Det har gjort, at sjællandsk mål er bleven det danske rigssprog; men det, at Sjælland har været kongesæde så langt historien når tilbage, har været dyrekøbt for den sjællandske almue, det har den måttet betale med sin frihed. Vi ser allerede i Vendertogenes tid, at det stadig er Sjællænderne, der må gå i kamp; de var også mest beredvillige dertil, men det var store ofre, de der måtte bringe til det fælles fædrelands forsvar. Da samtidig tienden blev pålagt, var det også først på Sjælland det skete. Paa samme måde er vårnedskabet tidlig bleven udbredt der, og når vi kommer ind i den nyere tid, er det en fastslået tilstand, at Sjællænderne er vårdnede og ikke har den samme personlige frihed som Jyder, Fynboer og Skåninger.

Den første, som tog kampen op mod vårdnedskabet, var Kristian II. Han udstedte en lov, i hvilken det bestemtes, at „den onde og ukristelige skik, der hidtil har været her på Sjælland, at man sælger bonden som et uskelligt kreatur“, skal for fremtiden være afskaffet. Vi har ligeledes en gammel efterretning om, at kongen en gang samlede Sjællænderne til tinge og forelagde dem det spørgsmål, om de ikke vilde have

deres frihed tilbage; men det siges, at de allerede dengang følte sig så forkuede, at de ikke vovede at ønske det, idet de ikke havde mod til at gå den kamp i møde, som de vilde være komne til at bestå sammen med kongemagten mod dem, der underkuede dem. Et andet bevis på, hvorledes det var gået tilbage og gik tilbage for bønderne, er de oprør, som gentagne gange bryder ud. Det kan ikke være andet end at, når bonden gør oprør, er det, fordi han er bleven trykket for hårdt. Det siger allerede Saxe om Skåningerne, da de gjorde oprør, og det gentages senere gang efter gang, på Sjælland, i Frisland og i Jylland. Den kamp vi kender bedst er grevefejden, hvor især de jydske bønder led et forsmædeligt nederlag og fra selvejere for en stor del gik over til at blive fæstere. Fra den tid af kan vi følge bevægelsen næsten fra menneskealder til menneskealder. Der kom igen en svær nedgang i den tid, vi ellers kalder en af de lykkeligste perioder i vor historie, i den tid, da Fredrik II og Kristian IV regerede, da de opførte de stolte slotte, vi har endnu: Frederiksborg og Kronborg, og landet var i den mest blomstrende forfatning. Det er et af de største tidsrum i Danmarks historie, Tyge Brahes og Anders Vedels tid, da vort sprog uddannedes og vi fik en stor bogskat, da kæmpeviserne optegnedes og de danske minder holdtes i ære. Det kan ikke gå an at fordømme den tid, fordi den samtidig indrettede sig således, at det for en stor del gik ud over bondestanden. Det gik atter her således, at de, der var de fremmeligste og dygtigste, kom op og gjorde deres gerning, og de lagde ikke tilstrækkeligt mærke til, at det gik ud over de andre, der ikke var så fremmelige og ikke kunde vinde med. Det var i den tid, da de store herregårde blev oprettede, da en mængde bøndergårde og hele landsbyer blev nedlagte, således at herregårdene voxede, men de hoverigørende bønders antal aftog. Den tid, der står som den mest glimrende, som den hæderligste og skønneste periode i vor historie, betegner tillige en stor tilbagegang for bonden; thi selv om enkelte af bondestanden ved denne lejlighed forlod den og

blev enten lærde folk eller på anden måde optoges i de højere stænder, måtte dog den store mængde blive tilbage og sank derved gradvis endnu dybere.

Det har dog stadig været således, at i det mindste enkelte havde øje for det sørgelige i denne tilbagegang. Således ser vi Kristian IV med stor varme tale bondens sag ved flere lejligheder. Han gav en lov om, at den bortrømte vårdnede ikke skulde behandles som fredløs, således som det dengang var skik, men at man kun beholdt ret til, når man havde fået fat i ham, at sætte ham til en gård. I Sønderjylland, hvor også stavnsbåndet havde vundet hævd på de adelige godser, medens det ikke som på øerne gjaldt for kronens bønder, gav han den bestemmelse, at en bondefødt mand, som havde indgået ægteskab udenfor sin fødestavn, efter 10 års forløb fik sin fulde frihed. Den samme konge prøvede endog på sine gamle dage at få vårdnedskabet helt ophævet. Han forelagde rigsrådet dette forslag og sagde, at han vilde ophæve det på alle kronens ejendomme, hvis adelen vilde ophæve det på sine. Der var adskillige af den høje adel, som nok vilde, men der var dog så stor modstand, at han ikke fik det gennemført. Så kom Fredrik III. Under ham kan man se, at der kom røre i sagen, men der opnåedes dog ingen væsenlig forandring. Først gik der en del år, i hvilke han søgte at befæste sin magt. Da han så fik enevælden, håbede menigmand, at der vilde komme en forandring; det er et smukt træk, at et af de sidste ord, borgerstanden sagde til kongen på den sidste rigsdag, var en bøn for bonden, at kongen måtte bruge sin nye magt til at hæve vårdnedskabet og gøre bonden fri, således som kongen selv var bleven en fri konge. Fredrik III havde vistnok selv den hensigt, men landet var så ødelagt og så udpint efter den tunge krig, at de år, han endnu levede, gik hen, uden at han fik noget gjort ved det. Han søn, Kristian V, havde ligeledes denne tanke, han ventede på en lejlighed, og den syntes at komme, da han udstedte den danske lov. Danske lov bibeholdt imidlertid vårdnedskabet, om den end tillige ind-

skrænkede godsejerens ret over sine bønder. En mand, der stod Kristian V meget nær, har efterladt den optegnelse, at han vidste af mange samtaler med kongen, at denne senere fortrød, at det ikke var kommet ind i danske lov, at vårdnedskabet skulde ophæves, men det var for en stor del sjællandske godsejere, der havde siddet i lovkommissionen, og dengang havde han ikke lagt tilstrækkeligt mærke til, at når man overhovedet havde vårdnedskabet, kunde det i grunden ikke nytte noget at komme med lovbestemmelser for at værne om bondens ret; thi når friheden manglede, vilde det til syvende og sidst gå ud over den, der var bunden. Kristian V gav senere gentagne beviser på, at han mente det godt med bonden; han afskaffede f. ex. vårdnedskabet i flere enkelte distrikter, men helt at ophæve det efterlod han som en arv til sin søn Fredrik IV. Denne gjorde da også ende derpå ved den navnkundige forordning af året 1702.

Dette var dengang noget aldeles uhørt, der var ikke nogen nation i Evropa på den tid, kan man sige, der tænkte på noget sådant. Vårdnedskabet og livegenskabet var bekendt overalt undtagen i Sverig, Norge og de andre danske provinser. Man havde måske talt om dets skadelige virkninger på andre steder, men man havde ikke tænkt på at gøre et så gennemgribende skridt, og det vakte den største opmærksomhed, at den danske konge gjorde det. Det viste sig også, at det var for tidligt, det kunde ikke opretholdes under den tids forhold, og vi véd jo, hvorledes det gik senere. Allerede samtidig blev landmilitsen indført, og man kan tydelig se, at de lovbestemmelser, der da var givne, skønt de ikke hjemlede at binde bonden til sin stavn, dog blev fortolkede således og brugte således, og Kristian VI pålagde derefter lovformeligt et stavnsbånd for hele bondestanden. Det blev dengang sagt, at det var for udskrivningens skyld, men det var jo klart, at det først og fremmest var for det øde gods, fordi det var umuligt, således som forholdene var, så udpint som landet var, at staten kunde få de store indtægter, som den trængte til. Enevælden havde

jo gjort den store gerning at redde landets selvstændighed, at bringe det på fode, at ordne vort forsvar og at sikre ligheden mellem landets borgere ved at afskaffe adelens forrettigheder og indføre en retfærdigere beskatning ved den nye matrikul, en retfærdig og ensartet lovgivning ved danske lov. Det var en stor gerning, enevælden havde udført, men det havde kostet mange penge, og det kostede stadig store summer. Det var summer, staten dengang brugte, som fortiden slet ikke havde haft nogen forestilling om overhovedet kunde bringes tilveje. For at kunne sikre sig disse indtægter anså man stavnsbåndet for nødvendigt, og efter den tids forhold tog man ikke de hensyn, som burde have været tagne, til bøndernes personlige frihed. At det kunde have været undgået, synes jo at ligge deri, at stavnsbåndet ikke blev indført i Sønderjylland, hvor bondens ufrihed, det såkaldte livegenskab, nu var indskrænket til landets sydøstlige hjørne; hele det Sønderjylland, vi nu kender som dansk, har aldrig kendt noget til dette trældomsåg eller det senere militære stavnsbånd, og dog har bønderne altid der kunnet svare deres skatter og yde deres bidrag til hæren, så en ligefrem nødvendighed kan det ikke have været at pålægge det.

Men det var på den anden side det middel, som lå nærmest, og man kan nok sige, at meget talte til undskyldning for det, medens man i det hele taget på den tid ingen steder havde et åbent øje for den store betydning, det havde for selve folket, at man ikke krænkede den enkeltes frihed. Det gik også med stavnsbåndet, som det går med mange af den slags ulykker, at de begynder i det små, og at man mener, at det kan gå, så længe man holder sig til det nødvendigste. Man bandt kun bonden fra det 14. til det 36. år, medens han var værnepligtig; men snart viste det sig, at det ene skridt tog det andet, og der blev lagt på, indtil man havde nået den grænse, som i grunden var livsvarighed, nemlig fra det 4. til det 40. år, ligesom det blev tilladt godsejeren at tvinge den udtjente soldat til at tage gård på godset. Der var mange

andre ting, som gik hånd i hånd med denne ufrihed. Det var, ligesom den tid, vi før talte om, en af de vigtigste fremskridtsperioder, som vi har haft i vort folk, idet udviklingen i alle borgerlige næringsveje, håndværk, fabriksdrift og handel, så vel som også i det nationale åndsliv i Kristian VI's og Fredrik V's tid tog et mægtigt opsving og forberedte nye og lykkeligere forhold på alle områder. For bondestandens vedkommende havde det dog foreløbig den sørgelige virkning, at man tog en endnu større og aldeles utilbørlig nytte af dens arbejde, for at staten og de højerestillede kunde have så store indtægter, at alt dette kunde trives.

På samme tid gik det i landbruget både frem og tilbage. Det gik frem på de store herregårde, man udvidede avlen og bedriften, indførte store forbedringer ved udskiftningen, fik bedre husdyr og bedre redskaber; men alt dette gik ud over bonden, der skulde levere det stadig forøgede arbejde, så der blev ikke tid tilovers til en forsvarlig dyrkning af hans egen gård, og denne gik derfor tilbage og blev stadig ringere. Men medens nu dette gik sin skæve gang, vågnede også sansen for at det måtte forandres. Det var med hele den retsindige og milde tænkemåde, der altid har hersket i det danske folk, umuligt, at de andre stænder i længden kunde se på dette stadig voxende misforhold, uden at føle medynk med ulykken, og uden at føle sig oprørte over, at dette skulde være nødvendigt. Modsætningen mellem dem, for hvem det gik frem, især hovedstaden, der voxede og blomstrede og forskønnedes med paladser og palæer, og bonden, for hvem det stadig gik tilbage, tiltog fra år til år, og snart kunde ingen være blind for, at der her var noget galt på færde. Så er det, at den bevægelse begynder, der tilsidst skaffede bonden frihed. Det var især to forskellige tanker, som dengang banede sig vej og efterhånden vandt sejr. Den ene var den, at det var uværdigt, at én del af det danske folk skulde være bunden, medens de andre var fri. Det var den rent menneskelige betragtning, at man i dette forhold gjorde sig skyldig i en uret, som for enhver pris måtte

afhjælpes. Den anden var den tanke, at når man nu sagde, at det var ejendommeligt for den danske bonde, at han var doven og dvask så gjaldt det kun hans hoveri, men ikke hans hjemmearbejde. Det blev fremholdt af bondens venner, at man skulde blot lægge mærke til denne såkaldte dovne mand, når han sad hjemme og ofte tog natten til hjælp for at gøre det arbejde, der kom ham selv og hans nærmeste til gode. Og deraf droges da den naturlige slutning, at hvis man kun vilde gøre hans arbejde frit, vilde det også få en anden fylde, der vilde komme anderledes forslag i hans tid end nu, når han gik og drev på hovmarken. Det var det, som striden kom til at dreje sig om; der var mange, som ikke troede det, medens andre talte med begejstring derom, og det var det, der ved siden af den rent menneskelige følelse efterhånden mere og mere trængte sig frem. Der er mange enkelte mænd, som har indlagt sig stor og udødelig fortjeneste af denne sag. Således skal det ikke glemmes, at der var mange præster, som den gang med den største varme tog sig af bondens sag. Det var jo så naturligt; de kendte bonden, idet de levede rundt omkring på landet, og deres vidnesbyrd fik overordenlig betydning. Der var således den bekendte præst Erik Pontoppidan, han har indlagt sig store fortjenester, idet han alle vegne fra samlede bidrag til en drøftelse af landboforholdene og bondens kår, og fik dem udgivne i trykken. Der var også den jydske præst Westenholtz, som har skrevet en fortrinlig bog om tilstanden på landet. Han har haft øje for bonden og set på ham i hans daglige liv med en kærlighed og medfølelse, som giver sig vidnesbyrd på hvert blad i hans bog. Hans skildringer måtte røre enhver, der læste dem, og det var ord, som ikke lød i en ørken, thi hans bog blev trykt og uddelt på offenlig foranstaltning. Der var mange andre forfattere som skrev om disse forhold, digtere og nationaløkonomer, historikere og menneskevenner, de blev dagens brændende spørgsmål, der drøftedes tidligt og silde.

Fremfor alt må vi dog mindes de statsmænd, som har

indlagt sig fortjeneste af at have ført bondesagen frem, og der er ét navn, som må nævnes foran alle de andre, nemlig *Bernstorffs*. Han var den ældste af de mænd, som gik i kamp for bondens frihed, og den, der ifølge sin stilling og sin enestående overlegne begavelse fik den største betydning. Han var en stor statsmand og som udenrigsminister af uvurderlig nytte for Danmark; men dette gav da tillige hans ord en vægt ved hoffet og i de højere kredse, som gjorde, at han trængte igennem, hvor selv de dygtigste og braveste mænd vilde have talt forgæves. Og det var for Bernstorff ikke en tanke, der var indgivet ham af andre, at gøre noget alvorligt for bonden, men det var hans egen begejstrede ungdomsdrøm. Han kom tidlig herind fra Tyskland; hans farbroder var dansk minister, men da han selv var sønneløs, tog han brodersønnen til sig og havde ham i sit hus som en fortrolig ven og lærling. Den ældre Bernstorff fik foræret det store gods nord for København, som fik navn efter ham, og han indførte her på sin brodersøns bøn selvejendom, medens han afskaffede hoveriet uden vederlag. Det var et af de første steder, hvor det skete, det var egentlig det, der gav stødet til, at man overhovedet kom videre ad den vej. Der er et andet træk fra Bernstorffs første år, der går i samme retning. Kongen arvede dengang et lille stykke af Holsten, hertugdømmet Pløn, og da det var falden i arv til kongen, var spørgsmålet det, hvorledes det skulde bestyres. Den mening vandt da overhånd, at hovedgården med bøndergodset skulde sælges og bønderne gives fri, og det kan ikke være tilfældigt, at Bernstorff dengang sad i rentekammeret som et af dets indflydelsesrigeste medlemmer. I Holsten herskede der det skammeligste livegenskab, dér udgjorde gårdenes hovmarker mere end halvdelen af hele godset, medens bønderne boede i små gårde og havde et ulideligt hoveri, ligesom mænd, kvinder og børn var livegne fra den dag, de blev fødte. Livegenskabets ophævelse i Pløn er det første tydelige tegn på, at en anden erkendelse begyndte at

gøre sig gældende i regeringskredsene; det var allerede i året 1765, altså over 20 år før stavnsbåndet løses.

Sagen gik nu fremad, idet også andre mænd tog kampen op. Der var en anden Tysker, *Oeder*, som få år efter skrev om den danske bondes udfrielse fra stavnsbåndet; han indlagde sig store fortjenester ved at drøfte sagen praktisk og vise, hvorledes den kunde gennemføres, hvorledes man skulde bære sig ad for ikke at gå for hovedkulds til værks, for at sikre sig en jævn overgang, at de tilsigtede goder virkelig kom på de rette steder, så bonden fik fuld nytte af dem og ikke måske fra den ene ulykke faldt i en anden. Der kom så imidlertid en lang standsning i sagen, idet adskillige statsmænd af den ældre skole slet ikke kunde gøre sig fortrolige med den tanke, at det kunde gå an at løse stavnsbåndet. De sagde: når vi løser dette bånd, vil alle mennesker vandre bort fra de dårlige jorder til de gode og fra de gode til købstæderne, der vil ingen blive ved landbruget, landet vil komme til at ligge øde, og staten vil ikke mere være i stand til at inddrive sine skatter og opretholde sin tilværelse. Således gik adskillige år, i hvilke et hold af statsmænd stod lige overfor et andet, et hold af forfattere lige overfor et andet, og hvor der især blandt godsejerne var meget modstridende meninger om, hvad der burde gøres. Der var mange godsejere, som talte varmt for bondens frihed, men der var selvfølgelig mange flere, der af en eller anden grund frygtede for, at de vilde miste alle deres bønder, når stavnsbåndet blev hævet. Vægtskålen syntes i adskillige år at stå lige, og når man sætter sig tilbage på den tids standpunkt, må man sige, at ingen dengang kunde vide, til hvilken side den vilde synke. Når da den ene skål, frihedens skål, omsider sank, til held for folk og rige, så skal det mindes hos os og især på denne dag, når vi fejrer hundredårsfesten, at det var den kongelige enevælde, som lagde sit tunge spir i den og fik den til at synke. Det var jo den unge *kronprins Fredrik*, som dengang sad inde med den højeste magt, og det var hans vilje, som trængte igennem. Man må højlig

rose de mænds fortjenester, der rådede ham og ihærdigt talte frihedens sag, men det er jo så, at retten eller sandheden trænger til at støttes af magten, og det var en lykke, at magten dengang var i de rette hænder. Man kan sige, at enevælden dengang indfriede det løfte, som var givet i sin tid, da kronen blev den overdragen, at den skulde være retfærdig mod alle og gøre lige skel mod hele folket. Vi må også sige, at det er et smukt træk i vor historie, at ligesom det var den danske borgerstands sidste ord til den konstitutionelle konge i 1660, at han skulde hæve vårdnedskabet, således var det det første anliggende, om hvilket borgerstanden og den offenlige mening i Danmark samlede sig, da der igen begyndte at røre sig en mere levende samfundsånd, at løse bondens stavnsbånd. Blandt de mænd, som førte ordet og gjorde arbejdet, véd vi alle, at brødrene *Reventlov* står i første linje, især Kristian Reventlov, som blev præsident i rentekammeret, det, vi nu kalder indenrigsminister. Begge brødrene havde indlagt sig store fortjenester af deres egne godser, Kristianssæde på Låland og Brahetrolleborg på Fyn, og især Ludvig på Brahetrolleborg gør indtryk af en af de ædleste menneskenaturer, som man kan blive fortrolig med. Ædel i sind og tanke, opofrende, ihærdig, flittig og gennemtrængt af det store ansvar, Vorherre har lagt på enhver, hvem han under en så stor stilling i samfundet og betror så mange menneskers vel. De vil alle i denne tid have læst om, hvor smukt han bar sig ad på sit gods, hvor broderligt han stillede sig til dem, der var betroet ham på den tid, da stavnsbåndet bestod. Han kunde ikke løse dem fra stavnsbåndet, det var staten, der havde pålagt det, men han gjorde alt muligt for dem i andre henseender, hjalp på deres kår og betryggede deres fremtid. Også juristen *Kristian Colbjørnsen* må mindes. Han var en Nordmand, en af disse mange ypperligt begavede, karakterstærke, brave mænd, som vi har fået fra Norge i den tid, vi var sammen med dem; de har sendt os mange mænd, der lignede Colbjørnsen. Hans slægt er berømt fra den store nordiske krigs tider ved sit uforfærdede

mod, især under forsvaret af Fredrikssten, da borgerne i Fredrikshald tændte deres egen by i brand for at sikre denne vigtige plads for kongen. Kristian Colbjørnsen vanslægtede ikke fra sin æt. Han havde gjort sig fortrolig med, hvorledes retsforholdet kunde ordnes til alle parters gavn, og ham påhvilede det at udarbejde de love, som skulde betrygge bonden, så at han ikke atter blev overvældet af sin overlegne husbonde. Colbjørnsen gik desuden i den hedeste kamptid i spidsen for bondevennerne, både i den vigtige regeringskommission, som overvejede og afgjorde alle disse spørgsmål, og i den offenlige drøftelse i flyveskrifter, som ledsagede deres arbejder og i høj grad støttede dem. Han talte frihedens sag med en kraft og varme, som mægtig bidrog til dens sejr.

Når vi nu vil spørge: hvorledes har eftertidens dom været om denne begivenhed, der blev bedømt så forskellig af samtiden, og hvilken er vor tids dom om den? — så behøver vi ikke at være i tvivl om, hvorledes vi, som her er tilstede, vil svare derpå; thi idet vi er kommen sammen til en stor fest, har vi allerede udtalt vor dom tydelig nok, og vi kan tilføje, at idag samles danske mænd og kvinder på så mange steder hele landet over, at der deri ligger den tydeligste tilkendegivelse af, hvorledes hele vor tid dømmer om stavnsbåndets løsning. Hvad man end ellers er uenig om her i landet, har det vist sig, at alle føler trang til at fejre denne dag, og selv om vore forfattere, der i festens anledning har skrevet om bondestandens kår i tidligere tider, er uenige om, hvorledes man skal opfatte disse, har dog alle været enige om at udtale deres glæde over det, der er sket; der har i den henseende ikke været den mindste mislyd nogensteds fra. Men vi kan desuden sige, at kendsgerningerne med deres tavse sprog taler højere end mange ord, og af sådanne kendsgerninger vil jeg kun henpege på den ene, at det danske folk i år har rejst et mindesmærke lige overfor frihedsstøtten: den store udstilling, der er en så stor og vidtlysende kendsgerning, at den har vakt opsigt ikke blot hos os, men i alle vore nabolande. Det er

jo en bygning og et foretagende, der rager op over alt, hvad vi tidligere har kendt, til denne dag. Vi kan sige, at Danebroge aldrig har vajet over en stoltere bygning eller en mægtigere gerning end den. Og på denne udstilling kan vi med ét blik se det meste af, hvad der er fremgået af de 100 års arbejde, og først og fremmest, hvad landbruget har haft for et udbytte af denne udvikling. Hvad der end dér beundres og hvad dér falder i øjnene af mange glimrende ting, så er alle enige om, at det, der volder den største overraskelse og den største og mest udelte glæde, det er den plads, som landbruget dér indtager. Der er intet, som på langt nær har gjort sådanne fremskridt, især i den sidste menneskealder. Men når vi sætter os 100 år tilbage, er det, som det var et helt andet folk, som det var et helt forskelligt tidsrum, der kunde være adskilt fra os lige så godt ved et årtusende som ved et århundrede. Jordens dyrkning, alle de redskaber, som bruges til den, er så grundforskellige fra vore, at der egenlig kun er den lighed, at det er den samme jord og det samme land, som dyrkes. Det område, der er taget under ploven, er så langt mere nu, at det neppe kan sammenlignes. Alt hvad man dengang havde af overdrev, udmarker, moser og krat er efterhånden så at sige forsvundet. Når vi ser på de husdyr, vi nu har, er de så forskellige fra hine, at man neppe kan tro, at det kan have været så slet for 100 år siden, som vi ser af beskrivelser fra den tid.

Således er det på alle materielle områder og først og fremmest på det, der er udbytttet af det hele: den store velstand, som hersker i hele folket og som har gjort det muligt, at alle, som føler trang til det, kan leve et værdigt menneskeliv. Det er jo dog til syvende og sidst det, der er målet for et folk, at så mange som muligt og helst alle, der selv vil, kan komme til at leve et værdigt menneskeligt og nationalt liv, som ikke trykkes således af de ydre kår, at den enkelte bliver nødt til helt at lade sine interesser og sit arbejde opsluges i kampen for tilværelsen. Det er jo især i to retninger,

at dette træder åbent og klart frem for alle. Først i det rige offenlige liv, som er kommen frem og har skabt den politiske frihed. Den 5. Juni 1849 er den sidste følge af den 20. Juni 1788, og det kommunale selvstyre, alle de rettigheder, som grundloven har hjemlet os, forsamlings- og ytringsfriheden, vor ejendoms, vor persons og vor boligs ukrænkelighed, hele den retstilstand og hele det offenlige liv, som har sin forudsætning i den, det er jo den sidste frugt af den frigørelse, som fandt sted for 100 år siden. Og det andet, som man dengang mindre havde øje for, men som nu er trådt så stærkt i forgrunden, det er den oplysning, som er spiret frem deraf. Det er nu mærkeligt for os at se, at der blandt de statuer, der er opstillede omkring frihedsstøtten, ingen er, der skal betegne oplysningen, men det siges dog i indskriften, at bonden skal „vorde oplyst“, så at det ses, at man ikke har været helt blind for denne side af sagen, skønt den ikke trådte så klart frem som nu. Vi har et brev fra en bonde, som er skrevet til rentekammeret en 2—3 år efter stavnsbåndsløsningen, i hvilket han som så mange andre bønder rettede klager lige til kongen. Han siger deri, at han aldrig har lært at læse og skrive; han var 26 år, da stavnsbåndet blev løst, men da denne „herlige forordning“ kom ud, sagde han til sig selv: Nu må du lære at læse og skrive, det skylder du dig selv; når du skal være en fri mand, må du også kunne læse de forordninger, der gør dig dertil. Ingen skal tro, at han derfor havde forsømt sit arbejde, thi tiden slog nu til til så meget, som den ikke havde gjort før. Det er vel nok et af de første tegn på den tanke, som har vundet så stor udbredelse i vor tid, at oplysningen er frihedens og frigørelsens bedste og ædleste frugt. Også i den henseende har den sidste menneskealder gjort uhyre fremskridt. Det er ofte bleven sagt, og vistnok med en vis føje, både af folkehøjskolens fjender og af dens venner, at den burde måske ikke have kaldt sig højskole, fordi det noget forrykker den betydning, man tidligere tillagde denne benævnelse; men meget andet taler for det navn allige-

vel. Thi hvilken skole kan vel sætte sig et højere mål end den, som vil gøre det hele folk, alle dem, der vil, delagtige i det rige liv, som nationen ejer i sin bogskat og i sit åndsliv. Og det mål har folkehøjskolen sat sig og stræbt hen til at nå. Vi kan gå langt højere i udviklingen af enkelte færdigheder eller kundskaber, der kan dygtiggøre den enkelte til mange forskellige hverv i livet, men det, der altid bliver den højeste oplysning, er den, man modtager i sit modersmål, om forholdet til Gud og det åndsliv, der rører sig i vort folk og har udviklet sig i tidernes løb, og derfor bærer denne skole sit navn med rette. Den er i virkeligheden et led i den almindelige danske højskole, der skal virke hen til, at folket føler sig og sit åndsliv som ét, føler sig som et frit og fribårent folk.

Jeg sagde, da jeg begyndte, at denne hundredårsfest afviger fra dem, vi har holdt i de senere år; særlig afviger den også fra dem i indhold og fylde. Men vi har dog haft enkelte hundredårsfester, som også har haft vidtrækkende og overordenlig betydning, således f. ex. reformationsfesten, som allerede er holdt i tre århundreder efter begivenheden. Den peger også tilbage på en udfrielse af tidligere tvang, dengang især af åndstvangen, og alle dens følger. Vi har også haft en jubelfest for enevældens indførelse i forrige århundrede; også den blev en jubelfest for udfrielse fra et åg, der havde hvilet over folket. Men da den blev holdt i 1760, var dog allerede daggryet for en ny tid på himlen, da var allerede den sag, vi her taler om, bleven bragt frem til drøftelse, og det var det første tegn på, både at enevælden stod foran sin sidste og største opgave, og at den var i færd med at overleve sig selv og nu skulde skabe sin egen arvtager og bedre tider. Festen gentoges ikke i 1860.

Når vi nu holder stavnsbåndsfest, véd vi, at noget sådant er ikke tilfældet med den. De ord, som blev sagt i indledningen til forordningen om stavnsbåndets løsning, at bonden skulde have sin personlige frihed, for at hans mod, fædrelandskærlighed og vindskibelighed kunde voxe, har fra den tid til

den dag idag stadig fået dybere og fyldigere betydning, og vil også få det for fremtiden. Der er langt til enden, og vi har en stor udvikling foran os. Derfor er vi også forvissede om, at det bliver ikke sidste og eneste gang, jubelfesten fejres for stavnsbåndets løsning; vi er overbeviste om, at når der om 100 år er et frit og selvstændigt dansk folk, vil det atter samles på denne dag i taknemmelig ihukommelse af, hvad der skete 1788; der vil da kunne fortælles endnu langt mere end nu om de virkninger og den fremgang, denne løsning har skabt. Jeg vil bede Dem om at forenes med mig i ønsket om, at når den hundredårsdag oprinder, den da må finde et frit og selvstændigt og lykkeligt dansk folk, om mulig lykkeligere end vi, men skulde det ikke være så, da i det mindste lige så lykkeligt, så vil der ikke være grund til klage. Men først og fornemmelig vil vi ønske og håbe, at det må være et frit og selvstændigt folk. Og selv om vi da må gå ud fra, at vore landsmænd også til den tid vil være uenige om et og andet, ja om mange ting, og at enhver vil kæmpe alvorligt og hårdt for sit, — anderledes kan det ikke være i et frit folk, — så vil vi dog håbe og tro, at de til den tid ligesom vi idag kan enes og samles om den tanke, der er udtrykt i det gamle vers:

„Danmark! dig følge held og hæder!“

(Stenografisk referat, gennemset af taleren.)

DEN DANSKE BONDES STAVNSBÅND.

(1888.)

[Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen, 1888, S. 591—98.]

Festskrifter i anledning af hundredårsdagen for stavnsbåndets løsning:

Den nordiske industri-, landbrugs- og kunstudstilling:
Edvard Holm, Kampen om landboreformerne i Danmark i slutningen af forrige århundrede.
R. Mejborg, Gamle danske hjem.

Landhusholdningsselskabet:
N. Rasmussen Søkilde, Landboreformerne og den danske bondestands frigørelse før og efter 1788.

Universitetet:
V. Falbe Hansen, Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne. I. 1733—1807.

De kongelige arkiver:
A. D. Jørgensen, Regeringsskiftet 1784. Fremstillinger og aktstykker, udg. til minde om den regering, som løste bondens stavnsbånd.

Udvalget for folkeoplysnings fremme:
Joh. Steenstrup, Den danske bonde og friheden. 8 foredrag.

Studentersamfundets småskrifter:
J. A. Fridericia, Den danske bondes frigørelse.

Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie:
J. A. Fridericia, Aktstykker til oplysning af stavnsbåndets historie.

Et dybsindigt ordsprog siger: „Hvo som gemmer til natten, gemmer til katten“. Aldrig har dette ord vist sin sandhed i højere grad end i nærværende forfatters forhold til „stavnsbåndsliteraturen“.

Med hvilke glade forhåbninger modtog jeg ikke i foråret redaktionens venlige anmodning om i årets løb at skrive om dette hundredårsminde, der for enhver historiker måtte stå i en ganske særegen glans. Der syntes ikke at være udsigt til nogen videre rig literatur, de udsatte prisspørgsmål var kun meget delvis besvarede, og selve festligholdelsen af den mindeværdige dag truedes af den indre ufred og syntes i alle tilfælde at måtte stilles i skygge af den nordiske udstilling. Hvor taknemmeligt vilde det da ikke være at løfte sin røst og minde om de henrundne dage, om forrige tiders elendighed og det store arbejde for bondestandens udfrielse! — Aftalen var, at man først skulde se, hvad der vilde komme frem, for da om muligt at samle alt til en helhed, kritisere det og supplere det.

Men det skulde komme helt anderledes! Lige fra sommerens begyndelse bragte blade og tidsskrifter forberedende artikler med udsigter over det i literaturen foreliggende materiale, forøget med talrige enkeltheder fra lokale overleveringer. Efterhånden som festen nærmede sig, hundredårsdagen efter stavnsbåndsforordningens udstedelse (d. 20. Juni), voxede antallet af disse afhandlinger, indtil så i de sidste 14 dage festskrifternes gros rykkede frem for aldeles at overvælde læseverdenen.

Derefter kom selve jubelfesten. De mange spådomme om, at den vilde blive draget ind i den politiske strid, blev til skamme; selv om partierne kun undtagelsesvis holdt fest i fællesskab, holdt de den dog på samme måde og i samme ånd, med den samme tak til fortiden og det samme håb for fremtiden. I godt og vel otte dage var det hele land optaget af denne højtid; deltagernes mængde måtte vistnok tælles efter hundredetusinder, og talernes og sangenes antal var legio.

Hvad der forhøjede feststemningen i en overordenlig grad, var den vellykkede nordiske udstilling, hvis ry i fire uger havde bredt sig over landet og havde fyldt så at sige hele folket med glæde og stolthed. Hvilke mægtige fremskridt på alle det materielle livs områder førte ikke dette store foretagende umiddelbart for øje, og hvor skarp måtte modsætningen til de

i festskrifterne skildrede tilstande ikke træde frem netop under sådanne forhold! Landbruget i 1888 overfor landbruget i 1788; kunst og industri i sin barndom og i sin modne udvikling; og de nordiske folks venskabelige kappestrid overfor kampen ved Kvistrumbro for 100 år siden!

Den periodiske literatur kom kun langsomt til ro efter det store røre i Juni måned. Udgivelsen af historiske skildringer fortsattes ved mere private foretagender, og anmeldelsernes æra begyndte; det var som dønningerne efter en storm, der har sat alt i bevægelse. Dengang vilde det i sandhed have været på tide at skrive også i Nordisk tidskrift.

Thi havde de store festskrifter efterhånden absorberet omtrent hele det stof, som jeg fra tidligere tid sad inde med til bondens historie i forrige århundrede, — og hvorledes skulde det kunne være andet end at arkivmanden sætter sine samlinger til, når så mange strømmer til for at trænge ind på et stof, som inden en vis begrænset tid så vidt mulig skal udtømmes! — så måtte jeg nu i anmeldelserne se den ene gode idé efter den anden træde frem for lyset under et andet forfatternavn, skønt jeg var mig bevidst, at også jeg i stilhed havde næret den og tænkt på at fremsætte den. Men det er nu engang så krigens gang; den som gemmer til natten, gemmer til katten.

Jeg skal da indskrænke mig til at henlede opmærksomheden på de vigtigste bidrag til bondestandens historie, således som vi jo alle her i København i sommerens løb har fået god øvelse i at vise folk omkring fra udstilling til udstilling. Nogle få bemærkninger må være nok til at vejlede og til at finde det bekvemmeste standpunkt for den fulde tilegnelse og den rette opfattelse af de enkelte bidrag.

Der vil være al anledning til først at hilse på den fremstilling af landboreformerne og den danske bondes frigørelse, som er skrevet af en bonde, Rasmussen Søkilde, og udgivet af det kongelige landhusholdningsselskab. Det giver vel ikke synderlig nyt, men det sammenstiller fyldigt og godt hvad der

kan siges om hine forhold og begivenheder med utvivlsom sikkerhed. Det er velgørende at læse, også af den grund, at det helt igennem bærer præg af sin forfatter, en mand, som selv pløjer sine fædres jord uden at tillægge dette en anden eller større betydning end det har. Denne fremstilling er tillige et vidnesbyrd om, hvor aldeles i alle tilfælde mangfoldige i den danske bondestand har forvundet hint uretfærdige tryk fra forrige århundrede; thi hvorledes vilde det ellers være muligt for en bonde at tale om det med denne ro, udmåle dets omfang og følger med denne fordomsfrihed og føle en så dyb taknemlighed for alt hvad der blev gjort til det gode. At dette ikke udelukker en dyb og ædel harme over uretten og dens talsmænd, er en selvfølge.

Den der først og fremst ønsker at gøre sig bekendt med det historiske stof vedkommende bondestandens kår som følge af stavnsbåndets og udfrielsens enkeltheder, må vende sig til de ovennævnte større skrifter af professorerne Falbe Hansen og Edvard Holm, samt til dr. Fridericias stavnsbåndsdiplomatarium. Dette sidste giver selve de historiske aktstykker i rigt mål, grupperede efter de forskellige epoker i stavnsbåndets historie. I det første afsnit eftervises de tidligste spor til et militært stavnsbånd, således som det blev påbudt i fejdetiden for at sikre udskrivningen, eller i fredstid, når man vilde sikre sig rekrutter til landeværnet. Dette bånd var dog kun forbigående og som alt, hvad der stod i forbindelse med krig og krigsforhold, neppe at henregne til de normale, lovhjemlede tilstande. Anderledes stillede det sig, da man under kong Kristian VI (1733) gik over til at optage stavnsbåndet for hele det arbejdsføre mandskab på landet blandt de fundamentale samfundslove, således at landeværnet nærmest blev et påskud, landbrugsforholdenes udvikling den virkelige grund til deres udstedelse og stadige skærpelse. Dette tidsrum har dr. Fridericia oplyst i tre afsnit: stavnsbåndets indførelse, regeringens overvejelser og bestemmelser om dets ordning i menneskealderen 1733—67, og dets virkninger i forholdet mellem godsejer og bonde. Det

sidste afsnit omfatter tiden 1767—88, da dets indskrænkning og ophævelse var under overvejelse, indtil tanken om denne sidste sejrede og bragtes til udførelse. Det er en selvfølge, at også mange andre sider af bondestandens ulykkelige kår i forrige århundrede lejlighedsvis oplyses.

Falbe Hansens indbydelsesskrift til universitetets fest den 20. Juni, som ved kongehusets og de højeste statsavtoriteters tilstedeværelse blev den egenlige hovedfest, betragter stavnsbåndet og dets løsning „fra nationaløkonomiens standpunkt“. Det er en grundig og fortrinlig fremsat oversigt over den materielle udvikling i forrige århundrede. Man befries her fra den fordom, at landboforholdene i dette århundrede var i en stadig tilbagegang; det viser sig tværtimod, at landøkonomien gjorde store fremskridt, på samme måde som det var tilfældet med handel og industri, med kunst og håndværk, med literatur og al højere dannelse. Ulykken var kun den, at det skete på bondestandens bekostning, at det var dens arbejdskraft, som blev indsatsen, uden at den selv fik mindste del i udbyttet. Imod denne uretfærdighed var det tidens fremskridende kultur rejste sig, indtil det lykkedes „den offenlige mening“ at vinde sin første store sejr i vort offenlige liv. Med overbevisende klarhed og uimodsigelige tal fører Falbe Hansen beviset for, at det først og fremst var stavnsbåndets løsning, som gav bonden betingelserne for en ny udvikling, for det materielle opsving og den åndelige frigørelse for ikke at sige den genfødelse, som det sidste hundredår har været vidne til.

Selve „kampen om landboreformerne“ er skildret af professor Holm med hele det indgående kendskab til forrige århundredes udvikling og ledende personligheder, som denne forfatter er i besiddelse af. Denne kamp er et historisk fænomen af ualmindelig interesse. I modsætning til forholdet i de fleste andre lande, hvor bondestanden kun ved gennemgribende reformer kunde bringes til fuld nydelse af jævnbyrdige rettigheder med de andre stænder, udkæmpedes kampen herom hos os samtidig i literaturen og regeringskredsene. De modsatte op-

fattelser af bondens ret støttedes til modsatte theorier med hensyn til det fordelagtigste system for landøkonomien og statens militære og finansielle interesser. Og da nu samtidig den øverste statsstyrelse hos os kom til at gennemløbe højst forskellige faser: den ældre Bernstorffske, den Struenseeske, den Guldbergske og den yngre Bernstorffske regeringsperiode, så er det intet under, at der til kampen for landboreformerne knytter sig en hel række af brogede og brat skiftende billeder, som bestandig vil tildrage sig en høj interesse. Det går her ved det rent historiske som før ved det nationaløkonomiske tilbageblik, at man med næsten udelt tilfredshed dvæler ved hin mærkelige menneskealders arbejde på reformernes område.

Hvad der giver stavnsbåndsliteraturen en ejendommelig tiltrækning, er den særegne omstændighed, at dens enkelte blomster er udviklede hver for sig, uden indbyrdes kendskab til hinandens egenskaber. Det almindelige er jo, at den historiske granskning arbejder sig frem på et æmne led efter led, idet forskellige forfattere enten venskabeligt supplere hinanden eller polemisk fejde mod hinandens opfattelse. Nu har derimod de forskellige penne været i bevægelse samtidig og uafhængigt af hinanden, hver er gået ud fra sine egne forudsætninger, har valgt sit særegne stof og set det på sin særegne måde. Det er da dobbelt velgørende at se to så udmærkede granskere som Falbe Hansen og Holm komme til væsenlig samme resultater, hver ad sin vej og hver med sit materiale. Grunden er den, at de begge er gåede til deres arbejde med den fordomsfrihed, som klarer synet og letter overblikket, uden forudfattede meninger om, at en velsignelsesrig reform nødvendigvis må have afløst tilstande, som var blottede for al fornuft og berettigelse, og som kun dumhed eller ondskab kunde falde på at tage ordet for. Det humane blik på de givne forhold og de optrædende personer er ikke det, som mindst tiltaler læseren i de to værker. —

Hvor man skriver for en stor læsekreds, så at sige taler til hele folket, stiller dette sig ikke så lidt anderledes. Hvor

forskellig hin tid end er fra vor, så kendes det dog, at vi er det selvsamme folk, ja et folk, som endnu står i væsenlig den samme udvikling. Vilde man være blaseret, kunde man sige med grev Moltke dagen efter regeringsskiftet 1784: „la farce est la même, mais les acteurs sont differens . . .“ Det er derfor intet under, at også dette har givet sig udtryk i festskriftliteraturen.

Prof. Steenstrup og dr. Fridericia har skrevet for en stor læsekreds, og selskaber for folkeoplysningens fremme har påtaget sig at udbrede deres skrifter til befolkningens store lag; at det er forskellige selskaber, behøver ikke at siges. Der er mærkelige ligheder imellem de to forfatteres stilling til æmnet, ligheder som forklare den næsten diametrale modsætning i opfattelsen af det.

Man læser begge de to forfattere med personlig sympati, hvis man da er åndsfri nok til at glædes ved en energisk fremstilling, båren af en dyb overbevisning og støttet til omfattende studier. Man bliver overbevist om, at således som hver af disse forfattere ser de historiske forhold, kan de opfattes med personlig sandhed og hævdes med videnskabelig dygtighed, især så længe den ene ikke har set den andens arbejde; begge opfattelser kan forenes med en vis sympati for bonden, medfølelse med hans lidelser og glæde over hans udfrielse. Men den, som har et mere umiddelbart kendskab til den danske bonde, som han er, vil dog med forundring lægge mærke til, at de to lærde forfattere hver på sin vis står ham fjernt; det er hovedstadsmennesker, hvis syn på bondestanden er bestemt af andre forhold end fortrolighed med dens virkelige natur eller dens egne idealer.

Den politiske kamp i vort land står jo endnu, eller igen, den dag idag på spørgsmålet om bondestandens stilling i samfundet og staten. Dette ses mellem linjerne i de to populære bøger. For dr. Fridericia er bonden den hårdt forurettede og miskendte, i fortiden mishandlede mand, hvis emancipation endnu ikke er tilendebragt. Det billed, han opstiller af tilstanden

i forrige århundrede, er i en sørgelig grad mørkt og nedtrykkende. Det er vel ikke første gang, bondens kår er bleven skildrede med saa mørke farver, det har tværtimod været det almindelige i tidligere skrifter; men ingensinde er billedet blevet udført med så stor dygtighed, en så omfattende lærdom og så fyldige træk fra virkeligheden. Derved bliver den lille bog ligesom overvældende i sin ensidighed; man kommer til at ånde tungt ved at læse den. Uden at forfatteren vistnok har villet det, er der kommen noget agitatorisk ind i den; der er som en understrøm af harme mod godsejerne og et dæmpet feltråb: frem, bondemand, frem! Og dog har forfatteren ærligt fremstillet netop godsejernes arbejde for at afhjælpe de store brøst i hele vor samfundsorden i forrige århundrede.

Igennem prof. Steenstrups bog går der en forunderlig blanding af sympati for og uvilje mod bonden. Ved længere sysselsættelse med den tror man imidlertid at komme under vejr med, at sympatien gælder en mere ideal fortidsbonde, uviljen den nærværende slægt. Man får en formodning om, at forfatteren sværmer for en frejdig og fribåren bonde, som er klædt efter sin stand (i gråt vadmel) og ikke giver sig af med ting, som ligger over hans forståelse, men kalder øvrigheden „den velvise“ og professorerne „de højlærde“. Nutidens bønder synes han ikke nær så godt om; de er ham for mistænksomme og har en altfor levende sans for deres egne interesser. Ubevidst er der da også her kommen noget agitatorisk ind i selve den historiske fremstilling, så det af og til kan se ud, som om forfatteren mente, at hvordan end bønderne kan have haft det, så har det dog som oftest været godt nok, om ikke bedre end de fortjente. Ikke uvittigt har derfor en anmelder på denne fremstilling anvendt det gamle ordsprog: „tak du Gud, du ikke kom for Riber ret“, sagde kærlingen, hun så sin søn hænge i Varde galge.

Men selv om man ikke kan være enig med forfatteren i sin grundopfattelse af de store samfundsspørgsmål, vil man være

nødt til at indrømme, at der i prof. Steenstrups bog er nedlagt både et stort arbejde og fuldt berettigede indsigelser mod den gængse fremstilling af bondestandens historie, således som den fra sidste halvdel af forrige århundrede indtil Allens tid er bleven opfattet. Vistnok har der været store overdrivelser både i skildringen af oldtidens bondefrihed og i udmalingen af de højere stænders despotiske undertrykkelser i middelalderen og den nyere tid, ligesom bondestandens modstandskraft i århundredernes løb er bleven undervurderet. I den henseende oplyser forf. mange enkeltheder, retter misforståelser af ord og udtryk, og fremdrager historiske forhold, som tit og ofte var stærkere end personerne og påtvang også vort folk dets ejendommelige udvikling.

På den anden side synes skævheder af en anden eller modsat art nødvendigvis at være komne ind i den ny grundbetragtning. Opfattelsen af oldtidens frie „bønder“ som et aristokrati er som bekendt alt for mange år tilbage fremsat af N. M. Petersen, men, som det forekommer anmelderen, fuldstændig tilbagevist af Kr. Molbech; den påstand, at en folketingsvælger i vor tid har et større mål af politisk og social frihed end oldtidens (den ældre middelalders) bonde, er, hvis der ikke skal leges med ord, aldeles paradox. Vårdnedskabets oprindelse og udvikling er ligeledes ved at tages aldeles løsrevet fra de historiske forhold, under hvilke det kom op, med urette kommen til at stå næsten som en naturnødvendighed, en følge af krig, folkedød eller andre tilskikkelser; medens sandheden dog nok er, at det er kongedømmet og middelalderens dobbelte aristokrati, det verdslige og det kirkelige, som med sine stadig voxende byrder påtvinger bondestanden dens ublide vilkår. Derom burde der ikke kunne disputeres, medens det vel kunde være umagen værdt at undersøge, om ikke disse magter havde en historisk ret til at trænge sig frem netop i de tider, og om de ikke gjorde tilsvarende gavn for den skade, de anrettede. Jeg har andensteds, i en tale på

stavnsbåndsfesten[1], søgt at besvare dette spørgsmål således, at det er kongedømmet i Valdemar Atterdags og dronning Margrethes tid, som indfører vårdnedskabet på Sjælland som støtte for rigets genfødelse og unionspolitiken, ligesom det er stormændene i det 16. århundrede, der trykker bonden ned til langt hårdere kår som grundlag for vor store nationale blomstringsperiode, og ligesom endelig stavnsbåndet i det 18. århundrede er et vigtigt led i de foranstaltninger, der muliggør et stort og gennemgribende opsving i vor materielle og åndelige kultur. En eftervisning heraf i det enkelte vilde imidlertid kræve megen plads og altfor meget fjerne sig fra, hvad det her kan være opgaven at give.

Det forekommer mig således at være en mangel ved begge de to populære skrifter, som i anledning af hundredårsfesten har villet gøre rede for de historiske forhold i videre forstand, at de er fremgåede af stemninger, som har deres rod i nutidens brydninger; de tenderer hen imod at være en anklage og et forsvar. Men det må da tillige stærkt fremhæves, at det kun er en tendens, uden lidenskab, end sige fanatisme. Det er en glædelig kendsgerning, at de mange års politiske kampe, som iøvrigt har afsat så megen bitterhed, ja åbnet en så dyb kløft i vort samfund, er gåede så at sige sporløst hen over de danske historikere. De modsætninger, som findes imellem disse, kan have forskellige grunde, men partipolitik synes ikke at være derimellem. Og alt tyder på, at dette gode forhold vil kunne bevares endnu i lange tider, til gavn for alle parter og især for den fælles videnskab. Men det kan dog ej heller nægtes, at der her er kommen et stort og indholdsrigt spørgsmål op, som i høj grad fortjener yderligere bearbejdelse og såre vel egner sig til at betragtes fra forskellige sider. Og der er da også alt i disse foreløbige indlæg noget, som levende minder om gamle Dufvas ord hos Runeberg: „det der klang stål!“

---

[1] „Tilskueren“, Juni—Juli 1888. [Ovfr. s. 156 ff.]

EN BERØMT SVENSK SLÆGT FRA NORD-SLESVIG (RUDBÆK).

(1890.)

[Sønderjydske Aarbøger 1890, S. 264—73.]

Den friherrelige æt Rudbeck og de 4 adelige ætter Rudbeck og Rudebeck, indførte på ridderhuset henholdsvis i årene 1776 og 1675, 1693, 1700, 1720, nedstammede fra den i det 16. århundrede til Sverige indvandrede Johan Pedersen Rudbeck, stadsskriver i Ørebro og hertug Karls amtmand, død 1603. Hans grav findes endnu i Ørebro kirke og på gravstenen nævnes hans nærmeste forfædre. Der er desuden bevaret en gammel dansk optegnelse på pergament, ifølge hvilken slægten var af adel i Holsten, bekendt op til år 1380. Som vi vil få at se, må der dog ved „Holsten“ i dette som i så mange andre tilfælde tænkes på Sønderjylland, og den tyske adelsslægt viser sig ved nærmere betragtning at være en dansk bondeslægt.

Blandt Johan Pedersens sønner udmærkede tre sig ved deres lærdom; mest bekendt blev dog dr. Johannes Johannis Rudbeckius (d. e. Hans Hansen Rudbæk) både ved sin egen fremragende dygtighed og ved sine fire sønner. Han var født 1581, professor i Upsala fra 1604, hofprædikant hos kong Gustav Adolf, og fra 1618 biskop i Vesterås, indtil sin død 1646. Han hørte til sin tids lærdeste mænd i den svenske

kirke og virkede desuden med stor kraft for ungdommens uddannelse og alle humane formål, ligesom han hævdede sin personlige uafhængighed og sit embedes anseelse overfor angreb, hvorfra disse end hidrørte.

Af biskoppens fire sønner døde Johannes som provst i Falun, Peder som biskop i Skara; de var begge doktorer i teologi. Povl, der blev adlet med navnet Rudebeck, døde som jordegodsejer og assessor i Gøta hofret, og Olof blev en berømt videnskabsmand.

Det er især den sidste, *Olof Rudbeck,* som har gjort navnet berømt. Han var doktor i lægevidenskaben og professor i Upsala og udfyldte på en udmærket måde sin plads som lærer og selvstændig gransker. Mest bekendt blev han dog af sit store værk „Atlantica“, i hvilket han gav en fremstilling af det gamle Sveriges herlighed, der for en tid vandt en overordenlig tilslutning, men senere har bragt ham i vanry for den måde, hvorpå han her havde ladet fantasien løbe af med sig. Ikke des mindre var det et værk af ualmindelig lærdom, og den ejendommelige og storslåede personlighed, der havde frembragt det, lagde sig for dagen i dets hele anlæg og gennemførelse. Efter et ualmindelig virksomt liv oplevede han som 72årig mand Upsala-branden (1702) og viste ved denne lejlighed et mod og en åndsnærværelse, som om han havde stået i sin fulde manddoms kraft. Han trængte ind i den brændende universitetsbygning og ordnede redningsarbejdet, hans røst var endnu så klar, at den lød over den halve stad. Det lykkedes hans ihærdige bestræbelser at redde en del af de bygninger, han selv for en stor del havde fået opførte; men samtidig brændte hans eget hus og en stor del af frugten af hans flid fra de senere år; hans død indtraf kort efter, i det samme år.

Hans søn og navne, ligeledes lægekyndig, blev berømt som lægevidenskabelig forfatter; hans granskninger havde en mere ædruelig og mindre spredt retning end faderens. Han blev adlet og stammefader til en talrig endnu blomstrende

slægt; hans sønnesøn, general Ture Gustav Rudbeck blev baron og stammefader til den endnu levende friherrelige æt. —

Johan Pedersen i Ørebro opgav som sine nærmeste forfædre følgende, der nævnes på ligstenen:

Jønis Laurentzen, i Hoppetorp; 1489.

Søn: *Hanis Jønissen,* i Hoppetorp (Hopterup); 1530.

Søn: *Peder Hanissen,* i Hoppetorp; arveherre til godset Rudbeck; født 1520, levede 1560. Gift i 1540'erne med *Kirsten Jørgensdatter.*

Søn: *Johan Pedersen Rudbeck,* f. 1550 på Rudbæk i „Hvitesta" sogn, imellem Flensborg og „Hardersje" i Holstein.[1]

Der kan her selvfølgelig ingen tvivl være om, hvilke steder der menes: „Hardersje" er fejllæsning for Haderslev, „Hvitesta" er Vedsted sogn, i hvilket Rudbæk gård ligger, medens Hoptrup er nabosogn. Det vil nu også vise sig, at vi ganske rigtig kan genfinde navnene her.

I året 1547, 2. søndag i fasten, udstedte hertug Hans i Haderslev følgende *fæstebrev på Rudbæk gård*:[2]

„Vi Johans osv. bekender og gør vitterligt, at vi har fæstet vor kære tro *Peter Hansen, Hans Jensens søn,* på sin levetid gården og godset Rudbæk i Gram herred, således som vi da i kraft af dette vort brev fæster ham dette gods

---

[1] Gabriel Anrep, Svenska adelns ättar-taflor III 541.

[2] Originalens ordlyd er følgende:

Vorschriuinge Peter Hansen op dat guth Ruthbeke
de tydt synes leuendes.

Wy Johanns etc. Bekennen vnd thun kunt vor Jedermenniglichen, dat wy vnnsem leuem getruwen Peter Hanssenn, Hans Jenszen szone, de tydt synes leuendes all vth geuestet hebben den hoff vnde dat guth Ruthbeke im Gramherde. Wo wy denne Chrafft dies vnses breues dohn vesten eme solck guth vnd hoff Ruthbeke, dat he dat sulue guth met alle syner thobehorunge de tydt synes leuendes al vth vor de jarlicke vnd gewontlicke gifft vnnd hure besitten, geneten vnnd gebrucken schole. Idoch vnnd also dat he ane vnsen Amptmannes wethen vnnde wyllen gar kein ekenn oder boken bome vth dem suluen gude Ruthbeke houwen lathen schole. Wo he darauer betroffen, schall he diese vheste darmede vorbraken hebben. Inn Orkunde meth vnnsem furstlichen Secrete vorsegelt vnd geuen vp vnnsem Slathe Haderschleuen Ahm So dage Reminiscere Anno etc. 47.

Relator Hr. Iuen Reuentlow
Ritter.

og gård Rudbæk, at han skal besidde, nyde og bruge samme gods med alt sit tilliggende sin levetid til ende for den årlige og sædvanlige afgift og hyre. Dog således, at han ikke uden vor amtmands vidende og vilje skal lade hugge noget ege- eller bøgetræ af samme gods Rudbæk. Bliver han grebet deri, skal han dermed have forbrudt dette fæste. Til vitterlighed har vi givet og forseglet dette brev på vort slot Haderslev, på søndagen reminiscere, år 47.

Efter ridderen Hr. Iven Reventlovs indstilling."

Hertil kom i året 1576 følgende brev:[1]

„Vi Johans osv. bekender hermed offenligt for alle og enhver, efterat vi anno 47 ved fæstebrev har tilfæstet vor underdan Peter Hansen vort gods Rudbæk på livstid for den tilbørlige sædvanlige pligt og afgift, nemlig tre mark, en halv ørtug havre og, når der er olden, et fedt svin, eller i mangel af olden at gøre som de andre underdaner, — men da nu er opstået tvist angående redselen, som han af anførte grunde har besværet sig over, så har vi forligt os med ham i vore råders nærværelse på følgende måde: at han har bevilliget og tilsagt os for sin levetid for redselen årlig at give os en

---

[1] Originalens ordlyd er følgende:

Begnadung Peter Hansen zu Rudtbeke geben.
Actum Hanspurg den 25. Octobris Anno 76.

Wir Johans etc. bekhennen hiemit offentlich vor Jedermenniglich, Nachdem wir Anno 47 vnserm vnderthan Peter Hansen besage vnsers Vestebriues vnser gutt Ruthbeke vff sein lebenszeit vor gebürliche gewontliche pflicht vnd abgifft, nemlich drey mark lübsch, ein halb ortich hauer, vnd wan mast ist, ein vett Schwein, oder im mangel der mast gleich den andern vnderthanen zu thun, verfestet haben, Vnd sich aber wegen des Retzels, dessen er sich aus angezeigten vrsachen beschwert angeben, Irrung zugetragen, So haben wir vns Jn beywesen vnser Sambt Rethe volgender gestalt mit Ime verglichen vnd vertragen: Das Er bewilligt vnd zugesagt Vns die zeit seines lebens vor das Retzel Jerlich ein gutt Virtel Butter zu der vorigen pflicht zu geben, Diesmal aber, weil das Jar fast abgelauffen, Soll Er mit einem Achtentheil zukhommen. Darkegen Er mit dem dinste vff sein lebenszeit allerdinge verschont vnd gefreiet sein vnd bleiben soll. Nach seinem absterben aber Sol es bei vns stehen, wie wirs ferner damit wollen gehabt vnd gehalten haben, Ob wir die Butter ferner zu nehmen bedacht, oder den dinst haben wollen vnd die Butter fallen lassen. Vnd gebieten vnd beuelen derwegen jetzigen vnd kunftigen vnsern Ambtleuten, ihr wollet gedachten Peter Hansen vber dise vnsere Begnadung vnd Vergleichung keines weges beschweren, Noch solches durch andre gestatten, Sondern Ine ruiglich darbei bleiben lassen, daran geschiht etc.

god fjerding smør foruden sin forrige pligt; denne gang, da året næsten er gået til ende, skal han dog slippe med en otting. Derimod skal han på livstid være og blive aldeles forskånet og fritaget for tjenesten. Efter hans død derimod skal det stå til os, hvorledes vi for fremtiden vil have det holdt, om vi ønsker at modtage smørret eller vi vil have tjenesten og lade smørret fare. Vi byder derfor og befaler vore nærværende og tilkommende amtmænd, at I ingenlunde vil besvære den fornævnte Peter Hansen over denne benådning og forlig, eller tillade, at det sker ved andre, men lader ham blive i fred derved; dermed sker vor vilje."

I disse breve har vi da Johan Pedersens fader, Peder Hansen, der efter stamtavlen var født 1520 og levede 1560. Det er dog åbenbart, at han ikke er „arveherre" til Rudbæk, men tværtimod fæstebonde under landsherren, hvem gården tilhører. Dette fremgår ikke blot af de i brevene udtrykkelig brugte ord: fæste og fæstebrev, men også af, at han betaler årlig „pligt" (landgilde) og må afløse den gården påhvilende „tjeneste" eller „redsel" med en fjerding smør.

Som det fremgår af fæstebrevet, var Peder Hansen søn af *Hans Jensen,* den samme som i stamtavlen kaldes „Hans Jønissen i Hoppetorp". Også denne mand kan genfindes i samtidige aktstykker, nemlig i regnskaberne for Tørning len, hvor han ganske rigtig nævnes 1524 og 1542 med en plovs gård i Hoptorp (Hoptrup). Sønnen er da født her, hvorfor stamtavlen også kalder ham „i Hoppetorp". Hvad derimod Rudbæk angår, da bebos denne gård 1524 af Nis Olesen, medens den før 1542 synes at have været dreven af de Skovby mænd, således som det ofte kunde være tilfældet nogen tid med ikke bortfæstede gårde. I det nævnte år derimod havde Jørgen Povlsen fået den og han havde den frit og kvit[1]. Det tør da vel antages, at Peder Hansen, som 1547 fik den i fæste, netop har fået den efter samme Jørgen Povlsen, og at han

[1] De van Schowby vor Rudtbek, hefft Jurgen Pawelsen quith.

har giftet sig til den; hans hustru kaldes jo Kirsten Jørgensdatter.

Længere kan slægten derimod ikke følges tilbage i tiden efter samtidige vidnesbyrd. Det er dog rimeligt, at det har forholdt sig, som der siges på Johan Pedersens ligsten i Ørebro, at Hans Jensens fader var en Jens Lavrentsen, ligeledes i Hoptrup; men dermed stanser også denne kilde til kendskab om slægten.

Så er der endelig „pergamentsbladet", som siges at være fra tiden ved 1600 og fører slægten endnu tre led tilbage; dets opgivelser er efter det svenske adelslexikon følgende:

„*Oxe Ovessen:* riddare samt jorda-drottur vid år 1380 öfver en trakt i Holstein Rudbeck benämd . . .

Son: *Peder Oxessen* till Rudbeck och Hoppendorff i Holstein; var 1420, 1423 hertigens af Holstein råd samt hofmästare; fick af koning Erik af Pommern förbätring på sit adelige vapen. P. O. finnes år 1435 ha ibland andra underskrifvet en afhandling imellem bemälte koning och hertig Adolf VIII af Slesvig-Holstein . . . .

Son: *Lavrents Pedersen,* i Hoppetorp; riddare; lefde 1450.

Son: *Jönis Lavrentsen,* i Hoppetorp, lefde 1489."

Dette er simpelthen et af de mangfoldige forsøg fra hin tid på at skaffe en mand anselige forfædre og adelig slægt, og det er ikke vanskeligt at se, hvorledes det er dannet. Forliget i Vordingborg 1435 findes meddelt hos Hvidtfeld, hvis bøger netop udkom i de år, da hin stamtavle er forfattet, og her nævnes ganske rigtig en *Peder Oxe Rudbeck.* Men dette navn beror på en skødesløs læsning af originalen, det repræsenterer i virkeligheden to personer, Peder Oxe, åf den bekendte adelsslægt, og „Rudbæk", en mand, som skriveren enten ikke kendte fornavnet på, eller som kun nævntes ved sit slægtnavn, fordi en forvexling ikke ansås for mulig. Men af dette misforståede navn har da stamtavleforfatteren dannet en person af slægten Rudbæk med fornavnet Peder, hvorefter Oxe måtte opfattes som betegnelse for hans fader (Oxesen).

Dette er imidlertid intet dansk navn; det måtte her være Oke og Oksen (lig Åge, Ågesen). Men når det således er klart, at forfatterens kendskab til „Peder Oxessen Rudbæk“ kun skriver sig fra dette misforståede brev, bliver det mere end sandsynligt, at han kun har dannet sønnens navn (Lavrents Pedersen), for at få et bindeled ned til den kendte Jens Lavrentsen, medens han endvidere har givet Peder Oxessen en fader i Oxe Ovessen, en for begge navnes vedkommende på den tid umulig form.

Når iøvrigt den lærde Hans Gram i et brev af 1740, i anledning af nogle bemærkninger om den svenske slægt Rudbeck, som han rigtig henfører til den nordslesvigske bondegård, udtaler, at „ingen adelig familie af Rudbecks navn findes nogensteds, enten i ældre eller nyere tider,“ så tager han fejl. Der findes virkelig adelsmænd af dette navn i det 15. århundrede, således en Lage Rudebæk 1391 og 1436 (Langeland og Fyn), en Robert Lagesøn 1489, og en Jens Rudbæk 1441 (Jylland). Deres våben var en mur med tre tinder. Det er heller ikke usandsynligt, at de stammer fra den samme gård i Vedsted sogn, men der er ingen som helst forbindelse mellem dem og den senere bondeslægt, som fæstede den dengang hertugelige gård og svarede landgilde og redsel af den [1].

Som bekendt er Rudbæk en enlig gård i den gamle skovegn syd for Haderslev, der har givet Skovby, Vedsted og Vedbøl navn. Der har været et rud (ryddet sted) ved den lille bæk, som herfra flyder mod vest, senere kaldes Sønderå, og som Gelså flyder sammen med de andre vandløb gennem Ribe. Lidt vest for Rudbæk førtes den gamle adelvej (oxevejen) over bækken; denne var på dette sted ikke større end at man kunde færdes over den uden bro, vadestedet var det bekendte Immervad, navnkundigt fra Erik af Pommerns tid.

At iøvrigt Rudbeckerne ikke i Sverige kunde dølge deres danske oprindelse, haves der et ret morsomt bevis på i for-

[1] R. Nyerup, Rejser til Stockholm, s. 202. Klevenfeldts samlinger, i rigsarkivet. Ældste danske arkivregistraturer III.

tællingerne om den ældre professor Johannes Rudbecks fejder med sin kaldsfælle Johannes Messenius i Upsala. Da de nemlig gav hinanden knubbede ord, kaldte Messenius ham for en „Jyde“ (Jute, d. e. dansk); han udbrød f. ex. i de hårde ord: „du er et asen, en nar, en galning, en Jyde, en bundjyde,“ og han kaldte ham en forræder, en „erkejyde“. Det var midt under Kalmarkrigen, da forbitrelsen mod de danske var stor og det altså kunde bruges mod sønnen af en danskfødt mand til at sigte ham for forræderi. Johannes Rudbeck blev ikke sin modstander svar skyldig; han var en myndig og stridbar mand og disse egenskaber gik i arv til hans sønner og måske længere frem i slægten. Men det var tillige storslåede folk i deres begavelse og i deres livsgerning, og alt i alt var det en slægt, som den nordslesvigske bondestand har ret til at være stolt af.

REFORMATIONEN I SØNDERJYLLAND INDTIL FORÅRET 1526.

(1891.)

[Kirkehistoriske Samlinger 4. R. 1. Bd. S. 577—60. Et her meddelt Tillæg (S. 595—603), indeholdende 8 tyske og plattyske Aktstykker fra Aarene 1524—26, er udeladt i nærværende Udgave.]

Fremkomsten af vor ældste kirkeordinans, udstedt i Haderslev først på året 1528[1], giver ganske naturligt spørgsmålet om reformationens første udvikling i Slesvig stift en fornyet interesse. Da jeg tror, at den fremstilling heraf, som Helveg har givet i sin kirkehistorie, ligesom de studier, dr. H. Rørdam til sin tid meddelte i kirkekalenderne for Slesvig stift, sætter udviklingen ikke så lidt senere end den i virkeligheden fortjener, skal jeg forsøge i det følgende, dels støttet til forhen fremdragne, dels til enkelte hidtil ubekendte aktstykker, nærmere at begrunde denne antagelse. Det vil være hensigtssvarende til den ende at begynde med det sikre og tydeligt afhjemlede, tilstanden i foråret 1526, for derpå at gå tilbage i tiden til de mindre fyldige vidnesbyrd.

Hertug Kristians brevvexling med biskop Iver Munk i Ribe, i Marts 1526, viser, hvor vidt man da var kommen. Hertugen havde sammenkaldt præsterne i sine tvende len, Haderslev og Tørning, for at forelægge dem visse artikler, og han meddelte den ene af bisperne dette, kun lejlighedsvis,

---

[1] Trykt, med dansk oversættelse, i Sønderjydske årbøger 1889.

som en „ny tidende“, ikke fordi han anerkendte at det vedkom ham som kirkefyrste; biskoppen af Slesvig synes derfor ikke at have fået nogen sådan meddelelse[1].

Umiddelbart forud for dette formelle og reelle brud med den katolske kirkeorden var gået ægteskabsforhandlingen i Flensborg, ved hvilken kong Fredriks datter Dorotea trolovedes med hertug Albrekt af Preussen. Denne havde som bekendt sagt sig løs fra sit tidligere cølibatsløfte som kirkelig ridder og underhandlingerne om et ægteskab med den danske kongedatter var alt begyndte 1525; 12 Febr. 1526 undertegnedes nu ægtepagten, 18 Febr. føjedes et tillæg til den og samme dag sendte Dorotea sin brudgom en tornekrans i fæstensgave. Partiet mødte betydelig modstand blandt de danske stormænd; det var især hertug Kristian og kongens kansler Wolfgang Uttenhof, som virkede for det og fik det gennemført. I begyndelsen af Marts gav kongen ordrer m. h. t. brudefølget og ved midsommer sendtes bruden til sit nye hjem[2]. Samme sommer optrådte kongen også i kongeriget som kætter, idet han åbenbart brød fredagsfasten. I efteråret udstedte han sit beskærmelsesbrev for Hans Tavsen i Viborg.

Af forhandlingerne på landdagen i Kiel ved kyndelmisse (2 Febr. 1526) fremgår det, hvorledes de kirkelige forhold ved denne tid havde stillet sig i hertugdømmerne, særlig i Sønderjylland. Stænderne trak sig efter mødets åbning og fremsættelsen af den kongelige fordring på en extraskat tilbage til gråbrødreklostret; men de kongelige råder blandede sig mellem dem og søgte at påvirke dem. Som ordfører for råderne fremtrådte ridderen Wulf Pogwisch; han gjorde gældende, at de kun med megen møje havde formået kongen og hertugen til at holde den lutherske sekt nede, så enhver kunde genindsættes i sine gamle privilegier og friheder (indtil et koncil bestemte anderledes), for at et nyt forbund kunde blive sluttet mellem prælater, adel og stæder, aldrig at skilles fra hinanden,

[1] Ny kirkehist. samlinger IV 1 fl.
[2] Regesta dipl. Dan. 2. række, 11735. 62. 66. 69—71. 1. række 7637. 42.

— kongen, hertugen og stæderne Lybek og Hamborg skulde medforsegle det, for at landene kunde stå i evig fred. Senere svarede biskop Goske af Slesvig hertil, at han og hans fæller vilde yde kongen halvdelen af deres indtægt: endskønt de gejstlige på grund af den Martin'ske sekt er komne i stort betryk, deres tiende, renter og årsindtægt forholdes dem (endog det var lovet og tilsagt dem anderledes i Rensborg), — hvis de måtte genindsættes i deres forrige stand, gammel sæd og gejstlig frihed, og holdes derved, de lutherske undertrykkes og et forpligtelsesbrev som det omtalte udstedes.

Dette svar erklærede råderne for ufyldestgørende; vilde de gejstlige ikke skikke sig anderledes, da var al anvendt flid hos kongl. majestæt forgæves. Når de preussiske sendebud ankom, der nu var under vejs, vidste de ingen veje til igen at bringe kongen og hertug Kristian dertil, som nu var sket med vanskelighed, thi hvor der er dybt, er der sagtens regnet nok. Råderne havde dog ment det af hjærtet, trolig og kristelig, før sendebuddenes ankomst at sætte de gejstlige i deres forrige frihed, gamle privilegier og rettigheder, såvel som at indgå et forbund med dem til at opsætte liv og gods; vilde de ikke antage det, gjorde det dem ondt og de måtte lade sagen gå sin gang; men de vilde give de gejstlige at betænke, hvad ondt der vilde følge af det.

Efter fortsatte forhandlinger gik det op for de sønderjydske prælater, at der intet var at gøre uden fuldt ud at efterkomme kongens fordring, og det uden noget udtrykkeligt skriftligt løfte med hensyn til kirkens friheder: „i rådet sagde biskoppen af Slesvig og hans kapitel, at de lå midt imellem fjender og blev daglig angrebne, de måtte give for at købe fred, for at de igen kunde komme til at oppebære tiender, oppebørsler og gammel gejstlig frihed". Abbederne og de andre gejstlige sluttede sig hertil: de måtte have en nådig herre. Kongens kansler tog mod den tilbudte skat og takkede „med det tillæg, at hans naadigste herre kongen vilde beflitte

sig på at holde enhver ved gamle privilegier og rettigheder"[1].

Det er heraf klart, at den katolske kirkes sag ved denne tid stod paa yderst svage fødder. Gejstligheden var faktisk sat ud af brugen af sine rettigheder; den var ikke mere sikret i sine oppebørsler og den verdslige magt brugtes ikke med eftertryk mod det lutherske kætteri. Råderne påstår, at de holder igen på kongen og hertugen; kongen holder atter igen på sin søn, der er den mest fremskredne. Det ses dog af biskoppens holdning, at han ikke stoler på denne holden igen; han forlader misfornøjet landdagen uden at have kunnet opnå noget bindende løfte for fremtiden. Strax efter foregår forlovelsen mellem kongens datter og den mest udprægede kætter mellem de tyske fyrster. Hvor hjælpeløs bispen var, ses bedst deraf, at han må ty til kongens understøttelse for at få den lovede skat opkrævet hos sine egne præster. Pinselørdag udstedte kongen et brev fra Gottorp til sin søn i Haderslev om at være bispens og kapitlets udsendinge behjælpelig i den henseende: han skal i sine amter sammenkalde præsterne til møde med disse udsendinge og tvinge dem, om fornødent ved fængsel, til at betale (tillæg nr. 1). Otte dage efter indsatte han paa gennemrejsen til kongeriget i Haderslev sin søn til statholder og regent: „dat de suluige in unserem afwesende heten, doen und laten schole in allen maten glick ofte wy in eigener personen bynnen unsen furstendhomen tho steden weren" (Trinit. søndag, 27. Maj 1526).

Til yderligere oplysning om de stridsspørgsmål, som var parterne imellem, er det lykkedes at fremdrage 4 originale breve fra biskoppen til hertugen om tienden i dennes amter. Ved høstens begyndelse 1525 har hertug Kristian uden videre truffet den bestemmelse, at bispetienden for fremtiden skulde falde bort, således at der kun svaredes en femtende del af afgrøden (til præst og kirke). Imod dette overgreb nedlægger

---

[1] Archiv für Staats- und Kirchengeschichte IV 464. 67. 69 fl. 73. 75. 79.

biskoppen selvfølgelig en alvorlig indsigelse som stridende mod hele den bestående retstilstand (24. Juli); men det lykkes ham øjensynligt ikke at trænge igennem med sine klager, hvor uimodsigelig hans ret end er (tillæg nr. 2—3). I det følgende forår optager han sagen, støttet til mundlige udtalelser af kongen, men utvivlsomt med samme udfald (nr. 4—5). At andre amtmænd, om de end vel neppe er gået lige så vidt, dog har vægret sig ved at støtte biskopperne med eftertryk mod de frafaldne blandt bønderne, fremgår jo noksom af klagerne på landdagen.

Med dette for øje forstås lettere kongebrevet af 2. Avgust 1525, rettet til hertug Kristian fra København og vedrørende tiendenægtelser i Brøns og Fardrup[1]. Erkedegnen Mads Markvardsen har til kongen udtalt frygt for, at sognemændene i de to sogne vil nægte at svare ham den skyldige tiende, og nu opfordrer denne hertugen til ikke at finde sig heri, men skaffe erkedegnen sin ret. I almindelighed udtaler kongen, „at man nu overalt er oprørsk mod de gejstlige“, og han lægger sin søn på sinde overalt i sine len at holde over gammel skik og ret: „for at der ikke hos vore undersåtter skal opstå oprør eller fortrædelighed, som det desværre er sket i andre lande, men at der tværtimod må blive holdt over fred og enighed“.

Udstedelsen af dette brev står øjensynligt i nær forbindelse med det faktum, at Mads Markvardsen lige havde kåret kongens kansler Klavs Gjordsen til sin efterfølger i erkedegnedømmet; han døde et halvt år efter og hans død har da vel alt dengang været ventet som nær forestående. Denne udnævnelse havde kongen stadfæstet under 30. Juli (1525), tre dage før brevet til hertugen udstedtes gennem det tyske kancelli[2]. Det er altså kansleren, der som præbendets snarlige ejer søger at holde dets indtægter sammen, da han hører at de er truede. Vi ser da heraf, at hertug Kristians forholdsregel m. h. t. bispetienden dengang var bleven almindelig be-

[1] Kirkekalender for Slesvig stift, 1862, s. 174.
[2] Kinch, Ribe bys historie I 468 fl.

kendt, at den neppe billigedes af kongen, men dog ej heller i sin almindelighed kunde vente kraftig indsigelse fra hans side. Biskop Gotskalk må i et nu tabt brev have påberåbt sig, at der vilde blive gjort indsigelse mod erkedegnens forurettelse, thi der er bevaret en ufuldendt koncept til et svar herpå fra hertugen, i hvilket det nægtes, at der er udgået et kongebrev som det, bispen slår på. Rimeligvis er dette så dog ankommet og hertugen har da foretrukket ikke at indlade sig nærmere derpå (tillæg nr. 6). Men dette viser ligeledes, at kongen helst har villet være udenfor og kun har taget lunkent parti for kirken. Ved sin tilbagekomst til hertugdømmet stadfæstede han dog Ribe kapitels friheder i dette „som andre prælater og riddere“ [1].

Kort tid efter, eller måske rettere samtidig, falder så forhandlingerne om hertugens ægteskab. Under 11. September skriver kongen fra Nykøbing om bryllupsfærden til Lauenburg, hvor Kristian skulde hente sin brud, den 14 årige Dorotea, en datter af hertug Magnus af Sachsen (tillæg nr. 7). Den nye svoger var en meget vanskelig herre, også som nabo, og der var jævnlige forhandlinger med ham; men især vakte han dog opsigt ved sin hensynsløse fremfærd mod de kirkelige personer, biskoppen af Ratzeburg og hans kapitel. Det siges, at kong Fredrik var meget imod sønnens giftermålsplan; han viser heller ikke stor deltagelse for den i det nævnte brev; men ægteskabet fandt dog sted med hans fulde billigelse og anerkendelse [2]. Overfor prælaterne i hertugdømmerne måtte det stå som en ny trusel.

Forud for hertug Kristians ophævelse af bispetienden gik landdagen i Rensborg, hvis aftaler biskoppen forgæves påberåber sig. Den holdtes i de sidste dage af Maj måned og førte til en afgørelse af de svævende spørgsmål, som blev udgangspunktet for alle de følgende angreb på kirken.

---

[1] Fred. I (tyske) registrant fol. 37.

[2] Alt i efteråret 1524 gjorde hertug Kristian i følge med Joh. Rantzov et besøg i Lauenburg, fra lejren i Krempe marsk (se utrykt regnskab for Stenborg).

Mandagen den 29. Maj forebragte stænderne deres gensidige klager mod hinanden; i kongens lange fraværelse, fra foråret 1523, „var der opstået mangehånde irring, mislighed og uvilje mellem biskopper, prælater, mandskab og stæder, hvorved landene kunde være kommen til evig fald og fordærv“. De gejstliges påstand går ud på, at de vil blive ved gammel vane, ved gudstjenesten, oppebørsler, tiender, hyre, rente, sædvanligt offer, korn og hvad der ellers tilkommer gejstligheden —. Ridderskabet klager over følgende punkter: prælaterne misbruger bandsættelsen; den verdslige øvrighed skal nok hjælpe dem til rette. De fleste sognepræster er uvidende og prædiker fabler, men kan ej tyde det hellige evangelium; det må forandres. Sognepræsterne sælger sakramenterne; vil man i sygdom og den yderste nød ikke ofre dem penge, en hest eller en ko, får man ingen syndsforladelse.

Efterat kongen havde rådført sig med sit råd om disse klagemål, lod han afsige følgende dom:

„De højærværdige biskopper og prælater skal sørge for, at i deres kirker det hellige evangelium bliver rettelig udtydet af lærde mænd og at der ikke prædikes fabler; at ej heller Gud og hans helgener forhånes, erkebiskopper, biskopper, prælater og gejstlige herrer og fyrster skamskændes og forhånes, under alvorlig svar straf til kongl. majestæt over dem, som handler herimod.

Endvidere skal de nævnte biskopper og prælater sørge for ved deres officialer, eller hvad man kalder dem, at der i pengesager ikke tillades nogen bandsættelse.

Forsåvidt som der klages over misbrug med sakramenterne, da skal man ikke sælge noget sakrament eller sætte ny taxt på det, men modtage efter gammel skik og ikke videre.

Derimod skal mandskab og stæder udrede og betale de højærværdige biskopper, prælater, abbeder, kapitler, klostre, sognepræster og gejstlige tienden, som den er ydet fra fortiden, hyre, rente og hvad der tilkommer de gejstlige, uden

indskrænkning og hinder; ligeså skaffe sognepræsterne for deres gudstjeneste, lære og sjælesorg, at de kan få deres nødtørft til livsophold, korn eller hvad der er gammel skik.“ [1]

Det er denne landdagsbestemmelse, som ligger til grund for Hvidtfelds efterretning, at „i året 1525 tilstedte kong Fredrik I Jesu Kristi evangelium at læres og prædikes udi fyrstendømmerne efter Luthers lærdom, og beskyttede og beskærmede dennem, som det lærte, for bispernes vold, magt og tyranni“. Cypræus, der står på den modsatte side, refererer den anden side af sagen: „1525 påbød kong Fr. i et åbent beseglet brev alle og enhver at yde kannikerne deres tiende“ [2].

Ser man nærmere på de enkelte bestemmelser i kongens afgørelse, da er det åbenbart, at der forelå en gennemgribende strid mellem gejstligheden og de verdslige stænder (thi adelen er ved denne lejlighed tillige ordfører for borgerne); disses fordring går ud på en fuldstændig reformation. Medens de nemlig, efter prælaternes påstand, har begyndt at unddrage kirken dens tidligere indtægter, tilbageviser de officialerne, når de inddriver deres oppebørsler med trusel om bandsættelse, og de modsætter sig enhver ydelse for sakramenterne. Af sognepræsterne forlanger de en ren evangelisk prædiken og ingen fabler; præsterne skal være vellærte mænd. Kongens dom giver nu i alt væsenligt disse påstande medhold. Bandsættelsesretten i alt, hvad der vedkommer kirkens indtægter, ophæves; al betaling for sakramenterne ud over de ældgamle taxter forbydes. Hvad sognepræstens lærdom angår, da skal den fremgå af virkelig kundskab i „det hellige evangelium“ og han skal ikke foredrage „fabler“; det bliver således menighedens ret at høre den evangeliske prædiken uden menneskelige tilsætninger. Derimod forbydes det ligeså at tale hånt om helgener eller rive ned på kirkens værdigheder, således

[1] Archiv für Staats- und Kirchengeschichte IV 453. 58.

[2] A. Hvidtfeld, s. 1284. Cypræus, s. 425. A. Heimreich Walther, Schleswigsche Kirchenhistorie, s. 167, udmaler dette videre uden kendskab til kilden.

som det selvfølgelig ofte skete ved den lutherske gudstjeneste. Og ligeså stadfæstes alle kirkelige mænds og indretningers ret til de indtægter og oppebørsler, som havde gammel hævd. Det var en anerkendelse af den nye kristendoms opfattelse i den bestående kirkes ydre form og ramme; hvor man foretrak helt at blive ved det gamle skete der ingen forandring.[1]

Det er klart, at der således forud for Maj 1525 ligger et temmelig almindeligt frafald fra den katolske lære. Mest bestemt udtales det om hertug Kristian og hans tvende len. Da biskop Goske skrev til ham den 24. Juli 1525, var det i hans „første eller andet år“ i disse len; det dobbelte udtryk sigter uden al tvivl til, at han først havde tiltrådt Tørning len efter nyår 1525, medens han havde haft Haderslev lige fra sin tilbagekomst efter Københavns belejring i foråret 1524.

Til dette sidste tidspunkt må det henføres, hvad provsten Jørgen Bøjsen (Boethius) fortæller om hans første virksomhed i Haderslev. Han fratog provsten i Frue kirkes kapitel Johan Wulff styrelsen af Barved syssels kirker, siger han: „hvorefter kirkernes ejendomme bevaredes ilde; thi en tid lang styrede herredsfogderne kirkerne, de visiterede dem og holdt deres regnskaber; kirkernes klenodjer borttoges, mange af kirkernes ejendomme bortkom og afhændedes. Ingen havde agt på læren uden kongen (d. e. Kristian); mange kirketjenere blev uordineret stedte til præsteembedet; skolen her i Haderslev blev lagt øde, og alt gik uordenligt til; indtil den ærværdige herre dr. Everhard Widenses ankomst“[2]. Hvornår denne fandt sted, lader sig neppe nøjagtig bestemme, men det synes at have været ved eller efter årsskiftet 1526. 21. Nov. 1525 skriver hertugen nemlig til rådet i Lybek om at sende ham den fængslede reformator Johan Ossenbrügge, hvorefter han vil indestå for ham; han har da endnu neppe haft Widense hos sig. Derimod er det vel muligt, at Johan Vandal (Wendt) allerede

[1] Dr. H. Rørdams afvigende opfattelse af dette aktstykke i Kirkekalender 1862, s. 184.
[2] Ny kirkehist. saml. II 268 fl.

dengang i nogen tid har været i Haderslev, skønt Bøjsen sætter hans ankomst efter Widenses. I alle tilfælde har hertugen sikkert haft en luthersk præst, da det vilde have været alt for urimeligt af ham at reformere uden al vejledning. Der nævnes iøvrigt også en sådan ved navn Jørgen Winther, som ellers er ubekendt.

Det første indgreb i kirkens organisme i Haderslev, som altså viste sin virkning i at kirkernes ejendomme spredtes, svarer helt til hvad vi af et gældsbrev lærer at kende anden steds fra. Den 21. Avgust 1524 udstedte hertugen nemlig i sin egenskab af kongelig statholder et brev til biskop Gotskalk af Slesvig, lydende på 3000 lybske mark, med pant i kronens ejendomme i Ostenfeld i Gottorp amt. Pengene havde biskoppen taget fra forskellige kirker, der skulde have deres renter af dette gods. Der skulde udstedes et pantebrev i samme form som det, Klavs Ahlefeldt fik sidste påske på Hoptrup sogn (tillæg nr. 8). Det var sikkert ikke med bispens gode vilje, at han arrangerede sådanne tvangslån hos kirkerne, og der var selvfølgelig ikke tale om at give dem tilbage.

I den følgende måned vedtoges det „i felten“ (af hertug og ridderskab), at kirken og gejstligheden skulde yde halvdelen af sin årsindtægt i krigsskat; den skulde udskrives strax efter Mikkelsdag[1]. Heldigvis er regnskabet for denne skat bevaret for Tørning len. Det ses heraf, at Didrik Ratenov var amtmand, medens borgskriveren Philippus Esterman fører regnskabet. Den 8. Oktober, siges der, mødte mester Johan Wulff og Didrik Høk på Tørning for at sætte „de gejstlige fra Ribe“ i skat; denne betaltes derpå den 25. s. m. og indbragte ialt 1350 mark. Skatteydere er efter regnskabet præster, degne og kirkeværger, og dertil kanikerne og klostrene i Ribe for deres bøndergods. Under Tørning skattede ikke blot Ribe, men også Slesvig stifts kirker indenfor lenet. Det er beteg-

[1] Waitz, Urkunden I 40 fl.

nende, at provsten fra Haderslev her optræder som den, der sætter i skat i et andet stift, medens han havde mistet tilsynet med sine egne kirker.[1]

Når det endvidere hos Jørgen Bøjsen hedder, at hertugen var den eneste, som tog sig af læren, og at han indsatte præster udenfor de tidligere regler, da er der kun opbevaret en enkelt efterretning til nærmere stadfæstelse heraf, idet der siges, at Lavrens Bøjsen i Vilstrup tiltrådte som luthersk præst i året 1524. Fra det følgende år vides den bekendte salmedigter Tomas Knudsen at have været luthersk præst i Rødding og Skrage, altså i Tørning len; dette var nemlig ved årsskiftet, eller kort efter, gået over til hertugen og kom derved ligeledes under en stærk protestantisk indflydelse.[2] Dog vedligeholdtes her endnu et par år det ydre skin af Ribe-bispens regimente, således at han tildelte præsterne kollatsbreve osv.

Efterretningen om Tomas Knudsens forhold til evangeliet skyldes sønnen Hans Tommesen, salmebogsudgiveren, der fødtes i Hygom 1532. Han har tillige i sin mindetale over kong Kristian III i korte træk angivet gangen i dennes reformationsgerning. „Da han kom tilbage til Sønderjylland efter sin faders kroning, siger han, sørgede han for at evangeliets forkyndelse kunde spredes viden om for de bekymrede og hårdt bundne menneske-samvittigheder“[3].

På dette punkt får vi da atter fast bund under fødderne med hensyn til reformationens gang. Fra forsommeren 1524 er hertug Kristian statholder og lensmand på Haderslev; han gør strax sin indflydelse gældende her ved at fratage provsten sin tilsynsret med kirkerne, både i materiel og åndelig henseende. Som statholder føler han sig kun bunden til de al-

---

[1] Der er opbevaret en kirkeregnskabsbog fra Ribe stifts kirker i Tønderegnen samt i Sønder Rangstrup herred (i Åbenrå len) og Røm ø. Disse sidste kirker er der ikke aflagt regnskab for i året 1526; fra det følgende år af er de uden tvivl reformerte.

[2] D. Ratenov aflagde i nyårsterminen regnskab for hertugen på Gottorp og indbetalte overskuddet fra sit len. Han træffes 1532 som foged på Hagenskov (Fredrik I's danske registranter s. 483). — Rhode, Haderslev amt, s. 314. Ny kirkehist. saml. II 254 fl.

[3] N. Crag, Chr. III, p. 439.

mindelige udtryk i håndfæstningen, således som kongen fornyede den i Kiel, den 6. Maj (1524): „For at holde disse lande i bestandig fred vil og skal vi lade holde den kristne tro, gudstjenesten og retfærdigheden“. Det var en ordret gentagelse fra 1460, i skarp modsætning til den næsten samtidige danske håndfæstning med sin lidenskabelige fordømmelse af de lutherske[1], og det lå klart for dagen, at denne tavshed måtte give regenten et vidt spillerum. Herefter forstås da også alt det efterfølgende: prælaternes klage og adelens anklage med påfølgende forlig på landdagen i Rensborg, Maj 1525; hertugens ophævelse af bispetienden kort efter; den hårde tvang over de gejstlige på landdagen i Kiel, Februar 1526, ved hvilken der kun opnås indholdsløse løfter; hertugens strax efter påfølgende præstemøde i de to len uden bispernes samtykke osv. Fra nu af spores reformationen i alle hertugdømmets købstæder og modstanden mod den mangler ethvert hold.

Men vi kan ikke blive stående ved hertug Kristians første statholderskab 1524; reformationen har da alt stærke tilknytningspunkter i hertugdømmet. Forholdsvis var årene 1523—24 en meget ugunstig tid for den. Man levede nemlig i en stadig frygt og fare for kong Kristian II, og denne havde efter sin flugt sluttet sig til Luther, ja boede endog i Wittenberg, lod testamentet udgive på dansk osv. Dette måtte nødvendigvis give den katolske kirke en afgørende vægt, selv om den nye konge ikke var den meget hengiven. Det var alt udtalt i det brev, som biskopper og adelsmænd udstedte i Viborg, 21. December 1522, og hvorefter Kristian II skulde undsiges, at „messer, gudstjeneste og alt det, Gud tilhører, ødelægges; kættere, som gangne ere fra den hellige kirkes tro, lokke os fra den hellige kristne tro med sine lutheranske

[1] Gehejmearkivets årsberetninger II 71: Item ville eller skulle vi aldrig tilstede nogen kætter, Luthers discipler eller andre, at prædike eller lære lønlig eller åbenbarlig imod den himmelske Gud, den hellige kirkes tro, helligste fader paven eller Romer kirke; meden hvor de findes udi vort rige, ville vi og skulle lade straffe dennem ved deres liv og gods.

stykker og skalkhed, fortalendes alt det, den evige Gud tilhører". Kong Fredrik havde derefter i hårde ord måttet fordømme dette og love at undertrykke det hele kætteri (26. Marts og 3. Avgust 1523). Det var intet under, at der kom en stansning i reformationsværket, på samme måde som det senere gentog sig efter kongens død 1533.

Men som allerede nævnt var reaktionen ikke nær så udpræget i Sønderjylland; her kunde prælaterne intet få indført i håndfæstningen, og da kongen mødtes med stænderne på landdagen i Rensborg, Maj 1525, siges der, at der har været ufred i halvtredje år, siden den tid altså, da han begyndte at optages af de kongerigske forhold.

I den ovenfor nævnte mindetale over Kristian III siger Hans Tommesen, at hertugen efter sin hjemkomst fra Tyskland påvirkede sin fader til fordel for Luthers lære. Han havde som bekendt opholdt sig hos sin morbroder, markgreve Joakim af Brandenburg, og var i følge med ham tilstede ved rigsdagen i Worms i foråret 1521; vistnok kort efter kaldtes han, 18 år gammel, tilbage til hjemmet. Han var en livlig natur, ikke fri for udskejelser og letsindigheder, men i højeste måde nidkær for den nye lære. Hans senere frimodige udtalelser imod dem, der fordrev kong Kristian II, viser ligesom hans optræden i kirkens anliggender, at han var en mand med egne meninger og uden frygt for at skaffe sine tanker råderum.

Det var dog ingenlunde denne ene mand, som førte det nye over grænsen. Bevægelsen var fra Wittenberg og de sachsiske lande nået nordpå til Hamborg og Lybek, efterat Brunsvig, Magdeburg og Bremen alt tidligere havde sluttet sig til den. I Lybek, hvis indflydelse var så fremtrædende i Holsten og det tysktalende Sønderjylland, havde der alt 1521 dannet sig en luthersk menighed; 20. Febr. 1522 skrev Niklas v. Amsdorf fra Wittenberg til rådet imod en bog i 24 artikler, som præsterne havde affattet imod Martinianerne; dette forud-

sætter jo en stærk forudgående gæring[1]. I den følgende tid udviklede dette sig videre, dog under stor modstand, især i de år, da Kristian II holdt sig til Wittenbergerne.

Også i Danmark havde de første rørelser tidlig vist sig. Kong Kristian havde kaldet Povl Helgesen til København (1519), og i 1520 kom to lærere fra Wittenberg herind for at foredrage reformatorernes lære. I foråret 1521 mente Luther at kunne henregne den danske konge blandt sine tilhængere; men efter bruddet på rigsdagen i Worms (Maj s. år) trak han sig forsigtigt tilbage fra den dømte kætter. Det er dog ikke sandsynligt, at det er blevet herved, selv om vore sparsomme kilder nu ikke har bestemte efterretninger om yderligere tilnærmelser; anklagen imod kongen af December 1522 vilde ellers stå alt for mærkværdig blottet for grund. Vistnok er indførelsen af reformatoriske skrifter og deres offenlige drøftelse gået sin gang trods prælaternes modstand, og kongen har sikkert i det hele stillet sig venlig hertil. Kun derved forklares de stærke erklæringer imod Luther af rigens råd og på den anden side dennes uforbeholdne fordømmelse af omvæltningen i Danmark.

Det lykkedes imidlertid for en længere tid at stanse og så godt som helt at tilintetgøre denne bevægelse. Den tilsvarende i Sønderjylland gik derimod sin jævne gang.

Det må alt være påfaldende at se bispen af Slesvig efter nyår 1523 lade tage tingsvidner på stiftets ejendomme og indtægter. Søndag efter hellig tre konger (11. Januar 1523) toges der sognevidne på stiftets gods; det var efter højmessen i Svavsted; som vidner optrådte sognepræsten Johan Navnesen, vikarius Peter Buk, degnen Jakob Tetens og kældersvenden Boje. I de første dage af Februar optoges dernæst en fortegnelse over bispedømmets indtægter, dets tiender i alle de enkelte sogne, landgilden (terragium, lantgelt) af marsklandene, og kirkernes afgifter til bispestolen (cathedraticum); dertil de

[1] G. Waitz, J. Wullenwever, I 38. 266. Gesch. Schlesw.-Holst. II 175.

kirkelige len og andre oppebørsler og rettigheder af forskellig art. Denne fortegnelse lod biskoppen bevidne af provsten Johan Wulff og kaniken Johan Didriksen af Haderslev samt præsten Peter Buk i Svavsted (4. Febr. 1523)[1].

Der kan neppe være tvivl om, at jo denne forholdsregel har sin grund i biskoppens bekymringer for hvad den nærmeste fremtid kunde bringe; da han senere ruster sig til et sidste slag for sine rettigheder, lader han begge aktstykker overskrive og stadfæste i Lybek (28. Avgust 1526).

Det var da også netop nede i Svavstedegnen, hvor faren først kunde ses og føles; Husum var reformationens første arnested nord for Ejderen. Denne by, der endnu ikke regnedes blandt stæderne, havde i Oldenborgernes tid taget et overordenligt opsving, rimeligvis tildels på grund af terrænforandringer i Frislandene. Alt 1461 nævnes i et frihedsbrev for Amsterdam vejen over Husum og Flensborg som den almindelige fra Vesterhavet til Østersøen. Hertug Fredrik I opholdt sig temmelig jævnlig i Husum, han havde et par frilledøtre gifte der i byen og det velhavende borgerskab tiltalte hans jævne sind mere end adelen på Gottorp. Om byens velstand får man en levende forestilling, når man lægger mærke til dens plads ved udskrivningerne. Da det 1539 pålægges stæderne at modtage knægte i indkvartering, sættes Husum ligesom Flensborg til 70, medens Kiel og Itzeho får hver 40, Tønder 30 og Ekernførde 12. Da der samtidig skal stilles værnepligtige folk til kongens tjeneste, sættes Husum og Flensborg til hver 200, Haderslev til 60, Tønder 40, Slesvig 30, Åbenrå 20, Ekernførde 15[2]. Da der året efter skulde svares en tyvende-penning skat, indbragte den fra Husum godt 3500 mark, hvad der altså svarede til en antagen formue af 70,000 mark. Hertil kom en hel bydèl, som netop dengang lå i aske, og for hvis skyld den almindelige skat af 200 mark blev nedsat med en fjerdedel. Den samlede formue kan således vist-

[1] Afskrifter i Svavstedbogen; det sidste trykt i Diplom. Flensborg. II 159 fl.
[2] Diplom. Flensborg. I 565. II 290 fl.

nok sættes til 100,000 mark[1]. Til sammenligning kan tjene, at Tønder 1537 vurderedes til en formue af neppe 20,000 mark. Det kan herefter ikke undre os at høre, at Husum ejede 40 store søgående skibe med egen besætning foruden talrige mindre skuder.

Ved siden heraf havde Husum i henseende til reformationen to fortrin forud for Sønderjyllands andre stæder; for det første den, at sproget her var udelukkende tysk, så den umiddelbare meddelelse af den lutherske tale ingen hindringer havde at overvinde; dernæst, at det velhavende borgerskab ikke i sin midte havde en mægtig gejstlighed, eller i sin umiddelbare nærhed en mægtig adel, således som Slesvig. Husum var som en stor og rig bondeby, med et opland af uafhængige og rige bønder og med forbindelser ud over søen og sydpå til hansestæderne. — Ved at lægge mærke til disse forhold vil man neppe undres over, at netop Husum blev udgangspunktet for den lutherske bevægelse i Sønderjylland.

Allerede i Juni måned 1518 blev der i Wittenberg indskrevet to studenter fra Husum skole, Lavrens Petersen og Peter Pavlsen. Året efter kom der en Erik Guntzen (Junsen, Jensen) sammen med to fra Slesvig skole; i foråret 1520 atter to, Vigman Boje og Johannes Johansen[2]. Bekendtskabet med den nye lære var altså gjort, thi kun denne kunde drage unge mennesker ned til den forhen kun lidet påagtede højskole.

Det var et par af vikarerne ved byens store og anselige sognekirke, som først forkyndte evangeliet. Den stedlige overlevering nævnede først og fremst Herman Tast som den der brød vej. Han var født 1490 og altså en mand på godt 30 år; hans karakter, siges der, svarede til navnet (= Grib). Om en anden af vikarerne Dirik Bekker (Theodorus Pistorius) af en rig slægt siges senere, at han var den første som forkyndte Wittenbergernes lære; men han døde tidlig, en halv

[1] Der opføres ialt 5—600 skatteydere, hvad der jo forudsætter et stort folketal.
[2] Ny kirkehist. saml. I 461 fl.

snes år efter, og hans navn gik i glemme. Der siges ialt at have været 24 vikarer ved Fruekirken; måske er der nogen overdrivelse heri, men endnu 20 år efter havde den 7 af dem[1]. Som naturligt modsatte dette præsteskab sig forandringen og den lille menighed, som dannede sig, måtte samles i et privat hus, hos den rige købmand Mattis Knudsen på byens hovedgade (Søndergade). Han lod indrette en bedesal i sit baghus, således som sporene af den endnu kunde ses, indtil huset 1705 blev revet ned; der var bl. a. malet stjerner på væggen. I hans gravskrift hedder det, at han „som den første og eneste tog sig af og holdt det guddommelige ords forkynder, ikke uden fare for liv og gods, og at han indrettede sit hus til den hellige forsamling, da kirken nægtedes den af evangeliets fjender. Ligeledes forøgede han (senere) skolens indtægter til optugtelse af lærde og fromme lærere“[2].

Da menigheden voxede, samledes den under åben himmel på kirkegården. Her stod der en lind ved trappen, som førte ned til Søndergade; under den havde Herman Tast sit stade; der siges, at han til sine tider måtte føres hertil af væbnede folk. Linden, som kaldtes „datteren“, siges 1722 at være blæst om for et halvt hundred år siden, medens „moderen“ på den nørre side dengang endnu stod. Dette henføres til året 1522, det eneste tidspunkt, til hvilket det synes at passe. Et par år efter optrådte Herman Tast også i Garding i Ejdersted, medens andre optrådte på Før og Vesterhavsøerne[3].

---

[1] Kirken var nylig opført i en stor og ædel stil og smykket med kunstværker. Netop i disse år udførte den berømte billedskærer Hans Bryggeman, der hørte hjemme i Husum, en kæmpemæssig monstrans med et Mariabilled, der ragede op imod kirkens hvælvinger. 1522 byggedes der et kapel ved dens nørre side (R. Haupt, Bau- und Kunstdenkmäler Schl. Holst. I 455 fl.).

[2] C. Kortholt, Hist. eccles. XVI seculi, p. 742. Heimreich, Schl. Kirchen Historie, s. 164. J. M. Krafft, Jubel-Gedächtniss, s. 27 fl. 103 fl. 228 fl. 570. 576. 320. Når der siges, at Mattis Knudsen var søn af hertug Fredriks datter (med Hans Knudsen), da er dette umuligt, siden han var født 1495, hertugen 1471 (se Christiani, Schl. Holst. unter den Oldenburgern II 50). 1537 undtages han af Kr. III fra al jurisdiktion undtagen kongen og hans råd. Han døde som rådmand i Kiel 14. Febr. 1559. — Ved 20 p. skatten 1540 betalte M. K. 70 mark, „mester Dyriks“ arvinger endog 160 mark, nogle af de største beløb.

[3] Krafft, s. 29, og fortale § 2, efter Peter Saxe. Dän. Bibliothek VI 333 (Rikard Petersens optegnelse).

Husum var da også den by, i hvilken reformationen først tilendebragtes uden indgreb udefra. Det kom 1527 efter mange rivninger til et forlig mellem præsterne og menigheden, sluttet af to mænd fra hver side (deriblandt Mattis Knudsen), i følge hvilket al messetjeneste skulde høre op, medens vikarerne dog skulde beholde deres indtægter på livstid. Når man samtidig var nået lige så vidt i Haderslev, var det jo kun fordi hertug Kristian her havde foregrebet den naturlige udvikling[1]. Gråbrødrene forlod ved samme tid frivillig deres kloster, medens de andre steder måtte fordrives med magt; den bekendte hadefulde skildring af disse klostres renselse nævner derfor slet ikke Husum[2].

Det vil således ses, at reformationens begyndelse i Sønderjylland utvivlsomt må sættes til tiden forud for omvæltningerne i Danmark 1523; dens første stærke tilhold er i Husum, en af halvøens største og rigeste søstæder. Efter at være trængt noget i baggrunden ved kampen mod Kristian II, træder den derpå atter stærkt frem ved hertug Kristians initiativ, særlig fremelsket i hans len Haderslev (hvorved den overskrider sproggrænsen), og den udvikles nu hurtig og kraftig, indtil den på landdagen i Rensborg, Maj 1525, vinder fuld anerkendelse, og i foråret 1526 trænger sig frem foran den tidligere herskende kirke. Samtidig begynder dens organisation i Haderslev, som to år efter afsluttes med en fuldstændig kirkeordinans.

---

[1] Beccau, Geschichte Husums, s. 278.

[2] Beccau, s. 330 (sml. Ny kirkehist. saml. IV 506 og Beccau, 280. 264). Kirkehist. saml. I 325 fl. Den første munkefordrivelse, her omtales, var den i Flensborg, 7. Juni 1528. Kong Fredrik stadfæster 3. Dec. 1528 en hospitalsordning i Husum, men i denne påberåbes et tidligere gavebrev til byen.

DE DANSKE REGALIER.

(1892.)

[Tidsskrift for Kunstindustri 1892, S. 100—3.]

Som bekendt blev der ved kong Kristian V's salving, den 7. Juni 1671, brugt nye regalier: krone, scepter, sværd, æble og salvingsbuddike, uden at det hidtil er lykkedes at oplyse, hvorledes disse blev bragte til veje eller hvem der havde gjort dem (se tidsskrift for kunstindustri 1890, s. 12). Særlige regnskaber for deres anskaffelse findes ikke, og de nævnes ej heller i kongens private eller i skatkammerets almindelige udgiftsbøger.

Der haves ikke des mindre en fuldt troværdig meddelelse om deres, i alle tilfælde kronens, oprindelse fra samtiden, nemlig i Ivar Hertzholms „Den stormægtigste arvemonarks H. Christian den V . . . salvings korte beskrivelse", tilegnet U. F. Gyldenløve og P. Schumacher (1671). Forfatteren, der senere blev assessor i den norske overhofret og ligeledes gav sig af med historiske studier, giver i sine vers en ret kyndig fremstilling af Kristian V's første regeringsår, og der er ingen grund til at tvivle om hans efterretningers pålidelighed; han har ikke blot lagt nøje mærke til hvad der kom til offenlighedens kundskab, men han kendte også forhandlinger i regeringskredsene, der endnu ikke var tilendebragte [1].

---

[1] Blad CIII v: Kongen betænker sig af hensyn til kirken på at underskrive, hvad man anbefaler ham som tjenligt for handelen (nemlig indkaldelsen af fremmede trosbekendere). Ønsket herom var i foråret 1671 fremsat af Gyldenløve; udførelsen kom først ud på efteråret og i det følgende år.

Om kronen siger Ivar Hertzholm ganske vist ikke meget; han beskriver dens form og pragt, men opgiver ikke udtrykkeligt, hvem der har smeddet den. Derimod fortæller han (A III), at den i tre dage var at se hos „Curtz“; den var her udstillet til skue for alle og enhver, og det ligger da nær at antage, at samme Curtz var den mester, som havde lavet den. Dette siges da også med rene ord i den „sonnet“, som „Niels Olufssøn H.“ (forfatterens broder?) har fået lov til at lade trykke bag i bogen, med en henvendelse om hjælp til kongen. Han gentager nemlig fortællingen om den udstillede krone (den sammenlignes med den guldring, som kong Frode lod henlægge på alfar vej!), men der tilføjes: „Curtz vel kongens cron har gjort; dog . . .“

Der var ved denne tid kun én guldsmed af dette navn, som havde kongens arbejde, nemlig *Povl Kurtz* eller *Kurtze*, som han selv skriver sit navn (Københavns diplomatarium, III 500, derfor opfattet som Kurtzen). Han brugtes ikke blot jævnlig til at lave smykker o. l., men i foråret 1672 ses han også at have leveret et danebrogskors, den ny oprettede orden, der dengang lige var bleven uddelt i over 20 eksemplarer[1]. Samme mand nævnes alt 1659 blandt „kongelige tjenere“, nemlig som kongens guldsmed (anførte sted).

Et andet spørgsmål vedrørende regalierne, som kan have nogen interesse, er dette: når er de bleven gjorte? og hvor kan det være, at de hverken opføres blandt udgifter eller gældsposter? Herpå må vistnok svares, at de er gjorte *før tronskiftet*, den 9. Februar 1670, efter Fredrik III's foranstaltning, og ikke, som man har ansét for givet, efter dette tidspunkt. Hvad der taler herfor, er følgende omstændigheder.

Først er det da sikkert, at den ny *tronstol* af enhjørning (narhval) var skaffet til veje af den afdøde konge; det fortælles bl. a. af Hertzholm: „Den Fredrik gøre lod, dog vilde den ej klæde“ (A II).

---

[1] Sjællandske missiver, i tanske kancellis arkiv, for disse år. Regnskaberne for Fredrik III's „eget kammer“ er tabte.

Det samme gælder om *de tre sølvløver*, der fik deres plads foran tronen eller efter Hertzholm skulde tumle sig på dens tre trin og dels skræmme dens avindsmænd, dels vise deres egen rædsel for dens majestæt („at te sig vældelig, dog de for tronen bæve"). De blev alt brugte ved kongens castrum doloris, den 30. Marts 1670.

Endvidere er det vist, at *kongeloven*, der ligeledes spillede en fremtrædende rolle ved salvingen, var bleven udfærdiget i Fredrik III's sidste år; den var i foråret 1669 bleven forsynet med et hængende guldsegl (med mærket J. H. d. e. Jakob Hoe, se dette tidsskrift 1891, s. 186) og den var indesluttet i et sølv futteral. Det er ikke her stedet at komme nærmere ind herpå; men det kan godtgøres, at lovens datering, den 14. November 1665, er urigtig, og at den først er affattet tre år senere, hvorefter dens udfærdigelse i de to pragteksemplarer påfulgte.

At imidlertid også *kronen* og *scepteret*, og da rimeligvis også *sværd, rigsæble* og *salvingsbuddike*, hidrører fra den gamle konges tid, fremgår af procesakterne i Griffenfelds sag.

Der blev efter de trykte beretninger (Wolffs Griffenfeld, s. 326; Riegels, Kr. V, s. 276; Hofman, Danske adelsmænd, III 120) den 25. April 1676 forelagt den faldne rigskansler otte spørgsmaal, som han synes at have besvaret skriftlig. Desværre er intet heraf bevaret blandt de i rigsarkivet beroende akter, og den fuldt avtentiske form for svarene kan neppe mere udfindes. Den er dog øjensynlig bedre bevaret på et blad i Ny kongl. samling 1318 b (fol.) på det kongelige bibliotek end i de trykte kilder, og 5. og 6. spørgsmål og svar skal derfor her anføres efter det nævnte håndskrift.

„Hvor han var kommen til den krone og scepter, som fandtes hos ham?" Svar: „Af den, som antvortede ham den forseglede bog, hans majestæt at overlevere, var ham og disse rigets insignia overleverede, og af hvad årsag, kan af samme bog noksom erfares, med hvad kondition de hannem leveret var og hvad han havde til deres levering at svare."

„Hvorfor han for hendes majestæt dronning Sofie Amalie holdt det så aldeles forborgen, eftersom h. m. ham derom nogle gange havde anmodet?“ Svar: „Havde den salig herre villet h. m. skulde haft fuldkommen relation herom, havde den sl. herre h. m. det selv åbenbaret; hvis ikke, havde han svoret hans majestæt hende, såvel som hans herre, det ikke at åbenbare.“

Det fremgår heraf, at Schumacher ved tronskiftet var i besiddelse af krone og scepter (uden al tvivl ligesom kongeloven henlagte i arkivhvælvingen), uden at dronningen havde rede på, hvad det var han gemte for kongen; og at dette da var de nye regalier, ikke den ældre krone (Kristian IV's), må ansés for en selvfølge. Men denne omstændighed forklarer da formentlig også det hele forhold med regalierne. Fredrik III har villet efterlade sig nye insignier for det suveræne kongedømme, lige fra tronstol til krone og kongelov, men han har ikke haft fuld tillid til dronningen og har derfor betroet dem til sin kammersekretær, hvis troskab han stolede på. Hvad der foruroligede ham med hensyn til tronfølgen, er det ikke her stedet nærmere at gå ind på; det skal kun antydes, at den yngre søn prins Jørgen havde givet anledning til den mistanke, at han som født efter faderens tronbestigelse anså sig for nærmere berettiget til tronfølgen, og at han var moderens yndling frem for den ældre Kristian. Det kunde derfor ligge nær for kongen at skaffe betingelserne til veje for sin ældste søn til umiddelbart efter hans død at fremtræde med kongedømmets insignier som et håndgribeligt pant på, at faderen havde kåret ham til sin efterfølger[1]. Af endnu større betydning kunde dette blive, hvis Kristian skulde dø før faderen, men efterlade sig en umyndig søn, hvis ret efter kongeloven det kunde blive vanskeligere at hævde overfor den yngre kongesøn og den myndige moder. Det ligger nær at formode,

[1] Kongelovens 16. artikel siger: „Og endog . . . herefter straks, når én konge ved døden afgår, den næste i arvelinjen *krone, scepter* og enevolds-arve *konge titel og magt* det samme øjeblik egner og tilkommer . . .“

at „den forseglede bog“ har indeholdt kongens sidste vilje for et sådant eller andre tænkte tilfælde.

Det vil heraf fremgå, at den såkaldte „kong Kristian V's krone“ ikke blot er bleven brugt af alle vore enevoldskonger ved deres salving, men at den også i sin oprindelse er nøje knyttet til kongeloven og dens statsorden, idet den hidrører fra selve lovgiveren og fra første færd har været en del af hans politiske testamente.

Iøvrigt må det endnu bemærkes, at regalierne i deres nuværende tilstand meget mulig har undergået nogen forandring efter Fredrik III's død. Om tronstolen siges det udtrykkeligt, at den først da blev gjort færdig (af Ferdinand Küblich), og kronen har vel også været i Curtz's værksted, før den blev offenlig udstillet i hans bod. Vi ser da også, at kongen i foråret 1671 gør et stort indkøb af juveler, og det er rimeligt, at det kun er anbringelsen af dem i regalierne, som der overhoved er tale om i hans tid. Juvelerne købtes af V. Fr. Wedel, den senere greve af Wedelsborg, og betaltes med 36,000 rdlr. (144,000 kroner), som imidlertid den franske afsending Terlon måtte gøre udlæg for[1]. Det var uden tvivl disse strålende juveler, der bragte samtiden til at sætte kronens værdi til 7 tønder guld (d. e. 2,800,000 kroner), en sum, som dog i vor tid er reduceret til 472,000 kroner. Muligvis stammede også den berømte ametyst i tronstolen herfra. Når Ivar Hertzholm i høje toner fremhæver regaliernes pragt og sætter deres værdi til urimeligt høje summer, var det neppe den officielle verden ukært, at dette blev sagt og troet.

[1] Rigsarkivet: Afregninger, H 101 (ordre af 13. Marts 1671).

KONG KRISTIAN II PA SØNDERBORG.

(1892.)

[Sønderjydske Aarbøger 1892, S. 241—75.]

Blandt de historiske minder fra Als og Sundved forud for vor egen tid kan sikkert intet andet i betydning og ejendommeligt præg måle sig med det om kong Kristians fængsel på Sønderborg slot. Alle, der som forfatteren af denne fremstilling, er opvoksede her, vil have modtaget dybe barndomsindtryk af fortællingerne om den ulykkelige mand, der sad indemuret i sin snævre tårnstue, ene med bevidstheden om sin blodskyld og de forbandelser, han havde pådraget sig ved sin grusomme og troløse fremfærd mod hundreder af sagesløse mænd og kvinder. For mig knyttede disse indtryk sig uadskilleligt til mindet om kong Fredrik VII's modtagelse i Sønderborg i efteråret 1848, gensynet af danske soldater efter de mellemliggende måneder med deres kampe på Dybbølbjerg, og den bevægede stemning på Sønderborg gade, da det rygtedes, at kongen i sin tiltale til bønderne havde erklæret hertugen af Augustenborg for „fuglfri". Hvad jeg den dag for første gang hørte om den fangne konge, forekom mig ingenlunde som et fjernt og løsrevet sagn, men som et led i begivenheder, der syntes at strække sig tilbage i tiden, i uafbrudt broget rækkefølge, som en stadig fornyet kamp mellem konger og

hertuger, danske og tyske hære. Og mere eller mindre er det vel gået alle jævnaldrende og yngre således, idet billedet af den faldne konge er smeltet sammen med hvad vor slægt har oplevet af store og bratte omvæltninger, af tilskikkelser, der så uforståeligt har grebet ind i vort liv som for at friste vor tro på rettens og sandhedens magt. — Og dog kan intet føre os det tydeligere for øje, at sandheden og retten før eller senere vinder sejr, end netop dette mørke blad i vor kongeslægts historie, der er mærket med Sønderborgs navn.

Kong Kristian II var en mærkelig mand, både som menneske og som konge. Vidtskuende og dristig lagde han sine planer til de nordiske rigers udvikling i velstand og magt, frisindet og dansk som få af vore konger tegnede han til at skulle grundlægge en ny og lykkelig tidsalder for vort folk. Men disse store evner og egenskaber var ikke bårne oppe af en tilsvarende personlighed; han manglede ligevægt i sindet, det rette mod og den selvbeherskelse, der er uundværlig for statsmanden; ja han lod sig henrive til handlinger, der trodsede al ret og retfærdighed og måtte opægge alle imod ham; han kunde til tider næsten synes at være utilregnelig. Derfor svigtede også lykken ham gang efter gang; han mistede Sverige efter blodbadet i Stokholm; han opgav Danmark og Norge for et udbrud af misnøje med hans hårdhed og uordholdenhed, og da han otte år efter kom tilbage for at vove en ny kamp for kronen, trættedes han snart og overgav sig viljeløs i sine fjenders hænder.

Onsdagen den 24. Juli 1532 bestemtes det i et hemmeligt møde i Helligånds kirke i København, at kong Kristian, der hvert øjeblik ventedes til byen fra Norge, skulde sættes i sikker forvaring. Tilstede var foruden danske rigsråder og holstenske landråder også kong Gustav Vasas og hansestædernes sendebud; alle havde ved ed forpligtet sig til at fortie ikke blot beslutningen, men også de udtalelser, der faldt under forhandlingerne.

Kongen kom med frit lejde og havde altså ret til at vende

tilbage til Norge, hvis ikke det attråede forlig med kong Fredrik opnåedes; dette lejde agtede man imidlertid at bortforklare for at slippe for yderligere bryderier med den farlige modstander, der endnu, som man indrømmede, havde det største tilhæng blandt menigmand i riget.

Da denne beslutning efter fangens ankomst nærmere skulde sættes i værk, forhandledes der om stedet, hvor han skulde sættes i forvaring; man var nærmest stemt for Visby på Gulland, men også Nykøbing på Falster og Sønderborg på Als nævntes; det gjaldt jo først og fremmest om at finde et sikkert sted. Da de svenske og Lybekkerne imidlertid nægtede at indgå en udtrykkelig skriftlig erklæring om, at fængslingen var en fælles beslutning, måtte de danske og holstenske råder tage hele ansvaret på sig og valget faldt derfor på Sønderborg, der lå mellem de danske øer og hertugdømmernes fastland. Søndagen den 28. Juli udfærdigede kong Fredrik den instruks, som skulde medgives de fire adelsmænd, der førte ham til sit bestemmelsessted; det var to danske (Otto Krumpen og Knud Pedersen Gyldenstjerne), en sønderjydsk (Goske Ahlefeld, amtmand på Nørborg) og en holstensk råd (Iven Reventlov). Det blev heri pålagt dem at aflevere kongen som en fange til lensmanden på Sønderborg Ditlev Brokdorp; hans kansler og øvrige følge skulde sendes bort, tilbage til København eller ud af landet til Tyskland; kun „hans lille dreng“ skulde blive hos ham til opvartning. De skulde indsættes i det blå tårn i sikker forvaring og forsynes med det nødvendige; kongens rejsegods, „kasser, lader, skrin, store og små, vadsække, klæder og hvad han ellers har med sig,“ skulde forsegles og tages i forvaring, til kong Fredrik selv kom tilstede. Fire adelige hofsinder, af hvilke i det mindste de tre var fremmede, fra Tyskland (Asch v. der Werder, Jobst Bock, Peter v. Podewils), medens den fjerde (Bartelemes v. Qualen) var af en slægt, der også kendtes i Sundved, sattes til at være ham til selskab og bevogte ham. Ditlev Brokdorp skulde i et og alt indestå for fangen og derfor ikke lade uvedkom-

mende få adgang til ham; alle, som fandtes på slottet, skulde edelig forpligte sig til ikke at stå i utilladelig forbindelse med ham eller være ham til vilje. Døde kongen, skulde slottet vel overgives til hans sønner, men fangen først udleveres til de otte råder, fire danske og fire holstenske, som havde indgået gensidige forpligtelser med kongen om aldrig at frigive ham.

Anden dagen efter forhandledes der med kong Kristian for at få ham til at samtykke i, at der blev bestemt et nyt møde i Flensborg, ved hvilket fremmede venskabelige fyrster skulde være tilstede. Kongen gik nødig ind herpå, men gav sig dog tilfreds. Straks efter afsejlede han; de var tre fartøjer i følge.

Rimeligvis var det ved denne lejlighed at mænd og kvinder strømmede sammen ved havnen i Helsingør for under tårer og høje klageråb at se den borgerkære konge drage afsted, som man vel kunde tænke sig, for bestandig; forhandlingerne i København var selvfølgelig bleven fulgte med spændt interesse fra alle sider, og selv om man ikke kendte enkelthederne, kunde det dog ikke være skjult for nogen, at man var tilsinds at gribe til hårde råd.

Sejladsen nord om øerne var langsom; de har vistnok ligget vejrfaste et eller andet sted; thi først en halv snes dage efter kom de en morgenstund forbi Middelfart og Hinsgavl. Der blev givet salut med kanoner fra borgen, medens et uvejr med torden og storm stod over Bæltet.

Samme aften stod de ind ad Alssund og lagde til ved Sønderborg. Nu meddeltes det da kongen, at han måtte gå i land; han gav sig ilde og påberåbte sig løfter og breve, men måtte gøre, som der blev sagt. Han bad da om, at følget skulde blive hos ham, og det lovedes indtil videre; det var ialt omtrent 16 mænd, siges der. Men næppe var kongen kommen indenfor porten, før den lukkedes efter ham, så følget blev udenfor. Kongen blev heftig og greb den nærmest stående i halsen; det kom til håndgribeligheder, ridderen Knud Gyldenstjerne tog kongen i skægget og rev den svære gyldne kæde

til sig, som han havde om halsen med den kejserlige ridderorden (det gyldne vædderskind). Rimeligvis har han herved villet betegne, at kongen nu var en fangen mand, der ikke kunde bære kongelige prydelser; ordenskæden fandtes senere blandt kong Fredriks klenodjer. For at stille ham tilfreds blev imidlertid et par af følget indladte, dog kun for dagen efter atter at fjernes. Kun dværgen og to „drenge“ forblev hos ham.

Klokken var mellem 8 og 9, fredagen den 9. August 1532, St. Laurentius aften, da kong Kristian førtes ind over slotsbroen; således findes det optegnet af den daværende præst i Såtrup, Peder Brun. Det var en begivenhed, som vel kunde sætte egnens beboere i bevægelse. Anden dagen efter døde hans eneste søn i Regensburg i Sydtyskland.

Nogle dage efter kom kong Fredrik til Flensborg; Ditlev Brokdorp mødte hos ham og blev edfæstet på de forpligtelser, der var pålagte ham. Der blev intet af mødet mellem de to konger; Fredrik var gammel og svag og kunde ikke godt tåle sindsbevægelser, det eneste som jo vilde komme ud af et sådant gensyn. Han nøjedes med at give milde bestemmelser om sin frændes fængsel.

Det er bekendt, hvorledes dette er bleven skildret i bøger og overleveringen. Denne skildring stammer fra Arild Hvidtfeld, der skriver følgende:

„På Sønderborg er han sat udi en stærk forvaring. Med det første i en runddél, på det østre tårn udi en hvælving, hvor døren blev igenmuret, så nær som et vindue, hvor igennem man stak mad ind til hannem. Han havde med sig derinde en lille dværg, han havde fået udi Norge, som tjente hannem for en dreng.“ Således sad han 12 år.

Denne skildring er imidlertid fuldstændig vildledende. Alt i året 1812 udgav Henrik Behrmann, senere arkivar i det tyske kancelli, en fremstilling af kongens fængselshistorie, der formildede billedet i flere træk. Således viste han, at det hårde fængsel rimeligvis alt var blevet formildet i årene

1538—39, medens det ikke var begyndt før nogen tid efter indespærringen, da kongens flugtforsøg havde nødvendiggjort indmuringen.

Det var dog først ved de oplysninger, som det lykkedes mig at fremdrage i året 1886, man fik et tydeligt billed af det hele fangenskab; forskellige ytringer i samtidige breve, men især de opbevarede regnskaber fra Sønderborg slot for årene 1533—43 gjorde det utvivlsomt, at fangenskabet havde været langt mildere end tidligere antaget, og at særlig forestillingen om en indmuring helt måtte opgives. Det skal nu forsøges her i sammenhæng at fortælle, hvad man således kan vide om kongens fængsel og de begivenheder, der havde indflydelse på dets forskellige strænghed i årenes løb.

Det er ikke oplyst og kan vel næppe mere oplyses, hvorledes Sønderborg slot så ud i året 1532. Nu danner bygningen som bekendt en ensformig skæv firkant, med lukket gård; muligvis manglede dengang én eller flere af fløjene, medens brede og faste tårne sluttede sig til bygningerne. Vinduerne var dengang små og tilstede i ringe antal på ydersiden; murene var næppe så høje som nu, medens taget vistnok var højere og anseligere, hele bygningen uden al tvivl langt mere malerisk i sit anlæg, med karnapper, spir, takkede gavle og murtinder. Omkring den fandtes ind imod byen volde med ældgammelt murværk og grave, medens de tre sider var omgivne af sundet og dækkede af ringmure. Foruden sædehuset fandtes her avlsbygninger, fæhus, stalde og lader, ligesom der var haveanlæg, rimeligvis både abildgård, blomster- og urtehave.

Sønderborg havde i århundreder været et fast punkt, vanskeligt at indtage på grund af sin stærke beliggenhed og gode befæstning. Kong Kristian havde selv kort før sin fordrivelse ladet de holstenske grevers og sine forfædres brevkister føre hertil fra det faste Segeberg i Holsten. Det var lensmandssæde for Als sønderherred og Sundved og havde ofte været sæde for personer af hertugslægten; som alle konge-

lige borge havde det en lejlighed til at modtage kongen, når han på sine rejser gennem riget tog kortvarigt ophold på dette sted.

Lensmand og slotshøvedsmand var, som oftere nævnt, Ditlev Brokdorp. Han var ejer af Vindeby ved Ekernførde; han var til års efter de tiders forhold og forsøgt i kongernes tjeneste som den bedste. Da hertug Fredrik af Gottorp 1523 lod sig hylde til konge i Viborg, holdt Ditlev Brokdorp Flensborg hus, så længe det var ham muligt, for Kristian II; derefter gik han over i den nye herres tjeneste og ombyttede senere Flensborg med Sønderborg. Her boede han, i alle tilfælde visse tider af året, på slottet med sin hustru fru Margrete Rantzov, der overlevede ham og senere kaldes fruen på Vindeby.

Ved siden af lensmanden, der som „råd“ ofte var fraværende i kongens ærende, stod på Sønderborg husfogden Jørgen van der Herberge, som var barnefødt i Sundved og ejede Snogbækgård. Han hørte til den lavere adel, medens Brokdorperne hørte til ridderskabet. Det ses ikke, om han var gift og havde egen husstand på Sønderborg, men usandsynligt er det ikke.

Foruden disse to embedsmænd nævnes der en borgskriver, hvis bestilling det var at føre bog over lenets skatter og regnskaber, en kornskriver, to kokke, en bager med bagersvend, kældersvend, jæger, fisker og gartner; desuden en 5—6 gårdskarle, en vægter og to portnere, til den ydre og indre port; endelig en oldfrue og hendes piger. Foruden disse var der folkene på ladegården og teglgården. Til forsvaret hørte et par bøsseskytter, d. e. artillerister, som betjente den tids små kanoner (bøsser); endvidere nogle adelige knægte, som lå i borgeleje. Der var således en stor daglig husholdning og et ikke ringe liv indenfor ringmurene.

Hvad den fangne konge angår, da skrev kong Fredrik om ham i brev til hertugen af Meklenborg (6. November 1532) efter at have rettet anklager imod ham: . . . „desuagtet lader

vi dog kongl. maj. kong Kristjern på det bedste underholde, forsørge og forsyne kongeligt, fyrsteligt og hæderligt med al nødtørft, så meget der er at få for penge her i landet; desuden er nogle af ridderskabet og adelen, fødte uden- og indenlands, antagne og anviste på ham, som skal gå ham til hånde med al kongelig og tilbørlig ærbødighed og desuden drive alskens spil og tidkort med ham efter hans behag; endelig tilstedes der ham en fri omgang i Sønderborg slot, så han ikke behøver at sidde fangen i sit værelse.“ Denne skildring af forholdet stadfæstes af hvad vi kan slutte af regnskaberne. Der nævnes her en „kong Kristians urtegård“ og der er udgifter til spillekårt og „bosler“, vistnok kugler til et eller andet spil. De fire adelsmænd nævnes ved navn i instruksen af 28. Juli og omtales også i breve fra samtiden. Endvidere havde han sin „dværg“ hos sig, rimeligvis den „Lukas dværg“, der alt omtales ved hans hof i Nederlandene 1524. Han havde sit eget køkken med sin egen gamle kok Berent, der omtales af Anna af Meklenborg i brev til moderen, kong Kristians søster Elisabet, som en bekendt mand; han havde ligeledes været i kongens tjeneste adskillige år forud. Berent kok blev på Sønderborg i alle de følgende år og havde en årsløn af 30 mark lybsk, hvad der var lige så meget som husfogden og tre gange så meget som lensmandens kok.

Kongens egenlige „fængsel“ var salen i „det blå tårn“, opnævnt efter sit skifertag, den største af runddelene, på det sydøstlige hjørne. Det var en høj hvælving med to vinduer, som vel efter tidens skik ikke var ret store, men dog efter en næsten samtidig tegning havde form som almindelige stuevinduer på den tid og sad i almindelig højde i to store udskæringer i den tre alen tykke mur. I en tredje fordybning stod kongens pyntelige seng; selve „hvælvingen“, tårnværelset, var en halv snes alen i tværmål. Dette rum er imidlertid så lidt at betragte som et fængsel, at man tværtimod kan gå ud fra, at det var et af de bedste og lyseste værelser i den lejlighed, som her bestandig stod til den regerende konges rådighed

og som sikkert nu i sin helhed var tildelt den fangne konge. Tårnværelser var nemlig i hine tider særlig søgte som stadsstuer; det var de eneste, som havde fri udsigt og tilstrækkeligt lys, og slotsherren tog derfor gerne et sådant rum til opholds- og soveværelse, — thi opredte senge hørte dengang til „højenloft“. Således ses det endnu så sent som i Kristian IV's og Fredrik III's tid, at kongerne har soverum og jævnligt ophold i „runddelen“ på Københavns slot, d. e. tårnværelset over imod børsen og havnen.

Forholdet har da, for at betegne det i få ord, været dette, at kong Kristian holdtes på Sønderborg som en virkelig konge, således som man vilde have holdt den regerende konge, om han for en tid havde valgt dette slot til opholdssted. Han levede som han var vant, gik klædt som en fyrstelig person og modtog de æresbevisninger, som tilkom hans stand. Kun friheden var ham nægtet; volden og strandmuren var grænserne for hans kongerige. Vi vilde i vor tid ikke kalde ham fængslet, men interneret.

Men kong Kristian var en alt for urolig natur til at han kunde finde sig heri; han vilde ud og prøve sin lykke i den store politiske verden. Han var igen sat i besiddelse af sine medbragte ejendele, deriblandt smykker og kostbarheder, og disse satte ham istand til at hverve tilhængere og købe hjælpere til at sætte sig i forbindelse med udlandet. Anslaget udførtes i den følgende vinter, men opdagedes og førte deltagerne i ulykke. Man kan ikke af de opbevarede aktstykker få fuldt rede på denne sag, men hovedtrækkene er følgende.

Hovedmanden var Hans Smed i Sønderborg, som det synes en ansét borger; en mand af dette navn i Sønderborg optoges en halv snes år forinden i vor frues købmandslag i Flensborg. Han kaldes også klejnsmed, et navn som på den tid nærmest betegner en våbensmed. Denne Hans Smed bar breve fra kongen til Bremen, hvor han afleverede dem hos en provst Jakob, der dog senere selvfølgelig fralagde sig al del i i en plan til kong Fredriks skade. Endvidere var præsten i

Lysabild på Als indviklet i sagen, ligesom der nævnes borgere i Hamborg, Rensborg og Bremen. Disse medskyldige synes Hans Smed at have opgivet i forhør på pinebænken. Efter en gammel, næsten samtidig fortælling var kongens dværg særlig virksom ved denne lejlighed; han siges at have anstillet sig syg, hvorfor han blev bragt ned i byen; herfra undløb han, men blev tagen i Rensborg og ført tilbage. Vist er det, at han ikke senere nævnes hos kongen; men i den bebrejdende skrivelse, som kong Fredrik i anledning af komplottet sendte sin brodersøn, omtales han ikke. Da sagen blev opdaget, henrettedes de deltagere, man kunde få fat i, smeden og præsten er der betalt for i Sønderborg regnskab. I kongens brev siges også de tre borgere at have bødet med livet, hvad der dog vel er overdrivelse, i alle tilfælde for de to i Bremen og Hamborg; om den mand, der siges at være henrettet i Rensborg, måske er dværgen, får stå hen. Når endelig „skultus af Enghuysen“ nævnes i denne forbindelse, er det vistnok tvivlsomt, om denne mand, der havde ført kongens karavel fra Norge til København og her blev holdt tilbage som mistænkt, også har været indviklet i brevhistorien eller kun nævnes som også bragt i ulykke ved Kristians intriger.

Efter sagens afslutning sendte kong Fredrik sine råder landmarskallen Melkior Rantzov (Flensborg), Wulf Pogwisch (Segeberg), Goske Ahlefeld (Nørborg) og Ditlev Brokdorp (Sønderborg) til kong Kristian for at foreholde ham det forkastelige i hvad han havde indladt sig på og den ulykke, han havde bragt over hengivne mænd, samt fratage ham alt hvad han havde af værdigenstande og jernredskaber til mulige flugtforsøg. Alle disse ting blev forseglede og hengemte. Kongens brev er dateret Gottorp, den 24. Januar 1533.

Man kan ikke undres over, at der indtrådte en forandring i hans stilling ved denne lejlighed; men af stor betydning var den næppe. Istedenfor dværgen træffer vi nu i det bevarede lensregnskab fra 1533 „kongens tjener Mikkel“, der får en årsløn af 6 mark for at være hos ham. Det var efter over-

leveringen en gammel krigsknægt, der havde været med på alle Evropas slagmarker og var uudtømmelig i at fortælle om sine oplevelser. Endvidere forsvinder nu de fire adelsmænd og istedenfor kommer 16 „drabanter“. Dette var navnet på den kongelige livvagt, og det fremgår deraf, at det kun var kong Fredriks hensigt at sikre sig sin fange, ikke at træde hans værdighed for nær.

Disse drabanters løn regnedes fra midten af Januar måned, hvad der jo stemmer med hvad vi ellers véd om sammensværgelsens opdagelse. De fik 2 gylden eller 3 mark lybsk i måneden. Endvidere findes der en række udgifter til opførelsen af „drabanternes hus“; der har altså ikke været husrum til dem på slottet eller i de ældre bygninger. Der arbejdedes i et par måneder og blandt udgifterne er der 10 mark til fem læster kalk. Sammen med dette nye hus falder der imidlertid byggeudgifter på kong Kristians „gemak“ eller „kamre“, den lejlighed, der nu rimeligvis indrettedes helt for ham. „Mester Vilhelm“ får betaling for syv ugers arbejde med at indrette kongens „gemak“, ligeså mester Henrik; der er tale både om træ- og jernarbejde i større mængde. At kongens „gemak“ betyder flere rum, en lejlighed, eller „værelse“ i den tids betydning, ligger ikke blot i ordets daværende betydning, men også deri at der tales om hans „kamre“. En enkelt udgift antyder dog de forandrede forhold: „Olev Klejnsmed i Flensborg for fem låse til kong Kristians gemak, 13½ mark.“ Summens størrelse — ellers koster en lås et par skilling — som også at man tog dem i Flensborg, viser, at det var kunstig smeddede låse, og antallet viser, at det var flere rum, der skulde kunne lukkes. Man kunde vel nok gætte på, at alle fem låse skulde sættes for tårndøren, medens fem forskellige personer havde nøglerne, således som det dengang ofte brugtes ved fælles brevskrin eller brevkamre; indespærringen vilde da have været omtrent som en indemuring. Men i så tilfælde vilde man dog sikkert have valgt en helt anden fremgangsmåde, idet hver af de personer, som skulde

have del i ansvaret for hans tilstedeværelse, selvstændig leverede sin lås; købtes de alle under ét hos samme smed, var der jo i virkeligheden kun den enkelte garanti for deres pålidelighed. Der kan således ikke være tvivl om, at kongen fremdeles har haft forskellige opholdrum, om end måske færre end hidtil; men man sikrede sig at kunne lukke forsvarligt for ham. Da endvidere i de følgende år „tårnet“ særlig nævnes som hans natteherberge, må man ansé det for en selvfølge, at han nu var indelukket i dette en del af døgnet, fra lukningstiden om aftenen til op ad morgenstunden. Hvor stor frihed han fremdeles har beholdt til at bevæge sig frit udenfor slottet, savner vi alle midler til at bedømme; men at det ikke var ham helt forment ligger i forskellige udgifter. Således nævnes endnu i dette år hans urtehave og der anskaffes en lang kappe (hejsik) til ham. Forholdet var vel som f. eks. med Kristoffer Urne, der 1559 blev overgivet Sten Rosensparre på Kalundborg, „at indsætte ham i et kammer og holde ham i god varetægt“; hvis han begærer „at gå på gården“, må dette tillades, dog at han ikke kommer udenfor porten. Det normale var således opholdet i den aflåsede lejlighed, udgangen en undtagelse. Dette ses også af en anden udgiftspost: „til en dreng, kaldet Jørgen, som var to måneder hos kong K. i hans gemak, til sold 12 mark.“ Denne indsættelse af andre i fængslet fandt oftere sted; i reglen siges da Mikkel at være syg. Betalingen for det var høj, hvad der jo viser, at det ikke var nogen attrået bestilling; kongen var vistnok vanskelig at omgås og kunde vel endog falde på i ophidset sindsstemning at mishandle sin tjener.

I April 1533 døde kong Fredrik og sønnen hertug Kristian, den senere konge Kristian III, fulgte ham i hertugdømmerne. Hvilke former der i denne anledning blev iagttagne med den fangne konge, vides ikke; han blev i alle tilfælde, hvor han var, efterat hertugen havde forpligtet sig overfor de otte råder til ikke at slippe ham løs. Da rigsrådet i Danmark besluttede foreløbig ikke at vælge nogen konge og

urolige tider således kunde forudsés, forøgedes kort efter besætningen på Sønderborg; fra pinse (1. Juni) afløstes de 16 drabanter af en trop landsknægte under høvedsmanden Henning Uttermark (d. e. „ut der Mark“ Brandenburg); han havde en vagtmester, en trommeslager og piber, samt 35 menige knægte; deres løn var i fredstid kun en tredjedel af drabanternes. Disses hus kaldes fra nu af landsknægtenes.

Iøvrigt blev kongens fængsel ingenlunde skærpet af den unge hertug; han var en ligefrem og godlidende mand, der bittert bebrejdede de danske den troløshed, de havde vist mod hans fætter. Torsdagen den 4. September kom han selv til Sønderborg og havde da en sammenkomst med ham. Da han så den nedbøjede mand, som engang havde båret tre kroner, brast han i gråd og sluttede den ulykkelige frænde i sine arme. Sikkert har han da tillige lovet ham aldrig at gå ham nærmere, end nødvendigheden bød.

Kongen stod efter Fredriks død uhindret i forbindelse med yderverdenen; han henvendte sig både til det danske rigsråd og til sin slægtning, grev Kristoffer af Oldenborg for at formå dem til at virke for ham; der var jo en lejlighed til igen at skaffe ham den tidligere stilling.

Rigsrådet agtede, som bekendt, ikke på denne opfordring, hvorimod grev Kristoffer året efter kastede sig ind i en række blodige kampe, som han sagde, for at hjælpe Kristian på tronen. I Maj 1534 udbrød krigen mellem Lybek og hertug Kristian, der endte i den følgende måned med dennes sejr. Ved midsommer gik greven derpå iland på Sjælland og lod sig hylde i kong Kristians navn; den 4. Juli valgte den jydske adel hertugen til konge (som Kristian III) og kampen førtes nu i Nørrejylland (1534), på Fyn (1535) og foran København, indtil hovedstadens fald efter et års hårdnakket forsvar (Juli 1536).

Det kunde ikke være andet end at disse begivenheder måtte indvirke på den fangne konges tilstand; det var jo tildels hans sag, som udkæmpedes, og han kunde vel ikke andet

end fatte et vist håb, hvor ringe udsigterne end var for ham. På Sønderborg forandredes imidlertid forholdene ikke så lidt; Ditlev Brokdorp hørte til Kristian III's mest fremragende hærførere, han førte en høj kommando både ved Øksnebjerg og i lejren for København, og han må altså have været meget fraværende i disse år. Også husfogden nævnes i felten, dog må han vel antages som oftest at have siddet hjemme. Her var der nemlig meget at tage vare, thi Sønderborg var nu et vigtigt punkt for forsvaret. Landfolket fra Als og Sundved holdtes rede til opbrud og blev ikke sendt bort, og besætningen af landsknægte på borgen forøgedes betydelig. Fra pinse 1534 sattes Henning ut der Mark og hans trop på krigsfod og krigssold, tre mark månedlig for de menige, hvad der var det tredobbelte af fredssolden. Da midt i Juli København blev indtaget af greven, kom en ny trop på omtrent 50 mand under Tomas Holst herfra til Sønderborg og i begyndelsen af September, da greven tog Fyn, sendte „rigets øverste", Reinwald v. Hedersdorp, yderligere 46 knægte fra Haderslev hertil. Der var således nu en samlet besætning af omtrent 140 mand fuldt øvede tropper foruden landfolket, der selvfølgelig ikke blev indladt i borgen. Senere indskrænkedes antallet på landsknægte, som man jo havde god brug for andensteds, til næppe 120, og herpå holdtes det indtil årsskiftet, da Henning ut der Mark atter blev ene med de 40 knægte. Den samlede udgift i penge til disse var i 1534: 3779 mark 12 sk., i 1535: 7634 mark, og i 1536: 2965 mark 8 sk. Dertil kom hvad der fortæredes i fødevarer, efter vore forestillinger meget betydelige mængder; det var i de år henholdsvis 1765, 1858 og 1284 sider flæsk, og 93, 70 og 65 okser.

Der var således liv nok på borgen og den gamle konges eneste fjende, kedsomheden, kunde næppe være særlig generende i denne tid. Forholdene medførte vel, at der blev holdt årvågen vagt over ham og der var givet ordre for det tilfælde, at borgen skulde blive angreben og erobret: den sidste landsknægt, sagde de holstenske afsendinge ved mødet i Reinfeld,

den 18. Juni 1535, vilde i så tilfælde gennembore kongens hjerte. Men iøvrigt synes han ingen overlast at have lidt; da pfalzgreve Fredrik, der i efteråret 1535 ægtede hans datter Dorotea, ved denne lejlighed i brev til kong Kristian III klagede over hans „forbarmelige“ fængsel, svarede denne, at det var uberettiget at sige så, „såsom han blev underholdt kristeligt, kongeligt, fyrsteligt og rummeligt“. Og mange år efter skrev kongen til den fangnes søster: „vi har dog efter lejlighed uden ros vist os således mod vor kære frænde, eders kære broder, at hans kærlighed ikke vil have noget at beskylde os.“

Regnskaberne giver os nærmere oplysning om fangens daglige levemåde. Der er rigelige udgifter til et fyrsteligt taffel, hvedebrød, sukker, rosiner, mandler, krydderier, ferske fisk, hummer osv., ja der sendes bud efter disse sager til købstæderne, Flensborg, Ribe, Slesvig, Kiel og Hamborg; der skaffes laks fra Elben, sild fra Slesvig, vildsvin fra Gottorp osv., — foruden hvad slottets egen forsyning med kvæg, svin og lam, såvelsom dets jæger, fisker og gartner kunde skaffe. Af drikkevarer leveredes der store mængder, stærkt tysk øl (kakkebille fra Ekernførde) og vin, som regel rinsk og fransk vin, men også malvasia, som han satte særlig pris på og ofte drak til overmål. Også brændevin nævnes jævnlig som indkøbt til kongens brug; det var dengang en temmelig sjælden drik. En optælling af hvad der er indkøbt til kongens brug i et år viser, at han daglig havde omtrent 10 potter tysk øl og 3 potter vin på sit bord, hvad der svarer til tre personers fortæring efter den tids forhold. Dette gør det så godt som sikkert, at han havde andre ved sit bord, rimeligvis husfogden, der var en slags husvært for ham, måske også landsknægtenes høvedsmand eller andre, hvem han kunde få lyst til at indbyde. Når kongen og landsknægtene gik til bords, morgen og aften, blæste „kuren“ i sit horn fra tårnet; senere er det en trummeter; han fik en årlig gave i klæder for denne bordmusik. Dersom vi havde efterretninger om fængslets mere

intime historie, vilde der vist være overleveret mangt et billed af uforbeholden livsglæde ved siden af de triste skyggesider, vi alle kender så godt og så let kan udmale os. En mand, der kan byde et godt besat bord og overflod af gode vine, er aldrig venneløs, især når han tilmed er en så mærkelig personlighed som kong Kristian II. Og når vi af regnskaberne ser, at der betales f. eks. landsknægtenes høvedsmand Henning ut der Mark for en tønde godtøl, da må det vist alt for denne tid tildels forstås således, som det berettes fra senere år, at kongen kom tilstede hos denne eller hin og lod en tønde øl lægge op til fælles glæde for sig og sine gode venner.

Som konge optrådte han også i sit ydre, med kostbare stadselige klæder. Der anskaffes hvert år en stor mængde tøjer til ham og det af de fineste stoffer, silke, fløjl, sindal, alle slags udenlandsk klæde, pelsværk og fint linned; der omtales sølvbeslag på hans fløjlsjoppe osv. Hvor meget hensyn der i sådanne forhold toges til hans høje stand, ses f. eks. af en post som denne: „Fru Margrete (Rantzov, Ditlev Brokdorps hustru) tog 7½ snese alen linned ud til lagener for kong Kristian; de kostede 8 skilling alen.“ „Endnu for to par lagener, hvert på 20 alen, til kongens tjener Mikkel; de kostede 4 „hvide“ alen“; ialt henholdsvis 75 mark og 3 mark 6 sk. 1 hvid.

I sygdomstilfælde hentedes doktoren fra Slesvig, kong Fredriks livlæge, Mattes v. Otten; eller der gik bud til apoteket samme steds. Der købtes æbler, figener, rosiner og andet knas til hans adspredelse, voks til lys ved vintertide, virak til at rense luften osv. osv. Snedkeren måtte lave særlige indretninger ved vinduerne mod træk og kulde, der blev lavet stillads ved sengen, med skiver og trisser m. m.; han arbejdede i den anledning over tre uger. Alt dette viser, hvorledes kongen stadig var i forhold til yderverdenen og dem, som bevogtede ham; han kom ikke til umiddelbart at føle savnet af sin myndighed eller nogen mangel på det, som han var vant til at have til sin rådighed.

Endnu et mærkeligt forhold må her omtales. Anders Vedel fortæller, at kongen havde en slegfredsøn på Sønderborg; han skulde have været særdeles godt begavet, men det vidstes ikke, hvor han var bleven af; Knud Persen (Gyldenstjerne) skulde have ført ham bort. Muligvis sigtes der til et slegfredforhold i et par opgivelser i husfogdens regnskab for 1535: „fodsvenden, som bragte konen brevet“, og „fodsvenden, der løb efter konen, da barnet var sygt“ (hver gang 2 skilling, d. e. som for en tur til Flensborg).

Efter krigens slutning indtrådte atter den tidligere stilhed på slottet; landsknægtenes antal gik ned til 20 og der holdtes fire „rejsige knægte“ „til husets bedste“. Opmærksomheden rettedes nu på et muligt forlig mellem de to konger og deres slægt.

I foråret (29. Marts) 1538 døde så Ditlev Brokdorp; hans smukke ligsten af gullandsk kalksten findes endnu i Sønderborg kirke; den fremstiller en våbenklædt ridder med stort slagsværd og fjerbarét, medens hjelmen står ved hans fødder. Rimeligvis har der det år været en sen vinter, der har afbrudt forbindelsen med hovedstaden; thi først under 17. Maj udstedte kongen et åbent brev til indbyggerne i Sønderborg len om indtil videre at adlyde husfogden Jørgen v. d. Herberge. Da kongen derpå kom til Gottorp, fandt der her en ny rådslagning sted med de mænd, som havde „slotsloven“ i forening med kongen; denne måtte under 28. Juni forny sin højtidelige forpligtelse til ikke uden deres samtykke at frigive den farlige fange. Samme dag udnævntes Brejde Rantzov til lensmand på Sønderborg og indgik samme forpligtelse som Ditlev Brokdorp.

Den nye slotsherre var en søstersøn af den gamle og broder til den bekendte landmarskal Melkior Rantzov, en af kongens dygtigste mænd. Han selv var en mand på 32 år og havde alt udmærket sig i kongens tjeneste; senere blev han statholder i hertugdømmerne; det var øjensynlig en mand, på hvem man kunde stole. Brejde havde den foregående

vinter ligget i borgeleje på Sønderborg og kendte altså forholdene; han må ikke have fundet dem fuldt betryggende, thi der foretoges forskellige personskifter efter hans tiltrædelse. Jørgen v. d. Herberge afgik som husfoged og aflønnedes med 150 mark; de 5 rejsige knægte fra Ditlevs tid og 7 landsknægte forløvedes, medens 14 nye blev hvervede; der var nu atter henved 40 mand. Kort efter sin tiltrædelse ses Brejde desuden at være taget til Gottorp til kongen for at tale med ham om at få Mikkel, der var syg, ud af tårnet. Dette er påfaldende, da det samme var sket flere gange tidligere, som det synes uden særlig bemyndigelse. Endvidere nævnes der en ny tjener, Johan Frame, „der bærer maden frem for kongen," og den løn, Berent kok plejer at få, siges at være betalt Peder kok. Dette sidste er dog måske kun en fejlskrift, da Berent senere igen fungerer.

Af regnskabet for 1538 ses det, at kongen selv havde bestemt at komme til Sønderborg, hvorfor Brejde Rantzov gjorde stort indkøb af rinskvin m. m.; men han må igen have opgivet det. Der var vistnok truffet aftale om, at man skulde se at komme til en overenskomst med den fangne konge, men meget afhang i den henseende af hans døtre og deres morbroder, kejser Karl V. Da det i det følgende år tegnede til åben krig, kom det først henimod dette års slutning til en forhandling, idet statholderen Johan Rantzov og kongens kansler Johan Fris sendtes til Sønderborg, hvor de lørdagen den 29. November (1539) havde en samtale med kongen, hvis hovedpunkter findes gengivne i et endnu bevaret aktstykke, nedskrevet på stedet af kansleren og egenhændig underskrevet af kongen. Dets indhold er følgende:

Svar, som konning Kristjern haver givet hr. Johan Rantzov, ridder, og Johan Fris, kongens kansler, på det ærende, de har forebragt ham på kong Kristians vegne:

„Først betakker kong Kristjern den almægtige Gud, som haver givet k[ongel.] m[ajestæt] det udi sinde, at hans k. m. lader hannem beskikke med fornævnte hr. Johan Rantzov og

Johan Fris og lader ham besøge, ligesom Herren besøgte Daniel udi løvekulen, og forhåber, at den almægtigste Gud skal k. m. det rigeligen belønne.

Dernæst betakker k. Kristjern k. m., at hans k. m. lod besøge hannem udi sin krankhed, hvilket han vil aldrig forglemme.

Dertil tilbyder k. Kristjern k. m. troligen at tjene udi alle måde, hvis [d. e. hvad] den almægtigste Gud ikke imod er, ligesom k. m. var konning Kristjerns egen fader.

Sammeledes haver konning Kristjern befalet at sige k. m., at dersom h. k. m. vil forlige sig med hannem og unde hannem noget slot eller sted udi Danmark eller Norge, som han kan have en ærlig [hæderlig] underholdning, da kan konning Kristjern lide, at alle de tjenere, som han haver, at de ere k. m. svorne og have akting [agt] på, hvis [hvad] han handler; forfare de udi sandhed noget, som kan være h. k. m., hans nådes arvinger, riger eller lande til skade, at de det da give kongelige m. tilkende. Dog så, at dersom nogen af hans tjenere ikke vilde skikke dennem efter Guds ord, at han da må forvise dennem og få andre igen med k. m. råd, som Guds ord ere tilhængende.

Og vil konning Kristjern forpligte sig ikke videre at vandre eller rejse end som hannem bliver bevilget af k. m. eller så vidt som det len, som han indehaver, sig forstrækker og skikker sig.

Sammeledes begærer konning Kristjern, at han må forskrive sin søster, markgrevinden af Brandenborg, og dersom hun vil blive hos hannem, at han da må beholde hende hos sig, eller skrive hende til, når hannem tækkes.

Og begærer han, at k. m. vil være ham behjælpelig, at han må bekomme, hvis [hvad] gæld hannem tilstår, enten i Danmark eller andersteds.

Og desligeste lade hente, hvis han endnu haver udenlands, som hannem tilhører, og handle og tale med det folk, som han haver sin handel udenlands med, og skrive dennem

til. Og dersom konning Kristjern ikke skulde være frit forløvet at handle og tale med hvem, som have at handle med h. k. m., da vil han heller blive der som han nu er, på det ingen skulde nyde hannem ondt ad [lide for hans skyld]. Når disse artikler ere forente og forligte, da vil konning Kristjern forskrive og bebreve sig imod k. m. udi alle de måde, som tilbørlige og kristelige kunde være.

Og dertil beramme et middel, hvorledes begge hans døtre kunde blive med aflagte, og skikke sig derudi som en søn bør at gøre imod sin fader efter hans eget gode råd og vilje.

Actum Sønderborg 29. Novembris 1539.

Tuus Christiernus 2 ec."

[Din Kristjern II osv.]

Grundlaget for forhandlingerne var, som det heraf vil ses, en opgivelse af alle den gamle konges fordringer på rigerne, omfattende både ham og hans børn. Derimod skulde han have et len til fri afbenyttelse og fri rådighed over sin person, med den af det delvise fangenskab følgende indskrænkning. Når kongen her stillede den udtrykkelige betingelse, at han vilde have ret til uhindret samkvem med sine venner, mundtlig og skriftlig, hvad de to råder ikke troede at kunne gå ind på, så viser det noksom, at han ikke ønskede et forlig for enhver pris. Og når han tilføjede, at han hellere vilde blive hvor han var, når dette nægtedes ham, da han ikke vilde, at andre skulde lide skade for hans skyld, ligger der jo også heri et vidnesbyrd om, at han ikke havde det så ilde endda på Sønderborg. At han nemlig skulde ville tage et heroisk hensyn til sine forretningsvenner, som han nu dog ikke kunde komme i forbindelse med, vil jo ingen tiltro kong Kristian II.

I vinterens løb forhandledes der derpå med pfalzgreve Fredrik under mægling af forskellige tyske fyrster. I påskeugen var der et større møde i Schmalkalden, hvor den fordring stilledes, at kong Kristian skulde frigives af fængslet og tage

ophold hos en af sine nærmeste slægtninge i Tyskland, et vilkår hvorom man fra dansk side aldeles ikke vilde høre tale. Ud på foråret henvendte man sig da igen til den fangne konge. Brejde Rantzov var imidlertid bleven forflyttet til Haderslev (28. Januar 1540) og efterfulgt af Bertram Ahlefeld, der ligeledes var en af kongens mest hengivne mænd, senere i en del år statholder i hertugdømmerne. Denne mand kom straks i et godt personligt forhold til kong Kristian og synes at have vundet hans fortrolighed; i sine breve fra den nærmest følgende tid til Kristian III omtaler han ham som sin ven. 4. Maj skriver han til sin fætter: „Højbårne fyrste, kære frænde! Jeg giver eder tilkende, at jeg haver tænkt på de artikler, som eders hofmester og kansler handlede med mig, anrørende mine børn, osv. Kære frænde, dersom I vilde være min gode ven og broder i Kristo, da skal han vel give eder det råd, såfremt som I ville, at alt så meget, som mine børn og mig er anrørendes, skal ske med Guds hjælp efter eders vilje. Kære frænde, efter Gud haver givet eder det hjerte, at I ville tænke på mig udi min elendighed og kende mig for eders frænde og blod, skal jeg aldrig forgætte og fortjene det med eder, hvor jeg kan, og beder eder, at I ville gøre evangelium til ære, at jeg må sjelver komme eder til ords; da tvivler mig intet derpå, at alting med Guds hjælp skal komme til en god ende. Kære frænde, dersom eders lejlighed ikke så var, at I da ville skikke de fornævnte hofmester og kansler hid med fuld og uigenkaldet magt på de artikler og forslag, som på den tid forløb sig imellem eders sendebud og mig. Kære frænde, når det er sket, som forskrevet er, og I da begærer af mig, vilde jeg da med eder forskrive nogle fyrster, som skal sige god for mig, efter eders begæring, kære frænde. Jeg haver befalet min ven Bertram Ahlefeld, eders råd og mand, nogen forklaring, sagen til bedste; beder jeg eder ydmygeligen, at I ville tro hannem ligesom jeg var selv hos eder. Hermed eder Gud almægtigste befalendes. Skrevet på Sønderborg, år 1540, 4. Maj. Tuus Christiernus.

I en efterskrift nævnes de punkter, som skulde forebringes kongen, der dengang var i Odense: rimeligvis har Bertram Ahlefeld påtaget sig dette hverv. Derefter kom de to stormænd atter til Sønderborg, men traf fangen syg; han skriver til kongen derom den 21. Maj:

. . . „Jeg beder eder kærligen, at I tage mig ikke til uvilje, at jeg gav ikke eders råd anden svar, nu de vare hos mig; thi jeg var såre syg, som de sjelver vide —.“ Han gentager derefter sin villighed til at få et endeligt forlig istand. Kongen kom derefter til Haderslev, og herfra afgik fire dage efter de to råder igen til Sønderborg, denne gang i følge med et par andre, Erik Banner, rigens marsk, og Goske Ahlefeld, amtmand på Nørborg. Man kom dog næppe heller nu synderlig videre med hensyn til de egenlige forhandlinger, hvorimod mødet havde et andet resultat. Under 30. Maj udgik der nemlig fra Nyborg kongebrev til Bertram Ahlefeld om fangens bedre behandling; det er øjensynligt, at kongen har beklaget sig over sin tilstand, vistnok mere end der var grund til. Det hedder i kongebrevet: „vi befaler dig at lade kong Kristjern om dagen komme udenfor det tårn, hvor han nu er, ind i andre og bedre værelser på slottet, og at lade nogle adelsmænd tage vare på ham og stadig være hos ham. Når det derimod går henimod aften, at han da igen går i sit tårn og sover der. Ligeså skal du lade ham bade så tit og ofte, som han selv vil. Skulde det fattes ham på klæder, må du lade ham gøre en ufodret silkekjortel, som damask, silke, atlask eller deslige, med benklæder og vams. Du kan tage silkeklædningen ud hos Tomas tor Smede i Flensborg, vi vil betale det. Vi har også herhos skrevet til Volmer og Jørgen v. d. Herberge og befalet dem, hvis du skulde have brug for dem, da at lade sig bruge med god vilje.“

Dette brev forudsætter, at den fangnes tilstand for tiden var mindre god, end den tidligere havde været. Regnskaberne har heller ikke mere de rigelige udgifter til klæder, som i Ditlev Brokdorps tid, eller de udsøgte retter. Grunden hertil

har vel dels været den store pengeknaphed, der nødvendiggjorde indskrænkninger i alle statshusholdningens dele, dels den strængere bevogtning, kongen var underkastet efter Ditlev Brokdorps død. De nye lensmænd synes at have været mere ængstelige overfor deres opgave end den gamle, hvad der vistnok tildels havde sin forklaring i mistanken om nye flugtforsøg og i kongens større uro, efterat underhandlingerne om hans frigivelse var begyndte. Rimeligvis har dog hans klager overfor kansleren været overdrevne, da han jo af mange træk ses at have været særdeles pirrelig og vanskelig i disse år. Det vil således vistnok være urigtigt, om man af brevets ordlyd vilde slutte, at han ved denne tid var helt indespærret i sit tårn eller slet ikke kom i bad o. l.; der gives kun en bestemt ordre, at han skal have andre opholdsværelser for hele dagen, og at der ikke må lægges bånd på hans luner, når han f. eks. alt for ofte ønskede at gå i bad; kong Kristian III tager på en måde ansvaret herfor på sig selv, da slotsherren ikke turde. Denne opfattelse støttes også af andre vidnesbyrd, som i det følgende vil blive fremdragne.

At der efter Bertram Ahlefelds mening var skellig grund til frygt for nye anslag, ses af et nyt kongebrev, som må være gensvar på et mellemliggende brev fra Sønderborg. Heri tilbagekaldes ordren til de to brødre v. d. Herberge, medens to andre junkere, en dansk og en holstensk, sendes til kongens selskab, nemlig Aksel Nielsen (Arenfeld) og Otto Rantzov. Endvidere pålægges det slotsherren „at tage vare på den forræder, der er på slottet". Ahlefeld har altså vistnok delt sin formands mistanke mod den tidligere husfoged og troet at spore nye mistænkelige personer i borgens besætning. I øvrigt efterkom han den første ordre med hensyn til kongens rigeligere udstyrelse; han fik forskellige klædninger og også hans omgivelser, tjeneren Mikkel, Berent kok og Johan Frame, fik ved denne tid nyt og stadseligt tøj. Indkøbene af vin og stærkt øl tager til i en så betænkelig grad, at der på året 1540 falder 642 stob vin og 55 tønder kakkebille, eller det

dobbelte af de tidligere år. Kongen må åbenbart have begyndt at vise en vidtgående gæstfrihed.

Kristian II vedblev imidlertid med sine henvendelser; han sendte atter Bertram Ahlefeld med sine tilbud; 29. September og igen 3. November gentager han sine breve og beder kongen om muligt selv at komme tilstede. Der er noget pinligt i disse ydmyge bønner, der foreløbig ikke førte til noget. Men man må vel huske på, at vi i dem kun hører en enkelt stemning hos denne forunderlig omskiftelige mand.

I sine breve er han idel kristelig hengivelse; men når det kom til forhandlinger, havde han ondt ved at holde sig tilbage fra stærke udfald og klager, ligesom han vistnok var meget forskellig i sine fordringer og indrømmelser. Endnu i 1545 undskylder han sig i brev til kongen for sin opførsel mod hans udsendinge: „det sidste, vi handlet med eders råd, skriver han, det stødte sig for nogen skrøbelighed i mit hoved og ikke af nogen ond mening (som Gud skal vidne)“. Men dertil kom, at en overenskomst med ham alene var af meget tvivlsomt værd. Gav ikke hans arvinger afkald på al ret, vilde de ganske rolig kunne lade ham love, hvad det skulde være, for at komme ud af fængslet; lykkedes det dem derpå at få ham i deres vold, kunde alt sligt tilbagekaldes som afnødt og ugyldigt; det var jo så at sige en retsgrundsætning, at overenskomster i fangen stand kunde erklæres ugyldige. Således måtte alt komme til at afhænge af forhandlingerne i Tyskland.

Tilstanden på slottet forbedredes for så vidt for fangen, som denne nu stadig synes at have haft en eller et par unge standspersoner til selskab, når han færdedes udenfor tårnet. Desværre nævner regnskaberne ikke husfogdens navn efter Jørgen v. d. Herberges tid, dog synes det i alle tilfælde 1541 at have været Povl Magnussen fra Blansgård i Sundved. I dette år foretages der en del arbejde i tårnet; der laves nyt bord, skab og „skatol“, og værelset, sengen og bordet „panneles“. En gammel tegning af tårnet, som det var 1551,

efter kongens bortførelse, viser spor af hans fodtrin i en kreds om bordet, der altså må antages at have været rundt. Sagnet om dets stenplade, som skulde bære spor af hans finger, synes derimod at være uforeneligt med det snedkerarbejde, der her udføres. — Med hensyn til landsknægtene på borgen kan bemærkes, at der i disse år holdtes fra 40—60 mand, stadig under Henning ut der Mark, og at der hvert år i Hamborg gjordes et større indkøb af klæde til dem, hver gang af forskellige farver. 1540 var der således himmelblå, leverfarvede og hvide stykker; 1541 var det blåt og hvidt; 1542 askefarvet og grønt; 1543 himmelblåt og gult. Tjeneren Mikkel levede endnu 1543, ved det sidste bevarede regnskab; når der altså fortælles, at kongen ved hans død fældede bitre tårer, har dette i alle tilfælde ikke været, fordi han nu følte sig ensom og forladt.

I sommeren 1541 var Johan Fris og Johan Rantzov igen på Sønderborg og man havde ventet, at kongen vilde være kommen med. Fjendtlighederne fra kejserens side hindrede dog endnu et forlig. Endelig sluttedes i Maj 1544 en fred i Speier mellem Kristian III og kejseren og heri fastsattes det, at kongens fængsel skulde formildes, således at det skulde tilstedes ham at fiske og gå på jagt. Han fik fra nu af tilladelse til at gå ud i Sønderborg by og tale friere med folk end forhen; af et bevaret kornregnskab fra 1545 ses, at han dengang havde en „ganger", ligesom hans fire tjenere (de unge adelsmænd) havde hver to heste. Til et endeligt forlig mellem de to konger kom det dog først to år efter, da det ikke var lykkedes at formå svigersønnerne til at give efter i deres nærgående fordringer på en del af kongens lande. De sidste forhandlinger førtes således, at Kristian II rådførte sig med to præster, tildels også med Henrik Holk til Rønhave, der havde været sekretær i kancelliet i hans tid og var en dygtig og forretningskyndig mand. Forliget er højtidelig udstedt den 14. Juli 1546 og indeholder Kristian II's afkald på alle sine tidligere riger og lande, mod at han til sit underhold

får Kalundborg len og Sæbygård på Sjælland, tilligemed Samsø. Af indtægterne skulde han selv lønne en kongelig lensmand og de øvrige embedsmænd og tjenere, der skulde edfæstes til den regerende konge.

Hans ophold skulde være på Kalundborg, under lensmandens tilsyn, dog at han kunde færdes frit i lenet. Døtrene skulde have fyrsteligt udstyr af rigerne, ligesom andre kongedøtre. — Disse, eller rettere deres mænd, vilde imidlertid endnu ikke give tabt og således stod det atter hen i flere år.

Der er fra denne tid (13. November 1546) bevaret et brev fra Bertram Ahlefeld til kongen om den fangnes måde at være på, som er meget oplysende, både om forholdene og den gamle mands karakter:

„Jeg vil ikke skjule for eders kongl. maj., hedder det, at han anstiller sig såre sælsomt med sin bortgang og udridende og ellers i al sin dont; thi han rider ud, når det behager ham, og siger ikke sine tjenere et ord om det, før de skal trække støvlerne på, og mine tjenere, som jeg har liggende her, véd ikke noget om det, før han går i slotsgården og er i støvlerne. Så rider han sin vej, de kan komme efter, om de kan. Forleden vilde han en gang ride ud om natten, hvad der også skete; han red fra slottet, før jeg vidste et ord om det. Da sendte jeg efter ham og kom også selv afsted; jeg traf ham mellem de to porte og søgte at tale ham tilrette og bad ham dog anstille sig anderledes med al den udriden, at det ikke kan gå ligesom det kunde falde ham ind, uden at nogen vidste om det. Da blev han vred og sagde, at e. k. m. havde tilladt ham at gå og ride hvor han vilde, og skulde det ikke holdes ham, vilde vel andet og mere ikke blive holdt. Jeg svarede med spagfærdige ord for ikke at opirre ham, men han afsted og red sin vej. Ligeså havde han nylig i min fraværelse lagt en tønde godtøl (kakkebille) op i Henning ut der Marks hus og ladet gæster byde, og havde siddet der, til man om aftenen lukkede tårnet, og vilde ikke gå op. Tilsidst gik husfogden til ham og bad ham med lempelige ord, at det var

tid og at huset skulde lukkes. Da blev han vred, men gik så dog op.

Desuden løber han overalt i byen, i husene, på skibsbroen og ved stranden, taler med alle og enhver, hvem han træffer på og hvorfra de end kommer. Derfor, allernådigste herre og konge, er det mig umuligt at tage vare på ham for kundskab [spioneri] eller andre ting, og jeg kan ikke stå mig ved at have ham og tage vare på ham således, hvis e. k. m. og vilde give mig 2000 guldgylden om året. Beder derfor underdanigt, e. k. m. ville tænke på andre veje, thi han mener, at han er så fri, som han nogensinde kan blive, og gør mig hartad alt folket tåbeligt, som jeg har på huset.“ —

Derefter følger en del enkeltheder om forhandlinger og krigsberedskab overfor den evindelig truende fare sydfra. Af hans landsknægte er 16 dragne bort, så han kun har 16 igen. Da han nu ikke tør lade dem forlade slottet, kan han ikke mere lade kongen ledsage af nogle som æresvagt, som han var vant; han beder derfor om nogle flere knægte. Også de unge adelsmænd skal i den nærmeste tid afløses af andre, da deres år er omme.

I den følgende sommer skriver Bertram Ahlefeld atter om kongens urolige opførsel; han går bestandig i byen, besøger syge folk og går ind i alle huse. Det falder især, når slotsherren ikke er hjemme; taler denne med ham, lover han at lade det være; men det bliver derved. Fornylig bad han om et fad pryssing (øl); da han fik det, lod han det i hans fraværelse bære ud i byen og bad gæster på det, junkere, borgere og fruer i byen, hvem han vilde have, og om aftenen vilde han ikke gå op, indtil junkerne omsider fik ham til det med gode ord. Ahlefeld vil gerne have besked på, hvorledes han skal stille sig hertil; han vil nødig opirre ham, men det er jo også vist, at der under dette kan skjules mange „praktiker“, især for en fange. — Til kansleren skriver han samtidig om en dansk bibel, som kongen gerne vilde have. Selv skriver denne ved samme tid til Kristian III om at få en lærd

mand til sig, „til en prædikant at være hos mig, som er lærd og haver forstand på poeter latin, hebraisk og græsk mål“; det er forhen blevet lovet ham. Sin svoger, kejser Karl V, fortæller han, at han har det godt, rider ud og morer sig med jagt og fiskeri.

Forhandlingerne fortsattes fra tid til anden med frænderne i Tyskland, men uden resultat. 1548 sendtes Lavrens Andersen (Baden), en af de junkere, der havde været hos fangen året før og til hvem han vel altså havde fattet særlig tillid, med breve til pfalzgreven o. a.; men han kom tilbage uden noget svar; man vilde trække tiden ud, måske i håb om at den gamle mand skulde dø og døtrenes formentlige arvekrav derved få umiddelbar retsvirkning. Efter at han havde modtaget disse efterretninger, hensank Kristian i tungsind; han stod ved vinduet med hovedet støttet til sin hånd og var vanskelig at komme i tale. Endelig besluttede kong Kristian III da at eftergive den fordring, som var stillet i forliget af 1546, at det skulde tiltrædes af døtrene og deres mænd; han lod sin frænde vide, at han vilde blive ført til Kalundborg efter julen og opfordrede ham til at opgive, hvad han ønskede anskaffet af indbo til sin lejlighed og husholdning.

I Februar 1549 mødte fire rigsråder på Sønderborg og ledsagede kong Kristian gennem Als til Assens, hvor kongen og hertug Hans af Haderslev modtog ham; de ledsagede ham til Hagenskov. Ud for Odense modtoges han af den udvalgte konge, prins Fredrik; derfra ledsagedes han videre til Kalundborg, overalt modtagen med fyrstelige æresbevisninger.

Kalundborg slot måtte næst København siges at være rigets anseligste kongesæde. Her havde dronning Margrete og Erik af Pomern haft deres kancelli og altså deres officielle residens og rigets brevkammer fandtes endnu på det store tårn „Folen“, der stod indenfor ringmuren. Senere havde dronning Dorotea, enke efter de følgende konger, Kristoffer og Kristian I, haft sit enkesæde her og Oldenborgernes ældste minder i Danmark var fra hendes tid endnu samlede her; Kristian II

havde som dreng besøgt sin farmoder på dette sted og havde bevaret levende minder fra den tid.

Iøvrigt var forskellen i levemåde næppe ret stor mellem Sønderborg og Kalundborg. Her som hist havde han sine fire junkere til selskab og til bevogtning, her som hist havde han en jævn almuesmand til sin personlige opvartning — (det var en Tønnes Andersen) — og slotsherren var ligeså meget hans herre som hans tjener. Det var Knud Pedersen Gyldenstjerne, den samme, som havde haft det forargelige sammenstød med ham den aften, han indsattes på Sønderborg. Han døde dog tre år efter og fulgtes af Sten Rosensparre.

Mistanken mod ham var ingenlunde bragt til ro endnu. I 1551 skrev Johan Fris ængsteligt om en spådom, der fandtes i en almanak, om en stor herre, der dette år skulde komme af fangenskab, og bad om den største årvågenhed, og tre år efter anså man det for nødvendigt at sende Jørgen Brahe fra Vordingborg op til Kalundborg for at se til, hvorledes sagerne stod, og om Sten Rosensparre passede sin dont. Den gamle konge havde nemlig på jagten i sit sære lune pludselig gjort sig usynlig, hvad der satte junkerne i stor angest. Et par måneder efter tillodes det ham dog atter at komme ud til denne syssel.

Hvad der forøvrigt meldes fra disse år viser, at der var et stadig godt forhold mellem frænderne, der dog sjelden eller aldrig sås; de stod i forbindelse ved bud og breve. Den fangne konge, der nu havde fyldt støvets år, faldt så temmelig til ro, hengav sig til gudelige betragtninger og almisseuddeling, hvortil han alt ved forhandlingerne på Sønderborg havde betinget sig 300 mark lybsk årlig.

Da kong Kristian III døde på Koldinghus, nyårsdag 1559, lod Sten Rosensparre den 77årige fange holde inden døre og kansleren billigede denne forholdsregel. Således kom han til at dø i fængsel, endnu i sin dødsstund genstand for mistanke og frygt. Han lukkede sine øjne den 25. Januar.

En del adelsmænd og kongelige lensmænd på Sjælland

blev tilsagte til at følge hans lig til Odense, således som den afdøde konge havde lovet ham, at han skulde følges til jorden efter sin stand. Her mødtes da de to frænder efter døden, thi Kristian III blev foreløbig bisat i St. Knuds kirke, Kristian II jordfæstedes hos sine forældre, i gråbrødrenes gamle klosterkirke.

Henvisninger.

J. F. Sick, Kristian II under landflygtigheden.
A. Heise, Kr. II i Norge og hans fængsling.
G. Waitz, Lübeck unter Jürgen Wullenwever.
H. Behrmann, Kr. II's fængsels- og befrielseshistorie.
J. L. Rohmann, Kr. II's fangenskab (For literatur og kritik, 1843).
A. D. Jørgensen, Kr. II på Sønderborg slot (Danske magasin, 5. række I).

KONG KRISTIAN VIII OG DEN DANSKE SAG I NORDSLESVIG.

(Foredrag, holdt ved det danske højskolejubilæum i Skibelund, 8. Septbr. 1894[1]).

(1894.)

[Sønderjydske Aarbøger 1894, S. 249—83. — Med et Par Smaaforandringer af Forfatteren.]

Blandt de mænd, som bør mindes med tak, når den danske folkehøjskole holder jubilæum, står kong Kristian VIII i første række. Den skole i Sorø, som er bleven nævnt så ofte i disse dage, men som endnu hører til de fromme ønsker, havde i ham sin første og indtil den dag idag eneste ven og talsmand iblandt dem, som kunde udrette noget for dens virkeliggørelse; det var en af kongens sidste regeringshandlinger at underskrive beslutningen om, at Sorø akademi skulde omdannes til en fri og folkelig højskole. Og dette var ikke en indskydelse fra hans sidste dage. Alt 1836 havde han henledet kong Fredrik VI's opmærksomhed på Grundtvigs lille skrift om „det danske firkløver", og i begyndelsen af 1838 havde denne henvendt sig til prinsen for at tale højskolens sag og straks efter skrevet sin bog: „Skolen for livet og

[1] Nedskrevet bagefter i en noget fyldigere form.

akademiet i Sorø“. Prinsen førte ham ved denne lejlighed til sin hustru, som således gjorde Grundtvigs bekendtskab.

Det var dog ikke blot dette Grundtvigs store fremtidssyn, som Kristian VIII gik villig ind på og tilbød sig at virkeliggøre; også den gjorte begyndelse i det små, skolen i Rødding, var han med til at fremme. Det er nu om få dage, den 14. September, 50 år siden han gæstede Rødding højskolegård, for at se på forberedelserne her, og derved overfor både venner og fjender vedkendte sig sin delagtighed i det oplysningsarbejde, som her skulde påbegyndes. Men han havde dengang alt forlængst rettet det afgørende hovedslag imod tyskhedens herredømme i Nordslesvig, som er det store vendepunkt i landets nationale historie, udgangspunktet for hele den senere førte kamp. Og når vi her idag er mødtes fra begge sider af grænsen, er der god grund til at rette blikket videre ud, fra Røddings grundlæggelse for 50 år siden til hele den kongelige virksomhed for danskhedens genoprejsning i Sønderjylland, i hvilken denne skole er et enkelt led.

Vi véd jo alle, at kong Kristian VIII's navn bliver skudt stærkt i baggrunden eller slet ikke nævnes i denne forbindelse. Grunden hertil er let at se. Vi gentager, hvad de mænd har udtalt, som for den store almenhed stod forrest i kampen for den danske folkelighed, og de trådte mere end én gang i skarp modsætning til kongen, hvis gode vilje de vel ikke miskendte, men hvis holdning forekom dem vaklende og hvis evne til at bryde igennem al modstand de ingen tillid havde til. Der blev derfor talt hårde ord både til ham og om ham, og han var i følge sin høje stilling og efter selve sagens natur afskåren fra at retfærdiggøre sig ved at fremlægge de hensyn, der ofte lagde bånd på hans virksomhed for en sag, som han blandt de første havde grebet som et velfærdsanliggende for land og folk og som han til sin dødsdag viste en ubrødelig troskab. Ved hans død skyllede jo den store omvæltning hen over hans gerning, og hans navn blev givet til pris for de mest uskånsomme angreb fra alle sider. Men det turde vel nu være på

tide at drage det frem på ny og yde det retfærdighed. Når jeg skal forsøge her at gøre en begyndelse i den retning, er det, fordi jeg har kunnet gennemgå de mangfoldige breve og optegnelser af ham, som er bevarede, og som gør det muligt at følge hans virksomhed og planer så at sige fra dag til dag.

Kristian VIII var fra ungdommen af, ja fra sin tidligste barndom udpræget dansk. Hans fader, arveprins Fredrik, var den første kongesøn i lange tider, som havde fået en dansk opdragelse; moderen, den meget bagtalte Juliane Marie, havde givet ham de ypperste danske lærere, og han overførte denne opdragelse til sine børn. Prins Kristians danskhed var af en helt anden og langt dybere art end kong Fredrik VI's; denne var vel dansktalende, men uden nærmere kendskab til dansk åndsliv og uden forestilling om nationalitetens betydning for folket og dets selvstændighedsfølelse. Prins Kristian derimod tog med sine rige evner levende del i alt hvad der rørte sig i det danske folk, og han følte sig med hele sin personlighed dybt sammenvokset med alle dets minder og forhåbninger, hele dets ejendommelige natur.

Således blev han også tidlig opmærksom på betydningen af Sønderjyllands stilling mellem den danske krones lande. Da et halvt års tid efter hans tilbagekomst fra Norge forfatningssagen rejstes for Holstens vedkommende, udtalte han alt i en afhandling om den politiske stilling, at „Slesvig aldrig kan skilles fra Danmark og forenes med Tyskland eller Holsten, eller få en forfatning anderledes end Danmarks", at „det er en dårlig vane, at Slesvig og Holsten forbindes", at „der tales dansk i en stor del af Slesvig", og at „det er skadeligt for rigets forfatning, at forbindelsen mellem hertugdømmerne vedbliver". Så klart så han alt dengang på disse forhold, og meget vilde sikkert nu have været anderledes, hvis han tidlig var bleven konge eller kongens betroede rådgiver; men kong Fredrik VI var skinsyg på hans store evner og holdt ham udenfor regeringen, så længe det på nogen måde kunde lade

sig gøre. Først 1831, da der skulde indføres rådgivende stænderforsamlinger, fik han sæde i statsrådet.

I foråret 1832 udkom Kristian Paulsens bekendte bog om Sønderjyllands folkeejendommelighed og statsret og han overleverede den selv til prins Kristian. Denne tog straks dens anvisninger til følge, så meget mere som de i det væsenlige faldt sammen med, hvad han alt 1830 havde tænkt sig som det rette. Alt få dage efter talte han med de mest indflydelsesrige mænd, som havde del i hertugdømmernes styrelse, om indførelsen af dansk i de nordslesvigske købstæder og hvor det ellers var folkesprog, og han forlangte, at den nye fællesregering såvel som den nye højesteret i hertugdømmerne skulde deles i to afdelinger, én for hvert hertugdømme, således at der i den sønderjydske afdeling kunde bruges både dansk og tysk, efter befolkningens forskellige modersmål; der skulde da indføres dansk ved de lavere domstole såvel som i hele den stedlige styrelse. Denne tanke kom han under de følgende forhandlinger atter og atter tilbage til; han søgte at vinde ministrene for den, han skrev et veltalende indlæg derom til kongen, han tog ordet for det i statsrådet; men alt forgæves. Vel lod præsidenten i det tyske kancelli, Otto Moltke, sig omsider overbevise, vel delte også kongen tilsyneladende hans anskuelse og roste hans gode mening, men statsrådets flertal fulgte dog den indstilling, hvorefter regeringens og den øverste domstols fuldstændige enhed blev fastslået, og kongen gav sit samtykke til denne skæbnesvangre ordning: „Således, skriver prinsen i sin dagbog, blev mit forslag skudt til side, og hertugdømmet Slesvig prisgivet tyskheden for lange år, måske for bestandig!“

Efterat kong Fredrik VI i året 1837 havde gennemgået en hård sygdom, som nedbrød hans helbred, trådte prins Kristian mere i forgrunden; fra stænderne i det følgende år skrev Hjort Lorenzen hjem: vi taler her ikke mere til Fredrik VI, men til Kristian VIII. Det var i denne tid han skaffede P. Kr. Koch i Haderslev tilladelse til at udgive bladet „Danne-

virke", og Koch udtaler i den anledning „det glade og herlige håb, som vi i stilhed gøre os, om de kommende dage til Deres kongelige højhed". Ved denne tid var det også Grundtvig henvendte sig til prinsen om den kongelige højskole i Sorø. Nogen tid efter begyndte syv Slesvigere i København at samle bøger og penge til oprettelsen af danske bogsamlinger i Nordslesvig, og prins Kristian hørte til de mest gavmilde deltagere i denne virksomhed.

I sommeren 1838 vedtog de sønderjydske stænder et forslag om at opfordre kongen til at forelægge lovforslag om indførelsen af dansk rets- og øvrighedssprog overalt, hvor det var kirke- og skolesprog, det vil sige: på landet ned til Flensborg fjord. Dog skulde hverken overretterne eller regeringen have dansk forretningssprog, ej heller skulde det bruges af sagførerne. Indførelsen skulde foregå straks, hvor embedsmændene kunde det, de andre steder efterhånden ved embedsskifte. Dette blev vedtaget med 21 stemmer mod 18 og støttedes, foruden af forslagstilleren Nis Lorenzen Lilholt, af professor Falck i Kiel, som var født Nordslesviger, og af den frisindede købmand Hjort Lorenzen af Haderslev. Næsten enstemmig foresloges det samtidig at indføre tre timer tysk som skolefag i alle de danske skoler. Næppe var stænderforsamlingen sluttet, før der imidlertid rejstes en stærk bevægelse mod dette forslag; mindretallet, hvortil hertugen af Avgustenborg hørte, besluttede at kæmpe imod det, når et lovforslag i den retning fremkom, og der dannede sig kort efter et fast sluttet politisk parti med det formål for fremtiden at optræde med større kraft og efter en samlet plan. For første gang opstilledes hos os den velbekendte parlamentariske lære, at et forslag ikke skal behandles efter som det i sig selv er gavnligt eller retfærdigt, men efter som det passer ind i de politiske forhold og stillingen mellem regering og repræsentation. Alle var da også enige i, at sprogsagen endnu ikke ved denne lejlighed vilde have fundet sin afgørelse, dersom kong Fredrik VI havde oplevet den næste stænderforsamling, da han næppe vilde have

forelagt et dertil sigtende lovforslag; i alle tilfælde vilde det være bleven forkastet af stænderne.

Men forinden man kom så vidt, besteg kong Kristian VIII tronen, og et halvt år efter ordnede han sagen uden at tage stænderne på råd, ved et kongeligt reskript til regeringen i Slesvig, det såkaldte sprogreskript af 14. Maj 1840. Herved toges stændernes forslag af 1838 til følge, dog således at indførelsen af dansk fastsattes til næstkommende nyår for alle embedsmænd, såvel som for sagførere; kunde nogen ikke efterkomme dette påbud, skulde der derom gøres indberetning til nærmere foranstaltning. Endvidere blev det pålagt regeringen at undersøge, om ikke det danske talesprog strakte sig længere mod syd end skolesproget, og særlig om sprogforholdene i købstæderne, hvor skolesproget var tysk. Endelig indførtes de begærede tre timer tysk i Nordslesvig, dog udenfor skoletiden og således, at det blev en frivillig sag for forældrene, om de vilde lade børnene deltage i dem.

Denne afgørelse af sprogstriden vakte et overordenligt røre. Det var et resolut og gennemgribende skridt af den enevældige konge, gjort imod statsrådets råd; selv Otto Moltke og Ørsted anså det for alt for voveligt, men for kongen var det et længe overvejet og fast besluttet forsæt. Det var et brud med århundreders politik i Sønderjylland, udgangspunktet for en fuldstændig opgørelse mellem dansk og tysk, der måtte føre til sprogenes ligeberettigelse i alle forhold. Alle nogenlunde fremskuende mænd måtte kunne se dette; kongen var i den henseende aldeles på det rene med sig selv.

Der rejstes straks en forbitret modstand mod reskriptet: af embedsmændene, der begyndte med at erklære, at de ikke kunde bringe det til udførelse; af adel og godsejere, der påstod, at de havde ret til at varetage rets- og øvrighedssager i det sprog, de selv ønskede, og af sagførerne, der ikke vilde skrive dansk og senere dannede en forening, hvis medlemmer forpligtede sig til ikke at føre danske sager videre for overretterne. Stænderforsamlingen, som kort efter trådte sammen,

vedtog med 33 stemmer mod 9 at tilråde reskriptets ophævelse, og selv dette mindretal forsikrede, at det ikke ønskede at føre sagen videre: man vilde ikke have dansk ved de højere avtoriteter, man vilde ikke flytte sproggrænsen mod syd eller ud over stæderne, og man ønskede intet fællesskab med Danmark. Kongen lod sig imidlertid ikke bringe fra sin vej; han indførte vel enkelte lempelser, især for sagførerne, der jo i god tro havde bosat sig i et land med tysk retssprog og ikke uden store vanskeligheder kunde tilegne sig et nyt, hvis juridiske udtryksmåde var dem fremmed, selv om de kunde tale det sønderjydske folkesprog, — men gennemførelsen af den hele foranstaltning blev ikke, som selv højtstående embedsmænd tilrådede, stillet i bero; den skulde og måtte fastholdes.

Men sprogreskriptet havde endnu en anden følge; det fremkaldte et omslag i stemningen i Nordslesvig. Peter Hjort Lorenzen havde alt i enkelte spørgsmål begyndt at fjerne sig fra sine frisindede meningsfæller, blandt hvilke han indtog en meget fremskudt plads; han var en af Slesvigholstenernes bedste mænd. Endnu ved Kristian VIII's tronbestigelse havde han dog foranlediget afsendelsen af en tysk adresse fra byrådet i Haderslev, i hvilken der forlangtes indførelsen af en slesvigholstensk fælles-forfatning. Kort efter begyndte han at vakle i sin opfattelse af frihedens fremtidsudsigter i Danmark og i hertugdømmerne, og efter sprogreskriptets kundgørelse hældede han mere og mere til den anskuelse, at en kongevilje som den, der her havde givet sig til kende, vilde være istand til at bryde enhver modstand også i andre retninger. Det kom da til det bekendte omslag i hans politiske stilling, og med Hjort Lorenzen fulgte indflydelsesrige mænd i de andre købstæder såvel som på landet, fremfor alle Lavrids Skau. Andre derimod tog nu mere afgjort parti for modstanderne, og særlig gjaldt dette hertugen af Avgustenborg. Hans tidligere venskabelige forhold til kongen kølnedes derfor efterhånden, og medens i 1840 og 1841 Hjort Lorenzen mere og mere sluttede sig til de danske og opstillede et vidtgående

fremtidsprogram i national retning, ophørte efterhånden enhver politisk tankeudveksling mellem de to svogre, selv om de endnu i flere år vedblev at stå i venskabelig familieforbindelse. Når man i almindelighed også senere antog, at kongen stod under indflydelse af hertugen, var dette uden al grund; spændingen mellem dem voksede fra år til år, indtil enhver meddelelse mellem dem, også i familieforhold, ophørte.

Det samme var derimod ikke tilfældet med hertugens broder, prins Fredrik af Nør. Han var en mindre påståelig natur, stod ofte i et spændt forhold til sin broder og ønskede at spille en politisk rolle på egen hånd. Da derfor misfornøjelsen med kongens bestræbelser til bevaring og udvikling af monarkiets enhed og for det danske sprogs ret i begyndelsen af året 1842 nåede en betænkelig højde, kaldte Kristian VIII prinsen til København for at rådføre sig med ham om den forestående hærreform, til hvilken han havde indleveret et forslag, som fandt bifald i militærkommissionen, og ved denne lejlighed overtog han embedet som statholder og kommanderende general i hertugdømmerne. Kongen har gjort optegnelser om sine forhandlinger med ham i den anledning. Prinsen gjorde gældende, at det for at berolige stemningen i hertugdømmerne var nødvendigt at optage en mand herfra i statsrådet, der for øjeblikket kun bestod af kongerigske ministre[1]. Dette råd fulgte Kristian VIII ved at udnævne Reventlov Criminil, men samtidig med ham A. S. Ørsted til minister. Prinsen blev statholder og general, efter at have lovet lojalt at underordne sig kongens politik: ikke at forandre statsdelenes nuværende ordning og de til bedste for danskheden trufne foranstaltninger; kunde han ikke mere følge kongen, vilde han tage sin afsked. Denne udnævnelse bidrog til at bringe ro i sindene i Holsten, medens hertugen følte sig tilsidesat. I Danmark, hvor dette forhold var ubekendt, vakte den store betænkeligheder og en hidsig opposition, idet man tillagde stat-

---

[1] Rantzau-Breitenburg, der vel formelt endnu var medlem, boede på sine godser i Holsten.

holderembedet en betydning, som det ikke havde. Efter regeringens oprettelse var nemlig alle de tidligere statholderforretninger gåede over til denne, og prinsen siger selv i sine erindringer, at han ved sin tiltrædelse egenlig blot fik afgørelsen af sager vedrørende tilladelse til skuespil og markedsgøgl. Da han hurtig tabte kongens tillid, fik han heller aldrig nogen egenlig indflydelse, om han end bevaredes i sin stilling så længe som muligt for at undgå et offenligt brud. At han havde kommandoen over de i hertugdømmerne liggende tropper, kunde ganske vist have medført farer, hvis urolighederne var bleven mere alvorlige; men kongen havde det jo i sin magt til enhver tid at flytte om imellem hærens afdelinger og derved sikre opretholdelsen af den offenlige ro.

Den skete udnævnelse påvirkede da ej heller i mindste måde kongens nationale politik. Han lod fremsætte forslag om ophævelsen af toldgrænsen ved Kongeåen, om fælles stænderkomiteer for hele monarkiet, om en fælles undervisningsdirektion m. m., og da hærreformen gennemførtes, overrakte han selv regimenterne i Rensborg deres nye faner, som alle var dannebrogsfaner, medens de ældre fremstillede landsdelenes våbenmærker o. l.

Derefter kom så det store sammenstød i stænderne i November 1842, da Hjort Lorenzen talte dansk. Der rejste sig en storm imod ham fra tysk side, men kongen erklærede, at det var de danske deputeredes „naturlige ret“ at tale modersmålet, og at han vilde værne om denne ret. Hjort Lorenzen skrev med rette hjem: „vi har sejret!“ Kort efter kom han til København, hvor flertallets brutale optræden føltes som en forhånelse af selve den danske nationalitet og fremkaldte en stærk bevægelse; han følte meget vel, at han havde både kongen og hans privatsekretær Adler, såvel som enkelte af ministrene på sin side, men alle tilrådede de ham dog mådehold. Kongen især bad ham om at *berolige* stemningen, men Hjort Lorenzen afslog dette, idet han påstod, at også sagen dermed vilde falde til ro og alt blive ved det gamle; hans

opgave måtte det blive at *forurolige* og holde bevægelsen i live, indtil man havde opnået, hvad der var ret: fuld lighed for det danske sprog både i stænderne og ved oprettelsen af læreanstalter.

Det er bekendt nok, hvorledes dette sammenstød altid er bleven fremstillet for os til nedsættelse af kong Kristian VIII; hans holdning bliver betegnet som vaklende, frygtagtig og umandig. Men med stor uret. At Hjort Lorenzen ønskede en hurtigere og kraftigere handling, var naturligt nok, og at man i sin harme i kongeriget vilde have den kongelige magt anvendt i hele sit omfang, ligeså; men kongen havde også andre hensyn at tage. Den historiske udvikling er i det hele taget ikke slet så simpel og usammensat, som man ofte antager og især dengang, i det offenlige livs barndom, antog. Enhver stor sag, som kommer op og vil frem, møder ikke blot sin modstand, men dens venner vil også som oftest dele sig i to hold. Der er noget, man kunde kalde tokammersystemet i selve den naturlige udvikling. Ved folkerepræsentationens deling i to kamre har man jo søgt at sikre udviklingens mest betryggende fremskriden; det ene skal føre tankerne frem, virke for dem, udbrede og uddybe dem; det andet skal indordne dem i det bestående, tillempe dem efter forholdene og sørge for, at de ikke afstedkommer skade og brud ud over det uundgåelige. Denne dobbelthed har selve livet lært os; hvor et af disse led mangler, vil udviklingen enten gå i stå eller skyde ud over målet og føre til tab og tilbageslag fra anden side.

I den sønderjydske sag betegnes disse to sider på en fyldig og såre tiltalende måde af Hjort Lorenzen og Kristian VIII. Medens den første var ung i sin danskhed, nylig omvendt og derfor hidsig på det, opfyldt af iver efter at komme sine tidligere meningsfæller, der nu hånede ham som en overløber, til livs, — var kongen jo gammel i kampen og klar over dens gradvise forløb. Medens Lorenzen var en fyrig folkefører, utålmodig efter at nå det endelige mål, hensynsløs i sin optræden overfor venner og fjender, var kongen bunden

ved mange og vigtige hensyn til sine andre undersåtter og andre statsformål, ligesom han af naturen og som følge af sin høje dannelse var en hensynsfuld mand.

Det gjaldt jo om at gennemføre danskhedens sag i Sønderjylland uden afgørende brud med monarkiets tyske indbyggere. Disse skulde lære at indsé, at det danske sprog havde en naturlig ret, som kunde gøres gældende uden at berøve dem noget af deres. Sligt går ikke så let i virkeligheden som på papiret. Den dalevende slægt var opvokset i forestillingen om hertugdømmernes enhed overfor kongeriget, den var ingen tilsnigelse, som man har villet påstå, men desværre en kendsgerning af sørgeligste art. Sproget i Nordslesvig truede nu med at gøre brud på denne enhed og man så i danskhedens sejr ikke blot et nederlag for en stor del af embedsstanden, men en begyndende opløsning af det politiske legeme Slesvig-Holsten, til fordel for Danmark.

Samtidig trådte en anden fare frem, den dobbelte arvefølge. Kongen havde fået sin søn gift anden gang, men man mente alt nu at kunne skønne, at også dette ægteskab vilde blive barnløst, måske opløses ved en ny skilsmisse. Kronen vilde da gå i arv til kvindelinjen, men her stod for hertugdømmernes vedkommende påstand mod påstand: fra dansk side holdt man med rette på, at Sønderjylland skulde følge kongerigets arvegang, medens man var uvis med hensyn til Holsten; Avgustenborgerne derimod påstod, at de i så tilfælde vilde arve begge hertugdømmer. Denne vanskelige sag anså kongen det for sin opgave at få ordnet før sin død, da han ikke kunde gøre regning på, at det vilde lykkes for hans søn, som på grund af sit uregelmæssige liv og sine lidet udviklede evner kun nød ringe tillid og anseelse blandt de store magters monarker, og det var af stor betydning ikke at ægge stemningen i Holsten mere end nødvendigt for ikke at umuliggøre en mindelig overenskomst. Endvidere vidste kongen så godt som nogen, at indførelsen af en friere forfatning i alle kronens lande kun var et tidsspørgsmål, og at der også herved vilde

optårne sig uoverstigelige vanskeligheder, hvis modsætningen mellem landsdelene fik lov til at udvikle sig i hele sin skarphed.

Dersom danskheden i Nordslesvig ikke havde været til, vilde alt dette forholdsvis have været en let sag at ordne. Man ønskede ikke i Holsten at skilles fra Danmark og arvefølgens ordning vilde ingen modstand have fremkaldt, da Avgustenborgerne var ilde lidte i alle samfundskredse; også forfatningssagen vilde da uden vanskelighed have kunnet bringes i orden, da frihedsmændene i kongeriget og i hertugdømmerne fra først af arbejdede hånd i hånd. Men det nationale spørgsmål i Nordslesvig umuliggjorde foreløbig enhver overenskomst; opgaven blev at opnå en ordning uden at lade denne befolkning i stikken, at give den sin ret uden at støde de andre fra sig. Når man allerede ved denne tid overfor Slesvigholstenernes påstand på den afgørende grænse ved Kongeåen stillede en anden, en deling af monarkiet ved Ejderen, og troede at kunne gennemføre den i henhold til gamle historiske minder og statsretlige forhold, så kunde kongen ikke gå ind herpå, før der forelå en tvingende nødvendighed, men måtte modsætte sig et overgreb, som kun kunde føre til tab. Vilde man appellere til magten, måtte det huskes, at Slesvigholstenerne havde Tyskland i ryggen, en omtvistet arvefølge og lange tiders hævd at støtte sig til.

Fra sammenstødet i Slesvig stændersal i November 1842 udgik der mægtige folkebevægelser til begge sider. Slesvigholstenerne modsatte sig ethvert skridt til monarkiets befæstelse, ethvert forsøg på at styrke forbindelsen mellem Slesvig og Danmark. Da kongen oprettede en filial af nationalbanken i Flensborg, gjorde de påstand på at få en „landesbank“ i Rensborg; de krævede en tysk officérskole og tysk kommando i deres hærafdeling; de vilde have særskilte finanser uden toldenhed; imod indførelsen af danebrog i hæren satte de en ny opfunden landsfane, som de begyndte at bruge ved alle festlige lag; sangen „Schleswig-Holstein“ opstod som udtryk for mod-

standen imod hertugdømmernes adskillelse og det tyske sprogs fortrængelse fra herredømmet.

Men også den danske sag gjorde nu mægtige fremskridt. Prof. Clausen optrådte i Schouws „Danske ugeskrift“ til forsvar for Hjort Lorenzen og med krav på, at det danske sprogs ret skulde respekteres; grev Knuth og andre ansete mænd sluttede sig hertil, og der dannedes en forening „for dansk undervisnings fremme i Slesvig“, den forening, som senere bekostede Rødding højskole. Estrup til Kongsdal, ministerens fader, gav 16,000 kroner til oprettelsen af en lærestol i slesvigsk ret ved universitetet. Grundtvig gik til kongen for at tale højskolens sag, og denne rådførte sig med Ingemann om en omdannelse af Sorø akademi. Samtidig var det pastor Hagen i Mjolden henvendte sig til Ploug og Clausen, og disse mænd gjorde alvor af at udkaste planen til den folkelige højskole i Haderslev amt.

I selve Nordslesvig holdtes der som bekendt fest for Hjort Lorenzen i Sommersted, derpå en almindelig folkefest på Skamlingsbanke, medens den slesvigske forening dannedes for at samle befolkningen under de forestående kampe.

I foråret 1844 udkom det såkaldte „sprogpatent“, som foreløbig ordnede det danske sprogs forhold i stændersalen. Forsamlingen havde frarådet enhver bestemmelse herom, idet den lovede at tilstede enhver, som bevislig var ude af stand til at udtrykke sig forståeligt på tysk, at tale dansk; men herved kunde kongen selvfølgelig ikke lade det bero. Efter lange forhandlinger i statsrådet vedtoges det at bestemme, at enhver deputeret, „som ikke tiltroede sig at være det tyske sprog tilstrækkelig mægtig“, kunde gøre anmeldelse derom i det første møde og da tale dansk; denne anmeldelse skulde tages til efterretning og kunde ikke gøres til genstand for forsamlingens skøn. Hjælpesekretærerne skulde derfor kunne dansk, men tage foredragene til protokols på tysk. Enhver kunde stille forslag og andragender på dansk.

Udstedelsen af dette patent vakte en storm i København,

hvorfor det modtoges med ro i hertugdømmerne. Lavrids Skau optrådte dog med stort mådehold overfor kongen, der forlangte, at de danske deputerede skulde indfinde sig i stænderne og stille forslag dér, hvis de ønskede en videre gående ligeberettigelse; han vilde da gå med hertil. Patentets ord forstod han således, at Hjort Lorenzen med rette kunde blive ved at tale dansk, da det kom an på enhvers eget skøn, hvilke fordringer han vilde stille til sig selv og det sprog, han førte. Alle var da også enige om, at de danske deputerede burde gå til Slesvig, kun Hjort Lorenzen modsatte sig og rasede mod sine venner. Han blev vel bragt til at give efter, men forandrede i sidste øjeblik sin beslutning og afgav en offenlig erklæring om ikke at kunne underkaste sig dette formentlig forsmædelige vilkår. De andre måtte da bøje sig for hans vilje. Men hvor langt han her havde skudt over målet, viste sig to år efter, da han var død og de danske deputerede uden indsigelse gik til Slesvig, medens kun én af dem, Nis Lorenzen, forbeholdt sig „somme tider“ at tale dansk. Da sagen dengang (1846) forelagdes i statsrådet, holdt alle ministre for, at der ikke var nogen grund til at gå videre, således som kongen ønskede; selv kronprinsen (Fredrik VII) ytrede, at „det kun var agitation, mere fremkunstlet end virkelig“.

Den store bevægelse i København og kongeriget, som fik sit udtryk i en adresse med 20,000 navne, vakte ganske naturligt bitre følelser hos kongen. Da prof. Schouw overrakte ham den, svarede han: „Jeg erkender gerne det patriotiske sindelag, som har fremkaldt denne adresse og som jeg deler med Dem; de offenlige foranstaltninger til det danske sprogs opretholdelse i det nordlige Slesvig vidner noksom derom.“ Han kunde, fortsatte han, ej her svare på en sag, som behandledes i en valgt forsamling i en anden landsdel; dog vilde han ytre, at fædrelandssindede mænd hellere må optræde forsonende end énsidig og at det er lettere at forurolige end berolige sindene: „det første sker ved at samle underskrifter rundt om i landet, det sidste overlader De til kongen. Dog

jeg vil håbe, at kraften ikke skal fattes mig for at dette kan lykkes.“

Samtidig vedtog og offenliggjorde den slesvigske forening en meget nærgående udtalelse („protokolekstrakten“) og Lavrids Skau skrev under indtrykket af Hjort Lorenzens harme sit bekendte brev til kongen, hvori han tiltalte ham som ligemand, og som han var uforsigtig nok til ligeledes at lade komme offenlig frem. Foreningen blev herefter lukket og undersøgelser anstillede, hvis forløb ikke var nær så heldig for bønderne, som Skau giver det udseende af i sine bekendte fremstillinger. Det er ej heller rigtigt, når man har påstået, at der fandt et omslag sted i kongens holdning efter en samtale med Hertel og Skau på Før, eller efter Tillisch's død på Gram.

Kongen havde ikke noget øjeblik opgivet sin danske politik i Nordslesvig, om han end med rette forbitredes over den uforstand, hvormed man optrådte imod ham. Han havde den 15. Juni, seksårs dagen efter „Dannevirkes“ udgivelse, givet sit samtykke til højskolens oprettelse i Rødding, og den 11. Juli bestemte han, at alle meddelelser fra de kongelige kollegier i København og fra regeringen i Slesvig til private i det danske Slesvig skulde tilstilles disse i en retsgyldig dansk oversættelse, „indtil disse avtoriteter selv kunde udfærdige dem på dansk“. Her var der altså sat et nyt mål for modersmålets ligeberettigelse. Kort efter, i månedens slutning, ankom kongen uventet til Åbenrå for at undersøge, om det var sandt, hvad man påstod, at tingbøger og andre protokoller endnu førtes på tysk. Han fandt, at de var danske. Det samme gentog sig i Haderslev, hvor han tog ud til tinghuset i Tørning for at se den bekendte mindetavle om sprogreskriptet, som herredsfogden ikke havde villet give plads. Endvidere lod han sognefogderne fra Øster-amtet sammenkalde for at spørge dem ud om sprogforholdene; han opfordrede dem til at holde over modersmålet i skolen og klage, hvis det ej blev adlydt, hvad der var bestemt. Han gennemgik alle regeringsforanstaltninger fra 1840 af og sluttede med at sige, at hvis nogen sagde, at han var mindre dansk-

sindet end forhen eller gik i Tyskernes ledebånd, da var det åben usandhed. Derefter tog kongen til Før, hvor han modtog Hertel og Skau, der bad ham om forladelse for deres overilede angreb; til Skau sagde han, at han måtte takke Gud, han havde en så nådig konge, men denne sag skulde stå ham åben, hvis han oftere tillod sig sligt. På hjemvejen undersøgte han også i Tønder tingbøgerne og tog så over Ribe, Gram og Rødding til Nørrejylland. Da statholderen tilbød ham ledsagelse af ryttere gennem Nordslesvig, gav han det bekendte svar: „jeg stoler trygt på det dansktalende nordslesvigske folks sindelag mod kongen, og når de danner en vagt for at vogte om kongens person, så er det lige så sikkert som om jeg var omgivet af min garde."

Atter arbejdedes der rolig videre under voksende modstand fra slesvigholstensk side, idet dog arvefølgens ordning efter Roskilde-stændernes opfordring nu trådte i forgrunden. Der blev nedsat en kommission til at drøfte dette spørgsmål, uden at den dog kunde komme til noget resultat for det egenlige Holstens (det gamle grevskabs) vedkommende, medens alle var enige i at erklære Slesvigs arvefølge i overensstemmelse med kongeloven for utvivlsom. Kommissionen frarådede dog at lade dette fremtræde i en kongelig kundgørelse, således som de danske stænder havde ønsket, og statsrådets flertal støttede denne mening, da det vilde være farligt at ytre tvivl om Holstens fremtid. Men kongen var bestemt på at sikre Slesvigs fremtid for alle tilfælde og førte sin mening sejrrigt igennem i syv lange statsrådsmøder, der holdtes i uafbrudt følge i én uge. Hele statsrådet, også Ørsted og Criminil, der til det sidste modsatte sig udstedelsen, underskrev det såkaldte „åbne brev" (af 8. Juli 1846), som fastslog Slesvigs uadskillelige forbindelse med den danske krone. Det er et vidnesbyrd om den overlegne personlighed, den styrke i overbevisningen og den uimodståelige veltalenhed, kongen rådede over, at han trængte igennem i denne sag uden at behøve at forandre sit ministeriums sammensætning; hertugen udtalte da også i sit

senere forbitrede stridskrift mod ham og hans politik, at han havde været i besiddelse af en dæmonisk magt over udmærkede mænd, så de bøjede sig for hans vilje uden at kunne hævde deres egen overbevisning.

Udstedelsen af det åbne brev fulgtes af indsigelser og stormende optrin i hertugdømmerne, medens kongen som sædvanlig ved denne tid opholdt sig på Før. Her afskedigede han prinsen af Nør og inddrog hans embed, medens han satte pålidelige mænd i spidsen for regeringen på Gottorp og det tyske kancelli. Skønt advaret for mulige uroligheder tog han senere fra Før til Slesvig, hvor der forefaldt gadetumulter under hans nærværelse; derfra til Rensborg, hvor han talte til garnisonen, til Neumünster, hvor det nylig var kommen til sammenstød med tropperne, og til Pløn, hvor han blev en måned med udflugter til forskellige egne i Holsten.

Den stærke bevægelse lagde sig efterhånden og en smuk Oktoberdag vendte kongen tilbage til hovedstaden, modtagen på toldboden og Langelinje af en uoverskuelig menneskemængde, som jublede ham imøde, fulgte ham til Amalienborg og vilde have hædret ham ved at trække vognen. Da han nogle aftener efter viste sig i teatret, hyldedes han i en sang af Heiberg til nationalsangens toner som „søn af Skjold“ og blev genstand for en jublende hyldest.

Kristian VIII havde ikke glemt sprogsagen over de andre, mere påtrængende spørgsmål. Viborg-stændernes adresse om at værne om den danske nationalitet havde givet ham anledning til at forelægge det danske kancelli, hvem det ellers ikke vedkom, dette spørgsmål, og kancelliet havde på grundlag af en vidtløftig erklæring af Ørsted foreslået, at der skulde anstilles en undersøgelse af folkesprogets grænser i Sønderjylland; hvor da dansk var ublandet talesprog, skulde det indføres i skolen og styrelsen, hvor der taltes blandet dansk og tysk, skulde skolen give nogle timers undervisning i dansk og kirkesproget være blandet. Derimod frarådede kancelliet oprettelsen af danske læreanstalter indenfor hertugdømmets grænser og af

et læreembed i slesvigsk ret i København, da der ikke gaves nogen sådan ret (men kun en slesvig-holstensk!). Kongen tog det første forslag til følge og pålagde regeringen på Gottorp at undersøge sprogforholdene; derimod lod han sig ikke af sit danske kancelli stanse i bestræbelsen for at få oprettet danske dannelsesanstalter: 11. Juni 1847 toges der bestemmelse om et skolelærerseminarium i Vonsbæk og på årets sidste dag om Haderslev latinskoles omdannelse i lighed med de kongerigske skoler. Dagen før havde han taget bestemmelse om Sorø frie højskole. Det var blandt hans sidste regeringshandlinger; de stod i nøje forbindelse med, hvad han dengang var fuldt optagen af, indførelsen af en fri folkelig forfatning, hvis lykkebringende følger han anså for nøje knyttede til en rigere og friere undervisning for folkets brede lag. Overvældet af en heftig sygdom straks i begyndelsen af det følgende år, vedblev han til det sidste at sysle med de to tanker, glad ved at stå deres virkeliggørelse så nær. Da tog døden ham og en ny tid kuldkastede alle hans planer, for under ualmindelige forhold at føre de tanker, han havde villet virkeliggøre langsomt og sikkert, til en hurtig og forhastet sejr.

Det var et mærkeligt liv og en stor kongegerning, som således blev afsluttet lige før omvæltningen 1848. Kong Kristian VIII havde haft sin rige del i store gennembrud af det nationale liv i alle det gamle danske riges lande, først i Norge, senere i Danmark og Sønderjylland, og ikke alle de mænd, som stod ved hans åbne grav, var blinde derfor. Smukt og fyldigt, om end tillige vemodigt kommer det frem i den sørgekantate af J. L. Heiberg, som blev sungen ved universitetets mindefest for ham, især i følgende sang:

Højt stod han stillet på fjeldet,
en yngling med flagrende lok,
han slog på frihedsvældet
som Moses med Arons stok:

og klippens revnede sider
en sprudlende bæk fornam,
med vande for kommende tider, —
men ingen dråbe for ham!

Han stod i de dybe dale
som mand, da lokken var brun,
for frihedens nattergale
han planted et skov-pavlun:
og dalen til alle sider
en spirende vækst fornam,
med skygge for kommende tider, —
men ingen skygge for ham!

Dog ej først døden ham bragte,
men livet lønnende krans,
thi skønhed og højhed lagde
sin trofaste hånd i hans,
og samklangs-toner omsider
i folkets røst han fornam:
de nå til kommende tider,
men lønnede dog alt ham!

Disse „samklangs-toner“ skal da også lyde her, ved den danske folkehøjskoles mindefest, — „*omsider*“, må vi vel sige med digteren. Hvor forunderligt er det ikke, at for denne konge, som satte eftermælets herlighed så højt, er der ingensteds rejst noget synligt minde; han der fik den første smukke hyldest af nordslesvigske bønder, mindetavlen i Gram herreds tingstue, der blev ødelagt i oprøret, han nævnes end ikke på Skamlingsstøtten blandt de mænd, som har været med i kampen for modersmålets ret! Men herpå ligger der jo ringe vægt! Hvad der derimod er af betydning for vor egen skyld, er at hans navn atter fremdrages og nævnes med ære og med tak, hvor gode danske mænd bringes på tale, — med tak både for, hvad han fik lykke til at udrette, og hvad han stræbte efter som sit mål, men ikke nåede!

Efterskrift.

Da foranstående foredrag, siden det fremkom, har været genstand for megen omtale — både stærk tilslutning og stærk modsigelse —, kan der være anledning til nu, da offenliggørelsen er bleven en del forsinket, dels at føje en og anden nærmere oplysning til de meddelte historiske kendsgerninger, dels at ledsage det med nogle, som det forekommer mig, nærliggende betragtninger.

Det må dog straks bemærkes, at det kun er ganske enkelte punkter, her vil kunne berøres; en fuldstændig redegørelse og bevisførelse for min opfattelse af kong Kristian VIII vil jo kun kunne gives i en samlet fremstilling af hans regeringshistorie.

Hvad der da først trænger til nærmere omtale, skønt jeg i min mindetale selvfølgelig ikke fandt nogen anledning til at berøre det, er den bebrejdelse mod kongen, at han manglede mandigt mod og at han var vaklende i sine beslutninger. Heri er der noget sandt, men også en stor overdrivelse og som oftest et fuldstændigt fejlsyn. Kristian VIII var en i højeste grad intelligent mand, og han havde alle de fortrin og fejl, som plejer at følge med intelligensens ensidige udvikling og som vort offenlige liv har at takke for så meget lys og adskillig skygge. „Intet menneskeligt var fremmed for ham“; han fulgte så at sige alle livets fænomener med den fuldeste interesse og den klareste forståelse, få har haft færre fordomme på det åndelige livs områder end han, få har med så udholdende opmærksomhed fulgt alle samfundets rørelser i stort og småt. Skyggesiden herved er jo den, at den personlige produktivitet, evnen til selv at frembringe og handle, svækkes, betænkelighederne får et alt for stort råderum. Dette mærkes på mange punkter i Kristian VIII's regering; det ses, at han ikke mere var nogen ung mand, da han besteg tronen; han

forstod ikke at tie og overveje i tavshed for da at handle med udelt kraft; alt for mange indviedes i hans betænkeligheder, han ønskede så at sige at høre alles mening, før han tog sin beslutning.

Men når man lægger vægt herpå, ligger det spørgsmål dog nær, om han da overhoved ikke kom til at handle og om hans handlinger var ængstelige, ufuldbårne og vaklende, om han viste mangel på mod i udførelsen af hvad han havde besluttet? Intet af dette vil med rette kunne påstås. Hverken den danske eller den slesvigholstenske presse skal rose sig af at have haft nævneværdig indflydelse på hans handlinger, skønt begge angreb ham skånselsløst; overfor Fredrik VI hævdede han i en årrække sine afvigende liberale anskuelser, og hvor lidt embedsmændene formåede overfor hans omfattende og gennemgribende reformarbejde i administrationen, er bekendt nok. Hans optræden efter det åbne brevs udstedelse viser sandelig ingen mangel på personligt mod, og i åringer at være en upopulær mand i sin hovedstad, stadig genstand for de voldsomste udfald og forhånelser, uden at tabe ligevægten og enten give efter eller misbruge sin ubegrænsede magtfuldkommenhed, er ikke enhver given. Når man stadig har villet anføre hans optræden i Norge 1814 som bevis på halvhed og umandighed, da har den nyere tids klarere opfattelse af hine begivenheder forlængst renset hans minde i den henseende. Hvad han vovede ved at modsætte sig Kieler-fredens udførelse var langt mere, end hvad han kunde tænke på at vinde; forsøget på at hævde Norges selvstændighed var et voveligt og ridderligt skridt, der meget let kunde have kostet ham også Danmarks krone, og det anerkendes vel nu fra alle sider, at han ved sin optræden dengang indlagde sig en uforgængelig fortjeneste af det norske folk. Når man sådan uden videre har brudt staven over hans nedlæggelse af kronen, da er det kun et af de mange tegn på, hvor umodne vore domme om de store politiske begivenheder er. På helt middelalderlig vis vil vi kun se helten i den, „som kunde ikke vige“, uden

hensyn til alle de givne betingelser, uden forståelse af verdens faktiske magtfordeling. En fortsat modstand fra prinsens side vilde dengang ufejlbarlig have ført ham selv i ulykke og fremkaldt et almindeligt frafald i Norge med al den skændsel og de ulykker, som deraf vilde være fulgte. Han havde ved sin resolute handling opnået for folket, hvad der kunde opnås.

Historiske personer må imidlertid finde sig i slige domme af dem, som aldrig selv har stået overfor store forhold; i blade og skrifter kan meget siges og gentages, som kun vidner om ringe forståelse af hvad den enkelte i det givne øjeblik kan udrette. Værre er det, når mænd, som selv har prøvet at bære et ansvar, fælder nedsættende domme om samtidige personer. Og det kan ikke nægtes, at dette er tilfældet for kong Kristian VIII's vedkommende. Jeg skal kun nævne en enkelt af hans angribere, en af de mest ansete mænd blandt hans samtidige, professor H. N. Clausen. Også han bebrejder ham mangel på mandig fasthed, både i Norge og Danmark. Og hvad har så Clausen selv udrettet i de år, da han påtog sig et medansvar for rigets styrelse? Han trådte ind i ministeriet i November 1848 for her at repræsentere den mådeholdne frihed og den nationale sag, og han sad der til Juli 1851, da så at sige alt det var opgivet, som havde stået på hans program. Han holdt på en deling af Slesvig efter nationaliteterne, en lempelig og retfærdig ordning af sprogforholdene på grundlag af befolkningens ønsker, og dog gled han med de andre over imod helstaten og han gjorde intet for at afværge en ensidig og voldsom afgørelse af sprogsagen, som han endog senere forsvarede med den største iver. Han var med at forelægge og få vedtaget en grundlov, hvis hele grundlag var vidt forskelligt fra hvad han havde udtalt sig for „ved tronskiftet". Jeg nævner ikke dette for at bebrejde Clausen det: thi forholdene var selvfølgelig meget stærkere end han og det kan have været det eneste rette, at han blev i statsrådet det længst mulige for på hvert punkt at forfægte sine anskuelser. Men hvad der vel vil kunne bebrejdes ham er, at

han ikke under denne virksomhed fik en anden og rigtigere målestok for, hvad magthaverne i en lille stat formår og hvilke hensyn der må tages ved bedømmelsen af deres handlinger.

Kristian VIII havde ved sin alder og de rige politiske erfaringer, han havde indsamlet også som opmærksom iagttager, et meget væsenligt fortrin for den opposition, der med stigende hidsighed kastede sig i kampen mod ham. Han havde lært at vente og give tid, for da at benytte det rette øjeblik til en afgørende handling. Alt tidlig betegnede han den norske forfatning som „hastværk“ og tidlig bad han de danske statsmænd betænke, at der engang måtte gives en forfatning og at man derfor måtte gøre sig rede for dens form og måde; da det så blev til alvor, uforberedt som alting var, beklagede han gang efter gang og med fuld føje, at de vigtigste bestemmelser var fremgåede af et lignende „hastværk“. For oppositionen syntes dette hensyn ikke at have nogen betydning; „bare gesvindt!“ var omkvædet i alle dens krav. Således i de konstitutionelle, således også i de nationale spørgsmål. Ikke en jævn og naturlig *udvikling*, men en *kuldkastelse* af det i århundreder nedarvede måtte der til. Enevælden, der med alle sine store skyggesider havde fremmet vor samfundsudvikling i retning af borgerlig lighed og sikkerhed i alle offenlige forhold, måtte brat afløses af folkets selvstyre; forholdet til Sønderjylland og Holsten, der hvilede på et grundlag af århundreders indholdsrige historie, skulde ordnes efter principer, som naturnødvendigt måtte fremkalde de stik modsatte fra modsat side. Da besindige frihedsmænd som David, Ussing og Ørsted mente at burde holde igen og støtte kongen i hans bestræbelser, lagdes de for had som „reaktionære“. Vi véd hvad dette hastværk førte til, da begivenhederne i 1848 bragte oppositionen til magten. Få dages overvejelse i Martsministeriet kuldkastede en menneskealders arbejde med at finde betryggende former for statslivets friere udvikling, og vi kom ind i den „vandring i ørken“, som Orla Lehmann påstod at have forudsét vilde vare 40 år, hvad den også ærlig har gjort.

Nationalt fik vi en sprogordning, som blev blæst omkuld af det første vindstød, da befolkningen blev overladt til sig selv, og et politisk vilderede, som gjorde at ingen vidste ud eller ind, da afgørelsen skulde træffes.

Det vil vanskeligt kunne nægtes, at Kristian VIII's virksomhed i den henseende står anderledes helstøbt og vel begrundet. Hvad han udrettede i national henseende i de år, han bar kronen, var ikke blot af gennemgribende betydning, men stod også sin prøve i den følgende tid. Den retfærdighedshandling, der lå i sprogreskriptet, havde ingen tidligere konge haft øje for eller magtet; den blev udført med kraft, gennemført med fasthed og opretholdt, indtil alle bøjede sig for den. Det er affektation at gøre ophævelser over, at der indførtes visse lempelser for en overgangstid, og det viser kun, hvor umodne vi var i alle offenlige anliggenders drøftelse. Det er i foredraget omtalt, hvorledes kongen selv overbeviste sig om sine befalingers efterlevelse, og det er et ubedrageligt tegn på, hvor sejrrigt de var trængte igennem, at den revolutionære slesvigholstenske stænderforsamling i 1848 ikke vovede at røre ved dem, men vedtog som grundlov, at „sprogenes gældende brug i kirke og skole, *retspleje og forvaltning* er garanteret“ (§ 24).

Ud fra dette faste grundlag gik Kristian VIII videre. Han forberedte sproggrænsens flytning i overensstemmelse med folkesproget, særlig til købstæderne, sprogenes ligeberettigelse i regeringen og kollegierne, i stændersalen og ved overretterne; han besluttede oprettelsen af danske læreanstalter og begunstigede udviklingen af den danske befolknings selvarbejde for sin nationalitet ved bogsamlinger, dagblade og folkehøjskoler (foruden den i Rødding påtænktes der 1847 en anden i Ullerup).

Måske har de senere års forholdsvis langsommere udvikling i de offenlige forhold bidraget til, at vi nu vil kunne dømme mere retfærdigt om dette udbytte af otte års arbejde på bar bund. Sæt at det var blevet fortsat i samme ånd, med samme forening af varsomhed og kraft, uden ydre af-

brydelser, mon vi da ikke i løbet af mindre end en menneskealder vilde være kommen til en fuldt retfærdig løsning af sprogsagen, en fra alle sider anerkendt ligeberettigelse mellem de to nationaliteter? Og var en menneskealder for meget til en så gennemgribende omdannelse af hele det offenlige liv? Hvorledes har ikke de forurettede nationaliteter i andre lande måttet kæmpe i lange år, inden sejrens frugter modnedes, — i Bømen, i Finland, i Belgien og rundt omkring i Evropa!

Det er et mærkeligt fejlsyn, at Slesvigholstenerne skulde have været særlig slette mennesker, der mere end andre vilde forholde deres medborgere en naturlig ret. På samme måde, som det skete her, har de nationaliteter, der sad inde med det nedarvede herredømme, overalt modsat sig folkesprogenes krav på ligeberettigelse. Der går tid med at overbevise, finde de rette former og de rette grænser. Og selve den forhen forurettede og derfor vanrøgtede folkelighed skal have tid til at blive sig bevidst, blive klar over sin trang, tilegne sig sit modersmål i hele dets omfang, det forædlede skriftsprog. Først da har kravet på ligeberettigelse sin hele vægt og sin nødvendige rod. Ingen vil kunne påstå, at dette var tilfældet i fyrrerne i Nordslesvig. Købstæderne var vitterlig tysksindede; de indgav i 1817 adresser om at forblive sammen med Holsten og de gentog det ved tronskiftet 1839; da Hjort Lorenzen 1841 blev valgt i Sønderborg, var det med 28 stemmer af 136, og hans program var Slesvigs selvstændighed overfor Danmark og Holsten. Han og alle hans venner udenfor bondestanden skrev tysk til hinanden, både dengang og senere. Bondestanden i Nordslesvig var uden nogen somhelst forbindelse med sine standsfæller i kongeriget, This Stenholt i Ravsted og hans dansktalende vælgere bad om sprogreskriptets ophævelse. Flor beklagede sig fra Rødding bittert over bøndernes „sløvhed“. Som i foredraget omtalt, mødte alle de danske deputerede 1846 uden, på Nis Lorenzen nær, at gøre brug af deres ret til at tale dansk. Først langt senere, efter at have oplevet store trængsler, kunde den nationale sag bryde

således igennem, at den nordslesvigske befolkning lærte fuldtud at føle sig som danske, i et og alt af samme natur og med de samme krav til det åndelige liv som det øvrige folk. Og, som alt nævnt, dette er ikke særligt for denne befolkning, det er en fælles erfaring i hele den civiliserede verden, hvor nationalitetsspørgsmålet er trængt frem. Hvis kong Kristian VIII derfor blindt havde fulgt Hjort Lorenzens og Orla Lehmanns tilskyndelser i den danske sag i Nordslesvig, vilde han ikke blot uden nytte have påskyndet den katastrofe, som de store verdensbegivenheder 1848 fremkaldte, men som ellers rimeligvis kunde være undgået; men han vilde ikke usandsynligt have udsat sig for en modstand eller et frafald i selve Nordslesvig, som vilde have tilføjet den sag, han ønskede at fremme, en ubodelig skade.

Jeg skal endnu kun et øjeblik dvæle ved det tilsyneladende omslag i kongens politik i foråret 1842, der betegnes ved prinsen af Nørs udnævnelse til statholder, en begivenhed, som jo bestandig gøres til genstand for de bitreste bebrejdelser og som jeg i mit foredrag ikke fandt anledning til i enkelthederne at gøre rede for.

Da kong Kristian VIII i December 1839 tiltrådte regeringen, forefandt han et statsråd, der foruden den 66årige Rantzau-Breitenburg, som faktisk trak sig tilbage, bestod af fem medlemmer af den respektable samlede alder af 348 år; Vilhelm Moltke var 54 år, Otto Moltke og Krabbe 69, Stemann 76 og Møsting 80 år. I foråret 1842 var de samme mænd bleven godt to år ældre. Imidlertid havde kongen arbejdet ufortrødent på statens opkomst; der var indført talrige besparelser, administrationen var gjort simplere og lettere, embedsmændenes antal indskrænket og deres løn forbedret, hærens reform bragt sin gennemførelse nær osv. Men det kunde ikke være andet end at det gamle statsråd, hvis fleste medlemmer var stivnede i den gamle konges tid, i mangt og meget tyngede på hans virkeevne, selv om de måtte finde sig i, at han gik sine egne veje og ikke som kong Fredrik VI lod dem råde.

Men det var naturligt, at han benyttede et gunstigt øjeblik til en fornyelse af rådet, siden han af pietet mod sin forgænger havde undladt straks at foretage forandringer. Dette øjeblik kom, da Møsting i Januar 1842, 60 år efter sin indtrædelse i statstjenesten (!), søgte afsked; han døde året efter. Der kan ingen tvivl være om, at kongen straks tænkte på at erstatte ham med Ørsted, generalprokurør i det danske kancelli og langt tilbage den mand, han som prins følte sympati for som bærer af mere liberale tendenser. Udførelsen heraf opsattes dog indtil videre, måske fordi kongen vilde rådføre sig med sin svoger prinsen af Nør, som kort efter blev kaldet herover. Det er for nylig bleven oplyst fra tysk side (af Treitschke), at prinsen undervejs betroede en ven, at han vilde søge statholderembedet, og i mit foredrag har jeg nævnt, at han for kongen gjorde gældende, at der burde optages en mand fra hertugdømmerne i statsrådet. Kongen gik ind herpå og valgte Heinrich Reventlov-Criminil i det tyske kancelli, altså i stilling svarende til Ørsted. Da han meddelte sin beslutning om at udnævne prinsen til statholder i statsrådet, frarådede Otto Moltke det og søgte et par dage efter sin afsked. Kongen selv påstår i et brev, at den virkelige grund var mandens svaghed og mangel på evne til mere at bestyre sit embed, og vist er det, at han alt mange år før, 1827, erklærede sig for ude af stand til fuldt ud at varetage sine pligter. Statsrådet tabte næppe noget ved hans udtrædelse, og særlig havde han i det nationale spørgsmål aldrig for alvor gjort fælles sag med prinsen, da det gjaldt om at hindre Slesvigs tilknytning til Holsten; han havde som præsident i det tyske kancelli helt ladet sig beherske af den antidanske Høpp, som Kristian VIII straks efter sin tronbestigelse fjernede ved at gøre ham til formand i overappellationsretten.

Få dage efter at Otto Moltke havde meddelt kongen sin beslutning at søge afsked, greb denne lejligheden til ligeledes at fjerne udenrigsministeren Krabbe Carisius, for derefter at

give Criminil hans portefeuille; samtidig udnævntes den erfarne Dankwarth til direktør i det udenlandske departement, en hidtil ukendt stilling, som gav kongen lejlighed til at danne sig en mere alsidig mening om de diplomatiske forhold. Krabbe, der fra Fredrik VI's tid var vant til at styre de udenrigske sager på egen hånd — de refereredes som regel ikke i statsrådet, men for kongen personlig —, var så uforsigtig ved et referat i heftige udtryk at bebrejde kongen, at han havde truffet en bestemmelse m. h. t. de i Helsingør førte forhandlinger med Sverige, i modstrid med hans råd, og han slog på, at han under disse omstændigheder var overflødig og helst måtte gå. Da kongen ikke svarede herpå, fortsatte han imidlertid sit referat, men anden dagen efter mindede kongen ham om, at han havde søgt sin afsked og at den ikke vilde blive nægtet ham. Meget mod sin vilje kom Krabbe således til at gå af; men senere hed det sig, at også han havde søgt sin afsked af mistillid til statholderen.

Endnu kan det nævnes, at Heinrich Criminils broder Josef, amtmand i Rensborg, blev kaldet til København for at overtage præsidiet i det tyske kancelli, men uden det sæde i statsrådet, som prinsen af Nør gentagne gange søgte at skaffe ham. Kongen, der ikke tidligere havde kendt ham, kom snart under vejr med, at han var en „notorisk Slesvigholstener", og hans indflydelse blev aldrig stor. Broderen derimod kalder Ørsted vor dygtigste udenrigsminister siden Bernstorffs dage, og vist er det, at han med ualmindelig dygtighed og ubestridelig lojalitet tjente kongens politik, hvis mål og midler ofte afveg ikke lidet fra, hvad han anså for det rette. Avgustenborgerne nævnede ham blandt dem, der ved at give efter for kongens overlegne personlighed og gøre ham til vilje var gået tabt for hertugdømmerne og var bleven en „brudt mand".

Ingen vil således kunne nægte, at forandringen i statsrådets sammensætning i Marts 1842, så vidt man kan skønne,

var den efter forholdene bedst mulige, ligesom en forandring var en bydende nødvendighed; med undtagelse af den højt ansete og grunddanske Stemann var alle medlemmer nu mænd i deres fulde kraft. At der ved den samtidige besættelse af embederne som statholder og som præsident i det tyske kancelli var gjort et alvorligt forsøg på at dæmpe den voksende bevægelse i den tyske del af hertugdømmerne, vilde det være tankeløst at bebrejde kongen; at det ikke lykkedes og at de to mænd fire år efter måtte afskediges, var en politisk erfaring, som havde sin betydning. Men den sandhed, at det i det politiske liv kan være ønskeligt, ja nødvendigt at prøve forskellige muligheder for ad erfaringens vej at skride frem med større sikkerhed, istedenfor at overspringe mellemleddene og lade tvivl om de stærkere brydningers nødvendighed få råderum, fordi nærliggende udveje ikke er forsøgte, — denne sandhed har altid haft vanskelig ved at komme frem hos os, og den var i 1842 endnu kun gået op for såre få.

Endnu kun et par ord for at afværge en måske nærliggende misforståelse. Når jeg i det foregående så stærkt har fremhævet, hvad der taler til gunst for kong Kristian VIII og især til forsvar for hans nationale politik, da har jeg ikke derved villet rette noget angreb på den opposition, som stod overfor ham, fordi den søgte at drive ham frem; jeg har kun villet angribe dens ensidige opfattelse og fremstilling af kongen. Det var i sin orden, ja det var en lykke, at denne opposition fandtes, og jeg har jo i mit foredrag fuldt ud indrømmet den en ligeberettiget plads ved siden af kongen. Hvad vilde der være bleven af den danske sag uden mænd som Lavrids Skau, Koch, Flor, Paulsen og den uforglemmelige Hjort Lorenzen, for blot at nævne dem, der virkede i Sønderjylland! Havde kongen ret i at fare med lempe, så havde de ej mindre ret i at trænge på og holde bevægelsen i live og i fremgang. Målet må stilles højt og klart, når et folk skal vækkes af dvale. Men ingen af disse mænd bliver mindre, fordi vi også

viser retfærdighed mod en konge, hvis ansvarsfulde opgave det var at jævne vejen og sørge for dens sikkerhed. Skulde det imidlertid være for tidlig nu at vise denne retfærdighed, — nuvel, så må det forbeholdes en senere slægt.

Men mon det skulde være for tidlig?

Den 29. Oktober.

KONG KRISTIAN VIII OG DEN DANSKE SAG I NORDSLESVIG.

(1895.)

[Højskolebladet 1895, Sp. 641—52. (24. Maj.)]

Når jeg ikke hidtil har villet svare på de angreb på mit foredrag om ovennævnte emne, der er fremkomne i forskellige blade, har det dels været, fordi jeg ikke kunde anse en hvilken som helst læserkreds for egnet til at sidde til doms i et spørgsmål af denne natur, dels fordi jeg mente, at man kunde give tid, til det foreliggende materiale efterhånden kunde blive meddelt i „Sønderjydske årbøger“. Da det nu imidlertid også er bleven fremdraget i „Højskolebladet“, altså for den kreds, til hvilken jeg fra først af rettede min tale, skal jeg dog ikke undslå mig for at gå ind på spørgsmålet, og jeg skal derfor, da der ikke vil kunne være tale om atter at spænde over det hele emne, søge at gøre rede for sprogpatentet af 1844, siden pastor Nissen betegner det som „det svageste punkt i den ny opfattelse af kongens stilling“, og dertil knytte nogle bemærkninger om mit personlige forhold i sagen.

I reskriptet af 2. December 1842, der, som pastor Nissen rigtig bemærker, blev opfattet som en sejr for Hjort Lorenzen og hans venner, hedder det: „Når denne begivenhed (det er sammenstødet mellem Hjort Lorenzen og formanden) har ført

forsamlingen til den anskuelse, at det i ethvert forekommende enkelt tilfælde skulde være at gøre afhængigt af forsamlingens samtykke, om det skal tillades en deputeret at benytte sig af det danske sprog, så kan vi ikke give en sådan beslutning, som vilde krænke de dansktalende deputeredes naturlige rettigheder, vort allerhøjeste medhold". Kongen har nu vel set, at præsidenten vil være betænkt på midler til „at sikre de dansktalende medlemmer en virksom deltagelse i forhandlingerne": „Da der imidlertid i den henseende mangler en udtrykkelig lovbestemmelse, hvorved sådant kunde opnås på en måde, der tillige passede til forsamlingens forretningsgang og navnligen under bibeholdelse af protokolføringen i forsamlingens hidtil brugte tyske forretningssprog", — så pålægges det kommissarius at opfordre forsamlingen til at give sin betænkning om dette spørgsmål: „hvorledes der kan sikres de dansktalende medlemmer af forsamlingen en virksom deltagelse derved, at deres foredrag i en tro oversættelse optages i forsamlingens protokol".

Sagen gik i udvalg og behandledes i salen den 20. December. Udvalget indstillede „indstændigt at fraråde alle lovbestemmelser, hvorved der skal gives forsamlingens dansktalende medlemmer den positive *ret* ved forhandlingerne at betjene sig af det danske sprog, så vel som den ret, at deres foredrag tages i en tro oversættelse til protokollen". Hertil stillede Nis Lorenzen (Lilholt) det „ændringsforslag", „at det danske sprog i *enhver henseende* skal nyde *samme ret* som det tyske", og Petersen (Dalby), „at det, således som det hidtil er iagttaget af stænderforsamlingen, for fremtiden *lovmæssigt* skal være de deputerede fra de dansktalende distrikter, som ikke tiltror sig at kunne holde deres foredrag på tysk, tilladt at betjene sig af det danske sprog, og at der træffes foranstaltninger til, at disse danske foredrag kan i det tyske sprog tilføres protokollen". Advokat Beseler foreslog, at der skulde indskydes en bemærkning i flertallets petition, gående ud på, at stænderforsamlingen under alle omstændigheder ventede at få et lovforslag

forelagt, dersom kongen fastholdt ønsket om en bindende ordning, da denne vilde indeholde en forandring af anordningen om selve stænderinstitutionen; men sådanne forandringer havde kongen forpligtet sig til ikke at foretage uden først at have hørt stændernes råd.

Forhandlingerne førtes til dels med en vis lidenskab, men mange udtalelser var dog også rent forretningsmæssige, idet det fastholdtes, at forsamlingen kun kunde have ét sprog, og at ethvert brud herpå vilde medføre store ulemper. Man lovede fremdeles som hidtil at finde sig i dansk tale fra deres side, som kunde skønnes at have lettere ved at udtrykke sig i dette sprog, selv om man, som det var tilfældet for Nis Lorenzens vedkommende, bedre forstod hans tysk end hans dansk. Praktisk viste dette sig derved, at dennes danske tale er fuldt gengivet i stændertidenden, medens Hjort Lorenzens foredrag er forbigået med den kendte bemærkning: „Deputeret Lorenzen fra Haderslev talte i det danske sprog".

Ved afstemningen forkastedes først Nis Lorenzens forslag med 34 stemmer mod 5 (forsamlingen havde ialt 44 medlemmer), nemlig foruden de to Lorenzener: Jepsen (Sundved), Posselt (Haderslev vesteramt) og Nielsen (Flensborg). Derefter kom nok et medlem til stede, og Petersen-Dalbys forslag forkastedes med 38 stemmer mod 2; det første mindretal gik altså nu (på en enkelt nær) med det tyske flertal. Dettes forslag vedtoges endelig med 34 stemmer mod 6. Beselers forslag vedtoges med 24 mod 16, og det vedtoges (imod 15 stemmer) udtrykkelig at udtale, at man ikke ud over indeværende valgperiode overhoved vilde finde sig i dansk tale.

Hvorledes havde nu det dansktalende Nordslesvigs valgte repræsentanter stemt i dette spørgsmål? Der var 7 rent danske landvalgkredse, 4 købstadskredse og Ærø („blandet"), ialt 12 repræsentanter. Af disse stemte 4 — Nielsen var fra Flensborg — for Nis Lorenzens forslag, medens Petersen (i den endelige indstilling) stod alene. Denne sidste repræsenterede den nordlige halvdel af Haderslev østeramt, hine henholdsvis

den sydlige halvdel, vesteramtet, Sundved og Sønderborg by. Over halvdelen af de 12 repræsentanter (stæderne Haderslev, Åbenrå og Tønder, Ærø, Als, Åbenrå og Tønder amter) stemte altså for en simpel afvisning af sagen. Også de to godsejere: Hertugen af Avgustenborg og Kittel på Skovbølgård måtte siges at være dansktalende Nordslesvigere; de stemte med det tyske flertal.

Således forelå sagen, da den (ikke på grund af nogen ualmindelig forhaling, men sammen med alle stændersager, som ikke straks havde ført til udstedelsen af love) nogen tid forud for den næste stændersession, i foråret 1844, indstilledes til afgørelse.

Det tyske kancelli, som jo havde at gøre indstillingen, holdt sig til Petersen-Dalbys mindretalsforslag. Dette var det eneste korrekte. Flertallet havde ikke svaret på kongens opfordring, men frarådede, hvad der var hans vilje; Nis Lorenzens forslag gik ligeledes uden om spørgsmålet ved at opstille en abstrakt fordring, der lige så lidt svarede på reskriptets spørgsmål. Petersens forslag derimod præciserede, hvad det kom an på: at give de deputerede en lovlig ret, hvor hidtil forsamlingens skøn havde været afgørende, og at sikre protokolleringen af de danske taler; en tysk taler havde derfor ogsaa med rette gjort gældende, at dette forslag „ikke indeholder andet end det, som i det allerhøjeste reskript er forelagt stænderne, og hvorom disse nu har at rådslå“. Kancelliets indstilling gik da også kun ud på at sætte dette forslag i lovform og påbyde ansættelsen af danske hjælpesekretærer. Det foresloges endvidere, at disse skulde være forpligtede til at gengive indholdet af de danske foredrag mundtlig på tysk. Hovedbestemmelsen var affattet således: „De medlemmer, som ikke tiltror sig at være det tyske sprog tilstrækkelig mægtige for at kunne betjene sig deraf ved deres foredrag i forsamlingen, og som af denne grund vil bruge det danske sprog, har straks at tilkendegive forsamlingen deres hensigt. — De i så henseende

afgivne erklæringer, angående hvilke ingen forhandling må finde sted, bliver at tage til protokollen."

Da denne ordlyd affattedes, var spørgsmålet ikke så brændende, som det senere blev, og den blev derfor ikke, så vidt det ses, genstand for nogen debat; først senere blev den underkastet en strengere polemisk fortolkning. At den ikke var valgt for at udelukke Hjort Lorenzen, som det nu siges, ligger jo alene deri, at man i så tilfælde kunde have nøjedes med at give tilladelsen for alle deputerede fra de officielt danske distrikter; til dem hørte hans valgkreds, Sønderborg, nemlig ikke. Men dette vilde have været aldeles inkonsekvent, da det retlig fastholdtes, at ingen deputeret repræsenterer sin kreds eller stand, men alle det hele hertugdømme; man måtte altså holde sig til det rent individuelle valg af sprog.

Senere blev al vægten lagt på den manglende sprogfærdighed, som Hjort Lorenzen ikke kunde skyde sig ind under. Kongen udtalte dog til pastor Schøller (efter dennes brev til Hjort Lorenzen af 14. Juli), at efter hans mening stod det efter patentet enhver deputeret frit for at tale dansk, og vilde de spørge sig for, vilde de også få et ja herpå. Stemann mente dog nej. Imidlertid forelå der jo det fortilfælde, at Nis Lorenzen, efter at have talt tysk i tidligere år, senere uden indsigelse havde begyndt at tale dansk. Kongen har ved sit svar utvivlsomt tænkt på den sikrere brug af modersmålet, som enhver mand, selv den sprogkyndige, altid vil kunne påberåbe sig, især hvor det gælder forhandlingen af rent personlige og lokale spørgsmål. Striden stod jo netop om Hjort Lorenzen; forsamlingen havde nægtet ham at tale dansk, „fordi han var det tyske sprog fuldkommen mægtig", men netop imod en sådan vilkårlig afgørelse var den påtænkte lovbestemmelse udtrykkelig rettet.

Sagen forhandledes i statsrådet den 15. Marts. Ørsted og V. Moltke tilrådede at afgøre den ved kongelig resolution, ikke, som kancelliet efter stændernes påstand foreslog, ved et lovforslag; den stred altså efter Ørsteds mening ikke imod

stænderanordningen. Criminil holdt imidlertid på stændernes ret ligesom hans broder, kancellipræsidenten. Kongens resolution gik ud på, at den skulde affattes som foreløbig lov og straks sættes i kraft, hvorefter stænderne kunde afgive betænkning om den. Forslaget behandledes igen den 22. og 29. Marts, og sidstnævnte dag stillede kongen forslag om, at det også skulde tillades de dansktalende at indlevere danske skriftlige andragender, som da af hjælpesekretærerne skulde oversættes og sammen med oversættelsen tilstilles formanden. Denne ny bestemmelse vakte stærk modstand i statsrådet, og kongen skriver i sin dagbog: „Jeg måtte med megen udholdenhed påstå de dansktalendes ret til at indgive deres skriftlige andragender og forslag på dansk med tysk oversættelse“.

Det stod utvivlsomt for kongen og for ministrene som en lojal og rundelig indfrielse af løftet af 2. December 1842, hvad der nu blev fastsat. I statsrådet den 6. April bestemtes det derfor, at afgørelsen nu straks skulde offenliggøres „som en overraskelse for ej at møde modstand fra holstensk side“. Man tænkte ikke på modstand fra dansk side.

Offenliggørelsen fandt imidlertid ikke sted endnu, og den 20. April skrev Josef Criminil derfor til kongen for at fremskynde den, før man fik nys om sagens afgørelse i hovedstaden; dette vilde nemlig gøre et uheldigt indtryk i Slesvig [som vidnesbyrd om en dansk indflydelse, der havde forhindret forelæggelsen af et lovforslag], „så meget mere som regeringen selv overskrider de skranker, den har foreskrevet ved lov, ved nu at udstede et provisorium, medens den forlanger og venter, at stænderne skal holde sig indenfor grænserne af skyldig ærbødighed og mådehold“.

Kongen tillagde dog ikke denne betragtning nogen vægt og lod sagen ligge, til kancelliet atter mindede ham om den. Han drøftede den da påny med sin kabinetssekretær Tillisch, og denne fremhævede det inkonsekvente i at lade hjælpesekretærerne oversætte de danske foredrag i salen; med samme

ret kunde jo de danske deputerede forlange de tyske foredrag oversatte; man måtte forudsætte kendskab til begge sprog. Denne bemærkning, der ikke taler til gunst for den gængse opfattelse af Tillisch som slesvigholstensk partigænger, tog kongen til følge og lod denne bestemmelse udgå. Således underskrev han 9. Maj den foreløbige lov („sprogpatentet") og gav den datum efter det sidste statsrådsmøde, hvori den var behandlet, 29. Marts.

Imidlertid var sagen kommen ud blandt folk, og den bekendte storm rejstes hele landet over, — ikke i hertugdømmerne, men i kongeriget. Den er et glædeligt bevis på den danske sags overordenlige fremgang siden December 1842, men i dette tidsrum ligger jo også det store vækkelsesarbejde, som udgik fra Hjort Lorenzens optræden. Kongen selv blev sikkert overrasket ved den bevægelse, hvis endelige mål: „det danske sprogs lige ret i hver henseende", utvivlsomt var hans eget; men han kunde og vilde ikke af hensyn til den forandre en aldeles regelmæssig vedtagen bestemmelse. Det danske mindretal i stænderne havde ikke givet ham andet og bedre grundlag for en lovgivning; den demonstrative frase om sprogenes lige ret og den lige så demonstrative afstemning sammen med det tyske flertal mod det eneste forslag, som var i overensstemmelse med det af mindretallet med glæde modtagne reskript, kunde ikke bruges, så længe man ikke vilde skride til en grundforandring i alle hertugdømmets offenlige forhold. Kongen udtalte derfor til Lavrids Skau (18. Maj), at han gerne vilde modtage et nyt mindretalsforslag fra stænderne og da om mulig give det lovskraft. H. N. Clausen, Drewsen og andre kongerigske stænderdeputerede lovede samtidig at rejse en national bevægelse i de danske stænder, men også dertil behøvedes et brugeligt mindretalsforslag. Med rette fremhævede Skau i brev til Hjort Lorenzen, der ikke vilde gå til Slesvig, at dette var i strid med hans egne konstitutionelle grundsætninger, der måtte føre ham til at gentage sine fordringer atter og atter, til de blev hørte, at selv de

største spørgsmål i England havde måttet gennemgå denne kampens tid, m. m. Alt var imidlertid forgæves; skønt overtalt til at opgive sit forsæt, faldt Hjort Lorenzen tilbage til det og erklærede offenlig, at han ikke vilde møde i stænderne, før sprogpatentet var hævet; han fik de andre medlemmer af mindretallet til at afgive samme erklæring, og hans venner måtte da lade, som om de var enige med ham.

Hjort Lorenzens beslutning lader sig delvis forsvare. Han var en mærkelig legemliggørelse af det nordslesvigske folk, således som det dengang var i sin oplyste del. Tysk dannet og med hele sin kraftige og dygtige personlighed greben af tidens frie ideer, var han gået med, ja i spidsen for den tyskfarvede slesvigholstenske frihedsbevægelse. Da kom den danske selvbesindelse over ham, og efter en langvarig kamp, uden al tvivl forbunden med stærke sindslidelser og hårde anfægtelser, tog han sin plads ved siden af de danske bønder, i brud med hele sin dannede omgangskreds, både hjemme og ned igennem begge hertugdømmer. Hans trodsige og stridige natur kom ham sikkert til hjælp herved. I et historisk øjeblik vedkendte han sig overfor tidligere venner og for hele landets øjne det foragtede modersmål som sit. Derefter samlede han et, om end lille parti om den fordring, at dette sprog „i hver retning“ skulde have lige ret med det tyske. Dette var en bedrift af langtrækkende betydning, det var det nordslesvigske folks svar på kongens sprogreskript af 14. Maj 1840. Hele det danske folk sluttede sig hertil og gav det et udtryk i sølvhornets indskrift: „Han talte dansk og vedblev at tale dansk“.

Men denne bedrift krævede sin mand helt og fuldt. Hjort Lorenzen havde fremsat fordringen, afstukket fremtidsmålet; men han havde gjort det med en lidenskab, som vel omgav hans navn med en historisk glans, men gjorde det umuligt for ham at være fører ad forhandlingernes vej. Det grundlag, hvorpå han stod, var i enhver henseende for spinkelt hertil; han var en malmstøtte på lerfødder. Han var ikke valgt på

det program, han nu gjorde sig til en så myndig talsmand for, og han vilde sikkert ikke blive genvalgt; de mænd, som sluttede sig til ham, fordi han overraskede dem med sit voldsomme initiativ, var næppe bestemte på at følge ham ret langt (to år efter gik de uden indsigelse til Slesvig), og den befolkning, i hvis navn han talte, havde meget delte meninger om hans optræden. Dertil kom det rent personlige, at hans økonomiske uafhængighed var tilintetgjort, så han hverken kunde klare sig ved egen hjælp eller fandt den støtte blandt sine nærmeste landsmænd, som en politisk fører under sådanne forhold altid må kunne påregne; han måtte ty til kongerigsk pengehjælp. Dette medførte jo selvfølgelig, at man stemplede ham som købt for den danske sag.

Det var derfor vistnok rigtigt, at han ikke gik til Slesvig oftere; men en anden sag er det, at han ikke burde have draget sine venner med ind i dette, for sagen i sin helhed ufrugtbare forløb. Som det nu gik, kom man ikke af stedet; der mødte ingen danske repræsentanter i stænderne, og patentet af 29. Marts 1844 udelukkedes fra de bestemmelser om sproget, som i de følgende år drøftedes for efterhånden at føres længere og længere frem mod en retfærdig løsning. Men det fejlsyn, der bringer politiske førere til at forveksle deres egen stilling med landets, deres egen ære med folkets, er jo des værre så almindeligt, at vi vel ikke må beklage os over også at møde det her i vort nationale livs barndom.

Dette er i det væsenlige, hvad der kan oplyses om sprogpatentet af 1844. Man kan naturligvis have forskellige meninger om det; men til bevis på kongens vankelmodighed kan det ikke tjene. Bevægelsen var ilet ham forbi i sprogsagen, uden at han rimeligvis havde mærket det, og da han så den skyde op som en storm, frygtede han for, at det skulde føre til overgreb og forløbelse; men han vilde ret til alle sider. Da Tage Müller, fortæller Birkedal, under hans korte besøg i Ribe (13. September 1844) vilde minde ham om danskhedens sag, svarede han kort: „En konge må ikke være partisk!“

Denne ytring forklarer langt mere end mange udsagn af Flor og L. Skau, der vilde bruge hans „enevoldsmagt“ til at knække al modstand. Måske traf han ikke altid det rette i sin afvejen af de modsatte hensyn, men det kan ikke gå an at tage samtidens partimænd til dommere i denne sag.

Hr. pastor Nissen anfører med en vis virkning imod mig, at jeg selv tidligere i en bladartikel og i „40 fortællinger af fædrelandets historie“ har udtalt mig i en ganske anden retning om kong Kristian VIII, og det er en selvfølge, at heller ikke de andre forfattere, som har angrebet mig på grund af mit foredrag, i den henseende har nægtet sig noget. Jeg skal da for en gangs skyld udtale mig om dette punkt.

Man klager af og til over, at historiske videnskabsmænd ikke oftere henvender sig til den større almenhed og giver sammenhængende fremstillinger af fædrelandets historie, således som naturgranskerne skriver lærebøger og håndbøger i deres fag. Men hvorledes skal nogen få eller beholde lyst til sligt, når han bliver vidne til sådanne angreb? Mon nogen vilde vælte sig ind på en forfatter, fordi han i et førstehånds arbejde kom til nye resultater i naturvidenskaberne, som var i strid med hans egne tidligere lærebøger? Intet dannet menneske vilde jo falde på sligt. Derimod synes de, der er uenige med mig i opfattelsen af Kristian VIII, at ville se en slags frafald, en „strømkæntring“ deri, at den er i strid med „40 fortællinger“; det er noget som en overgang fra et parti til et andet.[1]

Hvad vedkommer „40 fortællinger“ og deres forfatters opfattelse mig, når jeg får tid og lejlighed til på første hånd at fordybe mig i Kristian VIII's historie? Skriver jeg fortællinger eller historie for min egen æres skyld, og skulde jeg lade et vigtigt emne ligge for ikke at åbenbare manglerne ved

[1] Jeg skal her se bort fra, at min fremstilling af Kr. VIII alt her ikke uvæsenlig er forskellig fra tidligere.

mine arbejder? Jeg har aldrig veget tilbage for at rette andre forfatteres fremstillinger, skulde jeg da vise mine egne større hensyn? Vi er til hobe kun tjenere for noget større.

Jeg miskender dog ingenlunde, at denne særlige stilling overfor de historiske personligheder og forfatternes fremstilling af dem hænger nøje sammen med hele den personlige interesserethed, der her viser sig og bringer læseren til at modsætte sig en forandret opfattelse; den har også sine stærke lyssider. Den viser, at mennesket selv „er med", har følt sig grebet af noget, har hengivet sig i taknemmelig påskønnelse eller lykkelig beundring for den historiske personlighed. Det vilde da også være berettiget at lade denne råde, hvis den ikke så ofte kom i strid med et andet hensyn, som må sættes lige så højt: den historiske retfærdighed; de menneskelige kår er nu en gang så, at den ene ikke kan sættes for højt, uden at andre sættes utilbørligt lavt. Jeg skal tillade mig i den henseende at gentage en ytring i mit foredrag på det sidste almindelige skolemøde: „Det er tilvisse smukt at kunne hengive sig i beundring, men det er blødagtigt at ville fastholde den på retfærdighedens bekostning. Vi bør optugte os til at se på de historiske personer „uden vild og venskab", og når der er bleven rettet angreb på historikerne for deres formentlige mangel på pietet overfor sådanne, da kan de med større føje klage over mangel på sans for ret og sandhed, for billighed og mådehold i hele vort samfund." Det er denne retfærdighedsfølelse, der har bragt mig til at tale om Kristian VIII.

Man vil kunne sige, at jeg burde have ventet hermed, indtil jeg kunde fremstille hele hans historie i sin sammenhæng. Det vilde måske have været klogere; thi jeg måtte jo være et barn, om jeg ikke havde forudset, hvor hårdt dette vilde falde mange på brystet. Men ingen har jo brev på dage, langt mindre på år, og har jeg selv været med til uretfærdig at nedsætte denne konges minde, da kunde jeg ikke rettelig tie ved en lejlighed som denne, der kunde forudses enten at måtte give ham oprejsning eller føje ny uret til den gamle. —

Det er da også meget langt fra, at jeg skulde fortryde min optræden eller anse den for frugtesløs. Jeg vilde ikke have haft forudsætningerne for at forstå det berettigede i Kristian VIII's færd overfor Nordslesvig, dersom jeg ikke alt forud havde draget den lære af historien, både af fortidens og af den, vi selv har oplevet, at der må gøres mange skridt for at nå et vigtigt mål, og at meget er vundet, når en god begyndelse er gjort. Således skal det også nok gå med den henfarne konges eftermæle, der har været trådt så hensynsløst under fødder. Det er mig nok, at mange er bleven opmærksomme på dette spørgsmål og har begyndt at lægge sammen, hvad de ikke tidligere agtede på, fordi det pegede i en anden retning end meningernes store strøm. Lad kun det ene forhold efter det andet fra hin tid komme op til særlig drøftelse; der vil nok efterhånden danne sig billedet af en konge, tilvisse ikke uden store personlige brøst, ikke uden fejlgreb i sin vanskelige kongegerning, men en konge, som var en god dansk mand, en fremragende regent og en mand med både evne og vilje til det rette.

---

2. DECEMBER 1842 OG 29. MARTS 1844.

(1895.)

[Højskolebladet 1895, Sp. 739—42. (14. Juni.)]

Da det vel er det retteste at komme til bunds i spørgsmålet om forholdet mellem de to i overskriften nævnte kongelige tilkendegivelser, siden det nu er rejst på dette sted, og pastor Nissens sidste udtalelse viser, at mit forrige indlæg endnu ikke har ladet ham få øje for de afgørende punkter heri, skal jeg endnu en gang komme tilbage til det.

Pastor Nissen skriver: „Det er mig vedblivende ufatteligt, at kongens bestemte hævden af de dansktalende deputeredes naturlige rettigheder i reskriptet af 2. December 1842 . . . kan forenes med patentets afgørelse . . ., uden at der er sket et omslag i kongens stilling. Når det dansksindede mindretal stemte imod Petersens forslag, . . . da var det dog vel netop, fordi de ikke kunde erkende en sådan afgørelse for at svare til de dansktalende deputeredes naturlige rettigheder, som kongen i reskriptet havde hævdet, og som var det, de havde betragtet som en sejr.“

Man får af disse ord det indtryk, at kongen den 2. December helt i almindelighed har udtalt sig om „de dansktalende deputeredes naturlige rettigheder“ således, at enhver kunde lægge heri, hvad han fandt for godt; men dette er jo

ingenlunde tilfældet, ligesom sådanne almindelige begreber overhoved ikke har hjemme i lovsproget. Kongen udtalte kun, at forsamlingens påstand på, i hvert enkelt tilfælde at ville afgøre, hvem der skal have lov til at tale dansk, vilde være i strid med de dansktalende deputeredes naturlige rettigheder og ikke kan finde medhold hos ham. Imod denne påstand sættes derfor patentets lovbud, at hver enkelt af disse „dansktalende deputerede“ selv afgør, om han vil tale dansk. Dermed er den i reskriptet „bestemte hævden af de dansktalende deputeredes naturlige rettigheder“ fuldt ud indfriet. Derom kan der ikke tvistes.

Det andet spørgsmål bliver så: hvad forstås der ved de „dansktalende deputerede“? Derom siges intet i reskriptet af 2. December 1842, og det danske mindretal opstiller lige så lidt nogen fortolkning deraf, uden for så vidt som det stemmer imod Petersens forslag, det eneste, som giver en bestemt fortolkning, nemlig: „de deputerede fra de dansktalende distrikter, som ikke tiltror sig at kunne holde deres foredrag på tysk“. Dette, og kun dette forelå, da patentet skulde affattes.

Petersens omskrivning af „de dansktalende deputerede“ har to led: „deputerede fra de dansktalende distrikter“ og „som ikke tiltror sig at kunne holde deres foredrag på tysk“. Ved „dansktalende distrikter“ må der endvidere nærmest tænkes på sprogreskriptets bestemmelse om dansk regerings- og retssprog „i de distrikter, hvor det er kirke- og skolesprog“; om dansk kunde siges at være folkesprog udenfor disse distrikter, var genstand for strid; skulde kancelliet have bragt Petersens vage udtryk i lovsform, vilde det i alle tilfælde sikkert være blevet dette. Dermed vilde Hjort Lorenzen som valgt i Sønderborg være bleven udelukket. Men det er jo bekendt, at patentet ikke brugte den anledning, der var givet i Petersens forslag, til at fastsætte denne, som det kunde synes, ret naturlige begrænsning. Heller ikke herom vil der kunne tvistes.

Derimod bragtes det andet led i dette forslag bestemt og skarpt i lovsform. Her må det erkendes, at patentet gav det

mindst mulige. Hensynet herved foreligger dog klart nok. Debatten i stænderne i December 1842 havde, for så vidt som den holdt sig udenfor de gensidige nationale udæskninger, stærkt belyst de store vanskeligheder ved at bruge to sprog i samme forsamling, og meget talte for foreløbig at nøjes med, hvad her blev fastsat.

Der vilde sikkert heller ikke have rejst sig nogen nævneværdig bevægelse herimod i selve Sønderjylland, det var i kongeriget, man fik den i gang. Hvad skete nemlig i stænderne 1844? Efterat mindretallet havde trukket sig tilbage, mødte straks de tyske suppleanter fra Sønderborg og Sundved og kort efter, i fjerde møde den 15. Juli, sognefoged A. F. From fra Sod, om hvis danskhed der ikke kunde være tvivl, da han var stiftende medlem af den slesvigske forening og valgt til repræsentant i denne. Han erklærede, at han vilde tale dansk af den i patent af 29. Marts anførte grund, hvorefter et par advokater protesterede mod patentets gyldighed som provisorisk udstedt. 17. Juli mødte Petersen fra Nissumgård, suppleant for første kreds, og 21. Juli gårdejer Dall, for anden kreds, da Petersen-Dalby havde trukket sig tilbage. Disse tre indbragte forslag om udvidet dansk undervisning ved Tønder seminarium, hvorefter de herfra udgåede seminarister skulde foretrækkes dem fra kongeriget. Men de stillede intet mindretalsforslag imod sprogpatentet, og regeringen stod derfor igen 1846 uden grundlag for en ændring i dette.

KRISTIAN VIII OG NORDSLESVIG.

(1895.)

[Sønderjydske Aarbøger 1895, S. 45—176. — Her med nogle enkelte Tilføjelser af Forfatteren.]

Den nationale opvækkelse i Nordslesvig forud for året 1848 vil altid stå i vor historie med en særegen glans. Det er et frembrud af længe slumrende tanker og følelser, hvis opkomst og vækst gav livet et højere værd, satte udviklingen nye opgaver og kaldte slægten til kamp for indholdsrige ideer. De mænd, som dengang tog til orde og viste vej, vil bestandig mindes med tak, fordi de ikke holdt sig tilbage, da de var få, medens mange og store fordomme, mange og mægtige modstandere ofte syntes at gøre deres sag håbløs.

Der er skrevet meget og mange gange om hine år, og tiden ligger os jo endnu så nær, at den er vel kendt af den levende overlevering. Og dog er det gået her som overalt, at meget er blevet glemt i de skiftende tider, meget har aldrig været fremdraget og meget har efterhånden fået et andet udseende end det havde for samtiden. Den hele samfundstilstand, hin tids tænkemåde og dens mangehånde indviklede forhold, som dannede baggrunden for den hele udvikling, er ved at gå i glemme. Dertil kommer, at overleveringen, både

den mundtlige og den nedskrevne, stammer fra de mænd, som stod midt i kampen og umulig kunde oversé hele dens forløb eller være fuldt retfærdige mod dem, der enten stod dem imod eller dog ikke helt sluttede sig til dem. Billedet af den hele tid har derved fået en vis skævhed, som ikke mere tilfredsstiller. Nu, da den nationale kamp har antaget en mere ædruelig form, er det også på tide at se ædrueligere på fortiden. Vi kan ikke blive stående ved opfattelsen af den slesvigholstenske bevægelse som et ondsindet oprør fra første færd, lige så lidt som vi ønsker, at vore modstandere skal slå sig til ro med at opfatte danskheden i Nordslesvig som frugten af en dansk „propaganda". Begge de nationale strømninger voksede op samtidig og havde begge såvel en historisk som en folkelig ret. Danskhedens frembrud i Nordslesvig måtte være en pinlig overraskelse for dem, som holdt på hertugdømmernes enhed overfor kongeriget, og modstanden mod dens fremvækst og anerkendelse kan ikke undre os, især da der i selve den dansktalende befolkning var en så udpræget selvfølelse overfor kongeriget. Mange af de voldsomme beskyldninger mod enkelte tysksindede embedsmænd, såvel som mod hele embedsklassen, trænger til at sés i et noget andet lys end samtidens partiførere så dem i. Vi bør kunne sætte os i deres sted og skelne mellem nedarvede fordomme og den onde vilje og det forargelige hovmod, hvori de tilvisse ofte gjorde sig skyldige.

Endnu mere gælder det om at vise retfærdighed mod selve den danske regering, og da især kongen personlig, som i hine år jævnlig var genstand for de hårdeste domme. At denne retfærdighed ikke tidligere er vist, kan man vel sige ligger i den menneskelige ufuldkommenhed, der skal have tid, ofte rum tid, for at vinde klarhed over det nærmeste. Der har i virkeligheden alt i mange år i literaturen foreligget en redegørelse for disse forhold af den højt ansete jurist og statsmand A. S. Ørsted, som i mange måder vilde have kunnet rette de gængse domme, dersom man havde agtet på den.

Men dels var Ørsted, da han udgav sine bøger[1], en meget upopulær mand, dels er hans fremstilling i ualmindelig grad bred og trættende, dels endelig var han af iver for at vise tyske modstandere retfærdighed bleven åbenbart uretfærdig mod sine nærmeste landsmænd, — så de blev så at sige lagte til side uden at påagtes og uden at få mindste indflydelse på den offenlige mening og den danske historieskrivning.

Nu turde dog den tid være kommen, da vi kan se tilbage på en foregående menneskealders idrætter med mere ro i sindet. Det gælder da om at få et uforvansket billed frem af personer, forhold og begivenheder; det gælder tillige om at skelne det væsenlige fra det mindre væsenlige. Fortællingerne fra fyrrerne drejer sig nu for det meste om de iøjnefaldende sammenstød mellem partierne, de faldne kraftytringer i blade og forsamlinger, de store folkefester, foreningernes udtalelser og meget andet af opsigtvækkende tildragelser. Opmærksomheden har mindre været rettet på det ihærdige oplysningsarbejde, som blev udrettet, den vækkelse, som fremkaldtes i dagenes og årenes løb, og endnu mindre har den fæstet sig ved kongens ufortrødne og trofaste arbejde til værn for danskhedens ret. En så ubetydelig og forholdsvis ligegyldig sag som tavlehistorien fra Tørning er bleven oftere omtalt og ivrigere drøftet ènd mangt et betydningsfuldt skridt fra regeringens side til at beskytte modersmålet.

Her skal nu (i tilslutning til mit foredrag om kong Kristian VIII) fremdrages nyt stof til kendskabet af hin tid, og det tidligere kendte skal bringes i en ny belysning. Der skal ikke dvæles ved de store ord, som blev udtalte i stænderne, men ved de foretagne afstemninger; der skal ikke lægges vægt på førernes skarpe udtalelser, men på de kendsgerninger, der fik betydning for udviklingen. En stor del af dette stof er hentet fra kongens brevsamling og egenhændige optegnelser og

[1] „For den danske stats opretholdelse i dens helhed", 1850, og „Af mit livs og min tids historie", 4 bind, 1851—57.

der er derved givet en betydningsfuld berigelse af vor viden; vi kan med fuld tillid bruge denne kilde, da dens pålidelighed på mangfoldige steder stadfæstes af andre samtidige optegnelser og aktstykker, medens den ingensteds modsiges af dem.

I. Prins Kristian før tronbestigelsen 1839.

Prins Kristians bemærkninger i anledning af en afhandling af A. B. Rothe, deputeret i Tyske kancelli[1], *om indførelsen af en forfatning* m. m.; Marts 1815.

[Prinsen viser først, at Holsten, hvad Rothe ikke anerkender, har gammelt krav på konstitutionel regering af sin „hertug".] Hertugdømmet Slesvig, vunden for Danmark ved en fredslutning 1720, udi hvilken dets privilegier ikke udtrykkeligen forbeholdtes, måtte overensstemmende med kongelovens 19. art. som en integrerende del af kongeriget Danmark regeres med absolut suverænitet. Hertugdømmet Holsten derimod erobredes ikke . . .

Blev Holsten forenet med det tyske forbund[2], da vilde det være uden farlige følger at indføre udi samme en for hertugdømmet selv så gavnlig og almindelig ønsket forfatning . . . Hertugdømmet Slesvig derimod kunde efter min formening aldrig skilles fra Danmark for at forenes med Tyskland. Ej heller kunde det i forening med Holsten gives en stændisk forfatning uden derved at opvække billig fortrydelse hos de øvrige danske provinser, der kunde gøre fordring på lignende forrettigheder.

Jeg finder, tilstår jeg, den forbindelse, der hidtil har funden sted mellem de holstenske og slesvigske stænder, af hvilke hine hørte til den tyske statsforfatning, disse derimod vare en suveræn fyrstes undersåtter, stridende mod statens forfatning; denne måtte ikke for gammel vanes eller mageligheds skyld vedblive, hvis Holsten på en eller anden måde ophørte at være en integrerende del af det danske monarki.

Hertugdømmernes fælles bestyrelse er indført formedelst sprogets enhed og i den tid, man ganske gerne havde set, at alle kongens undersåtter bleve fortyskede; men det er at bemærke, at en stor del af hertugdømmet Slesvigs indvånere tale dansk og at blandt disse

---

[1] Benævnelsen „Tyske kancelli" bruges her for korthedens skyld istedenfor det officielle „Slesvig-holstenske kancelli", eller fra 1816: „Sl.-holst.-lauenburgske k." Hint er det indtil 1806 brugte navn, der kun har hensyn til forretningssproget (modsat „Danske kancelli" for Danmark og Norge).

[2] Dette var man netop dengang i færd med at oprette på kongressen i Wien.

haves tyske præster og tyske skoler. På øen Alsen, hvor danske præster og skoler haves, står gejstligheden under Fyns stift, den civile øvrighed under hertugdømmernes regering, hvoraf flyder megen forvirring[1], hvilken så vel som mange andre deslige genstande fortjente en nøje prøvelse, hvis man har hensigt til forandring med hertugdømmernes forfatning.

Hvorvidt det måtte være ønskeligt at se en stændisk forfatning indført i det danske monarki overhovedet, er en så vigtig genstand, at den tilvisse behøver og fortjener den nøjagtigste prøvelse.

Ikke fordi det er tidens ånd, i Frankrig, Italien, Tyskland, Sverig, Norge, bør sådant tilrådes. Ikkun hvis det befindes at være herskende stemning, gør regeringen udentvivl klogt i at tage hensyn på denne stemning. Dette bør kongen udentvivl nøje prøve, forinden han fatter nogen beslutning i så henseende; thi ligesom forfædrene fandt deres held i at overdrage folkets rettigheder i en absolut arvekonges hånd, således kunde undersåtterne i almindelighed jo endnu ønske, at samme forfatning uforandret vedblev. Den almindelige mand, som også udgør den større hob, er, jeg tror det selv, af den fra forfædrene arvede mening, at den nuværende forfatning er den bedste, meget overvejende grunde måtte altså være forhånden, førend man kunde bestemme sig til at forandre den. Blandt disse skulde ophjælpningen af statens kredit, der har lidt så overvættes ved de senere års misgreb i finansbestyrelsen og ved de flere gange tilsidesatte kongelige ord og løfter, være en af de væsenligste. Den oplyste del af nationen, som tænker over årsagerne til vort statslegemes forfald, vilde i en viselig indrettet blandet regeringsform finde betryggelse mod ansvarsløse ministres fejltagelser og for byrdernes forholdsmæssige fordeling. Nationalånden vilde oplives påny og staten kunde håbe med tiden at se samme veldædige følger af en sådan regeringsform som de, Storbrittanien nyder; medens den absolut-monarkiske, således som erfaring viser, holder talenter, som under hin forfatning bedre kunde udvikle sig og kendes, tilbage i den grad, at regeringen selv tilsidst savner duelige embedsmænd, især til de højere posters besættelse. I stedet for med forfatteren at udlede et argument mod indførelse af repræsentativ forfatning af mangelen på statskyndige mænd, burde snarere en sådan forfatning erkendes for det virksomste middel til at fremkalde disse. Man kan begynde ufuldkomment og blive fuldkomnere, når først en begyndelse dertil sker.

---

[1] 20. Dec. 1815 skriver prinsen til sin guvernementssekretær, etatsråd Holten, om en sag fra Als: „Alt for og imod sagen bør læses, førend mening fattes; *man må og vogte sig for at fortyske danske menigheder og skoler,* — men den blandede forfatning er visselig ej gavnlig.“

Eksemplet med den norske rigsforsamling eller storting er ej afskrækkende i så henseende.

Hvad der imidlertid er indlysende og efter min formening af yderste vigtighed, det er at ingen forandring i regeringsformen påtænkes, uden at den grundlægges efter nøjeste overlæg og viseste prøvning; thi ellers vilde statslegemet nødvendigvis geråde i forvirring. Men grundvolden for hele administrationen er pengevæsenet og statens finanser; førend denne forvaltningsgren er ordnet, simplificeret og bestyret efter faste grundsætninger, er ikke noget held at vente eller nogen beslutning at fatte til kommende slægters forædling og statens opkomst ved nationens rigtig ledede bestræbelser i forening med kongen.

Af en optegnelse af prins Kristian om stænderforfatningen, fra efteråret 1830.

At Holstens ridderskab og indvånere overhovedet efter det i bundesakten for femten år siden udtalte løfte om stændisk forfatning fremdeles nære dette ønske og lydeligen ytre det, må man ej undre sig over. Man kan endnu mindre ansé det som lovstridigt, at de i bønskrifter foredrage det for landsherren.

[Om formen for en tilkendegivelse i den henseende og om vanskeligheden ved at tage bestemmelse om, hvorvidt også Slesvig skal have en sådan forfatning. Han mener dog, at overvejende grunde taler herfor.]

Billighed og undersåtternes fordel taler altså formentlig lige højt for, at stændisk forfatning bevilges hd. Slesvig, men lige så bestemt tilrådes at adskille hertugdømmernes stænderforsamlinger, thi Slesvig bør aldrig ansés som en del af Tyskland og arvefølgen selv, som Gud forbyde skulde blive tilfældet, angiver, at disse hertugdømmer kunne adskilles.

Ved siden af adskilte stænderforsamlinger bør efter min formening fælles ridderskab, klostre, kreditsystem som hidtil bestå, og ydermere forbindelse i administrationen burde statholderskabet med et regeringsråd ved siden afgive, idet denne avtoritet, fælles for begge hertugdømmer, varetog administrative forretninger, overretterne, hver i sit hertugdom, alene den dømmende magt[1], og for hvert hertugdom

[1] De to overretter, henholdsvis på Gottorp og i Glückstadt, havde dengang både den øverste dømmende og i visse, især politi-anliggender, den udøvende myndighed. At disse områder burde adskilles, derom var alle enige, og samtidig med løftet om en stænderforfatning udtalte kongen det i reskript af 11. Januar 1831 som sin hensigt at indføre en *fælles overappellationsret* for begge hertugdømmer. Senere kom dertil oprettelsen af en *fælles regering.*

måtte oprettes en overappellationsret. I hertugdømmet Slesvig, som nu har Valdemars jydske lov, burde den danske lov indføres, såsnart som denne revideret måtte udgives på ny — og retten plejes på dansk og tysk, eftersom indvånerne i de forskellige distrikter ere dansk eller tysk talende.

[Nærmere om stændernes kompetence og ordning. Hvis kongen vil give dem skattebevillingsret, har han intet imod, at de i dette ene anliggende træder sammen som fælles „landdag“.]

Af prinsens dagbog på en rejse i sommeren 1831.

8. Juli. [Afrejse fra Avgustenborg til Sønderborg.] . . . Med provst Jensen, som er en fornuftig og agtet mand, har jeg talt på Avgustenborg om det såre fejlagtige i, at der ej er en dansk, som der er to ny organiserede tyske skoler i Sønderborg, hvor dog almuen ikke taler tysk, men dansk. Han indrømmede dette fuldkommen og undrede sig over, at det ej var iagttaget ved skolevæsenets nye organisation. Nu hjælper man sig ved at den ene lærer frivillig underviser i dansk læsning og skrivning, men han håbede at skulle se det mangelfulde i denne indretning hævet med tiden. I øvrigt er han selv tysk og taler dansk med vanskelighed. Den danske præst Claudius er ligeledes tysk og blev valgt for en dansk prædiken, som han fremsagde uden at være sproget mægtig[1]. De hjælpe sig med lidet, de gode folk!

9. Juli. [Åbenrå; prinsen besøgte syv skolestuer.] En væsenlig mangel er, at hele undervisningen er tilskåren på tysk, medens børnene hjemme tale dansk, skønt ej med nogen ren dialekt. Der gives efter reglen kun to timer dansk om ugen for børnene i den anden klasse, thi den indbyrdes undervisning drives på tysk og efter den tyske metode, med en læseklasse for de små børn, medens de ældre øves i skrivning eller regning . . . . De læste omtrent lige godt dansk som tysk, men i deres skriftlige prøver vare mange germanismer og forkerte danske ord, hvilket bør tilregnes lærerne, der ej forstå det bedre.

Seminariet i Tønder, der nu skal forsyne hertugdømmerne med lærere, tager ikke hensyn nok på de dansktalende menigheders skoler. Hele undervisningen er tysk og de øves ej i det danske uden netop ved den undervisning, der gives dem af en præst på stedet (dette har amtmand C. Krog selv sagt mig).

Af prins Kristians skrivkalendere.

1832. 16. April. Prof. Paulsen[2] overleverede mig sin bog om Slesvigs statsforfatning og om det danske sprogs brug sammesteds.

---

[1] K. F. L. Jensen kom 1830 og J. P. G. Claudius 1827 hertil, begge fra Holsten.

[2] Den bekendte professor i lovkyndighed i Kiel, Kr. Paulsen.

Direktør Estrup[1] overleverede mig sin afhandling mod det historiske fundament: Kristian I's forsikring at Holsten og Slesvig skulde være uadskillige.

29. April. Ved idag at tale med overprokurør konferensråd Høpp[2] lod jeg ham ret føle, hvor vigtigt det er, at arbejdet med de erfarne mænd ej overiles, ligesom det også måtte ansés ønskeligt at visse deres bemærkninger måtte foranledige nogle forandringer i udkastene.

Vi talte også om organisationen af overappellationsretten . . . . . Han mente, at der skulde være én regering for begge hertugdømmer; jeg bemærkede, at det var at forene dem mere end de nu ere det ved overretternes administration, men at jeg fandt det hensigtsmæssigt for den egenlige regering, for dennes forhold til kollegierne, betænkninger over nye love osv., men at de for det administrative i begge hertugdømmer med føje kunde være delte i tvende sektioner, [en] for hvert hertugdømme. Også talte vi om det danske sprog i hertugdømmet Slesvig, som jeg bestemt erklærede ej at ville skulde fortrænge det tyske, men heller ikke fortrænges af det tyske, og ytrede jeg, at ligesom forordningerne for hertugdømmerne gives paa tysk og dansk, således burde regeringsbeslutningerne ligeledes gives i begge sprog, eller på dansk til de dansktalende amter og distrikter, og i disse ligeledes dommene affattes på dansk eller i begge sprog, thi at rettergangen skulde plejes i et sprog, som almuen ej forstår [var ikke rigtigt]. I de dansktalende distrikter burde skoleundervisningen være dansk, hvilket ej var tilfældet i byerne. Høpp mente, at det var en delikat materie med sproget.

4. Juni. Generalsuperintendent Adler sagde at skulle tale med kongen om det danske sprogs nærværende udbredelse i hertugdømmet Slesvig og midlerne til at hævde det sin plads.

19. Sept. Konferensråd Høpp underrettede mig om hensigten aldeles at forene overappellationsretten for hertugdømmerne, ej at inddele den i kamre, — og at dele regeringen i sektioner, ej efter landene, men efter sagerne. Begge dele finder jeg ukonsekvent.

10. Okt. Læst Schlegels afhandling om appellationsretten i hertugdømmerne[3] — sendt ham den tilbage.

---

[1] Historikeren H. F. J. Estrup til Kongsdal, direktør for Sorø akademi.

[2] Det tyske kancelli-kollegium havde til præsident gehejmestatsministeren grev Otto Moltke til Espe; blandt de 7 „deputerede“ var overprokurøren J. P. Høpp, som refererede kancelliets sager i gehejmestatsrådet, den mest indflydelsesrige. Den yngste deputerede var dengang Heinrich Reventlov Criminil, senere udenrigsminister.

[3] Denne afhandling er dateret 5. Sept. 1832 og går ud på at fraråde fællesskab mellem hertugdømmerne, event. to senater (Bajern har 5), indførelsen af dansk retssprog til Slien, helst to statholdere osv.

23. Nov. I statsrådet foredrog det sl. holst. lauenb. kancelli [d. e. overprokurør Høpp] om foranstaltningerne mod eftertryk af bøger i hertugdømmerne Holsten og Lauenburg, ifølge bundestags beslutning af 6. Sept. f. år om reciprocitet mellem bundesstaterne. En konvention med Preussen af 1828 om eftertryk i Slesvig, Holsten og L. foreslog kancelliet at anvende, indtil en almindelig forordning kunde udkomme (hvilken det var ønskeligt kunde omfatte Danmark med), således at enhver forfatter i en bundesstat kunde erholde gratis koncession mod eftertryk af hans skrifter i hertugdømmerne.

Jeg formente (og kongen syntes også), at det var simplere blot at bekendtgøre bundestagsbeslutningen i Holsten og L., men grev Moltke bemærkede, at straffebestemmelserne manglede i hertugdømmernes lovgivning og for at bestemme dem måtte der korresponderes med overretterne.

Denne provisoriske foranstaltning bifaldtes; men på min bemærkning, at man her, hvor det gælder en bundestags beslutning, ej burde blande hert. Slesvig med deri, bestemte kongen, at hin korporation ej skulde nævnes i plakaten.

Grev O. Moltke indrømmede rigtigheden af min bemærkning; jeg bad ham at betænke inddelingen af ov. app. retten i kamre og regeringens i sektioner efter hertugdømmer. Han var ej inde i sagen.

Samtale med grev O. Moltke, som med mig anså toldliniens ophævelse mellem Slesvig og Jylland af stor vigtighed, men dertil hører, at man tager brændevinsbrændings sagen for. Han roste Thomsen og Criminil [i Tyske kancelli] mere end Høpp.

1833. 14. Febr. Talt med konfer. Høpp . . . . . Han håbede snart at grundsætningerne for ov. app. rettens og regeringens organisation vilde blive forelagt i statsrådet, og de stændiske sager udkrævede kun få sessioner for dernæst at redigeres af ham og Ørsted. Jeg talte alvorligt med ham om, hvor vigtigt det var ej at underlægge Slesvig et tysk forbunds ret. Skulde den slesvigske ov. app. ret end forvaltes af de samme personer, så var det efter mit skønnende væsenligt, at den i formen skilles fra den holst.-lauenburgske, måske i senater eller kurier, således at den sl. holst. l. ov. app. ret aldrig, men vel den holst. l. kom til at afhandle bundesdags anliggender som austrägalinstans osv.[1] Han syntes ej at føle det vigtige heri — jeg bad ham at lægge det på hjærte.

5. Marts. Grev O. Moltke syntes temmelig enig med mig i at ov. app. retten burde deles i slesv. og holst.-l. dommere for civile sager og som austrägalinstans; men han frygter for modstand fra Høpp

[1] Forbundsdagen kunde henvise visse sager til pådømmelse ved en hvilken som helst tysk højesteret (austrägal-instans, af „austräge").

og tror ej heller at finde soutien i kancelliet selv. Hans idé at forlægge ov. app. retten til Slesvig tror han ej heller går igennem, ej heller kan jeg stemme derfor. Han noterede adskilligt til nærmere omtale.

Af prins Kristians optegnelse om forhandlingerne i statsrådet og hans indlæg for en deling af overappellationsretten i to kamre (27.—29. Marts 1833). (Originalerne er på tysk, efter de førte forhandlinger.)

[Prinsen beretter, hvorledes den nedsatte kommissions forslag til en adskillelse af den dømmende og udøvende magt blev omdelt til statsrådets medlemmer i begyndelsen af Marts, hvorefter han pány tog Schlegels afhandling om denne genstand for sig, tilegnede sig dens bevisførelse og affattede et indlæg til kongen om den øverste domstols deling.] Dette votum (gutachten) meddelte jeg såvel kancellipræsidenten grev O. Moltke som gehejmestatsminister grev Rantzau og konferensråd Høpp. Også med den deputerede [i T. k.] etatsråd Thomsen talte jeg om sagen og alle måtte de sande mine grundes vægt . . . . Kun var de alle af den mening, at det givne løfte om en fælles domstol ikke kunde tilstede dennes deling i kamre, og selv generalprokurøren Ørsted, som jeg talte med om det, vilde ikke indrømme, at det fælles ved domstolen blev bevaret, når den holdtes på samme sted, med samme præsident og fælles behandling af kriminalsagerne, men iøvrigt var delt i kamre.

Jeg bestemte mig da til at forelægge kongen det spørgsmål, om en indretning som den påtænkte ikke lod sig forene med det givne løfte, og bragte ham den 27. mit votum til gennemsyn . . . .

[I dette indlæg af 27., to tætskrevne ark, fremlægges hele sagen klart og udtømmende; af betydning er især følgende steder:]

På den således antydede måde tror jeg at indbyggerne i hd. Slesvig kan holdes ved deres gamle ret (jydske lov) og derfor vil Deres majestæt vistnok bære omsorg alt nu; men hvor meget væsenligere, ja nødvendigere vilde denne forholdsregel ikke vise sig at være, dersom det efter ret og billighed blev anordnet, at der skulde dømmes i landets sprog i alle dansktalende distrikter (hvor der er danske præster og skoler og i byerne, hvor almuen taler dansk), og dersom overretten i Slesvig også fik pålæg om at afsige sine kendelser på dansk i alle sager fra disse distrikter. Da vilde det, så vidt jeg skønner, følge af sig selv, at man ikke vilde kunne forlange af de kun tysktalende råder i overappellationsretten, at de skulde dømme på dansk, og at der ej heller vilde være nogen anden udvej end at dele retten i

kamre eller senater for at lade dømmes af den slesvigske afdeling i disse danske sager. For ikke at tabe den fordel at lade dømme fælles i kriminalsager måtte under hin ovenfor nævnte forudsætning akterne forelægges domstolen i officiel tysk oversættelse.

Det er, jeg véd det meget vel, ikke den nuværende forretningsgang, som udkræver dette; det vilde vel heller ikke være det belejlige øjeblik nu at anordne dette; men lovgiveren må også fæste øjet på fremtiden og det drejer sig her, hvo vil kunne nægte det, om nationaliteten hos et betydeligt antal af Deres majestæts undersåtter, i en provins af kongeriget, som i århundreder er bleven fortysket, men hvis dansktalende indbyggere har samme ret som deres tysktalende naboer til at se deres sprog opretholdt og at dømmes i det. Hvilke bånd mellem folkene er stærkere end det fælles sprog? Man tage sig derfor vel iagt for at løse båndet mellem det slesvigske og det danske almuesmål, som jeg ansér for bånd mellem Danmark og Slesvig; de bånd, som består mellem dette hertugdømme og Holsten, vil holde begge forenede med kronen. Deres majestæt vilde ikke miskende min iver i denne henseende! . . . . .

d. 27. Marts 1833. Underdanigst
Christian Frederik.

[Derefter fortsætter optegnelserne:]

Den 29., forud for statsrådet, gik jeg til kongen, som tilbageleverede mig mit indlæg med den ytring, at den deri fremsatte mening gjorde mig ære („mir sehr zur ehre gereiche"), og at det måtte beklages, at den foreslåede forholdsregel ikke kunde antages; thi han troede ikke, at den kunde forenes med en fælles domstol. Jeg svarede: „denne ytring af Deres majestæt er fuldstændig tilstrækkelig for mig; men det vil jo da være unyttigt at udføre forslaget videre og jeg vil blot nævne det, men at D. M. ikke har ansét det for tilstedeligt." Kongen: „det er min mening; men du må fremstille det, som du finder for godt." Derefter lod H. M. statsministrene komme ind, og efterat nogle ubetydelige sager fra generalpostdirektionen var bleven foredragne, begyndte konf. r. Høpp sit referat.

[Efter en vidtløftig debat om lovens enkeltheder fremdrog Møsting spørgsmålet om domstolens forhold til det tyske forbund, idet han gjorde opmærksom på det utilstedelige i, at en *slesvigsk* domstol blev udpeget til at afgive voldgiftskendelser i forbundets navn. Han forlangte, at halvdelen af råderne skulde udnævnes særlig for hvert hertugdømme, således at de slesvigske trådte ud og ekstraordinære dommere tilkaldtes, når domstolen blev „austrägalgericht". I den derefter følgende debat frarådede Rantzau og Høpp dette som unødvendigt, medens prinsen holdt med Møsting og oplæste denne del af sit indlæg med

bemærkning om hele dets indhold. Otto Moltke mente, at tilfældet aldrig vilde komme til at foreligge, især hvis man efter hans forslag vilde oprette domstolen i Slesvig, og ønskede det ikke nævnt. Men „selv Krabbe“ indrømmede, at forbundet kunde falde på at vælge den holstenske domstol til voldgift, og kongen resolverede derfor, at sagen skulde nævnes udtrykkelig i loven. „Da kom referenten frem med sit forslag til en §, som han gerne efter aftale med Moltke vilde have holdt tilbage, og som gik ud på, at det skulde siges udtrykkeligt, at den holsten-lauenburgske overappellationsret udelukkende skulde konstituere sig som austrägalinstans, og det med tiltrædelse af alle ekstraordinære assessorer eller råder — og føjede jeg til: „som er bosiddende i Holsten og Lauenburg“, som endnu mere vil tilkendegive forskellen. Dette bifaldt kongen, hvorved Møstings endnu tydeligere forslag faldt bort, — om det var heldigt, får stå ved sit værd.“ I løbet af den følgende debat talte prinsen med varme for mundtlig rettergang som ved højesteret, heri støttet af de danske ministre, men forgæves overfor Høpps modstand.]

Af prins Kristians optegnelse om forhandlingerne i statsrådet angående oprettelsen af en fælles regering på Gottorp (12. April 1833). (Originalen tysk, se foregående.)

[Til § 8, tilsyn med pressen. Prinsen tilføjer en anmærkning:]

Referenten (Høpp) omtalte, at der efter forbundsdagens beslutning af 1819 er censur i Holsten, medens den ikke findes i Slesvig. Jeg noterer mig blot dette for ikke at glemme, hvor vigtigt det er at lade hertugdømmet Slesvig i denne som i andre henseender have noget mere frihed i institutionerne; intet drager Holsten mere over imod Slesvig.

[Til § 36, forretningsgangen. Da den var tilendebragt, tog prinsen ordet og oplæste følgende betænkning:]

„Jeg savner på dette sted endnu en bestemmelse om forretningssproget i regeringen og formoder, at det er meningen, at det helt igennem skal være tysk, til trods for at det er vitterligt, at flere distrikter i Slesvig er dansktalende og at anordningerne udstedes på dansk og tysk.

Det forekommer mig derfor passende her at komme ind på anvendelsen af det tyske og det danske sprog i de forretninger, som vedrører hertugdømmernes forskellige egne. Almindelige anordninger angående både Slesvig og Holsten bør i lighed med den for de kongl. kollegier befalede form offenliggøres på dansk og tysk. Ligeså med alle anordninger for Slesvig alene; medens alle for Holsten alene,

særlig alle de, som har deres grund i forbundsbeslutninger, efter min mening kun bør udstedes på tysk.

Denne min ytring udspringer af den grundsætning, at sproget frem for alt betinger et folks nationalitet, og det er derfor efter min mening statsretligt begrundet så vel som statsklogt, når regeringen våger over, at de to sprog bevares for undersåtterne, således som de nu består. Det kan ikke være min mening at ville fortrænge det tyske sprog, lige så lidt som det vilde være foreneligt med ret og billighed at lade det danske sprog fortrænge, hvor det i hertugdømmet Slesvig nu er folkets sprog.

Længe har bestræbelserne været rettede på at fortyske hd. Slesvig. Alligevel har det danske sprog holdt sig i flere distrikter; men undersåtterne dømmes på tysk, og der lægges ikke vægt på, at embedsmændene kan tale dansk, således at øvrighedens domme og anordninger for det meste er uforståelige for de pågældende undersåtter. Men dette er en uretfærdighed og en utilbørlighed, som man må ønske hævet, selv om det ikke kan ske straks.

Men når der oprettes en ny avtoritet („behörde“) som denne regering, kunde man vel ønske, at sådanne forhold ikke blev oversete, og jeg henstiller til Deres majestæts visdom, om der ikke passende her kunde tilføjes:

Alle almindelige anordninger for begge hertugdømmer eller for Slesvig skal udstedes i det danske og tyske sprog. Alle almindelige anordninger for Holsten udstedes kun på tysk.

Når undersåtter i de dansktalende distrikter af hd. Slesvig gennem deres øvrighed henvender sig på dansk til regeringen, skal også svaret meddeles dem i landets sprog.“

Disse frimodige ytringer, der som jeg tror fandt genlyd i kongens sjæl, mødte især modsigelse hos referenten, der skildrede dette som aldeles ugørligt, da underøvrighederne ikke havde den færdighed i det danske sprog, hvilket Møsting sluttede sig til og også O. Moltke måtte indrømme, skønt han tydeligt nok gav til kende, at han delte min anskuelse, — dette drev ham endog til med varme at sige referenten: man kan dog ikke forbyde undersåtterne at henvende sig til regeringen på dansk.

Grev Rantzau mente, at en bestemmelse som den foreslåede ikke vilde have den offenlige mening for sig, hvad jeg også gerne indrømmede vilde være tilfældet hos tysksindede embedsmænd.

Referenten gjorde endnu i særdeleshed opmærksom på, at undersåtterne selv ikke vilde vide, hvad der var på færde, når de fik en dansk besked fra regeringen, medens kancelliet svarede dem på tysk

og de også blev dømte på tysk ved domstolene. En sådan forandring måtte foretages nedefra opad, ikke ovenfra nedad. Herpå svarede jeg, at jeg vel indså, at en forandring af retssproget, hvor billig den end var, her ikke lod sig gennemføre; men en bestemmelse som den foreslåede, der også måtte afgive regel for kancelliet og de øvrige kollegier, vilde tydelig give kongens vilje til kende og et sådant stød var nødvendigt for at opnå, hvad ret og billighed krævede.

Kongen ytrede med hensyn til offenliggørelsen af forordningerne for Holsten på tysk alene, at det vilde være påfaldende at foretage en forandring heri efter 22 års forløb. Med hensyn til det andet forslag miskendte han ikke min hensigt, håbede også at nå så vidt, men efterhånden, ved den opmærksomhed, som han anbefalede kancelliet til i de dansktalende distrikter kun at ansætte embedsmænd, der kan dansk; — da vilde en sådan bestemmelse vel nok lade sig indføre, medens den nu vilde være forbunden med store vanskeligheder.

På denne måde blev mit forslag bragt af vejen („beseitigt") og hertugdømmet Slesvig prisgivet tyskheden for lange tider, måske for bestandig.

[Til § 37, ansættelse af avskultanter, d. e. unge embedskandidater, som søgte praktisk uddannelse i regeringen:] Endnu engang kom jeg tilbage til vigtigheden for embedsmændene i hd. Slesvig af at kunne tale dansk med lethed, for i mange distrikter at kunne gøre sig forståelig for undersåtterne og for i det hele at blive mere brugbare for statstjenesten, — og foreslog, at færdighed i dansk også skal være en betingelse ved ansættelsen som avskultant.

Konferensråd Høpp vilde beråbe sig på eksamen i almindelighed, hvor der også eksamineres i dansk (så Gud måtte sig forbarme!), men kongen fandt det meget hensigtsmæssigt og sagde, at dette var en billig fordring til alle statstjenere, således at det også optoges, at avskultanterne ved deres ansættelse skal eftervise færdighed i dansk. [Anordning om regeringen af 15. Maj 1834 § 81: . . . „de må derhos tilvejebringe fyldestgørende vidnesbyrd om deres fortrinlige kundskab i det danske sprog" . . .]

Når A. S. Ørsted mod Wegeners og Estrups klager over oprettelsen af en fælles regering og en fælles øverste domstol gjorde gældende, at der heri intet nyt var, men at alt tværtimod havde udviklet sig naturlig af de givne forudsætninger (Mit liv II 212 ff.), så modsiges dette på det bestemteste af

den tale, hvormed den nye domstols præsident, friherre Brockdorff, åbnede dens første møde, 1. Oktober 1834:

„Hvad vore forfædre længselsfuldt ønskede, men ikke turde håbe at opleve, det er nu sket! Strålende lyser denne dags epoke såvel i landets som i retshistorien. Et snævrere bånd omslutter nu de tre hertugdømmer, Slesvig, Holsten og Lauenburg. De går fra idag af ind i en forbindelse, i hvilken de aldrig tilforn og til ingen tid har stået. Vor „allverehrter“ konges nåde osv.“

Prins Kristians optegnelser om en forhandling i statsrådet om presselovgivningen i Slesvig, 3. Novbr. 1837.

[Efter forslag af P. Hjort Lorenzen havde stænderforsamlingen i Slesvig andraget på, at pressesager ikke skulde kunne afgøres af regeringen på Gottorp, men henvises til domstolene; i Holsten var efter forbundslovgivningen indført censur. Høpp var som kommissarius optrådt herimod og refererede ligeledes sagen i statsrådet til afvisning. Prinsen, der holdt på en lovhjemlet trykkefrihed, havde en længere forhandling med ham om den nuværende tilstands lovmedholdighed, og gik derpå over til at foreslå indførelsen af den danske trykkefrihed i Slesvig, hvad der formentlig vilde tiltale stænderne:]

Dette frarådede Høpp på det bestemteste som en i dette øjeblik farlig forholdsregel og fremhævede især den forskel, som derved vilde finde sted i presselovgivningen i Slesvig og Holsten, således at *det* vilde blive trykt i Slesvig, hvad der i Holsten var strøget af censuren eller forbudt.

Dette, svarede jeg, vilde netop være ønskeligt; Slesvigeren må gerne føle, at han ikke er underkastet forbundslovene, at han har flere rettigheder som kun undersåt af kongen af Danmark. Han må erkende dette, det kan kun være til fordel for Danmarks krone og jeg vilde aldrig tilråde kongen at støde Slesvigerne fra sig, hvor de kunde være i fordel, således at man opofrer de slesvigske undersåtters rettigheder for Holsten.

Grev Rantzau mente, at dermed vilde man ikke vinde Slesvigerne for danske interesser. Ikke derved alene, svarede jeg, men dette er også et middel, som ikke er at forkaste.

Alle de andre ministre mente, man måtte lade det blive som det nu er, i Holsten var der censur, i Danmark ubegrænset pressefrihed (?),

i Slesvig var der en mellemting mellem begge (man måtte vælge, til hvilken side man vilde drage Slesvig, sagde grev V. Moltke, uden just at tage ordet for mit forslag). Alle priste de fortrinnene ved den slesvigske qvasicensur imod vor lovordnede pressefrihed, kort sagt, her var intet at udrette, og kongen resolverede, som det var at vente, at alt skulde blive ved det gamle.

Grev V. Moltke beklagede med mig, at man ikke vil hæve sig til højere synspunkter med hensyn til Slesvig.

Privatsekretær Adler til prins Kristian.

Slesvig, d. 9. Avg. 1837.

Nådigste herre!

. . . .

Verbitteren[1] ytrede, som så mange andre, det ønske, at D. k. højhed snart vilde besøge hertugdømmerne — hvorvidt man mener det oprigtigt, skal jeg lade stå ved sit værd —, og anbefalede et længere ophold i Kiel. Som motiv anførte han: „man tror om prinsen, at han har en afgjort forkærlighed for Danmark og alt hvad der er dansk, at han vil tilbagetrænge det tyske sprog i hd. Slesvig og at han har til hensigt at *give afkald på Holsten* for at sikre Danmark besiddelsen af Slesvig. Denne mening er især udbredt blandt forskellige ældre herrer, til hvilke jeg, salvo respectu et pietate, må henregne min egen fader, men den vilde sikkert ved et længere ophold af H. K. H. blandt dem gøre plads for en bedre overbevisning.“ Han anførte vel dette som *andres* mening, men da det forekom mig, som om han ikke fandt den ganske urimelig, tillod jeg mig at bemærke: at han af sit eget kendskab til D. K. H. måtte vide, at det hverken var Deres hensigt eller Deres ønske at trænge det tyske sprog tilbage, men blot at hindre, at det ikke ved forkerte foranstaltninger end videre skulde fortrænge det danske; — at det ligeledes måtte være de holstenske herrer bekendt, hvor levende D. K. H. interesserede sig for alt, hvad der kunde bringe Holsten i flor, hvormeget D. K. H. påskyndede anlægget af nye veje, hvor vedholdende De talte for anlægget af en jernbane fra Neustadt til Altona, endog med fare for derved at formindske varetransporten gennem Sundet; at disse D. K. H.' notoriske anskuelser måtte være Holstenerne borgen for, at De var langt fra at tænke på

---

[1] K. A. F. Rantzau, forhen hofchef hos prinsen, senere verbitter i Itzeho, som Adler havde truffet på faderens herresæde Rastorf i Holsten. Han var prinsen meget hengiven, men brevskiftet mellem dem var ophørt efterat Rantzau 11. Marts 1836 havde taget ordet for en nøje forening af hertugdømmerne.

at alienere hertugdømmet; at D. K. H. desuden ikke anså besiddelsen af Slesvig for problematisk og at De følgeligen heller ikke kunde tænke på at bringe noget offer for at sikre den: endeligen at den begivenhed, hvorved der kunde blive spørgsmål om Slesvigs fremtid, hverken var så afgjort eller så nær, at man allerede nu behøvede at væbne sig mod den. — Den sidste frase kom forresten ikke fra hjertet; thi min virkelige mening er, at man forholder sig for roligt ved de kvæstioner, som agitere hertugdømmerne, nemlig: „hvor skulle vi hen, når der indtræder en sukcessions-forandring?“ og — men derom mere, når jeg igen har den lykke mundtlig at underholde Deres kongl. højhed. . . . .

Købmand i Haderslev P. Kr. Koch til prins Kristian, 23. Dec. 1837.

Deres kongelige højhed
prins Christian Friedrich til Danmark pp.

Min nådigste herre!

Tillid til D. K. H.' nåde såvel som de uheld, der hidindtil har mødt mit anliggende og som ligge mig meget på hjerte, foranlediger mig underdanigst at overgive vedlagte ansøgning i D. K. H.' hænder med tillidsfuld bøn nådigst at være dens talsmand hos H. M. kongen.

Tvende gange har jeg i afvigte sommer ansøgt den Sl. H. regering om tilladelse til at udgive et dansk ugeblad for mine landsmænd, Sønderjyderne. Den sidste gang fremstillede jeg mig personlig selv for det høje kollegium for om muligt mundtlig at virke for min sag og så klart som muligt at lægge det min hensigt for dagen. Men uagtet min ansøgning ikke savnede gode anbefalende erklæringer både fra magistraten og hr. konferensråd og amtmand Johansen her i byen, så blev mig dog hver gang føje tid derefter kommuniceret afslag.

Dertil indser jeg imidlertid ingen ret grund, ligesom jeg heller ikke kan antage, at regeringen i den korte mellemtid kan have konsulteret med kancelliet derom, hvortil den i nærværende tilfælde, efter min mening, var beføjet.

Med et par af vore provinsialblade, det Eckernförder- og Apenrader-Wochenblatt, ligger regeringen for tiden i bestandig kollision. Det synes også som om disse blade lade det sig være meget magtpåliggende at udbrede antipati mod al god danskhed og at befordre sådanne anskuelser, for hvilke enhver ærlig dansk kun kan have foragt, og som heller ingen andre steder har hjemme eller finder genklang end der hvor det sprog har hjemme, de fremsættes i.

Jeg antager derfor, at idet regeringen på Gottorp har umage med at holde disse ubesindige blade inden sømmelighedens skranke, så har den så liden tilbøjelighed til at lade endnu flere blade vorde etableret, af frygt for, at disse mulig også kunde tilsidesætte en fornuftig og anstændig tone.

Men det er da tungt, at hele den danske befolkning i Sønderjylland skal lide så hårdt et savn for enkelte fremmedsindedes usømmeligheds skyld; det er en sørgelig erfaring, at modersmålet for de danske, der bo sønden for Kongeåen, skal være banlyst til tavshed, når talen er om, hvad der foregår i verden, eller om deres kære fædreland Danmarks tarv og dets velgørende foranstaltninger, men i særdeleshed, når deres egne interesser og anliggender vorde drøftede og omhandlede, hvilket kun kan ske i blade af et fremmed, det tyske sprog.

Sandelig, en sådan tingenes orden må endelig mer og mer vise sin skadelige virkning på den ægte danske folkelighed og nationalfølelse hos Sønderjyderne; den varme og hellige fædrelandskærlighed, som skal knytte folket til tronen og sammenholde det med staten, må, af mangel på nødvendig næring, mer og mer forsvinde og istedenfor disse herlige egenskaber ville unaturlige og døde begreber om folkelighed, en fremmed følelse for land og landsfader ved siden af åndig sløvhed og afmagt indtage herredømmet i folkets hjerte!

I sandhed, det er ikke godt, at et sådant onde overgår et ædelt folk.

Men uagtet, som historien fortæller, der fra umindelige tider er bleven indvirket på Sønderjyderne både med tysk sprog og ånd, med fremmede sæder og skikke, med vold og list, åbenbar og i stilhed, samt at enhver naturlig forbindelse med moderlandet ligeså længe har været afskåren ved en mangehundredårig gammel skillevæg; uagtet det tyske sprog i alle vore dansktalende købstæder og i mange distrikter på landet er bleven indført i kirker og skoler, såvel som ved alle retsforhandlinger uden undtagelse; — og uagtet endelig man altså ingen anden literatur har haft at øse af for at erholde den nødvendige næring for ånd og hjerte, end den fremmede tyske: — så har den gode jydske (ærlig danske) folkelighed og ånd såvel som den jydske mundart alligevel vedligeholdt sig på nogle mile nær i hine gamle positioner og antræffes, skønt svag og mat, i den største del af hertugdømmet, lige op imod byen Slesvig.

Derfor er kærligheden til det gode gamle moderland endnu ikke uddød, men viser sig i modsætning til den, man finder hinsides Ejderen, anderledes *varmere* og mere deltagende såvel i Danmarks ulykkens som lykkens dage, og det slesvigske folk, skønt hårdt og unaturlig bunden til en fremmed nabo, synes dog alletider, at Danmark er dets moder,

og kan aldrig lade sine sønlige følelser uddø eller glemme den røst, hun lærte ham i barndommens dage, og uagtet folkelighed, sprog og fædrelandskærlighed synes at måtte forsvinde for fremmed indflydelse, så ere disse dog ikke længere borte end gløder, der ere bedækkede med aske, men ved et jævnt åndedrag pàny kunne sættes i klar og yndig glans.

Det er sådanne gløder, Deres kongelige højhed, der atter skulle oppustes og bringes til nyt liv og klarhed.

Jeg har besluttet at ofre de ringe evner og den tid, mine forretninger levne, til dette øjemed; men de foretagender, jeg hidindtil har gjort, ere blevne frugtesløse. Måtte dette skridt, jeg i underdanighed vover at gøre til D. K. H., krones med forønsket held, — hvor vilde jeg da glæde mig og mange med mig! Derved vilde det glade og herlige håb, som vi i stilhed gøre os om de kommende dage til D. K. H., vorde endnu livligere og fortrøstningsfuldere!

Måtte D. K. H. erkende min redelige hensigt, som jeg uden tilbageholdenhed underdanigst har lagt for dagen, måtte det være lykkedes mig, efter min ringe evne, at gøre D. K. H. en nogenlunde rigtig skildring over tingenes virkelige tilstand, da vil det vist vorde bedre, og det nye år vil måske bringe nyt liv og varme i Sønderjyllands indslumrede nationalitet!

Underdanigst
Pet. Chr. Koch.

Haderslev, d. 23. Dec. 1837.

Prins Kristians anbefaling af Kochs ansøgning til kongen:

Nærværende allerunderdanigste ansøgning fra borger og købmand Peter Kristian Koch i Haderslev om tilladelse til at udgive et dansk ugeblad for den dansktalende del af Sønderjylland, er mig tilstillet for at overleveres Deres majestæt.

Amtmand konferensråd Johansens vedlagte attester om at suplikanten er ham bekendt som en sindig og veltænkende mand, der aldeles ikke blander sig i ham uvedkommende politiske stridigheder, opfordrer mig så meget mere til at tale hans sag for Deres majestæt som, efter hvad suplikanten har tilskrevet mig, den slesvig-holstenske regering på Gottorp tvende gange har afslået hans begæring om et dansk ugeblads udgivelse i Haderslev, „skønt, som amtmand Johansen ytrer, et ugeblad, hvis øjemed fornemmelig skal være i modersmålet at udbrede almennyttige kundskaber over statistiske, landøkonomiske, samt kommercielle og literære genstande blandt den dansktalende almue i hertugdømmet Slesvig, vil kunne afhjælpe et hidtil følt savn,

ej blot af morskabs, men og af anden såvel for borger- som for bondestanden gavnlig og passende læsning, samt tillige bidrage til det danske sprogs hævd i Sønderjylland".

På samme grund, hvilken jeg ansér vigtig i flere henseender, anbefales dette andragende til Deres majestæts særdeles allernådigste opmærksomhed.

D. 16. Jan. 1838.

Bevillingen blev givet i Marts (Årbøger 1892, s. 29) og bladet „Dannevirke" udkom som bekendt fra 15. Juni 1838. Senere, i November, søgte Koch, vistnok efter aftale under prinsens ophold i Haderslev, om ret til selv at trykke bladet, og da han i flere måneder intet hørte om sagen, henvendte han sig atter til prinsen, i et brev, der begynder således:

„Det har været mine venner og mig en stor trøst, under vort arbejde med at forsvare modersmålet og opvække sand fædrelandskærlighed sønden for Kongeåen, at finde Deres kongelige højheds nåde og understøttelse, uden hvilken dette foretagende ikke vilde være kommet i live."

Koch fik sit eget trykkeri i Juli 1839. Senere fik han ret til at optage danske kundgørelser.

Af prins Kristians skrivkalender.

1838. 14. Jan. Jeg averterede O. Moltke om borger i Haderslev Kochs ansøgning om at udgive en dansk avis sammesteds og bad ham interessere sig derfor.

21. November. . . . . til Haderslev kl. 4½ [på hjemvejen fra udlandet]; vi logerte hos amtmand Johansen; stor diner.

22. i Haderslev, besét hospitalet (under bygning), byens arbejdshus og sygestuer, tvende skoler, Bekkers danske skole (Dannevirke); afrejst kl. 10½.[1]

---

[1] Om dette besøg i Haderslev fortæller N. K. Nissen i brev til Flor, af 2. Dec., meddelt i disse årbøger, 1892, s. 47. Her kun dette uddrag: „Prinsestadsen er forbi og vi ere atter lidt i ro. Koch har jo vel fortalt Dem, hvorledes sin avdiens løb af — Gud ske lov meget heldig . . . Prinsens nærværelse har givet den danske sag dygtig respekt her. Da H. K. H. nemlig var i skolerne, spurgte han læreren, om der ikke lærtes *dansk*. Da denne svarte jo, vilde prinsen høre, hvordan det gik. Men til god lykke *havdes der ikke engang danske læsebøger*. Da prinsen ytrede sin forundring herover og pastor Lautrup vilde gøre undskyldninger, sagde han, at læreren nok ikke engang selv kunde dansk."

3. Dec. Gehejme statsminister grev O. Moltke til avdience. Han talte meget om, hvilke skarpe advarsler og formaninger han havde uddelt til embedsmænd i hertugdømmerne, og at forsamlinger for at petitionere herefter skulde forbydes. Han gik også ind på den anskuelse, at forfatningsstridige forslag af stænderne straks skulde afvises. Han samstemmer i min anskuelse om at hævde det danske sprog i Slesvig lige med det tyske i de tysktalende distrikter. Han vil skaffe den danske avisudgiver i Haderslev bogtrykkerprivilegium. Han erkender de mange misgreb med tyske embedsmænd i det dansktalende Slesvig . . .

Af et brev fra prins Kristian til sønnen prins Fredrik, 23. April 1839.

. . . . Hos *Riegels* vil det selskab til det danske sprogs håndhævelse eller bevarelse i det dansktalende Slesvig vist blive omtalt. Jeg har ytret for ham, at når dette selskab udgik fra det dansktalende Slesvig selv, måtte det være det ønskeligste; thi skulde det udgå fra København, vilde det ej trives så godt som en indfødt plante. Af samme grund ønsker jeg, at Du må bidrage dertil ved understøttelse og bøger, men ej optræde som dets stifter eller beskytter. Hint råd har jeg givet ham af interesse for sagen, som ingen kan mere ønske at fremme end jeg gør det. . . . [Den første „slesvigske forening“, senere „foreningen til udbredelse af dansk læsning i den dansktalende del af Slesvig“, dannedes i foråret 1839 og trådte offenlig frem den 19. Juli. Generalkrigskommissær Riegels på Snoghøj, født i Nørborg, fik Nis Hanssen fra Højst til at stille sig i spidsen for den; blandt de øvrige 14 medlemmer, alle fødte Sønderjyder, var maleren Eckersberg fra Blåkrog, officererne Baggesen, digterens søn, født på Avgustenborg, og Gerlach, overgeneral i 1864, osv. Blandt de største bidragydere i de første år var prins Kristian. Flor skriver 5. Dec. 1839 til H. J. Blom, at prinsen og Adler under deres ophold i Slesvig (se ovenfor) „*offenlig* erklærede sig for Sønderjydernes sag“ og lovede både Kr. Paulsen og ham „den allerstærkeste understøttelse til en så menneskelig og politisk så

vigtig sag", nemlig udbredelsen af dansk læsning. Men han tilføjer, at de ikke senere har hørt noget derom. Efter foreningens offenliggjorte regnskab var prinsens (kongens) bidrag: 1839—40: 100 bind af hans bogsamling; 1840—41: 200 rdl. og bøger; 1841—42: 100 rdl. og mange bøger. Sml. Sønderjydske årbøger 1889, s. 298. 312. Danskeren 1894, s. 261.]

II. Sprogreskriptet af 14. Maj 1840.

Allerede kort efter sin tronbestigelse (3. Dec. 1839) tilkendegav kong Kristian VIII det tyske kancelli ved utvetydige udtalelser, at han agtede at følge en anden politik i Sønderjylland end den afdøde konge. Alt den 15. forhandledes der om at ansætte Høpp, der jo var hovedmanden for dets udanske holdning, som præsident for overappellationsretten i Kiel, hvilket embed heldigvis stod ledigt og som Høpp alt i November havde ytret lyst til at søge, idet han forudså tronskiftet; tidligere havde han ikke villet fra København[1]. En formel forestilling herom blev nedlagt af O. Moltke d. 17. s. m. med forslag om, at han først skulde forlade kancelliet 1. Juni, da man ikke troede tidligere at kunne undvære ham. Først den 7. Januar 1840 meldte han sig dog selv med sin ansøgning og dagen efter faldt da kongens afgørelse. Muligvis har hans endelige bestemmelse været fremskyndet ved et par kongelige reskripter, som samme dag fra kabinettet tilstilledes det tyske kancelli.

Kancelliet havde under 10. Dec. nedlagt forestilling om et nyt skoleregulativ for Tørninglen og heri foreslået, at biskoppen af Ribes tilsynsret med disse skoler skulde ophøre. Kongen udtaler nu i sit reskript af 7. Jan., at „dette har i højeste grad måttet vække hans forundring". Hvorfor skal disse skoler undvære det højeste kirkelige tilsyn, da undervisningen dog har et bestemt kristeligt formål, og hvorfor kan en dansk

[1] A. S. Ørsted beretter ligeledes, at Høpp næppe vilde være gået til Kiel, hvis han havde haft Krist. VIII's fortrolighed som han havde Fr. VI's. (Min tid II 274.)

biskop ikke føre det med samme ret som en generalsuperintendent? „Hertugdømmet Slesvigs skoleordning er med hensyn til læregenstandene ikke forskellig fra den danske, og lad så være, at man bruger andre lærebøger i det Tørninglenske, så er dog den kirkelige lære den samme og biskoppen af Ribe vil føre overtilsynet lige samvittighedsfuldt, skønt skolerne henhører under den slesvigske skoleordning. Vi forbeholder ligeledes biskoppen retten til at besætte de skolelærerembeder, med hvilke der er forbunden degne- og kirkesangertjeneste, eller sådanne har været forbunden, før degneembederne inddroges, ligesom det også fremdeles skal påhvile ham at give skolelærerne kollats. Og Vi finder os særlig bevæget hertil af hensyn til at de danske skoler i hint distrikt, ligesom det skulde være tilfældet med alle danske skoler i hd. Slesvig, skal besættes med skolelærere, som er det danske sprog fuldkommen mægtige, idet Vi vil have det opstillet som grundsætning, at skolelærerne ligesom andre embedsmænd i hd. Slesvigs dansktalende distrikter skal være det danske sprog fuldkommen mægtige. Hvilket Vort sl.-holst.-l. kancelli vil have at iagttage ved hver ansættelse under dets ressort.“

Samme dag reskriberede kongen til kancelliet, at den ved reskript af 2. Jan. stedfundne oprettelse af et statssekretariat for nådessager skulde kundgøres i hertugdømmerne, „samt at der af bemeldte reskript indføres en nøjagtig oversættelse i det tyske sprog såvel i bladet „Schleswig-Holsteinischer Anzeiger“ som i „Altonaer Merkur“, ligesom reskriptet ordlydende i det danske sprog bliver at foranstalte optaget i bladet „Dannevirke““.

Dette blad anerkendtes således som en slags officiøst organ for det dansktalende Slesvig.

Endvidere kan der gøres opmærksom på, at det danske kancelli den 18. Jan., udentvivl efter kongens tilskyndelse, optog en sag til afgørelse, som den foregående sommer var indledet af stiftsøvrigheden i Ribe, men hidtil ikke havde haft de bedste udsigter, nemlig oprettelsen af et skolelærerseminarium i Ribe

stift, med særligt hensyn til de danske egne af Slesvig. Kongens resolution faldt allerede den 24. April næstefter og Jellinge blev valgt til pladsen for det.

Sprogreskriptet.

Den slesvigske stænderforsamling vedtog i sit møde den 6. Avgust 1838 hos kongen at andrage på:

1) at der *indføres undervisning i tysk* i hertugdømmets danske skoler, tre timer ugenlig i den sædvanlige undervisningstid (vedtaget med 38, det sidste med 37 stemmer). Deltagelsen i denne undervisning skal være frivillig (28 stemmer). Den skal begynde straks, dér hvor skolelæreren er det tyske sprog mægtig, og der må for fremtiden ingen lærer ansættes, med hvem dette ikke er tilfældet (énstemmigt).

2) at *det danske sprog må indføres som regerings- og retssprog i de distrikter af hd. Slesvig, hvor det er kirke- og skolesprog*, og det tyske sprog derimod afskaffes (vedtaget med 21 stemmer). Dette skulde dog ikke gælde for overdomstolene, regeringen eller kollegierne i København (38 stemmer), ej heller for advokater og notarer (21 st.). Den danske tekst af forordninger og patenter fra kollegierne måtte gives avtenticitet (lovskraft) ved tilføjet navns underskrift (20 st.). Det pålægges de pågældende embedsmænd, som er det danske sprog tilstrækkelig mægtige, straks at begynde med brugen af dansk, medens sproget iøvrigt først indføres *efter embedsskifte* (23 st.). Der ansættes for fremtiden ingen embedsmænd i disse distrikter, som ikke kan tilstrækkelig dansk (31 st.), herfra dog undtaget advokater (21 st.). Forslaget om at kollegiernes, regeringens og overdomstolenes kundgørelser skulde gengives i dansk oversættelse, når de angik hele hertugdømmet i almindelighed eller de danske distrikter i særdeleshed, forkastedes (med 20 st.).

Mod *det første forslag* indgav *to medlemmer* et mindretalsvotum, idet de holdt for, at den tyske undervisning burde gives privat, mod godtgørelse og udenfor skoletiden.

Mod *det andet forslag* indgav *18 medlemmer* et mindretalsvotum, der i stærke udtryk frarådede den hele forandring. —

Efterat der i den følgende tid var oparbejdet en stærk stemning i den tysktalende befolkning, også i Nordslesvig, i den sidstnævnte retning, fandt tronskiftet sted og den nye konge kunde ikke tvivle om, at et lovforslag herom nu vilde blive forkastet. A. S. Ørsted, som stod disse begivenheder nær, skriver herom: „Det havde været mest i sin orden, om kongen havde ladet de i 1840 sammentrædende slesvigske stænder forelægge et lovudkast desangående, grundet på det andragende, som de i 1838, dog kun med ringe stemmeflerhed, havde indgivet . . . Det var kongens attrå efter nu straks ved sin tronbestigelse at fuldbyrde, hvad han længe havde erkendt for et retfærdigheds krav, der bragte ham til at oversé disse betænkeligheder. Hertil kom den betragtning, at spændingen mellem de forskellige befolkninger i Slesvig således havde tiltaget i den tid, der var forløbet siden stænderforsamlingen for 1838, at det ikke var usandsynligt, at stemmeflerheden nu vilde vende sig til den modsatte side, hvilket og senere viste sig. Denne betragtning vilde, fra et andet synspunkt, have styrket de grunde, der talte for at forelægge sagen i form af et lovudkast, og det var let at forudsé, at kongen ved straks at skride ind med en endelig afgørelse vilde pådrage sig anke over tilsidesættelse af loven 28. Maj 1831; men kongens varme gjorde, at han satte disse hensyn til side. Om han deri gjorde vel eller ilde, kunde vel omtvistes, og jeg tror, at Fredrik VI, om han havde oplevet sagens afgørelse, vilde have valgt den mere regelmæssige fremgangsmåde.“ (For den danske stats opretholdelse i dens helhed, s. 265.)

Efter kongens ordre nedlagde kancelliet forestilling i sagen i henhold til stænderflertallets indstilling, og i statsrådsmødet den 8. Maj faldt kongens resolution. Ved denne forandredes

terminen for overgangen til dansk, således at 1. Jan. 1841 fastsattes *overalt*; hvor undtagelsesvis en embedsmand ikke kunde efterkomme pålægget, skulde der derom gøres indberetning til videre foranstaltning. Advokater og notarer undtoges *ikke* fra den almindelige regel. Endvidere føjedes hertil en ordre til regeringen om at undersøge, „om dansk ikke vilde være at indføre som kirke- og skolesprog i de distrikter, i hvilke, som for eksempel i Sønderborg by, det utvivlsomt er folkesprog". Med hensyn til den tyske undervisning fulgte kongen mindretallet på to medlemmer (mod 37), idet han fastsatte, at den skulde meddeles udenfor skoletiden[1] og indtil videre for særlig betaling, som dog skulde pålægges det offenlige. Hvor læreren kunde påtage sig det, skulde det begynde fra 1. Jan.; hvor dette ikke var tilfældet, måtte det bero til forholdene forandredes. Ved fremtidige ansættelser skulde der kræves færdighed i tysk læsning og skrivning, således som stænderforsamlingen enstemmig havde anbefalet. — Kongen gik således i sin anordning så vidt, som stænderforsamlingen på nogen måde havde givet anledning til[2].

Den 14. Maj 1840 meddeltes den kongelige resolution regeringen på Gottorp i form af et reskript, hvis indhold det pålagdes den at bringe til almindelig kundskab og efterlevelse. Samme dag udstedtes et kancellipatent, hvorved kongens befaling kundgjordes, at „enhver, som ønsker at blive ansat i de distrikter af hd. Slesvig, hvor det danske sprog er kirke- og skolesprog, og hvor dette sprog, ifølge allerhøjeste reskript af dags dato, fra 1. Jan. 1841 at regne, også i alle administrations- og retssager skal bruges i stedet for det tyske sprog, for fremtiden først har at godtgøre, at han er i fuldkommen besiddelse af de kundskaber, som udfordres til såvel mundtlig som skriftlig at bruge det danske sprog".

---

[1] Også prof. Falck (der var den tidligste talsmand for indførelsen af dansk retssprog) og prinsen af Nør talte dog for, at den tyske undervisning skulde gives udenfor skoletiden

[2] 29. Maj faldt kongl. resolution på de holstenske stænders andragende fra 1838 om, at bestallinger i *Holsten* skulde udfærdiges på tysk, og den tyske lovtekst i dette hertugdømme udgå uden dansk oversættelse. Kongen bifaldt dette.

I kancelliskrivelse af 16. Maj til regeringen nævnes de distrikter, som vilde falde ind under bestemmelserne i sprogreskriptet, nemlig: Haderslev amt, undtagen Kristiansfeld, Åbenrå og Løgumkloster amter, Nørborg og Sønderborg amter med Ærø, indbefattet Ærøskøbing, Højer, Slogs og Lyngtoft herreder i Tønder amt, de hertugelige godser på Als, såvel som en del af de til andet Angel godsdistrikt hørende godser, særlig de hertugelig Gråstenske og godserne Gram og Nybøl [det er: fastlandet ned til Flensborg fjord].

Regeringspræsidenten Spies henvendte sig, som rimeligt var, privat til flere af sine venner blandt den nordslesvigske embedsstand for at høre deres mening om sprogreskriptet. Deres svar er tildels bevarede. De synes enige i, at det vil være forbundet med megen ulejlighed at gennemføre forandringen og at denne i virkeligheden ikke har været ønsket af den egenlige befolkning. Borgmester Schow i Åbenrå tilråder at lade den blidt indslumre; amtmand Johansen i Haderslev er vred på de stænderdeputerede, men for sit vedkommende rede til at skrive dansk, når det skal være, kun mener han, at regeringen og kollegierne da også bør skrive dansk. Særlig udførlig ytrer herredsfogden i Ris og Sønder Rangstrup herreder Avgust Wardenburg sig om forholdene i Åbenrå og hele det danske Nordslesvig, og om end hans fremstilling er kendelig farvet, indeholder den dog i det hele en virkelighedstro skildring af hin tids forhold. Her kan følgende meddeles i oversættelse:

Åbenrå, 3. Juni 1840.

Med hvilken glæde, kære Spies, har jeg ikke idag efter så lang tids forløb hilst din håndskrift. Rigtignok er genstanden ikke glædelig, som du udtaler dig om, men det er mig netop kært at komme til at udtale mig åbent om den til dig. Netop her på grænsen, hvor farverne begynder at skilles, turde det ikke være uden interesse at kende stemningen, og sandelig! den er ikke gunstig for dette danske røre („umtriebe“). At her i *byen alt* uden undtagelse er derimod, turde være

mindre påfaldende, da det større forretningsliv berører vor by, om end kun sagte, og da kirke- og skolesprog (på en dansk prædken nær) er tysk. Man ånsér sig her almindelig for at stå udenfor den pågældende lov, men Rehhof og flere agtværdige borgere, som i forretninger står den lavere folkeklasse nær, har forsikret mig, at de hverken hos håndværkere eller daglejere har sporet mindste lyst til at lade deres børn få del i den nye velgerning; alle synes at føle, at gennemførelsen af denne forholdsregel vil lukke vejen mod syd for dem, selv om det kun er som læredrenge, vandrende svende osv. Og skønt f. e. København for tiden overgår mangen stor by i midler til industri, — så gider dog ingen af vore håndværkere være i København. Alligevel lader det sig ikke nægte, at dansk er menigmands sprog blandt håndværkerne. Men lad os gå til bønderne! Jeg har jo nu været her i 10 år: kun én gang, det kan jeg hellig bevidne, er det tilfælde forekommet for mig, at en noget storsnudet bonde sagde til mig: det er jo tysk, det forstår vi ikke! men vist er det, at når man i forretninger giver dem skriftligt „på dansk“, så forstår de det lige så lidt, når man ikke forklarer dem det . . . Vi har nu næsten kun duelige og forstandige sognefogeder her i amtet; de kan alle, på tre nær, tysk. Disse har jeg nu spurgt under fire øjne, om den ny anordning nu fandt tilslutning blandt befolkningen? de forsikrede, at den så vidt de vidste var bleven modtagen med den største ligegyldighed, at de ikke havde fundet en, som havde ytret glæde over den.

Men — sagen ligger efter min mening endnu dybere. Noget af den tidligere folkefordom mod de „dumme danske“ er fra fader til søn også trængt ned til dem og ligger nu engang i blodet; og dette kan man så meget mindre undres over, som det næsten udelukkende er Jyder, som de her kommer i berøring med, og disse står — hvad vi her sér af dem — både i legemlig og åndelig bevægelighed langt tilbage endog for vore hedebønder. Jeg behøver ikke at sige dig, at ideen om et „Slesvig-Holsten“ slet ikke kommer vort landfolk i tanke, og jeg kan forsikre dig, at *dette* partis ukloge makinationer endnu ikke er trængte ned til menigmand, idetmindste ikke i denne egn; men desuagtet er det *vist*, at det ligesom ligger i folk, om end uden fuld klarhed over grundene, at de ikke vil være *danske* . . . . og da de dannede, med hvilke de kommer i berørelse i livets løb, alle er tyske, så tykkes dem, at de også er en tomme over det almindelige mål, når kun formen er tysk.“

W. udtaler sig derpå om den skæve stilling, kongen formentlig har bragt sig selv i, da han umulig kan gå tilbage igen; om vanskelighederne ved udførelsen, som dog ej heller må overdrives; om Falck, der har sat sin store popularitet i hertugdømmerne overstyr ved at

anbefale denne forandring; om de danske blade Dannevirkes og Åbenrå ugeblads forgæves kampe osv. Medens disse blade sjælden ses, læses Itzehoer Wochenblatt i enhver kro. — Om den tyske undervisning oplyses, at den faktisk længe har været i gang overalt. Om sig selv siger han: „Du véd, at om jeg end ikke skriver og taler dansk fuldstændig gramatikalsk, så er det dog blevet mig kært som efterklang fra skønne dage i mit liv[1], og jeg bevæger mig i det både skriftlig og mundtlig uden større géne, jeg vil derfor næppe forekomme dig partisk for mit eget vedkommende.“

Om stemningen i de højere kredse fortælles følgende:

„Som bekendt var kancellipræsidenten (O. Moltke) den eneste i kancelliet, som var for danismen; endnu kort tid før den pågældende forordning udkom, skrev han til Tillisch (amtmand i Åbenrå), at han takkede ham for hans bemærkninger og oplysninger; han havde været *for* sagen, men indså nu nok at han havde taget fejl.“

„Kun otte dage før hertugens rejse var jeg på Avgustenborg; han må ikke have været godt underrettet; thi da jeg blandt andet ytrede, at jeg håbede, kongen vilde lade sagen gå sin naturlige gang og ikke tage parti med positive forholdsregler, så mente han kongen vilde dog vel ikke være gal. Tillisch vilde ikke gerne til kroningen, netop for denne sags skyld; jeg håber han vil udtale sig frimodig; jeg slutter det af den ytring, at han var bange for, at kongen vilde blive „grov“ . . .“

I en efterskrift gives yderligere meddelelse om modstanden mod sprogreskriptet blandt embedsmænd, sognefogeder og bønder i Haderslev og Tønder amter. —

Som det ses af begyndelsen af Wardenburgs brev, må Spies bl. a. have forespurgt om, hvorledes man i selve Åbenrå vilde stille sig til en forandring af det offenlige sprog, således som kancelliskrivelsen af 16. Maj efter resolutionen af 8. s. m. havde pålagt regeringen at undersøge det i de dansktalende byer. Officielt kom man dog ikke såvidt; i regeringens arkiv fandtes udkast til skrivelse til magistraterne i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg, indeholdende en meddelelse om den påtænkte forandring; men den blev ikke afsendt, rimeligvis fordi den stærke modstand mod hovedreskriptet bragte regeringspræsidenten til at formå kongen under sit ophold i Slesvig til

[1] W. var født 1776, stod 1802—7 i Tyske kancelli, og var derefter herredsfoged i Slogs herred, senere borgmester i Husum. 1833 ophøjedes han i den danske adel.

at tillade foreløbig at lægge dette yderligere indgreb i det bestående til side.

Takadresse fra Nordslesvigerne til kongen.

Da for fire år siden vore udvalgte skulde samles i Slesvig for at rådslå, om der til folkets vel kunde være noget gammelt at afskaffe eller noget nyt at indføre, lød på enkelte steder iblandt os det spørgsmål: skulde det ikke være godt, om vi kunde få øvrigheden til at sende os sine befalinger på dansk og dommeren til at skifte ret og skel imellem os på dansk? De fleste af os mente, at dette lod sig ikke gøre, thi ellers var det vel sket for længe siden. Men således tænkte ikke alle, og mange gange kom i vore samtaler denne sag på bane. Da hørte vi, at forslaget var gjort i stænderforsamlingen, men at det ingen fremgang havde fået af mangel på tid til at rådslå derom. Men sagen var nu engang kommen på tale i landet, og bestandig blev det almindeligere og ivrigere forhandlet imellem os: hvorfor skulde det ikke være godt? og hvorfor skulde det ikke lade sig gøre? Stænderne forsamlede sig anden gang i Slesvig. Da underskrev en stor del af os en bøn og begæring om at vort ønske måtte opfyldes og sendte den til forsamlingen. Og forsamlingen tog sig af vor begæring og anbefalede den for højsalig kong Fredrik VI til bønhørelse. Men ikke uden stor uenighed og modstand blev denne anbefaling besluttet i forsamlingen, og siden den tid er det af mangfoldige embedsmænd og advokater foreholdt os, at en sådan forandring vilde være til vor fordærvelse. Dette have de nu vistnok aldrig kunnet gøre os indlysende; men det blev os derved klart, hvor mange og mægtige mænd der arbejde imod vort ønske, og tvivlende og mismodige ventede vi, hvad majestæten vilde bestemme. Da kom *Dit* kongebud den 14. Maj, at vor begæring var retfærdig og skulde vederfares bønhøring!

Kong Kristian den ottende! Mange kongelige befalinger ere udgåede til os og ikke sjælden hørte vi dem med glæde. Men ingen have vi modtaget, der har virket så dybt på os som denne. Så længe vi tvivlede om vort ønske vilde blive opfyldt, vidste vi næppe, hvor dyrebart det var os; men nu, da vi ere i vished, føle vi det tilfulde. Øvrigheden skal altså for fremtiden tale til os og med os i vort modersmål! Et klart lys skal der opgå over vore borgerlige forhold, så at vi kunne forstå enhver befaling, enhver forhandling og enhver dom, så vi kunne vide med bestemthed, hvad der fordres af os, og bedømme med sikkerhed, hvorvidt der sker os vor ret. Men, o konge! hvor herligt og glædeligt det end er, at der nu skal vorde lyst omkring os,

hvor der hidtil var dunkelt, så indeholdt Dit bud dog en endnu kosteligere gave for vort hjerte: det skænkede os vor frimodighed, idet det løste vort modersmål fra fornedrelse. Thi vort danske sprog blev oversét og foragtet af vor øvrighed, det var kun en tjenestekvinde, der kunde forrette husets gerning, men måtte drage sig bort, når nogen fornemmere lod sig se. Derfor skammede vi os ved det og stode undselige over, at vi intet bedre havde, eller vi harmede os over, at man viste det foragt; men med al vor ydmyghed kunde vi ikke skaffe os noget andet og med al vor trods kunde vi ikke tiltvinge det agtelse. Nu skal disse mørke og sørgelige følelser ikke længere betage vort sind, når vi se den fornemme mand; thi Du har befalet Dine tjenere, at de skal ære vort sprog og tale det med os. Modtag derfor, allernådigste konge! vor fuldeste og oprigtigste tak, fordi Du gav vort modersmål den ære, der tilkommer det, og førte det ind i øvrighedernes skriverstuer og anviste det plads på dommernes sæde. Frimodige kan vi nu træde frem og åbenhjertigen tale om vore anliggender. Gud i himlen skænke Dig og Dit hus sin rige velsignelse; thi Du havde hjerte for den simple mand.

Haderslev amt i September 1840.

Af denne adresse er 101 trykte eksemplarer, hvert forsynet med talrige underskrifter, indbundne i et rødt bind, bleven overleverede kongen foruden den originale udfærdigelse. De trykte adresser er forsynede med en „indbydelse til underskrift“, undertegnet af 31 mænd fra Haderslev amt. Selve adresserne er imidlertid underskrevne i alle Nordslesvigs egne.

Stænderforsamlingen i Slesvig 1840.

I det kongelige budskab til stænderne af 10. Okt., hvori der gives svar på deres andragender fra 1838, henvises til sprogreskriptet som udstedt i henhold til et sådant: „på en måde som svarer til vore i hd. Slesvig boende dansktalende undersåtters naturlige rettigheder og i det væsenligste overensstemmende med de af forsamlingens flertal fremsatte forslag“. Mèd hensyn til undervisningen i tysk har kongen „af de af mindretallet derimod anførte grunde ikke kunnet ansé det for passende, at denne undervisning blev meddelt i de sædvanlige skoletimer“.

Allerede i stændernes tredje møde den 16. Oktober indbragte dog gårdmand *Tis Hansen Stenholt fra Ravsted,* deputeret for et rent dansktalende distrikt, Åbenrå amt og syv sogne af Tønder amt, et andragende om ophævelse af sprogreskriptet[1]. Han støttedes af de deputerede for Haderslev vesteramt og Tønder amt og for alle de nordslesvigske stæder. Dagen efter skriver den kongelige kommissær, Heinrich Reventlov Criminil, deputeret (og efter Høpp referent) i det tyske kancelli, til kongen — (originalen tysk) — bl. a. følgende:

„Den stemning, hvori forsamlingen befinder sig, er ikke uden stor pirrelighed, særlig foranlediget ved anordningerne om sprogforholdene, som jeg hidtil kun har hørt ganske få af medlemmerne bedømme fordomsfrit og upartisk. Denne pirrelighed ytrer sig ved hver lejlighed og især hos de højtstående medlemmer . . . . Beslutningen om, at medlemmerne af forsamlingen i Viborg kun skal have den tyske tekst af stændertidenden, som blev fattet med stort flertal, viser, hvor lidenskabelig og forudindtagen man er. Det har ikke undret mig at gøre denne erfaring, men at det har nået en så høj grad, havde jeg ikke ventet . . .“

Kongen svarede herpå (19. Okt.): „De tysksindede medlemmers bestræbelse for at skaffe tysk indgang i Jylland ved hjælp af stændertidenden (thi anderledes kan jeg ikke forstå den tåbelige beslutning) vil ikke have noget resultat; men jeg er heller ikke tilsinds at tåle sådanne tåbeligheder, og jeg bemyndiger Dem til efter forudgående aftale med Ørsted[2] om det antal danske eksemplarer, som ønskes, at anskaffe og betale dem på min regning . . . I sprogsagen vil De med kraft forsvare dansktalende undersåtters ret, således som jeg har udtalt det i mit budskab.“

Efter lidenskabelige forhandlinger kom sprogsagen til

[1] Han havde 30. Juli i forening med sandemænd og fuldmægtige i Slogs herred indgivet ansøgning til kongen om, at dette herred måtte undtages fra reskriptets bestemmelse. Han havde vel stemt for det i stænderne, men indså sin fejltagelse nu da indførelsen kom. Denne ansøgning var bleven afslået den 10. Oktober.

[2] Kommissarius for stænderforsamlingen i Viborg, som samtidig var indkaldt.

endelig afstemning i stændernes møde d. 15. Dec., hvorefter en vidtløftig petition til kongen affattedes den 22.

Udvalget, bestående af fem tysksindede medlemmer med hertugen af Avgustenborg i spidsen, havde indstillet, at hele reskriptet skulde søges ophævet. Dette blev dog for den tyske undervisnings vedkommende forkastet med 22 stemmer mod 20, medens det for retssprogets vedkommende vedtoges med 33 stemmer mod 9; 5 af disse havde med agent Jensen fra Flensborg i spidsen tilbudt at lade dansk indtil videre falde som retssprog mod at beholde det i administrationen.

I petitionen fremførte de forskellige flertal og mindretal deres grunde. Tyve yderliggående medlemmer med hertugen i spidsen bad om ophævelsen af de tre timer privat undervisning i tysk, da disse vilde føre til afskaffelsen af al den tyske undervisning, som alt nu blev givet på mangfoldige steder, for det meste i selve skoletiden; det i reskriptet indrømmede var værre end intet. De ni medlemmer, med Nis Lorenzen Lilholt og Bonefeldt fra Als som ordførere, bad om reskriptets opretholdelse i sin fulde udstrækning, men fralagde sig alle videregående planer:

„Nordslesvigerne ville intet uden deres sprog, men dette også i brugets fulde omfang . . . . de ville have deres nedarvede sprog som en ret og ikke som en nåde af embedsmændene; de ville desforuden ikke alene have deres særegne tungemål, de ville have normalsproget, til hvilket det hører, og se i sammes tilsidesættelse deres egen . . . .

Når der påstås, at retskrænkelser på grund af mangel på kundskaber i det danske sprog fornemmelig vare at befrygte ved de højere instanser, så må mindretallet, uden at indlade sig på en videre gendrivelse, ansé en sådan påstand i almindelighed for ubegrundet . . . . Mindretallet fordrer desforuden det danske sprog kun for underretterne og for administrativ-forretningerne i de dansktalende distrikter . . . .

Reskriptets anordning er ingenlunde uudførbar, som det også påstås; thi sammes § 1 gør det jo kun til pligt for de

embedsmænd, der føle sig istand dertil, fra 1. Jan. n. år af at betjene sig af det danske sprog. Om de andre skal der jo ske indberetning, og når også flere af disse vel ikke ere ganske angerløse, for så vidt de ikke, som allerede de ældre anordninger fordrede af dem, have lært tilstrækkeligt dansk, så falder det dog vistnok ikke noget fornuftigt menneske ind at fordre, eller også kun at ønske og at vente, at man skulde afskedige disse mænd, iblandt hvilke der ere så mange fortræffelige og ikke let erstattelige embedsmænd. Mistanken om en sådan inhuman tanke må mindretallet med al alvorlighed afvise fra sig. Der udtales kun det håb, at deres sukcessive afgang måtte erstattes med sådanne individer, der kunne læse, tale og skrive det danske sprog.

Bemærkningen om de distrikter, der have blandet kirke- og skolesprog, ser ud som en spøg; thi det er jo alt blevet tilstrækkelig bestemt, i hvilke amter og distrikter det danske sprog for fremtiden skal være rettergangs- og administrationssprog —[1] . . .

Mindretallet har mere end én gang sagt og gentager det atter, at den dansktalende Slesviger kun vil have sit sprog og intet uden dette; at han ikke mindre vil blive Slesviger efter sine statsretlige forhold end dansk efter sin nationalitet, at han ikke har ønsket eller ønsker nogen anden forening med kongeriget end den nu bestående, at han ikke ønsker nogen dansk ret og nogen dansk retsforfatning . . . Derefter tror mindretallet da også, at man kan berolige sig over bekymringerne over en befrygtet ansættelse af danske embedsmænd i hd. Slesvig, over den fædrelandske rets fortrængelse af skandinavisk og over vor fælles retsforfatnings tilintetgørelse[2]. Mindretallet beder derfor Deres kongl. majestæt om, at reskr.

---

[1] Flertallet havde udtalt: „Ja selv på grænsekonflikter kan det her ikke mangle. Hvorledes skal der forholdes med de 20,394 undersåtter, i hvis distrikt kirke- og skolesproget afvekslende er dansk og tysk“ osv. Mindretallet fornægtede altså disse dansktalende egne.

[2] 26. Nov. besluttede forsamlingen *énstemmig* (43 medlemmer nærværende) at

af 14. Maj d. år, der af de dansktalende Slesvigere er bleven modtaget med glæde og taknemlighed, fremdeles må opretholdes og blive i kraft."

Det ses ikke af stændertidenden, hvem de ni medlemmer af mindretallet har været. Efter de faldne udtalelser og hvad ellers vides, kan dog de nordslesvigske deputeredes stilling angives. Til mindretallet hørte repræsentanterne for 2. og 3. landkreds, omfattende Haderslev østeramt, for 5. og 6. kreds, omfattende Als og Sundved, såvelsom for Ærø[1]. Til flertallet sluttede sig fra Nordslesvig Thomsen Skodborg (1. kreds, Haderslev vesteramt), Stenholt (4. kreds, Åbenrå amt, dele af Lyngtoft og Slogs herreder), Todsen (7. kreds, Løgumkloster og Tønderegnen), samt stædernes repræsentanter og de to godsejere fra Nordslesvig, hertugen af Avgustenborg og ejeren af Søgård. Dette, sammenholdt med mindretallets spagfærdige optræden, viser, hvor ringe fodfæste og selvbevidsthed danskheden endnu kun havde vundet. Det var kun to år siden Nis Lorenzen havde meldt sig ud af trykkefrihedsselskabet, fordi det udgav et fysisk-geografisk kårt med navnet „Sønderjylland".

Kongen til kommissarius i Slesvig, 19. Dec. 40.

. . . . Desværre er stænderforsamlingen ikke optrådt uden lidenskabelighed, særlig i sprogsagen. De vil kunne forsikre forsamlingen eller i det mindste de mere indflydelsesrige og ligeledes de deputerede fra den dansktalende del af Slesvig, at jeg ikke vil gøre nogen forandring i reskript af 14. Maj, da dette kun har til hensigt at hævde undersåtterne i deres naturlige ret . . . .

---

bede kongen om at ophæve anordningen af 5. Nov. 1811, der gav danske kandidater ret til ansættelse i Slesvig, og istedenfor at anordne, at ingen kandidat skal kunne ansættes i hertugdømmerne, „ligemeget om han af fødsel er dansk eller Slesvig-Holstener, som ikke har underkastet sig overkonsistorial-eksamen". Kongen afslog denne petition.

[1] De andre fire var vistnok repræsentanterne fra Flensborg, provst Boysen og justitiarius Jaspersen, fra tysktalende egne. Ved det nye stændervalg, i Januar-Februar 1841, valgtes der overvejende danske repræsentanter i hele Haderslev amt, Sundved, Ærø, Flensborg og Sønderborg (P. Hjort Lorenzen, dog kun med 28 af 136 afgivne stemmer). Derimod valgte Tønder, Åbenrå, Løgumkloster og Flensborg amter, såvel som stæderne Haderslev, Åbenrå og Tønder helt tyske repræsentanter.

Kommissarius til kongen, 23. Dec. 40.

Igår har jeg efter D. M. allerh. befaling sluttet stænderforsamlingen, efterat i de sidste dage en del af natten måtte tages til hjælp for at få alt fra hånden. De deputerede forlader idag Slesvig, kun hans durchlauchtighed hertugen af Avgustenborg havde alt fjernet sig i søndags. Jeg beklager så meget mere, at jeg i ham gentagne gange har måttet finde min mest udprægede modstander, som jeg gerne lader hans udmærkede egenskaber og evner vederfares fuld retfærdighed; jeg kan dog ikke andet end skønne, at H. D.' hele stilling burde have været en anden[1].

Dersom ikke den, alle lidenskaber opæggende sprogsag atter og atter var dukket op som en ond ånd, tilsidst endnu i anledning af den danske stændertidende, vilde resultatet i det hele kunne siges at være tilfredsstillende; thi den politiske ophidselse var mere og mere bragt til ro. Mine ytringer om det allerhøjeste reskript af 14. Maj såvel i forsamlingen som udenfor den var helt i overensstemmelse med dem, D. M. har behaget at foreskrive mig[2]; man kan ikke noksom anbefale den største mildhed i udførelsen og den største skånsomhed i den gradvise ombesættelse af de embeder, i hvilke dansk på grund af manglende kundskab ikke nu kan indføres. Kun da vil efter min inderligste overbevisning D. M.' hensigt kunne opnås og den ophidselse bringes til at lægge sig, hvis omfang gør den til en sand ulykke. Den påstand, der også gentagne gange fremkom i forsamlingen, at der aldrig har vist sig en lignende ophidselse siden anordningen om rigsbanken, er uden al overdrivelse sand.[3]

Samme dag som stænderforsamlingen udfærdigede sin petition om sprogreskriptets ophævelse, 22. Dec. 1840, udgik der to kancelliskrivelser til regeringen på Gottorp, ved hvilke dets ikrafttrædelse fra 1. Jan. på det bestemteste indskærpedes.

---

[1] Hertugen nedlagde under 28. Sept. 1840 en højtidelig protest mod sprogreskriptet, for så vidt det skulde anvendes på hans godser. Han synes især at have været påvirket af sin ven, den lidenskabelige herredsfoged Steffens i Nørherred på Als, tidligere docent i Kiel. På grund af de spændte forhold lod kongen denne sag stå ved sit værd, men forholdet mellem de to svogre var fra nu af køligt.

[2] Dette stadfæster stændertidenden såvel som Nis Lorenzens breve til Hjort Lorenzen.

[3] Da Criminil kom tilbage efter et ophold hos sin slægt i Holsten, talte kongen med ham den 22. Januar og skriver da om ham i sin skrivkalender: „han taler meget om gæringen i Slesvig over sprogsagen og råder til de mildeste midler ved udførelsen af reskr. 14/5 40. Han er smittet af den Slesviger anskuelse og har ej opholdt sig i den dansktalende del af hertugdømmet."

I den første af disse hedder det, at de af regeringen indsendte erklæringer fra embedsmændene om, hvorvidt de vil være istand til at forandre deres forretningssprog, har givet anledning til at udtale følgende almindelige grundsætninger:

Brugen af dansk omfatter alle protokoller og alle indlæg og foredrag af advokaterne uden undtagelse. Overalt hvor altså embedsmændene fra 1. Jan. går over til dansk, og andensteds så snart de gør det, begynder samtidig advokaterne at bruge det samme sprog.

Det vil ikke kunne tilstedes embedsmændene i de danske distrikter at bruge tysk i deres forretninger, forsåvidt de pågældende selv ønsker det; alt skal såvel af dem som af notarerne udføres i det officielle sprog.

Ordrer og meddelelser til private fra højere avtoriteter, som går gennem de lokale embedsmænd, udfærdiges af disse på dansk, selv om de kommer til dem på tysk; umiddelbare meddelelser fra højere avtoriteter til private gives derimod fremdeles i originalsproget. I embedsmændenes indbyrdes forretningsforbindelser kan begge sprog bruges.

Det pålægges regeringen at tilholde de embedsmænd, som har erklæret sig ude af stand til at gøre overgangen til nyår, at påskynde deres mangelfulde uddannelse for at de snarest mulig kan efterkomme den kongelige befaling. En indsigelse fra flere godsers side, som om reskriptets forpligtelser ikke kunde pålægges dem, tilbagevises som uhjemlet, og et par embedsmænd, som har tilladt sig at udtale sig mod hensigtsmæssigheden, får en irettesættelse.

Den anden kancelliskrivelse er svar på regeringens henstilling om, at den tyske undervisning overalt i Slesvig stift (altså undtagen Tørning len) skal meddeles i selve skoletiden og uden vederlag. Kongen kan ikke gå ind herpå, da det vilde stride mod den almindelige skoleordning af 1814, og da reskriptets bestemmelser er nøje overvejede.

Dette anliggende sysselsatte selvfølgelig i lang tid embedsstanden og befolkningen. I enkelte punkter blev det nød-

vendigt at lempe de givne bestemmelser af humane hensyn, men i hovedsagen fastholdtes og gennemførtes de. Af afgørelser kan følgende fremhæves:

9. Febr. 1841 svarede kancelliet på en forestilling fra overretten på Gottorp, der først nu (efter 22. Dec.) var kommen på det rene med, at retsprotokollerne skulde føres på dansk, og mente, at dette ikke kunde gå for appelsager, — at kongen ventede, at man vilde gøre sit bedste. Siden 1811 havde jo alle embedsmænd skullet have attest for, at de kunde dansk, og noget må rettens medlemmer vel altså kunne. Kongen kan ikke opgive sin hensigt. Dog tillades det advokater at affatte længere indlæg på tysk, indtil de kan gøre det på dansk.

28. Juni 1841 blev det af hensyn til handelsforhold sydpå tilladt at udfærdige obligationer o. l. på tysk, når parterne ønskede det.

20. Dec. 1841 tillades det underretsadvokaterne at føre de fra de danske distrikter appellerede sager for overretterne (da en tysk advokatforening havde vedtaget at ingen overretsadvokat måtte påtage sig dem).

7. Febr. 1842 afslås ridderskabets andragende om, at de adelige godser skulde være fritagne for sprogforandringen.

17. Juni 1842 tillades det advokater, som havde været i praksis før 14. Maj 1840, indtil videre at bruge tysk. Dette må dog ingen indflydelse have på embedsmændenes udfærdigelser.

I det kongelige budskab til stænderne, af 3. Okt. 1842, henvises til disse lempelser, idet andragendet af 22. Dec. 1840 afslås.

---

3. Febr. 1841 læstes i „Dannevirke“ følgende digt af den bekendte sønderjydske digterinde „Anna“ [Ludvigsen, f. Lautrup):

De tvende mødre.

(En hedeblomst.)

En pige vanker i nattens ro
mellem byer to,

i den mod nord har hun hjemme,
der venter en moder i elskte hjem.
I mørket frem
hun går og hæver sin stemme:

„O moder, sukker hun, moder kær!
var jeg dig nær!
o, at min længsel må stilles!
hvor længes datteren inderlig
at favne dig,
for aldrig mere at skilles.“

Da morgensolen i østen stod,
så rød som blod,
fremtren fra sydlige grænse
en fornem frue med honningsmil
og sælsom il,
ej pigen monne det ænse.

„Komm süsses kindchen in mutterarm,
so treu, so warm!
ich will dich hegen und pflegen!
komm ohne murren, du dummes kind,
nun, komm geschwind!
ei liebchen, lass dich bewegen!

Ich bin die mutter und liebe dich
herzinniglich,
wie kann mein kindchen mich hassen?
musst deutsch nun werden in wort und sinn,
wie ich es bin,
dein plumpes dänisch verlassen!“

„Nej, svarte pigen, min byrd er jydsk,
ej er jeg tysk,
og aldrig vil jeg det være!
til gamle moder længes jeg hen,
vil hjem igen,
mit mål jeg holder i ære!“

Men fruen tyskedes uforsagt,
tilsidst med magt
hun vil den pigelil tvinge;
og mange får hun på sit parti,
i slaveri
de den forladte vil bringe.

Da øjner glutten så høj en mand
fra fjerne strand —
til ham sin tilflugt hun tager.
Han smiler venlig ved hendes ord:
„gå hjem mod nord,
hvor det så vel dig behager.

Tal dansk, min pige, det bedst du kan!
jeg er den mand,
som kan og vil dig beskytte!
bliv hos din moder i fred og ro,
vær hende tro
og hendes ære og støtte!"

Og henrykt falder den datter god
ned for hans fod
— hun kender kongen så fage: —
„o Danmarks hersker! Gud signe dig,
som giver mig
min sande moder tilbage!"

Bønderne i Gram herred ophængte i deres tinghus i Tørning en mindetavle for kong Kristian VIII's tronbestigelse, med kongens navn og våben og denne indskrift:

I lov og rettens sale
han løste bundne tale!
nu skal alene klinge
vort modersmål på tinge!

(Se reskriptet af 14. Maj 1840.)

III. Udnævnelserne i Marts 1842.

Ved sin tronbestigelse forefandt kong Kristian VIII et statsråd, bestående af 6 gehejmestatsministre, nemlig *J. S. Møsting*, født 1759 og minister fra 1814; *Otto J. Moltke*, født 1770, fra 1824; *P. Kr. Stemann*, født 1764, fra 1827, og de tre fra året 1831: grev *A. K. P. Rantzau* (Breitenburg), født 1773, grev *A. V. Moltke* (Bregentved), f. 1785, og *H. Krabbe-Carisius*, f. 1771. Disse mænd havde i slutningen af 1839 tilsammen den respektable alder af 414, eller gennemsnitlig 69 år. Kongen optog hertil de to prinser, broderen prins Ferdinand (1839) og sønnen kronprins Fredrik (1841), medens han iøvrigt ingen forandringer foretog.

I det følgende år ansøgte grev Rantzau, der aldrig havde haft nogen særlig portefeuille således som de andre ministre, om sin afsked, da hans helbred ikke vel tålte opholdet i hovedstaden; særlig var hans øjne stærkt angrebne. Kongen vilde dog ikke afskedige ham, men forbeholdt ham rang og sæde i statsrådet, således at han dispenseredes fra at deltage

i dets forhandlinger; han beholdt visse forretninger i Holsten (12. December 1840). Kort efter ansøgte landgrev Fredrik af Hessen, statholder og kommanderende general i hertugdømmerne, om afsked fra disse embeder. Kongen gjorde ham modforestillinger, men han fastholdt sit ønske om at gå af til foråret. Kongen talte om det med den første deputerede i det tyske kancelli, Heinrich Reventlov Criminil, men de var enige i at det ønskeligste vilde være, om landgreven vilde blive i embedet. Han fik da rejsetilladelse og regeringspræsidenten Spies overtog statholderforretningerne, medens prinsen af Nør, der var titulær generalmajor og oberst for livregimentet kyrasserer i Slesvig, fik generalkommandoen. Senere udtalte landgreven ønsket om, at denne sidste overdragelse måtte blive definitiv.

Stillingen som statholder i hertugdømmerne havde i 100 år så godt som uafbrudt været beklædt af en svoger til den regerende konge: 1731—62 var det Kristian VI's svoger, Fridr. Ernst af Brandenburg Kulmbach; 1769—1836 landgrev Karl af Hessen, Kristian VII's svoger; fra 1836 Fredrik VI's svoger landgrev Fredrik. Avgustenborgerne havde da også forlængst set ud efter denne post; alt 1821 omtaler Fredrik (af Nør) i brev til sin broder, hertug Kristian Avgust, at denne håber at kunne blive landgrev Karls efterfølger, men at han iøvrigt selv kunde have lyst til embedet, og 1830 tilskynder han hertugen til at gøre skridt for at vinde kongens tillid og afløse den over 80 år gamle statholder. Imidlertid havde Fredrik VI ingen tillid til sine søstersønner og landgreven efterfulgtes af sin søn, til stor fortrydelse for Avgustenborgerne.

Næppe var imidlertid svogeren kommen på tronen, før prins Fredrik i brev af 20. Dec. 1839 meldte sig som kandidat til statholderposten, og landgreven må snarest antages at have begunstiget denne plan. Kongen nærede derimod betænkeligheder ved at betro ham denne stilling og han holdt derfor på landgreven, da han ved dennes afgang ikke kunde forbigå sine svogre uden et fuldstændigt brud med dem, og til her-

tugen var han alt kommen i et sådant forhold, at hans udnævnelse var en umulighed. Da landgreven nu i begyndelsen af 1842 gentog sin begæring om afsked og ikke gjorde nogen hemmelighed heraf, benyttede prinsen lejligheden i sin brevveksling om militærreformen til under 11. Febr. igen at melde sig til hans embed: „Ikke ambition, eller forfængelighed, skriver han, ikke vindesyge bringer mig hertil, men den overbevisning, at jeg har den redelige vilje og den indre kraft, som en slig post kræver. Det vil dog snart blive nødvendigt at gøre en forandring med regeringskollegiet på Gottorp, som efter syv års virkekreds har gjort alle embedsmænd, alle godsejere og hele landet misfornøjet med alle dets mesurer, så at det fra mange sider er besluttet at fremtræde klagende over dette kollegium, såsnart Du kommer til hertugdømmerne.“ Han mener, at en enkelt (statholderen) må regere, med nogle råder, for at give styrelsen enhed og kraft. — Ved anordningen af 15. Maj 1834 havde regeringen fået en præsident og otte råder og disse havde delt alle forretninger mellem sig; statholderen havde vel navn af overpræsident, men hans myndighed var i virkeligheden meget indskrænket og der var derfor alt nu tale om helt at nedlægge embedet, således som det skete 1846. Det lykkedes ikke prinsen senere som statholder at få forretningsgangen forandret.

Samtidig med landgreven søgte også den gamle gehejmestatsminister Møsting sin afsked, og kongen var vistnok ret tilfreds med at denne trak sig tilbage, da han alt i flere år havde været affældig; han døde året efter, 84 år gammel. „Otto Moltke, skriver kongen til hertugen (22. Febr. 1842), tager formedelst den sædvanlige upasselighed ej heller del i kancelliet eller i det gehejme statsråd, så at det snart bliver nødvendigt at rekrutere samme, idetmindste med ministre, om ej med gehejme statsministre.“

Hvilke mænd kongen har tænkt på at udnævne til ministre, foreligger der intet bestemt om. 10. Jan. havde oberst Abrahamson, der var medlem af militærkommissionen, tydeligt ud-

talt ønsket om at „komme i en betydeligere stilling“, som kongen antog: blive krigsminister; men dette blev der ikke taget hensyn til. Derimod kan der næppe være tvivl om, at det var kongens hensigt at udnævne A. S. Ørsted til minister, idet der samtidig tænktes på at samle det hele kirke- og undervisningsvæsen i et nyt kollegium under hans bestyrelse. Dette sidste kom dog ikke til udførelse, da Ørsted ikke ønskede denne stilling. Rimeligvis tænkte kongen desuden alt nu på at gøre H. Reventlov Criminil af Tyske kancelli til præsident for dette og optage ham i statsrådet for her at have en repræsentant for hertugdømmerne; han var fulgt efter Høpp som første deputeret og den ledende mand i kancelliet og indtog ifølge sin ualmindelige dygtighed og høje dannelse en fremskudt plads i embedsetaten.

Med hensyn til svogeren fastholdt kongen fremdeles ønsket om at holde på landgreven i begge embeder, eller, hvis dette ikke kunde lade sig gøre, som statholder, medens prinsen kunde blive kommanderende general. Da landgreven imidlertid ikke vilde indlade sig herpå, rådførte kongen sig med Møsting, der kendte Avgustenborgerne fra gammel tid, og denne tilrådede prinsens udnævnelse til landgrevens efterfølger i begge embeder[1]. Kongen bestemte sig da til at vove forsøget; han kaldte (7. Marts) prinsen til København i anden anledning, lod ham gentage sin ansøgning mundtlig og stillede sine betingelser for udnævnelsen. Denne gav imidlertid Otto Moltke anledning til at søge afsked fra statsrådet, hvorefter kongen benyttede en forløbelse af udenrigsministeren Krabbe-Carisius til ligeledes at fjerne ham af statsrådet[2]. Saaledes blev dette rekonstrueret; Møsting, (Rantzau), Otto Moltke og Krabbe er-

---

[1] Dette berettes hos Droysen og Samwer: Die dänische Politik seit 1806, s. 151, og stadfæstes af Werlauff, Hist. tidsskrift 4. r. IV 409. Hint skrift fremstiller iøvrigt dette embedsskifte i et helt upålideligt lys; især må det forbavse, at prinsen nægter at have søgt embedet som statholder. Denne usandfærdighed er alt fremdraget hos Treitschke: Deutsche Geschichte V 768 fl.

[2] Kongen var 11. Decbr. 1834 bleven fornærmet af Krabbe-Carisius ved prinsen af Hessen-Philipsthals bisættelse (også Møsting og Stemann udeblev dengang).

stattedes af A. S. Ørsted og Heinrich Criminil, af hvilke den sidste nu blev udenrigsminister. Det var uimodsigeligt en betydelig vinding for kongens råd, da de afgåede ministre enten var uden arbejdsevne, eller, som Krabbe, uden fremragende evner, medens de nye var administrationens dygtigste mænd. Den nye præsident i det tyske kancelli, Josef Reventlov Criminil, hidtil amtmand i Rensborg, var derimod vel en dygtig embedsmand, men alt for igået med det slesvig-holstenske parti til at kunne blive en støtte for kongen i de politiske kamptider. Prinsen af Nør søgte senere gentagne gange forgæves at formå kongen til at optage ham i statsrådet.

Hertugen var dybt skuffet ved broderens udnævnelse; han skrev 29. Marts som svar på kongens meddelelse derom kun et par ord: „den ham derved beviste tillid glæder mig for hans skyld meget“, hvad kongen i sin dagbog refererer således: „svar fra hertugen, som meget koldt omtaler broderens udnævnelse til statholder“. Da han ud på sommeren kom til København og Sorgenfri, søgte han at imødegå den mistillid, kongen havde vist ham, men samtalen endte på en måde, som i virkeligheden blev et brud. De siden 1840 imod tidligere sparsomme politiske ytringer i deres brevveksling ophørte fra nu af så godt som ganske.

Af kongens skrivkalender. 1842.

Januar 29. Geh. st. m. Møsting kom idag til mig og fremstillede sig som den, der havde tjent i 60 år, hvorhos han ytrede det ønske at entlediges fra alle sine embeder undtagen som overkammerherre. Jeg viste ham min deltagelse i denne sjældne fest og bad ham at vedblive ordenskansler embedet.

Febr. 3. overbragte geh. st. minister Møsting mig sin ansøgning om at afgå fra alle sine bestillinger, med undtagelse af overkammerherre chargen og biblioteket.

8. Oberst Rømeling referat. Han er ganske af den mening, at man skal lægge prinsen af Avgustenborgs plan til organisationen for kavalleriet til grund, hvilken også lader sig anvende på de andre våben . . . .

Brev fra landgrev Friedrich, ansøger om afsked fra alle sine charger.

11. Skrevet til l. Fr. Gottorp; anmodning at han måtte vedblive som statholder, om han end vilde have afsked som kommanderende general.

14. Brev fra pr. Fr. af Avgustenborg, dat. Nør, den 11. Febr. . . . . han ytrer ønsket om at blive statholder efter pr. Friedrich og mener, at en forandring ved regeringen vil blive fornøden.

17. Modtaget svar fra landgrev Friedrich, hvori han gentagende ytrer det ønske at forlade sine charger, uden at gå ind på at vedblive som statholder.

24. Gr. Reventlov Criminil faldt af hesten og stødte hovedet farligen.

Marts 7. Brev fra landgrev Friedrich, gentagende begæring om afsked fra alle sine charger.

Tilskrevet pr. F. A. af S. H. S. Avgustenborg og kaldt ham hertil på kort tid.

(*11.*) Gr. Criminils bedring går langsomt. Hjernen er ej rystet, men såret på hovedet har forårsaget rosen.

13. Pr. Fr. af Avgustenborg ankom kl. 4 med dampskibet.

14. Pr. Fr. gennemgik militærplanen med Rømeling.

15. Kl. 11—2 konference med ob. Rømeling og pr. Fr. af A.

18. Spist med pr. Fr. hos enkedronningen.

19. Samtale med pr. Fr. Han mente det væsenligt, at der var en af hertugdømmerne i statsrådet og anbefalede gr. J. Criminil til Tyske kancelli, når broderen var befordret til højere post. Spies anså han for svag, men en omdannelse af regeringen på Gottorp ønskelig.

22. Samtale med pr. Fr. hos dronningen . . . . . Vigtig samtale, i hvilken jeg udviklede for ham, hvorlunde det var nødvendigt at kongens statholder måtte handle aldeles i regeringens ånd; at det var min grundsætning at holde hertugdømmerne indbyrdes og til Danmark i de forhold, hvori de nu befinde sig, at Slesvig navnlig ej burde drages mere til Tyskland, men ej heller fordanskes, men være et land imellem Danmark og Holsten, at undersåtterne derfor måtte holdes ved deres sprog og det danske for de dansktalende ligesålidt fortrænges som det tyske for de tysktalende; deri måtte vi være ganske enige. Hvad arvegangsspørgsmålet angik, måtte man overlade til tiden at løse det, og jeg anså det for min pligt at virke til at løse det på en fredelig måde, men vore fælles bestræbelser burde være, at Slesvig ej burde skilles fra Danmark.

Pr. Fr. svarede derpå, at han vidste, det var hans pligt, når han overtog statholderskabet ganske at handle i regeringens ånd og at bi-

drage til at vedligeholde de bestående forhold; kunde han ej længer virke i denne ånd, så vilde han trække sig tilbage, navnlig i det dynastiske spørgsmål, hvis afgørelse ej nu var forhånden, men angående hvilket han antog, at hertugdømmerne ej burde adskilles. Jeg sagde ham, at jeg i denne som enhver henseende regnede på, at han vilde handle som en ærlig og tro statholder, hvilket han lovede.

Vi formente begge, at det kunde være rigtigst at udsætte udnævnelsen til statholder; men da jeg efter hans afrejse d. 24. [det var d. 23.] i statsrådet meddelte min beslutning og sagde, at jeg med fuld tillid overdrog ham statholderskabet, mente Stemann og prins Ferdinand, at det var bedre straks, A. V. Moltke ligeså (når ikke hele posten kunde spares). Jeg bestemte mig derfor til at udfærdige udnævnelsen straks.

Følgen heraf har været gr. Otto Moltkes retraite; han har d. 26. bedet om sin afsked fra kancelliet — jeg venter det skriftlig.

Den 25. tilskrev jeg konferensråd Holten i Helsingør at afbryde underhandlingerne med de svenske kommissærer, der kun fordre offere af os, men intet byde i erstatning. Sendt mit brev til geh. st. m. Krabbe, som svarede og rådede til at give efter og tilstå de svenske de forlangte 10,000 rdl. Jeg sendte brevet desuagtet bort, som havde til følge at underhandlingerne afbrødes d. 26.

Herover yderst fortørnet sagde Krabbe mig den 27., at han så han havde tabt min tillid, at jeg ikke behøvede nogen minister, men snarere en depechesekretær, og at han måtte begære sin afsked. Jeg svarede ham med megen rolighed, at når han indgav sin ansøgning om afsked, skulde han få mit svar; jeg kunde ej billige, at man stedse gav efter for Sverig og at man havde lovet dem 10,000 rdl., hvilket han nægtede. Jeg holder ham nu på ordet.

(Søndag) *27.* Jeg har bestemt mig til at tage gr. Reventlov Criminil til minister for de udenlandske sager, Dankwart til direktør.

29. Da geh. st. m. Krabbe ved referatet d. 28. slet ikke gentog sin ansøgning om afsked, tilskrev jeg ham d. 29., at han ej måtte udlægge min tavshed, som om jeg ventede han skulde forandre sin beslutning om at søge afsked; vi skiltes iøvrigt som venner.

Samme dag bragte han mig sit brev med ytring, at han vedblev sit ønske om afsked, hvorved han ventede at opfylde mine hensigter, han trøstede sig ved min velvilje osv.

30. I statsrådet sagde jeg, at jeg havde modtaget gr. Otto Moltkes ansøgning om afsked og beklagede, at hans helbredstilstand skulde nøde ham dertil[1]. Ligeledes havde geh. st. m. Krabbe Carisius

[1] Sml. kongens brev til grev Rantzau (2 April): „O. M. vil, tror jeg, give det

fundet sig foranlediget til at søge sin afsked, som jeg også havde antaget, og bevidnede jeg her, hvormeget jeg skønnede på den nidkærhed, han havde udøvet i min tjeneste — hvorved også meget i de to år var udrettet. Han svarede med erkendtlighed, som jeg påskønner.

Samme dag undertegnede jeg disse geh. st. ministres afgang og gr. Reventlov Criminils udnævnelse til geh. st. m. for de udenlandske sager og general prokurør Ørsteds udnævnelse til geh. st. minister.

31. Besøgt geh. st. m. Reventlov Criminil, som jeg fandt i god bedring.

1. April indførte jeg geh. st. minister Ørsted i statsrådet, sigende: „vil De nu indtage den plads, hvortil min tillid har kaldet Dem og som enhver fædrelandsven vil glæde sig ved at se Dem indtage“.

4. Aftalt med amtmand gr. J. Reventlov Criminil, at han tiltræder som præsident for det Sl. H. L. kancelli, gives 1000 rdl. personligt tillæg og tør opholde sig på sit gods nogle måneder om sommeren. Jeg tror at have truffet et såre godt valg. [Ordren til C. i den anledning at komme til Kbhvn. var afgået d. 30. Marts.]

20. Juni. Hertugen af Avgustenborg med familie ankom i besøg.

(Søndag) *3. Juli.* Samtale med hertugen.

Hertugen ønskede at eksplicere sig med mig, om jeg havde noget imod ham eller noget at bebrejde ham, da han vidste med sig selv, at han hverken i sin tanke eller handlemåde fortjente det.

Jeg svarede ham, at jeg ej mistænkte ham for noget foretagende eller falskhed mod min person, men at hans stilling førte det med sig, at han af mange var ansét som et parti-overhoved, nemlig for det slesvig holstenske parti, der fremsætter hertugdømmernes forening, selv under en forudsét adskillelse fra Danmark, som det højeste gode for samme, og nægtes kunde det ikke, at han ved de under hans indflydelse udgivne skrifter i udlandet under navn af Elleton om arvefølgen i Slesvig til fordel for det Avgustenborgske hus havde givet sådan tanke næring.

Han svarede derpå, at han aldrig havde skrevet, undtagen når hans hus's rettighed var bleven angrebet i offenlige blade, som af prof. Paulsen; at mange delte den anskuelse af hertugdømmernes forening, og at det bedste bevis på, at han ej vilde stifte parti, var at han havde bekæmpet det demagogiske væsen, skattebevillingsret osv. i stedet for at sætte sig i spidsen for dette.

Herpå svarede jeg, at jeg erkendte, at han havde bekæmpet de revolutionære tendenser i stænderforsamlingen, men at det derimod var

---

udseende af, at hans afgang har sin grund i prinsens udnævnelse, i virkeligheden må den søges i hans nedbrudte helbred, der for tiden gør ham uskikket til forretningerne.“

lige skadeligt, når han istemmede partianskuelser om det uskadelige, eller vel endog ønskelige i hertugdømmernes adskillelse fra Danmark. Dette påstod han aldrig at have gjort, men at han skyldte sin familie ej at opgive dens rettigheder, og at når ulykken skulde være at sukcessionen adskilte hertugdømmerne fra Danmark, vidste han ikke, hvorfor det holstenske hus skulde ophøre at regere, medens det i det hessiske kun gjaldt om, at én fyrste, der selv havde en anden krone i vente, renoncerede.

Jeg svarede ham, at det altid var en farlig sag at forandre sukcessionsordenen, at man i så fald måtte finde sig i, at de dele af Holsten, som havde agnatisk sukcession, gik fra, men at Slesvig ej derved vilde skilles fra Danmark og at det var ønskeligt for at undgå rigets udstykning, at man kunde enes om rettighedernes erstatning. Derpå er imidlertid ej at tænke med hertugens sindelag og han anførte også, at hans fader havde pålagt ham og hans broder aldrig at renoncere på deres rettigheder. Jeg bemærkede, at det var beklageligt, når man anså sine egne rettigheder højere end statens vel og at ingen erstatning kunde opveje disse.

Endelig forekastede jeg ham hans ytringer mod det danske sprog i stændersalen og sagde: „det er i det mindste uklogt, når man vil være konge i Danmark“. Han forklarede at have talt efter sin overbevisning i sprogsagen uden derfor at nedsætte det danske sprog.

Vi skiltes som venner, men denne samtale har ikke bragt sagen, forståelsen om sukcessionen, nærmere.

IV. Sprogpatentet af 29. Marts 1844.

Mortensdag, d. 11. Nov. 1842 talte *Hjort Lorenzen* for første gang dansk i stændersalen i Slesvig.

Det var ikke så underligt, at denne aldeles uventede optræden fremkaldte ikke blot den største opmærksomhed hos venner og fjender, men de mest modsatte meninger om dens lovlighed og om måden at ordne de derved opståede spørgsmål.

Det kunde ikke være underkastet tvivl, at jo den slesvigske stænderforsamlings forretningssprog var tysk; vel var det ikke udtalt i anordningerne fra 1831 og 1834, men der var heller ikke tale om sproget i de tilsvarende anordninger for Danmark og Holsten; stændersproget måtte jo som en selvfølge være det samme som landsdelenes officielle sprog i

andre forhold, men dette var, da anordningerne blev givne, for Slesvigs vedkommende det tyske. I dette sprog skulde altså protokollen føres, beslutninger, andragender osv. udfærdiges.

Idet nu imidlertid dansk var blevet officielt øvrighedssprog på landet i Nordslesvig, var den tidligere sprogénhed brudt på et væsenligt punkt og der kunde billigvis være tale om, at der også indrømmedes dansk en vis ret i stændersalen. Forsamlingen havde for så vidt indrømmet dette, endog før sprogreskriptet udkom, idet den deputerede for Ærø havde talt dansk, hvorefter formanden gengav hans tale på tysk. Senere talte også Nis Lorenzen (Lilholt) dansk og fik sin tale ført til protokols. Da derimod Hjort Lorenzen begyndte at tale dansk, vilde man ikke indrømme ham, „der var det tyske sprog mægtig“, retten hertil og hans taler optoges hverken i protokollen eller i stændertidenden og det tillodes ham ikke at indlevere et forslag til beslutning på dansk.

D. 19. Nov. indgav Hjort Lorenzen en klage herover til kongen, idet han påkaldte hans beskyttelse og bad om „at tillade, at det halve hertugdømmes modersmål nyder samme ret i den slesvigske stænderforsamling som det andet halve“. Efter lange rådslagninger og overvejelser udstedte kongen 2. December som svar herpå et reskript til den kongl. kommissarius, hvori det, efter omtalen af sammenstødene mellem formanden og Lorenzen, hedder:

„Men når det således forefaldne har bragt forsamlingen til den formening, at det i hvert enkelt forekommende tilfælde skulde gøres afhængigt af forsamlingens samtykke, om brugen af det danske sprog skal tilstedes en deputeret, så kunne vi ikke give vor allerhøjeste samstemning til en sådan beslutning, som vilde krænke de dansktalende deputeredes naturlige rettigheder. Vi have nu vel af stænderforsamlingens forhandlinger set, at præsidenten vil være betænkt på midler til at sikre de dansktalende medlemmer en virksom deltagelse i forhandlingerne; da der imidlertid i denne henseende mangler en

udtrykkelig lovbestemmelse, hvorved sådant kunde opnås på en måde, der tillige passede til forsamlingens forretningsgang, og navnlig med bibeholdelse af protokolføringen på forsamlingens hidtilværende tyske forretningssprog, så overdrage vi dig herved at sætte vor tro provinsialstænderforsamling i kundskab om indholdet af dette allerhøjeste reskript og at opfordre den til at afgive en allerunderdanigst betænkning om, hvorledes der kan sikres forsamlingens dansktalende medlemmer en virksom deltagelse, derved at deres foredrag optages i forsamlingens protokol i en tro oversættelse."

Dette reskript blev oplæst i forsamlingen den 6. Dec. og Hjort Lorenzen skrev samme dag hjem til sin hustru: „der Sieg ist erfochten, hurra!"

Efterat den i dette reskript indeholdte opfordring til stænderne var bleven drøftet i udvalg og i forsamlingen, affattedes betænkningen derover den 20. December for af formanden at tilstilles kommissarius. Som vedtaget med 34 stemmer mod 6 vilde stænderne „under reservation af de i anordningerne af 28. Maj 1831 og 15. Maj 1834 begrundede rettigheder" [at nemlig ingen forandring i stænderinstitutionen skulde finde sted uden at stændernes råd forud var indhentet]: „ligeså indstændigt som underdanigt fraråde alle lovbestemmelser, hvorved der skulde indrømmes de dansktalende medlemmer af forsamlingen positiv *ret* til at betjene sig af det danske sprog ved forhandlingerne, samt ret til at deres foredrag i en tro oversættelse bliver tilførte protokollen".

Hertil knyttede et mindretal af 5 medlemmer (Nis Lorenzen, Hjort Lorenzen, Jepsen, Nielsen og Posselt) det votum: „at det danske sprog i enhver henseende må nyde lige rettigheder med det tyske", hvad de nærmere bestemmer således: „at de danske foredrag tages i originalsprog og ikke som oversættelse til protokollen, og at de ordret optages i den danske stændertidende og som oversættelse i den tyske, ligesom de tyske foredrag tages i grundsproget til protokollen og ordret optages i den tyske tidende og som oversættelse i den danske".

Et andet mindretal, bestående af Petersen (Dalby), afgav følgende votum: „at det for fremtiden, således som det hidtil er iagttaget i stænderforsamlingen, *lovmæssigt* skal være de deputerede fra de dansktalende distrikter, som ikke tiltro sig at holde foredrag på tysk, tilladt at betjene sig af det danske sprog, og at der træffes foranstaltninger til at disse danske foredrag kunne i det tyske sprog tilføres protokollen“.

Når bortsés fra, at alle deputerede fra det tysktalende Slesvig, alle godsejere, præster m. m., på den ene P. Nielsen fra Flensborg nær, var imod enhver lovbeskyttelse for det danske sprog, har det sin betydning at se, hvorledes de fra de dansktalende egne valgte deputerede stillede sig ved denne lejlighed. Der var ialt 7 landvalgkredse med dansk folkesprog (Angel ikke medregnet), 4 dansktalende købstæder og den „blandede“ kreds Ærø med Ærøskøbing. Af disse 12 deputerede stemte altså kun 4, nøjagtig en tredje del, for danskens ligeberettigelse, 7 (eller 6?) imod enhver ret for folkesproget. Disse 7 (6) repræsenterede byerne Haderslev, Åbenrå og Tønder, (Ærø?), Als, Tønder og Åbenrå amter. Også de to dansktalende godsejere fra Nordslesvig, hertugen af Avgustenborg og Kittel på Skovbølgård, sluttede sig hertil.

Sprogkampen i stænderne November—December 1842 blev udgangspunktet for det endelige brud mellem den danske og den tyske del af monarkiet. I kongeriget vakte Hjort Lorenzens optræden den mest udelte tilslutning og der dannedes foreninger med det formål at oprette danske læreanstalter i Nordslesvig, ligesom samfølelsen med de danske Sønderjyder nu var vakt for ikke mere at udslukkes; det store liberale parti delte sig i en national og en demokratisk fraktion, hvis veje skiltes for ikke mere at løbe sammen, det første satte fra nu af ordningen af monarkiets nationale forhold i første linje. I hertugdømmerne tog derimod den slesvigholstenske bevægelse dobbelt fart, det nyholstenske parti forsvandt efterhånden og man regnede senere de danske overgreb og daniseringsbestræbelserne fra dette tidspunkt.

Enkelthederne ved sammenstødet i Slesvig og overvejelserne i København, såvel som de påfølgende forhandlinger ved Hjort Lorenzens nærværelse her m. m, er udførlig fremstillede i disse „Årbøger“, 1891, s. 129—212 og 1894, s. 17—32, — hvortil henvises. For fuldstændigheds skyld meddeles dog her kongens optegnelser i deres sammenhæng, tilligemed reskriptet af 10. Febr., der ikke tidligere har været fremdraget.

Kongens skrivkalender.

2. Dec. 1842. Statsråd . . . . S. H. L. kancelli: reskript til den kongl. kommissarius om det danske sprogs brug i forsamlingen. Lovudkast approberedes.

9. Statsråd. Det bestemtes, at den af kommissarius ønskede fuldmagt at slutte forsamlingen skulde gives ham ved et reskript gennem kabinettet — hvilket udfærdiges i aften.

14. Statsråd. Det bestemtes, at reskriptet af 2. December skulde offenliggøres i kollegialtidenden.

22. Den slesvigske komités betænkning i anledning af reskript af 2. Dec. går ud på at fraråde enhver lovbestemmelse om, hvorledes danske foredrag skulle protokolleres, og at bortræsonnere den kongl. ytring, at det var de dansktalende Slesvigeres naturlige ret at tale dansk i forsamlingen; noget impertinentere kan ej tænkes.

1. Jan. 1843. Året begyndes af mig med frejdigt mod i tillid til Guds bistand. Blandt morgensalmerne opslog jeg en af Boye, hvori siges, at ikkun det rige er lykkeligt, i hvilket hersker fred. Det randt mig i sinde, at dette mindre end nogensinde er tilfældet i mit rige, hvor partiånd, næret mellem Danmark og hertugdømmerne, avler splid. Jeg bad derfor Gud, at han vilde give mig visdom og kraft til at udjævne disse stridigheder, som næres ved overdrivelser på begge sider, idet Slesvigholstenerne ganske ville fortyske Slesvig, de danske radikale derimod rive Slesvig ganske fra Holsten. Kongen bør stå over partierne og vedligeholde tilstanden som den er, Slesvig som et selvstændigt hertugdømme under den danske krone, enhver undersåts sprogforhold respekteret.

Endnu er tilliden til kongens upartiskhed usvækket.

4. Enkelte avdienser. Ørsted. P. H. Lorenzen . . . . Denne klagede bitterlig over embedsmændenes handlemåde mod de dansktalende Slesvigere. Jeg søgte at berolige ham og bad ham at have tillid til kongens vilje at soutenere det danske sprog i sine rettigheder. Han forestillede fremfor alt nødvendigheden af at danske dannelses-

anstalter, lærde skoler og seminarier oprettedes i den dansktalende del af Slesvig, et synligt bevis på kongens vilje til at håndhæve det danske sprog i Slesvig behøvedes. Jeg formanede til tillid til kongen og navnlig ved den forehavende fest idag, at ingen personligheder måtte fremkomme derved.

6. Talt med Ørsted .... Ligeledes talt med ham om de slesvigske forhold og midlerne at soutenere danskheden i Slesvig; han er ubestemt i den henseende.

14. [Dronningen gav sig på vej til Avgustenborg, til moderens dødsleje:] Jeg har pålagt hende, når lejlighed gaves, at ytre, hvor meget jeg følte mig krænket ved den hele tendens i den slesvigske forsamling, at adskille sig fra Danmark, at fortyske hertugdømmet og at håne alt dansk; men desuagtet var det min hensigt at opretholde status quo og Slesvig som et selvstændigt hertugdømme i det danske monarki; men tillige vilde jeg beskytte det danske sprog og de dansktalende Slesvigere som hidtil.

16. Min svigermoder er død d. 13.; dronningen vendte om i Nyborg ....

17. Tillisch referat. Jeg gav ham mit koncept til skrivelse til Sl. H. L. kancelli ang. Sl. st. forsamlings betænkning til reskr. 2. Dec.

18. Tillisch bragte mig et andet udkast til hint brev til S. H. L. kancelli, men det var flovt, ubestemt, uforståeligt (det mangler på mod til at sige Sl. H. sandheden og man glemmer, hvad jeg skylder Danmark).

3. Febr. Jeg har nu talt med alle ministrene særskilt om sprogsagen og Ørsted gav mig udkast til reskript til kancelliet; noget formildet mod mit udkast.

6. Kancellipræsident gr. Reventlov Criminil ankom idag.

7. Set k. pr. grev R. Criminil, der er en fuldkommen Slesvig-Holstener.

8. Statsråd kl. 12 Ministrene forlode mig ikke førend kl. 6¼. Efterat jeg d. 7. havde talt med kancellipræsidenten, som ganske er gennemtrukken af sl. holst. principer og ser „Neuerungen" i alle foranstaltninger, der sikrer de dansktalendes ret at betjene sig af deres modersmål, bestyrkedes jeg ydermere i nødvendigheden af at udtale sig om, at de trufne foranstaltninger med fasthed skal gennemføres. Det af Ørsted efter mit koncept udkastede forslag til skrivelse til Sl. H. kancelli i anledning af stænderforsamlingens „Gutachten" til reskr. af 2. Dec. forelæstes af mig for statsministrene og vandt deres bifald; kun troede gr. [H.] Criminil nu, at dets bekendtgørelse vilde vække megen misfornøjelse i hertugdømmerne.

10. Statsråd 11—4.

Ved diskussionen om reskriptet til kancelliet udtalte kancellipræsidenten sig for at intet burde ske, der kunde svække den gode stemning i hertugdømmerne, og tydeligen talte han det Sl. H. partis sag. Stemann og V. Moltke udtalte sig bestemt om nødvendigheden at varetage det danske folk mod det Sl Holst. partis anmasselser, Ørsted var ej for overordenlige foranstaltninger, der kunde genere det Sl. H. L. kancelli i sprogsagens behandling. Gr. Reventlov Criminil fandt intet mod reskriptet til kancelliet at erindre, men vel mod dets offenliggørelse. Jeg bestemte mig til ej at offenliggøre det, men blot at bekendtgøre, at befaling var givet kancelliet at udarbejde et lovudkast i overensstemmelse med reskript af 2. Dec., og at indskærpe det danske sprogs brug i de dansktalende distrikter, samt en vedbørlig prøvelse i færdighed i det danske sprog for gejstlige og verdslige embedsmænd i det dansktalende Slesvig. Reskriptet modificeredes noget efter g st. m. Criminils forslag. En halv mesure [forholdsregel].

Reskript til Sl. H. L. kancelli, af 10. Febr. 1843 (oversættelse).

Da vi har fundet os skuffet i den forventning, at den slesvigske stænderforsamling vilde fyldestgøre den i vort allerhøjeste reskript af 2. Dec. f. år til den rettede opfordring og påvise os hensigtssvarende midler til at sikre de dansktalende medlemmer af forsamlingen en virksom deltagelse i dens forhandlinger, så har vi allerhøjst fundet os foranlediget til ved tilsendelsen af stænderforsamlingens indstilling at give vort kancelli befaling til at forberede et lovudkast i overensstemmelse med den i reskript af 2. Dec. udtalte allerhøjeste vilje, som kan forelægges stænderne, og derefter at foredrage det for os til allerhøjeste prøvelse og stadfæstelse.

Samtidig vil vi have vort kancelli pålagt, snarest mulig at indsende til os en allerunderdanigst beretning om, i hvor vidt vort reskript af 14. Maj 1840, vedrørende brugen af det danske sprog i administrative og justitssager i de distrikter af bemeldte hertugdømme, i hvilke dansk er kirke- og skolesprog, er bragt til fuldstændig udførelse, såvel som at ytre sig om de hindringer, som måtte have vist sig der, hvor det endnu ikke er kommen til sådan udførelse, såvel som om de mest tjenlige midler til deres bortryddelse.

Endelig vil vi, at vort kancelli ved denne lejlighed forelægger os sin mening om, hvorledes de prøver for fremtiden måtte være at indrette, som såvel de gejstlige som verdslige embedsmænd, der søger ansættelse i de dansktalende distrikter, har at underkaste sig, for at godtgøre deres tilfredsstillende kendskab til det danske sprog.

Først 8. Marts 1844 forelagde kancelliet sin forestilling m. h. t. det første punkt i denne kongelige ordre; man begyndte ved denne tid at forberede den forestående stændersession.

Denne forestilling er et omfangsrigt aktstykke, der først udførlig gentager sagens historie. Kancelliet bemærker derefter, at stænderne ikke har efterkommet kongens befaling at angive midler til at sikre de dansktalende medlemmer en ret til at bruge deres modersmål, således at den tyske protokolføring bevares, idet flertallet fraråder at anerkende en sådan ret, medens mindretallet forlanger delvis dansk protokolføring. Kancelliet må altså selv forelægge et lovforslag, bygget på den i reskript af 2. Dec. 1842 udtalte kongelige vilje.

Hvad der herved er af overvejende interesse, er fortolkningen af „dansktalende medlemmer". Kancelliet fremhæver stærkt de alvorlige ulemper for forhandlingerne derved at der skal kunne tales dansk. Faktisk er det så, at et stort flertal af medlemmerne ikke forstår dette sprog eller har interesse af at lære det, medens der hidtil ingen medlemmer har været valgte, som ikke forstod tysk. Da nu dette sprog skal vedblive at være stændernes officielle forretningssprog, holder kancelliet for, at dansk tale må indskrænkes til det nødvendige. Taler en mand altså begge sprog lige godt, bør han ikke helt efter tykke tale dem begge i flæng, måske efter stemning, men holde sig til det officielle. Det foreslås derfor at loven affattes således:[1]

„De medlemmer af den slesvigske provinsial-stænderforsamling, som ikke tiltro sig at være det tyske sprog tilstrækkelig mægtige for at kunne betjene sig deraf ved deres foredrag i forsamlingen, og som af denne grund ved deres foredrag i forsamlingen ville bruge det danske sprog, have straks . . . . at tilkendegive deres hensigt."

Da kancelliet imidlertid måtte holde det for at være kongens vilje, at hver enkelt skulde have en „naturlig ret"

[1] Det forelagte lovforslag er ikke bevaret, men der er ingen antydning af, at dette senere forandredes.

til at tale dansk, tilføjedes, at hver enkelt skulde selv bedømme sin evne til at tale tysk, og der tilføjedes altså: „De i så henseende afgivne erklæringer, angående hvilke ingen forhandling må finde sted, blive at tage til protokollen.“

Endvidere fastsattes, at hjælpesekretærerne skulde kunne dansk, at de skulde være forpligtede til at oversætte de danske foredrag både i mødet, i udvalgene og til protokollen, og at de i oversættelse skulde indlevere de danske skriftlige forslag, som medlemmerne måtte afgive.

Kancelliet tiltrådte stænderflertallets opfattelse af en sproganordning som en forandring i stænderloven, der altså efter dennes løfte skulde forelægges forsamlingen før udstedelsen.

Kongens skrivkalender.

12. Marts 1844. Petitionen fra bønderne i Nordslesvig om stænderforsamlingens forlæggelse til Flensborg og om at det danske sprog må nyde samme ret som det tyske i forsamlingen [se s. 354 f.] sendes til S. H. L. kancelli med betydning, at jeg ikke agter at indlade mig på det førstnævnte andragende og at det sidste vil finde sin afgørelse ved sprogsagens forelæggelse.

Petitionen fra de samme om forligelseskommissioners oprettelse sendes til kancelliet til betænkning.

15. Statsråd. Det S. H. L. kancelli indstillede, at et lovforslag måtte forelægges stænderne, i hvilket i henhold til reskr. af 2. Dec. 1842 erkendtes, at de dansktalende deputerede havde ret til at tale dansk i forsamlingen, når de for den kongl. kommissær anmeldte, at de ej besad færdighed nok i det tyske sprog til at udtrykke sig i samme, og da skulde en af hjælpesekretærerne, som tilfulde skulde forstå dansk og tysk, gøre foredraget forståeligt for forsamlingen og oversætte det til protokollen, i hvilken det indføres på tysk. Ligeledes skulde denne hjælpesekretær kunne tilkaldes i komiteerne for at gøre de danske foredrag forståelige og han skulde oversætte andragenderne fra dansk til tysk; til at vidimere protokollen skulde forsamlingen om fornødent vælge en tredje sekretær, der forstod dansk.

Såvel gr. V. Moltke som Ørsted mente, at det vilde være heldigt at undgå ny diskussion over et lovudkast i denne anledning og at det følgelig vilde være ønskeligt, at det straks ved stændernes åbning kunde afgøres ved kongl. resolution.

Herimod havde g. st. m. gr. Criminil betænkelighed, og jeg be-

stemte, at lovforslaget skulde gennemgås og redigeres for at kunne udgives som provisorisk lov, forbeholdende mig at bestemme om det kunde afgøres som resolution. Det bestemtes, at hin erklæring skulde afgives i den første forsamling, hvori de indtrådte (ej for kommissarius alene), og at hjælpesekretærens nærværelse i komiteer og en dansktalende sekretærs valg kunde bortfalde. Nærmere referat næste fredag.

22. Statsråd Ved 1. § af forslaget ang. det danske sprogs brug i stænderforsamlingen udelades *ist es unbenommen*, da dette igen vilde sætte hele spørgsmålet under kvæstion. Kancelliet har i 4. § tilføjet, at hjælpesekretærerne skulde oversætte de danske skriftlige andragender „behufs der einreichung". Jeg lod det stå, men må endnu afhandle dette nærmere.

Efter grundig diskussion fandt man det mere lovmedholdeligt at give en provisorisk lovbestemmelse end at afgøre sagen ved resolution.

29. Statsråd. Jeg forandrede endnu bestemmelsen i lovforslaget om det danske sprogs brug i stænderforsamlingen derhen, at den danske tekst også skulde indleveres [1]. Diskussionerne over denne forandring i lovudkastet vare levende — og jeg måtte med megen udholdenhed påstå de dansktalendes ret til at indgive deres skriftlige andragender og amendements på dansk, med tysk oversættelse til brug ved forhandlingerne.

[Patentets § 3 kom til at lyde: Når medlemmer af forsamlingen, som ved deres foredrag bruge det danske sprog, ville stille andragender, som i overensstemmelse med forretningsordenen skulle indleveres skriftlig, og disse andragender af dem ere forfattede i det danske sprog, så have de ved én af hjælpesekretærerne at lade samme oversætte i det tyske sprog, og tilligemed det af dem forfattede andragende at indlevere oversættelsen til præsidiet, hvilken sidste bliver at benytte ved forhandlingen i forsamlingen.]

6. April Statsråd. Stændernes indkaldelse til Viborg og Slesvig; d. 9. Juli berammedes. [Der var tale om at tage den holstenske forsamling først:] alle ministrene ytrede sig imidlertid for den førstnævnte bestemmelse og anførte som et argument mere, at det var bedst, at de slesvigske stænder uforberedte modtog den kongelige provisoriske bestemmelse i sprogsagen; den vilde ellers blive omtalt i de holstenske stænder og de slesvigske stænder vilde få nye midler til modstand.

7. Maj. Jeg talte med Tillisch om modifikation i udtrykkene i lovforslaget ang. det danske sprogs brug i den slesvigske stænderforsamling Han mente, at § om at oversætte foredragene på tysk

---

[1] Rimeligvis foranlediget ved det udtryk i slesvigsk forenings adresse: „samme ret til både mundtlig og *skriftlig* at benyttes" (etc.).

måtte affattes gensidig eller bedre udelades. Han skal tale med gr. Criminil.

9. Plakaten ang. det danske sprogs brug i den slesvigske stænderforsamling underskrives og skal dateres 29. Marts, som den dag, da den refereredes i statsrådet. 3. § udelades, da den let kunde give anledning til fremtidige chikaner og det må forudsættes, at tyske og danske foredrag forstås.

18. Talt med den slesvigske bonde Lavs Skov, som jeg fandt beskeden[1]; han ønskede at berolige sine venner om sprogloven — og bad om resol. om folkeskolen snart måtte meddeles og om at jeg vilde forsyne deres danske sogne med danske præster, navnlig ved pastor Marckmann til Halk. Jeg tilsagde hin resol. snart afgivet og at ville sørge for deres tarv med danske præster. Han synes at have holdt sig ganske ude af alle politiske forbindelser her[2].

Kancellipræsident J. Criminil til kongen, 20. April 1844.

Han sender afskrift af sprogpatentet og gentager sin anmodning om snart at få det offenliggjort, før det bliver bekendt her. Dette vil nemlig virke uheldigt på indtrykket i Slesvig, hvad der så meget mere må forebygges, „som regeringen selv overskrider de grænser, den har foreskrevet ved lov, ved nu at udstede et provisorium, medens den forlanger og venter, at stænderne skal holde sig indenfor grænserne af skyldig ærbødighed og mådehold“.

Patentet af 29. Marts indledes med en angivelse af øjemedet: „Vi have ansét det fornødent at være betænkte på lovforskrifter, hvorved der sikres de dansktalende medlemmer af vor tro provinsial stænderforsamling for hd. Slesvig en virksom deltagelse i sammes forhandlinger.“ Derefter nævnes reskriptet af 2. Dec. 1842 og stændernes ufyldestgørende betænkning, hvorfor kongen har besluttet, „at efterfølgende for deres forestående forsamling provisorisk i kraft trædende anordning skal forelægges vore tro sl. pr. st. til rådgivning, og

---

[1] Sml. s. 350 og 357.

[2] Kongen fik snart at se, at dette var en fejltagelse; han udnævnte derfor heller ikke Marckmann til præst i Halk; sml. 8. Juli 44: „Jeg sagde pastor M., hvorfor han ej havde fået kald i det slesvigske (fordi L. Skau havde pukket derpå).“

forbeholde vi os, efter at have modtaget deres betænkning, derom at tage nærmere beslutning". —

Under 17. Maj udstedte Hjort Lorenzen en offenlig erklæring om ikke at ville møde i stænderne, sålænge dette patent stod ved magt, og i de følgende dage fulgte Nis Lorenzen, Posselt og Jepsen hans eksempel. I steden for dem mødte i Juli i stænderne suppleanterne Esmarch, A. F. From, Petersen-Nissumgård og Matzen-Krammark. Kun From, der var (stiftende) medlem af den slesvigske forening, erklærede i henhold til patent af 29. Marts at ville tale dansk, hvad der fremkaldte en protest mod dettes gyldighed fra et par advokaters side. Der stilledes intet ændringsforslag til patentets fortolkning af „dansktalende deputerede".

Brev fra L. Skau til Hjort Lorenzen, dat. København, 21. Maj 1844.

Skau kalder heri den beslutning ikke at møde i stænderne for „det afsindigste af verden": „at forlade stændersalen er det samme som at rømme marken, og erklæringen, som Du og Nis Lorenzen ønsker offenliggjort, vil ingenlunde gøre den virkning, som Du tror; thi uagtet stemningen er overmåde varm for de slesvigske anliggender her i staden, så er den dog ingenlunde af den beskaffenhed, at man kan vente en demonstration, der kan føre til noget, og en *svag* demonstration gør mere skade end gavn".

„Fremdeles, — det er ganske uparlamentarisk. Læg blot mærke til slavehandelens historie i det engelske parlament — jeg tror det var tyve gange i rad, at en mand i parlamentet bragte denne sag på bane, inden han fik sine meninger om afskaffelsen af den umenneskelige handel sat igennem; og kunde noget lignende ikke blive tilfældet her? Hvor kan man vente at besejre så mægtige modstandere så at sige i en eneste stænderdiæt? Du er konstitutionel sindet — nu ja, vis da også i gerningen, at Du er i besiddelse af den konstitutionelle sejhed og udholdenhed, og husk vel på, at vi ikke bor i Frankrig, men i det kolde Norden, hvor [man] ingenlunde kan regne på lidenskabelighed, da denne er unaturlig, og at man her må være glad, når der blot findes varme." „Kongen har jeg overbevist om, at patent af 29. Marts duer ikke, og jeg har *truet* (!) ham til at *love at forandre det*, når der indgives et minoritetsvotum fra stænderne. Mere kan der

for øjeblikket ikke gøres, da det dog vilde være galskab at forlange, at kongen skulde tage et nylig givet patent tilbage, inden det var drøftet på sit rette sted."

Man har lovet i begge de danske forsamlinger at tage sig af sagen, men forlanger „et minoritetsvotum at støtte sig til, for at kunne stå fuldkommen fast og sikker".

Skau ender med at erklære det for en ulykke, hvis Lorenzen bliver borte fra stænderne; han vil i så tilfælde give ham skylden for det hele.

Brev fra pastor V. Schøler til H. Lorenzen, dat. København, 14. Juli 1844.

Kære Lorenzen!

Jeg har nu talt med kongen og med Stemann. Kongen ytrede, at det var hans udtrykkelige mening, at det skulde stå enhver stænderdeputeret frit for at benytte sig af hvilket sprog han vilde, og erklærede, at de nordslesvigske deputerede vilde få et bejaende svar på en forespørgsel desangående. Stemann derimod mente, at et sådant svar ikke vilde blive givet, men at det jo stod enhver deputeret frit for at benytte sig af en usandhed, da der jo ingen forhandling må finde sted.

Mine egne tanker kan jeg ikke udtale her, men må bede Dem at tøve med at tage nogen videre forholdsregel, indtil jeg kommer til Haderslev. [Han udtaler derpå ønsket om at træffe alle de danske førere, særlig Skau, „da jeg har ting at forebringe ham, der turde gribe alvorlig ind i hans liv". Han har erklæret kongen, at han fra nu af vilde stå last og brast med Nordslesvigerne i deres kamp.]

6. Juni skrev kongen til prinsen af Nør bl. a. „om de slesvigske deputeredes udtræden af forsamlingen, hvilket ej har været min hensigt med reskr. af 29. Marts" (kun denne bemærkning findes). Prinsen svarede d. 9. med at forsikre, at han intet havde mod dansk tale, men giver derefter en særdeles bitter skildring af H. Lorenzens færd i stænderne lige fra 1836 til 1842, da han „blev købt af de københavnske demagoger".

V. Sammenstødet 1844.

Befolkningens „selvhjælp" i Nordslesvig havde ingenlunde holdt skridt med dens repræsentanters fordringer til kongemagten; efterhånden lærte man dog selv at tage fat. Efterat

det 17. Juni 1842 var tilladt de ældre advokater indtil videre at give deres indlæg på tysk, henvendte Hans Nissen og Lavrids Skau sig til advokat Blaunfeldt i Flensborg, som var født i Åbenrå og dansksindet, for at formå ham til at tage bopæl i Haderslev. Dette vilde han dog ikke, men han gik ind på at komme til H. en gang om ugen for at føre de danske sager. Dette bragte snart de tyske advokater til ligeledes at lægge sig efter det lovbefalede sprog, — en langt sundere og naturligere udvikling end et kongebud, der kunde lægges for had som en vilkårlighed.

Hjort Lorenzens optræden og den følgende tids bevægelse fremkaldte dog først en forøget selvvirksomhed; fra sommeren 1843 kom der et nyt element ind i nationalitets-kampen, „*den slesvigske forening*“, dannet på et møde i Haderslev, d. 12. Juni. Den svarede efter sit første anlæg til den måneden i forvejen i København dannede „komité for dansk undervisnings fremme i Slesvig“, der opstillede som sit formål, „at i hd. Slesvig dansk og tysk nationalitet, hver inden sine rette enemærker, må stilles på aldeles lige fod, at de begge må blive, ved gennemførte administrative forholdsregler, lige betryggede i deres gode ret mod anfægtelser og overlast“, — og vilde „danne fond bestemt til at anvendes til oprettelse af danske undervisningsanstalter i Nordslesvig samt de for Slesvig fornødne læreposter ved Københavns universitet“. Der tænktes særlig på en lærd skole, et seminarium og en højere skole for landbostanden og en lignende for borgerstanden.

Den slesvigske forening, stiftet af 25 bønder, sluttede sig hertil og udstedte opfordringer til at yde bidrag til det samme formål, et på dansk til sønderjydske landsmænd og et andet på tysk til „brødrene sydpå“, som man i en „freundliche ansprache aus Nordschleswig“ søgte at overbevise om det berettigede og naturlige i den vakte bevægelse og derfor opfordrede til at yde bidrag. Samtidig besluttedes det dog tillige at virke „til folkets gavn ved befordring af petitioner, deputationer til kongen og andre lovlige midler“. Allerede i det

følgende møde, 10. Juli, optoges 50 nye medlemmer og vedtoges det at sende en deputation til kongen for at foredrage to andragender og „andre folkelige anliggender". De Haderslev bønder havde med andre ord fået en politisk organisation.

Foreningens sekretær, Lavrids Skau, har forlængst skrevet dens historie, i levnedsskildringer af dens formand Hans Nissen af Hammelev (1858) og af Peter Hjort Lorenzen (1865), ligesom dens protokol nu er udgiven i disse „Årbøger" (1890, s. 120—237). Ligeledes er dens virksomhed omtalt på adskillige andre steder, så det vil være overflødigt her at komme tilbage til den. I almindelighed må det dog siges, at disse fremstillinger, som naturligt er, giver et vel lyst billed af dens færd. Det kunde ikke være andet end at en sådan første organisation havde mange vanskeligheder at overvinde, både udadtil og indadtil, og protokollen røber da også tydeligt nok de rivninger, som ikke kunde udeblive. Foreningens egenlige stiftere var Hjort Lorenzen og Koch, men også Flor vilde gerne råde med, og bønderne selv havde også en mening. Hvor løse formerne var, får man en forestilling om ved at høre, at et aktstykke af største betydning, et forslag til en offenlig udtalelse, fandtes på foreningens bord, uden at forfatteren nævnte sig, og ikke des mindre blev vedtaget efter en kort forhandling; det foranledigede foreningens suspension og kunde let have medført straffeansvar.

Bønderne optrådte i og udenfor foreningen med en vis djærvhed, der af og til minder om den samtidige bondebevægelse i kongeriget med de bekendte ord om „postelinet", der let kunde komme til at gå i stykker. Vi finder samme mistillid til embedsstanden, skærpet ved den nationale modsætning, og samme ufuldkomne forståelse af de større politiske forhold.

Den ledende mand blev i årenes løb som bekendt Lavrids Skau. Han var ved sine evner, sit hurtige hoved og sin veltalenhed et særsyn i den danske bondestand. Udviklet i nær forbindelse med Hjort Lorenzen, til hvem han alt havde sluttet

sig forud for dennes overgang til det danske parti, fik han tidlig en stor øvelse i at udtrykke sine tanker og omgås også købstadsfolk, og denne blanding af bonden og den dannede mand var dengang så ualmindelig og viste sig hos ham med en så elskværdig friskhed, at han i de første år ligefrem bedårede dem, han kom i forhold til, særlig, som han selv siger, damerne i den fornemme verden. Imidlertid havde Skau ikke åndelig vægtfylde nok til at undgå de farer, som dette medførte; han blev ikke blot forkælet og forfængelig, men af og til også mindre pålidelig. Som han ikke tog i betænkning hele sit liv igennem at nyde æren for de på Skamling holdte taler, skønt det er en offenlig hemmelighed, at Flor havde skrevet dem, således lider hans fremstilling af hine års tildragelser af mangler, som ikke alle kan forklares af et undskyldeligt fejlsyn. Flors dom om ham og de andre ledende mænd blandt bønderne, såvel som om det store flertal af disse, var ofte meget skarp og ikke altid retfærdig, i alle tilfælde ubillig[1]. Det slægtled, som skal gøre det første arbejde og danne overgangen til nye samfundsforhold, fortjener tilvisse megen overbærelse; det er udsat for farer og fristelser, som senere taber meget af deres vægt, og det må kæmpe mod fordomme og en ligegyldighed, som sluger kræfterne i et omfang, der senere næppe retfærdig kan bedømmes. Vor tak til hine mænd bør derfor være lige uforbeholden, om vi end ikke lukker øjnene for deres brøst.

Petition om *stænderforsamlingens forlæggelse til Flensborg* som et i national henseende nevtralt sted, og *det danske sprogs ligeberettigelse med det tyske i stændersalen* („samme ret til både mundtlig og skriftlig at benyttes“), og om *forligelseskommissioners oprettelse.* Fremlagte og vedtagne i

[1] Sml. dog også Blaunfeldts dom i „Minder fra Sønderjylland“, s. 97, og det officiøse danske stridsskrift fra 1850: „Zur Beleuchtung der Augustenburger Schrift: Die Herzogthümer“ osv., s. 59 fl.

den slesvigske forening, 12. Juli 1843, at overbringes kongen af Hans Nissen og Lavrids Skau. Den første var forfattet af Flor, den anden (måske) af Skau. De leveredes kongen 6. Avgust (eller 31. Oktober) og afgaves af ham til kancelliet 12. Marts 1844 (se s. 347).

Kongens skrivkalender.

(På Før) *6. Avgust 1843.* Ved avdiensen havde jeg en interessant samtale med tvende bønder, Lavrids Pedersen Skov af Sommersted og Hans Nissen Hammelev, begge fra det dansktalende Slesvig. De overbragte i det slesvigske samfunds navn en adresse, gelejdet med bønskrifter fra alle sogne i Haderslev provsti om tiendesagens afgørelse, og havde, under forudsætning af at kirkekassen blev delt, aftalt imellem sig, hvorledes den rigere kirke kunde understøtte den fattigere (en sjælden enighed i materielle interesser). Jeg modtog ikke hin adresse, men vel bønskrifterne fra sognene og betydede de to afsendinge, at de ej måtte blande dem i, hvad der ej kom dem ved; om tiendesagen selv, som stænderne havde indgivet petition om, vare meningerne delte, idet det var en udbredt mening blandt bønderne, at kirkekassen, samlet af tienderne, hørte kirken til og kirkerne sognene; andre, og deriblandt amthuset, var af den mening, at det var kongens penge som godsejer og at det var kongens sag, om han vilde samle dem i en kirkekasse eller holde dem adskilt for hver kirke, hvorfor jeg tilføjede: se til Als og Ærø, der er samme tilfælde, kirkekassen er kongens som godsejer.

De udbredte dem derefter over den danske sprogsag og klagede over, hvor fortrykt de fandt sig ved tysksindede embedsmænd, hvoriblandt de nævnte herredsfoged Kier og fandt beviset i, at han havde forment dem at ophænge den mindetavle, de selv havde bekostet, i tinghuset. Jeg svarede dem, at de havde fejlet i ikke at anmelde sådant for herredsfogden, men nu havde amtmanden jo tilbudt dem at ophænge tavlen i amthuset, men det ønskede de ikke, og jeg henkastede da tanken at ophænge den i kirken, hvilket jeg også sagde siden til amtmanden.

De fortalte om samlingen i Apenrade, at Tidemann havde sagt: hvad kalder I, ej at holde, hvad der under hånd og segl er lovet? at hertugdømmerne aldrig skulde adskilles, at de skulde have skattebevillingsret, alt dette har kongen ikke holdt osv. Bønderne havde mumlet imellem sig: det havde vi dog ikke troet om vor konge. (Dette sagde jeg siden amtmand Stemann.) De bad om tilladelse til

at indgive bønskrift om forligelseskommissioners indførelse for at svække advokaternes indflydelse, hvilket jeg tillod dem. Iøvrigt formanede jeg dem til at være selvstændige, selv at vide hvad de vilde til deres eget bedste og at afvise indflydelse fra København, navnligen ved indførelse af den højskole eller landvæsensskole, de ønsker til bondestandens udvikling[1].

Det vakte min højeste forundring, at bonden . . . . kunde tale så forstandigt og med så velvalgte udtryk, blot af naturlig sund sans. Jeg skjulte ikke denne min beundring for amtmand Johansen, som var meget ængstelig for, hvad de havde forebragt, og påstod at de talede efter P. Lorenzens indskydelse. Amtmændene Johansen, Krogh og Stemann, som jeg siden talede [med] om udtuskningen af visse distrikter i deres amter, pålagde jeg alvorligen at se min vilje om det danske sprogs håndhævelse efterkommet af embedsmændene og bønderne behandlet med humanitet for at indgive dem tillid og formene den skadelige indflydelse udefra . . . Såvel amtmand Johansen som biskop Tage Müller anbefale kand. Schøler, som kan virke for den højere landvæsensskoles indførelse i det nordlige Slesvig. Lovet denne rejseunderstøttelse 100 rdl.

3. Sept. Kand. Schøler var noget ængstelig ved den stemning, advokaterne udbredte mod kongen, idet de altid fremstilte regeringens foranstaltninger som brud på forfatning og givne løfter og navnligen bearbejdede dem til petitioner mod filialbanken. Jeg forsikrede ham, at stemningen var så god iblandt folket, at disse „umtriebe“ intet havde at betyde. Han nævnte advokat Jørgensen i Tønder som virksom for petitionerne. Den nordslesvigske bonde kunde man stole på.

19. (Kbhvn.) Samtale med P. H. Lorenzen. Han ønsker sine sønner i Sorø.

31. Okt. De slesvigske bønder Hans Nissen Hammelev, Nis Steffensen og Lavrids Skau havde fortræde hos mig.

Disse bønder, afsendinge fra den slesvigske forening, ansøgte om approbation på oprettelsen af en højere folkeskole efter prof. Flors plan i „Dannevirke“, under biskoppen af Ribes tilsyn. Jeg svarede dem, at de ej straks kunde få besked, men måtte betingelsesvis aftale med den danske komité om bihjælpen til samme, når den kom istand efter den lagte plan, og at de gjorde ilde i at forlange unddragelse fra den almindelige regel, at amtsskoledirektionen skulde have tilsyn med skolen, eftersom deri vilde møde den første vanskelighed fra de slesvigske avtoriteters side. L. Skau svarede, at bønderne havde ingen tillid til amtmanden og der vilde ikke blive noget af, når han skulde

[1] Sml. Grundtvigs udtalelser i samme retning, 9. Febr. 1843.

have dermed at bestille. Biskoppen havde de derimod tillid til. De gentog mundtlig andragendet om forligelseskommissioners oprettelse ligesom i Danmark, men de ønskede selv at vælge deres forligelseskommissærer. Jeg svarede dem, at denne indretning havde vist sig gavnlig i Danmark, men anderledes end de her vare indrettede kunde de vel ej vente dem indrettet for dem. Hertil svarede L. Skau, at tilliden da vilde mangle, thi de kunde ej vente, at advokaterne derved vilde knækkes; nu forligtes næsten ingen sag for amtmanden. Amtmand Tillisch var den eneste, som havde bestræbt sig at forlige. Jeg gav dem svar, at denne sag vilde blive overvejet, når petitionen indkom.

De androg gentagende på, at stænderforsamlingen måtte forflyttes til Flensborg, deres deputerede vovede sig ej til Slesvig, det var for langt til at bønderne kunde komme dem til hjælp. Jeg advarede dem mod enhver voldsomhed, hvilken kun vilde komme dem selv til skade.

Som deltagende i sognekirkeudgifterne mindede de igen om tiende- og kirkekassesagen i Haderslev amt. Jeg svarte dem, at det var en stændersag, som vilde blive foretaget, men at forholdet der var det samme som på Als og Ærø, hvor kongen var kirkeejer og lod kirkemidlerne forvalte. „Over denne forvaltning er det just vi klage; den er indhyllet i mørke og vi kan anføre eksempler på, at reparationer har kostet langt mere end de burde, et kirkevindue 70 rdl., ingen licitationer afholdes“ osv. Det er især over kirkekasserer herredsfoged Kier de klage og at amtmanden holder med ham.

De påstå, at amtmanden og amtsforvalter Krogh have tegnet sig på Tidemanns subskription til landsbanken og at Krogh har tvunget bønder til at tegne sig.

Jeg sagde til Skau, at jeg havde glædet mig over, at han ved sin tale på Gram havde befæstet tilliden til kongen, hvorpå han svarede, at det var hans bestræbelse, men nu måtte man i gerningen bestyrke denne gode tro og tillid. Overhovedet fandt jeg mere trods og selvtillid hos ham her end på Før, hvor jeg så fuldkommen måtte erkende hans sindelag og gaver.

Noget må der fra regeringens side ske for at bestyrke disse ellers gode undersåtters tillid.

Om ordener sagde Skau, at Krogh havde rost sig af det ridderkors, kongen havde givet ham, men at det derfor også var kommet så vidt, at bønderne vogtede sig for enhver, som var benådet med orden.

Afsendelsen af denne deputation var besluttet i den slesvigske forenings møde d. 16. Okt. (her er dog kun tale om Nissen

og Skau), i hvilket man også havde drøftet ophævelsen af grænsetolden ved Kolding m. m.

Måske gav dette anledning til, at regeringen på Gottorp 26. Okt. afkrævede amtmanden underretning om foreningens forhold. Denne svarede under 15. Nov., at statuterne burde indsendes, for at man kunde stille betingelser for deres konfirmation. 1. Dec. indstillede derpå regeringen til kancelliet (med tillæg af 2. Dec. indeholdende dens nu indkomne statuter), at den burde ophæves. Kancelliet nedlagde under 9. Dec. forestilling til kongen i denne retning, idet det gjorde gældende, at dens formål faldt sammen med de opgaver, der løses af kongen og stænderne. Der var påtænkt en modsat forening i Rensborg, den skulde selvfølgelig også forbydes.

Kongen lod denne indstilling ligge uden resolntion.

---

13. Maj 1844 afholdt den slesvigske forening, der nu havde omtrent 400 medlemmer, en generalforsamling, i hvilken formanden bemyndigedes til at sende et bønskrift til kongen mod sprogpatentet, der da nylig var offenliggjort. Skrivelsen, som er dateret d. 13. Maj, findes blandt kongens papirer og er trykt efter foreningens protokol i Årbøgerne 1890, s. 199. Det udtales heri, at det danske sprog efter dette patent atter må forstumme i stændersalen. Adressen overraktes kongen af L. Skau, der alt tidligere var rejst til København (se foran s. 349).

Den 1. Juni affattedes ved et møde i Haderslev mellem Flor, Skau, Joh. Wegener og Hjort Lorenzen[1] et brev til kongen, som Skau underskrev og afsendte. Om tonen i dette brev vil det være nok at meddele, at brevskriveren påstår på sin forsikring om, at kongen mente det ærlig med de danske, at have fået det svar: „Vi frygtede nok for, at du var for

[1] Skau var fra København taget hjem over Kiel og medbragte Flor; Wegener mødte dem i Flensborg. Sml. L. Hertel: Fostbroderskabet s. 64. At også Hans Nissen kendte brevet, siges i dennes levned, s. 54. Brevet er her meddelt s. 122.

ung; enten er du bleven taget ved næsen eller du har ej kunnet modstå den fristelse at være vel set af de store, og så er du lige så godt på veje til at forråde din stand som *kongen til at forråde nationen.*" Denne stemning, siges der, har han truffet almindelig og han kan intet udrette imod den, „thi Nordslesvigerne er et alvorligt folk". Dette brev kom straks efter for offenligheden og meddeltes hoverende i de tyske blade.

Den 12. Juni holdt endvidere den slesvigske forening sit årsmøde, denne gang i Hjort Lorenzens hus[1], og her vedtoges en udtalelse, forfattet af Joh. Wegener og før mødet af Hjort Lorenzen henlagt på foreningens bord, der straks efter blev offenliggjort i bladene som en „protokolekstrakt". Den er trykt i Årbøgerne 1890, s. 203 fl. og skal derfor kun anføres i sine vigtigste led:

„Den slesvigske generalforsamling besluttede idag at erklære: at den ganske billigede den af den sidste slesvigske stænderforsamlings minoritet fattede beslutning ikke at ville møde iår, dersom patentet af 29. Marts ej førend stænderforsamlingens åbning forandredes[2]."

Derefter udvikles, at ved dette patent folkets naturlige ret er undertrykt, modersmålet på en hånlig måde underordnet, den danske nationalitet og dermed hele Danmark given til pris for Tysklands mishandling og forhånelse, Evropas spot og foragt.

At møde under slige forhold vilde være at dømme sig og fædrelandet til undergang.

I den samtidig udstedte indbydelse til fest på Skamling klages der i lignende udtryk over den tilføjede forhånelse og der udtales en tvivl om, hvorvidt det måske ad åre vil blive forbudt at tale dansk ved en sådan lejlighed („Iår kan man ved Skamlingsbankefesten endnu måske tale dansk; Gud alene véd, om det kan ske ad åre").

---

[1] Efter Hans Nissens forklaring i forhørene (T. K. forestilling af 3. Juli).

[2] Dette havde foreningens sekretær tre uger tilforn erklæret for „galskab" (se s. 350).

Helt i stil med dette tragikomiske udbrud er følgende brev fra L. Skau til Hjort Lorenzen, af 23. Juni:

Min ven!

Inden jeg sover, skal du se mig. Imorgen skal jeg til Vesteramtet. Fra C. Ploug har jeg et langt brev; han er sat under tiltale. Det danske kancelli har anmodet det tyske kancelli om at sætte H. Nissen under tiltale.

Vore proklamationer er læst af Refslund under mængdens jubel i Tivoli. Råbt hurra for H. Nissen. Marckmann og kand. Müller i spidsen for studentertoget til Skamling. Grundtvig kommer formodenlig, skriver man fra København. Lehmann, Ploug og flere ville tale.

Bruger man vold imod os, så ordnes et selskab hemmelig. Jeg vil være Scævola. Rejser til København. Terzerolen i lommen.

Uforsagt
din Skau.

Kongens skrivkalender.

17. Juli 1844. Kl. 9½ modtaget adressen i sprogsagen og besvaret deputationens tiltale.

Ved at overlevere adressen om sprogsagen, som var udlagt til underskrift i April måned, udviklede deputationens formand prof. Schouw (han var gelejdet af rådmand Hansen og dep. borger Meinert), hvorlunde den danske befolkning i Slesvig havde grundet fordring på lige berettigelse for det danske som for det tyske sprog i den slesvigske stænderforsamling og at det var at håbe, at kongen ej vilde agte på den slesvigske forsamlings betænkning i sprogsagen, siden den nødvendigvis måtte være énsidig, idet der ingen danske deputerede deltage i forsamlingen.

Jeg svarede: „Jeg erkender gerne det patriotiske sindelag, som har fremkaldt denne adresse og som jeg deler med Dem: de offenlige foranstaltninger, der ere trufne til det danske sprogs opretholdelse i det nordlige Slesvig, vidne noksom derom. Angående det andragende, De har udviklet for mig, kan jeg nu ikke give Dem svar, da det behandles i den slesvigske stænderforsamling. Ved denne lejlighed vil jeg iøvrigt ytre for Dem, at fædrelandsksindede mænd hellere må optræde forsonende mellem de stridende parter end énsidigen og at det er lettere at forurolige gemytterne end at berolige dem: det første sker ved at indsamle underskrifter på adresser rundt om i landet, det andet overlader De til kongen. Dog jeg vil håbe, at kraften ikke skal fattes mig for at dette må lykkes.“

Prof. Schouw var meget forlegen og svarede intet; de andre tav ligeledes.

31. Juli. Afsejlet med Ægir kl. 10 [fra Korsør] langs Fyns kyst, gennem Svendborg sund, indenfor Lyø, til Apenrade, modtaget med jubel Skønt vejr hele dagen.

1. Avgust. Fra Brøndlund slot kørt til Ris sogn; der besøgt kirken og skolen, ligeså i Øster Lygum og i Løjt sogn, samt Brandstrup [Barsmark?] by. Regn hele dagen Jeg returnerede først kl. 7. — I Apenrade efterså jeg amtmandens [amtets?] retsprotokoller og fandt dem alle førte på dansk, med undtagelse af sager førte med Apenrade borgere. Alle advokaters indlæg tyske.

Amtsforvalterens regnskabsbøger i bedste orden. Anlage [amtsrepartitionsfonds] regnskaberne danske. Jeg bemærkede, at budgettet måtte affattes i runde summer.

I de skoler, som jeg idag besøgte i Ris, Øster Lygum og Løjt sogne, fandt jeg undervisningen fuldkommen dansk og skolelærerne, være sig at de var dannede ved Tønder seminarium i ældre tider eller ved danske seminarier: Trolleborg, Skårup eller Lyngby, aldeles danske. Religions katekisationen var ortodoks, men metoden noget vidt omfattende, især i Brandstrup skole, hvor skolelæreren havde udarbejdet et eget kommentar og som det syntes ej holdt sig til lærebogen. Pontoppidans salmebog, oplagt 1790, brugtes, danske læsebøger for øverste klasse mangle, de læse i biblen. I timetabellen syntes tysk undervisning at være indrømmet en eftermiddagstime; eftersés.

I Ris er en aldrende mand pastor Wulf, i Øster Lygum pastor Prahl, i Løjt pastor . . . diaconus . . . . alle danske præster.

Kirkerne ere udvendig godt vedligeholdte, men indvendig uhyggelige, gamle katolske altertavler i dem alle; i Øster Lygum tvende endnu ældre og beskadigede opbevarede. Kirkegårdene tildels planerede og skulle beplantes.

Overalt modtoges jeg med megen glæde af indvånerne.

2. Avgust forlod jeg Apenrade kl. 11½ og besøgte Hoptrup kirke og skole; pastor Petersen, forhen adjunkt ved Haderslev lærde skole, holdt en dansk tiltale med tysk udtale og berørte deri sprogforholdene og den usalige splid, som der var udstrøet mellem Slesvigerne, men jeg fandt det rådeligt ej at udtale mig på dette sted, men hellere at bie, blot at ytre min tilfredshed ved at besøge dette sogn, hvor de forsamlede indvånere modtog mig med jubel. Skolen var upåklagelig.

Ligeledes besøgte jeg Vilstrup kirke og skole. Pastor Mejer synes at være en sindig, om end noget svag mand. Skolen var udmærket god; pastor Mejer har udgivet en salmebog. I Grarup mødte

pastor Boysen, før på Før. Kirken er sat istand, skolen ret god. Efter anmodning af gamle pastor Nissen fra Øsby tog jeg også derhen og fandt kirken meget forskønnet ved et stort alterbilled af A. Müller: Kristus i Getsemane. Præsten talte nogle hjertelige ord fra alteret, som jeg besvarede. Jeg besøgte ham i hans hus; konen tysk. Denne værdige mand jubilerer 2. Nov. d. år. Skolen ret god.

Endnu så jeg Starup kirke, som tillige med præstegården ligger isoleret ved fjorden. I alle kirker er gamle, i træ udskårne altertavler, i Vilstrup kirke tvende ældre hensatte, af hvilke den ene har St. Kristoffers billede.

I Haderslev modtoges jeg ved porten af magistraten og med jubel af borgerne, om aftenen afsang „die liedertafel“ en smuk sang.

3. om morgenen gennemså jeg amtstuens protokoller, ligesom og herredsfogdernes og tingskrivernes, overalt fandt jeg reskriptet af 14. Maj 1840 opfyldt, retsforhandlinger og protokoller førte på dansk. Jeg modtog en deputation af tre sognefogder, som i en adresse takkede for resol. af 29. Marts, ytrede tilfredshed med deres embedsmænd og bad om, at dansk indblanding i deres forhold måtte holdes ude.

Straks derpå samlede jeg sognefogderne for Østeramtet og gav dem anledning til at ytre sig. Enkelte takkede for resol. af 29. Marts, andre ytrede, at de ej kunde dette, da de syntes det danske sprog burde have samme ret som det tyske. Jeg forklarede dem dernæst, at forretningssproget i forsamlingen krævede disse hensyn, men at det iøvrigt ej var overladt til stænderforsamlingen at bestemme, men til enhvers frie ytring at vælge at tale dansk, når han ej kunde ytre sig på tysk, og tilføjede jeg: alle som ere her tilstede, ville vist opretholde det danske sprog i det nordlige Slesvig og våge over, at skolelærerne ere danske eller have færdighed i det danske sprog; skulde det nogensinde mangle, da må I klage derover. Jeg gennemgik dernæst alle de regeringsforanstaltninger siden 1840, som alle have til hensigt at se sprogreskriptet opfyldt, og tilføjede jeg: Når nogen nu siger, at eders konge er mindre dansksindet end forhen, eller at han lader sig lede af de tyske, så er det en åbenbar usandhed. Om tiendesagen opfordrede jeg dem til at slutte foreninger; alle ønske de tienden i natura afskaffet. De skiltes meget tilfreds fra mig.

Samme dag beså jeg Åstrup kirke og skole, Vonsbæk kirke og præstegård, herlig beliggende, Hammelev kirke og skole, som ønskes delt og flyttet til byerne; Tørning tinghus med den fameuse tavle, som herredsfoged Kier ej vilde lade ophænge. Jeg sagde dem, at jeg skønnede på deres sindelag og at det vidnede om, at de erkendte det gode, der udrettes for dem. I Hammelev kirke klagedes over for dyre vinduer i kirken.

Om aftenen ved borgervæbningens fakkeltog vistes S. H. faner, hvilket jeg ved reskript vil frabede mig for fremtiden.

(Søndag) *4.* I Gammel Haderslevs danske kirke. Provst Jansen prækede godt. Enkelte avdienser. Ved afrejsen beset hovedkirken i Haderslev, som er under reparation og har en skøn højde. Kl. 12$^1/_2$ afrejst til Apenrade.

Her takkede borgmesteren for bevilget bidrag af den Carstenske stiftelse til skolebygning, for forvisningen at handelen ej vilde blive molesteret af franske krydsfartøjer på kysten. Formanden for de eligerede mænd gentog andragendet om et tysk ugeblad i Apenrade, hvilket jeg dog tvivlede om kunde holde sig, ny ansøgning kunde indgives. Borgmester Schow udbad sig at turde indgive beretning om den Gyntherothske stiftelse, som man ønskede tildels at anvende til skolevæsenets bedste, men hvorpå regeringen ej har villet indlade sig.

Kørt derfra til Gravensten kl 3$^1/_2$, ankommen kl. 6 og fundet dronningen vel. Venskabelig modtagelse i hertugens familiekreds. Jeg talte ikke i fortrolighed med hertugen om nogen genstand, der vedkom stænderne eller andre politiske spørgsmål. Han udlod sig ved teen om vanskelighederne ved „gewerbeordnung“. Ellers fandt jeg ham meget tilbageholden og ved taflet førte han ingen almindelig samtale.

5. Efter frokosten kørtes ud til teglbrænderiet, hvorved sås byen at ligge på bugten indenfor Egernsund, gennem skoven til kongestolen, Kiding (forpagterkone Feddersen, f. Hagemann), over Fiskbæk hjem. Set avdienser fra 5$^1/_2$—6. Stort taffel, hvorved hertugen udbragte vor skål og takkede for besøget samt erindrede om et givet løfte at bivåne hans sølvbryllup ad åre. Jeg svarede, at intet skulde glæde mig mere; dernæst takkede jeg og udbragte hertugens, hertugindens og familiens skål.

6. Kl. 7$^1/_2$ afrejst fra Gravensten, det var skønt vejr, men grånede siden — overalt modtoges vi med jubel og venlige ansigter. På byen Flensborgs gebét mødte Kristiansgarden og flere borger-afdelinger, magistraten o. fl. [samme aften til Før].

Om denne rejse i Nordslesvig kan følgende brudstykker af *breve* meddeles:

30. Juli skriver kongen fra Sorgenfri til Josef Criminil, der lå som kommissær ved stænderne, at hans svar til stænderne i Viborg såvel som til adressens overbringere forhåbenlig havde gjort god virkning i Slesvig. „Men, fortsætter han, den sles-

vigske forsamling må ligeså vente at få et lige så skarpt svar, hvis den som tidligere udtaler sig utilbørlig i anledning af reskript af 29. Marts eller hvis den stiller andragender som det af Gülich" . . . Endvidere fortæller kongen, at han dagen efter vil sejle fra Korsør til Åbenrå, gå derfra ikke til Gråsten (hvor dronningen opholdt sig), men til Haderslev amt, for selv at overbevise sig om stemningen og bestyrke den i det gode. Især vilde han være opmærksom på sprogreskriptets efterlevelse: ond vilje vil han ikke tåle, men retskafne embedsmænd vil han styrke i deres stilling. Den 4. om aftenen kommer han til Gråsten, d. 6. med dronningen til Før.

3. Avgust skriver justitsminister Stemann fra Valbygård til kongen: „Deres majestæts udflugt i det nordslesvigske, som vistnok vil overraske Københavnerne, vil upåtvivlelig bære de heldigste frugter. Den vil berolige de velsindede og sætte D. M. i stand til bedre at bedømme, hvorledes Deres allerhøjeste befalinger i henseende til sprogsagen efterleves, hvorvidt de klager, hvilke i den henseende føres, ere grundede, og hvorledes stemningen er såvel hos folket som hos embedsmændene. Kærligheden til deres konge vil derved end fastere knyttes, da de derved klarere vil skue, at han er en retfærdig, sit hele folk af alle stænder lige elskende og beskyttende, i sine efter moden overvejelse tagne beslutninger fast og urokkelig konge, der vil se med egne øjne; thi en sådan konge er, hvilket alle tiders erfaring lærer, stedse en sand folkelig konge og æres og elskes som sådan.

Bladskriverne, som kun arbejde på at gøre kongen ufolkelig, ere derfor også i denne tid meget utilfredse og i fuld bevægelse, hvorpå D. M. vil få nye beviser af, hvad jeg har bedet kammerherre Tillisch på mine vegne at forelægge D. M."

Kongen skrev til Stemann fra Gråsten, den 4. Avgust, og fortalte ham om sine erfaringer, i det væsenlige som i skrivkalenderen. Det hedder endvidere, efterat der er fortalt om sognefogdernes forskellige mening: „Ved denne meningsulighed sagde jeg til dem: Alle ville I jo være danske, hvad

sproget angår; — ja, svarede de alle; men fremmed indblanding må I selv holde ude af eders anliggender. Derom bad flere af dem og det er den egenlige stemning. P. H. Lorenzen var ved Himmelbjergfesten. L. Skau har ej vist sig. I byen var stemningen ej mindre god; i Haderslev var fakkeltog og liedertafel; rigtignok så jeg ved den lejlighed den slesv.-holst. fane ved siden af danebrog; men det skal ej ske oftere.“

31. Juli skriver prinsen af Nør fra Gråsten til kongen, at han har været her for at hilse på ham, men ikke véd, hvorhen han er taget efter en forandret rejseplan; han må derfor tilbage til Slesvig og vil så hilse på ham på Før. Dette viser, at kongens rejse til Nordslesvig var en overraskelse for alle, således som det også fremgår af brevene til hertugen, hos Wegener: Hertugens forhold til oprøret, s. 168 fl. Det ses endvidere heraf, at embedsmændene gjorde, hvad de kunde, for at give kongen indtryk af at befolkningen var glad ved afgørelsen af 29. Marts.

7. Avgust skriver kongen til Josef Criminil i Slesvig (efter notits i skrivkalender): „at jeg havde fundet befolkningen fuldkommen dansk, jeg havde ikke hørt et tysk ord af almuens mund og det var uret at kalde denne del af landet et tysk hertugdømme. De fordrede dansktalende embedsmænd og danske præster, men de klagede ej over deres nuhavende embedsmænd og ønskede, at dansk indblanding i deres anliggender måtte udeholdes. Jeg havde modtaget tak for patentet af 29. Marts.“

---

15. Avgust (Før). Samtale med pastor Hertel og Schøler. Pastor Hertel erkendte det fejlagtige i at deltage i den slesvigske forenings forhandlinger om hin bekendte erklæring uden at protestere mod samme; men han forsikrede om bøndernes lojale, kongen hengivne sindelag. Jeg sagde ham, at jeg ej miskendte hans hensigt ved at deltage i foreningen for at styre til rette, men for at jeg kunde behandle denne sag nådig, måtte jeg forsynes med et skriftligt andragende.

hvori de deltagende erkendte deres uret og bade om tilgivelse. Pastor Schøler mente, at jeg ved at tale med L. Skau kunde få ham til at erkende sin uret og vinde ham for den gode sag for fremtiden. Iøvrigt beklagede han den københavnske indflydelse, som disse simple men brave folk vare undergivne; han har personlig holdt sig tilbage, da han er mistænkt af de forskellige partier. Klagede over retsforfatningen og at præsterne mod bedre vidende skulde attestere kopskatlisterne.

Amtmand Johansen berettede, at L. Skau mente, at hint brev fra ham til mig var bleven røbet ved en søn af P. H. Lorenzen, som kan have haft adgang til hans pult. Undersøgelsen af den slesvigske forenings erklæring er endnu ej til ende.

16. Jeg lod pastor Hertel, Nis Hansen [d. e. Hans Nissen] og L. Skau komme for mig og den førstnævnte ytrede, at de indså deres fejl at have valgt udtryk i den slesvigske forenings erklæring, der kunde være krænkende for kongen, hvilket aldrig havde været deres hensigt, og de bade, at jeg ej vilde lade gå den strænge ret imod dem, men i nåde afgøre sagen. Jeg svarede dem, at man ej kunde skelne således mellem kongen og hans regerings handlinger, at jo fornærmende udtryk om disse også må være krænkende for kongen. Den begyndte undersøgelse kunde jeg ej stanse, men jeg skulde erindre, at de havde erkendt deres uret og bedet om nåde. Skriftlig erklæring fordredes ved Tillisch af dem.

Lavrids Skau foreholdt jeg det formastelige i at tilskrive sin konge, således som han har gjort det, og sagde ham, han måtte takke Gud for at have en så nådig konge, men imidlertid skulde den sag stå ham åben, hvis han oftere tillod sig sligt. Han skulde vogte sig for fremmed indflydelse, især den københavnske. Om brevets udbredelse sagde han det samme og at han troede det sendt af dette unge menneske til prof. Clausens søn. Han indså sin uret og lovede med tillid at holde sig til kongen.

Disse samtidige optegnelser om det mærkelige sammenstød på Før stemmer ikke ret vel med L. Skaus fortælling i bøgerne om Hans Nissen (s. 59) og Hjort Lorenzen (s. 286); han synes ikke at have mindedes det med særlig glæde, men står jo selvfølgelig her som overalt med palmer i hænderne. Langt nærmere sandheden kommer den overlevering, som Ludvig Hertel har opbevaret i „Fostbroderskabet“ (s. 100), skønt også den er unøjagtig i mindre enkeltheder og ikke

kommer ind på spørgsmålet om Skaus brev. Det er bekendt, at denne i sine bøger påstår, at han for amtmanden oplyste, at hint brev to dage efter ankomsten til København i afskrift var sendt hertugen, hvorefter denne havde udbredt det, og at denne oplysning bragte amtmanden til at slutte forhørene. Det siges nu vel ikke af Skau, at dette blev hans sidste forklaring, men han ønsker dog at give læseren denne forestilling. Efter kongens optegnelse forholder dette sig jo imidlertid ikke således, og hvad der fortælles om hertugens virksomhed i dette stykke har altså været uden al betydning; han har fået en afskrift fra København som så mange andre; efter Droysen og Samwer var en sådan ligefrem opslået på Regensen. Om nu Skau, der overfor kommissionen påstod, at han havde brændt koncepten[1], kun har været uforsigtig eller ikke har kunnet modstå fristelsen til underhånden at lade gode venner se, hvor modig han havde været, får stå hen.

Som en illustration til Skaus påståede imponerende holdning overfor kongen ved denne lejlighed er det brev bevaret, som han måtte skrive, før han på Hertels forbøn fik foretræde for kongen:

Allernådigste konge!

Af præsterne Schøler og Hertel har jeg hørt, at D. M. ønsker en erklæring af os angående foreningens hensigter osv., og da jeg fuldkommen indsér nødvendigheden af at en sådan gives, så tillader jeg mig herved foreløbig at meddele D. M. afskrift af et udkast, som jeg i denne anledning har skreven og som jeg tror at en generalforsamling af den slesvigske forening vil tiltræde. Denne erklæring agter pastor Hertel, Hans Nissen og jeg samtidig at underskrive, hvorpå vi bede D. M. om tilladelse til i forening [at] overrække den.

Da jeg på grund af det desværre alt for bekendte brev har grund til at tro, at D. M. er misfornøjet med mig, og da intet er mig smerteligere end min konges unåde, så fordrister jeg mig tillige til at bede

---

[1] Kancelliet nedlagde forestilling om dette brev d. 26. Juli; da havde Skau endnu ikke forklaret noget om afskriftens oprindelse; han påstod, at koncepten var brændt, hvad der ikke mere er tale om på Før. Kancelliet foreslog i anledning af en adresse fra sognefogderne i Haderslev amt, hvori de fralagde sig de i brevet ytrede anskuelser, at fortsætte undersøgelsen og lade Skau opgive sine hjemmelsmænd for de meddelte ytringer. — Kongen lod denne forestilling ligge.

om en privat avdiens, og vil jeg derfor forblive i forstuen indtil D. M. har læst disse linjer, hvis det måtte behage D. M. at modtage mig straks.

Allerunderdanigst
L. P. Skau.

Kongens skrivkalender.

9. Sept. 1844. [Afrejse fra Før til Tønder.] Seminaristerne fakkeltog.

10. I Tønder; eftersét amthusets bøger, ligeså amtsforvalterens. Herredsfogdernes for Slogs og Lundtoft herred, som føres på dansk; talt med sognefogderne. Kørt en tur til Set, S. Lygum, besét skolen og kirken. Diner på Skakkenborg. Liedertafel og sang.

11. I Tønder besét seminariet; på rådhuset talt om byens anliggender. Kl. $10^1/_2$ afrejst til Gram, over Lygum kloster . . . Dineret på Gram, hvor vi modtoges af administrator kh. amtmand A. Krogh og dennes døtre.

12. [På Gram, jagt.]

13. [Til Ribe.] Folket modtog os med megen jubel. Borgerrepræsentanterne mødte ej alle, formodenlig forledede ved borgerrep., stænderdeputeret Møller, der er sletsindet. Om aftenen ved bortkørselen hujede nogle af pøblen efter statholderen. som slet ikke brød sig derom; dette skal imidlertid undersøges.

På tilbagevejen fra Ribe, omtrent $^1/_4$ mil fra Gram, da jeg sov i vognen, blev jeg opvågnet ved skrig af en bonde, som løb ved vognen og skreg: kammerherre Tillisch er død, det var sådan en prægtig mand, og gentog han dette råb flere gange . . . . [udførlig fortælling om dødsfaldet og stærke ytringer af sorg].

14. . . . Vi afrejste kl. 10, besøgte Rødding skole, hvor direktionen af den slesvigske forening var tilstede, men ingen taler blev holdte. Kl. 2 passerede vi Kongeåen ved Skodborghus.

Breve vedrørende rejsen over Gram.

30. Avgust skrev statholderen, der jo i embeds medfør skulde ledsage kongen gennem hertugdømmet, at han ad forskellige veje var kommen under vejr med, at Lorenzen og venner forberedte en demonstration mod ham under opholdet

på Gram, eller vel endog havde værre hensigter. Det tyske parti vilde imidlertid danne en vagt om ham „til at afværge enhver voldsomhed". Dette tyske parti er jo det langt overlegne (!), men det danske kunde jo få hjælp fra Nørrejylland; han nævnte Skau og Ploug som ledere. For at sikre sig mod alt foreslår han at lade en eskadron ryttere drage til Haderslev under et eller andet påskud. Endelig råder han til hellere at gå fra Tønder til Åbenrå og videre til søs.

Dette er et værdigt sidestykke til Skaus „terzerol i lommen", Hertels tale på Før om „folkerejsning", bøndernes hjælpekorps til Flensborg og mange andre udtalelser i samtidige breve om de store begivenheder, der kunde indtræde.

Kongens svar er påtegnet prinsens brev: . . . . „Jeg laster ej din forsigtighed i anledning af de rygter, der ere komne dig for øren . . . . men man må vogte sig for ej at ledes på vildspor. Det har altid været de danske radikales bestræbelse at vække mistillid mellem kongen og folket, derfor sagdes der, at jeg vel vilde vogte mig for at berøre det nordlige Slesvig, hvor folket var så forbitret over patentet af 29. Marts og det danske sprogs såkaldte fornedrelse; jeg tog derfor netop derhen og fandt stemningen fortræffelig. Således ville de nu også skræmme mig fra Gram, men jeg stoler trygt på det dansktalende nordslesvigske folks sindelag mod kongen, og når de danne en vagt for at vogte om kongens person, så er det lige så sikkert som om jeg var omgivet af min garde. Derfor vil jeg aldeles ikke have, noget militært kommando skal marchere til Haderslev."

14. Sept. skriver kongen fra Gram til *Stemann* om Tillisch, der var dennes søstersøn:

„T. var mere for mig end jeg kan udtrykke, allerhelst i de vanskelige forhold, hvori vi befinde os til hertugdømmerne, som han kendte bedre end nogen anden blot dansk embedsmand; dog det væsenligste var hans strænge retfærdighedsfølelse, som aldrig forlod ham og som han altid udtalte med frimodighed og med den hengivenhed mod sin konge, som jeg

hjerteligen påskønnede. De vil sørge med mig, da jeg véd De elskede ham faderligen“ . . .

Stemann svarede herpå med ligeledes at udtale sin store sorg over søstersønnens død; han omtaler hans store evner og redelige vilje, hans store hengivenhed for kongen — alle hans bestræbelser gik ud på hans tjeneste, „og hvor jævnlig har ikke dette været genstanden for vore gensidige fortrolige, stundom betydningsfulde overvejelser og samtaler“. Han anbefaler broderen, som kongen havde henvendt sig til, som efterfølger: han vilde næppe i samme grad kunne gøre sig yndet, men var flink, tro og tavs.

VI. Kongens virksomhed for danskheden i Nordslesvig 1844—47.

„*15. Juni 1844.* Tillisch referat: *den nordslesvigske højskole* tillades oprettet under amtmandens og provstens overtilsyn.“ (Skrivkalender.)

Den formelle resolution blev dog først underskreven d. 17.; den lyder i oversættelse således:

„Vi ville allernådigst, at der svares gårdmændene Hans Nissen, Nis Steffensen og Lavrids Skau på det andragende, som de har indleveret umiddelbart til os om tilladelse til at anlægge en folkeskole i det nordlige Slesvig og at tilsynet med den måtte blive overdraget til biskoppen i Ribe stift, for så vidt den måtte blive anlagt i Tørning len, — at der ikke findes noget at erindre imod oprettelsen af en folkeskole i det nordlige Slesvig, men at tilsynet med den skal føres af amtmanden og provsten i det distrikt, i hvilket den måtte blive oprettet.“

I kancelliets forestilling oplyses, at kongen under 14. Januar tilstillede det ansøgningen (sml. s. 356 f.) med ordre til at oplyse forholdene, og at det derefter afæskede amtmanden Johansen, provst Matzen i Hygum og regeringen på Gottorp erklæringer. Amtmanden frarådede på det bestemteste enhver

tilladelse til at oprette en skole for konfirmerede, da det kun vilde fordærve de unge og drage dem bort fra deres vante syssel osv.; provsten derimod fandt, at det var en privatsag, som staten ikke havde grund til at blande sig i; iøvrigt anså han planen for umoden og tanken for at savne berettigelse før om 50—100 år, forsøget vilde sikkert mislykkes. Tilsynet, mente han, kunde meget vel tildeles biskoppen i Ribe, dog vel i forening med amtmanden. Regeringen holdt også for, at skolens oprettelse var en privatsag; tilsynet måtte snarest være rent politimæssigt for at forebygge politisk virksomhed. Den sammenstillede iøvrigt skolen med den i Rensborg, som var oprettet for et par år siden; den stod under amtmand og provst. Kancelliet, der jo nødig vilde gøre en indstilling, som det vidste vilde blive kuldkastet af kongen, sluttede sig i det hele til regeringen, men anbefalede tilsyn af politiøvrigheden i det pågældende distrikt.

Der medfulgte ansøgningen en undervisningsplan; deri siges bl. a., at man vilde søge at få videnskabsmænd til at holde enkelte foredrag på skolen.

---

11. Juli 1844. Kongelig resolution om sprogforholdene. Kancelliet nedlagde 22. Marts 1844 forestilling i henhold til kgl. ordre af 10. Febr. 1843: at gøre indberetning om, hvorvidt sprogreskriptet af 14. Maj 1840 var kommen til udførelse m. m. (se s. 345).

I henhold til regeringens indberetning (fra Gottorp) og de lokale embedsmænds afgivne erklæringer oplyste kancelliet, at der var en ikke ringe fremgang i det danske sprogs brug i de forløbne år. Istedenfor at der ved nyår 1841 havde været ialt femten embedsmænd (deriblandt dog ingen af de fire amtmænd), som ikke tiltroede sig færdighed nok i dansk til at gøre det til forretningssprog, var dette nu indskrænket til halvdelen, således at dog enkelte af de andre endnu havde beholdt tysk i de egenlige processager. Vanskelighederne ved for disses

vedkommende at gå over til et andet sprog skildredes af flere af de dygtigste embedsmænd som særdeles store, næsten uovervindelige, sålænge lovgivningen i så mange henseender hvilede på tysk ret. Det kunde derimod formentlig nu siges, at så godt som hele forvaltningen førtes på dansk, ligeså de mundtlige retsforhandlinger.

Regeringen på Gottorp henstillede, om ikke den egenlige proces kunde bibeholdes på tysk, især efterat det nu var tilladt advokaterne at give deres indlæg i dette sprog.

Kancelliet, som bedre kendte kongens vilje, optog dog ikke dette forslag, men tilrådede, om end med nogen tvivl, opretholdelsen af sprogreskriptet, idet der henvises til ønskeligheden af at forflytte enkelte embedsmænd. Overfor indkomne klager fra præster i Tørning len, der vilde have danske tjenesteskrivelser fra amthuset i Haderslev, tilrådede kancelliet *for dette amt* (altså ikke for de andre med dansk sprog) at pålægge amtmanden at tilsende præsterne almindelige anordninger i dansk oversættelse, hvorimod de højere avtoriteters *umiddelbare henvendelser* til private fremdeles skulde tilstilles disse i originalsproget. Et enkelt medlem afgav dog det mindretalsvotum, at denne indrømmelse overfor Haderslev amt ikke burde gøres, da alle embedsmænd i hertugdømmet (også præster) måtte være istand til at forstå og oversætte en tysk skrivelse.

Den kongelige resolution kom til at lyde således (i oversættelse):

„Da det er vor allerhøjeste vilje, at *de hindringer,* som har vist sig overfor *indførelsen af det allerhøjeste reskript af 14. Maj 1840* . . ., efterhånden skal fjernes, så har vort kancelli først og fremmest at agte på, at *de embedsmænd* i de pågældende distrikter, som ikke er at ansé for at være i stand til at bruge det danske sprog, ved forefaldende lejlighed *forflyttes* og erstattes af sådanne embedsmænd, som er det danske sprog fuldstændig mægtige.

Hvad dernæst angår de embedsmænd, som uagtet deres

erklærede evne til at bruge det danske sprog, ikke bruger det i *de retssager, som forhandles i ordenlig rettergang* (proces), da har kancelliet at meddele dem, at de for fremtiden også skal bruge det danske sprog i deslige sager.

Vedrørende endvidere de tvivlsspørgsmål, som er opståede om, *hvilke avtoriteter der skal oversætte* de fra højere og højeste kollegier udgåede anordninger til brug ved kundgørelser, da ville vi, at *indtil videre*, og *så længe som efter de foreliggende forhold* (bewandten umständen nach) *de fra pågældende kollegier udgåede svarskrivelser og anordninger til undersåtter i de danske distrikter endnu ikke af dem selv alle kan udfærdiges i det danske sprog*, disse skal oversættes af *de pågældende amtmænd*, som fremsender dem til undersåtterne.

Endelig ville vi på samme måde, for at lette forståelsen af *de fra højere avtoriteter til undersåtter afgivne tyske resolutioner og svarskrivelser*, hermed allerhøjst have fastsat, at disse af pågældende amtmand skriftligt forklares vedkommende på dansk, samtidig med at han fremsender dem i original.

Forøvrigt ville vi have tilstået de nuværende amtmænd en godtgørelse af vor kasse, der nærmere skal bestemmes, for den ved disse oversættelser foranledigede forøgelse i forretningerne.“

Ved kongl. resol. af 20. Dec. 1844, som fastsætter budgettet for det følgende år, bestemtes, at der skulde gives hver af de fire amtmænd, i Haderslev, Åbenrå, Tønder og Sønderborg, 320 rbdl. som vederlag for de således foretagne oversættelser; det fik tilbagevirkende kraft fra 1. Avg. 1844.

Ved kancelliskrivelse af 11. Okt. 1845 udvidedes den amtmændene pålagte forpligtelse til selve regeringen på Gottorp, for så vidt vedkom de adelige distrikter i Nordslesvig.

Udtalelser af kongen.

Brev til justitsminister Stemann, Boller, den 22. Sept. 1844. (Svar på lykønskning til fødselsdag.) . . . Selvbevidstheden at ville mit

folks vel vil altid følge mig, men det er mistrøstende ikke altid at se dette eller de valgte forholdsregler til at fremme målet erkendt. Den jydske stænderforsamlings deklamationer forvende begreberne hos de uforstandige; men tilliden til kongen og hans vilje til at fremme undersåtternes vel er Gud ske lov usvækket hos den største del af undersåtterne og jeg har i Vejle endnu nylig modtaget talende bevis på bøndernes sindelag, idet over hundrede af disse fra vesterdelen af amtet tolkede mig deres hengivenhed og protesterede mod, at den utilfredshed, som stænderne havde omtalt, fandt sted blandt almuen. Til amtsrådet sammesteds talte jeg også nogle alvorsord og dets jorddrotlige medlemmer fornægtede ligeledes denne så meget omtalte misstemning. Imidlertid er den tanke dog nok temmelig almindelig udbredt, at det danske sprog er sket uret ved patentet af 29. Marts om sammes brug i den slesvigske forsamling, og gid man kunde finde et middel til at mildne dette indtryk.

Stemningen i det vestlige amt Haderslev var fortræffelig, og besøget ved den nye højskole for bønder i Rødding, som endnu ej er trådt i virksomhed, foregik uden taler til almindelig tilfredshed . . . .

Skrivkalender: „Anmærkning ved *begyndelsen af året 1845*“:

Desværre begynder dette år bekymringsfuldere end det afvigte eller noget af de foregående fem regeringsår — den usalige splid og mistillid mellem danske og tyske undersåtter, mellem Danmark og hertugdømmerne, er tiltaget ved stænderforsamlingernes adfærd. Den jydske stænderforsamlings indblanding i de slesvigske anliggender, foranlediget ved sprogsagen og reskriptet af 29. Marts, som ordnede det danske sprogs brug i den slesvigske stænderforsamling. Algren-Ussings proposition om statsenheden, som senere indskrænkedes til den fælles arvefølge, fremkaldte dernæst den heftigste reaktion i hertugdømmernes byer og i den holstenske stænderforsamling, og dennes petition for at bevare hertugdømmernes statsretlige forhold indeholder retsfordringen om en adskilt stat Slesvig-Holstein med særskilt arvefølge.

Hvorledes sådanne uforskammede fordringer skal tilbagevises, må nøje overvejes, men det bør visseligen ske snart og med kraft, dog er deraf næppe at vente nogen udsoning mellem gemytterne, men regeringen må ikke desto mindre udtale sin mening om, hvad ret er, og handle kraftig mod alle rolighedsforstyrrere og mod enhver, der vil adskille det danske monarki.

Gud give sin nåde til udfaldet.

10. Jan. Statsråd. Sl. H. L. kancelli. Ved forhandlingen om *den slesvigske forenings* bekendtgørelse af 12. Juni[1] gik kancelliets

[1] Ved kongl. resol. af 3. Juli 1844 var der nedsat kommission til at undersøge „protokolekstraktens“ oprindelse m. m., idet den slesvigske forening samtidig suspenderedes.

indstilling ud på sagens fortsættelse og dom, og ministrene vare egenligen af samme mening, når sagen sås fra den rent juridiske side; men de miskendte dog ikke, at stemningen i Danmark og Nordslesvig burde agtes for noget og at bønderne selv have forsét sig uden at indsé deres strafskyld; derfor kunde de ikke nægte, at der talte meget for at nedslå sagen: men da måtte nåde gå for ret, og ingen mulkt, som jeg havde tænkt, pålægges foreningen

Angående et incidenspunkt, at nemlig kand. Ploug i sin defension for protokollens indrykning i Fædrelandet havde påberåbt sig et brev fra formanden, som jeg havde antaget som en undskyldning, forklarede jeg statsrådet. at ikkun pastor Hertel havde indsendt ansøgning om benådning, men de tvende andre, Nis Hansen [ɔ: Hans Nissen] og L. Skau, der med ham havde været på Før, havde der ej indgivet nogen tilfredsstillende erklæring og det indsendte brev var modtaget d. 18. Sept. [kongens fødselsdag] på Boller, efter deres afrejse fra Horsens, hvor jeg ej så dem; det var lagt ved sagens akter uden at give dem svar.

Resultatet blev at sagen af nåde kan bortfalde, den slesvigske forening tør igen sammentræde, men ved lignende strafværdig fremgangsmåde må den vente at opløses.

---

22. April 1846 foretoges T. K.'s indstilling om *sprogpatentet* i statsrådet. Det provisoriske patent af 29. Marts 1844 var af stænderne bleven indstillet til stadfæstelse, *hvis* kongen fastholdt sin beslutning at ordne dette forhold ved lov. Principielt havde stænderne først fastholdt deres protest imod, at der var udstedt en foreløbig lov; dernæst havde de med 22 stemmer mod 17 fastholdt det tidligere standpunkt, at ingen lov overhoved skulde gives. Endelig havde de énstemmig bifaldet patentets ordlyd, der jo i virkeligheden så godt som havde befriet dem fra al dansk tale. Kun et mindretal af to (From og Dall) ønskede de danske foredrag oversatte i salen.

I statsrådet meddelte kongen, at han havde modtaget adresser fra Nordslesvig, i hvilke der ytredes tilfredshed med

---

Overkriminalretten på Gottorp, til hvilken de foreløbige forhør indsendtes, delte sig i to lige store dele for og imod sagens fortsættelse. Kancelliets indstilling var af 29. Novbr.

patentet, men han henledede opmærksomheden på de jydske stænders udtalelse og den offenlige mening i Danmark, „hvorfor det måske var klogt at lade det blive ved hint reskript“.[1] Men „ministrene og selv kronprinsen mente, at form og sædvane krævede lov efter stændernes råd; det var kun agitation, mere fremkunstlet end virkelig“. „Jeg gav efter for deres forestillinger, slutter kongen, og loven vil udkomme henimod den tid stænderne samles.“

Kongelig resolution af 13. Maj 1846, efter forestilling af det *danske kancelli*, i anledning af de kongerigske stænderforsamlingers andragender til beskyttelse af dansk sprog og nationalitet i Slesvig:

Stændernes andragende er i formen uforeneligt med statsdelenes indbyrdes forhold, der nødvendiggør en begrænsning i de enkelte forsamlingers virksomhed; men kongen deler ganske de to forsamlingers betragtning af sagens vigtighed. Efter en udtalelse herom hedder det videre:

„For så vidt kancelliet i sin allerunderdanigste betænkning over de foranmeldte andragender har ytret en formening om de foranstaltninger, som måtte være tjenlige til at værne om det danske sprog i de distrikter af hertugdømmet Slesvig, hvor det endnu ganske eller tildels er folkesproget, vil sammes indhold være at meddele dels vort sl. h. l. kancelli, dels direktionen for universitetet og de lærde skoler, idet vi dernæst imødesé, at bemeldte kollegier, ethvert for sit vedkommende, nedlægge allerunderdanigst forestilling, om og hvorvidt de påpegede foranstaltninger, for så vidt de ej allerede have fundet allerhøjeste afgørelse, lade sig iværksætte.“

Den 4. Juni 1845 havde gehejmestatsminister A. S. Ørsted i en afhandling på omtrent 300 foliosider udviklet sine an-

[1] Der må herved være tænkt på at lade patentet vedblivende have karakter af et „reskript“, d. e. provisorisk lov, for at holde vejen til forandringer åben.

skuelser om det danske sprogs stilling og ret i Sønderjylland. Han endte med at tilråde en undersøgelse af sprogforholdene i Mellemslesvig, da det „måtte vække smerte og uvilje at se det danske sprog trængt tilbage“ ved kirkens og skolens fortyskning. Han tilrådede dernæst indførelsen af dansk skolesprog overalt, hvor det var udelukkende folkesprog, og optagelse af danske timer, hvor der var blandet folkesprog. Derimod frarådede han oprettelsen af danske højere undervisningsanstalter i hertugdømmet. Kancelliet stillede sig i sin indstilling af 18. Marts 1846 væsenlig på samme standpunkt, idet det dog efter sagens natur var meget varsomt i sine udtryk. — Idet kancelliet derefter meddelte de to nævnte kollegier den faldne resolution, gav det tillige hvert af dem en udskrift af de betragtninger, det havde fremført for kongen.

I henhold til kancelliets meddelelse nedlagde direktionen for universitetet og de lærde skoler under 23. Juli forestilling om, at der måtte tillægges den ordre til at forhandle med det tyske kancelli om gensidige bestemmelser for adgangen til de to universiteter for disciple fra de lærde skoler, henholdsvis i kongeriget og hertugdømmerne. Men der blev ikke taget bestemmelse i denne noget vanskelige sag før 1848; senere gaves der adgang ved Københavns universitet for elever fra de slesvigske og holstenske skoler (24. Nov. 1851 og 14. Juli 1862).

Det sl. h. l. kancelli synes ikke at have gjort noget ved sagen før efter præsidentskiftet, da der afgik skrivelse til regeringen på Gottorp, 3. Okt. (1846).

Udstedelsen af det „åbne brev“ af 8. Juli 1846 om arvefølgen i Slesvig havde til følge, at der foretoges flere *ombesættelser af de højeste embeder.*

8. Avgust opfordrede kongen på Før *prinsen af Nør* til skriftlig at afgive den erklæring, at han sluttede sig til kongens anskuelser m. h. t. arvefølgen. Da han ikke kunde dette på

grund af forholdet til hele sit parti, måtte han søge sin afsked, hvad han ellers ikke havde tænkt på at gøre. Den skriftlige ansøgning var dateret Nør, den 13.; han afskediges d. 15. Embedet som statholder blev ikke besat; generalkommandoen blev foreløbig overdraget til generalmajor *Lützov*, der endnu ved oprørets udbrud stod som „indtil videre fungerende". En hemmelig ordre af 2. Jan. 1847 bemyndigede ham til i fornødent fald at indkalde frifolkene og tilkalde bistand fra Nørrejylland, hvilke folk da skulde stå under hans kommando; hvis derimod alle fynske og jydske afdelinger kaldtes til hjælp, skulde den kommanderende general i disse landsdele, *kronprins Fredrik*, tage overkommandoen, med oberst Rømeling som stabschef.

26. Avgust gentog derpå præsidenten i det tyske kancelli. *Josef Reventlov Criminil*, sin ansøgning om afsked, som han alt gentagne gange havde søgt. Han blev noget senere overpræsident i Altona og afløstes i kancelliet af grev *Karl Moltke*, hidtil deputeret i rentekammeret (5. Sept.).

Endelig omordnedes 7. September *regeringen på Gottorp*, således at amtmand i Gottorp amt *L. N. Scheel* udnævntes til præsident, medens seks råder afskedigedes og erstattedes af to nye, så tallet reduceredes fra otte til fire. Præsidenten fik overdraget statholderforretningerne.

Både Karl Moltke og Scheel var kongen og monarkiet hengivne mænd, men af fødsel, opdragelse og interesse tilhørte de den tyske del; de var uforsonlige fjender af den slesvigholstenske bevægelse.

I begyndelsen af den følgende Oktober måned, før og efter kongens tilbagekomst fra Holsten og den glimrende modtagelse i København (den 8.), kom der til at foreligge den ejendommelige situation, at Tyske kancelli alt havde sat i værk, hvad kongen nu befalede Karl Moltke at foranledige, nemlig en undersøgelse af folkesproget i Sønderjylland, medens

han gjorde sig bekymringer m. h. t. sprogpatentet, som førerne i Nordslesvig nu slet ikke ønskede forandret. Derefter tog den danske bevægelse ny fart, især efterat stændervalget havde vist en stærk fremgang.

Skrivelse fra kancelliet til regeringen på Gottorp om *folkesproget i Slesvig* m. m., dat. 3. Oktober 1846 (oversættelse):

„Ved forskellige lejligheder er der fremkommet meget afvigende angivelser m. h. t. de i flere distrikter af hd. Slesvig stedfindende sprogforhold. For med tilstrækkelig sikkerhed at kunne dømme om de faktiske tilstande i den henseende, må det derfor ansés for ønskeligt, at der anstilles en nærmere undersøgelse. I så henseende kommer især de sogne i betragtning, i hvilke dansk eller frisisk er folkesprog, tysk derimod bruges som kirke- og skolesprog. Det vil her komme an på ved siden af det samlede folketal i sådanne sogne tilnærmelsesvis at opgive, i hvilken grad dansk eller frisisk er at ansé for flertallets sprog. Ligeledes vil det med hensyn til kirke- eller skolesproget være at oplyse, hvilke forandringer der i de sidste menneskealdere er foregået med det og ved hvilke forhold de især er hidførte. Endvidere må de menigheder nævnes, i hvilke gudstjenesten skiftevis holdes i begge sprog eller undervisningen meddeles i dem begge, enten efter fag eller efter klasser. Ligeså må i henseende til gudstjenesten de pågældende forhold nøje opgives, f. e. hvor hyppigt og når gudstjeneste holdes i hvert af sprogene, endvidere om der er foreskrevet særlige bestemmelser for visse ministerialhandlinger, om der bruges tysk salmebog ved den danske gudstjeneste osv.

Idet kancelliet vedlægger de af det forhenværende overkonsistorium under 20. Avgust 1811 og 30. Nov. 1829 indsendte beretninger over disse forhold, imødesér det ved siden af ovennævnte efterretninger særlig oplysning også derom, om og under hvilke forhold der er bleven udtalt ønske af de vedkommende om en forandring i de bestående forhold, og i så fald, hvorledes man har imødekommet dem, eller hvilken mod-

tagelse de uden eller imod deres ønske foretagne forandringer i kirke- og skolesproget har fået."

Derefter følger nøjagtig anvisning til en undersøgelse af alle de ansatte skolelæreres fordannelse, særlig med hensyn til det danske sprog, og endelig til en undersøgelse af latinskolernes stilling til påbuddet om, at der skal undervises i dansk. Kancelliet udbeder sig ved fremsendelsen af disse oplysninger meddelt regeringens ytringer i samme anledning. Om det danske sprog i købstæderne, som kongen alt 1840 vilde haft undersøgt, var der ikke særlig tale.

Disse undersøgelser tog selvfølgelig lang tid og blev af mange eller de fleste embedsmænd drevne med stærk modvilje. Resultatet indsendtes af regeringen til kancelliet 8. Okt. 1847, men dette nåede ikke at få denne sag bearbejdet før kongens død. Som det fremgår af Karl Moltkes udkast til forfatningsbestemmelser fra Marts 1848, stillede han sig uvillig til en omordning på dette område.

Kr. Flor til prof. Schouw, Rødding 4. Okt. 1846.

. . . Sidste September indsendte jeg til kongen igennem kammerherre Tillisch en ansøgning fra højskole-direktionen angående et dansk skolelærerseminarium . . . Om vi nu få dette ønske opfyldt, véd jeg ikke. Prof. Bahnsen [i Tønder], som jeg i den anledning har besøgt, erklærede for mig, at forandringen ved Tønder-seminariet var ham meget imod, og at han fandt Nordslesvigs begæring om et dansk seminar billig . . . Også har der ulykkeligvis rejst sig en modstander af denne sag i vor egen midte, nemlig pastor Hagen, hvilket jeg først erfarede af hans egen mund i direktionsmødet i tirsdags; og denne modstand kan mulig blive farlig nok ifølge kongens ønske, kun ad privat vej at understøtte den danske nationalitet. Tiden må nu vise os udfaldet.

Fremdeles er det vor hensigt at lade den slesvigske forening indgive til de slesvigske stænder en begæring om, „at det danske sprog i stændersalen må blive ligeberettiget med det tyske". Det er blot for at give kongen en anledning til at tilbagekalde det fatale reskript af 29. Marts, hvilket Tillisch siger, at kongen nok har lyst til. En petition før sammenkomsten i Slesvig umiddelbar til kongen vilde ikke

forekomme ham at være tilstrækkelig grundet og vilde prostituere sagen, da der dog iår ikke vilde blive hørt mange hundrede danske ord i salen, om dansk sattes på lige fod med tysk.

Kongen til Tillisch, 10. Okt. 1846.

Jeg må pålægge Dem at tale med kancellipræsidenten grev K. Moltke og bede ham ikke at lade *trykke* patentet om det danske sprogs brug, eller de i „Eröffnung" dertil svarende steder, førend jeg på mandag har konfereret med ham og Bang og statsrådet derom.

Vel véd jeg, at enhver ting må have en ende [disse aktstykker var bleven forhandlede i statsrådet d. 9.], og efter megen tale frem og tilbage kom det til det resultat at formen bød, at patentet udkom og at derved ny usikkerhed og splid vilde forebygges; men jeg er dog meget bekymret over virkningen heraf i dette øjeblik, hvor stemningen er så god. Det var dog beklageligt at forspilde den og på ny at bringe Nordslesvig og Jylland med deres stænderforsamling i oprør. Jeg må vide Bangs mening om virkningen heraf i Jylland[1]. I al fald mener jeg, at der til samme tid må ske noget ostensibelt i den anden retning, og hertil mener jeg, at et reskript til kancellipræsidenten gr. K. Moltke kunde være tjenligt: antedateret Vyk, den 8. Sept. (den dag han rejste til Slesvig for at indsætte den nye regering), i hvilken omtrent med samme ord, som han brugte i kongens navn, befales ham at indskærpe regeringen håndhævelsen af det danske sprog i de distrikter af hd. Slesvig, hvor det er kirke- og skolesprog, med tilføjende: „og ville Du efter foregående overvejelse i det sl. h. l. kancelli foreslå os de mest passende midler for at erholde fuld vished om, i hvilke sogne af bemeldte hertugdømme almuens sprog er dansk, skønt der i fremfarne tider i samme kan være indført tysk kirke- og skolesprog, ligesom det på den anden side blev at indberette, om der nogensinde er indført dansk kirke- og skolesprog, hvor almuens sprog måtte være tysk — alt for at vi kunne gøre vore kære og tro undersåtter ret og skel i denne, ungdommens undervisning og sjælesorgen så nær angående sag". Herom ville De konferere med grev K. Moltke og forelægge mig koncepten i tysk sprog.

Dette reskript er udfærdiget gennem kabinettet efter den af kongen angivne ordlyd og dateret 9. Oktober (ikke 8. Sept., vistnok fordi en sådan ordre ikke var påberåbt i kancelli-

---

[1] P. G. Bang skulde være kommissarius i Viborg.

skrivelsen af 3. Oktober, hvad der måtte være stødende, når denne blev offenlig bekendt).

13. Okt. 1846 udkom sprogpatentet som endelig lov; det vakte denne gang ingen bevægelse, rimeligvis fordi lederne af den offenlige mening havde fået de af Flor givne oplysninger. Da stænderne åbnedes 21. Okt., afgav Nis Lorenzen den erklæring, at han forbeholdt sig „at betjene sig af det danske sprog i de tilfælde, hvor det måtte falde ham svært efter ønske at udtrykke sig i det tyske sprog“. Posselt og Jepsen bemærkede intet i den retning; Hjort Lorenzen var død og afløst af sin tyske suppleant.

Som bekendt opløste stænderforsamlingen sig den 4. December efter et sammenstød mellem den kongelige kommissarius, regeringspræsident Scheel, og hertugen af Avgustenborg som flertallets fører.

Det nye *stændervalg*, i Februar 1847, bragte et *udpræget dansk mindretal af seks medlemmer:* tre fra Haderslev amt, og tre fra Ærø, Als og Sundved, *alle med danske suppleanter* (de deputerede var: Hans Kryger-Bevtoft, jur. kand. Wiimh-Slavgård, Nis Lorenzen-Lilholt, skipper Brandt-Ærøskøbing, synsmand Bladt-Tanslet og tingskriver Jepsen-Rinknes). Dertil kom som tidligere to dansksindede Flensborgere (Jensen og Schmidt). Der var nu kun to tyske deputerede fra dansktalende landvalgkredse (Tønder og Åbenrå amter), fire fra de dansktalende købstæder.

Denne stærke fremgang fra tre til seks faste stemmer gav selvfølgelig den danske sag et stort opsving, som straks viste sig i en „*slesvigsk folkeadresse*“ til kongen, dateret „Nordslesvig, i begyndelsen af Marts 1847“. Den er affattet både på dansk og tysk og dens hovedindhold er følgende:

Der udtales først en ubetinget tillid til kongen: „Vi have altid med glæde følt og med taknemmelighed erkendt, at himlen

i en ualmindelig grad har skænket D. M. et klart blik for det sande, det rette og det naturlige, og at vi derfor i vor konge ejede en oprigtig ven af folkets friere udvikling og en selvstændigere brug af dets egne kræfter.“ Derpå udtales en lige så stærk mistillid til stænderforsamlingen, hvis hele færd misbilliges, især for så vidt som den havde til hensigt at løsne forbindelsen med Danmark og knytte den med Holsten og derigennem med Tyskland fastere.

Som deres eget standpunkt udtaler de: „Vi ønske helst at blive dem vi hidtil have været, vi ønske ikke at inkorporeres i Danmark, men endnu langt mindre at inkorporeres i Tyskland.“ En nøje forbindelse med Danmark vil de dog holde på, ligesom de ved den lange vane er bleven fortrolige med den forbindelse, de hidtil har haft med Holsten — „for mange af os har den været kær“ —; dog er de nu næsten i færd med at blive kede ad den.

Adressen var anbefalet af en række kendte danske mænd fra hele Nordslesvig, deriblandt de fleste nyvalgte deputerede og suppleanter.

Omtrent samtidig fremsattes den plan at udvide arbejdet for danskhedens vækkelse til Mellemslesvig, som hidtil helt havde gået i Slesvigholstenernes ledebånd; men et brev fra Koch til Flor herom var af denne bleven tabt og opsnappet af Tyskerne, der offenliggjorde det som bevis på den frygtelige „danske propaganda“ (trykt hos Droysen og Samwer, s. 414).

Kongen skriver om disse aktstykker i sin skrivkalender, under 30. Marts, hvor der er tale om forhandlinger med greverne Otto og Karl Moltke:

„Vi behandlede desuden de af regeringspræsidenten indsendte adresser fra den nordslesvigske forening, som ånde de lojaleste følelser, og hvilken jeg ikke ønsker forhindret. Mangel på trykkested har ladet dem anholde på et par steder. Ligeledes er af nogle borgere i Haderslev indsendt et opsnappet brev fra redaktør Koch til prof. Flor, som efter amtmand Johansens mening skal indeholde højforræderske hensigter. Det

kunne vi ej finde deri, skønt det er dumt affattet; også dette fortjener ej at ænses.

Scheels idé at hæve den slesvigske forening for at kunne hæve den slesvigholstenske forening [sml. s. 358] kan jeg ej bifalde; kun hvem der fortjener det, skal straffes."

Kongeligt reskript af 19. Maj 1847 angående omdannelsen af *Haderslev latinskole* i lighed med de kongerigske skoler. *med dansk undervisningssprog.*

14. Maj 1847 skriver kancellipræsident K. Moltke til kongen i en „indberetning", at denne „for nogen tid siden" mundtlig har befalet ham at sende den forestilling om en reform af de lærde skoler i hertugdømmerne, der var foranlediget af de holstenske stænders andragende 1844, til den ny organiserede regerings betænkning, og derved særlig afæske den sin mening om en omdannelse af Haderslev lærde skole til en dansk undervisningsanstalt. Skolernes tilsynsmand, etatsråd prof. Nitzsch, havde 31. Marts foreslået at lade det blive ved en del dansk i de nederste klasser, hvorefter sproget skulde overlades til „privatøvelse og læsningen af danske bøger". Da greven nu går ud fra, at kongen efter de ytringer, han har brugt, holder det for en retfærdigheds handling overfor den danske nationalitets krav at give Haderslev skole dansk undervisningssprog, vil han ikke gerne fremkalde diskussion derom i kancelliet eller regeringen, som om det var et åbent spørgsmål, og han forelægger derfor udkastet til et reskript, hvori sagen afgøres.

Dette kongelige reskript, udstedt 19. Maj 1847, bestemmer (efter nogle bemærkninger om at regeringens erklæring om undervisningsplanen skal indhentes) følgende:

„Derhos har vort kancelli at meddele den slesvigholstenske regering, at det er vor allerhøjeste vilje, at hele undervisningen på Haderslev lærde skole skal meddeles i det danske sprog, dog således at ved siden af undervisningen i modersmålet

undervisningen i det tyske sprog lægges til grund for den grammatiske dannelse i de nederste klasser og også fortsættes i de højere klasser. Denne indretning skal bringes til udførelse samtidig med den tilsigtede omfattende reform af de lærde skoler i vore hertugdømmer Slesvig og Holsten, og vort kancelli har derfor at nedlægge forestilling derom før 1. November, for at der kan tages hensyn dertil ved budgettets affattelse for 1848. Ligeledes har vort kancelli at nedlægge forestilling om afskedigelsen eller forflyttelsen af de lærere ved Haderslev lærde skole, uden tab i embedsindtægter, som ikke måtte være i stand til at meddele undervisning på dansk."

Sagen om undervisningen i de lærde skoler påbegyndtes til endelig afgørelse i statsrådet den 31. Dec. og spørgsmålet om Haderslev skole blev her tilendebragt. Derefter blev referatet afbrudt ved kongens sygdom og død; forestillingen blev dateret (eller omdateret til) 28. Januar 1848. Tyske kancelli indstillede, at der skulde oprettes 3 tyske klasser ved siden af de danske. Den kongelige resolution af samme dag om dette punkt lyder således: „Med hensyn til Haderslev lærde skole skal det have sit forblivende ved det kongl. reskript af 19. Maj forrige år."

Samme dag udstedtes et „regulativ for de lærde skoler i hertugdømmerne Sl. og H."; i dette optoges bestemmelsen om Haderslev som § 3 og der tildeltes de andre lærde skoler i begge hertugdømmer to timer dansk om ugen i de fire nederste klasser (af ialt seks).

Kongelig resolution af 11. Juni 1847 om oprettelsen af *et dansk seminarium i Vonsbæk* (oversættelse):

„Som det allerede ved allerhøjeste resolution af 1. Maj forrige år er taget i betænkning at afhjælpe manglerne ved Tønder seminarium, således har vi nu overfor vigtigheden for det nordlige Slesvig af at have et selvstændigt dansk seminarium fundet os bevæget til at resolvere, at der for at

imødekomme denne trang oprettes et selvstændigt dansk seminarium i Vonsbæk sogn på et ved lokalundersøgelse nærmere bestemmende sted. Dernæst er det vor vilje, at senest samtidig med oprettelsen af dette seminarium en forbedret indretning for seminariet i Tønder kan træde i live.“ Kancelliet skal gøre nærmere forestilling om de nødvendige udgifter herved.

Kancelliets forestilling af 28. Maj oplyser, at kongen alt under 17. Juli 1844 havde pålagt det at undersøge, om ikke Tønder seminarium kunde komme til bedre at fyldestgøre sine forpligtelser overfor den dansktalende befolkning, hvorefter der blev lagt en plan til parallelklasser på de lavere trin, dog således at det tyske sprog vedblivende betragtedes som læreanstaltens hovedsprog (resol. 1. Maj 1846). Ved referatet i statsrådet fremsatte kongen det spørgsmål, om ikke et helt dansk seminarium vilde være at foretrække. Ørsted og Criminil udtalte sig imod det. Derefter havde kongen ved reskript af 14. Oktober 1846 tilstillet kancelliet til betænkning det ovennævnte andragende fra Rødding højskoledirektion om et selvstændigt dansk seminarium, tillige med en udtalelse af pastor Hagen i den anledning. Ved reskript af 29. Dec. var der fremdeles tilstillet kancelliet et andragende af provst Jansen i Haderslev og præsterne Boisen-Vonsbæk, Boesen-Fjelstrup, Hertel-Moltrup og Petersen-Bjert, ligeledes om et selvstændigt dansk seminarium, idet hans majestæt samtidig havde påskyndet en betænknings afgivelse. Kancelliets udførlige redegørelse for planen slutter sig i det hele til det sidst nævnte andragende, der roses for sin rolige og besindige fremstilling; den her foreslåede henlæggelse til Vonsbæk bifaldes, bl. a. også på grund af den derværende sognepræst K. K. Boisens tilbud om daglig at læse en time uden vederlag. Det foreslås at ansætte en bestyrer og førstelærer, og ikke som i kongeriget lade sognepræsten være den egenlige forstander. Pastor Hagens forslag, at lægge seminariet i den nørrejydske enklave ved Tønder, frarådes, da seminariet netop skal tage særligt hensyn til forholdene i hertugdømmet.

Senere blev M. Mørk Hansen udsét til forstander i Vonsbæk. N. L. Feilberg, som Boisen først havde tænkt på at foreslå, blev præst i Ullerup i Sundved, hvor man havde bestemt at oprette den anden højskole, for de sydligere egne.

Ved tronskiftet, 20. Jan. 1848, kaldtes Karl Moltke ind i statsrådet og fik snart her den aldeles overvejende indflydelse. Sammen med Ørsted og Bang forberedte han et udkast til den lovede forfatning, som efter kundgørelsen af 28. Januar bl. a. skulde „indeholde passende bestemmelser for at beskytte såvel det danske som det tyske sprog i de vedkommende distrikter af hd. Slesvig“. Udkastet til det tillæg til forfatningsloven, som gav de herhen hørende bestemmelser, blev fuldt udarbejdet, før gehejmestatsrådet den 21. Marts afskedigedes, og har sin store interesse for at vise, hvad man nu mente at burde indrømme det danske sprog.

Der bestemtes da, at det sprog, som er hvert steds kirke- og skolesprog, skal anvendes i alle udfærdigelser og skrivelser, domme og kendelser, i alle instanser, undtagen ved overappellationsretten i Kiel; altså indbefattet regeringen på Gottorp, overretten i Slesvig og de kongelige kollegier i København. Overappellationsretten skulde dog tage imod danske indlæg og give dom med dansk oversættelse. I kirkelig henseende skulde hertugdømmet deles i to generalsuperintendenturer, et dansk og et tysk; til det første henlægges også Tørning len, Als og Ærø. Alle embedsmænd skulde have et års uafbrudt øvelse i det sprog, de i deres embedsgerning skulde bruge, præsterne i et år have studeret og deltaget i øvelser henholdsvis ved det danske eller det tyske universitet.

Derimod blev grænserne for det officielle sprog dér, hvor de nu var, kun at stæderne Haderslev, Åbenrå og Sønderborg fik dansk skolesprog og dansk hovedgudstjeneste. Der skulde være to seminarer og to realskoler for de to sprog.

Dette viser, hvad den afdøde konge *mindst* vilde have

krævet ved udstedelsen af den forfatningslov, som han forberedte, men det var sikkert ikke *alt*. Oprettelsen af de to bispedømmer, der ulykkeligvis senere blev opgivet, var alt offenlig debatteret som påtænkt af kongen, og i den slesvigske forenings møde den 4. Oktober 1847 stilledes forslag om i så tilfælde at andrage hos kongen på, at grænsen mellem dem fastsattes efter folkesproget, ikke efter det nuværende kirke- og skolesprog (Årbøger 1890, s. 236). At kong Kristian VIII vilde have sluttet sig hertil, kan der efter alt det foregående ikke være mindste tvivl om. Ligeledes kan det ansés for givet, at han vilde have optaget bestemmelser om danskens brug i stænderne.

Men Kristian VIII's død betegnede foreløbig en reaktion i national henseende; med ham var den eneste danske statsmand gået bort, som indtil da havde haft en klar forståelse af den danske nationalitets ret i Sønderjylland og dens politiske betydning for riget; måske den eneste danske statsmand, som overhoved har haft fuld tillid til dens egen indre kraft og selvhjælp, blik for nødvendigheden af dens gradvise emancipation og mod til at gennemføre den — mod overfor både fjender og venner.

FORHANDLINGERNE OM FORFATNINGS-SPØRGSMÅLET I DET DANSKE MONARKIS LANDE 1814 TIL 1848.

(1895.)

[Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger i 1895, S. 156—92. — Her med et Par Tilføjelser og Rettelser af Forfatteren.]

Da Martsministeriet gav sig i færd med de forhandlinger, som førte til Juni-grundloven, begyndte man på bar bund. Valgloven til den grundlovgivende rigsforsamling blev i sit princip vedtagen i to statsrådsmøder, den 3. og 5. April. Ministrene gik, som det synes, aldeles uforberedte til disse forhandlinger, i alle tilfælde havde de forskellige grupper ingen aftaler truffet, og der fremsattes derfor lige så mange eller flere meninger end der var medlemmer. Den anden dags forhandling resumeredes af Monrad således, at der var opnået enighed om 4 ting: aktiv og passiv valgret grundes ikke på ejendom, skat eller stand; valgene er direkte; til valgret kræves 30 års alder; en fjerdedel er kongevalg. Tscherning, som ikke havde været tilstede i dette møde, modsatte sig kongevalgene og truede med at træde ud af regeringen; han blev dog beroliget, rimeligvis med løftet om, at disse skulde opgives i grundlovsudkastet. Dette blev i alle tilfælde så, og enhver modvægt mod den almindelige valgret var dermed bortfalden.

Det blev overdraget til Bardenfleth, Hvidt og Monrad i det enkelte at udarbejde den valglov, som skulde forelægges stænderne, og senere overdroges det ligeledes til dem at skrive et grundlovsudkast. Måske tænkte man herved på en slags repræsentation af de tre højere samfundsklasser: embedsaristokratiet, borgerstanden og de lærde; men som det var disse sidste, der fremfor alle gav årets bevægelser deres præg, således blev det også Monrad, som i virkeligheden skrev grundloven. Hans håndskrift er endnu bevaret og bærer overskriften: „materiale til en forfatning“; dette første løse udkast er i alle væsenlige træk det senere lovforslag.

Afdøde gehejmeetatsråd Krieger har en gang for mange år siden foræret mig dette aktstykke, som han var kommen i besiddelse af under grundlovsforhandlingerne. Hermed fulgte et andet håndskrift fra disse forhandlinger, et fuldstændigt forfatningsudkast fra Marts 1848, affattet af den tidligere nedsatte kommission: Ørsted, Karl Moltke og Bang; — til dette var der imidlertid ikke taget mindste hensyn i rigsforsamlingens udvalg. Og dog repræsenterede det summen af de overvejelser og erfaringer, som landets mest indsigtsfulde mænd i en hel menneskealder havde syslet med for at grundlægge et nyt og tidssvarende regeringssystem, en forfatningsmæssig statsordning for det danske monarki.

Man véd kun meget lidt om det store arbejde, som var nedlagt i forfatningssagens drøftelse forud for 1848. Stænderanordningerne af 1831 og 1834 affærdiges med den oplysning, at de er udarbejdede på grundlag af og i lighed med de preussiske tilsvarende love af 1823, — det skulde altså være noget udefra indført, dårligt svarende til vore samfundsforhold og uden et herfra udgået initiativ. Prof. Schiern, der jo stod hin tid nær, dolerede i sine forelæsninger i stærke udtryk over denne uselvstændighed i vor politiske udvikling, som jo havde gentaget sig 1848.

I virkeligheden var denne uselvstændighed med hensyn til stænderforfatningen dog langt mindre end det almindelig

antages; det meste var her oparbejdet på hjemlig grund og i dyb overensstemmelse med hele vor foregående og samtidige udvikling. Men for at forstå dette er det nødvendigt at gå tilbage til de ældre forhandlinger om en forfatning for Holsten, — forud for de preussiske provinsialstænder.

Vi har over de bryderier og ulykker, som forbindelsen med den tyske del af hertugdømmerne i den sidste snes år bragte os, været nær ved at glemme de store fordele, som monarkiets sammensætning til sin tid frembød. Også vor politiske udvikling har i det halve århundrede, som ligger mellem Norges og hertugdømmernes tab, i denne forbindelse haft en berigelse, en dybere baggrund, som det pludselig vakte forfatningsliv i vort gamle broderland Norge i det samme tidsrum savner. Forholdet til det tyske forbund, modsætningen mellem de to nationaliteter med hver sit universitet og sin literatur, den indviklede historiske ret i hertugdømmerne med deres ridderskab og landskabsretter, modsat den danske kongelov og hele den demokratiske lovgivning i kongeriget, har vel nok på mange punkter virket hæmmende og lammende på vort politiske liv; men disse forhold har tillige haft en overordenlig betydning til at ægge evnerne, vække de nationale kræfter og give udviklingen en fylde og det offenlige liv en rigdom og flugt, som en fredelig forfatningsbrydning i et ublandet dansk land aldrig vilde have nået.

Når modsætningen mellem monarkiets to hoveddele i den sidste halvdel af hint tidsrum mere og mere bar hen imod et ulægeligt brud, så var den i første halvdel et særdeles velgørende incitament for udviklingen. Forfatningsspørgsmålet kunde og måtte ikke rejses i kongeriget og Slesvig, før det kongelige reskript om indførelsen af rådgivende stænder i Februar 1831 var bleven offenliggjort; indførelsen af en virkelig forfatning måtte ikke drøftes i Fredrik VI's levetid. I Holsten kunde det derimod ikke forbydes, da forbundsakten lovede de enkelte stater repræsentative forfatninger, og den første halve menneskealders forfatningskampe i monarkiet udkæmpes derfor

på tysk grund. Det er i virkeligheden hele monarkiets sag, det gælder; begivenhedernes udvikling viste, at hverken det nedarvede regeringsmaskineri kunde tillade, eller kongen og de ledende mænd bære det over deres sind at bryde monarkiets ensartede udvikling, så Holsten fik ikke sin forfatning en eneste dag før statens andre dele. Men det tyske hertugdømme blev midlet til at forberede, at drøfte og indlede forfatningsforandringen, hvorved vi forskånedes for de rystelser, som vel ellers vilde have været uundgåelige, dersom der slet intet var sket i Fredrik VI's tid.

Vi mangler i vore historiske fremstillinger den rette målestok for, hvad Holsten dengang betød. Ved kun at fastholde vrangsiden og udskejelserne af den slesvig-holstenske bevægelse er vi kommen til at opfatte universitetet i Kiel som et arnested for løgn og rænker, ridderskabet som en samling af hovmodige junkere; vor literatur ejer, så vidt mig bekendt, ikke et alvorligt forsøg på at vurdere disse institutioner efter deres sande betydning. Der vil ikke være grund til her at fordybe sig i dette spørgsmål; dog må det fremhæves, at der var samlet betydelige kræfter i og omkring Kiel i dette tidsrum. Universitetet indtog en ikke ringe rang mellem de tyske højskoler; den historisk-politiske literatur, som havde sit midpunkt i „Kieler Blätter", betegnes af Treitschke som det bedste, der samtidig og længe efter fremkom i Tyskland, og i det teologiske fakultet repræsenterede Schleiermachers ven (senere hans efterfølger i Berlin) den virksomme Twesten en retning, som mere og mere vandt herredømme i den protestantiske verden og gav Kiel en fremskudt stilling i udviklingen; da Klavs Harms, som tilhørte samme retning, ved reformationsfesten 1817 offenliggjorde sine theses, affødte de en literatur på over 200 skrifter hele Tyskland over.

I nær forbindelse og omgang med professorerne i Kiel sad mange udmærkede mænd af ridderskabet omkring på de holstenske og sydslesvigske herregårde; de uadelige godsejere optrådte i fællesskab med dem både politisk og socialt. En

dyb human dannelse, nedarvet fra forrige århundrede, gik her hånd i hånd med en levende begejstring for det genfødte Tyskland og den alvorligere ånd, der som en reaktion mod det franske væsen gav tiden sit præg. Også fyrsteslægterne sluttede sig nøje til dette samfund: hertugen af Avgustenborg, som dog døde kort efter freden i Kiel, medens hans sønner endnu var unge; Hesserne, den gamle statholder, landgreven på Gottorp, og hans søn, den kommanderende general prins Fredrik i Rensborg; endelig hertugen af Holsten-Beck på Wellingsbüttel, præsident for det patriotiske selskab, og efter ham sønnen, hertug Vilhelm af Glücksborg, hs. maj. kongens fader, der var landgrevens svigersøn og kongens svoger. Der var i dette samfund, som samlede sig i en snæver kreds om Kiel, en social styrke, en intelligens og en dygtighed, som måtte skaffe det afgørende betydning som faktor i monarkiet; der gaves i det danske hovedland intet helt tilsvarende.

Dette samfund attråede intet mindre end at løsrive Holsten eller hertugdømmerne fra Danmark; det var tværtimod til det yderste lojalt. Den første politiske livsytring er en ytring af lojalitet. Der var under den kortvarige okkupation af Kiel gjort et forsøg fra tysk og svensk side på at rokke Holstenernes troskab mod det danske kongehus. A. W. Schlegel, som fulgte med grev Platen, der var udsét til statholder i Holsten, udgav et voldsomt angreb på landets regering, det samme gjorde den tyskfødte prof. Heinrich, og åndrige damer som Charlotte Rantzau på Seelust i Kiel og fru Schleiden på Ascheberg, begge ligeledes fødte syd for Elben, sluttede sig til ønsket om hertugdømmets løsrivelse. Da derefter Norges rejsning mod indlemmelsen i Sverige foranledigede fortsættelsen af landets okkupation i et helt år, hævede der sig også udenlands stemmer for at kaste Holsten i den store smeltedigel, af hvilken Napoleons ivrigste fjender skulde hente deres belønning; man lod forstå, at en preussisk prins (Heinrich) kunde være villig til at overtage hertugdømmet og fri det for den skæbne atter at falde tilbage under det „danske åg“.

Men Holstenerne vilde ikke. Selv professor Dahlmann (fra Wismar), der var så betagen af frihedskrigens begejstring, holdt på det nedarvede fyrstehus og udkastede planen til en nærmere sammenslutning af landskaberne og Hansestæderne mellem Rygen og Jylland, for at denne „kreds“ kunde danne et mellemled mellem Norden og det øvrige Tyskland. Og de indfødte Holstenere vendte sig på få undtagelser nær med foragt fra den lokkende tale om tysk frihed i modsætning til dansk trældom.

Det var i denne situation, den første anmodning til kongen om en forfatning havde sin rod. Den kom fra kommissionen „zur Wiederbesitznahme der Herzogthümer“, altså kongelige embedsmænd: hertugdømmets kansler v. Brockdorf, grev Rantzau Breitenburg, amtmand Johansen og diplomaten Rist. Under 24. Maj 1814 forestillede de i en memoire kongen farerne ved den nærværende tilstand og foreslog sammenkaldelsen af en holstensk landdag, for at denne kunde sende delegerede til den forestående kongres i Wien og dér udtale hertugdømmets vilje at beholde sit fyrstehus, men tillige ønsket om at slutte sig til det nye tyske forbund. Kongen troede ikke på nogen fare og afslog kommissionens andragende, idet han samtidig udtalte sin anerkendelse af, at kansleren i Slesvig (Krück) ikke havde deltaget i dette skridt.

I det følgende Kieler omslag, efter nyår 1815, besluttede ridderskab og godsejere at forestille kongen umuligheden af at kunne bære den tunge skattebyrde og betale de under okkupationen påløbne restancer, og samtidig bede om genoplivelse af den gamle forfatning i en tidssvarende form. Adam Moltke til Nütschau, bekendt af Baggesens „Labyrint“ som dennes entusiastiske ven — (de to dansede i Paris på Bastillens ruiner) —, blev sendt til Wien til kongen, der nu var i færd med at slutte sig til forbundet, uden dog af ham at opnå noget bindende løfte.

Fra denne tid af begyndte den literære virksomhed for forfatningssagen med udgivelsen af „Kieler Blätter“, ledet af ridderskabets sekretær, prof. Dahlmann, og ført med en over-

ordenlig dygtighed og kraft. Ridderskabets privilegier, der forlængst kun havde betydning af „standsprivilegier", drøftedes efter deres oprindelige mening som „landsprivilegier", og denne opfattelse fastholdtes trods alle indsigelser fra regeringens side, idet samtidig den af kongerne konfirmerede „nexus socialis" mellem de to ridderskaber i Slesvig og Holsten fortolkedes, som om den gjaldt selve hertugdømmerne. Der var i dette en retlig tilsnigelse, som i sin udvikling førte til grove forsyndelser mod den historiske sandhed; men endnu stod det dog mere som et nærliggende middel til at afnøde regeringen genoplivelsen af en forfatning, der aldrig var bleven retlig ophævet, end sige frivillig opgivet af landets stænder, således som det formentlig var sket i Danmark 1660. Dertil kom, at Holsten nu ved forbundsakten havde fået et bestemt krav på en forfatning, så det var i sin orden, at man drøftede dennes form og indhold og ønskede at knytte det nye til det gamle. Hovedtanken, som gik gennem de fremsatte ønsker og forslag, var, at lade ridderskabet danne et overhus, valgte deputerede af de andre stænder et underhus, i lighed med forfatningen i England, hvis folk man dengang antog stammede fra hertugdømmernes „Angler og Sakser". At Slesvig overalt tænktes i nøje forbindelse med Holsten, i en absolut fælles landdag, er en selvfølge.

I Avgust 1816 nedsatte kongen en kommission for at gøre forslag til en stænderforfatning i forbundslandet Holsten; den skulde samles i København under ledelse af gehejmestatsminister Møsting, som forhen havde været præsident i det tyske kancelli, og bestod dels af medlemmer af dette kollegium (præsidenten Otto Moltke og 3 deputerede, blandt dem Anders Bjørn Rothe), dels af Holstenere: Verbitter i Itzeho v. Qualen, kansleren i Glückstadt v. Brockdorf, medlem af ridderskabet grev Hardenberg-Reventlov, landfogden i Sønder-Ditmarsken Heinzelmann og borgmester Decker.

Forhandlingerne begyndte dog i statsrådet og fik her deres grundpræg. Ministrene var enige om, at forfatningen kun

skulde omfatte Holsten, og at ridderskabet ikke skulde kunne beherske repræsentationen, hvad enten man inddelte den i et, to eller tre kamre. Iøvrigt gik meningerne langt ud fra hinanden, og det ses, hvor uvant danske embedsmænd var med at overveje forfatningsspørgsmål. I reskript af 2. November meddeltes det derpå kommissionen, der nu samledes, på hvilket grundlag den skulde arbejde. Det udtaltes først, at forfatningen udelukkende blev givet i henhold til forbundsbeslutningen, medens hertugdømmets ældre forfatning var formelt ophævet ved indlemmelsen 1806 og afløst af kongens enevælde. Til deltagelse i repræsentationen skulde kaldes medlemmer af ridderskabet, godsejere og indbyggere af stæder og landdistrikter; en „ständische Versammlung“ skulde holdes hvert tredje år; den skulde være rådgivende med ret til at stille forslag. Genstand for forhandlingerne skulde være: nye skatter og afgifter og den almindelige lovgivning, vedrørende „den persönlichen Stand, das Eigenthumsrecht und den Besitz“. Stænderne skulde selv repartere nye afgifter over kommuner og personer, dog med kongl. stadfæstelse.

Det kom straks til konflikter og indsigelser. Qualen og Hardenberg erklærede, at de betragtede sig som repræsentanter for ridderskabet, og gjorde indsigelse imod den kongelige opfattelse af indlemmelsen 1806. De hævdede, at forbundslandene havde ret til skattebevilling og tilsyn med skatternes anvendelse, uden hvilket der ikke kunde tales om forfatning, og at Holstens ældste og dyrebareste privilegium var forbindelsen med Slesvig. Alt dette blev dog tilbagevist og grundlaget af 2. Novbr. af kongen opstillet som ufravigeligt for kommissionen, medens det dog blev tilladt medlemmerne af denne enkeltvis at henvende sig direkte til kongen om ethvert af disse spørgsmål.

Kommissionen grupperede sig snart om to hovedsynsmåder; på den ene side den ridderskabelige, således som den blev gjort gældende i Kiel, på den anden en mere demokratisk og frisindet, der kan betegnes som den danske. Denne

sidste blev kraftig fremhævet af Møsting, der havde statsrådet, som jo bestod af lutter kongerigske mænd, bagved sig og støttedes af den danskfødte Rothe, tildels også af de andre kancelliembedsmænd, men ganske særlig af Heinzelmann. Denne var en født Ditmarsker og en højt dannet og erfaren mand. Han havde været lærer ved pædagogiet i Halle og var optrådt som pædagogisk og filologisk forfatter i græsk; derpå var han kommen ind i rentekammeret i København, senere som deputeret i det tyske kancelli; han var her bleven gift med en søster til Rahbek. I den sidste halve snes år havde han nu været landfoged i Ditmarsken, og han repræsenterede således på en fortrinlig måde den frisindede ånd, som dengang og længe efter var fælles for dette støtte bondefolk og den oplyste offenlige mening i Danmark. Møsting forhandlede da også særlig med Heinzelmann om alle principielle spørgsmål, og det blev i virkeligheden dem, som gav forfatningsarbejdet sit præg. Til det holstensk-aristokratiske parti sluttede derimod Otto Moltke (af Espe) sig i alle væsenlige spørgsmål; standsinteressen overvejede altså for alle parter de nationale hensyn.

At følge forhandlingerne i det enkelte vilde føre for vidt; kun den repræsentative forsamlings sammensætning har da også fremtrædende interesse. Det aristokratiske parti holdt her på to kamre, det første bestående af ridderskabet, eller som indrømmelse desuden enkelte høje embedsmænd, det andet sammensat af de tre stænder: godsejere, borgere og bønder. Heinzelmann holdt på ét kammer og fremsatte alt i brev til Møsting af 17. Novbr. det grundforhold, som senere i det væsenlige blev fulgt i det danske monarki lige til 1848: 8 af ridderskab og klostre, 4 godsejere, 11 fra stæderne og 16 fra landdistrikterne, ialt 39. Da kommissionen imidlertid med stort flertal stemte for to kamre, forlangte han alle tre stænder repræsenterede i dem begge, da hele forfatningen ellers vilde blive upopulær. Møsting stillede da forslag om tre kurier i ét kammer, efter de tre stænder. Det adelige parti tilbød nu optagelsen af medlemmer fra andet kammer i første, indtil

halvdelen af ridderskabsmedlemmerne. Vinteren gik med altid nye kombinationer, indtil man i Marts foreløbig sluttede forhandlingerne for at få kongens afgørelse af stridsspørgsmålene. Det store flertal holdt da på ridderskabets ret til helt eller aldeles overvejende at besætte første kammer; mindretallet, nu kun bestående af Møsting, Heinzelmann og Rothe, vilde kun have et begrænset antal af ridderskabets medlemmer og begge kamre som repræsentation for alle tre stænder.

Den kongelige resolution faldt først over et år efter, den 15. Maj 1818; den gik ud på, at kommissionen skulde udarbejde to forslag, et med to og et med tre kamre; det første kammer skulde i begge tilfælde bestå af valgte medlemmer af ridderskabet og de af kongen nobiliterede godsejere, dertil visse høje embedsmænd. Repræsentanterne, henholdsvis for stæderne og for de uadelige godsejere og bønderne, skulde danne enten et eller to kamre. Dette sidste forslag (med ialt 3 kamre) trådte nu mere og mere i forgrunden og havde øjensynligt de danske statsmænds sympati. Forhandlingerne førtes imidlertid denne gang kun i et par måneder, hvorefter de igen udsattes til det følgende år. De åbnedes da med en kongl. resolution af 1. Maj (1819), som fastslog, at der skulde være 3 kamre, og i de følgende 6 uger udarbejdedes der nu nærmere bestemmelser herom, til et endeligt forslag (af 18. Juni). „Stænderforsamlingen“, som den nu skulde kaldes, kom herefter til at bestå af et første kammer med 16 medlemmer, valgte i og af ridderskabet og de af kongen nobiliterede godsejere, 4 høje embedsmænd og besidderne af de oldenburgske og hessiske fideikommisser; et andet kammer med 24 medlemmer, valgte af stæder og flækker, og et tredje kammer, bestående af 6 medlemmer, valgte af de fra første kammer udelukkede godsejere, og 28, valgte af bønderne i alle hertugdømmets distrikter, altså også på de adelige godser.

Valgene til forsamlingen skulde finde sted forud for hver samling, hvert tredje år. Foruden de almindelige personlige egenskaber, deriblandt kristelig tro, skulde vælgerne til første

kammer eje et adeligt gods, til andet et hus til 1000 rbdl. brandforsikring, eller hus af ringere værdi tillige med sikker formue af 1000 rbdl. i grundejendomme eller statspapirer; til tredje henholdsvis adeligt gods eller landejendom til 1000 rbdl. skatteværdi som ejendom eller arveforpagtning. Fra valgbarhed udelukkedes læger, advokater, professorer, præster og skolelærere; borgere og bønder skulde for at kunne vælges have otte-dobbelt ejendom af den, som gav valgret; også her kunde sikker formue erstatte manglende grundejendom. Officerer og embedsmænd skulde være valgbare og ikke behøve tilladelse til at modtage valget. Stænderforsamlingens beslutninger fattes, efter udkastet, lovgyldigt af to kamre, hvis de ikke kan enes alle tre; to har tillige ret til at petitionere om lovforslag. Forslagene indbringes i et af kamrene, efter kongens valg, og går da en forud bestemt gang, enten skriftlig med motivering fra kammer til kammer, eller ved to medlemmer til mundtlig forklaring; alle skattesager forelægges først i tredje kammer. Der udnævnes kongelige kommissærer, men kamrene vælger selv deres formænd.

Dette forfatningsudkast blev af kongen sendt til statsrådets erklæring, men videre kom det ikke. Reaktionen i Tyskland var imidlertid bleven så stærk, at der overalt indtrådte en stansning i den efter 1815 begyndte udvikling; der blev indført censur i alle forbundslandene, og universiteterne blev stillede under et særligt tilsyn. I „Wiener Schlussacte“ (af 15. Maj 1820) gentoges vel løftet om indførelsen af „landständische Verfassungen“, men det blev overladt de „suveræne fyrster“ at ordne dette „indre anliggende“ efter „de foreliggende forhold“; kun hvor der fandtes „in anerkannter Wirksamkeit bestehende landständische Verfassungen“, kunde disse kun forandres ad forfatningsmæssig vej. Dette sidste bragte ridderskabet til efter Dahlmanns tilskyndelse at henvende sig til forbundsdagen for at kræve anerkendelse af den gamle slesvig-holstenske forfatning. Der blev som bekendt procederet med stor lærdom og styrke, men klagen afvistes (27. Novbr.

1823) i begge sine hovedled: den gamle forfatning i Holsten kunde ikke anerkendes for at være i „virksomhed“, og forbundsdagen havde intet at gøre med Slesvig. Desværre benyttede regeringen ikke denne udtalelse til nu at ordne Holstens forfatningsforhold efter det fuldt udarbejdede udkast, samtidig med at Preussen indrettede sine „provinsialstænder“; Slesvigs og kongerigets styrelse kunde da senere være bleven ordnet efter fornyede overvejelser og aldeles uafhængig heraf, uden at man havde behøvet at frygte forbundets indblanding. Det er måske den mest skæbnesvangre forsømmelse i hele vor nyere politiske historie.

Det eneste, der blev gjort i henhold til det af den kongelige afsending i Frankfurt ved denne lejlighed givne løfte om at fremme forfatningssagen, var nedsættelsen af en ny kommission til at udarbejde forslag om oprettelsen af en øverste domstol i Holsten som forberedelse til stænderforfatningen. Disse overvejelser endte med indstillingen om en sådan domstol og en særlig provinsialregering for Holsten, for helt at adskille dommervirksomheden fra administrationen (10. Nov. 1826). Men iværksættelsen kom heller ikke her. Ansvaret herfor må sikkert især søges i det tyske kancelli, der ikke vilde have hertugdømmerne adskilte, og det falder da fremfor alle på dets danskfødte præsident Otto Moltke.

Kongeriget og Slesvig havde stået aldeles udenfor alle disse forhandlinger. Da Dahlmann under stænderkommissionens første session havde fået en adressebevægelse i gang i de slesvigske byer for en tilslutning til den holstenske forfatning, var motivet de truende udsigter til en forringelse i kreditforholdene overfor Hamborg, og da der i omslaget 1818 samledes underskrifter på en adresse i lignende retning fra begge hertugdømmerne, fik den kun 12 navne fra Slesvig mod 140 fra Holsten. I kongeriget blev enhver ytring i retning af forfatningsforandring strængt undertrykt, medens der iøvrigt fandtes en forholdsvis liberal trykkefrihedslovgivning; denne var endnu liberalere i Slesvig, hvorfor også Kieler-professorernes sidste

skrifter udkom nord for Ejderen. Mærkeligt er det også at se, at kongen netop samtidig med den stærke bevægelse i Holsten, der ikke førte til noget praktisk resultat, gjorde indrømmelser i Danmark, som kunde siges at imødekomme den offenlige menings krav på garantier overfor den før 1814 ubundne kabinetsstyrelse. Det var således en indrømmelse overfor danske klager, at der i April 1814 oprettedes et statsråd, og det vidner stærkt om kongens mistillid til Holstenerne, at han ikke optog nogen mand fra hertugdømmerne i dette før efter 1830. Endvidere oprettedes ved forordning af 23. April 1817 en „komité“ i Københavns grosserersocietet, bestående af 12 medlemmer og en formand, „hvilke skal iagttage de pligter, som påligger hele societetet, samt afgive de betænkninger, erklæringer og responsa, som kollegierne, øvrighederne eller domstolene måtte fordre“. Valget af denne komités medlemmer foretoges hver gang af kommerce-kollegiet blandt tre af societetet indstillede grosserere. Og af endnu større betydning var det, at nationalbanken ved sin oprettelse, 4. Juli 1818, stilledes under bestyrelse af 5 direktører og 15 repræsentanter, som på en enkelt nær supplerede sig selv, efter første gang at være valgte af valgmænd blandt bankens interessenter. Alle bestyrelsens medlemmer skulde med ed forpligte sig til kun at ville varetage bankens interesser, og denne ed skulde også embedsmænd være bundne af uden hensyn til deres embedsed; kongen lovede højtidelig for sig og efterfølgere aldrig at ville gribe ind i bankens bestyrelse, højesteret skulde være dommer i stridsspørgsmål om oktrojens fortolkning. Det var den første institution, den enevældige kongemagt havde skabt med garantier for uafhængighed af dens magtfuldkommenhed, i virkeligheden i strid med kongeloven. Samtidig løstes hertugdømmernes forbindelse med banken. Det var som om kongen også her vilde vise, at han agtede at give mere, hvor han var fuldstændig uafhængig, end hvor man vilde afnøde ham formelle indrømmelser.

Det var derfor også helt i sin orden, at kongen i slut-

ningen af året 1830, da den af Lornsen rejste bevægelse nødte ham til at gøre alvor af stænderforsamlingens indførelse i Holsten, meget snart kom til den beslutning at udvide denne institution til Danmark og Slesvig; alt midt i December nedlagde Møsting i al hemmelighed efter kongens ordre forestilling herom. Reskripterne til de to kancellier udstedtes den 11. og 13. Jan. 1831; i det første udtaltes, at der skulde indføres rådgivende stænder for hvert af hertugdømmerne for sig, på grundlag af den preussiske forfatning af 1823, ligesom administrationen skulde adskilles fra justitsen i begge hertugdømmer. efter forslag af kommissionen af samme år; kansleren i Slesvig skulde tiltræde den ved genoptagelsen af dens arbejder. I det andet meddelte kongen, at han vilde indføre stænder i Danmark ligesom i hertugdømmerne og efter samme mønster. Indholdet af disse reskripter bragtes til offenlighedens kundskab i den følgende måned, og først nu udkom de første danske skrifter om repræsentationsspørgsmålet (af Tscherning og David), med meddelelser om de preussiske provinsialstænder og en kritik af deres indretning.

Det var vistnok en meget uheldig tanke at nævne denne fremmede institution i en kongelig tilkendegivelse, som blev offenliggjort. Prins Kristian, som fra nu af trådte ind i det offenlige liv som medlem af statsrådet, advarede straks kancellipræsident Stemann imod at lade dette komme frem: „I en offenlig bekendtgørelse, skriver han, skurrer det slemt i danske øren, at den tilsiger en preussisk stænderforfatning, medens man vist først og fremmest ønsker en dansk eller national indretning.“ Stemann svarede med en henvisning til de fremmede magter (!); desuden var den alt trykt. Flere år efter kom A. S. Ørsted tilbage til det samme under diskussionen om trykkefrihedslovgivningen, idet man da vilde fortolke udtrykkene i stænderloven efter den preussiske sprogbrug: I hvad forhold man end vil sætte de to anordninger, siger han, „så må dog kongens undersåtter i hin (danske) anordning kunne læse sig til, hvad det var landsfaderen skænkede dem, og de

må ikke have behov for at forstå deres konges i sig klare ord at studere den preussiske anordning, endnu mindre den preussiske praksis“.

I virkeligheden fik denne henvisning til de preussiske love ikke ret meget at sige; i grunden var det ikke stort mere end begrebet og navnet „provinsialstænder“, som låntes derfra, medens man ellers helt igennem blev på hjemlig grund og langt mere fremdrog den ældre kommissions arbejde end den fremmede anordning.

Det var fra først af meningen at påskynde det hele lovarbejde således, at stænderne kunde sammenkaldes i en nær fremtid, og generalprokuroren Ørsted arbejdede ihærdigt i forslaget for at bringe det til ende i forårets løb, hvorefter der skulde indkaldes notabler for at drøfte dets enkeltheder. Overprokuroren i det tyske kancelli Hopp lod sig imidlertid god tid, og kancellipræsidenterne Stemann og O. Moltke forhastede sig heller ikke. Det blev derfor bestemt, at der først skulde udstedes en „almindelig anordning“ om provinsialstændernes indførelse, henholdsvis i Danmark og hertugdømmerne, og disse udkom da også som bekendt under 28. Maj 1831. I disse mærkedes ganske vist ligheden med den preussiske lov af 5. Juni 1823, men ligheden med det henlagte forslag af 1819 var dog alt her nok så stor; da dette imidlertid ikke var offenlig tilgængeligt, holdt man sig til den første. Den preussiske lov gav navnet provinsialstænder (1), fastsatte grundejendom som adkomst til deltagelse (2), og lovede forelæggelsen af alle love vedkommende den enkelte provins, såvel som sådanne almindelige love, „welche Veränderungen in Personen- und Eigenthumsrechten und in den Steuern zum Gegenstande haben“, — indtil indførelsen af almindelige stænderforsamlinger; endvidere skulde forsamlingerne kunne fremsætte „Bitten und Beschwerden“, ligesom de skulde bestyre provinsernes kommunale anliggender under regeringens tilsyn (3). De danske anordninger var noget fyldigere affattede: som medlemmer af forsamlingerne nævnedes også kongevalgte pro-

fessorer og præster; foruden „Bitten und Beschwerden“ nævnedes „Vorschläge und Anträge“ (som 1819), og til løftet om styrelsen af kommunalforholdene lagdes (som 1819) repartitionen af nye skattepålæg. For kongeriget affattedes denne § (6) dog i en fattigere form: „Da vi ansé det gavnligt, at der indrømmes provinsialstænderne medvirkning med hensyn til kommunernes anliggender, så ville vi have taget det under overvejelse, hvorledes dette lader sig udføre, og derpå tage nærmere bestemmelse i så henseende.“ Antydningen af et om end nok så begrænset selvstyre ønskede man helst at undgå på kongelovens grund. Endvidere bestemtes, at stænderne skulde sammenkaldes hvert andet år (1819 hvert tredje, de særlige preussiske anordninger fastsatte møde hvert andet for de første 6 år), og kongen forbeholdt sig nærmere at fastsætte de deputeredes antal. Den almindelige anordning og antallet af deputerede skulde være gældende grundlov i den form, kongen gav det; alle øvrige bestemmelser skulde derimod drøftes ved indkaldte tillidsmænd. I Preussen havde der været nedsat en kommission under kronprinsens forsæde, og denne havde rådført sig med „erfarne mænd“ af hver provins. De særlige anordninger udstedtes her umiddelbart efter den almindelige lov (1. Juli 1823).

Disse preussiske anordninger havde et udpræget aristokratisk indhold. De enkelte forsamlinger var dannede på grundlag af samfundets tvedeling, således at ejerne af „Rittergut“ og „Standesherren“ overalt havde samme antal repræsentanter som borger- og bondestand tilsammen; blandt disse sidste var det normale forhold som to til en. Medens det holstenske forslag af 1819 altså gav hver stand sit ligeberettigede kammer, dannede de preussiske forsamlinger ét kammer med en repræsentation af henholdsvis én, to og tre sjettedele for bønder, borgere og godsejere. Dog kunde et flertal af $^2/_3$ af en stand forlange forsamlingens opløsning i stænder „bei Gegenständen, bei denen das Interesse der Stände gegen einander geschieden ist“, men altså ikke i almindelige lovgivningssager.

Med hensyn til forhandlingerne var det i Preussen bestemt, at kongen udnævnte en landmarskalk af den første stand, han valgte atter udvalgene og gav dem en formand, som ligeledes skulde tilhøre den første stand. En kongelig kommissarius skulde tilforordnes stænderne, men ikke kunne være tilstede ved forhandlingerne. Kun resultatet af disse blev bragt til offenlighedens kundskab.

Der løftede sig straks stemmer fra alle sider imod denne ordning som stridende imod den demokratiske samfundsånd i Danmark; ikke blot udtalte David og Tscherning det offenligt, men også i statsrådet og kancellierne var man på det rene med, at sligt kunde ikke indføres hos os. Her gjorde forhandlingerne fra 1816—19 deres gode nytte; thi skønt de aldrig nævnes, er det dog klart, at man stadig har dem in mente. Og da kongen, straks efter den almindelige anordning, under 4. Juni 1831 beskikkede en komité, bestående af de to kancelliers præsidenter og prokurører, til at affatte forslag til de særlige anordninger, var dermed givet, at de vilde blive skrevne i en helt anden ånd end den, som havde rådet i Berlin under kronprinsens forsæde. Thi vel var Otto Moltke den eneste af disse mænd, som havde deltaget i de tidligere forhandlinger, og han havde her stået på det ridderskabelige stade; men han var en alt for ubetydelig mand til at kunne gøre sig gældende overfor en karakter som Stemann og jurister som Ørsted og Høpp.

Komiteen trådte først sammen ved årets slutning og arbejdede derpå i vintermånederne, hvorefter sagen forelagdes i statsrådet i April 1832. Den delte sig snart i et flertal og et mindretal, idet Høpp med sine mere konservative anskuelser fik de to kancellipræsidenter på sin side imod Ørsted; men i vigtige hovedpunkter opnåedes der fuld enighed om forholdsvis meget liberale bestemmelser.

Med hensyn til antallet af deputerede fulgte man således ikke den preussiske tvedeling, men den for Holsten 1819 foreslåede tredeling. Der skulde i alle fire forsamlinger tilsammen

vælges 65 købstadsfolk og dobbelt så mange, 127 (—135), landbrugere, deraf 51 (—59) godsejere og 76 bønder. Disse sidste var især overvejende i Nørre- og Sønderjylland. Dertil kom to præster og en professor i hver forsamling, valgte af kongen, ligesom i hertugdømmerne de 4 og 4 medlemmer af ridderskabet (ovenfor medregnede blandt godsejerne) udnævntes af kongen på livstid; hertugen af Avgustenborg og landgreven af Hessen fik arvelige „virilstemmer", henholdsvis i Slesvig og Holsten, og kongen forbeholdt sig at udnævne indtil 4 større grundejere i hver af de to danske forsamlinger.

Forsamlingerne skulde ikke deles i kamre eller kunne skille sig efter stænder; de skulde selv vælge deres præsident og sekretærer, ligesom de ved frit valg kunde nedsætte komiteer, som selv skulde vælge formand og ordfører. Kommissarius skulde deltage i forhandlingerne, men ikke være tilstede ved afstemninger. Alle beslutninger skulde fattes med simpel stemmeflerhed, ikke som i Preussen med $^2/_3$ af de stemmegivende; valgene skulde foretages direkte ved protokoltilførsel. Disse sidste bestemmelser skyldtes Høpp, medens danske kancelli her havde fulgt det fremmede mønster.

Med rette fremhævede Otto Moltke som formand i komiteen i brev til kongen (af 3. April 1832), at man var gået den vej fuldt ud at give, hvad der var lovet og hvad man kunde vente. Der var to muligheder, mente han, for fremtidens udvikling: enten falder den demokratiske urolige tidsånd igen bort eller den fortsættes i længere tid. I første tilfælde er det temmelig ligegyldigt, hvad vore stænderanordninger siger, i sidste er det absolut at foretrække, at de giver alt, hvad der kan gives, giver det med tillid til folket og således, at intet mere er at kræve. Man vil ellers straks møde nye fordringer og måtte gøre nye indrømmelser, og dermed er da al fasthed opgiven. Har man derimod givet lojalt, da må ingen rokke dette. „Således tør jeg, slutter han, ytre den faste overbevisning, at det er langt farligere for den kongelige avtoritet at indskrænke de rådgivende stænder i de specielle love ved rege-

ringens overvejende indflydelse på samme end at gøre dem til alt det, som de efter deres natur kan og bør være, når kun man strængt holder dem indenfor deres virkelige grænser."

Forhandlingerne i kancellikomiteen gav stænderlovene deres væsenlige præg, men der var dog en række punkter, som endnu voldte langvarige, tildels livlige forhandlinger, dels i statsrådet, dels med de indkaldte tillidsmænd, dels ved fornyede overvejelser i komiteen, kancellierne og statsrådet. Disse forhandlinger strakte sig over godt halvandet år, en tid, som forekom forfatningsvennerne at være spildt eller med vilje forhalet, men som i virkeligheden var vel anvendt og i mange henseender klarede de spørgsmål, som ved et så betydningsfuldt vendepunkt i statens styrelse måtte frembyde sig. At samtidig landets dygtigste hoveder drøftede de samme spørgsmål i literaturen, var en dobbelt vinding, idet derved den offenlige opmærksomhed blev vakt og spørgsmålene fik en yderligere belysning.

I statsrådet fik Stemann med sine mere konservative anskuelser en afgjort overvægt overfor Ørsted, der ikke var personlig tilstede; også Otto Moltkes og Høpps indflydelse og hensynet til de konservative hertugdømmer gjorde sig her stærkt gældende. Kun prins Kristian trådte ihærdigt i skranken for Ørsteds liberale anskuelser, men som oftest uden resultat.

Af Ørsteds særlige vota, der for det meste støttedes af et flertal blandt hans kolleger i danske kancelli, fortjener adskillige at fremdrages. Således kæmpede han for, at der kun skulde være én forsamling i kongeriget, da den grund, man havde til en provinsdeling i Preussen, nemlig landets brogede sammensætning af gradvis erobrede dele, slet ikke her var tilstede. Han vilde have retten til at vælge nationalbankens bestyrelse overdraget til stænderne, idet han gjorde gældende, at man 1818 kun havde givet den ret til at supplere sig selv, fordi nationen dengang savnede enhver repræsentation. Endvidere vilde han have en finansetat meddelt stænderne for at

sætte dem i stand til at danne sig en begrundet mening om rigets økonomiske forhold.

Hvad valgretten angik, vilde han det mest mulige udvide den ud over den først givne ramme. Foruden grundejendom mente han at også skatteansættelser og kapitalformue måtte give adgang til valg; han vilde gå ned til 2 tdr. hartkorn eller 16 rbdl. arealskat på landet, 500 rbdl. brandforsikring eller 30 rbdl. skat i stæderne (4000 rbdl. eller højere næringsskat i København). En i to år bunden formue af 10000 rbdl. skulde overalt give valgret. Valgbarheden skulde ikke knyttes til strængere bestemmelser end valgretten. Endvidere vilde han, at gårdfæstere og sognepræster med præstegård skulde have samme ret som selvejere. Jøderne vilde han i strid med de preussiske love give valgret. Justitiarer og biskopper vilde han have ind i forsamlingerne tillige med professorer. Valgene vilde han have foretaget ved valgmænd som i Norge, Preussen og de sydtyske stater, således at valgene fandt sted efter amter, med 2—3 deputerede under ét.

Intet af dette trængte igennem i statsrådet, uden bestemmelsen om at gårdfæstere fik valgret. Af hensyn til den højere census, som tyske kancelli havde tænkt sig, blev valgretsbetingelsen fordoblet og valgbarheden gjort afhængig af en firdobbelt grundejendom, al anden adkomst til valgret faldt bort; gårdfæstere skulde have 5 tdr. hartkorn for at få valgret. For hertugdømmerne knyttedes valgretten til en landejendom til 3200 rbdl. skatteværdi, eller en købstadsejendom af 1600 rbdl. brandforsikring (i de største byer det dobbelte).

Da disse spørgsmål blev afgjorte i statsrådet (April 1832), var der alt udnævnt „erfarne“ og „oplyste mænd“, henholdsvis fra hertugdømmerne og kongeriget, til at gennemgå lovforslagene, der nu blev trykte i den vedtagne form. De erfarne mænd trådte sammen i slutningen af samme måned og forhandlede i en 4—5 uger, derefter kom de oplyste sammen den 10. Juli og afsluttede midt i Avgust. Møderne holdtes på Kristiansborg under forsæde af vedkommende kancellipræsi-

dent og med prokurøren som referent; den tyske forsamling bestod af 29, den danske af 35 mænd. Danske kancelli vilde oprindelig have haft dem valgte af de fremtidige vælgere, men det tyske trængte igennem med sin mening, at de skulde udnævnes af kongen. Det var embedsmænd i stæderne og på landet, godsejere, borgerlige tillidsmænd og fremragende jurister; ingen bønder fik sæde blandt dem.

Forhandlingerne havde et meget fredeligt forløb, da de liberale lovforslag afvæbnede enhver skarpere kritik. Dog blev drøftelsen af forskellige stridsspørgsmål ret livlig, og der blev truffet adskillige afgørelser, som ikke behagede præsidenterne; den danske forsamling var gennemgående mere frisindet end den tyske. Mærkeligt nok blev de oplyste mænd ikke satte i kundskab om, hvad de erfarne havde besluttet, og disses møder var forlængst sluttede, da hine begyndte. Det blev derfor nødvendigt bagefter at sammenarbejde det brogede materiale, og dette overdroges ganske naturligt til kancellikomiteen; Høpp blev også ved denne lejlighed den toneangivende.

Komiteen tog et meget lojalt hensyn til de af forsamlingerne fremsatte ønsker, kun at hensynet til lovenes så vidt mulig ensartede affattelse lagde bånd på indrømmelserne. De vigtigste af de foretagne forandringer var følgende.

Forslaget havde forkortet den i Preussen krævede betingelse for valgbarhed, 10 års uafbrudt besiddelse af ejendom, til det halve og havde opgivet, at det skulde være samme ejendom; forsamlingerne havde ønsket det yderligere nedsat til et år (og 5 års ophold i landet); dette tiltrådte komiteen. De oplyste havde stemt for, at fæstebønder også skulde være valgbare, som Ørsted havde holdt på; det blev ligeledes tiltrådt. Derimod faldt „benificiarernes“ (sognepræsters m. fl.) valgret igennem med 18 stemmer mod 17.

Spørgsmålet om jødernes stilling viser især det forskellige frisind i rigets to dele. De erfarne mænd havde slet ikke omtalt denne sag, men holdt sig til hvad der var foreslået 1819 og fastsat i Preussen såvel som i lovforslaget; de op-

lyste derimod besluttede énstemmig, at jøderne burde have valgret, og med 24 stemmer mod 11, at de tillige skulde være valgbare; gehejmearkivar Fin Magnusen indgav senere et særligt votum til kongen for at hævde retfærdigheden i dette forslag. Det er et smukt træk af frisind på et så tidligt punkt i vort offenlige liv, i modsætning til vore naboer både i syd og nord; men det bør da tillige fremhæves, at de danske jøder i en ualmindelig grad havde sluttet sig til nationen i alle dens bestræbelser, og at netop dengang to mænd som H. Hertz og N. David indtog en stærk fremskudt plads i vort offenlige og literære liv. De øvrige forslag var af mindre vægt; kun ønsket om at der måtte udgives en særlig stændertidende, med meddelelse om forhandlingerne (ikke blot resultaterne, som i Preussen), var af dybt indgribende betydning. Også dette tiltrådtes af komiteen.

De endelige forhandlinger i statsrådet fandt sted i efteråret 1833. Det blev her afgjort, at der til valgbarhed udkrævedes to års ejendom. Jøderne fik valgret i kongeriget, men ingen valgbarhed; i dette spørgsmål havde Ørsted stået ene overfor sine tre medkommitterede, men kongen gav ham medhold. Striden drejede sig iøvrigt om et sidste forsøg på at få intelligensen stærkere repræsenteret end den rene grundejendom kunde antages at ville sørge for. Ørsted, støttet af prins Kristian, søgte atter at skaffe beneficiarerne valgret og valgbarhed, da det formentlig kunde antages, at præsterne nu som ved tidligere lejligheder vilde blive bondens bedste talsmænd, og de fire kongevalg, som var forbeholdte, søgte de at få løste fra grundejendommene. Men begge dele strandede på Stemanns modstand; han mente, at man vilde komme længere med folk uden særlig intelligens end med præster og lærde mænd.

Prins Kristian var ikke tilfreds med resultaterne af de lange forhandlinger; 19. November 1833 skriver han til sin guvernementssekretær, etatsråd Holten i Odense: „Stændernes organisation i Danmark refereres imorgen for sidste gang i

statsrådet. Jeg kan kun til Dem sige, at jeg i almindelighed beklager, at den vil lade meget at ønske, og at den for at samstemme med hertugdømmernes, som hver gang først er refereret, langt fra ikke har den frisindede ånd, som den efter mit skønnende kunde og burde have, når en Ørsted og ligesindede vare blevne hørte. Den vil ej tilfredsstille, og i mange henseender fortjener den dadel, som den ej vil undgå. Min skyld er det ikke.“ Og da han 29. Maj 1834 oversendte de endelig udfærdigede anordninger af 15. s. m., skriver han: „Skønt jeg selv har haft del i denne forordnings affattelse, så er jeg langt fra at finde den fuldkommen svarende til hvad man kunde ønske. Især vil den strænge regel om grundejerne, med udelukkelse af beneficiarier og alt hvad der indirekte kunde åbne forsamlingen for mere intelligens, finde grundet dadel . . . Den 87. § [om udgivelsen af en stændertidende] er den vigtigste i sine følger, for at institutionen ej skal falde i dvale“ [som i Preussen]. Sin egen interesse for den nye institution viste prinsen ved at deltage i det første stændervalg som valgberettiget i „de mindre landejendomsbesidderes“ klasse (for Sorgenfri). Da valghandlingen fandt sted på hans svoger Hessen-Philipsthals bisættelsesdag, anmeldte han dette for valgbestyrelsen og mødte efter aftale to dage senere i det Wærnske institut på Frederiksberg for at afgive sin stemme for kammerråd Drewsen til deputeret og overretsprokurator kancelliråd Payngk til suppleant.

Som bekendt gik hans bekymringer m. h. t. den offenlige menings interesse for stænderne ikke i opfyldelse. Både valgene og det offenliggjorte finansbudget vakte en bevægelse, som man ikke tidligere havde kendt, og samtidig rejste der sig en storm i anledning af den truende indskrænkning af trykkefriheden. I løbet af et par år fortrængte den politiske interesse alt andet; som en længe opdæmmet flod skyllede den hen over hovedstadens vel opdyrkede æstetiske, filosofiske og videnskabelige marker. I virkeligheden var der ved den så længe og modent overvejede stænderforfatning gjort en vigtig

begyndelse til kommende tiders folkelige selvstyre; selv om den fra først af sagdes anlagt efter fremmed mønster, var den helt igennem bleven tildannet efter et nationalt tænkesæt.

Medens A. S. Ørsted i disse år var landets mest populære mand, vendtes alles øjne mod tronfølgeren prins Kristian, hvis liberale meninger selvfølgelig var vel kendte. Man drømte om, at han i stilhed sad med en fuldt udarbejdet grundlov i lighed med den norske, eller i alle tilfælde let vilde kunne bevæges til at give en sådan. Da kongen i begyndelsen af året 1837 gennemgik en hård sygdom, som man ikke troede han vilde komme over, beredte man sig til fra alle sider at bestorme prinsen straks efter tronbestigelsen. Men alt nu var denne bestemt på ikke at give efter for et sådant forlangende. Han skriver i sin dagbog (under 12. Jan.): „Adler fortalte mig, at Tage Kloumand havde sagt ham, at det var de liberales hensigt straks efter kongens død, hvis den var påfulgt i mandags eller tirsdags, at komme med folkestimmel for at forlange den norske konstitution. Jeg svarede ham, at det var bedre at forekomme, men skete det, da var det en god lejlighed til at vinde den store hobs agtelse ved at afslå en sådan begæring med fasthed. Ganske andre omstændigheder havde fremkaldt den norske konstitution, jeg regerede ifølge kongeloven med de af kongen givne institutioner, og disse vare folkets lovlige organer til tronen.“ [1]

Denne stemning blev i de følgende år snarest bestyrket. I hertugdømmerne begyndte sprogstriden og debatterne om arvefølgen at forurolige sindene og varsle store vanskeligheder i den kommende tid, og i kongeriget fremkaldte den voksende opposition, der gav sig udslag i pressen, alt nu en stærk konservativ modstrømning.

I de mest intelligente kredse så man med ængstelse på de politiske interessers alt opslugende malstrøm, og adskillige af de mest ansete forfattere optrådte stærkt polemisk derimod.

---

[1] Sml. H. Hage, Johannes Hage, s. 121 fl.

Således Grundtvig, fru Gyllembourg, Heiberg, Hertz, Povl Møller, Sibbern, Ingemann, P. Hjort, — blandt de yngre S. Kierkegård, Paludan Müller o. a. Fremfor alt gav Hertz et vægtigt indlæg i sine „Stemninger og tilstande“ (1839), der ramte den unge liberalisme lige så sikkert som hans „Gengangerbreve“ til sin tid havde ramt de literære partier.

Prins Kristian tilhørte ifølge hele sin åndsretning for en stor del netop denne del af samfundet, om han end havde en langt større indsigt i de politiske forhold og forståelse af deres uafviselige betydning, end literaturens mænd i hin tid kunde være i besiddelse af. Men også rent politisk modtog han i disse år et betydningsfuldt indtryk, idet han på en udenlandsrejse i efteråret 1838 traf sammen med repræsentanterne for samtidens største konservative magter, kejseren af Rusland og Metternich; især den sidste rådede ham indtrængende til at bevare decentralisationen i den nærværende forfatning, idet han tilsagde ham Østrigs bistand i mulige konflikter i hertugdømmerne. Ruslands interesse for det danske kongehus blev samtidig påkaldt ved de første meddelelser i arvefølgesagen.

Tronskiftet i December 1839 vil således let kunne forstås i sit bekendte forløb. Hvad der var påtænkt 3 år tilforn, kom nu til udførelse, men faldt virkningsløst til jorden. Man blev skuffet med hensyn til den nye konges formentlige sympati for den fremskredne liberalisme, og måske nok så meget med hensyn til hans formodede karaktersvaghed, der var bleven en trossætning af det eftermæle, som det utaknemmelige Norge havde sat hans kongedømme i 1814. Af H. K. Ørsteds mindetale over kongen i dette selskab fremgår det tillige, at man havde troet ham så hengiven til livsnydelser, at han snart vilde opgive en kraftig deltagelse i regeringens byrder.

Intet af alt dette viste sig nu at være tilfældet. Kristian VIII henviste i Dec. 1839 til „folkets lovlige organer“, som han vilde have gjort det i Jan. 1837, medens han lod sit

statsråd tage under overvejelse, om tiden kunde være kommen til væsenlige forandringer i statens forfatning.

Imidlertid bar han længe sin upopularitet med sindsstyrke, han var, især i de første måneder efter tronbestigelsen, i en løftet stemning i bevidstheden om sit høje kald. Han arbejdede mere, end måske nogen anden konge hos os har gjort det, og inden kort tid sporedes virkningerne af den nye ånd, som med ham var kommen ind i styrelsen; ikke uden føje skrev hans enke senere om ham: „min gode konge sled sig op for at opfylde sine kongepligter“ [1].

Den offenlige drøftelse af kongelovens afskaffelse og en forfatnings indførelse, som i Fredrik VI's tid havde været halsløs gerning, blev fra nu af tilladt, budgetterne offenliggjordes, det kommunale selvstyre udvikledes, og det var af mange tegn klart, at kongen forberedte nye tilstande. 1842 blev der forelagt stænderne forslag om indførelse af stænderkomiteer, d. e. udvalg af de fire forsamlinger, som i fællesskab skulde forhandle rigets almindelige anliggender, altså et meget væsenligt skridt ud over det bestående. Men forslaget blev kun vedtaget i kongeriget, og det var alt for farligt i et så vigtigt spørgsmål at lade hertugdømmerne stå sammen overfor Danmark. Det blev derfor igen henlagt til bedre tider.

Disse kom imidlertid ikke. Modsætningen mellem monarkiets tvende hoveddele udvikledes altid skarpere, og først da der var indtrådt et næsten fuldstændigt brud efter udstedelsen af det „åbne brev“ (8. Juli 1846), kom man ad en modsat vej tilbage til forfatningsspørgsmålet. Det synes nemlig nok så meget at have været kongens følelse for nødvendigheden af fuldt ud at vinde det danske folk til værn mod fremtidens storme, som troen på at en varig forsoning kunde opnås ad denne vej, der fremkaldte forhandlingerne i året 1847. I alle tilfælde fremtræder det således i kronprinsens bekendte forestilling af 6. Febr. d. år, som jo kun giver udtryk for de

---

[1] Peter Rørdam, III 169.

tanker, der almindelig næredes i den danske befolkning: „At hertugdømmernes befolknings pluralitet skulde være gunstig stemt for en slig for hele riget fælles forfatning, kan man jo ikke vente; men den begejstring, en slig forholdsregel vilde vække i hele kongeriget og i en, skønt måske ikke stor del af Slesvig, vilde dog vist give regeringen en sådan støtte, at alvorlig modstand blev umulig for hertugdømmerne.“ Kongen svarede herpå: „Uden at udbrede mig videre over denne ansvarsfulde sag, ville du tro, at den dagligen er genstand for mit overlæg og for min bekymring, og at det er mig kært, at du uforbeholdent har ytret dig for mig, ligesom den vil vorde mundtlig omtalt imellem os, når jeg ser dig igen.“

I virkeligheden havde han alt indledet forhandlinger med sine rådgivere om oprettelsen af et udvidet statsråd. I et sådant, mente han, vilde det være lettere at forene mænd fra de forskellige landsdele for da at forberede en fælles repræsentation. Gennem Karl Moltke, præsident i det tyske kancelli, — søn af den foran nævnte Adam Moltke til Nütschau og i begyndelsen af 30'erne blandt talsmændene for hertugdømmernes uadskillelighed, — trådte han i forbindelse med brødrene Reventlov, Ernst til Farve og Frits i Pretz, ridderskabets førere, for at vinde dem for sine planer. Den 22. Juli, få dage før sin afrejse til det årlige sommerophold på Før, tilstillede kongen gehejmestatsrådet og kancellipræsidenten i en udførlig afhandling sin plan til et udvidet statsråd.

Dette statsråd, i hvilket ikke kongen, men en gehejmestatsminister skulde føre forsædet, skulde bestå af de kongelige prinser, statholderen i hertugdømmerne, præsidenterne for regeringen på Gottorp og overappellationsretten, guvernøren i Lauenburg og en generalsuperintendent; fra kongeriget justitiarius i højesteret og Sjællands biskop. Iøvrigt høje embedsmænd og tillidsmænd, især fra stænderforsamlingerne. Da det tillige var meningen at omdanne kollegierne til ministerier, skulde statsrådet deles i sektioner, svarende til et eller flere af disse: 1) for udenlandske sager, handel og industri, samt

kolonierne; 2) justits og politi, kirke og undervisning; denne sektion i to afdelinger efter statsdelene; 3) det indre, stænder og kommunalsager, landmilitær og landvæsenssager; 4) finanserne; 5) forsvaret. Statsrådet skulde drøfte alle almindelige lovgivnings- og finanssager, først i sektioner, derpå i fællesmøde, hvorefter de skulde forelægges kongen i gehejmestatsrådet, til hvilket også andre kunde indkaldes for de enkelte anliggenders vedkommende. Endvidere kunde der holdes ministerråd med tilkaldte departementschefer for at forberede lovforslag m. v. Ad denne vej mente kongen, at de forekommende stridspunkter kunde udjævnes, partiførerne bringes i forbindelse med hinanden, og de fælles interesser træde i forgrunden, — „og“, således slutter han sin fremstilling, „skulde heraf end i tidens løb fremgå en konstitutionel forfatning for det danske monarki, en forandring i grundloven, som visselig ikkun en bydende nødvendighed til undersåtternes vel kan retfærdiggøre, så vil alle derhenhørende vigtige overvejelser om de deraf flydende organiske love ligeledes henhøre til statsrådets arbejde og tjene kongen til vejledning for de beslutninger, han måtte føle sig kaldet til at tage, med stadigt hensyn til det ansvar, der er pålagt ham, at efterlade riget lige stærkt ved enighed og undersåtterne i tiltagende velstand som et lykkeligt og mod forsynet taknemmeligt folk“.

De forhandlinger, som nu i efterårets løb førtes, synes desværre ikke at være blot tilnærmelsesvis bevarede, i alle tilfælde findes de ikke blandt kongens papirer. Hovedtrækkene vil dog kunne følges.

Den 8. Sept., endnu før kongens tilbagekomst, besvarede justitsminister Stemann det fremsatte spørgsmål. Han frarådede oprettelsen af et statsråd og kollegiernes omdannelse til ministerier. Det vil ikke tilfredsstille den offenlige mening og ikke bringe noget udbytte for sagernes behandling ud over det, kollegierne nu yder (!). Derimod kan han ikke undlade at fremhæve, „at ønsket om en friere udvikling af vor forfatning, væsenlig grundet på den frygt, at tilkommende ene-

herskere ikke måtte besidde den visdom, den erfaring og det høje ædelsind, hvormed riget for tiden styres, ej alene lydelig har udtalt sig i alle stænderforsamlinger, men umiskendelig næres af hele folket". Kongen har selv antydet en sådan mulighed, og Stemann må ansé det for ønskeligt, at kongen „måtte bestemme sig til allerede nu at foretage forberedende og indledende skridt, siden gæringen ellers let og hurtig i den grad kunde tiltage og vinde i styrke, at det i al fald ved et, Gud give først i sildigste alder indtræffende tronskifte vilde blive højst vanskeligt, om ikke umuligt, at holde den indenfor de skranker, hvilke folkets eget sande vel udkræver". Han mener dog ikke, at dette bør forelægges et stort statsråd: „Hvad D. maj. i Deres visdom uden nogen foregående videre sammenkaldelse af nye rådgivere måtte finde alt nu at kunne indrømme, vil af stænderne og folket blive optaget med langt anden erkendtlighed og taknemmelighed, end hvad senere måske nærmest vil ansés som ikkun fremtvunget af bydende omstændigheder".

Som praktisk forslag nævner han en udvidelse af gehejmestatsrådet til at bestå af 8 medlemmer foruden de kongelige prinser, nemlig cheferne for de forskellige styrelsesgrene; det skulde da holde to rækker møder: deliberative under en konsejlspræsident og definitive under kongens forsæde. Ved siden heraf fællesstænder, valgte af de fire forsamlinger, lige mange af hver: „Skulde iøvrigt D. maj. i Deres visdom hertil måtte ville føje bestemmelser, ved hvilke folket yderligere kunde betrygges imod i fremtiden mulig mindre vel overvejede, ensidig fattede beslutninger, så vilde nu- og fremtid endmere velsigne allerhøjst Deres minde".

Denne forsigtighed i udtryk, hvor der var tale om en forfatningsforandring, havde jo sin naturlige grund i kongelovens rigoristiske bestemmelser i så henseende; det var her stemplet som højforræderi med den i loven fastsatte straf at tilråde kongen en indskrænkning i sin magt. Der haves derfor også forskellige udkast til et kommissorium med den op-

gave for landets første jurister at angive, om og hvorledes man kunde komme udenom denne vanskelighed på lovlig måde. Det var den legitimistiske Karl Moltke, som syslede hermed; da det imidlertid ikke blev til alvor, må man vel være kommen til den slutning, at det var en gordisk knude, som måtte overhugges. Bag ved Stemanns råd om en afskaffelse af enevælden lå jo en dyb mistillid til tronfølgerens evner og vilje; det er øjensynligt, at frygten for, at kongens dage alt var talte, havde begyndt at gøre sig gældende. Der mærkes da også en stærkt aftagende livsvirksomhed hos ham i årets sidste halvdel; endog dagbogsoptegnelserne bliver forsømte, og kongen synes ikke mere selv at have tumlet med regeringens problemer som forhen; Bardenfleth, der så ham i Oktober, anede, at det vilde være sidste gang.

Det udvidede statsråd blev opgivet; dog drog kongen forskellige personer ind i forfatningsspørgsmålets behandling, to fra hver af monarkiets hoveddele: Otto Moltke (der var afgået som minister 1842) og P. G. Bang fra kongeriget, Karl Moltke og regeringspræsidenten på Gottorp, L. N. Scheel, fra hertugdømmerne. Hvad kongen selv har tænkt, fremgår ikke af det bevarede materiale; han lod Karl Moltke gøre udkast til et reskript om indkaldelse af erfarne mænd, men Bang fortæller, at han syntes særlig godt om hans (ikke opbevarede) udkast til forfatningsbestemmelser.

Straks efter nyår skulde de endelige forhandlinger begynde i statsrådet, Otto Moltke var tilsagt til den 6. Januar. Men alt dagen forinden pådrog kongen sig den sygdom, som skulde lægge ham i graven; den 9. stod han op for at ordne forskellige ting og skrev da det ofte omtalte brev, i hvilket han pålagde sin efterfølger at indføre en forfatning. „Da det står i Guds hånd, om jeg rejser mig af denne sygdom, hedder det her, så anbefaler jeg kronprinsen ved sin regerings tiltrædelse at tilsige det danske folk og hertugdømmerne en fælles konstitutionel forfatning, som han forbeholder sig nærmere at give disse hans arvelande.“ I de følgende dage

sysselsatte forfatningssagen ham vist endnu stadig, stærkere fremtræder dog tanken om den under 31. Dec. fastslåede plan for den folkelige realhøjskole i Sorø, idet han med rette anså almuens oplysning for et grundvilkår for et sundt forfatningsliv. Også denne skulde dog gå i graven med ham.

Kong Fredrik VII's tronbestigelse betegner, så mærkeligt det end kan lyde, en reaktion i tysk og aristokratisk retning. Hans fader havde i sit sidste brev lagt ham på sinde også at høre råd fra fædrelandssindede mænd fra hertugdømmerne — han nævnte Criminil og Karl Moltke —, vistnok i den forudsætning, at sønnen omgikkes med den tanke at fjerne dem fra sig. Kong Fredrik kaldte derfor, straks efter at have modtaget brevet (af Irminger), Karl Moltke ind i statsrådet; men her trådte denne med sin ejendommelige, stærkt udprægede personlighed øjeblikkeligt i forgrunden. Moltke, siges der, beherskede Criminil og denne atter Ørsted, medens Stemann lå syg af podagra og ikke mere kom i statsrådet, og Vilhelm Moltke holdt sig stærkt tilbage som upolitisk finansminister. Det var alt i Kristian VIII's sidste tid kommen til at stå således, at Karl Moltke var den anerkendte bærer for et forsoningsforsøg overfor hertugdømmerne. De store farer, som truer os, skrev han 8. Dec. 1847 til kongen, og som mere og mere fører os hen imod rigets opløsning, kan kun afbødes ved, at det kommer til en forståelse mellem landsdelene. Han blev da manden til at gøre dette forsøg, og både Bardenfleth, som få dage efter indkaldtes i statsrådet, og Bang, som deltog i dets forhandlinger, fortæller, hvorledes Moltke fremtvang sin affattelse af kundgørelsen om den vordende forfatning, af 28. Januar. Endog et udtrykkeligt løfte om hertugdømmernes fortsatte forbindelse fik han tvunget igennem til trods for de to nævnte mænds indsigelser; kongen holdt her som overalt med flertallet. Det var da intet under, at Moltke også fik overtaget i det nedsatte forfatningsudvalg, bestående foruden ham af Ørsted og Bang.

Kundgørelsen af 28. Januar lovede fælles stænder for

Danmark og de to hertugdømmer ved siden af de særlige provinsialstænder, der ikke skulde forandres. Fællesstænderne skulde have besluttende myndighed i skattesager, finansstyrelse og lovgivning; antallet af deres medlemmer skulde være lige stort for kongeriget og hertugdømmerne. Det nærmere forfatningsforslag skulde forelægges erfarne mænd, valgte dels af provinsialstænderne (nemlig henholdsvis godsejere, borgere og bønder, ialt 24), dels af gejstligheden i de forskellige stifter og af universiteterne, ialt 8, dels af ridderskabet i begge hertugdømmer under ét, 4, dels endelig af kongen, ialt 16, deraf 8 i kongeriget og 4 i hvert hertugdømme. Det er karakteristisk, at repræsentanterne for gejstligheden og ridderskabet endnu ikke findes i Moltkes udkast af 8. Dec., medens de kommer frem i et senere projekt fra Kristian VIII's sidste tid; denne konge vilde sikkert ikke have ladet den slesvigholstenske tendens med det samlede ridderskab passere.

Det endelige forfatningsudkast er affattet på tysk og giver virkelige grundtræk til en konstitution. Kongens civilliste fastsættes til 600,000 rdl. og domænerne i kongeriget, for så vidt han ønsker at besidde dem; de regnes til 300,000 rdl. Der indføres fuld religionsfrihed, dog at jødernes stilling overlades til provinsernes særlige lovgivning (for vedblivende at kunne holde dem nede i hertugdømmerne). Den personlige frihed hævdes; ingen kan drages fra sit rette værneting, og den fængslede stilles ufortøvet for sin dommer. Borgerne har ret til at indgå foreninger og holde møder og forsamlinger; der er pressefrihed med ansvar for domstolene, censuren skal aldrig kunne indføres. Modersmålets ret må ikke krænkes; ejendommen er ukrænkelig. Stand og fødsel skal ingen betydning have for adgang til embeder, alle begunstigelser med hensyn til offenlige byrder skal afløses.

Fællesstænderne samles hvert forår, skiftevis i København og på Gottorp. De deles i to kamre; medlemmerne skal være 30 år gamle og kristne. Al finanslovgivning foretages i fælles-

møder; i sådanne afgøres også uoverensstemmelser i lovgivningssager. Forhandlingerne er offenlige.

Første kammer sammensættes af 36 medlemmer af hver hoveddel af monarkiet; 20 af disse vælges henholdsvis af ridderskabet og de danske sædegårdsejere, én er formanden i den højeste domstol, 3 biskopper; de 12 er kongevalg. Alle valg er på livstid.

Andet kammer har det dobbelte antal medlemmer (nøjagtig: 73 = 36 + 37), det sammensættes ligesom provinsialstænderne, kun med undtagelse af de i første kammer repræsenterede klasser. Det har øjensynligt været meningen engang i tiden at lade det blive de samme personer og således afskaffe stænderlovenes valgbestemmelser. Der skulde for fællesstænderne indføres indirekte valg, valgmændene er dels kommunale tillidsmænd, dels valgte; i stæderne vælger hver 25. som har hus eller jord til 600 rbdl.'s værdi eller giver 40 rbdl. i husleje, en valgmand (i København henholdsvis hver 100, med 1000 og 64 rbdl.); på landet i hvert sogneforstanderskab alle med hus til 400 rbdl. (24 rbdl. leje) eller hus med 2 skæpper hartkorn.

Forsamlingens ret strækker sig kun til alle fællessager. Først nævnes skattesager, der skal vedtages for at nye skatter kan pålægges eller ældre forhøjes; de skal forelægges andet kammer først og kan ikke fremmes, hvis de her forkastes; forandres de af første kammer, træder begge sammen. Skattebyrden skal fordeles efter forholdet 5 til 3 mellem kongeriget og hertugdømmerne. Almindelige fælleslove forelægges i et af kamrene; endelig udjævning søges i fællesudvalg. Forelægges en lov tredje gang og vedtages da af andet kammer, kan kongen lade begge kamre træde sammen og vedtage den ved fælles afstemning. Kamrene kan ikke tage initiativet til love, men kun stille andragender.

Finanslovgivningen var meget omhyggelig ordnet. Statsgælden står under stændernes garanti og kontrol; et normalreglement bliver bilag til forfatningen, det dannes af de 3

sidste års regelmæssig gentagne udgifter. Der forelægges stænderne et årligt budget, hvis afvigelser fra normalreglementet skal søges bevilgede. Af overskuddet forrentes statsgælden og afdrages den med 1 pct. Hvad da bliver til overs, deles i to dele: til statsformål og til fordeling mellem landsdelene. Vil stænderne ikke give samtykke til den foreslåede anvendelse, deponeres beløbet hos rigsretten („Staatsgerichtshof"). Finansregnskabet revideres efter nøje fastsatte regler, og rigsretten nedsætter et udvalg for at kontrollere de løbende udgifter med hensyn til statsgælden. Der kan gøres ansvar gældende for rigsretten.

Kollegierne ophæves og der dannes 8 ministerier, 4 fælles og 4 særlige; ingen kongelig befaling er gyldig uden at være paraferet af en minister. De fælles ministre forestår udenrigssager, forsvaret, finanserne og handelen; af de særlige er to for kongeriget, en for hvert hertugdømme.

Ministrene danner gehejmestatsrådet; de er ansvarlige og kan anklages for rigsretten; denne kan afsætte dem, og de kan da ikke mere træde i statens tjeneste. Vil man tiltale dem til erstatning, søges de ved deres rette værneting, højesteret eller overappellationsretten. Rigsretten sammensættes ved valg af de højeste domstole, de samlede kamre og kongen, lige mange fra kongeriget og hertugdømmerne. Den vælger selv sin præsident; ingen af dens dommere må være deputeret eller embedsmand. Når dens dom æskes, skal denne afsiges inden 8 dage efter at stændernes forhandlingsprotokol er tilstillet den trykt; rettergangen er mundtlig og offenlig.

Dommerne i de overordnede domstole er uafsættelige. Med hensyn til de to sprog i Slesvig bestemmes, at de skal bruges helt igennem og af alle avtoriteter, undtagen overappellationsretten i Kiel, der dog tager mod danske indlæg og giver dom i dansk oversættelse. I stæderne Haderslev, Åbenrå og Sønderborg indføres dansk i skolerne; på landet beholdes den daværende (mod dansk uretfærdige) grænse for det offenlige sprog. Der ansættes to generalsuperintendenter, en dansk og en tysk,

den danske får tillige Als og Tørning len. Præster skal have gennemgået et års øvelse henholdsvis i Kiel eller København og de juridiske embedsmænd skal have gjort et års tjeneste i det sprog, de for fremtiden skal bruge.

Forfatningsudkastet var omtrent færdigt, da Martsbevægelsen afbrød arbejderne med det. Der var møde hos Ørsted den 20. om aftenen, og skønt Bang kunde meddele, at borgerrepræsentanterne var samlede til et ekstraordinært møde for at vedtage en adresse til kongen, som samme aften skulde forelægges en forsamling i Kasino, holdt Moltke dog på, at de burde gøre deres udkast færdigt. Før de skiltes, fik de efterretning om, at man næste dag vilde bede kongen om en regeringsforandring. Moltke beklagede, at man således miskendte hans redelige vilje til at redde monarkiets sammenhold, men kørte derpå hjem uden at lade sig anfægte af de skarer, som strømmede ud fra Kasino; Bang indrømmer, at han ikke var så modig og ikke lukkede et øje den nat.

Den næste dag kuldkastede alt, hvad der var arbejdet og tænkt og drøftet i en hel menneskealder. Det spørgsmål ligger nær, om det dog ikke havde været værd at tage det foreliggende udkast som et udgangspunkt for forhandlingerne, om der da slet ikke var noget heri, som kunde bruges? Vistnok var der ved Moltkes slesvigholstenske standpunkt kommen enkeltheder ind i forslaget, som umulig kunde fastholdes og som stred mod den foregående regerings klare formål — således især første kammers sammensætning og den uretfærdige sprogordning —, og ved oprøret var endvidere forudsætningen for en fælles forfatning foreløbig bristet; men der var dog givet så meget i det her tilbudte, og det stod i en så organisk forbindelse med de bestående indretninger, at et fuldstændigt brud, som jo nødvendigvis måtte skade os overfor udlandet og svække sammenholdet indadtil, ikke kunde siges at være nødvendigt. Havde man sammenkaldt de påtænkte tillidsmænd, helst *både* „erfarne“ og „oplyste“ mænd, og forelagt dem dette forslag med udstrakt myndighed til at omdanne

det, kunde man måske have nået en forfatning, skikket til at bære den følgende udvikling uden de brud, som ved Junigrundloven så at sige fra den første dag blev uundgåelige. Rimeligvis havde vi da nu været videre i sand konstitutionel statsordning og tænkemåde.

Der er noget mistrøstende i at dvæle ved denne bagside af det store nationale gennembrud og det uforlignelige opsving, som vort folkeliv tog i 1848. Det var tilvisse nødvendigt, at kongeloven blev afskaffet og hele dens statsordning kuldkastedes; men der er noget mistrøstende i, at dette ikke kunde ske uden tillige at kuldkaste en hel slægtalders arbejde med at komme bort fra dens ulemper ad udviklingens vej, medens man lagde det i hænderne på en højt begavet, men ganske uerfaren mand at lave en forfatning efter øjeblikkets doktriner. Og det bliver ikke mindre mistrøstende, når vi tænker på, at noget aldeles tilsvarende alt var sket for 200 år siden. Det var dengang uundgåeligt, at håndfæstningen måtte kasseres og hele dens statsordning kuldkastes; men det er trist at tænke på, at man også dengang med det samme kuldkastede en menneskealders arbejde med at komme bort fra dens ulemper ad udviklingens vej — også dengang ved stændermøder —, for så at lægge det i hænderne på en højt begavet, men uerfaren mand at lave en kongelov, ikke efter landets og folkets tarv, men efter sine statsfilosofiske doktriner.

KRISTIAN VIII OG OTTO MOLTKE.

(1895.)

[Berlingske Tidende 15. Novbr. 1895.]

Under denne overskrift har hr. overlærer M. Rosing i „Nationaltidende“ for 8. ds., i anledning af en anmeldelse af mine oplysninger til kong Kristian VIII's historie, givet forskellige meddelelser om grev O. Moltkes afgang fra statstjenesten i året 1842 og dertil knyttet betragtninger, som formentlig ikke bør henstå uimodsagte.

Der meddeles da, efter navngiven kilde, at kongen skulde have givet O. M. løfte om ikke at udnævne prinsen af Nør til statholder; at han derfor meddelte ham den foretagne udnævnelse skriftlig, da han ikke havde mod til „at se ham i øjnene efter at have brudt sit løfte til ham“; at Moltke derefter ufortøvet søgte sin afsked som gehejmestatsminister, da det var uforeneligt med hans ære at vedblive i denne stilling, medens han endnu i nogen tid vedblev at være præsident for det tyske kancelli, da han håbede derigennem endnu at kunne modarbejde de slesvigholstenske og avgustenborgske forsøg på at løsrive hertugdømmerne fra Danmark, medens han så dog tog sin afsked efter kongens ønske. At grevens helbred dengang var mindre godt, siges at være urigtigt, ligesom det betegnes som uværdigt for kongen, at han gjorde dette gældende

i brev til grev Rantzau og i gehejmestatsrådet. Der tilføjes, at studenterne i anledning af afskedigelsen vilde have bragt greven et fakkeltog.

Der er for dem, som kender vor nyere historiske literatur, ikke noget påfaldende i denne opfattelse; der er alders hævd for at forklare enhver konflikt med danske folk, i hvilken kong Kristian VIII har været part, på bekostning af hans mod, sandhedskærlighed eller politiske forstand. Men ligesom vi forlængst er komne bort fra det servile standpunkt, i ethvert historisk sammenstød mellem konge og undersåt ubeset at give den sidste skylden, således turde det være på tide nu også at overvinde den børnesygdom i den frie diskussions udvikling, uden videre at forudsætte det modsatte.

Således ganske særlig i det foreliggende tilfælde. Dersom hr. overlærer Rosing havde læst min korte redegørelse for „udnævnelserne i Marts 1842“ med større opmærksomhed, vilde han have lagt mærke til, at kongens påstand om Otto Moltkes sygdom ikke først fremkommer efter afskedsbegæringen, men alt 5 uger før. Han skriver nemlig 22. Februar til hertugen, efter at have talt om Møstings afgang: „O. M. tager formedelst den sædvanlige upasselighed ej heller del i kancelliet eller i det gehejme statsråd, så at det snart bliver nødvendigt at rekrutere samme, idetmindste med ministre, om ej med gehejme statsministre“ (ovfr. s. 333). For at forstå dette, må det erindres, at præsidenterne for de forskellige kollegier (her: „ministre“) ikke som sådanne var medlemmer af statsrådet, men dog altid var tilstede, når deres egne sager forhandledes. Kongens tanke er da øjensynligt denne, at Otto Moltke ikke kan vedblive at være præsident for det tyske kancelli, medens han lader det stå hen, om han ikke alligevel kan vedblive at være gehejmestatsminister. Således havde Møsting været medlem af statsrådet indtil 1842, skønt han alt 1831 tog afsked som finansminister; Kr. Reventlov sad (formelt) i statsrådet indtil sin død 1827, skønt han 1813 afskedigedes fra rentekammeret osv. Men

er det nu tilladt at tvivle om rigtigheden af kongens rent faktiske meddelelse, at O. M. „formedelst den sædvanlige upasselighed ikke tager del“ i den daglige statsstyrelse? Af hvilken grund skulde kongen længe før konflikten give hertugen, der stod udenfor al deltagelse i statsstyrelsen, en sådan fejlagtig meddelelse?

Det skal ikke her afgøres, om Otto Moltke selv har skønnet, at hans embedsførelse ikke mere tilfredsstillede kongen, og derfor har „ladet sig falde“ på et spørgsmål, om hvilket han havde en afvigende anskuelse — dette synes jo kongen at have antaget —, eller om han har ment, at han endnu udfyldte sin plads tilfredsstillende. Men hvorledes man end vil opfatte dette, kan den givne fortolkning af selve konflikten ikke være rigtig. Moltke var ikke tilstede i det statsrådsmøde (23. Marts), hvori kongen meddelte sin beslutning om prinsens udnævnelse; det var derfor naturligt, at den meddeltes ham skriftlig. Under 26. Marts (da der atter var statsrådsmøde) begærede greven sin afsked, og den 29. indsendte han ansøgningen skriftlig. Han henholdt sig kun til „de grunde, han har tilladt sig mundtlig at fremføre“, og han søger afsked fra alle sine embeder; i samtalen den 26. har kongen altså straks sagt ham, at hans ønske om vedblivende at være præsident for kancelliet ikke kunde opfyldes.

Hr. Rosing gør gældende, at Otto Moltke ved den tid, tiltrods for sine 72 år, endnu havde et upåklageligt helbred. Hertil må dog bemærkes, at det af hans ikke talrige breve til kongerne fremgår, at han langt tilbage i tiden havde haft store vanskeligheder at bekæmpe i den henseende. Således kom han ikke til København fra eftersommeren 1840 til ud på vinteren på grund af en øjensvaghed. Det er bekendt, at han var så ulykkelig (1824) ved et vådeskud på jagten at dræbe en bondekarl, og L. Engelstoft føjer til beretningen herom: „Grevens også ellers melankolske gemyt blev derved stærkt afficeret, og han befandt sig længe efter i en sørgelig sindstilstand, som forværredes derved, at karlens fader . . .

vedblev at være uforsonlig . . ." (Hist. tidsskrift 5. r. II 395). I et brev til kongen af 11. September 1827 udtaler han sig selv meget mistrøstig om sine lidelser i de sidste år, og diplomaten Gierlev siger i brev til Irgens Bergh i Dresden ligefrem, at O. M. skal have fået vink om at opgive sit embede som præsident, og tilføjer spydigt: „I statsrådet kan han jo gerne blive, skønt det rabler hos ham de tre fjerdedele af året" (L. Daae, Breve fra danske og norske, s. 144; de sidste ord er her udeladte).

Hr. overlærer Rosing mener, at min fremstilling af de forskellige momenter ved Otto Moltkes afgang kunde berøve ham „den glans, der hidtil har omgivet hans navn", og han udtaler håbet om, at han vil „vedblive at stå i historien som en brav dansksindet mand". Derom er jeg også overbevist; vi skylder ære og tak til hver den, som i hine forvirrede tider tidlig eller sent fandt det rette stade og efter evne bidrog til at hævde fædrelandets ret. Men Otto Moltke hørte til dem, som først sent fik øje for denne ret, og i vor politiske og nationale historie er mere end ét vådeskud knyttet til hans navn, ja, det kan vel siges, at ingen kongerigsk født mand i hine dage har gjort os større fortræd end han.

Alt for adskillige år tilbage har jeg haft lejlighed til at fremhæve, at Otto Moltke var den første danske statsmand, som tilegnede sig og udtalte den tvivl om Slesvigs indlemmelse 1721, som blev hovedhjørnestenen i de slesvigholstenske lærdomme (ovfr. s. 48 f.). I vinteren 1815—16 var han uafladelig sysselsat med denne sag; de danske statsmænd Schlegel, Rothe, prins Kristian o. a. var enige i, at den opfattelse, som uafbrudt havde været hævdet fra dansk side, var historisk og statsretlig begrundet; men O. M. kom til samme resultat som prof. Falck i Kiel, at hertugdømmet dengang kun var blevet konsolideret, ikke indlemmet. Og denne tvivl synes at have fået en fordærvelig indflydelse på kancelliets slesvigholstenske tendenser. Endvidere stillede han sig i den holstenske forfatningskommission (1816—19) på

ridderskabets side imod Møsting, Rothe og det danske statsråd; han vilde give adelen et eget kammer, lige berettiget med et andet, bestående af borgere og bønder, medens man fra dansk side holdt på, at godsejere, borgere og bønder udgjorde tre ligeberettigede grupper. Da denne sidste opfattelse billigedes af kongen og blev lagt til grund for det endelige forfatningsudkast, kan kancelliet næppe siges fri for at have gjort sit til, at den hele sag blev liggende, til ubodelig skade for udviklingen af modsætningsforholdet mellem Holsten og de danske lande. Da derpå kongen 1830 befalede Otto Moltke og Høpp at gøre udkast til et reskript om stænderne i de to hertugdømmer, var det dem, som heri uopfordret opstillede de preussiske stænder af 1823 som forbilled — de var nemlig ordnede efter det princip, som ridderskabet havde anbefalet. Og hvad der fik langt sørgeligere virkninger: det lagdes i dette reskript (af 11. Januar 1831) kongen i munden, at de to hertugdømmer skulde have fælles regering og højesteret, et „løfte", som prins Kristian i de følgende år forgæves søgte at få i alle tilfælde modificeret til fordel for det dansktalende Slesvig. Moltke var formand for den kommission, som udarbejdede detaillerne ved disse indretninger; det ses ikke, at han har gjort noget for at få blot et enkelt dansk medlem ind i den; den eneste danske mand i kancelliet, A. B. Rothe, forlod det, da tyskeriet således fik overhånd (9. Februar 1833). Greven erkendte endvidere senere overfor prins Kristian de store misgreb, som under hans præsidium var begåede ved ansættelsen af tyske embedsmænd i Nordslesvig.

Først i slutningen af 30'erne mærkes det, at O. Moltke bliver sig bevidst overfor de slesvigholstenske tendenser; det var jo også først fra denne tid, de trådte tydeligt frem i det offenlige liv. Han havde aldrig yndet Avgustenborgerne, også deri i overensstemmelse med Høpp, og han begyndte nu at se farerne for den danske arvefølge og det danske sprog. Alligevel siges han at have vaklet overfor Kristian VIII's sprogreskript (ovfr. s. 320). Derimod har han fortjenesten af i

året 1840 at have forhindret, at ridderskabet ved privilegiernes stadfæstelse fik nye vendinger smuglet ind i teksten; han frarådede valget af hertugens ven pastor Lorenzen til stænderne og valget af prinsen af Nør til statholder osv. Men det gik ham da som andre, der sent fik øjnene op for farerne ved den vej, vi var komne ind på, idet han skød fart forbi kongen, som i mange år havde været opmærksom på dem. Og til en tid, da man greb enhver lejlighed til at tilføje denne en krænkelse (netop dengang afsonede O. Lehmann jo sin bekendte fængselsstraf), blev Moltke en populær mand som danskhedens forkæmper, deri sekunderet af Krabbe Carisius, der ligeledes var kommen til at gå af, om end ikke i mindste måde på grund af prinsens udnævnelse.

Når der nu siges, at kongen forud skulde have lovet Moltke ikke at foretage denne udnævnelse, da må dette nødvendigvis bero på en misforståelse. Han kan have talt med ham om det, og Moltke kan have fået det indtryk, at hans indsigelse overbeviste kongen; men Kristian VIII var ikke den mand, som bandt sig overfor nogen med hensyn til kommende regeringsforanstaltninger. Og hvad skulde vel i dette tilfælde have fremkaldt noget som et løfte? Overfor en minister, hvis forbliven man ikke satte pris på, eller hvis afgang man endog har i sinde selv at fremkalde, vil dog vel ingen falde på at give løfter, der måtte have deres naturlige forudsætning i den modsatte situation.

Hvad nu Otto Moltkes senere deltagelse i statsrådsforhandlingerne angår, da er også her traditionen på vildspor. At Fredrik VII kaldte ham til København efter tronskiftet, havde ikke sin grund i noget råd fra faderens side på dødslejet, men fulgte af den omstændighed, at denne havde draget ham ind i forhandlingerne om en forfatningsforandring (1847). Det samme var tilfældet med P. G. Bang, Karl Moltke, N. L. Scheel, Pechlin og måske flere. Otto Moltkes råd gik ud på oprettelsen af et udvidet statsråd (som i Preussen), en tanke, som også kongen var inde på; men Moltkes forslag om at

gøre en Holstener, Heinrich Criminil, til formand for det har dog næppe fundet den danske konges bifald. Ej heller fulgte han det andet råd, greven gav, nemlig at indskrænke foreningsretten i Danmark, for at møder som det i Egebæksvang (28. Maj) ikke skulde kunne gentages, da det „kunde vække den dom i Tyskland, at kongen ynder de danske mere end hertugdømmernes indvånere“. Efter tronskiftet vides han kun at have afgivet én betænkning, 6. Februar; den gik ud på at indføre censur med hensyn til alle ytringer af gensidigt had mellem landsdelene. Alle vil vel indrømme, at han da havde overlevet sig selv som statsmand.

Måske burde adskilligt af det her meddelte ikke have været fremdraget, og det vilde heller ikke være sket fra min side, hvis min diskrete fremstilling af afskedigelsen 1842 ikke offenlig var bleven betegnet som uefterrettelig.

Hvad Otto Moltke angår, da kan jeg meget vel gentage, hvad jeg udtalte i anledning af mine oplysninger om indlemmelsen 1721, at „hans danske sindelag og hans hengivenhed for kongehuset var hævet over al tvivl“; men at hans navn „omgives af glans“, kan jeg ikke erkende. For mig står han som en af de mest tragiske skikkelser i vor nyere historie.

Den 11. November 1895.

GRUNDTVIGS „NYÅRSMORGEN“.

(1896.)

[Højskolebladet 1896, Sp. 1089—1104, 1121—36. (28. Aug. og 4. Septbr.)]

Ingen anden af Grundtvigs større digtninge kan måle sig med „Nyårsmorgen“, enten i betydning for ham selv eller i poetisk værd, i tankens flugt, billedernes rigdom eller udtrykkets fynd. Der er i det nedlagt en højt beåndet redegørelse for digterens livsførelse og åndelige erfaringer, hans anfægtelser og sjælekampe, hans tvivlsmål og hans glæde over udfrielsen, og mange af disse stemninger har her fået ord, så vægtige og rammende som måske aldrig før eller senere.

Men ikke mindre betegnende er det, at dette store digt kun er lidet kendt, og at det ved sin fremkomst så godt som slet ikke blev påagtet. Forfatteren havde selv en levende følelse af, at det her var lykkedes ham at give sig selv i et omfang og med en kraft som aldrig forhen, og han følte sig dybt skuffet ved den tavshed, hvormed det modtoges, den fuldstændige mangel på forståelse, der her mødte ham efter 18 års uafbrudt forhold til det lille boglæsende samfund.

Det vilde være urimeligt at antage, at skylden herfor alene skulde ligge hos den dannede almenhed, som ellers på den tid var særdeles lydhør for åndslivets frembringelser på andre områder. Sagen var den, at Grundtvig fremtrådte med

en ganske ejendommelig fordringsfuldhed. Det er den lyriske digters ret at udtale sine følelser og stemninger, således som han mægter det; men læserens modtagelighed vil altid afhænge af den personlige sympati, han forstår at vække. Grundtvig udgav gang efter gang sange og digte, som kun få havde sans for, og endnu færre følte sig tiltalte af hans personlighed. Der foregik de bratteste omslag i hans livsopfattelse, og hver gang offenliggjorde han vidnesbyrdene herom med en mangel på blufærdighed, som måtte støde; han satte sig i dommersædet over anderledes tænkende med en selvsikkerhed, der måtte opfattes som åndeligt hovmod.

Nu, så længe bagefter, er jo dette indtryk mildnet, og vi vender os til hine digte med kendskabet til mandens senere livsgerning. Vi er nu i stand til af hine poetiske udbrud at udmåle dybden i hans udvikling, det omfang, den fylde og den magt, hvormed den bar ham frem gennem årene. Og tillige vil enhver læser finde mere eller mindre i dem, som giver egne erfaringer og egne tanker et lysende udtryk.

„Nyårsmorgen“ betegner knudepunktet i denne udvikling, ikke på nogen måde dens afslutning. Først fra de offenlige forelæsninger 1838 og den derefter grundlagte virksomhed i kirken og samfundet træder Grundtvig ind i folkets historie. *Indtil* da er han halvt digter og halvt videnskabsmand, halvt præst og halvt særling; *fra* den tid af er han talsmand for et bestemt folkeligt fremtidsarbejde og fører for en stadig voksende hær af arbejdere.

Hans egen udvikling strakte sig da gennem en menneskealder, tilbage til 1806, da han først tog offenligt til orde om Eddasangene; han var da 23 år gammel, 1838 var han 55. I dette lange tidsrum betegner „Nyårsmorgen“ fra sommeren 1824 midpunktet og vendepunktet. I 18 år havde han arbejdet ufortrødent i literaturen, snart i en, snart i en anden retning, i fuld tillid til, at et godt ord også vilde finde et godt sted. Efterhånden var han nu bleven træt; det forekom ham, at frugterne udeblev, lærdommen syntes ham at være en død

skat, det trykte ord en død tale. Så kom omslaget; han kastede det altsammen over bord, opgav literaturen og greb i kirken og folkeopdragelsen „det levende ord". På én gang var dette dog ikke gjort, og der hengik en årrække, før denne „opdagelse" kunde sætte sin modne frugt; men de 14 år er en uafbrudt udfoldelse af tanken, medens forfattervirksomheden dog fortsættes som en tavs indsigelse mod dens ubetingede gyldighed.

Grundtvig opfattede selv, både samtidig og senere, „Nyårsmorgen" som udtryk for en ny tids frembrud og en afregning med en henrunden alder. Meget i det forekom ham senere dunkelt, vel næsten som profetiske ord, indgivne af en spådomsånd, og det er da ikke så mærkeligt, at det for andre synes at indebære en række vanskelige gåder. Det lønner dog rigeligt umagen at gøre det til genstand for et indtrængende studium; meget vil da klare sig i sin oprindelige betydning og vise sig at være fremgået af en tankegang, hvis enkelte led endnu uden vanskelighed kan følges. Det vil da formentlig også stadfæste sig her, hvad erfaringen viser fra andre åndsfostre, at det bedste og ædleste, i alle tilfælde i øjeblikket, har været klart tænkt og beskuet i levende billeder, medens det dunkle som oftest skjuler halvbaarne tanker, uklare og ensidige forestillinger.

Dog derom vil vel meningerne være delte, og det er da også i sin orden, at en digtning af denne betydning gøres til genstand for forskellige undersøgelser. En sådan er alt fremkommen fra pastor J. H. Monrad, med mange fortrinlige bemærkninger og en fin forståelse af det væsenlige i Grundtvigs tankeliv. Når en anden fremsættes her, er det, fordi jeg, om end langt mindre fortrolig med digterens udstrakte forfatterskab, formentlig står friere overfor hans værk og med mere åbent øje såvel for dettes svagheder som for hans begrænsning. Jeg har derfor heller ikke veget tilbage for at opløse „Nyårsmorgen" i forskellige dele, for ad denne vej at vinde en klarere forståelse af tankegangen i det og af digterens dob-

belte udgangspunkt, medens jeg må anse slutningen for en forvildelse bort fra det oprindelige anlæg. Kun ad denne vej kan man efter min mening blive fuldt retfærdig mod de oprindelige geniale digtninge og rettelig vurdere deres betydning for digteren selv.

„Nyårsmorgen“ består som bekendt af ti sange, med ialt 312 vers. Af disse danner de første fem, med 139 vers, en helhed for sig, den oprindelige digtning, som straks efter forøgedes med et lige så stort tillæg, i tre sange (119 vers), og derefter med et andet mindre tillæg, i to sange (53 vers). Grundtvig lignede jo meget ofte i sine digte den gæst, der, efter at have udtalt sig, rejser sig op for at gå, men da tager fat på ny, siger farvel og dog endnu giver et sidste ord i døren. Når hans ånd var sat i bevægelse, vedblev tanker og billeder at trænge på, og han havde da ikke den selvbeherskelse at afslutte eller i alle tilfælde lade de ny tilkomne tanker danne en ny helhed. Men denne ejendommelighed hænger jo dybt sammen med hele hans stærkt bevægede sjæleliv, der lod hånt om formen og formerne.

Grundtvig havde først tænkt at kalde digtet: „Urim eller himmellysene på jorden“, og det skulde tilegnes en norsk teologisk professor (Hersleb); han kaldte det „betragtninger“. I denne form var planen til det opstået i „skærsommer“ 1824. Alt fra kirkeårets begyndelse havde han haft fornemmelsen af en ny morgen, og han skrev da det skønne digt „Juletræet“ („Der stander et træ på Norges fjeld“); vistnok kort efter det endnu rigere beåndede „De levendes land“ („Jeg kender et land, hvor håret ej gråner —“). Det bares ham for, at dette år vilde blive et mærkeår i kirkens historie, medens han samtidig overvældedes af træthed ved at skrive et forsvarsskrift for kristendommen; da det var færdigt, forekom det ham dødt og tomt. Vistnok bidrog det også til at vække hans forventninger, da han i påsken ved et besøg hos Ingemann hørte, at

denne var i færd med et heltedigt om Valdemar den store og hans mænd.

Så begyndte han i skærsommer sit digt som et glædesudbrud over det ny liv, han følte i sig og omkring sig. Der er opbevaret adskillige vers heraf i håndskrift, versemålet er noget forskelligt fra det senere anvendte, idet slutningslinjen er kortere[1]. Den 3. Juli har han villet meddele Ingemann dette og begyndt et brev til ham; men dette er atter afbrudt ved modtagelsen af „Valdemar den store“, og han har da på samme papir fortsat med det i „Poetiske skrifter“ trykte digt[2], der er holdt i samme versemål, kun at slutningslinjen her er som senere i „Nyårsmorgen“. Ved dette sammentræf og ved de mægtige følelser, som nu kom i bevægelse, blev det påbegyndte digt gennemset, versemålet lempet, en del vers omstillede og det hele fortsat med et første tillæg, kort efter med det andet.

I. „Himmellysene.“

1. til 5. sang (vers 1—139).

„Himmellysene på jorden“ er nærmest navnet på *første sang*, den jublende morgenhilsen til lyset og solen, der vælder frem med en kraft og en højhed som en længe tilbageholdt flod. Digteren hilser „Guds fred“ „til brødre og frænder i Nord“; forvunden er sorgen, som pinte ham i kvæld og i den mørke nat, — nu har livet sejret, Mikael har fældet dragen, som rugede over vort land. Han vil ikke trættes, om denne kamp var virkelig eller indbildt, om han så det i drømme, eller det virkelig var så, og han kun lydhør fremfor andre, — men den kvide, som føles, er jo dog virkelig til. Ej heller véd han, om den glæde, der nu er vågnet i hans bryst, er til for andre eller kun hans egen; — men også den er jo uimodsigelig tilstede, solen er oprunden og strør sit guld over havet og over skovens kroner, og skjalden er henreven af en unæv-

[1] Et endnu mere forskelligt versemål er også forsøgt, se Poetiske skrifter, V 272.
[2] V 146. Koncepten er her ikke forstået rigtig.

nelig trang til at udsynge sin glædé, synge om det største og det mindste, om alt, hvad der bærer vidne om liv og ånd. Og først priser han da himmellysene, det store og uforanderlige, solen den stærke, det lille og omskiftelige, den dejlige måne, — ikke som de ses på den jordiske himmel, men som de strålede i tidernes morgengry, billeder på den almægtige Gud og den skabning, der udførtes i hans lignelse. Dernæst vender han sig til stjernerne, de tjenende ånder, som priser Gud og jubler ved lysets sejr; — hvis de vilde åbenbare ham, hvad de véd, da lærte han vel at tyde de sælsomme runer, om hvilke olddigtet taler: på solens heste og på det skjold, som mildner og mørkner dens glans, på Odins vogn og på hans snare hest, ja på utallige steder i den skabte verden. Så rig føler han sig i dette øjeblik, at intet synes ham for stort at nå; han har jo anet det største, og det var forundt ham at se stærke glimt af tilværelsens gåder. *Derfor* vil han nu synge om, hvad han åndelig har oplevet, og han gør det i den forvisning, at fremtiden har en gerning for ham, et dagværk med forjættelse. Hvori det består, derom véd han intet, det må en højere vilje lægge til rette; for ham er det nok at vide, at dagen er oprunden, at alt det forbigangne er afsluttet med den sidste nats tavshed og i daggryets tåger. Fuglen, der vågner ved solens første lys, breder sin vinge uden at vide, hvorhen den vil flyve; skjalden løfter sin røst, fordi han må, hans ord ruller hen som guldterning over bord, tilsyneladende hensigtsløst, men dog i lønlig pagt med en kommende dåd. Nu er det vår og løvspring; den kommer sent til Norden, men snart afløses den af sommerens varme, — høstens udfald kender ingen.

Der er tilvisse noget storslået i denne sang. Ikke blot fordi ordene falder skønt og billederne er høje, men fordi det er en mand ud over ungdomsårene, med en berømmelig forfatterbane bag ved sig, som her uden betænkning kaster hele sin fortid hen, opfatter den som en henrunden dag, der kun har betydning som varsel om en frugtbar fremtid. Hvor for-

skellig er han ikke heri fra mange andre af vore digtere og videnskabsmænd, der atter og atter peger tilbage på deres ungdoms lavrbær uden ny fremtids muligheder! Grundtvig véd end ikke, hvad det er, som skal komme; det bekymrer ham ikke nu, han vil kun synge sin sang om fortiden, lovsynge den, som førte ham ad de krogede stier, over de dybe vande og gennem dødens rige. Så vil han berede sig til en ny gerning.

Den *anden sang* er en herlig skildring af ungdommens første åndsbedrift, fundet af de dybe tanker i Nordens gudetro. Han mindes det, men kun som en drøm; kun spor er tilbage fra hin tid i hans tanker, men idet han nu hengiver sig til drømmen, stiger de mærkelige skikkelser frem igen som skygger, der en gang var ham kære. Han drømmer igen den mørke drøm om sin fortabelse i de unge år:

„Jeg drømte, at staven
var over mig brudt,
af verden til graven
og glemsel forskudt“ —

„bortblæst var min styrke
og myrdet min ro,
med rædsel i mørke
jeg savned’ min tro —.“

Da vækkede Odin ham, satte ham på sin hest og åbnede hans øje for Valhals herlighed, de lyse helte og de høje guder; valkyrjesangen lød fra Brages guldharpe. Men Odin lod ham drikke asernes skål af mjødhornet, så han selv fik sangens gave; han gav ham våben og værge og ledte ham i æt fra Palnatoke; han gav ham korsets tegn til primsigning, så han så en afglans af kristendommens evige strid mellem godt og ondt i gudernes og jætternes kampe. Da lærte han at lade hånt om jordens skatte, om guld og lærdom, medens hans øje rettedes på det store og mægtige i livet, på stjernernes gang og nordlysets høje skin; han tog selv hånd i med i denne

strid, han hævnede Balder og talte lysets sag. — Men alt dette erindrer han kun som en drøm.

I den *tredje sang* kommer mindet om det, „som klarede drømmen“, der selv ikke var nogen drøm, men en virkelighed. Det var „kærlighedsstrømmen“, „den levende strøm“, der kvæger ham med sine vande, der bevæger ham dybt i lyst og i nød, medens hin drøm kun lever i „tankernes strøm“ og endda kun i levninger af, hvad den var. En underfuld røst spurgte ham om kristendommens gåder: sjælenes dåb, troen, håbet og kærligheden, og fædrenes sang om rosen i dale lød ned til ham fra det høje. Da følte han, at hin tankedrøm var et tomt bedrag og at hans styrke var brudt, han var som forskudt „til værre end graven“. Da talte ånden til ham og gav ham oprejsning, han førte ham i kirke og gav ham den hellige dåb. Og straks efter pålagde ånden ham „at forkynde over land“, at dåb og nadver kan frelse fra døden; han er båren til kamp og skal bære sværdet, der sårer og læger, som han selv er bleven såret og lægt. Og nu udbreder han sig om denne kamp, der skal føres for ordet, således som det forklaret opstår af skriften; han skal vidne om, hvad han selv har oplevet, og se på tidernes tegn; men ej må han forvilde sig bort fra sandhedens lys og stirre på myternes billeder, der højst er et genskin heraf. Således talte ånden til ham, da han sad med biblen foran sig, og han gjorde det løfte at yppe striden, som det blev pålagt ham.

Så „tog han sit stade“, hvor Gud gav ham det, i Luthers halv forglemte lære, ved hans sjunkne grav. Og nu udfører digteren led for led, hvad han den gang pegede på i ægte luthersk ånd: kirkehuset, hvis træværk var brændt, mens grundmuren holdt; harpen (salmesangen), hvis guldstrenge vel var kastede på bålet, men klang klarere efter udglødningen; lærebogen, som han skrev; barnet, som han avlede (menigheden); nadverbordet med skriftemål og brød og vin, som Herren har forjættet ikke blot her nede, men også i det ny Jerusalem. For dette drog han i leding, med tunge og med pen, i kirke

og i skole; med åndens myndighed dømte han det vrange og berømmede det gode, vennerne lyttede med glæde, men fjenderne fnøs og bævede. Således satte han sig til doms i sin verdenskrønike.

Han lod det dog ikke blive herved, men i stille timer så han et lys opstige af „bogen“, lysengle neddale til ham, „danebrogs duer“, med hvide vinger og højrødt bryst, — da så han tidernes hav foran sig og mærkelige skygger glide hen over det som svaner. Ikke sammenblandede han det med det evige, det usvigelige; han vidste vel, at det kun var drømmesyner, dunkle for de fleste, men dog af højt værd. Thi dyrebare skatte ligger begravede under muld og i havets skød, mest på de uanselige steder, — det kendes af blålysene, som brænder over dem. Ingensteds så rige som i Danmark, hvor hav og land går i ét, hvor kridtklinten tyder på den hemmelige skrift i dybet. Hvad der således bares ham for, det knyttede han sammen i vers om vore henfarne konger og helte, i den bog, som han kaldte „Roskilde-rim“. Nu leger han med navnet: disse „rim“ er som „rimen“ på blad, frosne tanker og drømme, en dunkel tale, — en gang skal danske ungersvende opløse dem til „Roskilde vand“, så de klarlig skal vælde frem som fra hin hellige kilde i mindernes by ved Issefjord.

Den *fjerde sang* skildrer nye anfægtelser. Midt i hans glade drømme kommer duen fra lyshavets egne; forud for den går en tårestrøm, stævnet mellem dem bliver en „tusmørkestund“. Duen bebrejder ham det rastløse arbejde med Luthers og med Nordboernes minder; han er som den utro husholder, der købte sig gode venner af sin herres gods for at få det igen. Dog vil den ikke unddrage ham sin fred, kun at han mindes, at ét er fornødent og alt det andet tvivlsomt og menneskeværk. Da sad digteren nedknuget i følelsen af sin forkrænkelighed, i tårer og tusmørke; men da duen vilde forlade ham, greb han den i sin vånde om vingen og besvor den at høre hans forsvar. Vel véd han, at kun én er god,

men Gud har givet ham sit ord på livet og kan ikke nu nedstøde ham til døden. At tie og våge uden nogensinde at trættes, det er ikke givet os mennesker. Gud véd, at han foretrækker selv den ringeste plads i riget for den højeste i verden; han har set, hvorledes han er bleven forladt for rigets skyld, hvor ensomt han færdes, medens ingen under ham vel; men han véd også, hvad det er, som i løn har kvæget hans sind og hjerte: de mægtige syner af Nordens kommende troshelte, det opløftende skue af fædrenes bedrifter, som spåede kommende stordåd. Ikke har han sammenblandet det med de usvigelige sandheder, men han tror dog, at det lys, som opgik for ham over det jordiske, stammede fra skriftens ord. Skal dette da formenes ham, da synes livet ham at være uden værd, han kan ikke slippe det jordiske håb. Overfor denne tale giver duen efter: „velan! du har vundet“. Vil han ikke „udvige“, kan han ikke følge det ypperste råd, „at gå ud og tie stille for Gud“, da bliv og fortsæt det forkrænkelige arbejde. Men for at hellige det lader duen ham beholde den fjer, han holder i, til dermed at skrive, hvad han vil have frem; af den vil toner fra en anden verden lyde ind i hans arbejde og møje, så det alt bliver til Herrens ære. — Dermed svang den sig op og forsvandt for hans øjne, og han sad ene tilbage, — i den samme nat, den samme midvinter, som betegnede hele hans ungdomsliv.

De to sange (3—4) udgør tilsammen en helhed, de skildrer samme tidsrum, men i dets modsatte stemninger; det var af disse to sange, digteren dannede sit „forspil“ til „Sangværket“. Fra primsigningen er han nået til dåben, den levende kærlighedsstrøm har grebet ham, og han går ud at forkynde evangeliet; men han opgiver dog så langt fra historien, at han tvært imod nu sætter sig i dens dommersæde for at dømme de fremfarne slægter ud fra skriftens lys, medens han tillige tror at skimte store varsler om Nordens folk som det udkårede, det, som kan stå mål med de store krav og derfor en gang skal have forjættelsen.

Men i andre timer kommer anfægtelsen: har han kald til dette dommerembed og er han salvet til profet? Gør han ikke bedre i at sørge for sin egen salighedssag og for sine brødres omvendelse? I tunge timer gennemtænker han dette; han pålægger sig selv at være varsom, at undgå forargelse, stadig at mindes „tonen fra det høje“, — men han skjuler ejheller for sig selv, hvor vanskeligt det er. Og da han dog ikke kan tie eller aflade fra sine drømme, føler han midvinterens og nattens kulde omkring sig, livets forkrænkelige kår.

I den *femte sang* løses denne tvivl, og den mørke nat føder en livsalig morgenstund.

Digteren går atter ene omkring, i natten, men i månens klare lys, hans længsel rører sig efter de høje bjergtoppe, mellem blånende skyer, i dagens første gry. Da kommer Odin igen til ham, men nu som „Nornegæst“, den eventyrlige helt, der levede med sagn og sange fra oldtiden og endte med at tage dåben. Han fører ham på sin ganger over Nordhavet til den norske lønkirke, indviet til St. Mikael, over hvis buer kongegravene er kastede i en herlig hal. Men medens han på hint første ridt sad under gudens kappe, er han denne gang fri og ser ud over vejen, og medens han dengang dvælede i den skumle kirke, føres han nu op til kongegravene. Nu så han da som i en drøm de gamle Norges helte sidde for borde, Olaver og Haralder og den gæve Hakon Adelstensfostre, med Tormod og andre skjalde. Han taler til dem og minder dem „i Snorresprog“ om gamle bedrifter, og det forekommer ham, at de svarer med et smil og et nik. Men da luen nu slog op fra hallens brede bål, så han med sorg, at det var døde mænd, og at det usikre månelys have dåret ham. Træffende kalder han sig ved denne lejlighed „vanrådeskjald“ efter Islændingen Halfred Ottarsøn, der efter dåben kvad de mærkelige vers om sin aldrig helt undertrykte kærlighed til Odin og Freja.

Men den levende lue baner vej for en kvinde, som stiger frem fra dybet, bleg om kind, men med friske kærminder i

barmen: på det bløde, tåreblændede smil genkender han i hende vor moder, Danmark. Da glemmer han sine norske konger og byder den skønne havfrue velkommen: med hende gad han fare did, hvor disse blomster har hjemme, dybt under bølgen. Hun tager ham med sig, men beder ham om at lade sværdet blive tilbage, det er et våben, som de ikke vil få brug for før i den yderste nød; Nornegæst skal tage det i gemme.

Så farer de nedad, gennem tåge og tusmørke, ad nedtrådte stier, de døde mænds gange. Han må lade, som han selv var død, og dog holde sig vågen; det trøster ham, at moderen er varm og holder ham tæt til sig. Derpå kom de til den elv, der kaldes Slid; mørke vande skyller våben med sig i ustanselig fart, så det er ikke let at komme over den flydende bro. Men hinsides skinner solen, her bølger kærminderne, mens kæmper går i kreds, glade som til en dans. Her vil digteren da slå sig til ro, men kvinden skynder på, over høje bjerge, til en yndig dal, hvor bøgene står i grupper og kærminderne bølger til nattergalens sang. Her må han da endelig dvæle, her, hvor moderens vugge stod, for at plukke de blå blomster. Men moderen vil ikke lade ham få hvile, hun vil gerne have sin vugge flyttet: til de levendes land, ud over den mur, som omgiver dalene.

Så vidt synes sangens tanke at ligge åben for læseren. Da Grundtvig opgav sin stilling i kirken og sit travle forfatterskab med verdenshistorie og krønikerim, vendte han sig til den store oversættergerning, med Snorre og Sakse, der jo var en slags gentagelse af sysselsættelsen med Nordens guder, om end under kristne former. Efter en del opbevarede vers at dømme vilde han ved skildringen af kongegravene over kirken have fordybet sig mere i de norske heltebilleder; men han opgav dette for ikke at sprede tanken og valgte den skønne fortælling om Haddings vandring med dødsmøen som grundlag for sin billedtale. Dødsmøen bliver fædrelandets levende ånd, der frister ham til at drage ned i de dødes rige,

i mindernes hal. Han selv ønsker det således, og han bliver glad ved at være dernede, fordybet i „kærminde“-landets skønhed og rigdom. Her er han ved folkelivets vugge, her forstår han sin moder og oplever igen de store, fremfarne dage.

Men moderen vil længere frem, hun vil ud over dette lands grænser, hun vil ikke lænkes i fortidens minder, men ud i „de levendes land“. I dunkle billeder maler digteren, hvad der nu sker, hvorledes udfrielsen kommer.

Hvad der ikke kan nås med magt, kan lykkes med lempe, siger hun til digteren. Så tager hun en hammer fra sit bælte, bedre end sværd, den guldhammer, som Vølund smeddede til kong Gram, da han skulde gå i kamp mod jætten Sigtryg, på hvem intet våben bed. Denne jætte, siger Grundtvig, er ligegyldigheden, menneskets træghed og døvhed overfor åndslivets tale; men hammeren ligner han ved hjertet, der banker i vort bryst, kærlighedsordet, der enten smelter eller ægger modstanden.

Den mur, som omgav kærmindelandet, var „et kunstværk af Hel“, et „iskæmpefjeld“; da vor moder slog på den med sin hammer, stod den i lue, så hun dånede i heden; men kun et øjeblik slog flammen op, så sank den atter ned i is. Da genlød hammerslaget fra fjeld til fjeld, kærminderne blånede med dobbelt glød, og „vanvittig mildt“ lød toner som agerhønsekluk hen over sletten; hele det store rige udbrød i glædestoner, fordi muren holdt:

Nu har vi dig ene,
du levende røst! . . .
nu ligger du fangen
fuld dybt under muld,
nu råder for klangen
det underjords guld:
nu kun hos de døde
er tonerne søde,
for dem synger fuglen i bur.

Men da gik det op for digteren, at han var i fængsel og bur, og de bløde glædestoner lød for ham som dødningesuk.

Vor moder opgav dog ikke forsøget: døden får jo aldrig bugt med kærligheden! Hun vilde springe over diget, men nåede kun til at se over det; hun gjorde sig lille som en bi for at finde en sprække til at liste sig igennem; alt var forgæves. Da tog hun en hane, drejede halsen om på den og havde lykke til at kaste den over muren. Straks slog den med sine vinger, og som stærke lurer lød dens gal ind over drømmelandet.

Hermed springer digteren fra oldtidens billedtale over til middelalderens. Sakse fortæller, at hanens genoplivelse var tegn på, at der hist ovre var et uforgængeligt liv; men folkevisen lader hanegalet bryde nattens fortryllelser og forkynde solens komme.

Således sker da også her det uventede, det uforklarlige, at nattens blændværk forsvinder og dagens sol bryder frem. Digteren griber det skønne billed af den undselige kongedatter Sigrid, der dulgte sin kærlighed til det sidste, men nu slår øjet op; det er solens blink i bølgerne, som de ruller afsted i sund og på høje — thi kærminderne er som landjordens bølger. Han nævner ikke selve solen, men kun dens billed, det er som om dagens konge er ham for stor at skildre, som om hans øje blændedes af dens glans, så han nøjes med at dvæle ved den herlighed, som vækkes til live ved dens stråler. Men disse træffer også muren og dens jætte, Hræsvælg; muren hensmelter og jætten flyr, „brændemærket“ af det himmelske lys.

Da vågner også skjalden af sin fortryllelse, — „kulbryneskjalden“ kalder han sig nu, efter hin Tormod, der besang kvinden med de kulsorte bryn —:

Op vågned' på fjelde
nu kulbryne-skjald,
og brat da med vælde
det runged' i hal:

„Hør hanen, hvor vinger
han rysted og gol,
se hist, hvor sig svinger
den strålende sol
fuld højt over voven
og marken og skoven,
ja, højt over Dovre og Køl!

Så vågner, I bolde,
nu alle da brat,
som sov under skjolde
på tuen i nat!
Op alle, som mægte
i marken at gå,
op alle, som slægte
kærminderne på!
I sky stikker mærket,
nu hånden på værket,
hver sjæl af de levendes kuld!“

Og han fortsætter: nu er gærdet smeltet omkring de saliges ø, nu sejler vi som kong Olav over hav og fjeld, mod trolde og uvætter, og hver den, som vil kendes ved vor levende moder, skal være vor kampfælle og broder; intet skal skille os ad, ej tid eller tunge, ej alder eller køn:

Nu skal efterhånden
hvad ét er i ånden
til ét og forsamles på jord.

Dermed er da „himmellysenes“ sang sunget, skjalden er kommen til det øjeblik, fra hvilket han gik ud, da han i overstrømmende glæde hilste sine „brødre og frænder i Nord“ og jublende udbrød:

At natten er svunden
med skyggernes hær
og solen oprunden
til heltelig færd,
at glødende voven
har favnet dens glans,

at strålende skoven
den byder sin krans,
at livlig min tunge
har lyst til at sjunge,
det ingen mig aftrætte skal.

Han har vist, hvorledes han uden al egen fortjeneste er bleven båret frem gennem store åndelige omskiftelser: fra vantroens mørke til asatroens primsigning, til kirkens dåb og den hidsige strid for bekendelsen, til synerne om Nordens fremtid og til tvivlen om hans kald til at sidde i dommersæde og forkynde de store fremtidsvarsler. Endelig til det stille arbejde med oldtidens krøniker, den livsalige fordybelse i vort folks ældste minder, der betager ham med sine dybe længsler og lader bam glemme, at det dog alt kun er et skyggeliv. Men atter og atter drives han videre frem, indtil han omsider når de levendes land og ser morgensolen stå op over havet. Det kommer til ham udefra; men hver gang møder han det med sin utilfredsstillede trang. Han drømte, at han lå slagen på marken, da Odin kom til ham; han følte, at staven var brudt over ham, da ånden bar ham til kirke; han følte sig ene og ønskede sig vinger, da Nornegæst førte ham op til mindernes hal, og han havde hørt dødningesukket i kærmindelandets glædessang over de lukkede døre, da hanegalet vækkede livet og forkyndte solen. Således står dette skønne digterværk, billedrigt og dybsindigt, som et varigt mindesmærke over Grundtvigs ungdomsliv indtil det stærke gennembrud, der lærte ham tilfulde at skønne på „det levende ord“.

II. „Morgendrømme.“

6. til 8. sang (vers 140—258).

Det er vistnok tvivlsomt, om den foregående helhed, hvis den var fremtrådt som sådan i en offenliggjort digtning, vilde være bleven afsluttet således, som 5. sang nu ender; man må snarere antage, at digteren vilde have følt trang til da at gentage de glædesudbrud, hvormed han begyndte og hvormed

han nu ender den hele digtning (v. 297 ff.). Nu blev en sådan afslutning umuliggjort ved den nye fortsættelse.

Det må, som foran nævnt, antages, at Grundtvig var færdig med sit digt, da han den 3. Juli vilde skrive til Ingemann, men blev afbrudt ved „Valdemar den store og hans mænd“. Denne digtning gjorde et mægtigt indtryk på ham, dels som et glædeligt tegn på en ny frembrydende national digtning, dels fordi den æggede ham både til kritik og til kappestrid, medens den kastede et nyt lys over hans eget arbejde. Det er bekendt, hvor forarget han blev over Ingemanns skildring af Sakse som den tørre pedant, ligesom det ses af hans „Poetiske skrifter“, hvorledes han i den følgende tid gjorde tilløb til lignende digtninge og ligesom fordelte emnerne mellem dem. Han lagde da vistnok sin påbegyndte digtning helt til side, indtil han igen kom noget mere til ro og nye tanker havde ordnet sig til en fortsættelse af den.

Denne omfatter de følgende tre sange, medens de to sidste atter er et nyt tillæg. Dette fremgår ikke blot af indholdet, men stadfæstes også af et opbevaret håndskriftsblad, i hvilket der følger en fortegnelse over de ord, digteren nærmere vilde forklare, straks efter vers 258. Vi har da her en ny helhed, fremgået af et samlet digtersyn.

Pastor Monrad har haft et åbent øje for helheden i disse tre sange og kaldet dem „grubesangene“, idet han betegner den første som „i grubens munding“, den anden „grubefundet“ og den tredje „udgangen af gruben“. For mig har det dog stillet sig noget anderledes, vel især fordi jeg opfatter de foregående sange som en afsluttet helhed for sig.

Mig forekommer det, at disse sange må være fremkaldte af de krydsende tanker, som Ingemanns digtning vakte. Han har hidtil skildret sin gerning i det ydre som frugt af *en indre udvikling*; det er denne sidste, han sigter på, det er den, han beskriver som en vandring fra mørke til lys. Nu ser han på *gerningens betydning* for det danske folk, *dens ydre virkning.* Ingemann har slået et stort slag og vundet

en skøn sejr; det bliver ligesom en fornødenhed for Grundtvig både at gøre opmærksom derpå, forherlige vennen og at hævde sin del i den, sit foregående arbejde, der jo betingede Ingemanns. Og samtidig fylder det ham med mismod, at denne stille, harmoniske natur har haft lykke til uden hans møje og slid at genføde hin heltealders store skikkelser i en klarhed og kraft, som hans oversættelse af Sakse langt fra kunde nå op til. Der faldt da en dyb skygge tilbage over de år, han havde tilbragt med dette lærde værk; den følelse af „dødssukket“ i kærmindelandet, som vågnede hos ham, da årene led under det vanskelige arbejde, bredte sig nu over hele tiden og fordunklede aldeles billedet af de lykkelige timer, denne syssel havde skænket ham, og som han så åbent havde vedgået i sit nylig fuldendte digt. Med dette for øje vil man formentlig have lettere ved at forstå de ofte dunkle billeder i de pågældende sange; i poetisk kraft og højhed kan de måske ikke som helhed måle sig med de første, men på mange steder henriver de dog ved tankernes flugt og sprogets ædle malm.

I *sjette sang* udvikler digteren, at det var hans kald fra begyndelsen af („det stod på asernes guldterning“) at hente fædrenes minde op fra glemselens dyb; derom vil han tale som om lyse morgendrømme, som om overstanden møde.

Det er let nok for hedenguderne at sende Hermod til Hel for at hente Balder; men han kommer ikke tilbage, med mindre alting brister i gråd: Hel beholdt sit bytte. En større lykke er den, som kun Danske kender, at gæste dybet „med kvinden hin kære“ som Hadding, der steg ned til kærmindernes og de lyse bøges land, hvor fortidens liv endnu leves uforkrænket.

Disse tvende kår lå da for skjalden: at drage derned som Hermod, men kun at bringe Balders ring tilbage, eller at dø døden med Hadding og frelse hele det udstrakte mindernes rige. Det første er som at pege på skatten under jord, opgrave en prøve af det rige guld, således som den angelsaksiske skjald gjorde det i Bjovultkvadet, — det er „en lykke at

prise for frænder i Nord“. Men det andet er mangefold mere:

Ej mage til glæde
der findes, så sød,
som den at omkvæde
sin udstandne død.

Når døden er overvunden og sejren nået, da er intet at ligne derved: men så længe den forestår, krymper vort støv sig og kan ikke holde tanken fast om genopstandelsens under.

Derfor valgte han det første. Han tænkte, at det vel kunde være nok, når han pegede derpå, når han slog til lyd; da vilde skatten nok efterhånden løfte sig op mod lyset. Det var dog kun få, som lyttede til hans tale, kun de lydhøre, — den store mængde så kun jord og stene, hvor han så et Danevirke, den hørte kun en genklang af Huss og Luther, hvor han mente at føre profeters tale. Da vendte han sig til de fremfarne ånder, der var glemte og overhørte som han,

hvis hamre har hødet
og tonet med klang,
hvis kinder har glødet
som mine en gang,
hvis sange må gemmes,
om end de forglemmes
en time i skyggernes land.

Denne glemsel er dog kun som skyer, der en tid skygger for lyset, en gang vil der oprinde en ny morgen, solstrålen vil atter tale med de blå bølger, og da vil det komme for en dag, hvad der er virket i løn.

Således trøstede han sig og de „sørgende få“, som lyttede til hans sange; men efterhånden trættedes også de, „sange om sange og drømme om dag“ dyssede dem i blund:

Jo mer jeg fremførte,
des mindre man hørte,
jeg talte tilsidst med mig selv.

Efter denne malende skildring af det første forfatterskab (krøniker og rim) og dets afslutning i tavshed og ligegyldighed kommer han til fortællingen om, hvorledes han da valgte det andet kår: selv at drage ned i døden med „vor moder“.

Det var en tung vandring ad de døde mænds sti, over den farlige å; dér måtte han brydes med skygger og være til latter for dværge, vade gennem de side enge — og endelig stanse ved muren, for at stå hovedløs, medens kvinden kastede hans hoved over i de levendes land.

Her kan man sige som i visen, at „alle de små billeder de vendte sig omkring“, da skjalden således i ånden anden gang gik ned i dybet. Glemt er den glæde, han første gang har skildret; nu er kærmindelandet grimt og farligt, og han kan ikke reddes ud af det uden selv at lemlæstes i stedet for hanen.

Han udfører det videre i andre billeder. Det er let nok at smile ad „de sprænglærde“, der kun forstår at file på den latinske stil, der ikke fatter, at livet er ét, skolekunsten et andet; det er let nok at se, at der må tales med fynd og klem, at tungen må gøres til pen, at „pennen skal sjunge og tale igen“; men mens det står på, er det ofte svært nok at holde det fast. Han led ilde i mange måder; men dette vil han nu glemme, da han er udfriet derfra; nu vil han love den herre, som var stærk i ham, førte ham lysvågen til Hel, strøg tågen af hans øjne og lod ham beholde i det mindste en stribe af lys. Ja, med lempe blev hans hoved skåret fra skuldren og kastet over gærdet, didover, hvor røsten er klar, hvor harper og lurer, sværd og skjolde beholder deres tone, hvor fortidens minder lever i tale og sang.

Den *syvende sang* giver nu en herlig skildring af modersmålet, det levende sprog, der gemmer folkets hele liv og eje. Den „folkelige røst“, som nu lød over vange, havde sovet i hundrede år, de år, i hvilke vor nyere bogkultur havde udfoldet sig. Men den havde sovet som kornet, med rige spirer. Den levede endnu i almuens sagn og sange og i Kingos kirke-

salmer. Således har han selv lært den at kende alt i de tidlige år, snart som en dundrende klang fra fjelde, en kæmpesang med genlyd i stenen, snart som sølverklang over bølgen, med milde guder i følge; snart i de mægtige salmer som slag i fjelde af Tors hammer, snart som en yndig højsang, der steg op „som helgen af skrin“, blød som en havfrustemme. Det er vel nærmest modsætningen mellem norsk og dansk tale, han her skildrer.

Så fremstiller sproget sig i al sin uforgængelige herlighed i et storladent billed: det er åndens mangefarvede, levende klædebon:

Da lød fra det fjerne:
„En søn under ø,
som haver den stjerne,
han aldrig skal dø
og aldrig opslide
den klædning så gæv,
han fandt under lide,
af nornernes væv:
treskaftet, usyet,
den, vendt og fornyet,
ham følger i paradis ind.

En stribe som skoven
når fejrest den står,
en stribe som voven,
når smullest den går,
en stribe som klinten
i skumring og gry,
når blågrå som flinten
den rager i sky, —
den klædning til sønnen
skøn havfru, på bønnen,
annammed' af norner i løn.“

„Sønnen under ø“, „bølgernes søn“ (v. 262) er Hejmdal, den årvågne gud, der vogter Danevirke og omgærder det danske åndsliv, i lønlig pagt med Mimer, historiens og mindernes vætte. Men åndslivets klædning er ordet, først og fremmest det danske modersmål. Den klædning skal aldrig opslides.

men endog, „vendt og fornyet“, følge med ind i paradis; thi kun den kan udsige vort inderste, dybeste liv. Den klædning er treskaftet, endog den er „usyet“, hel og dog spillende i forskellige farver: den har skovens frodighed, bølgernes bløde fald og flintens tændende gnist. Ingen skønnere lovtale kunde holdes over vort sprog end den, der er nedlagt i disse dybsindige vers[1].

Udgiveren af Grundtvigs „Poetiske skrifter“ har misforstået det følgende ved at tænke sig røsten, der lyder fra det fjerne, fortsat gennem de følgende seks vers; originaludgaven har ingen anførselstegn og giver altså ingen vejledning til forståelse. Det synes dog indlysende, at de første tre vers (180—82) er digterens tale, de følgende tre „den tordnende røst“, der nævnes i 186, men er helt forskellig fra den gådefulde stemme, der fører bølgernes søn frem for tanken.

Det herlige syn af modersmålets skønhed fortoner sig for digteren; det er som kornmod, glimtende lyn uden torden, men varsler om en glædelig høst. Men tør han holde fast på dette? Varsler ikke de samme glimt tørke og goldhed? Og når livet er udrundet, når bølgen isner, når blomsten falmer, hvad gavner da den ydre glans og lykke? Disse anelser finder en forstærket genlyd i en anden røst, tordnende og truende: har Dana i sin fejre lund kun søgt kundskabens træ, så hun er falden i søvn under dets skygge med slangen i barmen, med det barn i armen, hvis hjerne hun åd, — da er der for hende kun gru at vente; thi vel skal alle døde opstå, men den moder, der myrdede sit foster for ej at beskæmmes, har bebyrdet sig med synden til døden og må grue for dommen. Dette grelle billed sigter jo til sprogets misbrug i lærdommens tjeneste, når denne er fjendsk mod det naturlige liv, myrder det i moders liv og selv sover hen under kundskabens træ, forført af slangen.

Da kom der atter andre røster og andre syner, med håb

---

[1] På et blad, der indeholder udkast til en fortale til „Nyårsmorgen“, kalder Gr. det danske sprog „det dybeste, det dejligste og bedste mål, der lyder på menneskelæber“.

og fortrøstning: den hensovede kvinde rørte sig på båre, og barnet levede endnu, det legede med sin moders hår. Men digteren vaklede som mellem frygt og håb, — ak, frygten var klarøjet og havde ret, medens håbet var blindt: jætten var fløjet bort med Sigrid, den blufærdige mø, og havde spærret hende inde i fjeldet.

Så hørte han en anden røst, der opmuntrede ham til at prøve på at tale et vækkende ord: kun Guds ord kan nu som altid give liv, — men kampen mod det dorske, det søvnige hos danske og norske folk, den må føres med et våben, som Dana bærer under kjortelen: viddets nål, der prikker op af søvne, det våben, som i kirkefornyelsens tid blev brugt med så megen virkning i satirerne og som lever i de folkelige ordsprog hos Peder Låle.

Så går det op for skjalden, at sprog og sprog er to; der er bogsproget, som er det døde, det „stavbundne“, det, som spiste af kundskabens træ, — og det levende mål, som det lyder hos bonden og forstås af folket. Og nu udvikler han i en lang versrække (195—221), hvorfor og hvorledes han valgte dette grove sprog til sin fordanskning af oldtidens saga: han pløjede med stude som Gefion, og dog mener han, at de havde stolte manker som heste. Hvo tvivler om, at han kunde have ført ordet trods nogen i bogmålet, højt og let, båren afsted på en vinget hest, — men han valgte den sene gang og det jævne mæle for at forstås af alle. En fugl kunde han have været, men han blev som en fisk, for at de andre kunde følge med, — det står for ham selv som en gåde, om det derved skal lykkes at hæve de kolde og tunge fiske op, så de bliver fugle.

Ofte segnede han under byrden, thi det var ikke let at bevare denne tone, at tale dette uvante sprog; da han kom til Magnus Barfod og Knud Lavard, var han træt til døden. Atter opmandede han sig dog og skrev om Valdemar og Absalon, ventende den dag, da det hele skulde være fuldbyrdet. Han kunde endda føre sværd og skjold, men „hammeren faldt

ham for tung“, den seje ligegyldighed kunde han ikke overvinde. Da klang hans pen, som duen havde forjættet, og atter gik han trøstig til det mødefulde værk, indtil dagen gryede og han kunde slukke de kunstige lys, der brændte over bogen. Da løstes nattens gåde for ham, og vandet forvandledes til vin; da forstod han, at det ikke er dårefærd kunstig at gøre vin til vand, thi ligesom hvedekornet skal forgå, må vinen opløses for at optage alt i sig. Da så han også forjættelsen: de fiske, som bliver til fugle, svanerne, hvis vugge er havet, men som søger deres grav i himlen, svanerne, der kun har „barnlige sukke“ på bølgerne, men med en herlig sang flyver ind i paradis.

Dette er da tanken i den hele sang: modersmålet er et levende, bølgende sprog, herligt i gamle sange og salmer, herligt som livstankernes uopslidelige klædning; men det er i fare for at dø i skolesprogets „stavnsbånd“, det ligger i dvale under kundskabens træ, ja det fristes til at myrde sine egne børn. Hans opgave har det været at „løse stavnsbåndet“, at lade folkemålet komme til ære og værdighed, den folkelige skæmt, det folkelige vid og det brede, levende udtryk. Trælsomt var det at udføre, da ingen skønnede på hans møje, men han vandt dog over det, i fortrøstning til, at der måtte være velsignelse i denne gerning, at gå ind i bondens stue og tale hans eget sprog. Nu er det tilendebragt; dagen gryr, han ser i ånden, hvorledes dette værk en gang skal krones, hvorledes den danske almue en gang skal hæve sig, netop fordi han dalede i sin høje flugt og satte sig i dens midte.

De to sange udfylder hinanden; de omtaler det samme værk, men medens den første ser på det historiske indhold, dvæler den anden ved sprogets ejendommelige dragt. Der er næppe tvivl om, at dette sidste især har ligget digteren på hjerte, og at han her når højest i tankernes flugt og billedernes rigdom, ligesom han her hæver sig til et stort profetisk fremsyn over hele sin følgende livsgerning. For så vidt er denne sang kernen i den hele digtning.

Den *ottende sang* begynder med en forherligelse af Ingemanns digtning og går herfra over til dristige spådomme om vort folks kommende storhed i åndens verden.

Det sidste, digteren mindes, er syner vakte til live af strengenes klang; klare toner, som åbenbarer, at danske mænd kun dør som himmellysene, de synker i hav for atter at opstå i glans. Han så heltene gå frem. i dagen, kaldte op ved hanegalet, det gamle Bjarkemål: Absalon og hans frænder, — Absalon den kære, dobbelt kær, fordi han ikke blot reddede land og rige, men også sørgede for at bevare fædrenes minde. I århundreder var hans skikkelse dog som død; men nu er den opstanden med alle hans fæller, svalen, den lille fugl, har med nattergaleslag genvakt alle de gamle minder. Og nu udbryder han i lovtale over „svalen“ (navnet på en digtsamling af Ingemann), der opstod af vinterdvalen og lig danebrogsduerne svang sig mod det høje:

Ja nu får vi sommer
og nu har vi dag,
da mandstærk du kommer
med Danemarks flag!

Det er ikke mere en enlig svale, som da den sang første gang, nu er den i flok og følge; nu bliver den her og bygger rede under vort tag, nu skal verden lære, at „blomsten er muldet næst“, — Ingemanns sang er jævn og folkelig som Grundtvigs oversættelse.

Så tiltaler han Sakse, den „fader så kær“, der nu kommer til sin fulde ret, nu opfyldes Absalons ønske, og den bly Sigrid vindes tilbage fra bjerget; vel har jætten filtret hendes lokker sammen (i det fremmede mål), men „Danmarks kæmpe i småpigeham“ (Ingemann) forstår at oprede dem, så de atter flagrer frit som de gule aks over vangen. Og han udbryder igen i jubel: „O, nu får vi sommer, o, nu har vi dag!“

Hertil knytter sig da de dunkle spådomme. Han søger tilbage til billedet af havfruen, Danmarks moder; men fra de

folkelige helte og det hjemlige sprog går han nu videre ud til hele slægtens fortid og fremtid.

Når Gud har set i nåde til det danske folk og sendt helligdomsvandene til vore strande, da var det på hendes bøn, da „fremmede han hendes vilje“, som det hedder i visen. Thi hun satte sit håb til ånden, hun holdt dåben hellig og drak paradis-vinen; men „hvad hjerterne søge, det finde de vist“, og „som hjerterne bede, så bølgerne gå“.

Og langt, langt går hendes længsel tilbage, alt fra vuggen søgte hun „de levendes land“; det var jo hende, som ikke lod skjalden få hvile i kærmindelandet, men vilde over gærdet og vilde have sin vugge flyttet. Som dansk folkemoder nedstammer hun fra Noa, og hans ord gemte hun gennem tre tusind år i sit hjerte: det er bedre at følge den rullende bølge fra de levendes land end at bygge på den faste jord. Han lod sig jo i arken bære op til de højeste bjerge, mens jorden lå begravet i afgrunden og bølgerne sønderslog de grundmurede haller og alt menneskeværk; da lod Gud igen den blomstrende ø opkomme, og mennesket fornyede sin pagt med stjernen om at søge tilbage til hjemmet, — men også syndefaldet fornyedes.

„Ja, let er din gåde at råde“, udbryder digteren til havfruen: du skal ved dommedags gry hæve dig mod det høje som gennem ildsluer, medens jorden, udglødet som guld, smykker sig til et dejlighedshjem. Du hørte med dine mange brødre (de andre folkefærd) de hellige sange, som stammefaderen sang: om at følge de rullende bølger til hjemmet, det hjem, hvor guldet ligger som rav og danner højaltre, og hvor føniksfuglen ofrer sig selv, — paradisets have.

Hun stod på Libanonskoven og stirrede ud mod vest over havet, hvor himmel og hav gik i ét, hvor solen gik til hvile i bølgerne: dér, mente hun, vilde hun finde det søgte hjem, og med glødende kinder udspændte hun sine hænder, der blev fjerklædte vinger og bar hende langt hen over sø og land. Rige vingårde bredte sig under hendes flugt, men hun

så slangen under løvet og mindedes stammefaderens advarsel mod den stærke drik, som var bleven ham selv til fald. Hun fløj videre mod vest, og hun fløj imod nord, stadig over bølgernes toppe, indtil hun stansedes af isklipper; da mindedes hun stammefaderens ord, som advarede mod de bjerge, der dannes af kulden, og rådede til at søge en ø, indtil isen smeltede omkring de levendes land. Så fløj hun atter sukkende mod øst for at udspejde, om der ikke i disse nordlige egne skulde være en sådan „forhåbningens ø“, og se, hun fandt øen mellem bælt og sund, øen med de majgrønne telte, de blomstrende enge, de ravstrøede strande og den hvide klint. Da opslog hun sin bolig på Sjælland og udbrød: „Se, her vil jeg bygge, mens bøgen har skygge“. Og hun ender sangen med de løfterige ord:

Se, her vil jeg svømme
som svane i fjord,
i løvhytten drømme
om livet ifjor;
ja her vil jeg kvæde
min havfrue-sang,
med gråd og med glæde,
med bølgende klang,
til klipperne smelte
og himmelblå telte
jeg ser i de levendes land.

Med dette store syn på fædrelandets fremtid, det udkårne land og folk, „historiens Palæstina“, forventningernes sæde for hele slægten, ender da sangen om de rige morgendrømme.

III. Efterslæt.

9. og 10. sang (vers 259—312).

Da aserne udsendte Loke, klædt i Frejas falkeham, for at hente Idun tilbage fra jætterne, forvandlede han hende til en nød og førte hende hjem med i sin stærke klo.

Således har den dybsindige skjald været udsendt fra

lysets til mørkets rige for at hente ungdommens og styrkens gudinde tilbage, og nu er han kommen hjem med hende, gemt i en nød. Således er denne herlige digtning, hård i sin skal, men sød i sin kerne; Idun og hendes gyldne æbler er skjulte i den.

Og der er en dobbelt kerne. Skjalden mindes *sin gang fra de tidlige år*, sin syssel med det jordiske og det himmelske fædreland og hvorledes han vidunderlig førtes fra trin til trin henimod klarhed og liv, så han nu står i morgenens strålende lys, rede til et nyt dagværk. Og anden gang vender han tilbage til fortiden, for at gøre rede for sin *gerning*, sine kampe for at udfri fortidsminderne fra forglemmelsen, for modersmålets oprindelige levende kraft og det menige folks opvækkelse, og han kaster et langt blik ud i fremtiden for at spå sine landsmænd en rig besøgelsestid.

Men den stærke bevægelse, hvori han åndelig var sat, kunde ikke endnu bringes til ro, og ligesom han havde fortsat sit oprindelige digt med et andet, føler han trang til at føje endnu en efterslæt til det hele. For helhedsindtrykkets skyld vilde det tilvisse have været at ønske, at dette ikke var blevet medtaget ved offenliggørelsen.

Den høje tankeflugt er nu lammet. Efterslætsversene danner overgangen til de i ubunden stil skrevne „Glarøjne“ og den vidtløftige fortale, der skal hjælpe til digtningens forståelse. Og den storslåede fremstilling af digterens åndsliv afløses af en række meddelelser om hans personlige oplevelser og forsætter.

Han begynder med at udtale sin mistvivl om at blive forstået af sin samtid i dette digt. Ser man ikke, at bølgerne betyder menneskeslægten og havfruens blomstrende ø fædrenes arv, da har han sunget forgæves om den trefarvede kjortel, der blev vævet til bølgernes søn.

Denne mærkelige udtalelse synes at stadfæste, hvad digteren selv antyder, at han var ligesom ude af sig selv, da han så og beskrev disse høje syner, så han end ikke kan for-

slå dem selv bagefter. Endnu 1847 skrev han jo om den hele digtning, „at han endnu kun forstod den halvvejs“. Det ses af hans „Glarøjne“, at han vaklede i forståelsen af sine personer og billeder, således særlig „bølgernes søn“, der her glider over fra Hejmdal til apostlen Johannes.

Det skønne billed af sproget, som danner åndens klædebon og „vendt og fornyet“ skal følge den ind i paradis, er altså gledet fra ham, ligesom han efter at være bleven ædru efter skjalderusen ængstes ved den dristige spådom om det danske folks fremtid og vil bortforklare den og forflygtige det tydelige billed. Nu er det ikke mere det danske sprog eller det danske hav og land, men en tåget billedtale om åndelige ting i almindelighed, medens det i digtningen jo netop er den faste forbindelse mellem de høje ideer og det jordisk givne, som har den forunderlige vægt og klang. Disse fortolkninger bagefter minder om de ældre bibeludgavers kapiteloverskrifter, der vilde give det gamle testamentes livsfriske salmer og profetier en udglidende almindelig fortolkning.

Digteren går derefter over til at tale om sig selv: hvis han ikke finder denne forståelse herhjemme, da gjorde han bedre i at forlade fædrelandet for på et andet sted at samle en menighed om sig; Vorherre vilde nok mage det således for ham. Efter en opbevaret optegnelse tænkte han på England, der formentlig skulde holde sit eget højere i ære. Men hvordan skulde han nænne det! Og vilde han og hans æt ikke da komme til at ligne Toke, der drog til Jomsborg, fordi kæmpeånden forekom ham at være uddød i Danmark, — ja vilde han ikke blive en Loke, en søn af uhyret[1], der voldtog vor moder, en anden Jormunrek, der byggede sig en utilgængelig borg og røvede „helte-kærminden“, den skønne Svanhild, men med rette blev dræbt af hendes brødre.

Derfor var det jo, han tændte sit lys og gik ned i dybet, nu har han intet mere at sætte til af, resten af liv og helbred

[1] Vers 268 er med urette kommen ind i denne sammenhæng; det er en gentagelse af vers 204.

må han gemme for sin søn. Så tænkte han da igen på at bryde op, men hvorhen? Hvor skal han kunne finde ørenlyd for fædrenes røst og for kirkens salmer, hvis ikke dér, hvor han selv fik øre for dem?

Han går nu helt ind i sine egne personlige forhold og fortæller om den gamle pige Magdalene i Udby, der sang salmer, da han var så lille som den søn, han nu har på skød; hun var en svag stakkel, som hans fader gav nådsens brød, men af hende lærte han sprogets fyndige ord, således som de nu står i krøniken, og hendes navn skal ihukommes med den.

Det er da en lykke at kunne genopvække i det mindste noget af fædrenes liv, og kom han selv end ikke videre end til et mægtigt råb, så står nu dog ved hans side den mand, hvis stilfærdige tale ingen kan modstå (Ingemann); så længe han er i Danmark, vil Grundtvig også blive her, men med ham vil han forlade det.

Men atter forsikrer han, at han ikke mener det så ilde, de vil ikke gøre vor moder den sorg: nej, da Ingemann var i udlandet og fandt sig vel dér, og da Grundtvig sad i graven (med krønikerne), *da* sørgede hun svarlig: nu er de atter hjemmestedte.

Og han ender denne sang med et skønt billed af modsætningen mellem dem. Han stirrer ud over havet, der omringer de danske lande, og bølgerne fremtræder da under billed af de blå løver i kongeskjoldet, rigets faste værn. Løverne træder da her i steden for havfruen, Sigrid, og han finder en stadfæstelse derpå i ravhjerterne, der omringer dem i skjoldet, skønt de er et kvindesmykke. Også de har af jætten været skjulte „som gnisten i flinten", ligesom Sigrid, men er nu udfriede ved det dagslys, der har løst alle bånd. De hilser digteren med et „vel mødt under klinten!" og i forening dækker de kridtets hvide glans over dens sorte striber[1].

---

[1] Udgiveren har her misforstået digtet og sat urigtige anførselstegn. Originalen har begyndelsen af vers 294 således:

Derpå deler han våbenets mærker med vennen: Ingemann skal drage op ad „Suså“ (den, der opstår af de mange småbække) og tvætte ravhjerterne i søen, så Veland kan kæde dem sammen til et Brosingemén for Freja (Sigrid); Grundtvig skal med løverne gå i leding mod Arkonaborg, mod Svantevit og de vendiske drager.

Den *tiende sang* indleder digteren med en gentagelse af sit fredsråb fra begyndelsen (v. 297—99), hvorpå ånden udtaler en opfordring til at gå ud og forkynde, hvad han har set, det genvågnende liv i kirken og skolen (v. 300—306). Disse vers synes efter et bevaret håndskriftblad at have været bestemte til et tidligere sted (mellem 7. og 8. sang), hvor også en række vers om Nordens svaner oprindelig fandtes (Poet. skr. V 273 ff.).

Og videre hedder det: nu vil solen krone sit år, så hver høster, som han har sået, men kun den høster hundrede fold, som såede med håb til Gud. Derefter kommer der en vinter, som vil lægge is over vore vande og kun lade en lille våge åben; da skal hver den, som har livet kært, drage bort til vågen, ligesom vore fædre drog bort til fjerne lande:

Guds timer og dage
gå frem og tilbage,
gak aldrig i rette med ham!

Men Digteren ender dog med at lyse fred over Norden, så længe livet endnu leves her, både legemligt og åndeligt, i fædrenes minde.

Vel mødt, under klinten,
de sjunge lidt hult:
som gnisten i flinten o. s. v.

Dette må læses således:

„Vel mødt, under klinten!“
de sjunge lidt hult, —
som gnisten i flinten o. s. v.

Løverne omtales jo nemlig i 4. Linje og kan da umulig føre talen her. At forfatteren har sat kolon efter „hult“ har mange sidestykker, hvor han særlig vil vække opmærksomhed for det følgende.

Således synes også i disse anelsesfulde fremblik til en tid, da vort land ikke mere rummer forjættelsen, skjaldens synkende hånd at kunne spores. Til trods for den gentagne morgenjubel er stemningen sunket, og andre tanker trænger sig frem. Også deri ligner den hele digtning et drømmesyn, at dette som oftest forvirres, før det helt opløses i tåger.

AMBROSIUS STUB*.

(1897–98.)

[Dansk Tidsskrift 1898, S. 1–25 og 117–34. — Her med Benyttelse af det originale Manuskript.]

I. Levned.

Blandt Holbergs samtidige, der i så mange retninger grundlagde en ny tidsalder i dansk åndsliv, står Ambrosius Stub som den eneste nævneværdige lyriske digter. Han blev ikke så meget påagtet, at hans navn og hans digte fik plads i literaturen; først efter Evalds fremtræden nåede de i trykken. Men senere tider har givet ham fuld oprejsning, og han nævnes nu uimodsagt som første mand i den lange række af stemnings- og tankedigtere, der strækker sig gennem de sidste to hundredår.

Medens Holberg virkede i hovedstaden og dér grundlagde den danske skueplads, og medens Brorson udgav sine salmer til brug ved gudstjenesten i Sønderjylland, hørte Stub til på Fyn, og her blev hans sange sungne og hans skæmteviser huskede i hundrede år, før de igen blev hele folkets eje. Rasmus Nyerup, der var født året efter hans død på Braheshølms gods, hvor Ambrosius Stub havde haft tilhold i sine bedste år, fortæller, „at hans viser og vittige indfald var i

* [I en Note meddele Udgiverne af Dansk Tidsskrift, at Døden forhindrede Forfatteren i at foretage et sidste Gennemsyn af nærværende Afhandling.]

hans ungdom i bemeldte egn af Fyn overalt i folkemunde". Og S. Jørgensen (Kistrup) beretter 1893, at mindet om ham „endnu for 50 år siden var meget levende her på Fyn og hans arier i alles munde".[1] Det vil altså sige, at hans digtning levede blandt hans nærmeste landsmænd, indtil de tider kom, da hele vor bogskat og dens rigdom af sange blev alles ejendom. Da blegnede hans navn blandt de fynske bønder, men til gengæld optoges det i hele folkets bevidsthed og fik anvist en hædersplads i literaturens historie.

Det er en af Fredrik Barfods fortjenstlige gerninger at have opredet hovedtrækkene i Stubs levned. Nyerup og Krafts „Literaturleksikon" (1820) har endnu kun at melde, at han „menes at være født 1707 i Ribe og døde som student, formodenlig sammesteds, 1758", og Kr. Molbech, der dog stærkt fremdrog hans betydning, kom ikke ud over dette (Dansk poetisk antologi, I, 1830); kun at man selvfølgelig tillige var på det rene med, at han havde tilbragt sine mandomsår på fynske herregårde. Barfod fik imidlertid ved sine utrættelige undersøgelser på stedet oplyst, hvor og når han var født, hans slægtskabsforhold, skolegang i Odense (ikke i Ribe), forbindelser på Fyn og småøerne og endelig hans ophold i Ribe og død dér som skoleholder. Senere er hertil kommen andre bidrag, tildels fra Ribe, men især en meget oplysende redegørelse for hans ægteskab og hustruens slægtskabsforhold, af S. Jørgensen (Kistrup)[2].

Det kunde herefter synes overflødigt atter at vende tilbage til dette emne, som vel nu måtte siges at være udtømt. Dette er dog ikke tilfældet. Dels er der nemlig endnu en efterhøst at gøre i samtidens offenlige arkiver, dels fortjener et og andet af det allerede kendte at sættes i et noget andet lys, medens meget af hvad der er fremdraget kun i ringe

[1] Rahbek og Nyerup, Dansk digtekunst, IV 437. Museum 1893, II 114.

[2] Fr. Barfod: „Fædrelandet" 1846, nr. 289—96. „Ambrosius Stubs samlede digte", 3. udgave, 1852 (indledning, 97 sider), (senere 4. og 5. udgave). Ribe skoles program 1854. Museum 1893, II.

grad tjener til at oplyse hovedsagen og derfor snarere virker forstyrrende i den samlede fremstilling. Jeg skal derfor gøre et forsøg på, efterat have gennemgået alt, hvad jeg kunde tænke mig af betydning for den rette opfattelse af digterens livsforhold, i sammenhæng at fremstille hans liv og levned såvel som hovedtrækkene i hans virksomhed som digter.

Ambrosius Stub var født 1705 i Gummerup, Køng sogn, Båg herred, et par mil øst for Assens. Sognet var dengang lagt til Verninge i Odense herred, og i den fælles kirkebog er hans dåb indtegnet på følgende måde: (1705, dom. rogati, d. e. 17. Maj) „blev Kristoffer Skrædders barn i Gummerup døbt med navn Ambrosius. Faddere: Jfr. Marie Dorotea Carisius, Kristoffer Stormgårds kone, herredsfoged Bertel Jørgensen, Aleksander Green, Andreas Skytte, Johan Helmer.“ Mærkeligt nok døbtes i det følgende år, Mikkelsdag, Jens Skrædders barn i Glamsbjerg ligeledes med navnet Ambrosius, ligesom det til faddere havde Kristoffer Stormgårds kone og „Aleksander Green på Sjøholm“ tilligemed den anden Ambrosius's fader Kristoffer Skrædder. At dog den først nævnte er vor digter, fremgår af, at han i Odense skole kaldes Ambrosius Kristoffersen, ligesom faderen ved sin død kaldes Kristoffer Stub. Den sidst fødte Ambrosius fortsatte sin faders håndtering og nævnes jævnlig som „Ambrosius Skrædder“; han døde i Verninge 1766.

Navnet Ambrosius stammede for begge skræddersønnernes vedkommende fra samme kilde, den afdøde Ambrosius Carisius til Palstrup, hvis datter Marie Dorotea var den førstes gudmoder, medens forvalteren på Søholm, der ejedes af den anden datter Anna Barbara Sofie, stod fadder til dem begge. Det er dog øjensynligt, at Kristoffer Skrædder har stået disse herregårdsfolk nærmere end hans kaldsfælle i Glamsbjerg; thi ikke blot mødte den adelige jomfru selv ved hans søns dåb, men hele slægten ses at have stået i forhold til slægten på Søholm og Brahesholm.

Disse gårde, tilligemed Krængerup (nu Frederikslund), ejedes i århundredets begyndelse af fru Anna Carisius, Ambro-

sius's søster, der var enke efter hin Morten Skinkel, som havde bagtalt Griffenfeld for kong Kristian V og derfor blev forvist fra hoffet. Ved hendes død 1705 tilfaldt godserne broderens før nævnte døtre: Marie Dorotea fik Brahesholm, Anna Barbara Søholm, medens de var halvt om Krængerup.

Skrædderen i Gummerup, Kristoffer Pedersen Stub, var født 1664 og havde 1692 ægtet Kristence Ibsdatter. Deres ældste søn Morten (opnævnt efter Morten Skinkel) var alt 22 år gammel fuldmægtig på Søholm, senere ridefoged og forpagter; han ægtede en datter af egnens mest ansete storbonde Kristoffer Hansen Møller på Stormgården, hvis hustru nævnes blandt fadderne for de to skræddersønner. Endvidere havde Kristoffer Stub en datter Karen, der ligeledes tjente på Søholm, rimeligvis som fruens kammerpige, og herfra blev forsørget ved ægteskab med Lars Skytte, som 1729 kaldtes til præst i Verninge og Køng sogne. Hos hende henlevede faderen, der 1725 var bleven enkemand, sine sidste dage; han døde 1746. Hans hus i Gummerup gik over til den anden søn Peder, født 1700.

Ambrosius Stub, ægteparrets yngste barn, blev sat til bogen og kom i Odense skole, muligvis med hjælp af gudmoderen. Fra foråret 1718 af har han iøvrigt haft hjælp af skolens midler, indtil han i Juli måned 1725, 20 år gammel, blev student.

Det ligger i sagens natur, at der ikke kan være opbevaret synderligt om disse år; det eneste er den omtale, han selv giver sine tidligste år i en rimet ansøgning til stiftamtmanden i Ribe 1756. Her hedder det:

„Min barndom den gik bort i skolegang, som krænker,
min ungdom sad sig træt på de latinske bænker,
jeg var akademist til første mandoms tid,
Minerva lod endog fornøjet med min flid.

Min skæbne spillede så snedig med min lykke,
fordi jeg fandt mig ej i nogles agt og nykke;

for sildig blev jeg klog af tidens skuespil,
hvor verden føjer den, der gør, hvad verden vil.

Jeg overgav min bog, min kære tro veninde . . ."

Vi kan kun gætte os til, hvad der ligger bag ved dette. Samme år, som Stub blev student, var hans moder og hans ældste velstående broder døde; ligeledes døde major Vilhelm Stockfleth, der havde været gift med digterens gudmoder, som alt var død 1722; de efterlod en søn Kristian Stockfleth, som endnu var et barn. Alligevel har Stub rimeligvis kunnet páregne fornøden hjælp fra hjemmet; moderen var bleven jordfæstet i Køng kirke, hvad der tyder på mandens forholdsvis gode kår, og søsteren var i huset hos fruen på Søholm, Anna Barbara Carisius, der efter et kort og barnløst ægteskab med oberst A. Kaphengst var bleven enke (1711). Man må da antage, at de første universitetsår har været gunstige, og at det var i dem „Minerva lod fornøjet med hans flid". Men det er lige så sandsynligt, at han havde ondt ved at fastholde et bestemt studium og at han lod sig adsprede både af Minerva og andre guder og gudinder. Det var den danske skuepladses første rige tidsalder; Holberg havde udgivet en række af sine bedste komedier i trykken, og der spilledes endnu, om end med afbrydelser og i trange kår; enhver, som havde nogen sans for digtning, både i dens umiddelbare virkning og i dens dybere betydning, måtte følge dette foretagende med udelt opmærksomhed. Ligeledes havde boghandleren Jokum Wieland 1725 begyndt udgivelsen af „smukke og udvalgte danske vers" i månedshefter, der fortsattes, indtil Københavns ildebrand, i Oktbr. 1728, gjorde en brat ende på både komedier og vers. Disse samlinger var tilvisse uden poetisk værd — det var for største delen ældre, forhen trykte eller utrykte vers af de mest bekendte og yndede forfattere —, men deres fremkomst viste dog, at opmærksomheden nu var vakt for digtningen, og at man ønskede at fremdrage og samle, hvad man ejede af sligt. Samtidig var jo også Holbergs skæmtedigte og Falsters

satirer fremkomne, med et hidtil uopnået mesterskab i sprogets behandling.

Det må vel antages, at det især har været denne stærkt vakte interesse for digtningen, som drog Ambrosius Stub bort fra det regelmæssige studium, der vist skulde have ført ham på prædikestolen. Således må da også udtrykkene i hans foran nævnte vers forstås: at han ikke vilde finde sig „i nogles agt og nykke“, eller som det også hedder, at han ikke gjorde, „hvad verden vil“. Således mistede han da den støtte, som han ikke vel kunde undvære, når studeringerne skulde have den rette art, og han nødtes til at arbejde for at leve. Vi træffer ham da også ved universitetet „til første mandoms tid“, som han selv siger; 1733 skriver han et bryllupsdigt fra København, og 1754 siger præsten P. Müller i Ribe, at han og rektor Lange havde kendt Stub for 20 år siden ved akademiet. Der er da heller intet påfaldende i, at Stub således tilbragte henved en halv snes år ved universitetet, det samme havde de to nævnte mænd gjort. Først 1734 synes han at være kommen tilbage på sin fødeø; han havde ikke afsluttet sine studeringer med nogen eksamen.

Spørgsmålet er nu, om han alt i disse år har skrevet digte og da hvilke? Et bryllupsdigt stammer fra 1733, men ellers er jo de fleste af hans sange uden tidsangivelse.

Det er dog ikke blot i sig selv sandsynligt, at en digterbegavelse som Stubs må have givet sig vidnesbyrd i de første ungdomsår, men også den af Rahbek opbevarede notits, at hans sang: „Gid den få skam, der slår i dag“ tilligemed flere andre „gik i Pilos vinkælder og hos mester Hans i Tårbæk i sin tid fra mund til mund“, tyder på studenterårene for deres tilblivelse. Thi da intet af hvad han frembragte af den art blev trykt, er det vistnok meget usandsynligt, at sange, som opstod på landet i Fyn, skulde være bleven bekendte og yndede i hovedstaden og dens forlystelsessteder. Hvad der blev sunget hos Pilo og mester Hans, var sikkert også digtet i nærheden, og vi fejler næppe ved at henføre særlig hans

drikkeviser til opholdet ved universitetet, selv om de naturligvis også senere fulgte ham til Fyn.

Der var ikke ret mange udveje for den student, som forlod universitetet uden embedseksamen. Om sig selv siger Stub:

„Jeg overgav min bog, min kære tro veninde,
jeg drømte ved min pen, jeg så mit brød i blinde,
ved et og andet hof fandt det, jeg skrev, behag,
men ak! mit slæb blev svart, min førlighed for svag.“

Han stolede altså på sin pen! Herved er der tænkt både på forretninger og literære ting, således som man dengang jævnlig brugte studerede personer på herregårdene. Falster lader i en samtidig satire („Den latinske skriverstue“) en fader fortælle, at sønnen for enhver pris vil i latinskole:

„Han foreholder mig, hvordan
forvalter Lamberts sønner
Jens, Frederik og Kristian
omkostningen belønner,
som faderen har gjort på dem,
hvor vakkert de studerer,
hvorledes de er kommen frem
og bleven *sekretærer*.“

En sådan sekretær optræder som bekendt i „Jeppe på bjerget“ som baronens (godsejerens) stadige ledsager og selskabsmand. Han bærer en kostbar ring på fingeren, som baronen har foræret ham, og hans årsløn er 200 rdl. (640 kroner).[1]

Det er øjensynligt denne stilling, Ambrosius Stub tænkte på i ovenstående vers, og hertil svarer det, når han i en kirkebog på Tåsing kaldes „skriverkarl hos kammerherre (baron) Juel“, eller når der siges, at han havde „konditioneret“ hos denne. Et andet spørgsmål kunde det være, om han fra først af har tænkt sig denne levevej, eller om han først senere af

[1] „Den stundesløse“ har fire „skriverkarle“ uden endda at få sine forretninger besørgede.

uheldige omstændigheder er bleven trængt ind på den; men verset synes rigtignok afgjort at bekræfte, at det var hans agt at leve af sin pen, da han opgav bogen. For så vidt kan der altså ikke være tale om et forspildt liv eller en ynkelig og kummerlig tilværelse for denne mand. Han havde jo frivillig opgivet den egenlige embedsvej og valgt denne mere ubundne tilværelse som nærmere svarende til sit naturel; det er ikke andet, end når en mand i vor tid opgiver eksamensstudiet for at blive lærer eller journalist. Han kan derfor heller ikke siges at have levet som snyltegæst på de fynske herregårde; tværtimod, han må antages at have udfyldt en plads, som man på den tid plejede at have besat og var nødt til at lønne, hvem der så end indtog den. At det heller ikke var nogen ganske let sag at udfylde den, ses af det udtryk, han bruger: „mit slæb blev svart, min førlighed for svag". Sekretæren måtte vistnok ikke blot skrive sit herskabs breve og gå til hånde ved talrige forretninger (revidere regnskaber osv.), men også sørge for de literære og selskabelige adspredelser, være forelæser, synge og spille eller vel endog undervise og øve i musik og sprog.

Det kan næppe overraske, at en sådan virksomhed kunde stå ikke blot som en tålelig, men som en ønskelig udvej for mangen en student, og at også Ambrosius Stub kunde gå til den med glade forhåbninger, i bevidstheden om at eje ualmindelige evner til at sætte sig i gunst hos et herskab, som forstod at skønne på ham. Men ikke mindre forståeligt bliver det for os, når han en snes år efter ser tilbage på den med lede, især da han mener at have sat sit helbred til ved den:

„Mit helbred smeltede i tung forretnings hede,
jeg måtte sidst, i frost, snart efter livet lede,
jeg kom halv død derfra, jeg fik ret liv igen,
dog blev jeg aldrig mer så farlig trældoms ven."

Men det er indlysende, at denne efterdagsdom ikke må lægges til grund for opfattelsen af alle de henrundne år; vi

må søge at følge hans bane i dens forskellige afsnit for at se, hvorledes livets møje efterhånden gjorde ham træt, medens han dog i en række år vistnok levede et meget fornøjet liv.

Det kan ikke oplyses, hvor Ambrosius Stub først har slået sig ned på Fyn. Det var et sagn, at han havde stået i kærlighedsforhold til en adelig dame, at han blev overrasket i et knæfald for hende, og at man redede sig ud af forlegenheden ved at angive, at han havde anmodet om hendes kammerpiges hånd. Med denne var han så bleven gift, hvad der var blevet hans livs ulykke[1]. Hvad der har ligget til grund for dette sagn, lader sig nu ikke oplyse. I virkeligheden ægtede han 17. Oktober 1735 den 19årige præstedatter Mette Katrine Skovsbo, og alt 11. December s. år blev deres hjemmedøbte datter Kristine fremstillet i Verninge kirke. Det er næppe sandsynligt, men dog ingenlunde udelukket, at hun dengang har været kammerjomfru hos et adeligt herskab og at ægteskabet altså er fremtvunget af dette; men sammenhængen har da været mindre romantisk, end sagnet overleverer.

Mette Katrine var datter af præsten Hans Skovsbo i Ejsing, Ribe stift, og hans første hustru Mette Katrine Bering. Moderen var død med hende (21. Sept. 1716), hvorfor hun opnævntes. Faderen døde 1724, og hun kom derefter i huset hos hans moder, den velstående Anna Hansdatter Krogstrup, enke efter Nils Skovsbo; hun boede i Langsted, Verninge sogn, hvor hun ejede et par bøndergårde. Moderen var datter af præsten i Verninge Peder Bering[2], der døde 1729 og efterfulgtes af Lars Skytte, Stubs svoger. Således kunde jo denne ved sin tilbagekomst til hjemmet have den letteste adgang til at blive bekendt og komme i omgang med Mette Katrine.

I April 1735 døde Anna Skovsbo i Langsted, over 80 år gammel; den 26. holdtes det første skifte efter hende, og den

---

[1] Museum, a. st. s. 114.

[2] Dennes fader Peder Bering, præst i Kobberup, var søskendebarn til den bekendte digter og historiograf Vitus Bering, hvis broderdattersøn Vitus Bering atter var den berømte opdager (af Beringstrædet).

29. blev hun begravet. Arvinger var sønnen Hans Skovsbos børn, fire af første og to af andet ægteskab; de sidste var hos deres moder, som nu var gift med præsten i Lemvig, Hans Rosenbjerg. Mette Katrines ældre helsøskende var Nils Skovsbo, 21 år gammel, senere værtshusholder i Odense, Peder, student, og Sofie Christence, anden gang gift med prokurator Jakob Engberg i Fåborg. Farmoderens bo bestod af 4 bøndergårde og en obligation og udbragtes til godt 4000 rdl. Heraf fik Mette Katrine ialt henved 600 rdl. (1920 kr.), hvorfor der blev udlagt hende en bondegård i Langsted, på godt 5 tønder hartkorn; den var bortfæstet til Anders Nielsen og svarede 1 tønde rug, 1 tønde boghvede og 20 rdl. i landgilde. På denne gård fik Ambrosius Stub skøde, idet der indførtes den bestemmelse, at han skulde give 4 rdl. afslag i landgilden, så længe han tog græsning og foder til 2 køer og 6 får. Han tog altså selv indtil videre bopæl på gården, den samme som Anna Skovsbo havde beboet, altså hustruens hjemstavn[1].

Det lykkedes dog ikke Stub at fastholde denne ejendom ret længe. Der fandtes alt straks en prioritet af 150 rdl. i den, rimeligvis påkrævet af udgifterne ved at sætte bo; 11. Juli 1736 kom hertil en obligation på 96 rdl., som han havde lånt hos apoteker J. Kr. v. Westen i Odense, og da denne betaltes i December termin s. år, en anden på 330 rdl. til Anders Jensen, fuldmægtig på Bramstrup, senere forpagter og stor pengemand. Da den året efter skulde betales, måtte Stub sælge gården til sin svoger Peder Skovsbo, der overtog den for udlægssummen (591 rdl. 5 mark) tilligemed en kendelse for anvendt reparation, 7 rdl. (18. Januar 1738)[2].

Det vil ikke kunne nægtes, at Ambrosius Stub, af en mand i 30 års alderen at være, begyndte sit ægteskab på en meget letsindig måde. Han stod nu med hustru og to små børn, som det må antages, uden noget fast erhverv, med eneste udsigt til at nå en stilling, hvis naturlige forudsætning

[1] Fyns rytterdistrikts skifteprotokol (provinsarkivet i Odense).
[2] Fynbo landstings panteprotokol (provinsarkivet).

var den ugifte stand. Dette synes bestandig senere at have været hovedvanskeligheden for ham.

Alt før gården i Langsted blev bortskødet, synes Stub at have forladt den med sin familie; sønnen Kristian, der var født 1737, er nemlig ikke døbt i Verninge. Hvor det er sket, har ikke kunnet oplyses. Det næste barn, sønnen Vilhelm, er født og døbt i Fåborg, Juli 1738, og har her haft anselige faddere, blandt dem Stubs svoger, prokurator Engberg. Her må også familien have boet, thi på bytinget sagsøgtes Stub til betaling af en gæld på 36 rdl. til birkedommeren på ryttergodset, Erik Christensen; dommen gik ham imod (3. Dec. s. år).

Samtidig træffer vi ham imidlertid på Ærø, hvor han deltog i et bryllup i den velstående købmand Jens Clausens hus i Købing; dennes datter ægtede (3. Juli 1738) forpagteren på Vodrup, Anton Hansen. Stub skrev i den anledning et rimbrev med de nygifte, til deres sognepræst i Tranderup, som han kendte fra Odense skole. Det begynder således:

„Nærværende Anton og Anna, hans brud,
har ærlig i Købing holdt bryluppet ud:
de sadde fem hundrede sjæle i rad
og fik overflødig af vin og af mad;
jo mere de tæred', jo mere de fik,
og det er Jens Clausens sædvanlige skik" osv.

Der er ligeledes opbevaret en „overskrift over Peder Clausens (Jens's broders) krambod i Ærøskøbing" af Stub:

„Her holdes vare fal på gammel ærlig vis,
med bonitet i kram, med billighed i pris:
min ven! kom ind, besé, beting, betal kun rigtig,
så er du mig, jeg dig, forresten intet pligtig."

Om denne forbindelse iøvrigt har haft nogen videregående betydning for digteren, savner vi enhver oplysning om; derimod kan der næppe være nogen tvivl om, at han jo meget tidlig

er kommen i det nærmeste forhold til den mand, som i en årrække skulde blive hans patron, Kristian Stockfleth.

Han var søn af Stubs gudmoder og født 22. Dec. 1715. Da faderen 10 år efter døde, kom han under formynderskab af oberst U. F. Brüggemann til Elvedgård, indtil han i begyndelsen af 1733 opnåede at blive sin egen værge med sin moster, fru Kaphengst til Søholm, til kurator. Efter forskellige tvistigheder om formynderskabet opnåede Stockfleth før sit fyldte 20. år kongelig bevilling på fuldmyndighed (17. Juni 1735); han var da alt hofjunker og assessor i hofretten. Han tiltrådte nu selv bestyrelsen af sine ejendomme, Brahesholm og Krængerup, og indgik 4 år efter ægteskab med den bekendte Fredrik Rostgaards datter Adolfine Kristine.

Stub havde opnævnt sine to sønner efter Stockfleth og hans fader, og allerede dette tyder på et nøje forhold mellem de to mænd; det må da også antages, at digteren alt nu indtog en stilling hos den unge godsejer. Stockfleth ønskede at træde ind i statstjenesten; han blev 25. Maj 1736 vicelandsdommer i Fyn og 31. Jan. 1738 justitsråd og dermed fungerende landsdommer. Han kunde da nok ønske at have en pålidelig mand ved sin side og som sin stedfortræder, når han måtte være fraværende fra sit gods.

Der var i disse år indtraadt forhold i Stockfleths slægt, som muligvis har bidraget til yderligere at nærme de to mænd til hinanden. Som vi har set, må Stub i sine studenterdage have fortørnet fru Kaphengst på Søholm, så hun slog hånden af ham, og på lignende måde kom det nu til et brud mellem hende og søstersønnen. Allerede den omstændighed, at han først valgte hende til sin kurator og derpå to år efter, før sit fyldte 20. år, søgte fuldmyndighedsbevilling, tyder ikke på det bedste. Men et par år efter kom det også til et brud mellem fru Kaphengst og hendes tidligere yndling, kaptejn J. H. Cramohn, som det synes hendes afdøde mands søstersøn, der var opvokset på Søholm og ægtede fruens broderdatter Sofie Elisabet Carisius. Han havde fået overleveret et testamente af sin

tante, hvorved hun gjorde ham til enearving, med udelukkelse af sin søsters børn (Stockfletherne), der efter den adkomst, hun havde til godserne (fasteren Anna Skinkels testamente), var berettigede til at arve dem, når hun døde uden livsarvinger. Det ligger nær at antage, at Kr. Stockfleth først nu er bleven vidende herom og at bl. a. dette har hidført et brud. Men også med Cramohn kom det til brud; han fik i slutningen af året 1737, omtrent samtidig med sin hustrus død, kongelig bevilling på udnævnelsen af kommissarier til at pådømme en række tvistigheder med fru Kaphengst, der havde tilsidesat hans tarv for sin egen og misbrugt hans tjenstagtighed[1]. Endog forpagteren Hans Gislev, Morten Stubs efterfølger i ægteskab og i forpagtningen af Søholm, synes at være draget ind i disse stridigheder, da han senere er forpagter på Brahesholm.

Den formodning er bleven fremsat, at Ambrosius Stub kunde være kommen til Brahesholm netop for denne svigerindes skyld, da hun i begyndelsen af 1741 atter blev enke. Men dette er dog ikke tilfældet. „Karen Kristoffersdatter“ trak sig tilbage fra forpagtningen og boede efter mandens død i et hus i Hårby, som hun havde bygget på en gårds grund, der tilhørte hende selv; hun havde kun ét barn, sønnen Kristian Stub, der gik i Odense skole. Hun døde 1743, og sønnen fulgte hende 1750 i graven[2].

I julen 1743 nævnes Stub i Vedtofte sogns kirkebog som fadder til Mikkel Jensens datter; han kaldes da „fra Brahesholm“, og Mikkel Jensen var „hollænder“ samme steds. Ikke desmindre opføres han ikke på denne herregård til formueskat, men er antegnet i Odense, hvor hans familie havde bolig.

I sommeren 1744 udnævntes Stockfleth til stiftamtmand i Trondhjem og måtte nu for en tid helt forlade sit hjem; under disse forhold kunde Stub gøre sig dobbelt nyttig som tilsynsmand på gård og gods. Efter det digt, han i den anledning

---

[1] Danske kancellis arkiv, Fynske åbne breve 1737, nr. 93 og 108.

[2] Assens amts formueskat 1743. Verninge kirkebog.

rettede til sin „umistelige patron“, må man nærmest antage, at udnævnelsen kom uventet og ikke var ganske velkommen, om den end var til største ære for den unge mand. Mærkeligt er det, at han dagen før sin udnævnelse måtte ansøge hos kongen om en befaling til sin søster, Anna Kristiane, til at vende om fra sin rejse til Herrnhut, som hun ham uafvidende havde begivet sig på; hun var alt nået til Rensborg. I sin ansøgning fortæller han, at „mistænkelige personer“, som hun har omgåedes, „har bragt hende til adskillige tvivlrådige meninger om, hvis det rette var hun skulde og burde tro“, og at han forgæves har søgt at modvirke denne indflydelse ved alle de midler, der stod til hans rådighed ved fælles venner og „retsindige præster“. Hun har nu forladt hans hus i følge med andre, som var vundne ved de fra Herrnhut udsendte omvandrende trosbud. Et kongl. åbent brev af 27. Juni bemyndigede Stockfleth til at hente hende tilbage og om fornødent påkalde øvrighedens hjælp dér, hvor hun opholdt sig. Denne tildragelse viser jo, hvor nær den stærke kirkelige bevægelse i hine år har været Ambrosius Stub på livet. Anna Kristiane boede iøvrigt 1743 på Krængerup, og da hun senere stadig nævnes som broderens medarving til Søholm, må det være lykkedes at holde hende tilbage her i landet; ved reskript af 29. Jan. 1745 var det nemlig bleven befalet, at alle de, som forlod riget for at slutte sig til de herrnhutiske menigheder, skulde have arv og ejendom forbrudte[1].

Spørgsmålet om Søholm blev nemlig brændende straks efter udstedelsen af dette reskript. I foråret 1745 døde fru Kaphengst, og det viste sig nu, at hun (30. April 1744) havde testamenteret godset til de fattige i sognet. Herimod gjorde Stockfleth indsigelse på egne og søsterens vegne, da hans moster formentlig havde været uberettiget til at gøre testamente; der blev udnævnt kommissarier, men deres dom gik ham imod. Sagen indankedes da for højesteret og her fik

---

[1] Danske kancellis arkiv, Fynske åbne breve 1744, nr. 53. Sml. L. Helvegs kirkehistorie efter reformationen II 123 ff.

den det modsatte udfald: testamentet kasseredes og Søholm tildømtes Stockfleth og hans søster (7. Juni 1747). Der er opbevaret et par „drikke-skåle“ af Stub fra det gæstebud, Stockfleth gjorde på Søholm, efterat have vundet det. Skålen blev drukket af en gammel pokal, som hørte til gården og havde form af en pære. I den ene hedder det:

„Her bragte tiden en pokal
fra Skinkels fromme frue,
her gjorde tiden herresal
af gammel fruerstue,
her samled' tiden i en snup
et Brahesholm, Søholm, Krængerup:
de stå til tidens ende,
en Stockfleths alle trende!“

Straks efter (24. Juni) udnævntes Stockfleth til assessor i højesteret og var således fritaget for sit langt fraliggende embed; det nye krævede vel til tider hans nærværelse i hovedstaden, men gav ham dog megen embedsledighed. Desværre for Ambrosius Stub døde han imidlertid få år efter, 25. Nov. 1750; han havde efter sin første hustrus død ægtet Margrete v. Heinen fra Ulriksholm; slægten uddøde med hans eneste datter, født samme år som han døde.

Der kan næppe være tvivl om, at jo Stockfleth den meste tid har haft god brug for Ambrosius Stub, både under sin fraværelse fra godserne og når han var hjemme. Det kan vel endog antages, at Stub af og til fandt tjenesten stræng og „slæbet svart“. Til andre tider kunde han slå sig løs og færdes hos andre herskaber, thi han blev snart kendt og yndet omkring på herregårdene. Således træffer vi ham i foråret 1740 på Tåsing; han siges at være kommen på Brahesborg hos grev Rantzau, og efter de udtryk, han bruger i sin bekendte skål for general Neuberg („vor Neuberg“), må han antages at have stået denne stormand nær. Neuberg havde giftet sig til Vejlegård og Lundegård i Vejle og Nørre Broby sogne, og opholdt sig skiftevis her og i Odense. Da der er en vildfarende

tradition om, at Stub skulde have været degn i Nørre Broby[1], ligger det nær at henføre denne til et jævnligere ophold hos general Neuberg. Herfra kunde han da også tænkes at være kommen til barnedåb på Nybøllegård i Hillerslev sogn, hvad han ses at have været 1745; fra Brahesholm var der over den tredobbelte vejlængde dertil.

Men et andet midpunkt og udgangspunkt for sine forbindelser havde Ambrosius Stub i Odense. Som hans bolig her opgives nuværende nr. 3 i Klaragade, hjørnestedet ved st. Annagade, der dengang ejedes af kromanden H. K. Kyhn (Museum, s. 122). Her boede han dog først fra 1744, medens hans første bolig lå ved Store torv (Albani torv) i det nordøstlige hjørne, hos Nils Jensen knapmager. På dette sted nævnes han i skattemandtallet 1743: „monsr. Stub og hustru, er i slet tilstand; ser derfor ikke han kan svare noget“, hvortil ligningskommissionen har føjet sin resolution: „ganske fattig og fri“. I Odense bys grund- og bygningstakst for samme år nævnes kun „mad. Stub“. På dette sted fødtes datteren Kristiane (Febr. 1743), døbt i st. Knuds kirke, død året efter og begravet sammesteds, medens datteren Eleonore Hedvig fødtes i Dec. 1744 og blev døbt i st. Hans kirke, altså efter flytningen til Klaragade.

Listen over de faddere, som stod ved børnenes dåb, viser, i hvilke kredse Stub her bevægede sig. Første gang bar professor Søren Anchersens frue barnet, medens købmanden Hans Møllers hustru gik hos; faddere var rådmand Nøragger, apoteker v. Westen og postmester Melby. Anden gang bar oberstinde Berner (Barner) barnet og jomfru v. Westen gik hos, medens stiftamtmændene grev Rantzau og Kr. Stockfleth med oberstløjtnant Windtz stod faddere.

Det første hold var så godt som alle hans naboer på

[1] Fr. Barfod, pag. XXII: En løjtnant J. A. Jessen fortalte, at hans moder, datter af provst Mule i Nørre Broby, mindedes mange træk af ham, og at han havde været degn dér. Hun var født 1761, faderen var født sammesteds 1714. Fyns stifts „yderst nøjagtige kollatsprotokol“ viser imidlertid, at Stub hverken har været degn dér eller andensteds i stiftet.

byens fornemste strøg, den brede del af Overgaden. Her boede nemlig på den nordlige side: postmester U. K. Melby (nuværende nr. 2), apoteker J. K. v. Westen (nr. 8), hans hustrus broder Nils Skovsbo (nr. 12) og landsdommer, borgmester Bonde Simonsen, herre til Elvedgård (Vedel Simonsens farfader) (nr. 14); på sydsiden: professor S. Anchersen (nr. 5), rådmand og tolder Krist. Nøragger (nr. 11) og kancelliråd Jens Dreyer (nr. 19).[1] Flere af disse mænd havde han alt tidligere kendt, han havde jo gået i Odense skole i en række år. Søren Anchersen havde i de sidste år været hans rektor; apoteker v. Westen havde, som vi har set, ydet ham et lån på hans bondegård, og da dette lån senere afløstes af et andet, var hans svoger Nils Skovsbo og Jens Dreyer tilstede som vidner. Denne sidste købte 1742 Raskenbjerg gård og fik året efter titel af kancelliråd for at kunne nyde godt af dens privilegier; den kostede ham 1000 rdl., og K. Stockfleth var ham behjælpelig med at opnå den. Bonde Simonsen lånte ham senere (1751) en mindre sum på obligation.

Til denne kreds af venner må vistnok forskellige af Stubs digte henføres, særlig de, som omtaler told og toldere. Han har skrevet en lang „arie“ til forsvar for toldforpagtere („Forhadte navn af toldforpagter“), men dog således, at han især udmaler alt, hvad der siges dem på; man får snarest indtryk af, at det er et venskabeligt drilleri mod en god ven. I en drikkeskål henvender han sig dog ligefrem til tolderen:

„Ren handel og vandel florere i landet!
forsigtighed lykkes ved roret på vandet!
oprigtighed havne med gods i behold!
velsignelse følge med alle de vare,
hvis ejermænd ærlig vil unde og svare
den told, som bør told!“

---

[1] Engelstoft, Odense (2. udg.), s. 358 og plan fra 1760, sammenlignet med mandtallet til ekstraskatten 1743, 9. og 15. rode. Stub bor her i nr. 1004 (nr. 988—98 svarer til nuværende gadenumre 19—1), nr. 1007 er jomfruklostret, derfra drejer numrene over imod kirken og skolen.

Den eneste tolder, med hvem Stub vides at have været i bekendtskab, var Krist. Nøragger, rådmand og købmand i Odense. Hans regnskaber haves endnu i behold, indtil 1743, da han synes at have frabedet sig at føre det; fra 1744 aflægges det af kontrollør Karsten Christensen, „som dertil er formået“. Nøragger var ejer af herregården Bøttigersholm, nu Hofmansgave; han er muligvis den student af dette navn, som 1732 blev privat dimitteret til universitetet og alt da kan være bleven bekendt med Stub.

Fra samlivet med den ligeledes formuende apoteker v. Westen, der jo synes at have stået Stub særlig nær, er opbevaret et lille vittigt epigram: „på en flaske, hvori lå en lille ælling i spiritus, som var skabt med to hoveder; Juni 1746, på apoteket i Odense“:

„Hvi døde du så snart, du lille ande-nor?
du burde bleven her i verden rar og stor!
dog dette var endda tildels for meget lovet,
da lykken føjer dem, som fødes uden hoved!“

Den anden barnedåb fører os ind i en helt anden kreds, som Stub også tilhørte, de højere officerer og embedsmænd. J. H. J. Barner var oberst for det fynske nationale regiment fodfolk; han var ejer af Vedbygård på Sjælland og blev senere amtmand i Holbæk m. fl. amter. Ved Mat. Leths udnævnelse til oberstløjtnant i rytteriet (5. Juni 1744) forfattede Stub en drikkeskål, som viser, at han var med ved gildet[1]. Stedets stiftamtmand, grev Kr. Rantzau til Brahesborg, er alt forhen nævnt som hans velynder. Oberstløjtnant H. F. Windtz havde først været gift med en søster til Kr. Stockfleth, Isabella, og efter hendes død (1735) med Anna Katrine Carisius, Stockfleths søskendebarn og søster til kapt. Cramohns hustru; også hun var dog nylig afgået ved døden. Cramohn, der nu var bleven major, havde iøvrigt i disse år (1741) indgået et nyt ægte-

[1] Ribe skoleprogram 1854. Leth lå ikke i Ribe, men i Middelfart; regimentet (holstenske) lå i Odense.

skab med Henriette de la Mare, og at han fremdeles stod i venligt forhold til digteren, fremgår noksom af dennes bekendte drikkeskål til bryllupppet:

„Ved vinen den klare,
her skænkes i nu,
den lille la Mare
bør kommes i hu:
du klosterets due,
fløj parret herfra!
af frøken bliv frue,
af frue mama!"

Hun boede nemlig i Odense jomfrukloster, dengang i Stubs nærmeste nabolag[1].

Det er klart, at hvad der nu er bevaret af Stubs digtning, kun er brudstykker af, hvad han har frembragt, og på samme måde er de forbindelser, vi nu kan efterspore, kun en del, måske en ringe del af dem, han har haft. Kunde han omgås og tale ligefrem, man fristes til at sige som ligemand, til officererne, op til den kommanderende general på Fyn (Neuberg), såvel som til øens højeste embedsmænd og herremænd, og gik han ud og ind hos Odenses storborgere, så kan vi ikke tvivle om, at han jo var kendt i vide kredse og velsét overalt, hvor har kom frem. Grev Rantzau sagde om ham, at „han var en ganske egen fyr og et pokkers godt hoved", og man risikerede altså intet ved i social henseende at gøre en undtagelse med ham, til trods for hans fattigdom og tarvelige hjem.

Thi tarveligt og fattigt havde han det unægtelig. Det ses ved hans hustrus død, i foråret 1747, da skifteretten vurderede boet til 25 rdl. 2 ₰ 14 sk., medens gælden var 81 rdl. 2 ₰ 13 sk. Kreditorerne var v. Westen med en 10 år gammel obligation på 19 rdl. og birkedommer Erik Christensen med sin fordring fra Fåborg; begravelsesomkostningerne var 14 rdl.

[1] „Fløj", fynsk for „flyv". M. h. t. slægtskabet se slægttavlen i det følgende.

Alle frafaldt dog deres fordringer. Der var kun to af børnene i live, nemlig de ældste, Kristine og Kristian, af hvilke den første nu toges i huset af Karen Stub i Verninge præstegård, medens drengen rimeligvis er kommen til morbroderen Nils Skovsbo i Odense, der var tilstede ved skiftet. Han kom senere i Odense skole og blev student.

Efter hjemmets opløsning i Odense har Stub rimeligvis set sig om efter en fastere stilling, som han nu også bedre kunde overtage. Det var samme sommer Stockfleth kom tilbage fra Trondhjem, vandt Søholm og gik ind i højesteret. Dette har vel snarest medført, at han nu ikke mere kunde nøjes med en dilettant i godskontrollen, og at der er truffet en ordning, som gjorde Stub overflødig. I alle tilfælde er det vist, at denne tog fast tjeneste hos kammerherre, baron Nils Juel på Tåsing, og at vi senest træffer ham dér i Januar 1749; rimeligvis havde han dengang alt været der en stund.

Nils Juel, sønnesøn af søhelten, var en vide kendt personlighed, en udmærket godsejer, virksom på sin lille frugtbare ø og en munter herre. Han samlede et helt lille hof på Valdemarsslot, „med sangere og musikere, med malere, skuespillere og andre kunstnere“. Men han var tillige stræng og rå, lunefuld og herskesyg mod høje og lave. Stub havde, som vi har set, alt tidligere engang været hans gæst (1740), muligvis er han kommen der oftere, men først nu, som enkemand, fik han fast „kondition“ som sekretær.

Det kunde jo se ud, som om han nu var kommen på sin rette hylde, men det modsatte var tilfældet. Der er ingen tvivl om, at han i sit anførte vers sigter netop denne tjeneste for at have været et „trældoms åg“, og at han her blev overanstrængt og satte sit helbred til. Ej heller er der herfra bevaret et eneste vers, som kunde tyde på et personligt forhold til herskabet eller en glad time i samlivet med baronen og hans venner.

Hans afsked fra Tåsing svarede til det ublide billed, han giver af opholdet. Fr. Barfod hørte (1837) af en nogle og

firsindstyveårig mand, der havde været kammertjener på Valdemarsslot efter sin fader, der var kammertjener dér i Stubs dage, at denne ligefrem var bleven kastet på porten. Baron Juel havde en dag, da han havde gæster, sendt ham op i biblioteket efter en bog; men her blev han greben af to karle og bortført til Fyn; sine ejendele forefandt han i båden. Som grund til denne brutale fremfærd anførtes, at Stub i sine digte havde sagt ham alt for ubehagelige sandheder. Jørgensen (Kistrup) fortæller dette anderledes, „efter Kristine Stubs fortælling“; baronen skulde herefter have begået den råhed at lade ham prygle, da han kom op i bogsamlingen, hvorefter Stub da tog sin afsked. Begge beretninger er vistnok udsmykkede eller overførte fra en eller anden af de „kunstnere“, baronen samlede ved sit hof, på den mere bekendte digter. Men at Stub skiltes fra Tåsing uden at efterlade sig noget særligt venskab fra herskabets side, fremgår tilstrækkeligt af den omstændighed, at man lod ham drage bort i sygdom, og at baronen end ikke svarede, da man fra Ribe efter digterens død anmodede ham om at hjælpe på det fattige bo.

Med hensyn til tidspunktet for Stubs afsked fra Tåsing må vi desværre ty til en kirkebogsudskrift, der gør ham liden ære. Det hedder i Landet kirkebog: 1753, 7. Marts, „døbt Karen, et uægte barn af moderen Maren Hvid; faderen sagdes at være Ambrosius Stub, som var skriverkarl hos kammerherre Juel på Tåsinge“. Det er jo ikke umuligt, at dette forhold kan have været en medvirkende årsag til hans afrejse fra øen, vel næppe ret længe før det opgivne tidspunkt.

Stub havde selvfølgelig ikke helt opgivet sine ældre forbindelser på Fyn. Således ses han 12. Sept. 1751 at være bleven landsdommer Bonde Simonsen 12 rdl. skyldig, som skulde betales et halvt år efter, hvad dog ikke skete. Det var måske til datterens konfirmation, som foretoges kort efter (3. Okt.) i Verninge kirke.

På Tåsing må Stub jo have fået regelmæssig løn, og

versene fra 1756 synes endog at tyde på, at han har kunnet anvende adskilligt på sin helbredelse. Det hedder nemlig:

„Nu véd jeg, hvad det er til lægerne at trænge,
da fire svaghedsår har tæret mange penge;
omsider slap mit liv som bjerget vrag i havn,
og al min rigdom blev et skolemester-navn."

Med hensyn til sygdommens art gives der os ingen anden oplysning end den, vi kan få af det bekendte skæmtevers til grev Rantzau og oberst Kentler[1] om de tre måder at have det i ryggen:

„Af tre er den ene den anden ej lig:
én har det i ryggen, idet han er rig,
én har det i ryggen, idet han er stærk,
én har det i ryggen af brud og af værk:
I rige, I stærke, o hjælper et skrog,
så enes tre meninger vel i ét sprog."

Den tilføjede taksigelse for de fire dukater, som dette vers indbragte ham, oplyser yderligere hans tilstand:

„Af fire var ingen den anden ulig:
af fire dukater blev stodderen rig,
af fire dukater blev krøblingen stærk,
af fire dukater svandt ryg-vé og værk;
her ydes da tusinde tak af et skrog,
der nu er seks ét med sin ryg og sit sprog."[2]

Stub har da vel været værkbrudden, lige til grænsen af at kunne kalde sig en „krøbling". Han var tillige en „stodder" og uden det tidligere tilhold; Stockfleth og general Neuberg var døde, og han kunde kun med gru tænke på igen at søge en stilling som „skriverkarl", selv om han havde kunnet opnå

---

[1] J. K. Kentler kaldes i udgaven af digtene oberstløjtnant, hvad han var 1740—49; derefter var han oberst til sin afgang 1754. Der kan formentlig ikke tillægges denne opgivelse nogen betydning m. h. t. versets affattelse.

[2] Den sidste linje, som har voldet fortolkerne meget hovedbrud, bruger vistnok billedet af et lykkeligt tærningekast (Videnskabernes selskabs ordbog VI 194: „at sige seks" = „sige sparto"). Måske hed stedet oprindelig: „der nu siger seks" osv.

den. Rimeligvis har da hans venner måttet tage sig af ham, og det skyldtes vel snarest dem, at vi året efter træffer ham i Ribe, hvor han skulde tilbringe sine sidste år.

Man har ikke kunnet forklare sig, hvorledes Stub faldt på at forlade sin fødeø for at søge ophold på et helt fremmed sted, og som vi har set, førte det uforklarlige heri de første biografer til uden videre at påstå, at han oprindelig hørte hjemme her. Opløsningen på denne gåde ligger dog formentlig i hans ofte omtalte vers fra 1756, når han her siger:

„Jeg var *som patient* en tid lang her i Ribe.“

Stub må antages at være kommen hertil for at søge helbredelse, og når vi så hører, at Ribe dengang havde en vidt berømt læge, tilmed broder til en af Stubs venner i Odense, hans gamle rektor prof. Søren Anchersen, bliver denne formodning omtrent til vished. Det var dr. med. Anker Anchersen, provinsialmedikus, der dengang nød en overordenlig anseelse og jævnlig hentedes til alle landets egne til rådslagning i vanskelige sygdomstilfælde. Han var lige så hjælpsom, tålmodig og godgørende, som han var ansét for sin dygtighed. De var tre berømte brødre, Hans Peter var professor ved universitetet, de to andre vilde ikke forlade deres hjem i provinserne. Søren var den ældste og havde taget sig af sine brødres forsørgelse; det må da vel antages for sandsynligt, at det er ham, som har formået lægen til at tage sig af vor digter; måske kan han endog på sine rejser være kommen til Odense og selv have tilbudt at tage den syge med sig[1].

Med hensyn til tidspunktet for Stubs overflytning til Jylland har man lagt vægt på et digt, han i Dec. 1752 lod indføre i de „Københavnske danske posttidender“ som svar på

---

[1] Om Anchersen se Biografisk leksikon og de dér nævnte kilder. Ved testamente af 5. Febr. 1760 oprettede han et legat på 2000 rdl. til fordel for byens danske skolevæsen: magistrat og stiftsprovst skal udnævne helst en studeret mand til at nyde det; han skal have medhjælpere og to skolestuer og holde skole både for fornemme og simple folks børn, med 20 fripladser. — Man må formode, at bekendtskabet med Stub her har haft indflydelse.

en utilbørlig lovprisning af den nylig afdøde rektor i Ribe, Kr. Falster; Barfod mener, at han dengang må have haft ophold samme steds. Men dette synes ikke at have noget på sig. Falster var jo bekendt over hele landet, lige så de andre mænd, om hvilke der i digtene blev tale, og en ren tilfældighed kan have givet anledning til, at Stub ligesom andre tog til orde i denne sag[1].

De fra Ribe opbevarede aktstykker vedrørende hans virksomhed som lærer tyder tværtimod på, at hans ophold her ikke var synderlig gammelt, da han i foråret 1754 begyndte at undervise. Derom siger han selv i sine vers (5. Juni 1756):

„Jeg var som patient en tid lang her i Ribe;
her rimes alt for net: fordi jeg kom i knibe,
jeg lærte da privat, min sved blev to år lang,
så sled mit sind sig løst fra trældom, tvist og tvang.“

Dette fører os tilbage til det nævnte tidspunkt. Alt i Juni 1754 har magistraten været sat i bevægelse af et par skoleholdere, der fandt sig brøstholdne ved at Stub underviste 16 børn, og denne sag måtte bringes både for biskop og stiftamtmand. I skrivelse af 15. Oktober 1754 til biskoppen forklarer præsten P. Müller, hvorledes det var gået til, at man havde fået Stub til lærer, efterat flere forsøg med andre var mislykkedes. Han selv, præsten Grønlund, kontrollør Høfding og rektor Lange forhandlede herom, da de alle var i samme tilfælde ikke at kunne få deres børn i en ordenlig skole. „Nu var her, fortsætter præsten, nogen tid tilforn en student, som hr. rektor Lange tilligemed mig havde kendt 20 år tilforn ved akademiet, navnlig Ambrosius Stub, kommet til byen. Samme student at anmode om at informere børn kom aldrig hr. Grønlund eller mig i tanke, men hr. kontrollør Høfding finder derpå, beder os, at vi skulde gøre proposition for monsr.

---

[1] Et meget grovt svar på Stubs digt, tilhørende de lærde kredse i Ribe, viser, at forfatteren ikke anede, hvem der havde skrevet dette (Ribe skoles program 1854, s. 22).

Stub derom; men vi turde ikke, thi vi vidste, at han duede til noget langt bedre og højere. Imidlertid kommer hr. rektor Lange og kontrolløren ligeledes i samtale om børneinformation, og spørger kontrolløren bemeldte hr. rektor, om monsr. Stub ej kunde formås til at antage sig privat information? Hr. rektor Lange svarer, han mener jo; han vil forhøre det hos ham, og siger ydermere af sig selv, at ifald monsr. Stub vilde, så vilde han selv, hvad hans søn var betræffende, træde i selskab med os andre tre. Hr. rektor Lange gør da proposition for monsr. Stub, om han kunde bekvemme sig til på sin gamle alder at påtage sig en privat kondition i at informere nogle få skikkelige folks børn for kammer, lys, ild, kost, løn etc. Da monsr. Stub fik at høre, at folkene, der forlangte hans tjeneste, var ej alene hr. rektor Lange selv, men også hr. Grønlund tilligemed kontrolløren og mig, påtog han sig konditionen.“ Derefter trådte andre „skikkelige folk“ til: rådmand Clausen, postmester Wulfsberg, apoteker Carstensen og købmand Hans Gerdes, og pastor Grønlund valgtes til formand, for at Stub „kunde have én alene at gøre med“. Der blev lejet et kammer hos sadelmager Jens Hansen i Katrine sogn, og Stub begyndte sin undervisning med ialt 16 børn. Men straks efter begyndte forfølgelsen, og den synes kun at være standset, fordi de tre gejstlige personer skød sig ind under biskoppen. To år efter ansøgte Stub i de ofte citerede vers, såvel som i en almindelig ansøgning, stiftamtmanden om tilladelse til at tage imod alle de børn, man vilde betro ham og som han selv alene kunde overkomme at undervise. Han beder foreløbig kun om denne tilladelse for et år, men udtaler håbet om, at man ved lejlighed kunde se sig foranlediget til at betro ham en offenlig skole. Hvad der kom ud af denne sag er ikke bekendt; kun er det vist, at Stub vedblev at holde skole indtil sin død.

Af disse forskellige vidnesbyrd fremgår da med fuld tydelighed, at Stub ikke tidligere havde givet sig af med børneundervisning som levebrød, hvad man ofte har antaget, og at han nu

befandt sig vel ved den, ønskede at udvide sin skole og opnå offenlig ansættelse i dette fag. Han har herved opnået uafhængighed, og skønt han vel indsér, at det, der er reddet ud af livets storme, kun er et vrag, føler han sig dog udfriet fra tidligere tiders „trældom, tvist og tvang“.

Om Stubs stilling i Ribe haves der iøvrigt kun få efterretninger. Biskop Fogtmann fortalte, at hans fader mindedes ham, da han som skolediscipel havde truffet ham hos rektor, engang han som klassens duks afleverede de latinske stile. Rektor bad da Stub læse Fogtmanns stil og sige sin mening om den. På samme måde er der opbevaret minder om hans deltagelse i selskabslivet. Hvad hans legemlige befindende angår, da viser de endnu opbevarede ansøgninger en smuk, stor og sikker håndskrift, uden spor af affældighed eller svaghed.

Men en fattig mand vedblev Ambrosius Stub at være til det sidste, ligesom han vel nu var bleven en ensom mand, skilt som han var fra sine venner og kendinge på Fyn. Det var uden tvivl i disse år, han i en salme kaldte sig „fremmed allesteds“.

Han døde 15. Juli 1758, kl. 6 om morgenen, og jordfæstedes tre dage efter. Hans bo var ringe, han ejede kun det nødvendigste og en lille samling bøger; derimod efterlod han sig nogen klatgæld, som ikke kunde betales. Hans datter Kristine var dengang endnu hos sin faster Karen Skytte, der nu var enke og boede i Holmehave; hun nævnes gentagne gange som fadder i Verninge kirke (1759, 1764). Senere levede Karen Skytte i Fåborg og døde her 95 år gammel (1792). Et eksemplar af broderens digte (fra 1780) bar hendes navn og ved siden af Kristine Stubs, så de to kvinder har sandsynligvis holdt sammen til enden. Sønnen Kristian blev student, 1759, men døde som skoleholder i Fuglsbølle på Langeland (1785); han besørgede en udgave af faderens digte (1780—82), skødesløs og mangelfuld, men dog langt fuldstændigere end den første, af T. S. Heiberg (1771).

Slægten Stub.

Kristoffer Pedersen Stub,
* 1664, skrædder i Gummerup, † 1746,
1692 g. m. Kristence Ibsdatter, * 1665, † 1725.

- *Morten,* 1693–1725, g. m. Karen Møller, 1693–1743 (2. gang g. m. Hans Gislev, † 1741).
  - *Kristian,* 1725–50.
- *Karen,* 1697–1792, g. m. Lars Skytte, præst i Verninge, † 1756.
- *Ambrosius,* 1705–58, 1735 g. m. *Mette Katrine Skovsbo,* 1716–47.
  - *Kristine,* * 1735.
  - *Kristian,* 1737–85.

Slægten Carisius.

Peder Carisius.

- *Ambrosius,* til Palstrup, 1644–1700.
  - *Kristian,* til Konstantinsborg, 1688—1724.
    - *Anna Katrine,* † 1743, g. m. H. F. Windtz, 1702–65.
    - *Sofie Elisabet,* † 1737, g. m. J. H. Cramohn, † 1761.
  - *Anna Barbara Sofie,* t. Søholm, 1689–1745, g. m. A. Kaphengst, † 1711.
  - *Marie Dorotea,* t. Brahesholm, 1690–1722, g. m. *Vilh. Stockfleth,* † 1725.
    - Isabella, 1712–35, g. m. Windtz.
    - Anna Kristiane, * 1714, t. Krængerup.
    - *Kristian,* 1715–50, g. m. 1) A. K. Rostgaard, 2) M. v. Heinen.
- *Anna,* † 1705, g. m. Morten Skinkel, † 1691, til Søholm, Brahesholm og Krængerup.

II. Digtning.

Det er en naturlig følge af dette forhold, at vi i ingen henseende har fuldstændig rede på, hvad Stub har skrevet. Der kan være fejl i overleveringen; der kan findes digte af Stub, som ikke bærer hans navn, skønt de er opbevarede, og det er så temmelig vist, at han har forfattet meget, som nu er tabt.

Imidlertid må vi være glade ved, hvad der er levnet os; det er tilstrækkeligt til at vise, at vi i Ambrosius Stub har ejet en digter af stort værd, til en tid da vi har været tilbøjelige til at tro, at kun Holberg og Brorson skabte åndsværker af varig betydning. Først i Evald og Vessel fik Stub sine overmænd og det endda ikke i alle retninger; Tullin og de andre, som stod ham nærmere i tid og som man i forrige århundrede hædrede på hans bekostning, blegner ved siden af ham; de har nu kun literærhistorisk betydning, medens han i al fremtid vil hævde sin plads blandt folkets udkårede.

Tiden for Stubs digtning kan ikke med sikkerhed eftervises, da kun så få af hans digte er daterede. Endnu året før sin død (1757) skrev han en kantate til kongens fødselsdag, som blev opført på Odense gymnasium, hvad der viser os, at han hævdede sit ry til det sidste. Men alt 1741 kalder Fr. Rostgård ham i en optegnelse en „ypperlig poet“, og der er opbevaret et bryllupsdigt af ham fra 1733, rimeligvis også et gravvers fra 1730. Fr. Barfod har gjort opmærksom på (pag. LIX), at han vistnok har sunget alt i sin ungdom; men han mener, at denne digtning er gået til grunde.

Adskilligt er vistnok gået til grunde, men der er dog sikkert også opbevaret et og andet fra denne tid. Alt ovenfor er der henvist til den ytring af Rahbek, at hans viser blev sungne i Pilos kælder og hos mester Hans i Tårbæk, og det er der gjort gældende, at disse viser efter al sandsynlighed har tilhørt hans studenterdage. For en enkelt vises vedkommende kan dette heldigvis endog godtgøres med en til vished græn-

sende sandsynlighed. Det er den bekendte „krambambuli (d. e. brændevins) vise“:

„Lad krig fornøje potentater,
lad helte vinde sejers krans,
lad bytte muntre tro soldater,
lad kroner vinde tifold glans:
min ro er mig et monarki,
der flyder med krambambuli.“

De sidste vers i denne sang er rettede mod pietisteriet og henpeger alt derved til tiden nærmest efter 1730:

„I herrer af den sorte orden!
jeg hører eders englerøst,
jeg gruer tit for eders torden,
jeg glædes tit ved eders trøst,
men — frydes (uden flatteri!),
thi jeg har og krambambuli!“

Men i Graaes „Arier og sange“ (II, 1777, nr. 169) findes der nu en vise på 40 vers: „Krambambulisten“, „forfattet af et selskab studentere, hvoraf enhver gjorde sin strofe“, øjensynligt som fortsættelse af Stubs vise, i samme versemål og tankegang. 38. vers indeholder nu imidlertid en tidsbestemmelse, nemlig en hentydning til Danzigs belejring som samtidig, og denne fandt som bekendt sted 1733—34. Også omtalen af de tyske digtere Gynther og Canitz (1. vers) fører os tilbage til disse år. Men er dette så, da kan vi med større ret henføre også andre af Stubs sange, der går ud fra samme tankegang eller stemning, til disse år.

Rahbek anfører særlig som sungen hos Pilo:

„Gid den få skam, der slår i dag
en rynke på sit glatte pandeskind!
Den var jo gal, der fandt behag
i det, der plager kun det arme sind!
Nu ser jeg grant,
det ord er sandt:
verden er,
som enhver
tager sig dens væsen nær!“

Endvidere hører hertil den meget sungne:

„Er nogen, jeg er glæderig,
langt mer end andre gække,
hvis lykke er min flaskes lig
og meget let at brække!
Tit slog jeg før, jeg slår endnu
mit tomme glas helt glad itu,
da sligt et smald med kling i klang
er just mit spil i denne sang.
Så skør er verdens fryd, når mindste vanheld trykker,
men jeg, der drak mit glas, jeg ler ad skår og stykker!

En modig skipper gør sig til,
er opblæst, så han lugter,
når vind og vand ham føje vil,
og farten ej har bugter;
men skal han bryde vejr og vand
og slå sig frem til havn og land,
hvor kan den tjæret admiral
da bromle, bande, blive gal!
Men jeg er hjerteglad, og andre se sig glade,
hver gang jeg krydser tæt langs op ad skiden gade.

En gnier elsker sult og tørst,
idet han elsker penge,
han har, men fattes allerførst,
thi må hans arving trænge.
Hans glæde er kun sorrigfuld,
hans armod vokser med hans guld,
hans venner vente på hans død
og dele det, han aldrig nød:
men jeg er glad ved lidt og skifter uden rænker,
thi som jeg tørster tit, så arver den, den skænker.“ Osv.

Endelig den glade vise til pris for „dans, musik og sang“:

„Uskyldig tidsfordriv jeg har
i dans, musik og sang;
når andre helst til glasset ta'r,
jeg springer stuen lang;

klavér jeg elsker i mit sind
og lægger mest på samme vind,
en aria jeg synger tit,
melankoli går frit." Osv.

Endnu andre sange synes ved deres indhold nærmest at måtte henføres til ungdomsårene. Således det lidt kunstige „elskovs abc", der i sin form ligner den ældre tids skruede digte, men dog er så jævnt og inderligt i sin tone:

„Min ene kære!
skal end vor samling ikke ske
du må dog lære
min elskovs abc.
Her bogstaveres i sandhed uden svig:
min stand er din, og din er min l—i—g siger lig." Osv.

Ligeledes de to små sange, der giver udtryk for elskovens modsatte stemninger:

„Eja, hvi tripper du så fast,
hvad stikker dig, du pæne pige,"

og

„Nu er jeg befriet fra kærligheds pagt,
at slutte på ny bliver aldrig min agt."

Det må dog formodes, at Stub i sin ungdom har digtet også andre elskovssange, og denne formodning bestyrkes, når vi lægger mærke til enkelthederne i den bekendte sang til rosenknoppen:

„Du dejlig rosenknop,
lad mig dig ret betragte!
hver mand må dig jo agte[1]:
naturen har nedlagt
hos dig al kunst og pragt.
— — — — —
De blade gør så mange
små labyrinters gange
og dufte luften op:
du dejlig rosenknop!

[1] d. e. agte på dig, lægge mærke til dig.

Men ak, du visnede!
Igår så jeg med glæde
dig på dit tornesæde,
jeg brød dig af, men se!
Idag du visnede.
Din friske farve svinder,
dit matte rødt mig minder:
din herlighed forgår,
din skønhed ende får.
Naturens mesterstykke!
ak, hvor er nu dit smykke?
Igår du blomstrede,
idag du visnede!"

Men rosens lod minder digteren om kvindens flygtige skønhed; han kalder den elskede til sig, taler om legemets forkrænkelighed og henviser til at søge dyden, den uforgængelige skønhed:

„at og en dejlig ånd
sin bolig ligne kan!"

Digteren bruger her navnet Phyllis for den elskede og går helt ind i den ældre elskovsvises ordforråd. Versemålet opgives som „En ærlig ven er rar", en meget yndet vise, hvis melodi er opbevaret i Nyerups og Rasmussens „Danske viser" (I nr. 28), og som Stub har fulgt i mindst 5 sange[1]. Blandt disse er den bekendte:

„Jeg laver tynd kaffé,
den stærke brænder blodet,
den stærke svækker modet
og giver hjerte-vé."

Ligeledes arien:

„Jeg har kun dyden kær,
den blinde elskov driller" osv.

---

[1] Fr. Barfod har (pag. LXXV) oplyst, at „En ærlig ven en rar" var forfattet af K. T. Barfoed, født 1736, og altså yngre end Stubs sange. Melodien må da have været ældre.

og:

„Se, skønhed er en skat,
som elskovs ild opgløder
og heftig længsel føder“ osv.

Man fristes til at henføre alle disse sange til Stubs ungdom; den om kaffen ligner i udtryksmåden de forskellige i det foregående nævnte drikkeviser, de andre bæres af den samme tankegang: „dydens“ fortrinlighed, således som det var skik at hædre den i den ældre digtning. Man fristes til yderligere at tilskrive Stub visen nr. 93 hos Graae, efter samme melodi: „Jeg er og blir mig lig“, — da næppe nogen anden på den tid kunde have skrevet dens slutningsvers:

„Jeg løfter sindet op.
og som på ørnens vinger
mig i det høje svinger,
skønt jorden bær min krop,
jeg løfter sindet op.
Når tiden alt omkaster,
når alt til enden haster,
slig frygt ej tager ind,
ej krænke skal mit sind.
Lad alle ting omvendes,
lad alt med tiden endes,
til høje himmeltop
jeg løfter sindet op.“

Men når hele denne kreds af digte står i nøje forbindelse med det til rosenknoppen og dets Phyllis, så er det vistnok en mangel ved overleveringen, at den ikke har fastholdt de elskovssange, som lå bagved dydens forherligelse. Det er nemlig alt for usandsynligt, at den digter, som så uforbeholdent sang til vinens (og brændevinens) pris, og som i alle tilfælde kendte „elskovs abc“, kun skulde have nævnt sin Phyllis i det ene digt, hvori han vilde forberede hende på sin skønheds forgængelighed. Forud for denne sang må der være gået mangt et kvad, i hvilket han udtalte sin glæde over hendes dejlighed og tilsvor hende sin kærlighed. Men disse sange er

da bleven glemte eller de er i alle tilfælde skilte fra hans navn. Således kunde man gætte på, at Graae II nr. 100 (sml. I nr. 37) var af Stub:

„Ak, min Phyllis, søde pige,
lad en mine sige dig“ osv.

Graae har ialt 33 sange af Stub, men kun for de 23 nævner han ham som forfatter; de 10 andre hjemles ham derimod af sønnen. Men det ligger da nær at formode, at endnu nogle flere af de mange navnløse digte i samlingen må henføres til Stub. Visen om rosenknoppen leder imidlertid tanken hen på en anden sang af Stub, i hvilken han endnu langt fyldigere lægger sin sans for naturens skønhed for dagen, den berømte arie om forårets herlighed:

„Den kedsom vinter gik sin gang,
den dag så kort, den nat så lang
forandrer sig
så lempelig;
den barske vind, den mørke sky
må fly.
— — — — — — — — — —
thi lad os gå
at skue på,
hvor smukt naturen sig betér
og lér.“

Derefter skildres himlen med sin klare sol og fuglenes flok, marken med dens grøde, med hjord og hyrde, skoven med dens første grønne i træernes toppe:

„Den høje top
skal klædes op,
og våren pynter bøgen ud
til brud!“

Fugle og dyr bag blad og stamme og glade mennesker, der forfriskes i det grønne; søen med sin stilhed, med de tavse fisk i rør og siv, og frøen, der hilser aftenens kølighed. Da

ender også digteren sin gang „i sang“: han har set skaberens almagt og godhed og han fatter håb for sig selv:

„Gud kommer vist min tarv i hu
endnu;
han rammer nok den rette tid,
da himlen den skal blive blid;
jeg tør måske
vel få at se
min vinter blive til en vår
i år.“

Da denne sang, der er den første i sin art i dansk digtning, står ene også hos Stub, ligger det nærmest at henføre den til hans ungdom; var han i senere tid kommen ind på naturskildring, vilde han vel næppe have ladet det blive ved denne ene sang. Fra ungdomstiden kan jo andet i samme retning være gået tabt; men det kan også tænkes, at han dengang ligesom forsøgsvis spredte sig til flere sider uden senere at fortsætte. I det hele får man snarest indtryk af, at Stubs senere digtning mere er tankens arbejde, dels viddets, dels livsbetragtningens, medens han i sin ungdom har mere umiddelbart hengivet sig til sine poetiske indskydelser, selv om også her de alvorligere tanker jævnlig har skudt sig frem.

Endnu kun et par ord om drikkeviserne. Man har, vel tildels efter deres ordlyd, fremstillet Ambrosius Stub som forfalden til drik. Intet kan være mere urimeligt, selv om det må indrømmes, at han var en letsindig mand. Men hvem vilde vel sigte Rahbek og Baggesen, Ploug og Hostrup for at have været forfaldne, fordi de skrev sange til vinens pris?

Den håndskrift, Stub havde endnu to år før sin død, udelukker enhver tanke om en mand, på hvem nydelsen af stærke drikke havde sat mindste spor.

Hvad der frem for alt endnu den dag idag giver Ambrosius Stub en fremragende stilling i vor digtnings historie, er

vistnok hans såkaldte „drikkeskåler“ og lignende sentenser. I affattelsen af disse korte og fyndige „sprog“ er han uovertruffen. Flere af dem er alt i det foregående meddelte; af de øvrige skal de bedste her anføres, tilligemed anledningen til dem og deres rette forståelse.

En af de mest bekendte er da drikkeskålen for „kongen“, uvist fra hvilken tid; den blev ved Fredrik V's hof brugt i alle selskaber, siges der, og vilde vel endnu i vore dage ved mange lejligheder være at foretrække for en dårlig tale:

„Kongen opnå snehvid alder!
tronen stå, til verden falder!
kronen blive sønnearv!
sværdet hvile, pennen stride!
ploven gå og kølen glide!
så forfremmes hver mands tarv!“

Der har været delte meninger om den fjerde linjes rette form, idet N. M. Petersen foretrækker læsemåden:

Sværdet hvile! pennen *skride!*
ploven gå og kølen glide!

idet han i den anden ser en hentydning til pennekrige. Men Stubs mindedigt om Løvenørn (1740) viser, at han har tænkt på modsætningen mellem sværd og pen: hint skal hvile, denne skal udfægte stridighederne. Det hedder her:

„Da liget nu var sat, var straks Bellona rede
og sired' kisten med sit sværd foruden skede,
men samme øjeblik, som Pallas dette så,
blev straks en ørne-pen ved siden lagt derpå.
— — — — —
— — — — —
Så skal da dette sværd hver eftermand betegne
den brave herres mod og hjerte alle vegne,
så viser denne pen, at og hans pen var værd
sin ærekrans, såvel som noget sejersværd.
I kan jo ej engang, I Danmarks fjender, nægte,
at denne helt forstod så fiks med pen at fægte,
så blod blev spart ved blæk på valplads af papir,
og stolthed knæled' for monarkens arvespir.“

Som en slags modsætning hertil kan anføres drikkeskålen for general Neuberg:

„Vor Neubergs bryst
har mod og lyst
at åbne ærens porte:
hans kloge tinding blive grå!
hans hvide orden blive blå!
hans fjender blive sorte!“

Denne skål må sikkert henføres til året 1743, da Danmark rustede sig til deltagelse i den svenske tronfølgekrig. General Neuberg, der havde deltaget i den spanske og vel sagtens som så mange i samtiden tog levende del i den østrigske, som kongen af Preussen førte med så stor dygtighed og tapperhed, har da rimeligvis udtalt sit ønske om at komme i felten igen for at vinde lavrbær og anden udmærkelse. Han var for et par år siden bleven ridder af danebrog (det hvide bånd), og digteren ønsker ham nu at vinde elefanten (det blå bånd), men han deler ikke generalens ønske om, at det skal være på valpladsen; han vil hellere bevare hans kloge tinding uskadt og nøjes med at lade hans fjender ærgre sig sorte.

En skælmsk drikkeskål udbragte Stub i selskabet hos en præst:

„Vi har alle den samme tro
som præsten i vor kirke:
vi drikker vort øl med fred og ro
og glad ved glasset lirke;
vi sigter alle til samme mål,
vi drikker alle den samme skål:
skam få den, som laget svikker
og ej lystig drikker!“

Ligeledes er opbevaret denne galante drikkeskål for en ubenævnt ung dame:

„I dyder bandt min sjæl:
den står foruden rænke
bestandig i sin lænke
ved troskabs faste pæl,

I dyder bandt min sjæl.
I dyder ere mange,
men jeg som enlig fange
kan ikke tømme her
en skål for hver især,
én skål for alle bydes:
gid F . . . G . . . frydes!
thi dydens tusindskøn
i hendes skål står grøn.“ [1]

Af alvorligere indhold er de følgende tankesprog, om end tillige fremsatte med et lyst smil:

(Over et ur:)

„Hver time er forgyldt og viseren tillige,
du jordklimp, hør engang, hvad guldet her vil sige:
den gyldne time gik, men kommer aldrig mer!
Blev denne sandhed nu engang til hjerte tagen,
så mærkte vi til gavns, hvad klokken den var slagen.“

(Verden et flyvesand:)

„Verden er et flyvesand:
sandet blinder os vort øje,
sandet volder foden møje,
til vi når det faste land.“

(De fire store vel:)

„Vel født er vel en trøst,
men bedre vel opdragen,
vel gift er livets lyst,
vel død er hele sagen!

O fire store vel!
vel er det sidste størst,
men den gav verden held,
som tog det første først!“

Til dette sidste „impromptu“, som det kaldes, det mest bekendte af alt, hvad Stub har efterladt sig, er meget at sige.

---

[1] Han synes ved dette vers at have skullet løse sig fra et bindebrev fra en flok unge damer, der har betegnet sig ved navne efter blomstersproget. Hvis slutningsordet har hentydning til den ubenævnte, kunde man gætte på en datter af hans ven i Ribe, præsten Grønlund, hvis mærke han da har gættet. — Verset er første gang meddelt i Ribe skoleprogram 1854.

Først, at det først meget sent er bleven henført til ham, nemlig i Fr. Barfods udgave af digtene (1852). Hans kilde var komponisten F. Foersom i Odense, hvem det dikteredes af hans 80årige fader. „Denne havde i sin barndom oftere hørt det fremsige af sin fader, som havde været tilstede i det selskab (i Ribe), i hvilket det på opfordring blev til.“ Dette sidste er nu næppe at stole på; et vers som dette gøres ikke „på opfordring“, men det kan jo være bleven fremsagt efter en sådan, f. eks. efter at være bleven bragt på tale af en tilstedeværende som bekendt i andre kredse (Fyn e. l.).

Der må endvidere skelnes mellem de to vers, som vistnok er af ulige alder. Det første var almindelig bekendt, medens det andet først kom frem i Barfods samling. N. M. Petersen havde det fra sin svigermoder, en datter af professor Aphelen; hun havde det igen fra sin bedstemoder. Barfod har oversét, at dette vers findes hos Graae (I 84), som overskrift til en omskrivning i fire vers; disse kan ikke være af Stub, da de kun udvander, hvad han har sagt kort og fyndigt. Men det peger jo en god stund tilbage i tiden, når der 1773 foreligger en sådan omskrivning af en ubekendt forfatter[1].

Hvad det andet vers angår, da er der ovenfor givet det en form, som det ikke har i overleveringen. Denne ser således ud:

„O fire store vel!
vel er den sidste størst,
men den tog verdens alt,
som gav den første først.“

Skønt der er gjort et forsøg på at få mening i disse ord, er det dog øjensynligt, at de er forvanskede. Dette følger alt

[1] Der er (af arkivar Bricka) bleven gjort opmærksom på, at en lignende tanke som den, Stub giver udtryk, alt forekommer i et tysk vers, nedskrevet 1633:

„Wol geboren ist ehr,
wol erzogen ist noch viel mehr,
wol gelebet ist freud,
wol gestorben ist seligkeit.“

Vistnok har Stub kendt dette, men tankegangen i hans vers er ikke desmindre helt original. (Hist. tidsskrift 4. r. VI L 61.)

deraf, at det ene rim er tabt, noget som aldrig hændes Stub. Ved en rettelse af verset må der da selvfølgelig først og fremmest ses hen på, hvad digteren efter al sandsynlighed har tænkt at ville sige. Dette skinner jo endnu tydeligt igennem de forvanskede ord: det er en skælmsk hentydning til, at vel er en god *død* det bedste, men det er dog nok værd forud for den virkelig at have *levet*. Som rimord til „vel", der ikke kan ombyttes, har jeg da formodet „held", der af Stub bruges i betydning „lykke" („Nordens held, Sofie Magdalene", „hvad ligner dog dit held, o Danmark"); dernæst må ordene „tog" og „gav" antages at være forbyttede, ligesom „den første" og „den sidste" må henføres til „vel" og være intetkøn (sml. Stubs arie: „et varigt vel er dog engang at finde"). Vilde man tillade sig større forandringer, kunde meningen komme end tydeligere frem, men det er formentlig ikke nødvendigt.

Der er opbevaret endnu flere epigrammer, nogle mere tvungne, andre tvetydige; men disse er der ingen grund til at dvæle ved[1]. Kun skal endnu nævnes et enkelt af Graaes samling, der næppe kan være af nogen anden end Stub, ligesom det siges at gå på melodi: „Kongen opnå snehvid alder"; det findes i 1. del nr. 82:

„Jævnt at leve, ærlig tænke,
ingens ro og frihed krænke,
varlig i omgængelse;
ej den ædle tid forsømme,
ej for hastig andre dømme,
skikke sig i tiderne."[2]

Derefter meddeles følgende „parodi", der nok kunde være møntet på Stub:

---

[1] Til drikkeskålen til den nyfødte kronprins 1745 skal kun bemærkes, at der i første linje ved de „to konger" selvfølgelig tænkes på de to bedstefædre, Kristian VI og Georg II:

„Rare prins, to kongers glæde,
rare prins, to rigers håb!"

(Sml. Ribe skoles program 1854.)

[2] De samme tanker træffes omkring i digtene, men ikke som her fyndigt samlede (sml. f. eks. Fr. Barfod, nr. 42).

„Snakke væk og aldrig tænke,
andres ro med skoser krænke,
næsvis i omgængelse;
al sin tid med fjas forsømme,
alt for hastig andre dømme,
hægle stærkt på tiderne.“ [1]

Som det alt fremgår af det her fremdragne, bevæger Stubs digtning sig på tankens og stemningernes område; det er frem for alt menneskelivet og dets kår han vil give udtryk. Således også i de digte, der iøvrigt er opbevarede fra ham.

Adskillige af dem falder lovligt prosaiske for os sent levende, der har fire slægtaldres rige digtning forud for ham. Således hans fremstilling af de dyder, han især sætter pris på:

„Oprigtighed, min fryd.“
„Bestandighed er rar.“
„Trofasthed er den dyd, jeg søger.“
„Spring hjerte, spring forbi de døre.“
„Græm dig aldrig, thi det svier.“

Frem for alt anbefaler han et jævnt fornøjet liv, således som det ikke i mere poetisk bevægede tider plejer at være digternes ideal:

„Jeg lever jævnt fornøjet
foruden store ting,
min fod er ubemøjet
og fri fra høje spring;
ved jorden er jeg fød,
ved jorden har jeg brød,
alt vel og nok, jeg nøjes dermed indtil min død.“

Han ender denne sang endog med de stærke ord til „nøjsomhed“:

„Forbliv min vandrestav,
skriv siden på min grav:
her hviler en lyksalig, trods lykkens lån og krav.“

---

[1] Sml. trykfejllisten i 2. bind. Meget akaved føjes til teksten: „er det allersikreste“ og til parodien: „det er det nymodigste“.

Overfor disse udtryk for en jævn livsglæde, der er velgørende i en digters mund, hvis livsskæbne overleveringen har stillet i et så mørkt lys, findes der dog mange andre, som viser, at han kunde tage livet alvorligt, og at det havde beredt ham tunge skuffelser. Uden dette var han vel heller ikke bleven den mand, han blev.

Således det mildt alvorlige digt om „det rette venskab“:

„Hjerte ven! vi ere lige,
som du er bestandig til;
du har lovet ej at svige,
ske forresten, hvad der vil!
o du må
selv tilstå,
sådant holdes kun af få.“ Osv.

Eller de vemodige skildringer af den vanskelige lykke:

„Medgangs ven har lært at smile,
når min sol er høj og blid,“

og:

„Er mit hjem end ej så nær,
o, vi samles dog engang,
denne samling er så kær,
at min vej ej falder lang;
håbet flytter selv min fod,
håbet letter sind og mod,
håbet korter længsel,
håbet trodser trængsel,
håbet gør min skæbne god.“

Særlig er der jo opbevaret en hel række „gudelige arier“ af kirkelig opbyggeligt indhold, f. eks. syv salmer om Kristi ord på korset osv. Som salmedigter kan Stub dog ikke måle sig med Brorson, om end hans gudelige arier udmærker sig ved deres inderlighed og jævnhed i udtrykket. Man fristes til at tro, at disse digte især tilhører opholdet i Ribe, hvor han jo levede sammen med den store salmedigter; flere af salmerne falder endog i tonen aldeles sammen med Brorsons. Således især „Jesu samtale med sjælen“:

„Vel dig, din sag er god,
min væneste, min due!“

og arie over 1. Joh. II 1:

„Giv sag og søgsmål, når du vil,
min fri og frelste sjæls misunder!“

(Sml. Brorson: „Hvo vil mig anklage?“)

Enkelte af disse digte er dog af betydeligt værd; således den skønne skildring af Guds evige stad, der indledes med dette vers:

„O min sjæl, du går og vanker
blandt den lumpne verdens ting!
saml da de vilde tanker,
se dig oven til omkring!
ak hvad nytter — Kedars hytter!
pilegrim, hvor er dit hjem?
lad dit øje — agte nøje
på det ny Jerusalem!“

Ligeledes den frimodige sang:

„Uforsagt, hvordan min lykke
end i verden blive må —“.

Og den fortrøstningsfulde overvejelse af livets forkrænkelighed:

„Vore dage — løbe fage
som en pil i luften frem;
angest, klage, — nød og plage
næsten altid følge dem.
En om morgenen kan vandre
stærk og saftig som en eg,
aftenen kan ham forandre
til at ligge død og bleg.“

Ligesom Brorson drager Stub lejlighedsvis naturbetragtninger ind i sine gudelige sange; det samme var som bekendt tilfældet med samtidige tyske digtere (f. eks. Gellert). Således i „Aria over Davids salme 73, 25“:

„Jeg ser dit kunstværk, store Gud,
du est alvis, almægtig!“

i „Tanker over 1. Kor. II 2“:

„Hvad regner naturens ransagere op,
hvortil skal jeg vide hver ting i naturen?“

og i „Aria“:

„Skal dalens lilje af foragt
ej agtes rosen lig.“

Endnu skal opmærksomheden her dog kun henledes på et stykke, som ved sin fyndige korthed, såvel som ved sin tankegang minder om Evalds sidste digt: „Ved dødens komme“. Det er „Aria over Lukas II 29“ (Herre, nu lade du din tjener fare i fred):

„Ser jeg nådens frelsermand,
kan jeg selv min frelser kende,
ser jeg ham i livets land,
ser jeg troens mål og ende:

O, hvad ser jeg efter mer?
hvad er her at vente efter?
ak, hvi løses ej mit liv,
som ved sjælens vinger hefter?

Livets herre, løs min ånd,
riv den ud af dødens snare!
se, der er den i din hånd,
bedre kan den aldrig fare.“

Som hele digterens gudhengivne sindelag lægger sig for dagen i disse vers, således har hans livsbetragtning fundet sit rigeste og skønneste udtryk i den bekendte sang, der fremstiller „livet som en sejlads“:

„Hvad vindes ved verdens vidtløftige hav?
o tusinde farer i skummende trav!
Man véd kun to havne,
bekendte af navne,
den ene vor vugge, den anden vor grav:
Hvad vindes ved verdens vidtløftige hav?“ [1]

---

[1] At første linje overalt skal gentages til slutningen ses af „Så sortnes vort levneds den blideste dag“, der har samme tonefald. Den af Fr. Barfod meddelte me

Det vil være overflødigt her at meddele denne sang i sin helhed, da den haves på så mange steder. Her skal kun mindes om dens gennemførte lignelse af skibet med alle dets dele, af vind og vejr og bølgernes kast. Billedet slutter smukt med skibets styrer og den sikre fart til vor sidste havn:

„Dit forsyn, o fader, det fører os hjem,
det styrer så sikkert, hvor søen er slem;
vor gisning kan fejle,
hvor vi end vil pejle,
selv stævne vi mere tilbage end frem:
Dit forsyn, o fader, det fører os hjem!“

Det må med rette vække vor tids forbavselse, at Ambrosius Stub endnu så sent som henimod midten af vort århundrede stilledes aldeles i skygge for en digter som Tullin, der nævntes som vor nyere „digtekunsts fader“. Det var nok særlig Rahbek, som havde sat dette i system; for ham var Tullin „den klare morgenstjerne, der bebudede dagens sol“, Johannes Evald. Nyerup, Stubs nærmeste landsmand, tillod sig at indskyde denne i billedet som den „nedgående uænsede blege måne“.[1] Endnu Kr. Molbech havde ondt ved at sætte sig ud over denne opfattelse, og han mente at måtte gøre en slags undskyldning for, at han efter Tullin optog en samling af Stubs digte i sin „Dansk poetisk antologi“ (1830), da han derved „egenlig går længere tilbage i tiden end til den grænse, han med Tullin har sat for den nyere danske poesi“. Og dog anerkendte han, at Stub „besad den for en lyriker væsenlige og uundværlige egenskab: en ejendommelig natur, en poetisk individualitet og evnen til at afpræge den i sine digte, hvis simple form og ukunstlede udtryk ikke sjælden overrasker ved

---

lodi, optegnet af Foersom, svarer hertil, kun at det her fejlagtig er sidste linje, som gentages. N. M. Petersen har givet 2. linje („o Tusinde Farer i skummende Trav“) denne form: „o Tusinde farer i skummende Trav“. Dette strider dog mod alle kilder og har kun ved misforståelse sin kilde i det af Kinch udgivne håndskrift (program 1854), der bruger store og små bogstaver i flæng.

[1] Dansk digtekunst, V. 100. 124.

følelsens varme og inderlighed og ved en naturlig lethed til at fatte og umiddelbart at gengive og fremstille livfulde indtryk."

Det blev forbeholdt Fr. Barfod at yde Stub retfærdighed; utrættelig eftersporede han hans levnedsløb, og med stor styrke talte han hans sag som digter og menneske. Nu, et halvt hundred år efter, har vi endnu lettere ved, end det dengang var muligt, at se fordomsfrit på vor digtnings historie, og vi ser da Ambrosius Stub jævnbyrdig ved siden af biskop Brorson som forløbere for århundredets største lyriker, Johannes Evald.

Det er ejendommeligt for Holbergs tidsalder, at den sammenknytter en ældre tid med den nye, som den grundlægger. Holberg selv, Falster, Brorson, Hans Gram synes i deres hele personlighed at tilhøre det århundrede, i hvis slutning de var fødte. Ambrosius Stub var noget yngre, født efter århundredskiftet; men også han minder i mangt og meget om den ældre tid. Medens Tullin digtede efter alle kunstens, særlig den engelske kunstdigtnings regler, og Stenersen søgte at indføre det Klopstockske vers, synger Stub sine sange efter gængse, muligvis somme tider efter nye selvlavede melodier, i stærkt skiftende rytmer efter indhold og stemning. Deri står han på den ældre tids stade; det morer ham at slynge verset i kunstige sving, at skifte i tonefald og ordlag, snart at flette korte og lange linjer ind imellem hinanden, snart at lade dem hoppe let som i en dans, snart at give dem en højtidelig eller vemodig klangfarve. Men deri er han en ny tids banebrydende digter, at han ikke tvinger selve sproget i de samme brogede former og vilkårlige stillinger, således som hans formænd og samtidige. Han bruger det tværtimod som det lever på folkets læber, jævnt, frit og letflydende. Som hans tanke er klar, er hans billeder simple og naturlige, hans tale fyndig og ren. Han blev båren af den samme tidsånd, som bragte Holberg og Falster til at revse samfundet og sæderne, og som bragte Højer og Gram til at rense videnskaben.

Således som Ambrosius Stub nu står for os, vel oplyst i sit levned og sin digtning, må han fængsle vor opmærksomhed,

ikke mindre ved sin personlighed end ved sine sjældne evner. Oprunden af almuen, som han var, har han næppe følt sine ofte strænge kår som en særlig tung byrde; fra sin tidlige ungdom har han sikkert fundet hengivne venner, og i sin velmagts dage omgikkes han de højeste rangspersoner i visse måder som ligemand. Fjernt fra den literære verdens midpunkt undgik han dens literære påvirkning og kritikkens småsindede indvendinger; ubekymret om andres dom kunde han glæde sig selv og andre med sin sang og sine indskydelser og overlade det til tilfældet, om noget af dette blev opbevaret til eftertiden, og hvad den da vilde dømme om det.

Og glemte denne eftertid ham i sine bøger, så mindedes den ham i sine sagn. Hans indfald og viser levede i vide kredse, de vers, i hvilke han havde nedlagt sin livsanskuelse, gik fra mund til mund og blev kendte af alle. Hvor mange af vore digtere kan rose sig af blidere kår?

INDHOLD.

Afhandlinger vedrørende Danmarks nyere historie.